Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

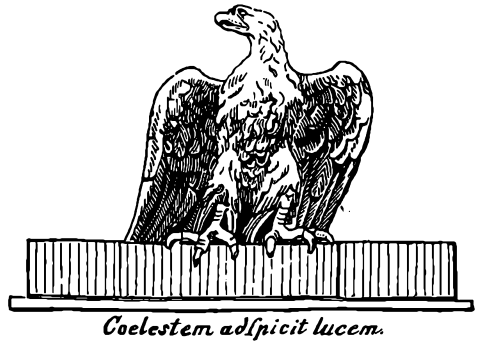

Coelestem adspicit lucem.

KØBENHAVNS

BIND I-XIV

Udgivet af Københavns Universitet

ved 500 års jubilæet

Hovedredaktion

Svend Ellehøj(†) og Leif Grane

under medvirken af

Kai Hørby · Knud Waaben

Johannes C. Melchior

Povl Johs. Jensen(†)

Mogens Pihl(†) · Torben Wolff

G·E·C GADS FORLAG

KØBENHAVN

UNIVERSITET 1479-1979

BIND I

Almindelig Historie 1479-1788

Redaktion

Svend Ellehøj(†), Leif Grane og Kai Hørby

G·E·C GADS FORLAG

KØBENHAVN 1991

KØBENHAVNS UNIVERSITET 1479-1979 · BIND I
© 1990 by Københavns Universitet
I kommission hos G · E · C Gads Forlag

I *Almindelig historie 1479-1788*
II Almindelig historie 1788-1936
III Almindelig historie 1936-1979. Befolkning. Foreninger, 1986
IV Gods. Bygninger. Biblioteker, 1980
V Det teologiske Fakultet, 1980
VI Det rets- og statsvidenskabelige Fakultet
VII Det lægevidenskabelige Fakultet, 1979
VIII Det filosofiske Fakultet 1, 1991
IX Det filosofiske Fakultet 2, 1979
X Det filosofiske Fakultet 3, 1980
XI Det filosofiske Fakultet 4, 1979
XII Det matematisk-naturvidenskabelige Fakultet 1, 1983
XIII Det matematisk-naturvidenskabelige Fakultet 2, 1979
XIV Universitets- og videnskabshistorisk bibliografi, 1990

Om tegningerne på titelbladene:

Ørnen, der fra portalen på Københavns Universitets hovedbygning skuer mod det himmelske lys, blev opsat efter forslag af professor i teologi M.H.Hohlenberg, som i ørnens høje flugt og skarpe blik, der tåler og stræber imod solens lys, så et symbol på tanken og granskningen. For at angive betydningen af det usædvanlige universitetssymbol affattede han den ledsagende indskrift. Træsnit efter original blok. KU.

Københavns Universitets ældste segl, der kun kendes fra et brev af 8. juni 1531, viser Skt. Peder med nøgle og bog under en gotisk baldakin. Omskriften lyder: s(igillum) v(n)iuersitatis studii haffnensis. Tegning af Th. Bergh i Henry Petersen: Danske gejstlige Sigiller fra Middelalderen, 1886. Naturlig størrelse.

ISBN 87-87848-37-6

Trykt af Bianco Lunos Bogtrykkeri A/S
Reproarbejdet udført af F. Hendriksens Eftf.

Svend Ellehøj in memoriam

Den 28. januar 1988 døde professor Svend Ellehøj efter nogle års sygdom. Da der i 1968/69 blev nedsat en arbejdsgruppe med henblik på udgivelsen af en stor universitetshistorie i anledning af Københavns Universitets 500 års jubilæum, var Ellehøj selvskrevet som formand for denne gruppe, og han blev da også hovedredaktør for værket. Københavns Universitet står i en betydelig gæld til ham. Han påtog sig ikke blot de krævende opgaver, som følger med den faglige redaktion af et så omfattende værk med en stor medarbejderkreds, men det skyldes også først og fremmest ham, når værket i bogteknisk forstand fremtræder så smukt, som det gør. Ellehøjs indsigt og hans omhu med selv små detailler, hans utrættelige arbejde med at finde illustrationer og overvåge ombrydningen og hans vilje til at sætte hele sin arbejdskraft ind på denne opgave gennem en lang periode, der altså kom til at vare til hans død, var i langt højere grad, end man kan forestille sig, baggrunden for, at dette værk overhovedet kunne gennemføres på et så forholdsvis højt ambitionsniveau.

Når Svend Ellehøj ikke, som han havde haft grund til at håbe, nåede at se værkets fuldendelse, hang det sammen med forhold, som han ikke var herre over. Men skønt der stadig mangler nogle bind, står det fast, at også den forhåbentlig snarlige afslutning med udgivelsen af de resterende tre af i alt fjorten bind kun vil blive mulig på grund af det store arbejde, han har udført.

På universitets vegne vil vi gerne udtale vor taknemmelighed – og vor sorg over at have mistet ham.

Københavns Universitet i oktober 1990

Ove Nathan *Leif Grane*

Forord

Nærværende bind af Københavns Universitets jubilæumsværk indeholder skildringen af universitetets almindelige historie i tiden 1479-1788. De enkelte bidrag er af meget forskellig alder. To af forfatterne, Martin Schwarz Lausten, der har skrevet om perioden 1479-1588, og Birgit Løgstrup, der har ansvaret for tiden 1732-1788, var med fra begyndelsen, og deres afsnit har foreligget klar i en årrække, for Birgit Løgstrups vedkommende siden 1977. På grund af forhold, som redaktionen ikke havde nogen inflydelse på, viste det sig derimod vanskeligt at få skrevet om perioden 1588-1732. Jens Glebe-Møller påtog sig velvilligt at skildre universitetets historie 1588-1621. Også dette afsnit har længe ligget færdigt. Da det ikke lykkedes at finde en forfatter til det resterende afsnit om tiden 1621-1732, besluttede hovedredaktøren, Svend Ellehøj, selv at påtage sig denne opgave, men i lang tid lagde redaktionsarbejdet og andre forpligtelser beslag på ham, og i de sidste år af sit liv manglede han de fornødne kræfter.

Efter Svend Ellehøjs død i begyndelsen af 1988 måtte det blive opgaven at finde en forfatter, der var villig til at arbejde ret hurtigt, for at det ikke skulle trække ud med færdiggørelsen af Bind I. Det lykkedes at formå Ditlev Tamm til at påtage sig opgaven, hvad redaktionen skylder ham tak for. Det må konstateres, at den koordinering af bestræbelserne, som egentlig er nødvendig i et sådant værk med flere forfattere, under disse forhold har haft ringe kår. De tre forfattere, hvis manuskripter længe havde foreligget, har haft mulighed for at foretage revisioner, men har forståeligt nok ikke haft megen tid hertil.

Til udgivelsen har Københavns Universitet modtaget støtte fra Amagerbanken, Andelsbanken, Arbejdernes Landsbank, Bikuben, Danmarks Nationalbank, Den danske Bank, Handelsbanken, Privatbanken, Sparekassen SDS samt fra Reinh. W. Jorck og Hustrus Fond. Registrering af arkivalier og billedmateriale er udført med støtte fra Carlsbergfondet, Ny Carlsbergfondet og Statens humanistiske og samfundsvidenskabelige Forskningsråd. Til fremskaffelse af billedmateriale til det foreliggende bind er beredvillig hjælp ydet af Astronomisk-Historisk Samling (Rundetaarn), Bakkehuset, Fotografisamlingen på Charlottenborg, Kort- og Billedsamlingen på Det kgl. Bibliotek, Medicinsk-historisk Museum, Bruun Rasmussens Auktioner, Rigsarkivet, Universitetsbibliotekets 2. afdeling samt nogle universitetsinstitutter.

Til de nævnte institutioner og en lang række enkeltpersoner, som har vist projektet velvilje, retter redaktionen sin hjertelige tak.

København i november 1990 *Redaktionen*

Indhold

København Universitet i middelalderen 1479-ca. 1530. *Af Martin Schwarz Lausten* 1
Baggrunden for oprettelsen af et dansk universitet 1
De europæiske universiteter 1
Danske studerende i udlandet 17
Erik af Pommerns forsøg (1419) 27
Universitet. Kirke. Samfund 30
Grundlæggelsen 1479 30
Universitetets formål 27
Kirkelig eller verdslig stiftelse? 37
Privilegierne 46
Universitetets forfatning 48
Kongregationen 48
Rektor 50
Andre embedsmænd 54
Fakulteterne 55
Det akademiske liv 59
Immatrikulation og depositio 59
Undervisningen 61
Det daglige liv 63
Humanismen. Den første evangeliske bevægelse. Opløsningen 65

København Universitet 1536-1588. *Af Martin Schwarz Lausten* 79
Universitetets genoprettelse 79
Luthers og Melanchthons universitetstanker 79
Oprettelsen under Christian III 85
Universitet. Kirke. Samfund 92
Universitetets formål 92
Forhold til kirken 96
Retsstilling 101
Økonomiske forhold 105
Kongens indflydelse på universitetet 125
Universitetets responderende virksomhed 135
Universitetets censurmyndighed og tilsyn med bogvæsenet 140
Universitetets forfatning 143
Konservatorer og kansler 144
Konsistorium 146
Rektor og andre embedsmænd 147
Undervisning og akademisk liv 157

København Universitet 1588-1621. *Af Jens Glebe-Møller* 169
Indledning 169
Forholdet til statsmagten 169
Regeringsrådet 169

Christian IV's kroning ... 171
Udnævnelser ... 174
Inden for murene og uden for ... 176
Professorale stridigheder ... 176
Rektor og teologerne ... 179
Uregerlige studenter ... 180
Professorer og borgere ... 182
Det akademiske liv ... 184
Om pengesager ... 184
Undervisning ... 186
Promotioner ... 190
Striden om Ole Worms dekanat ... 192
Store øjeblikke ... 193
Pest og pønitense ... 195

Københavns Universitet 1621-1732. *Af Ditlev Tamm* ... 199
Universitetet i 1600-årene ... 199
Indledning ... 199
Novellæ Constitutiones ... 210
Forholdet til konge og kansler ... 215
I konsistorium ... 222
Professorerne ... 232
Oversigtstavler over de to væsentligste professorslægter i perioden ... 238
Student anno 1621 ... 248
»Da haver vi derpå os således erklæret ...« ... 257
Universitetet og enevældens indførelse ... 260
Universitetet under Københavns belejring ... 260
Universitetet og det nye styre efter 1660 ... 269
Universitetet under den ældre enevælde ... 277
Kongens nye professorer ... 277
Griffenfeldt som universitetskansler ... 281
»Den honnette ambition« ... 284
Tamperretten ... 286
Universitetet og Danske Lov 1683 ... 287
Et universitet i stagnation ... 289
Studenterlivet ... 301
Branden 1728 ... 308
Bilag: Studenterne ved Københavns Universitet 1621-1732 ... 313

Københavns Universitet 1732-1788. *Af Birgit Løgstrup* ... 315
Fundatsen 31. marts 1732. Kritik og resultat ... 315
Forhistorie ... 315
Fundatskommissionens nedsættelse ... 318
Fundatsens indhold ... 321
Reaktioner på fundatsen ... 328
Det interne styre. Konsistorium – rektor – sekretær ... 330
Optagelse i konsistorium ... 330

Rektor ... 332
Universitetets sekretær ... 337
Konsistoriums procedure ... 339
Sproget ... 339
Møder i konsistorium ... 340
Votering ... 342
Afstemningsregler ... 344
Sammenfatning af voteringen ... 346
Underskrivelsespraksis ... 347
Ekspeditionstid ... 350
Vurdering og reformforsøg ... 354
Det eksterne tilsyn. Patron – prokansler ... 354
Patron ... 354
Forholdet til kancelliet ... 361
Prokansler ... 363
Økonomisk selvstyre ... 368
Kvæstor ... 368
Ændring af den økonomiske forvaltning ... 373
Forsøg på indgreb i det økonomiske selvstyre ... 374
Protokolrækker ... 376
Universitetets indtægter og udgifter ... 383
Kapitaladministration ... 385
Jordegodsets administration ... 390
Universitetsgodset og landboreformerne ... 391
Professorer ... 395
Kvalifikationer ... 395
Antal ... 397
Titel ... 399
Udnævnelsesprocedure ... 403
Nationalitet ... 406
Social rekrutering ... 407
Udenlandske studieophold ... 408
Rekruteringsstillinger ... 410
Afsked ... 414
Embedsforpligtelser ... 419
Professorernes løn ... 422
De overtallige professorers løn ... 423
Pensionsvæsen ... 424
Studenter ... 424
Optagelsesbetingelser ... 424
Studenterantal ... 424
Geografisk rekrutering ... 426
Social rekrutering ... 432
Adgangsbegrænsning ... 436
Økonomiske forhold ... 438
Forsikring ... 444
Studieeffektivitet ... 445

Studenterdisciplin ... 448
Fagenes kamp om universitetet ... 454
Baggrund ... 454
Universitet contra Akademi ... 455
Statsvidenskabelige fag på universitetet ... 458
Naturvidenskabelige fag ... 462
Astronomi ... 474
Moderne sprog ... 477
Undervisningssproget ... 481
Eksamensvæsen ... 483
Eksamensproblematik og diskussion ... 483
Examen artium ... 487
Filosofikum ... 490
Dispensationer fra filosofikum ... 494
Embedseksamen ... 495
Teologisk embedseksamen ... 498
Dispensationer ... 502
Juridisk embedseksamen ... 504
Embedsbesættelser ... 511
Universitetet som videnskabelig institution ... 513
Disputatsen ... 513
Doktorgraderne ... 515
Professorernes disputatsforpligtelser ... 520
Universitetsprogrammer ... 525
Professorernes øvrige videnskabelige produktion ... 528
Studenternes videnskabelige arbejder ... 531
Videnskabeligt akademi contra universitet ... 536
Bilag 1-5 ... 539

Personregister ... 547

Københavns Universitet i middelalderen 1479-ca. 1530

Af Martin Schwarz Lausten

BAGGRUNDEN FOR OPRETTELSEN AF ET DANSK UNIVERSITET

De europæiske universiteter

Universiteterne er en original og typisk frembringelse af højmiddelalderens Europa, en periode hvor der foregik en omfattende åndelig, social og forfatningsretlig forvandlingsproces. Magtforholdene i samfundet ændredes, nye fællesskabsformer udvikledes, borgere, håndværkere organiseredes i laug, nye religiøse ordener, såsom tiggermunkebevægelserne, dannedes, og inden for den intellektuelle verden mærkedes en trang til at systematisere de opnåede resultater og til at institutionalisere. Gennem alt går en stræben efter frihed, *libertas* – dog stod det videnskabelige studium, den dannede verden, ganske vist en tid endnu i troens og kirkens tjeneste. De eneste uddannelsessteder havde hidtil været kloster- og domskolerne. Kirkens mænd var i kraft af deres læse- og skrivefærdigheder og intellektuelle evner selvfølgelige rådgivere for fyrsterne, de kunne udforme dokumenter, føre processer, skrive breve o.s.v. Men den videnskabstrang, som nu vågnede, og de mål, som »forskerne« nu satte sig, den fornyede interesse for Aristoteles og for studiet af den gamle romerret og af kanonisk ret betød, at kloster- og domskolerne ikke længere var tilstrækkelige. Ikke med urette er det blevet sagt, at videnskabstrangen sprængte klostermurene.

Visse forskere har betonet dette moment meget stærkt, ja enkelte har ment, at det var videnskabs- og erkendelsestrangen, som var selve baggrunden for universiteternes opståen. Ikke ønsket om en embedsuddannelse eller imødekommelse af behovet for kirkelige eller juridiske eksperter, ikke ønsket om magt og prestige var de drivende motiver, men den rene videnskabelige trang til sandhedserkendelse.[1]

1. Herbert Grundmann: *Vom Ursprung der Universität im Mittelalter*, Berichte über d. Verhandl.

Så besnærende denne teori er, ligeså urimelig forekommer den dog, – skulle den være rigtig, kunne man undre sig over, at der i slutningen af 12. årh. kun fandtes to eller tre universiteter, skønt denne erkendelsestrang dog var temmelig udbredt; og hvorfor udvikledes et universitet netop i Paris og ikke ved de skoler, som lå kun få dagsrejser fra Paris, og som i niveau i første halvdel af århundredet lå på samme plan? Også andre kræfter har været i funktion og man må nok konkludere at denne ideelle stræben mødtes med kravet fra et stadig mere kompliceret samfund om videnskabeligt uddannede mænd inden for teologi, retsvidenskab og medicin. Desuden må man heller ikke overse ønsket hos mange studerende om at stige socialt gennem en højere uddannelse. Realistisk lyder det, når Peter af Blois allerede i 1180'erne kunne sige: det er to ting som får mennesker til at beskæftige sig intenst med retsvidenskaben: jagt efter et embede og forfængelig ærgerrighed! en udtalelse, som udmærket også kan gælde de andre discipliner. Andre, socialhistoriske, grunde til at der netop i Paris udvikledes det første universitet i Frankrig kan også anføres. Byen blev siden Ludvig VI's tid stadig oftere kongeresidens og hoffets by med alt, hvad dette medførte. Desuden var der i byen ikke mindre end fire teologiske skoler, som betød, at Paris simpelthen blev århundredets vigtigste centrum for teologi. De mange berømte lærere trak i tusindvis af studerende til byen, således at den rent talmæssigt hurtigt blev de andre byer overlegen, hvortil kom, at den vandt ry som åndelig autoritet.[2]

Bologna og *Paris* blev således intellektuelle centrer, hvor det var enkelte berømte lærde, og ikke institutionerne som sidenhen, der tiltrak sig opmærksomheden, men et bestemt oprettelsestidspunkt kan man ikke angive. I Bologna fejrede man ganske vist i 1988 universitetets 800-årsdag, men trods dette er det nøjagtige begyndelsestidspunkt ganske usikkert, og en bestemt stifter kan man heller ikke angive. Dog anser man ofte *magister Irnerius (Wernerius)* (ca. 1055-1125) som sådan, for »han var den første, som i denne by underviste i retsvidenskab« siger en jurist i Bologna om ham i midten af 13. årh., og han tilføjer, at Irnerius var den første, som vovede at beskæftige sig med Justinians romerske retsbog – hvilket i øvrigt ikke er korrekt – men vigtigt er det, at nogle mænd på denne tid således »af sig selv«, uden befaling eller tilladelse, begyndte at studere romerretten, *ius civile*, og der er næppe

d. Sächs. Akad. d. Wissenschaften. Phil.-hist. Klasse 103,2, 1957, s. 39, 46, 59. Laetitia Boehm: *Libertas Scholastica und Negotium Scholare. Entstehung und Sozialprestige des Akademischen Standes im Mittelalter,* Universität und Gelehrtenstand 1400-1800, Limburg 1970, s. 15f.

2. Peter Classen: *Die Hohen Schulen und die Gesellschaft im 12. Jahrhundert,* Archiv für Kulturgeschichte 48, 1966, s. 158f.

tvivl om, at det først var Irnerius' forelæsninger, som gav Bologna europæisk ry.[3] I Norditalien var der gode politiske og intellektuelle betingelser for et sådant studium, men foruden disse »legister« fremstod også her en række »kanonister«, mest berømt blev *Gratian*, som i forbindelse med sin undervisning omkr. 1140 foretog de samlinger, som senere benævntes *Decretum Gratiani*. De studerende i Bologna var ofte modne mænd af fornem herkomst enten verdslige eller gejstlige, der allerede havde opnået en vis kirkelig position og som allerede var i besiddelse af embeder eller præbender, og som nu skulle videre op ad karrierestigen ved hjælp af retsstudiet. En doctor juris fra Bologna indtog en uhyre anset position i det offentlige omdømme, men til at begynde med var de studerende i Bologna retsløse, idet de vedblev at høre ind under deres hjemlands ret. Af mange årsager, bl.a. retsbeskyttelsen, pris- og boligforholdene, forholdet til biskoppen og til lærerne, var det nødvendigt for dem at organisere sig – ligesom f.eks. de tyske handelsfolk i fremmede lande og stæder sluttede sig sammen i foreninger til gensidig understøttelse og retsbeskyttelse – og allerede i 12. årh. fandtes en korporation for udenlandske studenter i Bologna.

Snart dannedes også en korporation for studerende fra Italien, og hver af disse studentersammenslutninger, *universitates*, havde en forstander, som benævntes *rector*. Hverken de studenter, som var hjemmehørende i Bologna eller de doktorer, som nød borgerret i byen, havde naturligvis behov for at tilslutte sig disse sammenslutninger, da de stod under byens jurisdiktion. Et afgørende skridt i retning af en forbedring af de studerendes retssikkerhed var imidlertid kejser *Frederik Barbarossas* i 1158 udstedte *Habita*, det første privilegium for studerende, en lov, som bl.a. gav dem retsbeskyttelse i den by, hvori de opholdt sig, idet kejseren her stillede de personer, som var »hjemløse p.gr. af deres kærlighed til videnskaberne« under sin beskyttelse. En almengyldig ret kendte man ikke på den tid. Disse »akademikere« stilledes gennem denne lov under kejserlig beskyttelse på rejsen til og under opholdet ved universiteterne, de unddroges de lokale borgerlige magistraters jurisdiktion, de kunne ikke drages til ansvar for landsmænds gæld eller forseelser (repressalier), og de kunne ikke sagsøges for andre end deres lærer eller for det pågældende stifts biskop. Mellem disse to instanser kunne de selv i givet fald frit vælge. Denne lov udgjorde det første skridt på vejen til autonomi på dette område for akademikerne, for i grundtrækkene gik lovens indhold – som i sig også bar grundlaget for en række andre privilegier, f.ex. skattefrihed – over i alle følgende stiftelsesbreve. De studerendes organisationer blev en meget domi-

3. Hastings Rasdall: *The Universities of Europe in the Middle Ages* I, Oxford 1895, s. 108-127. Olaf Pedersen: *Studium Generale. De europæiske universiteters tilblivelse*, 1979, s. 127 f.

nerende faktor i byen, og de kunne stille betydelige krav til bystyret og til professorerne, som i realiteten var ansat og kontrolleret af de studerende. Et særligt effektivt våben, som kunne komme i anvendelse, når privilegierne følte krænket, var boycot og strejke. Både i Paris og Bologna gjorde man flittigt brug af dette middel, og sådanne udvandringer skabte i øvrigt baggrunden for oprettelsen af flere nye universiteter, f.eks. Padua 1222, Vercelli 1228, Vicenza 1204 og Cambridge (o.1209).

Den tanke, at *studenternes* sammenslutninger skulle styre universitetets forretninger og holde undervisningsstaben i en nærmest underordnet status har været en fremmed tanke ved de europæiske universiteter i mere end 500 år, men netop det ene af de to originale universiteter, *Bologna,* var i mere end 100 år faktisk en studenterdomineret institution, og det blev mønster for en række europæiske universiteter, helt eller delvis. Fra slutningen af 12. til første halvdel af 14. årh. kontrollerede de studerende gennem deres valgte repræsentanter alt af vigtighed i administrationen og undervisningssektoren. Denne model overførtes først til Padua universitet (1222) og til andre italienske universiteter, men den rene Bologna-model blev snart opgivet, således, at der opstod universiteter, hvor magten deltes mellem studenterne og byøvrigheden, men det var så godt som overalt i Italien accepteret, at de studerende på den enè eller den anden måde skulle have medindflydelse på universitetets styre. Denne studenterdominans ophørte med tiden, da byøvrighederne udvidede deres kontrol med universiteterne og især, da man begyndte at oprette fastlønnede lærestole.[4]

Anderledes forløb udviklingen i *Paris,* som i 1100-tallet udviklede sig til at være Europas førende by for teologi. Ikke mindre end fire skoler gav her en højt kvalificeret undervisning, især den dialektiske undervisning var berømt, de forskellige retninger medførte en livlig akademisk debat, lærere og studerende strømmede til, og ud af den specialiseringsproces, som fandt sted, voksede det parisiske *Studium generale* for teologi. Den person, som mere end nogen anden har æren for denne udvikling, er *Abélard,* tidens skarpsindigste lærer i dialektik og teologi, og berømt som forfatter til en af de få selvbiografier fra middelalderen og kendt for sit ulykkelige kærlighedsforhold til Heloise. Hans undervisningsmetode og hans åndelige niveau virkede som en

4. Herbert Grundmann: anf. arb. s. 13f. Olaf Pedersen: anf. arb. s. 126f. A. B. Cobban: *Medieval Student Power,* Past and Present. A Journal of historical Studies 53, 1971, s. 35. A. B. Cobban: *The Medieval Universities, their Development and Organization,* London 1975, s. 169. H. Denifle: *Die Entstehung der Universitäten des Mittelalters bis 1400,* Berlin 1885, s. 48-63. Peter Classen: *Die ältesten Universitätetsreformen und Universitätsgründungen des Mittelalters,* Heidelberger Jahrbücher 12, Heidelberg 1968, s. 78. Pearl Kibre: *Scholarly Privileges in the Middle Ages,* London 1961, s. 10f.

Fig. 1. Europas universiteter fra det 11. til det 15. århundrede. Tegning af Ole Christensen. Medicinsk-hist. Museum.

magnet på hele den civiliserede verdens videbegærlige unge, men netop den teologiske karakter af de store parisiske skoler medførte, at udviklingen i organisatorisk henseende måtte blive en anden her end i Bologna. I Paris var alle lærerne gejstlige, kanniker eller munke, og også det store flertal af de studerende var allerede ved ankomsten tonsurerede klerke, som agtede at fortsætte den gejstlige løbebane. Dette forhold betød, at både lærere og studerende var underkastet den kirkelige jurisdiktion, hvis øverste ansvarlige

var ærkebiskoppen af Sens, og at de som en fælles interessegruppe kunne optræde samlet over for Paris' bystyre. Selve udviklingen af den selvstændige korporation har her sit udgangspunkt i *lærernes* sammenslutning. Senest ved slutningen af 12. årh. forenedes de magistre, som underviste ved Notre Dame kathedralskolen eller i nærheden, i en organisation, som omfattede lærerne i de fire discipliner, *facultates*, teologi, jura, medicin og artes, og inden for denne sammenslutning, *collegium doctorum* eller *universitas magistrorum*, sluttede så magistrene i de enkelte fag sig sammen i særlige grupper, *collegiae facultatum*, for at kunne administrere de pågældende studier og examina. Den afgørende bevæggrund hertil var *promotionsretten*. Det var nemlig kansleren ved Notre Dame, som var indehaver af retten til at uddele *licentia docendi*, og der opstod snart en alvorlig strid mellem ham og magistrene, som naturligt nu gjorde krav på denne ret. Denne strid, som bølgede frem og tilbage i lang tid, endte med kanslerens nederlag. Pavestolen støttede de parisiske lærere, og Lateran-konciliet i 1179 gjorde det muligt for en student efter endt uddannelse at få overdraget licentia docendi af lærerne i fællesskab, hvilket atter bekræftedes af pave Innoncens III i 1213. Efter nye dramatiske sammenstød blev bekræftelsen gentaget af pave Gregor IX med bullen *Parens scientiarum*, universitetet fik organisations- og strejkeret, biskoppens og kanslerens indflydelse blev yderligere beskåret.[5]

Samtidig foregik en vigtig udvikling inden for det artistiske fakultet, som var langt det største. Allerede i første tredjedel af 13.årh. grupperedes magistre og studerende i fire *nationer*, et begreb, som ganske vist ikke havde samme indhold som nu, men som nærmest var afgrænset efter himmelretningerne, f.eks. hørte tyskerne sammen med deres østlige og nordlige nabolande – herunder danskere, svenskere, englændere og skotter, til *natio Anglicorum*. Foruden denne fandtes i Paris en natio Normannorum, natio Picardorum og natio Gallicorum, og hver eneste magister og studerende i det artistiske fakultet skulle slutte sig til en af disse fire »nationer«. Nationerne dækkede iøvrigt ikke samme områder ved de forskellige universiteter, f.eks. hørte danskerne i Prag ind under den sachsiske nation sammen med nordtyskere, svenskere og finner. Hver nation havde i Paris en forstander, *procurator*, og disse fire nationer valgte et fælles overhoved, *rector*, et system som åbenbart var fast udformet i midten af 13. årh. Denne rector blev sandsynligvis betragtet som hele det artistiske fakultets leder, og med tiden »avancerede« han til at blive overhovedet for *hele* universitas af lærere og studerende

5. Rashdall: anf. arb. I, s. 271. Olaf Pedersen: anf. arb. s. 144. Leif Grane: *Pierre Abélard. Filosofi og Kristendom i Middelalderen*, 1964, s. 48.

ved samtlige fakulteter, en udvikling som er forståelig, når man betænker, at han som leder af det største fakultet oftest kom til at forhandle universitetets anliggender med andre myndigheder. Således ser vi allerede her omridsene af den senere og delvis stadig eksisterende universitetsstruktur med rektor og selvstændige fakulteter. Man skal dog ikke overbetone denne tilsyneladende lighed i opbygningen med vor tids, en af forskellene er således, at rektor som »kun« var lærer i artes, rimeligvis stadig selv var studerende i et af de højere fakulteter! (om undervisningsforløbet se nedenfor s. 61). Fakulteterne antog iøvrigt netop på denne tid mere faste former som fakulteter med dekaner – kendt fra 1264 – og med magt til at udforme egne statutter. Afstemningerne i den store *Congregatio* (se nedenfor s. 48) foregik fakultetsvis efter forudgående forhandlinger i de enkelte fakulteter, og rektors beføjelser var her stort set begrænset til at foretage mødeindkaldelser og at formulere den afgørelse, som fakulteterne nåede frem til i de enkelte sager. Som rektor havde han ikke selv stemmeret, men han var den, der symboliserede og udtrykte studiernes enhed udadtil, hvilket iøvrigt nok kunne gøres behov p.gr. af den komplicerede struktur, men hans magtbeføjelser indadtil var begrænsede, han havde endnu ingen synderlig jurisdiktion over sine kolleger, og hans embedsperiode var i begyndelsen også kun 6 uger, senere blev en tre-måneders-turnus det normale, – en skik, som holdt sig i mere end 300 år![6]

De spontant opståede universiteter Paris og Bologna blev arketyperne, som kom til at bestemme det dobbelte universitetsmønster i middelalderen: Bologna blev oprindelsen til det studenterkontrollerede universitet, og Paris til lærernes universitet, og generelt kan man sige, at de nordeuropæiske fulgte Parismodellen, mens de sydeuropæiske fulgte Bologna, men kun meget få reproducerede dog forbillederne helt. Ordet *»Universitas«* havde således i middelalderen en anden betydning end nu, idet det betegnede en forsamling, et laug, en korporation af personer. *Universitas magistrorum* betød altså forsamlingen af lærere og betegnede *ikke* det *sted,* hvor denne forsamling hørte hjemme. Men det ord, som anvendtes til at betegne den akademiske institution »in abstracto«, altså skolen eller byen, som underholdt denne lærerforsamling, var »Studium«, og det udtryk, som svarer til vores dages ord »universitet« var *»Studium generale«.*

Dette udtryk blev først almindeligt i begyndelsen af 13. årh., og det ser ud til, at tre punkter skulle opfyldes, for at man med rette kunne anvende

6. Pearl Kibre: *Scholarly Privileges in the Middle Ages,* London 1961. Herbert Grundmann: anf. arb. s. 17f. Rashdall: anf. arb. I, s. 313-320, 325-334. Olaf Pedersen: anf. arb. s. 190f., 197f. F. M. Powicke: *Bologna, Paris, Oxford: Three Studia Generalia,* i F. M. Powicke: *Ways of Medieval Thought. Essay and Addresses,* London 1950, s. 149-179.

udtrykket: 1) Skolen skulle være åben for studerende fra »hele verden«, og ikke bare fra det lokale område. 2) Der skulle være tale om en højere uddannelse, d.v.s. at der skulle i det mindste gives undervisning i eet af de højere fakulteter, det teologiske, juridiske eller medicinske. Kun eet af de ældste universiteter gav undervisning i alle fag (artes, medicin, kanonisk ret og romerret, teologi), nemlig *Oxford*. I Paris manglede romerretten, medicinen manglede i Toulouse og i Neapel. Montpellier havde kun medicin, Bologna havde kun kanonisk ret og romerret og nogle af artesfagene. Teologien manglede ved de fleste universiteter, den gaves i Paris, Oxford, Toulouse, Neapel og nogle spanske universiteter. Den eneste disciplin, som fandtes overalt, var *Kirkeretten,* det vigtigste »samfundsrelevante« fag i datiden. 3) En sådan undervisning skulle gives af et betragteligt antal og i hvert fald et flertal af magistre, således at der år for år var en fast stab af lærere. Af disse punkter var det første det vigtigste og det fundamentale. »Studium generale« betyder altså »læreanstalt for alle« og ikke, at man underviser i den samlede videnskab på det pågældende sted. Det »hele«, som ordet »generale« hentyder til, er derfor ikke noget ideelt, men noget materielt. Dette stemmer også overens med analoge anvendelser af glosen: når paven indkalder til et generalkoncilium, så menes der et koncilium, som repræsenterer hele kirkesamfundet i modsætning til dettes enkelte provinser. Det danske ord, der svarer til »generalis« er »almindelig«. Når derfor recessen af 1533 (se nedenfor s.77) taler om en »almindelig skole og universitet«, så forklares meningen dermed i det følgende netop således: et sted »hvorudi bekvemme personer af *alle* stifter kunne læres og opdrages«. I overensstemmelse med det ovenfor nævnte er det endelig, at pave Martin V i 1419 i bullen til den danske ærkebiskop autoriserer oprettelsen af et *general studium i* det danske rige, hvor man kan undervise i alle fakulteter, undtagen det teologiske, jfr. nedenfor s.29.

I begyndelsen af 13.årh. var der fire »studia« om hvilke man anvendte ordet »Studium generale« og som i særlig grad nød anerkendelse, nemlig *Paris, Bologna, Oxford* og *Salerno*. Lærere, uddannet ved et af disse uddannelsessteder eller ved flere af dem, var sikre på accept alle andre steder, så man kan faktisk tilføje til bestemmelsen af et studium generale, at et sådant også giver lærerne en slags international gyldighed og anerkendelse. Men samtidig gælder, at intet kunne hindre enhver skole i at anvende dette udtryk om sig selv, og mange gjorde det snart. I sidste halvdel af 13.årh. øgedes denne praksis meget.[7]

En afgørende ny fase i udviklingen indtrådte, da paven og kejseren begyndte at oprette universiteter. På næsten samme tid fik Europas to store

magter hver den ide at grundlægge en skole, som skulle have samme autoritet som de hidtil kendte uddannelsescentre havde: i 1224 grundlagde kejser Friedrich II et Studium generale i *Neapel*. For første gang indså en fyrste, at man kunne gøre disse nye skoler anvendelige i en moderne stat. Ikke med urette kan man sige, at den institution, han oprettede her, faktisk var verdens første statsuniversitet, det skulle først og fremmest uddanne landets egne beboere og forsyne det med embedsmænd. Kun fem år senere, 1229, grundlagde pave Gregor IX derefter et Studium i Toulouse, og få år senere oprettede pave Innocents IV et Studium generale ved det pavelige hof. Disse grundlæggelser fremmede den opfattelse, at det var en pavelig eller kejserlig særret at grundlægge universiteter, og det blev faktisk den almindelige opfattelse i det 14.årh., at en godkendelse fra den pavelige eller kejserlige autoritet var nødvendig for et nyoprettet universitets anerkendelse. Den førstnævnte var den vigtigste og dette holdt sig helt til 16.årh. Hermed havde indholdet af betegnelsen »Studium generale« skiftet karakter: nu var det ikke længere skoler, som *spontant* var vokset frem, men uddannelsessteder, som var blevet *oprettet*, og som hentede deres universelle skikkelse fra den pavelige eller den kejserlige autoritet.

Men dette medførte også, at det nu blev nødvendigt nærmere at definere de *privilegier*, som var knyttet til disse uddannelsescentre. Der er især to, som allerede i 13.årh. blev betragtet som de væsentligste: 1) de gejstlige personer som underviste eller studerede ved et generalstudium skulle have ret til fortsat at oppebære de gejstlige indtægter, som ellers kun tilkom dem, såfremt de boede fast på det sted, hvortil disse indkomster var knyttet. 2) det andet privilegium var *jus ubique docendi*, d.v.s. at den der havde taget en grad ved et Studium generale havde ret til at undervise overalt uden at skulle aflægge ny prøve eller tage en ny grad. Formelt blev dette udtalt første gang, da pave Gregor IX udstedte privilegierne for Toulouse's Generalstudium i 1233.

De ovennævnte »spontant« opståede Generalstudier er i virkeligheden de eneste originale universiteter, de udvikledes korporativt »fra neden« og måtte skaffe sig legitimering hos øvrighederne. Den næste fase i de middelalderlige universiteters tilblivelseshistorie udgjordes af de *grundlagte* universiteter, og forudsætningerne herfor var det stadigt stigende behov ved de gejstlige og verdslige hoffer og i byerne for akademisk, især juridisk og teologisk,

7. A.B. Cobban: *The Medieval Universities, their Development and Organization*, London 1975, s.120. Olaf Pedersen: anf. arb. s.133 Peter Classen: *Die ältesten Universitätsreformen und Universitätsgründungen des Mittelalters*, Heidelberger Jahrbücher 12, Heidelberg 1968, s.83, Henning Matzen: *Kjøbenhavns Universitets Retshistorie 1479-1879 I*, 1879, s.9.

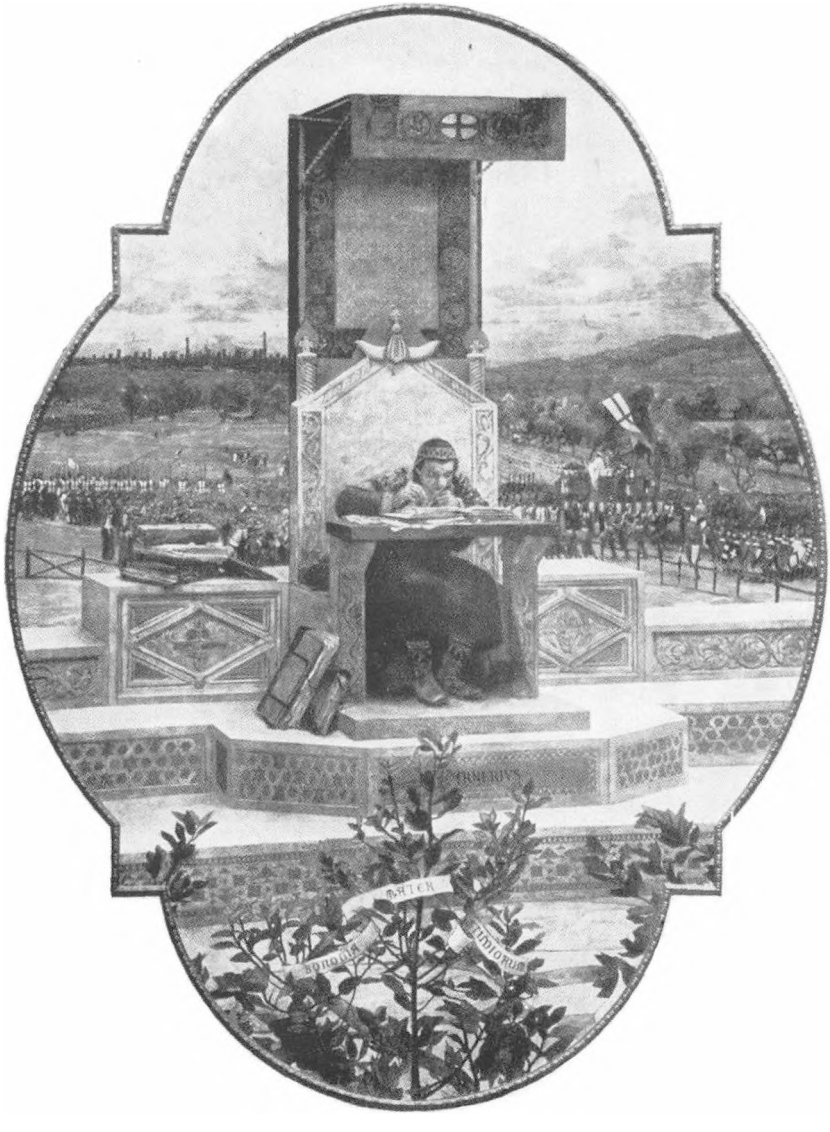

Fig. 2. Irnerius (ca. 1075-1130) udøvede den grundlæggende indsats for udforskningen af den klassiske romerret og blev en af grundlæggerne af Bologna-skolen. Han, som vist nok var af tysk afstamning, efterlod sig nogle kommentarer, glossae, som videreførtes af hans elever. Disse legisters arbejde fik altafgørende betydning for romerrettens anvendelse i undervisning og i praktisk liv og for juraens udvikling til en selvstændig videnskab. Maleri af Luigi Serra, Bologna.

uddannede mænd. Et motiv var desuden mange mænds ønske om gennem en akademisk uddannelse at kunne stige opad i social henseende.[8]

Den umiddelbare anledning til oprettelsen af de første *tyske* universiteter

var paveskismaet: efter valget af Urban VI til pave (1378) valgte de franske kardinaler en landsmand til modpave, han slog sig ned i Avignon, i 30 år oplevede kristenheden nu det mærkværdige og forargelige forhold, at man havde to paver, og det varede 50 år, inden striden endeligt var bilagt. »Hele verden«, kirkerne, bisperne, munke- og nonneordenerne, de europæiske stater, fordelte sig på disse to paver, som gensidigt bandlyste hinanden og tilhængerne. Forvirringen var naturligvis total, men værre var, at pavestolens magt og anseelse led et betydeligt nederlag, bortset naturligvis fra de skæbnesvangre konsekvenser, forholdet havde for teologien og fromhedslivet. De opvoksende nationalstaters ledere øgede stadig deres indflydelse på kirkestyret og dermed på undervisningsvæsenet. For Tysklands vedkommende betød paveskismaet, at vejen til Paris' universitet nu var spærret for tyske studerende, idet de to lande holdt på hver sin pave, og dette blev den direkte anledning til de første universitetsgrundlæggelser i det tyske rige.

I 1348 grundlagde Karl IV som tysk og bøhmisk konge et universitet i Prag efter Paris-modellen, det første universitet i det tyske rige. Undersåtterne kunne nu undgå de bekostelige studierejser til udlandet, teologer og jurister kunne uddannes hjemme, og universitetet kunne kaste glans over Karl og hans residens. Nogle år senere (1365) grundlagde hans svigersøn, Rudolf IV af Østrig, efter dette forbillede et universitet i Wien, som dog i første omgang ikke blev nogen større succes. Men disse to indstiftelser indledte rækken af de mange nye tyske universitetsgrundlæggelser, som fandt sted i tre bølger. I den første grundlagdes Heidelberg (1386), Köln (1388) og Erfurt (1392). Efter en pause på næsten fire årtier fulgte i anden bølge hurtigt efter hinanden grundlæggelsen af Greifswald (1456), Basel og Freiburg (1460), Ingolstadt (1472), Trier (1473), Mainz og Tübingen (1477), og efter en ny pause på næsten 25 år fulgte endelig de to yngste og sidste, Wittenberg (1502) og Frankfurt a.d. Oder (1506).[9]

I løbet af senmiddelalderen grundlagdes således i alle europæiske lande en lang række universiteter, mange af disse gik ganske vist til grunde igen kort efter oprettelsen, ja, nogle forblev kun »papiruniversiteter«, da fyrstelig jagt efter prestige ikke altid var et tilstrækkeligt bæredygtigt grundlag. Bortset fra at den europæiske universitetsgeografi herved ændredes totalt, skete der på flere felter betydelige ændringer. På ét afgørende punkt adskilte samtlige tyske, øst- og nordeuropæiske universiteter sig fra deres ældre forbilleder, Paris og Bologna: de var alle grundlagt af øvrigheder, fyrster eller bystyrer, og universiteterne mistede en del af deres overnationale karakter, de blev til en

8. Rashdall: anf. arb. I, s. 10. II, s. 21, 160f. Classen 1968, s. 76.
9. Rashdall: anf. arb. II, 1, s. 211-232.

vis grad betragtet som integrerede dele af de enkelte nationalstater, beregnet til at opfylde staternes egne behov for uddannede embedsmænd. Mulighederne for universiteternes direkte indflydelse på den politiske udvikling øgedes derved – Paris universitetets betydning i Hundredårskrigen og Prag universitets rolle under den hussitiske revolution er gode eksempler på dette, og særligt betydningsfuldt blev en overgang den *konciliarisme*, som teologerne fra Paris universitet stod i spidsen for, og som krævede, at et Generalkoncilium, overordnet paven, skulle gennemføre en nyordning af kirken i begyndelsen af 15. årh. Den ovennævnte udvikling medførte også, at den kirkelige dominans over universiteterne blev mindre (jfr. nedenfor s. 15).[10]

Undervisningsvæsenet var i middelalderen *kirkens* domæne, hvorledes foregik da disse universitetsgrundlæggelser? Hvorledes var rollerne fordelt mellem pave og fyrster i denne sammenhæng?

Før i tiden var forskerne af den opfattelse, at pavens tilladelse til oprettelse af et universitet var en uomgængelig nødvendighed. Men på grundlag af kildestudier, som angik grundlæggelserne af næsten alle europæiske universiteter, kunne *H. Denifle* imidlertid korrigere dette, idet han påviste, at adskillige universiteter var blevet grundlagt *uden* stiftelsesdokument fra paven, og mange besad et stiftelsesdokument fra kejseren, *inden* de erhvervede et fra paven. Men også den opfattelse, at oprettelsen af et universitet skulle være en ren politisk handling fra fyrsten, og at intet universitet kunne oprettes uden *hans* tilladelse, kunne Denifle afvise. Det samme gjaldt den tanke, at det i det tyske rige skulle have været en kejserlig reservatsret at tildele universitetet privilegier. Denifle påviste her, at der i det tyske rige var universiteter, som *kun* besad pavelige stiftelsesbreve.

Hvorledes forklarer Denifle da forholdet mellem den verdslige og den gejstlige magt på dette felt? I den første periode af det 13. årh. var der en række institutioner, op mod 20, som hverken havde stiftelsesbrev fra paven eller fra kejseren, selvom de allerede i de første decennier af det 13. årh. virkelig var anset for at være Generalstudier. Der har åbenbart været en tid, hvor det ikke var anset for nødvendigt at eje sådanne stiftelsesbreve, men i den følgende tid opstod der overhovedet ingen universiteter uden sådanne dokumenter, ja endog to af de tidligste universiteter søgte nu og fik stiftelsesbreve (Montpellier og Cambridge). Det blev hurtigt i løbet af det 14. årh. almindeligt, at et universitet, som ville anses for at være et General-

10. A.B. Cobban: *The Medieval Universities, their Development and Organization*, London 1975, s. 116-121. Rashdall: anf. arb. II, 2, s. 719-723. J.W. Baldwin and Richard A. Goldthwaite (ed.): *Universities in Politics*, London 1972. Otto Scheel: *Die deutschen Universitäten von ihren Anfängen bis zur Gegenwart*, i: Das Akademische Deutschland, I, Berlin 1930, s. 4-5.

Fig. 3. Paris universitets segl, beg. 1200-tallet. Omskriften lyder
S. UNIVERSITATIS MAGISTRORUM SCOLARIUM PARISIUS.
Billedet viser øverst Maria med barnet, til højre St. Denis, til venstre S. Catharina. Nedenunder er der to undervisningsscener.

studium, søgte accept hos en af de to universelle magter, paven eller kejseren, eller hos dem begge. Dette hænger naturligvis sammen med, at der måtte blive forskel på de Studier, som fik pavens tilladelse, *jus docendi ubique*, *facultas ubique legendi*, og de, der ikke havde denne; forestillingen var nærliggende, at man burde eje en »licentia docendi« for at kunne optræde som et Generalstudium, og hvor i middelalderen fandt man den autoritet, som var tilstrækkelig mægtig til at give denne? I *paven* naturligvis, og i anden række kejseren og under visse betingelser landsfyrsterne. Der forelå i og for sig ikke en retlig grundsætning, som direkte forlangte, at et Generalstudium var i besiddelse af et privilegium fra en af disse to store magter eller fra dem begge. Men naturligt nok udviklede denne opfattelse sig snart. Først dette privilegium sikrede universitetet de akademiske friheder og rettigheder, garanterede gyldigheden og den almindelige anerkendelse af de grader, som universitetet uddelte. Denne udvikling kan ikke undre. Når man betænker den uløselige sammenfletning, der bestod i middelalderen mellem hele det kulturelle liv og kirken, er det indlysende, at man måtte anse overhovedet for hele Vesterlandets kristenhed, paven, som beskytter af de opståede universiteter, og i midten af 13. årh. kunne tidens største teologiske autoritet, *Thomas af Aqvin*, da også udtale, at retten til at oprette et universitet, »tilhører ham, som står i spidsen for staten og især den apostolske stols autoritet, som styrer den

universelle kirke, der netop nyder fordel af et universitet«. Det er derfor ikke påfaldende, at ud af de 44 universiteter, som indtil år 1400 var grundlagt ved hjælp af stiftelsesbreve, kunne 21 fremvise pavelige grundlæggelsesdokumenter, og yderligere 10, som i forvejen havde kejserlige eller landsfyrstelige, ansøgte også om pavelige dokumenter. Ud af de 44 besad således 31 pavelige grundlæggelsesdokumenter.

Hvorfor udstedte da også kejseren grundlæggelsesdokumenter og stiftelsesbreve? Årsagen hertil ligger i ideen om det romerske kejserdømme. Kejseren ansås for at være hele kristenhedens beskytter, hvorfor han havde overhøjhed over de øvrige kristne fyrster. Imperiet, Riget, betød – efter sin idé – verdensmonarkiet. Selvom denne idé aldrig realiseredes, talte man alligevel om det ene imperium, ligesom man talte om den ene kristenhed, og kejseren udførte mange handlinger, som forudsatte, at han var verdenshersker, ikke kun i ideen men også »virkelig«. Til disse handlinger hørte også oprettelsen af generalstudier og uddelingen af tilladelse til, at de graduerede ved generalstudierne *overalt,* d.v.s. i hele kristenheden, kunne udøve deres læreembede. Derfor er det ikke påfaldende, at 5 universiteter *kun* besidder kejserlige stiftelsesbreve (Siena, Arezzo, Orange, Genève, Treviso), og at der for to universiteters vedkommende (Pavia og Lucca) forelå kejserlige indstiftelsesbreve mange år inden det pavelige forelå, og at andre to (Florens og Perugia) foruden et paveligt også indhentede det kejserlige dokument. Indholdet af disse dokumenter viser, at kejseren altid handlede *selvstændigt* ved grundlæggelsen af højskoler, d.v.s. *uden* pavens forudgående tilladelse, og at han anså sig for fuldt berettiget til at tillade undervisning, ikke bare i romersk ret, men også i artes, medicin, teologi og kanonisk ret. Det sidstnævnte mangler ikke i nogen af de kejserlige dokumenter. Et studium i teologi bliver også tilladt i hans breve til Genève og Florens, dog havde paven vetoret vedrørende teologi og kanonisk ret.

Endelig kan man spørge, hvorledes konger, landsfyrster, kunne oprette Generalstudier. Hvorfra fik kongen en sådan ret, hans magt strakte sig jo kun til landets grænser og angik ikke hele kristenheden: Svaret herpå er, at dette var muligt gennem kongens samarbejde med paven om oprettelsen, idet han understøttede sin egen autoritet gennem den pavelige. En konge eller anden landsfyrste indtog således her ikke helt samme stilling som kejseren eller paven. Han kunne ganske vist nok oprette et universitet for sit eget territorium, men skulle dette universitets undervisning og grader have almindelig gyldighed i andre lande, havde han behov for pavens medvirken. Derfor søgte fyrsten pavelig »oprettelsesbulle«, inden han lod affatte sit eget stiftelsesbrev. Kejseren gjorde flittigt brug af sin ret til at oprette universiteter, især kejser Karl IV var meget aktiv på dette område. I årene 1355 til 1369

udstedte han ikke færre end 8 indstiftelsesbreve til universitetsgrundlæggelser. At de tyske universiteter indtil midten af det 15.årh. alle søgte om pavelige og ikke om kejserlige privilegier kan vel forklares ud fra den politiske situation i Tyskland, d.v.s. gennem forholdet mellem kejseren og territorialfyrsterne. Man må antage, at de tyske fyrster hellere ville henvende sig til paven end til kejseren i denne sag for at betone deres uafhængighed af rigsoverhovedet. I denne forbindelse kan også bemærkes, at kong Kasimir af Polen og kong Sigismund af Ungarn også kun udbad sig pavelige privilegier, ikke kejserlige. Det samme gjaldt kong *Christian I af Danmark* (se nedenfor s.31).[11]

På denne baggrund kan det ikke undre, at man ofte har diskuteret, om universiteterne da var *kirkelige eller verdslige stiftelser*. For en umiddelbar betragtning fremtræder de som institutioner, der hører til kirken. En stor del af professorerne og studenterne tilhørte den gejstlige stand, også deres klædedragt synes at kunne underbygge dette. Lærerne var i mange tilfælde indehavere af gejstlige len eller var kanniker, universitetskanslerne tilhørte næsten alle uden undtagelse den højere prælatstand, og de privilegier, der var knyttet til universiteterne, og det liv, man der skulle føre, var så meget i slægt med kirkelige indretninger og bestemmelser, at universiteternes gejstlige karakter skulle synes selvfølgelig. En forsker som *Fr. Paulsen* har da også meget stærkt understreget dette: universiteterne var ligesom alle andre tidligere skoleinstitutioner i middelalderen »vokset ud af kirkens frugtbare stamme«, de var kirkelige anstalter, hvor blot undervisningen havde større vægt end det gudstjenestelige liv.[12]

Men mange indvendinger kan rejses mod denne opfattelse. Universiteterne var ikke blot forbeholdt gejstlige personer, lægfolk var ikke udelukket, desuden var mange af de gejstlige lærere og studerende blot forsynet med lavere gejstlige grader og havde ikke helt forladt lægmandsstanden. Sådanne mellemstillinger kendes også fra andre dele af samfundet, hvor mange gerne ville have del i de fordele, de gejstlige besad, og derfor til en vis grad trådte ind i den gejstlige stand. Dragten var iøvrigt ikke en egentlig gejstlig dragt, men en speciel *vestitus scholasticus*, for doktorer og magistre kappe og baret, for

11. Heinrich Denifle: anf. arb., s.768f. G.Kaufmann: *Die Geschichte der deutschen Universitäten*, II, Stuttgart 1896, s.17f. Roderich Schmidt: *Die Anfänge d. Univ. Greifswald*, i: *Festschrift z. 500-Jahrfeier d. Univ. Greifswald*, hrsg. von d. Ernst Moritz Arndt-Univ. Greifswald 1956, I, s.9-52. G. Ritter: Die Heidelberger Universität I, Heidelberg 1936, s.65. Jfr. også Eike Wolgast (Hrsg.): *Die Sechshundertjahrfeier d. Ruprecht- Karls-Universität Heidelberg*, Heidelberg 1986.

12. Fr. Paulsen: *Die Gründung der deutschen Universitäten im Mittelalter*, Historische Zeitschrift 45, 1881, s.282f. G. Kaufmann: anf. arb., I, s.88f.

studerende en mere beskeden dragt, som nærmest lignede en munkedragt. Ganske vist krævede man i det 13. årh. generelt, at magistre og studerende af gejstlig stand skulle leve i cølibat, men dette krav svækkedes i løbet af det 15. årh., så man endog kunne se gifte rektorer. Det verdslige præg bredte sig ved universiteterne, der kom flere og flere lægfolk både som lærere og studerende, og hele verdsliggørelsen af det akademiske miljø forstærkedes meget gennem humanismen. Det faktum, at universiteterne var forsynet med kirkelige godser og beneficier, gjorde dem naturligvis heller ikke uden videre til kirkelige institutioner. At folk i middelalderen kunne kalde studenter for *Half-Papen* -studenterkvarteret i Wien hed *Pfaffenstadt* – er heller ikke et overbevisende argument, fordi man benævnte alle, der havde en skoleuddannelse, således. Også *clerici* anvendtes om lærde i almindelighed og ikke blot om gejstlige personer. Grundlæggelsesproceduren ved de mange tyske universiteter synes også at tyde på, at hverken byøvrighederne eller fyrsterne anså universiteterne for rent kirkelige institutioner. Vel pralede de gerne i dokumenterne af, at de herved gjorde en velgerning for kirken, men dette gjaldt også i mange andre sammenhæng, f.eks. ved oprettelse af hospitaler o.lign. Der er også eksempler på, at et domkapitel kunne betragte overførsel af len fra en domkirke til et universitet som en slags sækularisation, og nogle byer – bl.a. Basel, Rostock og Freiburg – overvejede engang at nedlægge deres universiteter, hvilket de næppe ville have haft i tankerne, såfremt universiteterne havde været rent kirkelige anstalter. Endelig viser også universiteternes retsforhold, at de ikke var anset for at være rent kirkelige indretninger. Vel var det normalt, at fyrsterne eller byøvrighederne udpegede biskoppen eller ærkebiskoppen til kansler for universitetet, men hans autoritet blev stadig mere blot af nominel art.

Trods disse synspunkter må man ikke overbetone dette »verdslige« præg, – en fare, som er nærliggende for os, idet vore moderne begreber om forholdet mellem kirke og samfund ganske afviger fra de middelalderlige forestillinger og realiteter. Det var ganske i middelalderens ånd, at det verdslige og det gejstlige område supplerede hinanden gensidigt, og i det mindste hvad angår de tyske universiteter gælder, at begge disse magter var involveret i universitetsgrundlæggelserne. Universiteterne var organiseret i »kirkelig ånd«, som lydige døtre af pavestolen og af landsherren, og formuleringen af studiernes indhold og formål var holdt i religiøse vendinger. Man må imidlertid sige, at hverken middelalderen eller nutiden er nået frem til en almengyldig afgørelse af spørgsmålet om universiteterne var kirkelige eller verdslige, – vel fordi de hverken var det ene eller det andet fuldtud.

Universitetet var nemlig en helt ny og egenartet institution i middelalderens samfund, som på afgørende områder virkelig indtog en ejen-

dommelig særstilling. Universitetet gennembrød således samfundets sociale og kirkelige standsbegreb, og selvom de territoriale interesser spillede en stor rolle ved grundlæggelserne, så var universiteterne ideelt, forfatningsretligt og i videnskabelig henseende internationale. Lige fra begyndelsen kunne mænd fra *alle* sociale lag, stænder, klasser, arbejde her ligeberettiget, og netop i det middelalderlige samfund må det have været enestående at opleve, hvorledes en mands sociale og nationale herkomst trådte i baggrunden, når han lod sig immatrikulere. Vi ved ganske vist ikke så meget om den sociale rekruttering, men borgersønner, bondesønner og adelssønner kunne ganske på lige fod studere, ansættes som lærere, vælges til rektorer m.v. Ligeså bemærkelsesværdigt er det, at også det kirkelige standsbegreb blev brudt ved universiteterne, idet der ikke sattes afgørende grænser mellem gejstlige og lægfolk. Hvor ejendommeligt det end kan forekomme os nu, så var *friheden, ligheden* og *fællesskabet* gennemført inden for den internationale akademiske verden i middelalderen. Trods nødvendige lokale særpræg var alle universiteter anerkendte led af universiteternes store internationale fællesskab, overalt i Europa fandtes de samme institutioner for videnskabernes dyrkning og pleje, de samme rammer, det samme latinske sprog, de samme discipliner og hjælpemidler, samme videnskabelige autoriteter, samme studieordninger og prøver. Ingen debatter om det faglige niveau ved fremmede universiteter, ingen diskussioner om »meritoverførsler« efter ophold ved andre universiteter, graderne og undervisningen fra et universitet havde altid samme gyldighed alle steder. Overalt i kristenheden kunne graduerede personer optræde som universitetslærere i overensstemmelse med deres grader, uanset hvor disse var erhvervet. Overalt herskede samme retsbeskyttelse og samme akademiske frihed, *libertas scholastica,* som bestod i »lærefrihed« – naturligvis ikke i den moderne opfattelse af dette begreb – i retten til selvforvaltning og egen jurisdiktion.

»Kristenheden bygger på tre søjler«, kunne en lærd – Alexander af Roes – udtale i slutningen af det 13. årh., »den verdslige magt, *regnum,* den gejstlige, *sacerdotium,* og - *studium*«. En udmærket kort karakteristik af denne helt egenartede institution.[13]

Danske studerende i udlandet

Som ovenfor nævnt oplevede skolerne i Paris og Bologna en kolossal opblomstring i begyndelsen af 12. årh., og de første universiteter opstod her,

13. A.B. Cobban: *The Medieval Universities, their Development and Organization,* London 1975,

fremragende lærde udviklede metoder, som indledte en helt ny æra i den videnskabelige forskning. Som skolastikkens højborg blev Paris Europas intellektuelle centrum, og det er interessant at iagttage, at der allerede i denne første fase var mænd i Danmark, som forstod hvor den nye tids tanker nu formedes. Drevet vel både af videbegærlighed, kærlighed til videnskaben, og af ambitioner efter senere at gøre karriere i statens og kirkens ledelse rejste de sydpå for at dygtiggøre sig. I Paris og Bologna fulgte de forelæsninger hos tidens fejrede berømtheder, deltog i diskussionerne, underviste selv yngre studerende, levede med i det kollegieliv, som hurtigt udviklede sig omkring de nye læreanstalter. Flere af de danske studerende blev førende forskere, som efterlod sig dygtige bidrag til skolastikken, andre kom til at indtage høje administrative embeder ved de udenlandske universiteter. Nogle blev resten af livet i udlandet, og de, der vendte hjem kunne berige Danmark med impulser, som var stærkt medvirkende til, at landet hurtigt gled ind i den fælleseuropæiske middelalderkultur. Inden for teologi og jura, administration, bygningskunst og andre områder spores indflydelsen udefra.

Eskil, Danmarks anden ærkebiskop (1137-77) havde været på studieophold i Hildesheim og i Frankrig, og der kan næppe herske tvivl om, at han har haft kendskab til tidens førende tænker, Abélard, en af »grundlæggerne« af Paris' universitet, ligesom Eskil sikkert med interesse har fulgt opgøret mellem Abélard og hans bitreste modstander Bernhard af Clairvaux, så meget mere som Eskil og Bernhard var blevet personligt nære venner.

Med Eskil indledtes den nære forbindelse mellem Frankrig og Danmark, som skulle få så stor betydning i den følgende tid. De få spredte oplysninger vi kan hente fra middelalderlige kilder – dødebøger fra parisiske klostre, et par biografier og brevsamlinger – afslører den livlige kontakt der bestod og viser, at det netop var de kendte parisiske skoler, som tiltrak de danske studerende, St. Geneviève, St. Victor o.a. Eskils efterfølger som ærkebiskop *Absalon* havde i sin ungdom været på studieophold i Paris, formodentlig i St. Geneviève, idet han her sluttede så nær kontakt med en kannik, *Vilhelm,* at han senere, da han var kommet til tops i det hjemlige hierarki, kunne formå denne til at rejse til

s. 177 f. H. Grundmann: *Sacerdotium, regnum, studium,* Archiv für Kulturgeschichte I, 1952, s. 5-21. H. Grundmann: *Vom Ursprung der Universität im Mittelalter,* Berichte über d. Verhandl. d. Sächs. Akad. d. Wiss. Phil.-hist. Klasse 103, 2, 1957, s. 24-28. Peter Classen: *Die ältesten Universitätsreformen und Universitätsgründungen des Mittelalters,* Heidelberger Jahrbücher 12, Heidelberg 1968, s. 75, 83. F. M. Powicke: *The medieval University in Church and Society,* Ways of Medieval Life and Thought, London 1950, s. 198-212. J. M. Fletcher: *Wealth and Poverty in the Medieval German Universities with particular Reference to the University of Freiburg,* i J. R. Hale (ed.): *Europe in the Late Middle Ages,* London 1965, s. 410-419.

Fig. 4. Abbed Vilhelm af Æbelholt. Kalkmaleri i Fanefjord kirke, ca. 1480.

Danmark. Som abbed for Æbelholt kloster og i sin egenskab af politisk rådgiver og gesandt for kongen og ærkebiskoppen udøvede denne franske gejstlige en vis indflydelse herhjemme. En efterladt brevsamling fra ham viser hans intense arbejde med kirkeretlige problemer og hans forsøg på at lade kanonisk ret vinde stadig større indpas i Danmark. Det kan ikke undre, at Vilhelm og Absalon arbejdede ihærdigt på at sende unge talentfulde danskere på studierejse til Paris, og enkelte af disse kender vi endnu navnene på: Absalons slægtninge *Peder Sunesøn,* senere biskop over Roskilde stift og kansler (d. 1214), *Anders Sunesøn,* senere ærkebiskop, d. 1228, kong Knuds søn, *hertug Valdemar,* senere biskop over Slesvig og hans navnefælle *Valdemar Prizlavsen,*

som døde i St. Geneviève klosteret, og *Gunnar* (d.1251), senere biskop i Viborg og vel nok en af hovedkræfterne bag Jydske Lov. Alle disse opholdt sig i slutningen af 12.årh. ved de kendte skoler i Paris, men andre unge danskere har også studeret her. Den samtidige krønikeskriver, *Arnold af Lübeck*, fortæller således:

»– i videnskabelig dannelse har de (danskerne) gjort ikke ringe fremgang, idet de fornemme i landet sender deres sønner til Paris, ikke blot for derved at højne gejstligheden, men også for at få dem oplært i al slags verdslig viden. Der tilegner de sig både litteraturen og landets sprog, og de har drevet det vidt ikke blot i de frie kunster, men også inden for teologien. Deres medfødte tungefærdighed sætter dem nemlig i stand til ikke blot at vise sig som skarpe hoveder, hvor det i en ordstrid kommer an på at klare for sig med bevisgrunde, men også til, hvor det gælder kirkens anliggender, at lægge deres duelighed for dagen både som kyndige i kirkeretten og i romerretten«. Vel er dette generelt udtrykt og overdrevet, men karakteristikken passer udmærket på i det mindste een af Parisstudenterne, *Anders Sunesøn*. Fra Paris drog han videre til Bologna, datidens centrum for juridiske studier, senere rejste han til Oxford, vendte tilbage til Paris, hvor han nu optrådte som en anerkendt universitetslærer. Som ærkebiskop i Danmark forfattede han flere teologiske værker, vel især beregnet på undervisningen ved domskolen, »præsteseminariet«, i Lund. Mest berømt er hans *Hexaëmeron* (»De seks dages værk«), et digt på 8040 hexametre, der ikke blot behandler, som titlen antyder, de seks skabelsesdage, men som i virkeligheden er en hel lærebog i kristen dogmatik, hvori Anders viser sig som en dygtig elev af de franske lærde, han studerede i sin ungdom, bl.a. Stephan af St. Geneviève. I det bibliotek, han efterlod sig, og som med sine 30-40 bind var meget stort efter tidens målestok, fandtes de almene teologiske grundbøger og en del juridisk litteratur, som han netop havde anvendt under udarbejdelsen af det store værk. Hans juridiske interesser kom også til orde i den såkaldte »Parafrase til Skånske lov«.[14]

Disse første danske udlandsstuderende kom karakteristisk nok fra samfundets øverste sociale lag, og de var iøvrigt sjældne tilfælde. Til bestridelse af præsteembeder krævedes ikke nogen universitetsuddannelse. Man kunne måske skaffe sig nogle kundskaber og lidt praktik ved domkapitlerne, men lærde præster var en sjældenhed. I det følgende århundrede øgedes imidlertid strømmen af danskere, der rejste sydpå. Ikke alle var bemidlede, og fra

14. Ellen Jørgensen: *Fremmed Indflydelse under den danske Kirkes tidligste Udvikling*, Det Kgl., Danske Vidensk. Selsk. Skrifter 7. R. Hist. og fil. Afd. I, 2, s. 129-131. Om Absalons ophold i Paris og forbindelse med Vilhelm, se *Abbed Vilhelm*, i H. Olrik (udg.): *Danske Helgeners Levned*, 1968, s. 213f. Nanna Damsholt: *Abbed Vilhelm af Æbelholts brevsamling*. Hist. Tidsskr., 78, H. 1,

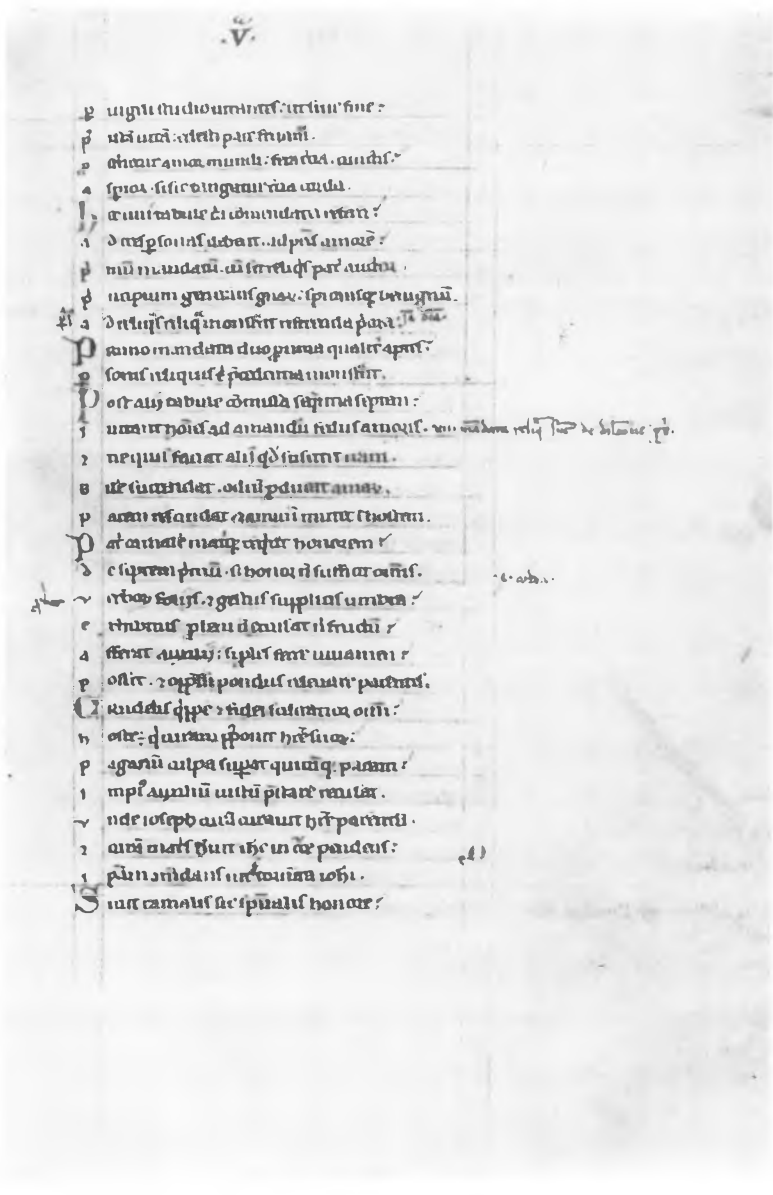

Fig. 5. Opslag fra Anders Sunesøns Hexaëmeron (ca. 1180/1223). Anders er her i færd med gennemgangen af de 10 bud, og linje 3 og 4 fra oven lyder:

Prosternetur amor mundi, fera tertia cunctis
asperior, si sic tangatur tertia chorda.
I H. D. Schepelerns gengivelse på dansk:
Attraa til Verden, det vildeste Bæst, ja det værste af alle,
Dræbe vi skal gennem Bud Nummer tre, naar det klinger paa Strenge!

hjemlandet støttede man nu disse på forskellig vis. Der indstiftedes stipendier og der oprettedes et dansk studenterhus i Paris. I det 13.årh. var der mindst 75 danskere, som havde taget magistergraden, og de fleste af disse havde rimeligvis opholdt sig i Paris. Omkring *Collegium Daciae* udvikledes således et frugtbart åndsliv. Vi kender stadig nogle af disse studenter, eller forskere ville vi nok snarere kalde dem nu. Der er ganske vist lidt tvivl om betydningen af ordet »Dacia«, men i hver fald: om de ikke alle var danskere, så var de dog fra Norden, og deres efterladte værker røber et intellektuelt niveau på et højt plan: Martinus de Dacia, Johannes Dacus, Simon Dacus, Petrus de Dacia og Boethius de Dacia arbejdede alle med sprogfilosofiske, astronomiske, matematiske emner i Paris i årene 1260-80 tallet. Også Bologna blev besøgt af nordiske studenter i slutningen af perioden. Alene i årene 1285-1300 opholdt sig 40 skandinaver her, og af disse var 23 danskere. Først i vor tid har forskere for alvor påbegyndt en intens beskæftigelse med disse filosoffer, ligesom man har startet udgivelsen af deres værker. Især *Boethius* synes at have været en original systematisk og filosofisk begavelse, som bl.a. lavede kommentarer til hele Aristoteles. Om hans liv vides ikke meget, men det står fast, at han var involveret i de stridigheder, som fulgte, da man gjorde den aristoteliske filosofi til grundlag for universitetsstudierne i Paris. Også *Martinus* blev internationalt berømt, især gennem sit værk *Liber modorum significandi* (Om betydningsmåder), en lærebog over spekulativ grammatik (lingvistik). Ikke færre end 28 håndskrifter er bevaret af værket, desuden har man kendskab til flere, der nu er forsvundet, samt en del kommentarer, hvilket klart viser den store udbredelse, værket havde i Europa.[15]

1978, s. 1-22. Om Peder Sunesøn, se: Kai Hørby: *Peder Sunesen*, i: Dansk Biografisk Leksikon, 3. udg. bd. 14, 1983.

Sten Ebbesen (udg.): *Anders Sunesen, Stormand, Teolog. Administrator, Digter, Kbh. 1985.* Hal Koch: *Den Danske Kirkes Historie* I, 1950, 234-255. 259. 418. Martin Schwarz Lausten: *Danmarks kirkehistorie* 1987, 94-96.

Vita Gunneri, Scriptores Minores Historiæ Danicæ, udg. M.Cl. Gertz, II, 1918-20, s.266-268. Patrick McGuire: *Conflict and Continuity at Øm Abbey*, Opuscula Graecolatina 8, 1976, s.111. Ellen Jørgensen: *Nordiske Studierejser i Middelalderen*, Hist. Tidsskr. 8.R.5, 1913-14, s. 332-382. *Arnold af Lybeks Slavekrønike*, udg. af P.Kierkegaard, 1885.

15. Heinrich Roos: *Danske filosoffer i anden halvdel af det 13. århundrede*, Kirkehist. Saml. 7.R. VI, 1965-68, s. 497-519. Jan Pinborg: *Danmarks bidrag til skolastikken*, Det danske Sprog- og Litteraturselskabs præsentationshefte 3, 1977. Heri findes oversigt over de hidtidige udgivne værker i serien *Corpus Philosophorum Danicorum Medii Aevi*. Om præsteuddannelsen i middelalderen, se Heinrich Roos: anf. arb., s.498 og Dipl. Dan. I.R.5, nr. 175 og Anne Riising: *Danmarks middelalderlige prædiken*, 1969. Olaf Pedersen: anf. arb., s.220.

Åke Sällström: *Bologna och Norden intill Avignonpåvedömets tid.* (Bibilotheca Historica Lundensis V) Lund 1957.

Godt 60 danske havde studeret i Paris i tiden 1300-1449, de fleste af dem kom fra Roskilde og Lund stifter, kun få stammede fra de øvrige stifter, fra Viborg og Børglum afrejste slet ingen. Men allerede omkring midten af 1300-tallet begyndte de nordiske studenter at svigte Paris. Det pavelige skisma (fra 1378) havde en del af ansvaret for dette, krigen mellem England og Frankrig betød vel også noget, men vigtigst blev oprettelsen af universitetet i Prag (1348) og hele gruppen af tyske universiteter, som nu stiftedes i slutningen af 1300-tallet og begyndelsen af 1400-tallet. Mere end 2000 danske er immatrikuleret ved disse universiteter i årene 1372-1535, men tallet har rimeligvis været endnu højere, kildematerialet er ufuldstændigt. I årene 1451-1535 immatrikuleredes 1596 danske studenter ved universiteterne Rostock (824), Greifswald (328), Köln (277), Erfurt (45), Leipzig (30), Wittenberg – som først blev grundlagt i 1501- (83), Frankfurt (9), og hertil kommer Louvain (38) og 14 ved andre universiteter. At Rostock og Greifswald var de foretrukne universiteter skyldes rimeligvis den nære beliggenhed ved Danmark, men i det hele taget ved man ikke meget om, hvorvidt idéologiske overvejelser også kan have gjort sig gældende ved valg af universitet. Af de nævnte 1648 danske udlandsstuderende kom 21% fra Slesvig stift, 32% fra Jylland, 15% fra Odense stift og 32% fra Østdanmark.[16]

Der var naturligvis flere grunde til, at antallet af studerende voksede så stærkt i senmiddelalderen. Det svarer til den almindelige udvikling i Europa, staten og kirken havde i stigende grad behov for mænd med uddannelse i kirkeret, teologi og filosofi, og desuden var det blevet mere overkommeligt for mange at rejse ud. Ikke underligt at mere end 1000 danske i årene 1451-1535 krydsede Østersøen for at lade sig indskrive ved universiteterne i Rostock og Greifswald, men man skal dog ikke lade sig narre af de relativt høje tal, for i almindelighed gælder, at de allerfleste kun opholdt sig i kort tid ved universitetet, og at langt over halvdelen aldrig tog en afsluttende eksamen. De fleste nøjedes med den almene uddannelse i grundfagene ved artistfakultetet uden at afslutte dette med en grad, og de var således afskåret fra studier og grader ved de højere fakulteter.

De vendte så hjem og blev skrivere ved magistraten, lærere ved latinskolen eller præster. Man må i denne sammenhæng huske, at denne begynder-

16. Ellen Jørgensen: *Nordiske Studierejser i Middelalderen,* Hist. Tidsskr. 8.R.5, 1913-14, s.351, 357. Ellen Jørgensen: *Nogle Bemærkninger om danske studerende ved Tysklands Universiteter i Middelalderen,* Hist. Tidsskr. 8.R.6, 1915-16, s. 197-214.
Jan Pinborg: *Danish Students 1450-1535 and the University of Copenhagen,* i: Cahiers de L'Institut du Moyen-Âge Grec et Latin, Université de Copenhague, Vol. 37, Copenhague 1981, 72-119.

undervisning (de syv frie kunster) stort set svarer til moderne tids gymnasieundervisning. Der krævedes ingen betingelser, forkundskaber, for at blive immatrikuleret. Disse 7 »kunster« omfattede grammatik, d.v.s. latin, dialektik, d.v.s. logik, og rhetorik og herunder den så nyttige brevskriverkunst. Efter denne afdeling (Trivium) fulgte Qvadrivium: aritmetik, geometri, astronomi og musikteori.

I almindelighed gælder, at kun 3-5% af de immatrikulerede tog den afsluttende magistergrad i det laveste fakultet, det artistiske, og Jan Pinborg har påvist, at antallet af grader i de højere fakulteter (jura, medicin, teologi) erhvervet af de 1648 danske i udlandet i årene 1451-1535 næppe oversteg 60.[17]

Man kan nok undre sig over disse tal, men vi ved faktisk ikke tilstrækkeligt om de forventninger, den jævne student stillede til studiet og det formål, han havde.[18] Det meget store tal på studenter, som aldrig afsluttede studierne med en grad, kunne tyde på, at dette aldrig havde været deres hensigt. Men naturligvis har også manglende evner og – vel navnlig – anstrengt økonomi sat en naturlig grænse for videregående studier. Endelig har en del unge også ladet sig immatrikulere for at nyde godt af studerendes privilegier uden i øvrigt at tage sig synderligt af studierne, et problem som allerede pave Gregor IX i 1231 prøvede at styre: den, der simulerer at være student, men ikke besøger en skole og tilslutter sig en professor, må ikke få del i skolarernes friheder (privilegier).[19]

Vi ved ikke meget om den *sociale rekruttering* vedr. de danske udlandsstuderende i middelalderen, og der savnes ligeledes en større »karriereanalyse« af dem. Antydninger er givet af Ellen Jørgensen, og man kan naturligvis tilslutte sig hendes synspunkt, at de velhavende, de adelige, var i stand til at rejse rundt til flere universiteter, de havde tid og økonomi til at studere længere og evt. tage grader, og det var dem, der nåede ned til de sydeuropæiske universiteter, de kvalificerede sig til de højere embeder herhjemme, enkelte af dem nåede også at gøre en vis karriere allerede i

17. Olaf Pedersen: anf. arb., s. 261-288. Jan Pinborg: *En Håndbog fra 1462 for studerende ved universitetet i Rostock*, Hist. Tidsskr. 12.R. II, 1967, s. 365, 371 f. Fr. Paulsen: *Die Gründung der deutschen Universitäten im Mittelalter*, Historische Zeitschrift 45, 1881, s. 293 f. Herbert Grundmann: *Vom Ursprung der Universität im Mittelalter*, Berichte über d. Verhandl. d. Sächs. Akad. d. Wiss. zu Leipzig, Phil.-hist., 103, H.2, Berlin 1957, s. 38. Jan Pinborg 1981, 103.

18. A. B. Cobban: *The Medieval Universities, their Development and Organization*, London 1975, s. 163 f.

19. Peter Classen: *Die ältesten Universitätsreformen und Universitätsgründungen des Mittelalters*, Heidelberger Jahrbücher 12, Berlin-Heidelberg-New York 1968, s. 81.

Fig. 6. Allegorisk fremstilling af Grammatikkens væsen. Nicostrata, en arkadisk nymfe, hvem man tillagde fortjenesten af at have opfundet alfabetet, fører skoleeleven ind i visdommens tempel. I højre hånd holder hun alfabetet. I nederste stokværk hersker grammatikerne Donat og Priscian, højere oppe repræsentanter for logik, rhetorik, poesi og aritmetik. Endnu højere oppe findes repræsentanter for musik, geometri, astronomi, fysik og etik. Øverst troner Petrus Lombardus som teologiens eller metafysikens konge. Fra G. Reisch: Margarita philosophica, 1503. Her efter Bj. Kornerup: Ribe Katedralskoles Hist., 1947, fig. 47.

studietiden.[20] Interessant er også hendes oplysninger om det driftige borgerskabs sønner, som nu rejste ud, men det store flertal af danske studerende har givetvis hørt hjemme blandt de *fattige* (pauperes), og det er ganske interessant, at nyere undersøgelser har vist, at netop denne kategori af studenter især hørte hjemme ved de artistiske fakulteter ved de tyske universiteter.[21] Denne gruppe, hvoraf flere var så forarmede, at de end ikke kunne betale gebyr for immatrikulation[22] hutlede sig igennem ved hjælp af studenterjobs, afskriverfunktion, pedelarbejde o.lign. og var i øvrigt henvist til tiggeri og støtte fra velyndere i hjemlandet. For enkelte lykkedes det dog at komme til tops: Degnesønnen *Birger Gunnersen,* som ved immatrikulationen ved Greifswald universitet (1464) var så fattig, at han slap for at betale gebyret, var en af de få, som tog magistergraden ved det artistiske fakultet, blev forstander for Lund katedralskole, ansat i det kgl. kancelli og endte i det højeste kirkelige embede: han blev ærkebiskop. Det fortjener også at tilføjes, at han som sådan ikke glemte dem, der i sin tid havde hjulpet ham på vej. I den storslåede messestiftelse bestemte han bl.a. at der skulle bedes for dem »som os har huset og herberget, givet almisse og støttet med ord og gerning udenlands og indenlands, i skole, under studiet og andre steder, lige siden vi forlod fader og moder«, og han ønsker, at der især skal bedes for Anders Eriksen, som han delte logi med, da de studerede i Greifswald og for hr. Mads, Vestervig kloster, »som støttede os meget under studierne i mange måder, Gud lønne ham det«.[23] Man kunne også nævne brødrene *Niels og Peder Palladius,* som fra middelaldersamfundets lavere sociale lag arbejdede sig op til bispeembederne

20. Ellen Jørgensen: anf. arb., 1915-16, s. 203-207. Som eksempel kan nævnes Knud Mikkelsen, senere biskop i Viborg og forfatter til »Glosser til Jyske lov«, som i 1434/35 var rektor ved Erfurt Universitet. Også Erik Nielsen Rosenkrantz fortjener at omtales. I 1472 var han ligeledes rektor i Erfurt, siden immatrikuleredes han ved Rostock og Greifswald Universiteter. Sidstnævnte sted valgtes han ligeledes til rektor. Ved begge indskrivninger er Rosenkrantzernes våben tegnet ud for navnet i matriklerne. Jan Pinborg har nævnt en række eksempler på danske læreres og studenters aktivitet ved Greifswald universitet, Jan Pinborg 1981, især s. 82-88. Et særligt område var de nordiske kannikers udlandsstudier, se Beata Losman: *Norden och Reformakonsilierna 1408-1449,* Studia Historica Gothoburgensia XI, Göteborg 1970, s. 32-34.

21. Ellen Jørgensen: anf. arb., s. 207-214. A. B. Cobban: *The Medieval Universities,* London 1975, s. 169.

22. Ellen Jørgensen: anf. arb., 1913-14, s. 372-73 og anf. arb. 1915-16, s. 207 f. F. W. Fletcher: anf. arb.

23. Messestiftelsen er trykt i *Samlinger til den Danske Historie,* udg. af P. F. Suhm, I, 3, 1779-84,

og som siden i fortaler til deres bøger takkede borgmester Mikkel Pedersen Akeleye, Odense, og de adelige Jesper Brochmand og kansler Johan Friis for deres økonomiske støtte til dem og andre i studietiden.[24]

Erik af Pommerns forsøg på oprettelse af et universitet

Blandt årsagerne til de mange universiteter, som i senmiddelalderen oprettedes i Europa og især i Tyskland, var de enkelte territorialfyrsters voksende selvstændighed, konkordaterne mellem disse og pavestolen, behovet for uddannelse af egne embedsmænd inden for de enkelte landområder, påvirkningen i almindelighed fra humanismen og naturligvis også fyrsternes og byernes prestigejagt. For en regent som kong *Erik af Pommern* måtte det forekomme indlysende, at også han – behersket som han var af stærke ambitioner efter en centralisering og styrkelse af kongemagten og dominans over den lokale kirke – skulle forsøge at få oprettet et universitet i sine riger. Det er også muligt, at han har erfaret, at man hos hans skarpeste handelspolitiske modstandere, hanseaterne, havde lignende planer, der resulterede i, at Rostock i 1419 efter pavelig tilladelse kunne oprette et universitet. Kendskab til disse planer kan yderligere have tilskyndet Erik. Det er rimeligt at forestille sig, at ærkebiskop *Peder Lykke* har været aktiv i universitetssagen. Han havde deltaget i det dramatiske Konstanzkoncilium, hvis resultat blev afsættelse af den forvirrede pave Johannes d. 23., henrettelsen af Johan Hus og den formelle vedtagelse af konciliets overhøjhed over paven, og Peder Lykke havde tilmed under konciliet spillet en vis fremtrædende rolle. Han havde her fået et instruktivt indtryk af den betydelige rolle, som universitetsteologerne spillede i kirkepolitikken, med Pariserteologerne i spidsen.[25] Men desværre ejer vi ikke længere kilder, som direkte kan belyse de tanker, man gjorde sig hos den danske konge i denne sammenhæng, ligesom også hans

s. 23 f. Ellen Jørgensen: anf. arb. 1915-16, s. 209. Henry Bruun: *Poul Laxmand og Birger Gunnersen*, 1975, s. 12-14.

24. Martin Schwarz Lausten: *Biskop Niels Palladius. Et bidrag til den danske kirkes historie 1550-60*, Kirkehist. Stud. II.R.27, 1968, s. 19. Martin Schwarz Lausten: *Biskop Peder Palladius 1537-1560*, Kbh. 1987, s. 18- 26.

25. P.G. Lindhardt: *Danmark og Reformkoncilierne*. Teolog. Stud. 2, 1942, s. 16-44, 46, note 188. Beata Losman: *Norden och Reformkonsilierna 1408-49*. Studia Historica Gothoburgensia XI, Göteborg 1970, s. 18-34. Gerhard Ritter: *Die Heidelberger Universität I*, Heidelberg 1936, s. 296 f.

Fig. 7. Pave Martin V's (1417-1431) gravmæle, udført af Simone Ghini, i Laterankirken, Rom. Denne pave, som gav Erik af Pommern lov til at oprette et universitet i Danmark, var ifølge gravindskriften »en lykke for sin tid«. Han reformerede pavedømmet efter godt 50 års uværdige forhold, genopbyggede Roms forfaldne kirker og paladser og fik betydning for renæssancemaleriets udvikling. Pave Martin V's tid danner indledningen til Roms renæssanceperiode.

ansøgningsskrivelse til paven er gået tabt. Hele planen kendes kun fra tre pavelige svarskrivelser fra januar og maj 1419.[26]

26. *Acta Pontificum Danica*, udg. af Alfr. Krarup og Johs Lindbæk, II, 1907, nr. 1279, til kongen 16. (26.) jan. 1419. – nr. 1303, til kongen, 26. maj 1419. – nr. 1304, til ærkebiskoppen i Lund og biskoppen i Roskilde, 26. maj 1419.

Med henblik på debatten om, hvorvidt de middelalderlige universiteter var verdslige eller kirkelige institutioner, kan vi her konstatere, at den øverste verdslige magt i Danmark ansøger paven om tilladelse til oprettelse af et dansk universitet, men heri var der intet mærkeligt. Erik fulgte her den almindelige fremgangsmåde, ligesom han også i ansøgningen havde skrevet, at det påtænkte Generalstudium skulle oprettes med pavestolens autoritet, og det skulle tjene det formål at ophøje troen og fremme kundskaberne i Guds kirke.[27] Videre kan han vel have motiveret sin ansøgning med en henvisning til det netop vedtagne konkordat mellem paven og den tyske »nation«, til hvilken også de nordiske riger hørte i denne henseende, hvori det bl.a. bestemtes, at en sjettedel af kannikerne i domkapitlerne for fremtiden skulle have en akademisk grad.[28] Den nære sammenhæng mellem det påtænkte universitet og kirken fremgår også deraf, at det økonomiske grundlag skulle skaffes fra kirken, gennem præbender og beneficier, og tilsyneladende havde man tænkt sig, at universitetet skulle oprettes i sammenhæng med en af de bestående katedralskoler. Rimeligt ville det vel have været at *Lund* blev stedet, men mere sandsynligt er det, at Erik selv havde udtænkt sig *København*, den by, han netop (1417) havde frataget Roskildebispen og lagt under kronen. Et universitet her kunne yderligere have fremskyndet kongens ønsker om at gøre denne handelspolitisk og militært vigtige by til rigets midtpunkt.[29]

Videre fremgår af pavens skrivelser, at biskoppen i det stift, hvor universitetet blev placeret, skulle være dettes kansler, samt at det skulle udstyres med de privilegier, der gjaldt for *Pariseruniversitetet*. Alle disse bestemmelser svarede ganske til den almindelige fremgangsmåde. Det samme gælder også bestemmelsen, at der ved det nordiske universitet måtte undervises i alle de fag, man plejede ved universiteterne, *undtagen teologi*. Forbud mod universitetsundervisning i teologi blev fremsat fra pavestolens side allerede fra 13. årh., og af de 18 universiteter, som fik indstiftelsesbulle fra Avignonpaverne (1309-1376) blev teologien kun tilladt ved de 9, senere foretages endog yderligere begrænsninger blandt disse. Også mange af de universiteter, som blev oprettet i *denne* tid – Rostock, Wien, Fünfkirchen/Ungarn, Krakow, Louvain – fik forbud mod teologi. Vi kender ikke præcist årsagen hertil, men pavens motiver har vel skiftet fra tilfælde til tilfælde. Der kan have været økonomiske grunde, i Avignonpavedømmets tid også hensynet til Pariseruniversitetet, som længe faktisk havde en slags monopol på teologi, og hvad pave Martin V angår, kan man ikke undre sig over, at han søgte at begrænse undervisningen

27. *Acta Pontificum Danica*, udg. af Alfr. Krarup og Johs. Lindbæk, II, 1907, nr. 1279.
28. Beata Losman: anf. arb. s. 32, jfr. s. 134 og s. 254.
29. Erik Arup: *Danmarks Historie* II,A, 1961, s. 195.

i universitetsteologi på baggrund af de erfaringer, han havde gjort med konciliarismen på Konstanzkonciliet.[30] Endelig bestemtes i pavens skrivelse at det nordiske universitet skulle oprettes inden to år. Erik af Pommerns universitetsplaner blev *ikke* realiseret, hvorfor ved vi ikke, men en ambitiøs konges højtflyvende planer var ikke tilstrækkeligt grundlag i denne sammenhæng. Sagen var fra dansk side også dårligt forberedt. Det økonomiske grundlag var ikke sikret, og man var end ikke i stand til over for paven at angive det sted, man havde tænkt sig at placere den nye læreanstalt. Måske har højgejstligheden herhjemme gjort modstand af angst for, at borgersønner nu skulle kunne »habilitere« sig og besætte de givtige kirkelige embeder og få indflydelse på undervisningen, måske har behovet i virkeligheden slet ikke været så stort, at man så nogen fornuft i at støtte kongens planer. Endelig har de politiske forviklinger, kongen nu involveredes i (Slesvig) vel også virket hæmmende på planens videre bearbejdelse.

Kong Eriks planlagte læreanstalt var og blev et *papiruniversitet* – noget der dog langt fra var enestående i disse år, hvor så mange fyrster og byer ønskede sig deres eget universitet uden at evne dette.[31]

UNIVERSITET. KIRKE. SAMFUND

Grundlæggelsen i 1479

Oprettelsen af Københavns universitet blev det vigtigste resultat af den store udlandsrejse, som det danske kongepar foretog i årene 1474-1475. *Christian I*'s rejse, som førte ham til paven i Rom havde først og fremmest politiske formål, selvom både han selv og hans omgivelser gav indtryk af, at der var tale om en from pilgrimsrejse, et indtryk, som også paven søgte at befæste, idet han i sin

30. Heinrich Denifle: anf. arb. s. 704-13. Kaufmann: anf. arb. II, s. 16f. Her afvises, at der fra pavens side skulle foreligge saglige grunde til snart at tillade, snart at forbyde teologiundervisningen. Alt var blot økonomisk motiveret, dispensationer gav øgede indtægter.

31. Det er næppe rimeligt at forestille sig, at universitetet ikke blev oprettet af kong Erik, fordi han var utilfreds med forbudet mod teologien, som P.G. Lindhardt antager, anf. arb. s.6, 46, anm. 188. Om andre »papiruniversiteter«, se A.B. Cobban: *The Medieval Universities*, London 1975, s.118 og H. Rashdall: anf. arb. II, Appendix 1, s.325f. Om højgejstlighedens eventuelle modstand, s. W. Norvin: *Københavns Universitet i Middelalderen*, 1929, s.68. Jvf. også *Annerstedts* beske bemærkning: »Denna tanke (at oprette et universitet)... blef dock aldrig mera, än hvad den kanske från början var, ett löst hugskott hos Erik... denne eländige konung«, C. Annerstedt: *Uppsala universitets historie I*, Uppsala 1877, s.22.

velkomst roste kongen, fordi han havde foretrukket rejsens møje fremfor hvilen i hjemmet, »det verdslige kongerige har du forladt for at berede det himmelske rige vej, idet du har tænkt på Frelserens ord om, at mennesket ikke kan give noget vederlag for sin sjæl«. Denne sammenfletning af politiske og religiøse formål var som bekendt almindelig i den tid. Christian I var tilsyneladende en charmerende person og habil forhandler, og de ledende kirkelige og intellektuelle kredse i verdens centrum, Rom, har med en vis betagelse og undren betragtet monarken fra det så fjerne Norden, som bl.a. ikke kunne konversere på de dannedes sprog, latin. »Et smukt dyr«, skrev en kardinal om ham, – »blot skade, at det ikke kan tale!« Der blev da også på rejsen truffet forskellige kirkepolitiske afgørelser, som alt i alt viste, at der bestod et udmærket forhold mellem den danske monark og pavestolen. Hovedformålet for dronning *Dorotheas* rejse til Rom året efter var derimod nok langt mere af religiøs karakter, en pilgrimsrejse, som skulle skaffe dronningen del i jubelårets aflad. Rejsens karakter aflæstes også af den beskedne klædedragt, hun og hendes følge bar, hendes iver efter at besøge alle Roms hellige steder o.s.v. Med politisk betydende personer havde hun ingen nærmere kontakt, og dog var det umiddelbart efter hendes ophold i Rom, at paven udstedte den bulle, som tillod oprettelsen af det danske universitet. Dronningen har rimeligvis hjemmefra fået pålagt den opgave at fremlægge sagen, eller måske gentage et af kongen udtalt ønske, for sin nevø kardinal *Francesco Gonzaga,* som i øvrigt på mange måder var hende til stor hjælp under opholdet i Rom.[32] Inden vi nærmere ser på nogle principielle punkter i forbindelse med universitetets oprettelse, skal de vigtigste dokumenter omtales.

Bullen fra *pave Sixtus IV* er dateret den *19. juni 1475* og stilet til den danske ærkebiskop *Jens Brostrup,* Lund. Den afviger i sit hovedindhold ikke principielt fra andre pavelige stiftelsesbuller og indeholder som disse flere formelagtige vendinger, rosende omtale af studierne, af kongens initiativ og af det sted, hvor universitetet skal placeres. I bullens første del gøres gældende, at det er pavens opgave at anspore de troende til studiet af videnskaberne, da dette vil gavne kirken. Dernæst gennemgår han hovedpunkterne i kongens ansøgning – som nu er tabt – og i bullens tredje del følger den pavelige bevilling. Denne indledes atter med en bred omtale af de værdifulde følger et videnskabeligt

32. C. Paludan-Müller: *Kong Christiern den Førstes Reiser i Tydskland og Italien i Aarene 1474-1475,* i: Hist. Tidsskr. 5.R.II, 1880-81, 241-347. Johs. Lindbæk: *Pavernes Forhold til Danmark under Kongerne Kristiern I og Hans,* Kbh. 1907. Johs. Lindbæk: *Dorothea, Kristiern den førstes Dronning og familien Gonzaga,* i: Hist. Tidsskr. 7.R.III, 1900-2, s. 455-515. Vivian Etting, Rodolfo Signorini, Birgitte Werdelin: *Fra Christian I.s Italiensrejse. En latinsk hyldesttale af Filippo Nuvoloni---, 1984.*

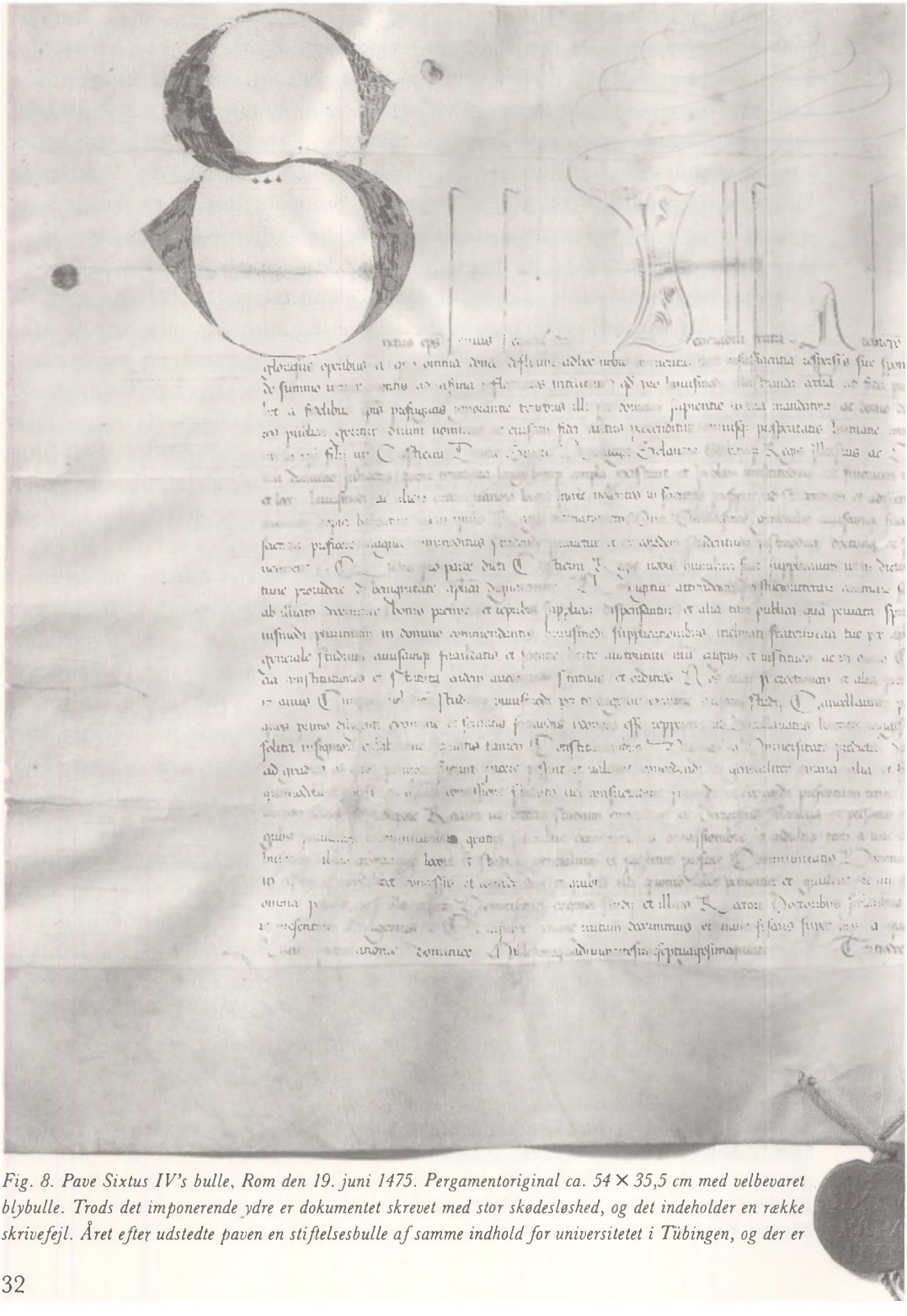

Fig. 8. Pave Sixtus IV's bulle, Rom den 19. juni 1475. Pergamentoriginal ca. 54 × 35,5 cm med velbevaret blybulle. Trods det imponerende ydre er dokumentet skrevet med stor skødesløshed, og det indeholder en række skrivefejl. Året efter udstedte paven en stiftelsesbulle af samme indhold for universitetet i Tübingen, og der er

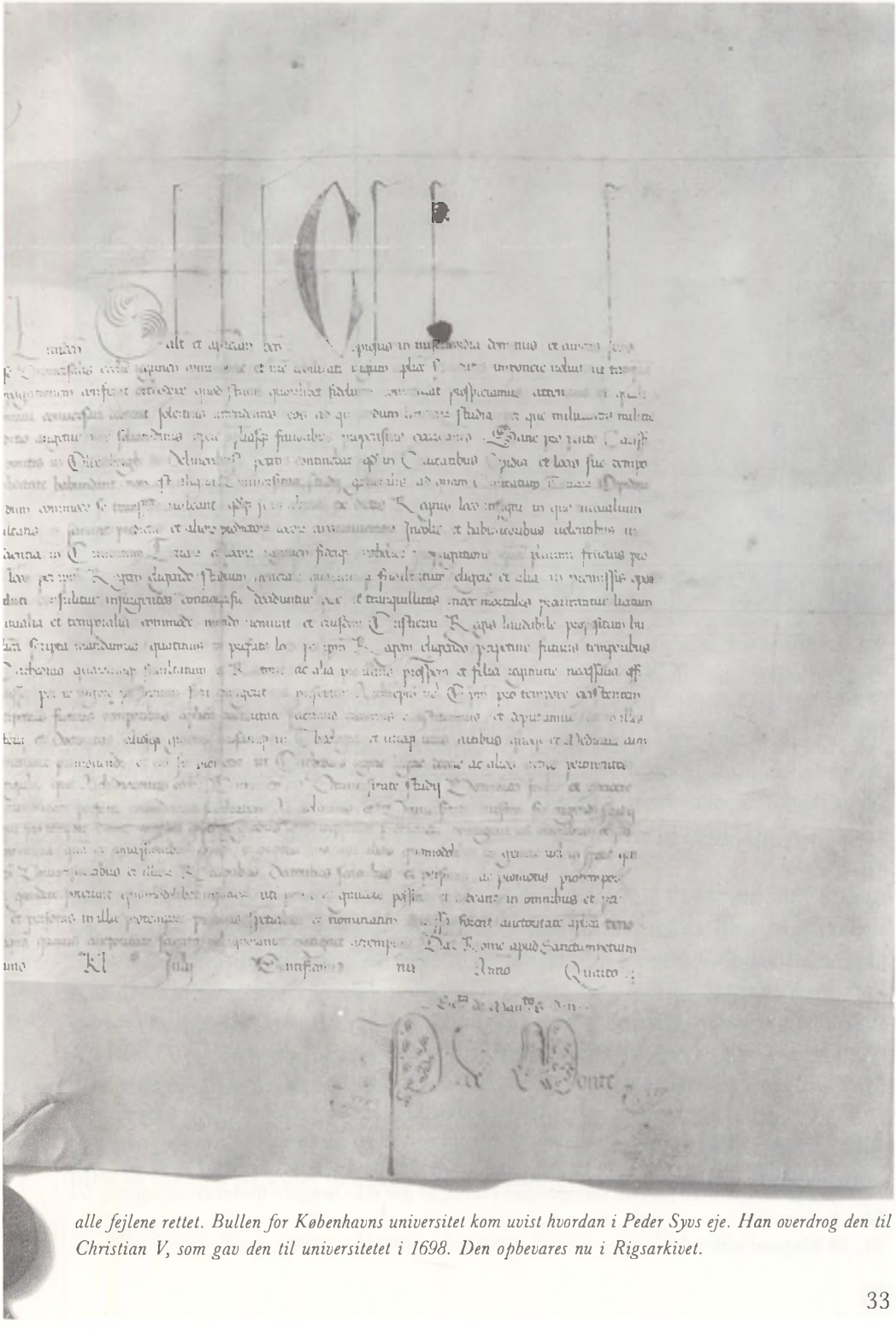

alle fejlene rettet. Bullen for Københavns universitet kom uvist hvordan i Peder Syvs eje. Han overdrog den til Christian V, som gav den til universitetet i 1698. Den opbevares nu i Rigsarkivet.

studium får for kirken og samfundet og tillader derefter oprettelsen af et helt universitet, d.v.s. med de fire fakulteter. Ærkebiskoppen skal udfærdige statutterne, og han selv eller biskoppen i det stift, hvor universitetet bliver placeret, skal være dets kansler, som skal udøve sin myndighed på samme vis som ærkedegnen i Bologna. Endelig forsynes universitetet med de sædvanlige privilegier, og den praktiske fremgangsmåde omkring oprettelsen overlades til kongen.

Det næste officielle skridt foretages af kongen, idet han den *4. oktober 1478* udsteder en skrivelse, der også indledes med en omtale af de gavnlige virkninger, videnskabelige studier vil få for kirke og verdsligt samfund. Derefter forsyner kongen universitetet med privilegier. Han udnævner nogle konservatorer og træffer beslutning om ansættelse af lærere, idet han gennem skrivelsen formelt udsender magister *Peder Albertsen* med fuldmagt til at hverve disse. Kongens skrivelse efterfølges af to bekræftelsesbreve:

Den *18. oktober 1478* udsender ærkebiskop *Jens Brostrup* en erklæring, hvori han giver sit samtykke til oprettelsen og lover lærere og studerende beskyttelse af rettigheder og privilegier, og et par uger senere den *4. november 1478* følger endelig bekræftelsesbrevet fra biskoppen over det stift, hvor universitetet placeres, *Oluf Mortensen*, Roskilde. I brede og smukke vendinger roser han kongens initiativ, omtaler de strålende resultater, dette utvivlsomt vil medføre for landet, samtykker i udsendelsen af Peder Albertsen og tager endelig også institutionen i sin beskyttelse.[33]

I maj 1479 vendte Peder Albertsen tilbage og kunne fra *Köln* medbringe en lille gruppe universitetslærere – *Peter Davidsen* fra Aberdeen (Peter Skotte) magister i filosofi og bakkalaur i teologi, *Tilemann Slecht* fra Roermund, Nederlandene, magister i filosofi og juridisk bakkalaur, *Johannes Sartoris* fra Lingen, Tyskland, magister *Balthasar Wortwin* fra Mainz, bakkalaur i medicin.[34]

Den 1. juni 1479 kunne selve *indvielsen* finde sted, og den formede sig, naturligvis, som en kirkelig højtidelighed, der afholdtes i Vor Frue Kirke. Til stede ved festen var kongen, kansleren, Roskildebispen Oluf Mortensen samt en større skare af landets adelsmænd og høje gejstlige. Først celebreredes en messe »de spiritu sancto«, hvorefter Peder Albertsen som vicekansler holdt

33. Pave Sixtus' bulle, Christian I's brev af 4/10 1478, ærkebiskop Jens Brostrups brev af 18/10 1478, biskop Oluf Mortensens brev af 4/11 1478 og brev af 31/10 1478 fra Jesper Henriksen, Københavns kapitels dekan, er udgivet i *Universitas Studii Haffnensis*, udg. Jan Pinborg, 1979. Nærmere oplysninger om dokumenternes historie og opbevaringssteder smst. I *Archivio Segreto Vaticano*, Rom, har man på min forespørgsel svaret, at der ikke længere findes en ansøgning fra Chr. I til paven.

34. H. Matzen: anf. arb. 1, s. 42.

Fig. 9. Maleren Vilhelm Marstrands skitse til maleriet i det brede felt over talerstolen i festsalen, »Universitetets indvielse i Vor Frue Kirke den 1. juni 1479«. Biskop Oluf Mortensen præsenterer de første lærere for Christian I, medens Peder Albertsen står parat til at holde indvielsestalen. Hovedbygningen stod færdig i 1836, men debatten om festsalens udsmykning blev en langvarig affære, hvor bl.a. Th. Bindesbøll, Constantin Hansen og G. Hilker var involveret. Under et ophold i Rom i 1846 udarbejdede Vilhelm Marstrand nogle skitser, men først i 1870 fik han opgaven overdraget, og han nåede kun at udføre dette ene billede.

indvielsestalen. Vi kender ikke længere indholdet heraf, men ved kun at han »roste videnskaberne, kongen og andre«. Også andre taler blev holdt, men nærmere oplysninger om disse savner vi ligeledes. Ved samme lejlighed valgte man den første rektor. Det blev *Jesper Henriksen,* som var magister i filosofi og i øvrigt dekan for Vor Frue Kapitel, og til dekan for det filosofiske fakultet valgtes Peter Skotte. Efter salmer og takkebønner sluttede højtideligheden med afsyngelsen af Te Deum.[35] Desuden kreerede man vist nok også nu to til doktorer i jura, Tileman Slecht og Peder Albertsen, og vi får endelig også et par beskedne oplysninger om *matriklen,* som nu åbnedes. Den er gået tabt, men vi får dog at vide, at rektor nu lod immatrikulere kongen, dronningen,

35. Alb. Thura: *Regiæ Academiæ Hafniensis Infantia et Pueritia – – –, 1734, s. 10-11.*

biskopperne, kanslerne, abbeder, prælater, kanniker, vikarer, adelsfolk, de nye universitetslærere og så endelig »studenter fra Danmark, Norge, Island, Tyskland og Belgien«. Det samlede antal var 79 eller 80, og i betragtning af, at åbenbart enhver, som havde en fremtrædende post inden for kirke og administration blev indskrevet i matriklen, så kan vi roligt gå ud fra, at antallet af studenter var særdeles beskedent. Jan Pinborg har antaget, at der i perioden 1479 til 1535 blev immatrikuleret mellem 750 og 1500 studenter.[36]

Først et halvt år senere forelå den officielle lovsamling for universitetet, *statutterne,* som ærkebiskop Jens Brostrup sendte universitetet den *28. november 1479.* Dette eksemplar, som stadig er bevaret, er et pergamenthåndskrift, som indledes med begyndelsen af de fire evangelier og en tegning af den korsfæstede Kristus. Derefter følger en række edsformularer, som blev anvendt af den akademiske forsamling ved forskellige lejligheder såsom rektorvalg, immatrikulation, udnævnelse af notar, pedeller, o.s.v., og så følger endelig fortalen og statutterne i 47 paragraffer. Forlægget for de københavnske statutter var statutterne fra *Köln* universitet (1389), hvilket ikke kan overraske, idet det som ovenfor nævnt var her, Peder Albertsen hentede den første gruppe universitetslærere.[37]

Danmark havde nu fået sit universitet. I første omgang kom det dog kun til at eksistere knap 50 år og førte tilmed i den periode en særdeles beskeden tilværelse – nogle af de første lærere rejste igen til Tyskland kun et års tid efter indvielsen, og et trækplaster for danske studerende blev det ikke. De fortsatte med uformindsket styrke at rejse til udlandet i stedet for. Historikeren *Arild Huitfeldt* mener dog, at vi alligevel skal mindes Kong Christian I med taknemlighed, fordi han gennem universitetets oprettelse befriede fædrelandet »fra mørkhed og barbarisk væsen«, for nu kan »ungdommen optugtes udi latinske sprog og anden lærdom, hvoraf fornuft og forstand her kommer«.[38]

36. I Casp. Bartholin: *De ortu progressu et incrementis Regiae Academiae Hafniensis,* 1620, bl. B. nævnes tallet 79. Hos Thura: anf. arb., s. 12 nævnes 80.
Jan Pinborg: *Danish Students 1450-1535 and the University of Copenhagen* (Cahiérs De L'Institut du Moyen-Âge Grec et Latin, Vol. 37, Copenhague 1981, s.95-98. 111-118.

37. Ærkebiskop Jens Brostrups brev af 28/11 1479 trykt i *Universitas Studii Haffnensis,* udg. Jan Pinborg, 1979, s.94-96. Jvf. også indledningen der, s.10-11.

38. Ellen Jørgensen, anf. arb. Arild Huitfeldt: *Danmarks Riges Krønike,* (Christian I), 1599 (= 1977), s.254.

Universitetets formål

For de implicerede parter var det religiøse formål en selvfølgelighed, men det er tydeligt, at de også havde et klart blik for, at universitetet skulle være »samfundsrelevant«. Af pavebullen (19/6 1475) fremgår, at Christian I i sin ansøgning havde fremført både kirkelige og verdsligt-nationale argumenter: hvis landets indbyggere fik deres eget *universitas studii generalis*, hvor de og de omkringboende folk kunne dyrke videnskaberne, så ville det blive et frugtbart grundlag for en styrkelse både af det verdslige styre i rigerne og af den katholske tros udbredelse. Et lignende synspunkt fremfører kongen i sit 4/10 1478-brev: De positive frugter af et dansk universitet vil blive, at man lettere får bugt med uvidenhed og fejltagelser, ret kan skelnes fra uret, ærbødighed for det guddommelige navn øges, den katholske tro og kult styrkes, private såvel som det offentlige vil nyde godt heraf. Kort sagt: der er håb om bedre levevilkår for menneskene. Dette dobbelte formål – det kirkelige og det samfundsmæssige – fremføres også af paven: Gennem studiet af videnskaberne styres den stridende kirke, det vil være en hjælp til sjælenes frelse og til at få falsk lære standset. Videre vil det være til nytte for det danske samfund, kundskab oplyser, retsbevidstheden øges, tilværelsen bliver bedre. Det særlige samfundsmæssige og nationale synspunkt fremføres endelig med stor styrke af Roskildebiskoppen Oluf Mortensen, som i sit bekræftelsesbrev roser kongen, fordi han gennem universitetet vil pryde sit land med mænd, som er uddannede i deres eget fædreland. Dyrkelsen af videnskaberne vil komme det danske samfund til gode og tjene Guds pris og troens udbredelse. For fremtiden behøver det danske riges sønner, når de vil studere, ikke længere at søge til andre nationer »og tigge kundskaber i fremmede lande«.

Kirkelig eller verdslig stiftelse?

Hvorledes var da det nærmere forhold mellem universitetet, statsmagten (kongen) og kirken? Som Erik af Pommern og alle andre i samtiden ansøgte Christian I *paven* om tilladelse til oprettelsen. Andet ville have været utænkeligt. Den pavelige autorisation var nødvendig for at de akademiske grader kunne have almen gyldighed i hele kristenheden, for at der kunne tilvejebringes et økonomisk grundlag for universitetet, og for at dette kunne udstyres med de sædvanlige rettigheder og friheder. Af kongens 4/10 1478-brev ser vi, at kongen også garanterer det privilegier og stiller lærere og studenter ind under universitetets *egen jurisdiktion* (se videre nedenfor s. 47), og der var således tale om en aktivitet fra både den gejstlige og den verdslige

lovgivningsmagt. Ganske vist skulle der på universitetet uddannes mænd, som kunne anvendes i administrationen – og behovet herfor voksede, jo mere nationalstaterne udvikledes i senmiddelalderen – hvorfor vi også ser, at *det juridiske fakultet* blomstrede fremfor de andre i den første tid, ganske som tilfældet var ved andre universiteter,[39] men det overordnede mål forblev dog *religiøst*. Gennem bullen autoriserede paven den nye institution, gennem ærkebiskoppens statutter gaves de enkelte retsregler. Som kansler og tilsynsmand skulle Roskildebiskoppen fungere, lærere og studenter hørte i retslig henseende under gejstlige personer (se nedenfor s. 45). Paven var i sidste instans øverste hoved for Københavns universitet. Man kan ganske vist diskutere det retlige grundlag for at kalde universitetet en kirkelig institution (se ovenfor s. 15f.), men den historiske realitet viser dog klart, at hele universitetets virke forløb *inden for de kirkelige rammer*. Vi kan udbygge dette lidt mere ved først at se på *det økonomiske grundlag*.

Det var skik og brug, når fyrster eller byer stiftede et universitet, at de ved den lejlighed forsynede det med økonomiske midler. Christian I mente ganske vist om sig selv, at han allerede havde »giorde oss stor vmagh« vedr. universitetets oprettelse, men det er tydeligt, at den danske konge simpelt hen havde den faste overbevisning, at det økonomiske grundlag for driften skulle komme fra kirken. Allerede under forberedelserne til oprettelsen havde han henvendt sig til landets biskopper og anmodet hver enkelt om at forhandle med stiftets øverste gejstlige for at finde frem til omfanget af de økonomiske midler, som stiftet ville yde den nye institution »riget og den hellige kirke til ære og bestand«.[40] Det er tvivlsomt, om der kom noget konkret ud af dette, måske har kongens død kort efter hindret en videre udførelse af planerne. Dog synes hans efterfølger, kong Hans, at have udrettet lidt mere på dette felt. Flere gange erklærede han officielt sin støtte til universitetet, gentog de tidligere privilegier og fik sammen med rigsrådet (1484) besluttet, at adelen og gejstligheden skulle yde et vist kontant beløb »paa thet ath studium, som her begynt er, maa bliffue bestandig oc wid magt til evig tiid«. Det indkomne beløb skulle placeres i jordegods. Et par år senere skænkede han kronens kirker i Fakse og Sæby til universitetet, indtægterne skulle anvendes til aflønning af en af de juridiske professorer og en af de teologiske.[41]

39. Waldemar Teufel: *Universitas Studii Tuwingensis. Die Tübinger Universitätsverfassung in vorreformatorischer Zeit (1477-1534)*, Contubernium. Beitr. z. Gesch. d. Eberhard-Karls-Univ. Tübingen 12. 1977, s. 55. H. Matzen: anf. arb., 1, s. 75.

40. Christian I til biskoppen af Ribe, 30/8 1477, trykt i E. C. Werlauff: *Kiøbenhavns Universitet fra dets Stiftelse indtil Reformationen*, Indbydelsesskrift til Kjøbenhavns Universitets Fest i Anledning af Hans Majestæt Kongens Fødselsdag 6. Oct. 1850, 1850, s. 8-9.

41. Werlauff: anf. arb., s. 17-19.

Kongemagtens plan om at sikre universitetet et fast pengebeløb fra den danske kirke kommer også til udtryk hos Christiern II, som året efter sin tiltrædelse (1514) fik gennemført, at hver eneste sognekirke årligt skulle betale et nærmere fastsat kontant beløb,[42] og endelig ønskede Frederik I – som åbent erkendte, at man lige fra universitetets oprettelse havde været alt for nærig med økonomiske midler til dettes drift – at rektor for fremtiden kunne disponere over Vor Frue kirkes ledige kannikedømmer og vikariater og anvende dem til universitetslærere. Det er dog mere end tvivlsomt, om biskop og kapitel i virkeligheden gik med til denne ordning.[43] Videre fik kongen besluttet, at universitetet kunne få en del af det gods, der blev ledigt, da gråbrødreklosteret i København blev nedlagt, men det faldt åbenbart ikke Frederik I ind, at det f.ex. kunne være kongens opgave direkte at yde økonomisk støtte til universitetet i form af tildeling af faste beløb eller gods fra kongen eller kronens besiddelser, og man må sammenfattende – såvidt kilder tillader nogen konklusion her – sige, at kongerne i tiden før reformationen trods deres selvhævdende ord udviste en ejendommelig ligegyldig holdning over for universitetets mest brændende problem, det økonomiske. I de tilfælde, hvor de prøvede at sætte ind, skete det ved at pålægge kirken den økonomiske byrde.

Heldigvis var der andre, som lige fra begyndelsen virkelig så det som deres opgave at understøtte den nye institution. Dette var netop kirken selv og en del privatpersoner, som gennem storslåede gaver garanterede driften og nogle lærerlønninger. Det kan således først bemærkes, at det var kapitlet ved Vor Frue kirke, som lige efter indstiftelsen i 1479 overdrog kapitelskolens lokaler til universitetets undervisning. Allerede året efter flyttede universitetet imidlertid til Københavns gamle rådhus, som man lånte for 10 år, og da magistraten efter periodens udløb ønskede huset tilbage – ja tilmed tog det med magt! – mæglede kongen således, at universitetet fortsat kunne beholde denne bygning. Men karakteristisk nok ordnedes forholdet således, at Vor Frue kapitel – ikke kongen – mageskiftede og overdrog byen et par andre grunde i København. Indtil reformationstiden vedblev universitetet da at høre hjemme i en bygning, der lå der, hvor den nuværende bispegård ligger, på hjørnet af Nørregade og Studiestræde.[44]

42. Smst., s. 22.

43. Frederik I til Præpositus, Decanus, Archidiaconus og øvrige kanniker ved Roskilde domkirke, d. 3/7 1529, trykt i Rasmus Nyerup: *Historisk-statistisk Skildring af Tilstanden i Danmark-Norge i ældre og nyere Tid,* 2, 1804, s. 425-427. Datoen fremgår af Werlauff s. 32.

44. Villads Villadsen: *Universitetets bygninger,* i *Københavns Universitet 1479-1979,* IV, red. af Svend Ellehøj og Leif Grane, 1980, s. 127.

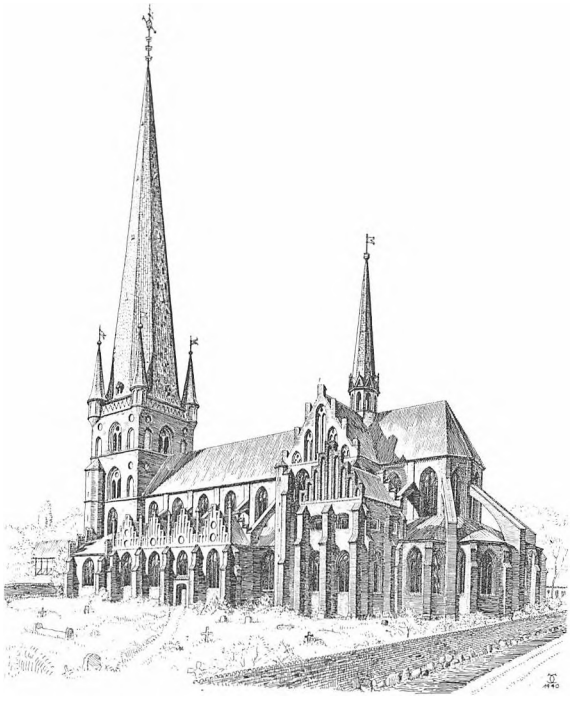

Fig. 10. Middelalderens Vor Frue Kirke, København. Rekonstruktion. Tegning af Ch. Christensen, 1940. Nationalmuseet.

Af stor betydning blev et pavebrev, der udstedtes kun få år efter indstiftelsen (1482). Det henlagde en række kanonikater i danske domkirker til lønnen for professorerne, og desuden bestemtes, at der til dekan i kapitlet for fremtiden kun skulle udnævnes en mand, som var doktor i den kanoniske ret, og som skulle forpligtes til at holde forelæsninger over dette fag på de sædvanlige ugedage.[45] I det hele taget var det først og fremmest Roskildebiskoppen og domkapitlet samt kapitlet ved Vor Frue i København, som tog sig af universitetets økonomiske forhold. Således fik det fra disse overdraget et af de altre i Vor Frue kirke, som var blandt de rigeste, *St. Margrethe alter,* der ejede og oppebar indtægter fra flere ejendomme og gårde i København og omegn, for at en universitetslærer kunne aflønnes heraf, senere fik det *Gladsakse* og *Herlev* kirker til aflønning af en professor i det filosofiske fakultet (1505) og *Eggeslevmagle* kirke, vistnok til aflønning af en lærer i det

45. *Acta Pontificum Danica*, nr. 2820, 21. maj 1482. Bj. Kornerup: *Vor Frue Kirkes og Menigheds Historie*, I, 1929, s. 148.

medicinske fakultet.[46] Fra Roskilde bisp og kapitel blev indtægterne fra *St. Jakobs* alter henlagt til løn for en lærer i det filosofiske fakultet (1511), og 1522 overdrog de indtægterne fra kirkerne i *Smørum og Ledøje*. I gavebrevet udtrykte biskoppen sin ansvarsfølelse over for videnskaben og kirken: Når studier drives, øges den kristne religions livskraft. Indtægterne fra disse kirker skal anvendes til en kannik i København, som er doktor i teologi eller kirkeret, og han skal forpligtes til at holde forelæsninger ved universitetet, prædike for almuen og i øvrigt bede for donatorerne.[47] Gaver fra privatpersoner udformedes på lignende vis og hænger derfor også nøje sammen med den måde, hvorpå fromhedslivet praktiseredes i det senmiddelalderlige katholske samfund. Det var en fortjenstfuld handling over for Gud at yde gaver til kirkelige formål, giveren kunne forvente himmelsk løn til gengæld, og da universitetets overordnede mål jo var af kirkelig art, faldt gaver til denne institution følgelig ind under disse rammer.

Som et typisk eksempel kan nævnes rigshofmester, ridder *Poul Laxmands* oprettelse af et alter (St. Peders) i Vor Frue kirke (1491). Han – der var en mådelig politiker, stor godskapitalist og i øvrigt forhadt af ærkebiskoppen – siger i indledningen til gavebrevet, at da han kan mærke og forstå, at al den umage, vi gør os for verdens gods, intet kan hjælpe os til den evige salighed, medmindre vi giver en del deraf til Guds tjeneste, ham til lov og ære, som har givet os sjæl og liv og alt det gode, som vi ejer, så har han nu stiftet et alter i Vor Frue til den hellige treenighed, jomfru Maria, Sankt Peter og al himmerigs herskab, »vor og vore venners sjæle til hjælp og trøst«. I brevet træffes videre beslutninger om den daglige messe, der skal holdes ved alteret, hvor man skal bede for giveren og hans familie, og om anvendelsen af alterets indtægter: De skal udbetales til en af professorerne, først til *Peder Albertsen* og efter hans død til en anden. Efter giverens død – han blev i øvrigt myrdet på Højbro (København) i 1502 – skal universitetets lærere og studenter én gang årligt samles ved alteret og mindes donator. Det økonomiske grundlag udgjordes af nogle ejendomme, som Laxmand ejede i Klosterstræde. Indtægter fra dette alter (»Universitetsalteret«) øgedes, da Peder Albertsen selv nogle år senere (1512) skænkede alteret sin gård på hjørnet af St. Kannikestræde og Købmagergade – der hvor nu Regensen ligger. I gavebrevet træffes detaljerede bestemmelser om de gudstjenstlige handlinger, der skulle udføres og om midlernes anvendelse, bl.a. skulle der på bestemte tidspunkter uddeles

46. H.F. Rørdam: *Kjøbenhavns Kirker og Klostre i Middelalderen*, 1859-63, s.54, 60-61, 173. Thura: anf. arb., s.28.
47. Werlauff: anf. arb., s.83-84, 88-89.

hvedebrød til skoleelever og fattige folk.[48] Samme dr. Peder Albertsen, som var en af de store donatorer, skænkede også fire ejendomme, han havde erhvervet i St. Pedersstræde, til universitetets Jakobsalter, der efterhånden var blevet et rigt alter,[49] og ved et par lejligheder forærede han institutionen nogle storslåede boggaver, som kom til at danne grundstammen i universitetsbiblioteket.[50] Også testamentariske gaver (»sjælegaver«) tilflød læreanstalten, store og små. Fra *Claus de Polonia,* kgl. livlæge, fik det filosofiske fakultet således ikke mindre end 40 mark, som det anvendte til køb af et par gårde i Købmagergade og i St. Nikolajkvarteret, og en sognepræst *Peder Pedersen* betænkte universitetet med 3 mark, men også andre eksempler af denne art kendes.[51] Mellem Vor Frue kirke og universitetet var der således en meget nær forbindelse, og dette underbygges videre deraf, at en række kanniker talrige gange deltog i rektorvalget og ofte selv blev valgt til rektor.[52]

Ligesom man tog det for givet, at det økonomiske grundlag for universitetet skulle komme fra kirken på den ene eller anden måde, således gjaldt det også på en række andre felter, at universitetet blev betragtet som en art *kirkelig* institution. Lærere og studerende var forpligtet til at føre et *religiøst-sædeligt liv,* et liv med gejstligt præg. I statutterne hed det (§ 27), at lærere og studerende skulle gå klædt *in vestibus clericalibus* (i gejstlig klædedragt), som ikke måtte være slidset op, eller forsynet med frynser, ikke uanstændig kort, stribet, mønstret, ternet eller i brogede farver. Akademikerne måtte heller ikke bære spænder, smykker eller kæder og slet ikke våben – hvilket dog ikke gjaldt de højeste prælater og adelsfolk![53] I almindelighed blev det forbudt lærere og

48. Poul Laxmands stiftelsesbrev af 30/11 1491 trykt i H.F. Rørdam: anf. arb., Tillæg s. 104-106. Om Laxmand, se Henry Bruun: *Poul Laxmand og Birger Gunnersen,* 1975. Peder Albertsens gavebrev trykt hos Werlauff: anf. arb. s. 84-85. Jfr. Rørdam: anf. arb. s. 139, 204.

49. Rørdam: anf. arb., Tillæg s. 160-161.

50. S. Birket Smith: *Om Kjøbenhavns Universitetsbibliothek før 1728,* 1882. Harald Ilsøe: *Universitetets biblioteker til 1728,* i *Københavns Universitet 1479-1979,* IV, red. af Svend Ellehøj og Leif Grane, 1980, s. 290.

51. Rørdam: anf. arb., s. 310 og Tillæg, s. 126-128. Peder Pedersens testamente, 22. april 1522, trykt hos Rørdam, Tillæg s. 169-172. Til sammenligning kan tjene, at han testamenterede »min sognekirke 2 mark og min bedste kande – – – til Vor Frue kirke min bedste hest – – – min rosenkrans med sølvet – – – til sognepræsten ved Vor Frue, som skal begrave mit lig, 2 mark – – –«. De andre kirker fik hver 1 mark.

52. Selvom materialet er ufuldstændigt, er der hos Rørdam: anf. arb., s. 123-158 opregnet mere end 20 navngivne kanniker, som kommer på tale i denne henseende.

53. Man må dog i denne sammenhæng være opmærksom på, at ordet *clericus* havde en lidt udflydende betydning i middelalderen. Studerende og folk med skoleuddannelse benævntes slet

studerende at være stridbare, drikfældige, drive spil, strejfe om i byen om natten, besøge værtshuse og andre »forbudte steder«, og der fastsættes alvorlige straffe for overtrædelser (§ 40f.).

Hertil kom, at hele universitetets aktivitet året igennem var nøje forbundet med *kirkelige højtideligheder,* religiøs sprogbrug, fromhedshandlinger, bønner o.s.v. Rektorvalget, som fra begyndelsen foregik hvert halve år og fra 1487 én gang årligt, fandt sted i kirkeligt regi: Efter oplæsning af universitetets statutter begav lærere og studenter sig i procession til kirken (ved junivalget Vor Frue og ved decembervalget St. Nikolaj), hvor der holdtes messe med prædiken på latin, før man i Guds navn skred til selv valget (statutterne § 1). I denne sammenhæng gælder også, at kongregationens møder helst skulle afholdes i en af byens kirker (§ 10). Men desuden afholdtes andre kirkelige højtideligheder: Efter at man var gået over til at holde rektorvalg kun i juni, fortsatte man med at mødes i St. Nikolajkirke den 5. december til »akademisk gudstjeneste« med latinsk prædiken. Den 3. marts samledes man i den senere nedbrudte St. Klemens kirke til ære for St. Lucius, der var patron for Roskilde stift, og endelig den 31. juli holdtes gudstjeneste i St. Peterskirke. Ved disse højtideligheder samledes de enkelte fakulteters lærere og studenter før messens begyndelse hos fakultetets fornemste professor, fra hvis hus de parvis efter anciennitet »værdigt og sømmeligt« vandrede i procession til kirken. Ved messen gav rektor et offer til kirkens præst og andre, der deltog i messen.[54] Det kan ikke overraske, at der var mødepligt for alle lærere og studenter til disse gudstjenester – det samme gjaldt, når medlemmer af den akademiske forsamling skulle begraves – hvis man udeblev uden lovligt forfald eller kom for sent eller forlod kirken, før handlingen var overstået, skulle man betale en nærmere fastsat bøde.[55] Juristernes statutter var her endnu strengere, idet de ville udelukke den doktor eller licentiat, som udeblev fra messerne. Var det en student, skulle han forbydes adgang til at tage højere grader.[56] Også mindehøjtideligheden sidst i juni i Vor Frue kirke for universitetets velgørere, som var indstiftet i 1497, skulle alle deltage i, og de skulle give ofre,[57] og

og ret »kleriker«, Teufel, anf. arb., s. 60. Georg Kaufmann: *Die Geschichte der deutschen Universitäten,* II, Stuttgart 1896, s. 91.

54. Der er bevaret nogle uddrag af de notater om messen i St. Peders kirke, som rektor foretog i den senere tabte matrikel, og det hedder heri bl.a., at rektor ofrede 9 skilling, »som det var skik og brug« (1520), Thura: anf. arb. s. 33.

55. Statutternes §§ 28, 29, 38. Statutterne er aftrykt og oversat i *Universitas Studii Haffnensis,* udg. Jan Pinborg, 1979, s. 102-119.

56. Det juridiske fakultets statutter aftrykt og oversat smst., s. 132-147.

57. H.F. Rørdam: anf. arb., s. 446 og s. 36.

endelig indrammedes også højtidelighederne omkring opnåelsen af de højeste *grader* religiøst. Ved bakkalaurprøven i det juridiske fakultet skulle promovenden indlede sin forelæsning med en bøn, og doktorpromotionen foregik som en kirkelig højtidelighed: i Vor Frue kirke afholdtes efter bøn forelæsninger og diskussioner, lovtale over fakultetet, overrækkelse af doktorinsignierne fandt sted, der sluttedes med et *Te Deum*, og der blev anbragt tændte vokslys på Marias alter.[58]

I det foregående er omtalt, hvorledes kirke og konge samarbejdede om oprettelsen, hvorledes det økonomiske grundlag skulle komme fra kirken, og hvorledes hele universitetets aktivitet forløb inden for kirkelige rammer. Spørger man, hvorledes kirken udøvede kontrol med hele institutionen, bliver svaret, at dette fandt sit formelle udtryk i *kanslerembedet*. Indehaveren af dette skulle på pavens vegne føre tilsyn med universitetet, hvilket hænger sammen med udviklingen af det kirkelige skolevæsen. I højmiddelalderen blev det bestemt, at hver biskop skulle organisere en skole i sit stift, og til opsynet med disse katedralskoler og de lokale mindre skoler blev der skabt et særligt kanslerembede, *magister scholarum* eller *scholasticus*. Indehaveren var som regel medlem af domkapitlet og havde eneretten til at udstede undervisningstilladelse, *licentia docendi*, til hvem han ville. Udviklingen førte med sig, at kansleren i Paris' domkapitel således hævdede en tilsynsret med de parisiske magistre og retten til at uddele undervisningstilladelse. Det blev dog sådan, at han her skulle rette sig efter universitetets indstilling, og dette kansler-system overførte paverne derefter til alle de universiteter, der privilegeredes som generalstudier. Almindeligvis var kansleren en gejstlig person, som regel var det den lokale biskop.[59] Dette var også tilfældet for Københavns vedkommende, hvor Roskildebiskoppen blev kansler og fik retten til at udstede *licentia docendi* og foretage promotionerne. Kanslerembedet var dog efterhånden rundt omkring sunket ned til at være et æresembede uden større indflydelse, men man kan dog af de få kilder, vi har bevaret – og det vil være fremgået allerede af det foregående – se, at Roskildebiskoppen omfattede

58. Smst. s. 353-354. Jfr. også Åke Malmström: *Juridiska Fakulteten i Uppsala. Studier till fakultetets historia I*, Acta Universitatis Uppsaliensis C, 34, Uppsala 1976, s. 109 og Ekskurs 3, s. 137, hvor der under gennemgangen af den juridiske doktorpromotion i København gøres opmærksom på ligheden med de kirkelige vielsesritualer og bestræbelserne på at følge anordningerne fra andre universiteter.

59. Helmut Coing: *Handbuch der Quellen und Literatur der neuen europäischen Privatrechtsgeschichte*, I, München 1973, s. 59. Georg Kaufmann: anf. arb., II s. 125-157. Laetitia Boehm: *Cancellarius Universitatis. Die Universität zwischen Korporation und Staatsanstalt*, Chronik der Ludwig-Maximilians-Universität München 1974/65, München 1965, s. 186-204.

universitetet med en vis interesse i tiden før reformationen. Et udmærket eksempel herpå finder vi i biskop *Lave Urnes* alvorlige brev til universitetet (1527), hvor han som universitetskansler foretager indskrænkninger i studiefriheden, motiveret af det lutherske kætteris fremkomst, – et brev vi senere skal vende tilbage til. Det ser dog ud til, at det ellers navnlig var vicekansleren, der trak det store læs. Fra oprettelsen og i næsten 40 år beklædte den tidligere omtalte dr. *Peder Albertsen* denne stilling, til sin død i 1517. Han havde fået sin uddannelse i filosofi og medicin i Köln, blev kreeret til doktor i kirkeretten ved indvielsen 1479. Han anvendtes af kongerne som gesandt til udlandet, besad flere kannikedømmer, var en overgang rådmand i København. Det var ham, der havde skaffet de første lærere og dermed udøvet indflydelse på undervisningens indhold og niveau, og ham, der holdt indvielsestalen ved oprettelsen, og vi har tidligere fået et indtryk af de storslåede gaver, han forærede universitetet. Næppe nogen anden enkeltperson har haft så stor betydning for det middelalderlige universitet som han. Som vicekansler efterfulgtes han af *Erik Nielsen Rosenkrantz* og *Mathias Pedersen*, der fungerede indtil opløsningen.[60]

Forholdet mellem universitetet og de overordnede myndigheder reguleredes desuden gennem de såkaldte *Conservatores privilegiorum*. Allerede ved Paris' universitet var det blevet nødvendigt at have en form for beskyttelse, at værne privilegierne, og paven indsatte da de såkaldte konservatorer, første gang i 1237, og efter dette forbillede blev det fast praksis ved alle senere universiteter. I det 15. årh. forenedes kansler- og konservatorembedet, og dette eksempel fulgte Christian I til en vis grad, idet han udnævnte Roskildebiskoppen til konservator, hvilket han supplerede ved også at udpege degnen og provsten i Roskilde domkapitel samt degnen i det københavnske kapitel. Oprindelig var dette en særlig domstol for privilegiebrud, men forenedes snart med den almindelige akademiske domstol, således at konservatorembedet simpelthen blev et dommerembede. I øvrigt har vi ikke spor af konservatorernes virke ved det middelalderlige danske universitet.[61]

60. *Peder Albertsen, Dansk Biografisk Leksikon,* I, 1979, s. 110-111 og Pinborg: anf. arb., s. 28. Werlauffs oplysninger om vicekanslerne (anf. arb., s. 75) korrigeres i H. F. Rørdam: *Kjøbenhavns Universitets Historie* I, 1868-69, s. 389. (Herefter: Rørdam: Univ. Hist.). Om Peder Albertsens indsats for trykningen af nye latinlærebøger, se *Tre latinske Grammatikker 1493,* udg. af Det Kgl. Danske Videnskab. Selsk. 1979. Efterskrift ved Erik Dal og Jan Pinborg, s. 244 ff.

61. Matzen: anf. arb. I, 1879, s. 36 f. Kaufmann: anf. arb. II, s. 104 f. Norvin: anf. arb., s. 110 f.

Fig. 11. Under sin rejse til Rom i 1474 blev Christian I på mange måder hjulpet af kardinal Francesco Gonzaga og Ludvig Gonzaga, dronning Dorotheas nevøer. I Gonzagas palads i Mantova findes dette portræt af Christian I, som man tidligere fejlagtigt troede var kunstneren Mantegna selv.

Privilegierne

I det foregående er universitetets privilegier blevet omtalt flere gange. I det følgende vil vi belyse forholdet mellem det akademiske samfund og det øvrige danske samfund ud fra denne synsvinkel, og det vil være naturligt indledningsvis at spørge, hvem det akademiske samfund omfattede. Det retlige tilhørsforhold til universitetet etableredes gennem *immatrikulationen,* bortset fra dem, som gennem ægteskab opnåede denne status. Under denne handling skulle den pågældende aflægge ed over for rektor, *Juramentum intitulandorum,* i hvilken han lovede at ville overholde universitetets love og bestemmelser, altid at opretholde fred og enighed og adlyde rektor. Samtidig skulle han betale gebyr, ½ mark til rektor og universitetet og 1 skilling til pedellerne. To grupper fritoges dog for betalingen: de fattige og doktorer samt særligt fremtrædende personer.[62] Også professorerne skulle indskrives i matriklen, idet dette var betingelsen for opnåelse af privilegierne og ansættelse (§ 24). Af de bevarede uddrag fra den første matrikel fremgår da også, at dette var

62. Statutterne § 7 Juramentum intitulandorum er aftrykt i Jan Pinborg: anf. arb., s. 123.

tilfældet.[63] Immatrikulationen var den nødvendige betingelse for at man kunne nyde godt af universitetets undervisning, og dette håndhævedes meget rigoristisk. Iflg. statutterne skulle pedellerne således gå rundt og kontrollere, at der i undervisningslokalerne ikke befandt sig studenter, som ikke var immatrikulerede. Fandt de sådanne, skulle læreren underrettes, og han skulle da indstille undervisningen. En undtagelse gjorde man dog her overfor tiggermunkene, som ikke behøvede at lade sig immatrikulere, en ordning, København havde overtaget – som så meget andet – fra Kölns universitet.[64]

Endelig skal nævnes, at det akademiske samfund foruden lærere og studerende også omfattede disses ægtefæller, børn, enker og tjenestefolk, samt pedeller, håndværkere og handelsfolk, afskrivere, håndskriftforhandlere og lidt senere også bogtrykkere, boghandlere, bogbindere o.lign, som alle forsynede universitetet med forskelligt materiale. Disse blev henregnet til *ministri universitatis* og var i politisk henseende fuldt berettigede medlemmer af det akademiske samfund, således at de ikke hørte ind under den borgerlige jurisdiktion.[65]

Et af de vigtigste privilegier for alle generalstudier var retten til at udforme institutionens statutter, *jus statuendi*. For Københavns vedkommende er de formelt udstedt af ærkebiskoppen, men i fortalen erklærer han direkte, at dette er sket i samarbejde med rektor og lærerne, og det er rimeligvis dem, som i virkeligheden har skrevet statutterne. Ærkebiskoppen pålagde så i øvrigt universitetet selv at udforme statutterne for de enkelte fakulteter. Vi ved ikke om dette er sket, for vi har kun bevaret statutterne for det juridiske fakultet. I slutningen af fortalen til disse hedder det, at de er udarbejdet af dekanen og repræsentanter for fakultetet.[66]

Blandt de mest afgørende privilegier var retten til *egen jurisdiktion*. Det ældste vidnesbyrd om, at skolarer indtog en særstilling i det borgerlige samfund, findes i kejser Frederik Barbarossas ovennævnte (se s. 3) rigslov fra 1158, som blev optaget i *Corpus Juris Civilis* og blev betegnet *Habita*. Svarende hertil ser vi, at Christian I i sit brev af 4/10 1478 stillede det akademiske samfunds medlemmer og deres ejendele uden for den borgerlige øvrighed, som især var repræsenteret af Københavns magistrat, og lagde dem ind under universitetets egen domstol, hvor rektor afsagde domme. Enhver, som ville anlægge sag ved den akademiske domstol, skulle hos konservatorerne indhen-

63. Alb. Thura: anf. arb., s. 12.
64. Statutterne § 25, 26. Jfr. Matzen: anf. arb. I, s. 73.
65. Matzen: anf. arb. I, s. 284.
66. Jan Pinborg: anf. arb., s. 133.

te tilladelse dertil, og den kunne man kun opnå efter at have fremlagt vidnesbyrd fra rektor om, at man virkelig tilhørte den akademiske forsamling. Tilmed skulle man først aflægge ed over for rektor på, at man ville forblive ved universitetet – en bestemmelse som ikke umiddelbart er forståelig, men der menes vel, at han skulle love at forblive der, sålænge sagen stod på – og han skulle endelig også aflægge ed på, at han anså sin sag for at være »retfærdig«.[67] Universitetet havde således fuldstændig civil jurisdiktion, men - - svarende til sin gejstlige karakter – ikke jurisdiktion i kriminelle sager.[68]

I Christian I's brev af 4/10 1478 nævnes et tredje privilegium, idet kongen udtrykkeligt tager det akademiske samfunds medlemmer under sin særlige *beskyttelse* og forbyder alle embedsmænd – og her tænkes især på Københavns magistrat – og undersåtter at tilføje dem overlast på nogen måde. Også dette privilegium var ganske almindeligt ved de øvrige europæiske universiteter, og det blev naturligvis gentaget af de efterfølgende danske regenter.[69]

Det var ligeledes almindeligt, at universitetsfolket fik et privilegium, som indebar frihed for at betale *skatter og afgifter,* og det er muligt, at dette også praktiseredes herhjemme i den ældste tid, men formelt blev det åbenbart først indført ved fundatsen i 1539.[70] Endelig skal nævnes universitetets ret til at *kalde lærere.* Ganske vist udfolder kongen, som det er blevet omtalt, en vis aktivitet i denne henseende ved universitetets oprettelse, men heraf fulgte ikke, at professorerne blev kgl. embedsmænd eller stod i et særligt afhængighedsforhold til kongen.[71]

UNIVERSITETETS FORFATNING

Kongregationen

Det øverste organ var *congregatio universitatis,* universitetsforsamlingen. Af statutternes § 9 fremgår, at medlemmerne af denne var doktorer og magistre samt andre graduerede personer som licentiater og bakkalaurer, såfremt de fungerede som lærere. Desuden åbnedes der i § 10 mulighed for, at man til behandling af særlige sager kunne indkalde fagkyndige mænd, når hele

67. Statutterne §§ 5 og 8. Norvin: anf. arb., s. 111-112.
68. Matzen: anf. arb. II, s. 157.
69. Teufel: anf. arb., s. 151. Werlauff: anf. arb., s. 17 f., 21 f., 29. Norvin: anf. arb., s. 107.
70. Norvin: anf. arb., s. 114. Matzen: anf. arb. I, s. 337.
71. Matzen: anf. arb. I, s. 42. Jfr. hertil også Elisabeth Schnitzler: *Die Gründung der Universität Rostock 1419. Mitteldeutsche Forschungen,* 73, Köln-Wien 1974, s. 42.

forsamlingen var enig i dette. Denne forsamlings store betydning fremgår bl.a. deraf, at medlemmerne skulle aflægge en særlig ed, i hvilken de lovede, at de omhyggeligt ville arbejde for universitetets vel og ære, og at de ikke overfor uvedkommende ville røbe noget af det, der forhandledes, og m.h.t. forretningsordenen gjaldt, at man dels havde det årlige ordinære møde, hvor rektorvalget fandt sted, dels andre møder, som rektor indkaldte til. Hyppige møder måtte dog kun afholdes efter forudgående drøftelse med dekanerne. Planlægningen af møderne skulle være grundig og hvile i faste rammer, og de skulle afholdes i forud aftalte lokaler, som skulle være rolige og rummelige og have et vist ærværdigt præg. Bedst ville det således være, om de blev afholdt i en af kirkerne (§ 10). Indkaldelsesfristen var ikke lang og foregik på den måde, at rektor senest dagen i forvejen gennem en pedel overbragte samtlige dekaner mødeindkaldelsen med dagsordenen, som dekanerne derpå lod gå videre til hvert enkelt af fakulteternes adgangsberettigede medlemmer. Man havde mødepligt og straffedes med bøde til rektor og universitetet, hvis man kom for sent eller udeblev uden gyldig grund (§ 12). Så snart blot tre fakulteter var repræsenteret, skulle mødet begynde, rektor fremlagde dagsordenens punkter, hvorefter hvert fakultet trak sig tilbage og debatterede disse. Når dette var overstået, refererede dekanerne resultatet for hele forsamlingen, hvorefter rektor traf den endelige beslutning. Det er værd at bemærke, at han ikke blot talte stemmerne op, rektor afgjorde sagen på grundlag af dekanernes udtalelser. Årsagen hertil har vel været, at man ville undgå, at et enkelt fakultet skulle domineres af de andre med deraf følgende indre stridigheder.

Hvilken kompetence havde kongregationen? Forsamlingen var den højeste myndighed i alle universitetsanliggender blot med de begrænsninger, som fulgte af stiftelsesbrevet og statutterne, og af vigtige funktioner skal nævnes retten til at vælge rektor og til at foretage ændringer i statutterne, hvilket dog kun kunne ske under den kirkelige øvrigheds godkendelse. Videre skulle forsamlingen godkende de enkelte fakulteters statutter, ligesom den også kunne oprette nye embeder. Også den økonomiske styrelse af universitetet hørte under kongregationen, og det samme gjaldt opsynet med undervisningen, d.v.s. at ugraduerede personer, som ville undervise, skulle have kongregationens tilladelse. Det var endvidere dens pligt at sørge for, at der såvidt muligt undervistes i de forskellige fag ved universitetet og hertil at antage de nødvendige lærere. Desuden var det kongregationen, som ansatte eller konstituerede folk i de forskellige universitetsstillinger, pedel, notar, syndicus. Endelig var udøvelsen af den rent disciplinære jurisdiktion over det akademiske samfunds medlemmer en af kongregationens vigtigste opgaver.

Rektor

I indledningen til statutterne bliver *rektor* omtalt som universitetets hoved. Han skal administrere universitetets forretninger og stå i spidsen for det akademiske samfunds medlemmer. Svarende hertil er rektorembedet forsynet med flere æresbevisninger. Pavebullen af 1475 bemyndiger ærkebiskoppen af Lund til at oprette et rektorat ved Københavns universitet og tillægger rektor alle de privilegier, som tilkom rektor i Bologna, og han skal derfor i rang placeres over kardinaler, bisper, hertuger, grever, universitetskansleren o.a., og hans akademiske hæderstitel har lige fra universitetets oprettelse været *Magnificus*. Rektors høje værdighed afspejles videre i de krav, man stiller til hans optræden og i de insignier, han udstyres med. Det bestemmes i statutterne (§ 6), at han, når han fører sig frem i embeds medfør, skal være iklædt en værdig dragt, som passer til årstiden: klædning med hætte og en krave af pelsværk om vinteren eller en silkeklædning om sommeren. I stedet for dette kan han dog også anvende doktor- eller magisterdragten, og han skal være ledsaget af nogen, i hvert fald skal en af pedellerne gå foran ham med scepteret. Da rektor således i 1520 skulle rejse til Roskilde for at forhandle med universitetets kansler var han ledsaget af to, og hele følget bestod af 4 vogne. Kilden hertil er nogle notater i matriklen, hvoraf også fremgår, at rejseudgifterne betaltes af kongen og af Roskildebiskoppen.[72]

Bestemmelsen, at rektor i embeds medfør skulle bære den særlige *rektordragt,* var almindelig ved de europæiske universiteter, men kun ved nogle af dem var dens udseende nærmere specificeret. I Basel var kappe og baret rød og blev betalt af universitetet. I Ingolstadt måtte hver ny rektor selv anskaffe *capucium* og baret. Sidstnævntes farve og udseende måtte han selv vælge. Wien og Köln havde stillet en nærmere bestemmelse i udsigt om dragten, men den kom ikke.[73] Det var sædvane, at fyrsterne ved universiteters oprettelse skænkede et *scepter.* Vi ved ikke, om Christian I fulgte denne praksis. Statutternes § 6, hvor et scepter omtales, er ikke direkte bevis herfor, men i hvert fald anskaffer universitetet sig et *nyt* scepter i 1497, som det åbenbart selv betalte. Dets udseende kendes ikke længere.[74] I forbindelse med rektors insignier må også omtales universitetets *segl.* I statutternes § 16 omtales »sigillum majus Universitatis«, og desuden fremgår af kilderne, at rektor

72. Alb. Thura: anf. arb., s. 35.
73. Kaufmann: anf. arb. II, s. 171-173.
74. Alb. Thura: anf. arb., s. 23.

Fig. 12. Rektors embedssegl med St. Peter, der holder himmeriges nøgle i højre hånd og en bog i den venstre. Det tilsvarende segl fra Kölns universitet, som på mange måder var moderuniversitet for Københavns, var også forsynet med et billede af St. Peter med nøglen.

havde et embedssegl.[75] Det forestiller St. Peter i halv figur under en baldakin i gotisk stil. I højre hånd holder han himmeriges nøgle og i den venstre en bog. Forneden i seglet ses en ophøjet dobbeltrose på en bund fyldt med små kors. Omskriften lyder *S(igillum) V(niversitatis) haffnensis.* Dette såvel som det tidligere omtalte, at en af universitetsmesserne holdtes på St. Peders dag ad vincula (1. august) i St. Petri Kirke, og at Paul Laxmands St. Peters stiftelse kaldtes universitetets alter tyder på, at *apostlen Peter* var den særlige skytshelgen for Københavns universitet.[76]

I begyndelsen skulle *rektorvalget* som nævnt (s.43) finde sted *to* gange om året, nemlig i Vor Frue kirke den *1. juni* og i St. Nikolaj kirke den *5. december.* Denne halvårlige embedsperiode havde den fordel, at indehaverne ikke belastedes for meget p.gr.af de talrige embedshverv, og ved hyppige skift kunne man også undgå, at rektorerne blev for magtfulde, men ulemperne må dog alligevel have forekommet at være endnu større. Netop som rektor havde arbejdet sig ind i embedet, skulle han atter forlade det, kontinuiteten led skade, i hvert fald gik man allerede i 1487 over til étårige embedsperioder. Rektorskiftet fandt derefter sted hvert år tirsdag efter pinse (d.v.s. omkring 1. juni). Som ved andre universiteter foregik rektorvalget som en kirkelig højtidelighed. Alle universitetets lærere og studerende samledes først i de store auditorier og hørte en oplæsning »med klar røst« af statutterne. Alle havde under bødestraf mødepligt, ingen skulle nemlig kunne undskylde sig med uvidenhed om statutternes indhold. Derefter gik man »sømmeligt og ordentligt« i procession til kirken, hvor der først holdtes en messe med latinsk prædiken, og kongregationen udpegede derefter et valgudvalg, som skulle bestå af en fra hvert fakultet. Statutterne siger ikke, hvorledes dette valgud-

75. Rektor Peder Svaves brev af 1. aug. 1531, »Mitt æmbedis indseglæ«. Werlauff: anf. arb., s.89-90.

76. Henry Petersen: *Universitetets ældste Sigil,* i H. F. Rørdam: *Fra Universitetets Fortid,* 1879, s.3-9.

valg udpegedes, men f.eks. i Rostock foregik det ved lodtrækning. Disse fire valgudvalgsmedlemmer skulle aflægge en speciel ed, i hvilken de lovede, at de ikke ville favorisere noget fakultet fremfor andre, at de ikke ville udelukke et fakultet af ikke-saglige grunde, men at de udfra deres samvittighed ville vælge den person, som forekom dem at være bedst egnet til rektorembedet, dog således, at rektor helst ikke hver gang blev taget fra det samme fakultet. Embedet burde gå på omgang mellem fakulteterne, såfremt dette gavnede universitetet bedst. Efter edsaflæggelsen skulle valgudvalget begive sig ind i et konklave, et aflukket rum, som de først måtte forlade igen, når de var blevet enige om en person. Denne valgmåde var allerede i 1280 blevet indført ved Paris universitet efter den regel, der få år tidligere var blevet indført ved pavevalg. Bestemmelsen inspirerede rimeligvis til et forholdsvis hurtigt valg! En lignende fremgangsmåde anvendtes bl.a. ved universitetet i Köln og i Erfurt. Strengere var man i Rostock, hvor udvalget skulle have valget overstået, inden et vokslys var nedbrændt en pegefingers længde. I modsat fald skulle de bøde et halvt års løn! For at være valgbar skulle man være medlem af et af fakulteterne og i øvrigt være »egnet« (§ 3), men denne regel blev hyppigt overtrådt. Den valgte havde pligt til at påtage sig embedet, dog var en person ikke forpligtet til at lade sig vælge flere gange.

Således var reglerne, men i praksis rettede man sig ikke altid efter dem. Der synes både at have deltaget flere end fire i valghandlingen, et par gange også færre, ligesom man åbenbart også kunne overtræde bestemmelsen om, at samtlige fakulteter skulle være repræsenteret ved valget. Blandt de 24 personer, som var rektorer før reformationen, var 11 ikke ansat som universitetslærere, og selvom man kunne afslå genvalg, accepterede flere af dem dog dette. Rekorden indehaves af dr. juris *Erik Nielsen Rosenkrantz,* som var rektor 15 gange. Medens valgudvalget arbejdede i konklavet, skulle den afgående rektor oplæse sin årsberetning for de øvrige lærere, og videre skulle han inden 14 dage aflægge regnskab for sin embedsperiode. Hvis der skulle være en gæld, skulle han udrede beløbet inden 9 dage. Umiddelbart efter bekendtgørelsen af valgresultatet fortsatte højtideligheden med den officielle overdragelse af embedet. Den nyvalgte skulle straks aflægge ed over for den afgående rektor og i de øvrige læreres nærvær, og han skulle love, at han trofast og omhyggeligt ville udføre sit hverv i overensstemmelse med statutterne, og at han endnu samme dag eller den følgende opmærksomt ville gennemlæse statutterne (§ 4). Videre skulle han inden 14 dage ved pedellen lade dem oplæse på et passende sted. Rektorvalget og embedets tiltrædelse fandt således sted på samme dag. Efter edsaflæggelsen fulgte overdragelsen af rektoratets insignier: Universitetets store segl, og »de andre ting, han (rektor) har besiddet i kraft af rektorhvervet«, hvormed sandsynligvis menes rektors

segl, scepteret, dragten, nøgler, matriklen, statutterne. Hele ceremoniellet stammede i øvrigt fra lensvæsenets investitur. Insignierne skulle rektor – i hvert fald i Rostock, Erfurt og Köln – opbevare i en *arca* eller *Cista,* et træskrin, og det er sandsynligvis det samme, man tænker på i de københavnske statutters § 16 og § 20, hvor man omtaler dokumenter, der skal anbringes *in archa universitatis.* Et egentligt »rektorskab« omtales først i 1766, da det fornyedes. Det brændte med hele sit indhold i 1807.[77]

Hvad var *rektors arbejdsområde?* Rektor havde i almindelighed den opgave at drage omsorg for alt det, som var doktorer, magistre og skolarer til nytte, hvad der tjente universitetet og videnskaben til fremgang, og omhyggeligt afvende og udelukke alt, hvad der kunne føre til det modsatte. Videre skulle han drage omsorg for universitetets privilegier og statutter og dømme retfærdigt i overensstemmelse med disse. Han skulle påhøre enkeltpersoners besværinger, ukendte som fornemme, fattige som rige, og uden personsanseelse og uden at lade sig påvirke af uvedkommende hensyn træffe afgørelser i sådanne sager fuldstændigt, hurtigt og villigt. Videre skulle han retlede og straffe personer, der misbrugte privilegierne og overtrådte statutterne. Af mere administrative opgaver havde han pligten til at indkalde kongregationen til møder, lede disse, konkludere beslutningerne og føre disse ud i livet. Desuden havde rektor ansvaret for matriklen. Ved immatrikulationen skulle han modtage den pågældendes ed og gebyr og lade ham indskrive. Der kunne i denne sammenhæng være problemer, som skulle undersøges nærmere, mange erklærede sig således for »fattige« og krævede derfor reduktion eller fritagelse for gebyret, og dette måtte rektor først lade kontrollere. Også særligt fornemme kunne falde ind under dispensationsreglerne. Fremførtes der oplysninger om grader, man havde modtaget ved andre universiteter, skulle rektor også lade dette undersøge, og endelig skulle der føres opsyn med, at alle lod sig immatrikulere. Fremgangsmåden over for de personer, som undlod dette, var barske (se s. 164). Immatrikulationen var ikke begrænset til bestemte dage, f.eks. i begyndelsen af semesteret, og dette område kunne derfor optage megen tid for rektorerne ved de udenlandske universiteter, medens arbejdsbyrden i København vel har været temmelig overskuelig, idet studentertallet forblev ganske beskedent. Rektor skulle også besegle privilegiebreve og testimonier for lærere og studenter og universitetets øvrige

77. Matzen: anf. arb. I, s. 247-260. Ved det næsten samtidigt oprettede Tübingen universitet startede man også med halvårlige rektorvalg, men i 1506 gik man over til helårlige, W. Teufel: *Universitas Studii Tuwingensis, Conterbernium 12,* Tübingen 1977, s. 193. E. Schnitzler: *Die Gründung der Universität Rostock, Mitteldeutsche Forschungen 73,* Köln-Wien 1974, s. 53-68. Kaufmann: anf. arb. II, s. 167-186. Thura: anf. arb., s. 27, 31, H. Keussen: *Die alte Universität Köln. Grundzüge ihrer Verfassung und Geschichte,* Köln 1934, s. 129.

personale, ligesom han i det hele taget var chef for universitetspersonalet, således at notaren, regnskabschefen og pedellerne skulle aflægge ed til ham, og som tidligere nævnt (ovenfor s. 47) havde rektor jurisdiktionsret over det akademiske samfunds medlemmer, idet universitetet havde fuldstændig jurisdiktion i civile sager, herunder skiftesager, men det er lidt uklart, hvor grænsen gik mellem konservatorernes og rektors område. Også i udøvelsen af disciplinærmyndigheden var rektors magt begrænset, idet han på flere områder skulle handle i fællesskab med dekanerne (se nedenfor s. 57).

Andre embedsmænd

Pedellen bistod rektor under udførelsen af rektorembedets pligter, han var rektors vigtigste embedsmand og skulle aflægge ed til denne, både den, de immatrikulerede aflagde og en særlig embedsed, i hvilken han lovede at udføre sin tjeneste trofast, at efterkomme tavshedspligten, at vise lærere og graduerede den tilbørlige ære og at undlade at opkræve større gebyrer af lærere og studerende, end han måtte. Hans store betydning for den daglige forvaltning af rektorembedet fremgår af, at han mindst én gang dagligt skulle indfinde sig hos rektor, og altid, når denne krævede det, for at modtage ordre. Han måtte ikke være borte fra København en hel dag uden rektors tilladelse, og hvis han ønskede at være borte mere end tre dage, skulle dette godkendes af rektor og de fire dekaner. Overtrædelse heraf betød afsked. Det var pedellen, som skulle bekendtgøre fester, ferier, forelæsninger, disputationer og kongregationernes møder. Når rektor viste sig offentligt i embeds medfør, skulle pedellen bære scepteret foran ham, og desuden havde han opgaven at kontrollere, at ingen uberettigede optrådte som akademiske lærere. Ved hver ny rektors tiltrædelse var det ham, der skulle oplæse statutterne. En del af hans løn stammede fra immatrikulationerne, hvor hver student betalte ham 1 solidus, desuden skulle hvert medlem af det akademiske samfund bidrage til hans løn med 1 solidus fire gange årligt, og endelig modtog han honorarer ved de enkelte promotioner. Det juridiske fakultets statutter bestemte således, at doktoranden skulle give universitetspedellen 12 alen flamsk klæde. Det er muligt, at der foruden »rektors« pedel også var en pedel ved hvert af fakulteterne. Dette var tilfældet ved andre universiteter, også ved Kölns universitet, men selvom de københavnske statutter kan tydes således, er det dog ikke sikkert, at ordningen virkelig blev gennemført i København.[78]

78. Statutterne §§ 7, 9, 21, 33, 43-46. Pedellens ed trykt i Jan Pinborg: anf. arb., s. 124. Det juridiske fakultets statutter smst., s. 145. Om forholdene ved Tübingen universitet, som svarede

Som ved de øvrige europæiske universiteter omtales også i statutterne universitetets *notar,* som var universitetets sekretær. Han skulle nedskrive anordninger, retsforhandlinger m.v. og skulle naturligvis også aflægge dels immatrikulationseden, dels en embedsed. Tilsyneladende blev dette embede ikke besat før i 1520. I den nu tabte matrikel skrev rektor *Peder Amelung,* at man sidst i september 1520 ansatte en person ved navn *Adrian,* som var tysk notar og bakkalaur i filosofi i et vikariat for universitetets pedel *Andreas Jacobsen,* som var syg. Samtidig ansatte man ham som notar.[79]

Det er ejendommeligt, at statutterne kun i forbifarten omtaler embedet som *syndicus,* regnskabschef, og en særlig ed for denne person er ikke bevaret, men i hvert fald ved vi fra bemærkninger i matriklen, at man i 1505 valgte *Andreas Friis,* kantor i København, til *syndicus universitatis.* Det er muligt, at man først nu oprettede denne stilling, idet rektor i matriklen i denne forbindelse udtrykkeligt har noteret, at syndicus' opgave var at oppebære universitetets indtægter, føre bog over dem og aflægge regnskab. Embedet ophørte med det førreformatoriske universitets opløsning. Sidst omtales han 1530, da syndicus *Mads Persen* henvendte sig hos Frederik I for at opnå hans stadfæstelse på kong Hans' gavebreve.[80]

Fakulteterne

Iflg. pavebullen af 19/6 1475 skulle Københavns universitet bestå af alle fire fakulteter. Det overordnede *formål* for *alle* fakulteternes arbejde var at udbrede kundskab, modarbejde vildfarelser og uvidenhed og således lede mennesket frem til gudsfrygt, til gavn både for religionen og for det danske samfund (jfr. ovenfor s. 37). Det formål fremgår også klart af indledningen til det juridiske fakultets statutter, de eneste københavnske fakultetsstatutter, som findes fra det middelalderlige universitets tid. Det hedder heri, at de to største af alle guddommelige gaver er *sacerdotium* og *imperium* (præstedømme og verdslig myndighed). Den første tjener det guddommelige og den anden styrer det menneskelige, og disse to giver menneskelivet glans som to lys, der stråler ud fra den samme kilde og på vidunderlig vis oplyser den kæmpende kirke

til de københavnske, se Teufel: anf. arb., s. 215-217. Vedr. Köln, se H. Keussen: *Die alte Universität Köln,* Köln 1934, s. 137-144. Kaufmann: anf. arb. II, s. 183-184.

79. Statutterne § 47. Notarens ed trykt i Jan Pinborg: anf. arb., s. 124. Alb. Thura: anf. arb., s. 133-134. Vedr. Tübingen, se Teufel: anf. arb., s. 217-218.

80. Statutterne § 21. Alb. Thura: anf. arb., s. 27- 28. Matzen: anf. arb. I, s. 1981. Werlauff: anf. arb., s. 32. Vedr. Tübingen, se Teufel: anf. arb., s. 214-215.

(ecclesia militans), for hvad er større og helligere end det højeste præstedømme, det pavelige embede? Derfra udsprang den kanoniske rets visdom, som leder og tilrettelægger alle guddommelige og menneskelige forhold. Hvis vi kender og forstår den rigtigt, kan vi nemlig styre alle disse. Og hvad er mere ophøjet end den øverste verdslige myndighed? Den bestræber sig dag og nat på at bevare sine undergivne uskadte, gøre dem trygge og fri for al bekymring. Den administrerer den borgerlige rets klogskab og den tillader ikke, at mennesker lever i fattigdom og dør i angst. Disse to, den kanoniske visdom og den civile ret, giver viden om det gode og det retfærdige, den værdifuldeste form for viden overhovedet. De bidrager til at holde selviske tilskyndelser inden for rettens grænser, til at retfærdigheden dyrkes på jorden, og uretfærdigheden fordrives, til at freden mellem mennesker opretholdes (...). Takket være dem lærer mennesket at handle retfærdigt, ikke at skade andre og at give enhver sit. Det juridiske fakultets medlemmer vil derfor bestræbe sig på at dyrke retfærdigheden, undervise i kendskabet til det gode og retfærdige, skelne det rimelige fra det urimelige, det tilladte fra det forbudte og forbedre andre ikke blot ved at indgyde dem frygt for straffen, men også ved at opmuntre dem med belønninger, og i det hele taget vil fakultetet praktisere en virkelig, ikke en tilsyneladende visdom. Videre taler man om vigtigheden af at anvende den viden, lærerne har hentet ved udenlandske universiteter, og den erfaring, de vil få gennem arbejdet i København, kundskaber som de bør dyrke omhyggeligt for at kunne være værdige til at repræsentere »et så stort og helligt fakultet som det juridiske«. Efter at have påkaldt Guds navn og nåde har de nu nedskrevet statutterne til Guds ære og til gavn for fakultetet, og de fremstilles nu i den hellige treenigheds navn.[81]

Et fakultet var et organiseret samfund af akademiske lærere, dannet på grundlag af et vist fællesskab i undervisningsemner og udstyret med visse beføjelser til at udtale sig om tildelingen af akademiske grader. Som et organiseret samfund udgjorde hvert fakultet en juridisk person, og der har ofte stået debat om, hvorvidt fakultetsforsamlingen omfattede alle graduerede eller kun de, der virkelig underviste.[82]

Iflg. det juridiske fakultets statutter skulle dekanen vælges af de doktorer,

81. Det juridiske fakultets statutter, Pinborg: anf. arb., s. 132-134.

82. Matzen: anf. arb., s. 74. Teufel: anf. arb., s. 165-169. Om betydningen og udviklingen af det middelalderlige *facultas*, som første gang træffes i 1219 ved Paris universitet kan henvises til Rashdall: anf. arb. I, s. 322f. Olaf Pedersen: *Studium Generale*, 1979, s. 187-207. Denifle: anf. arb., s. 71f.

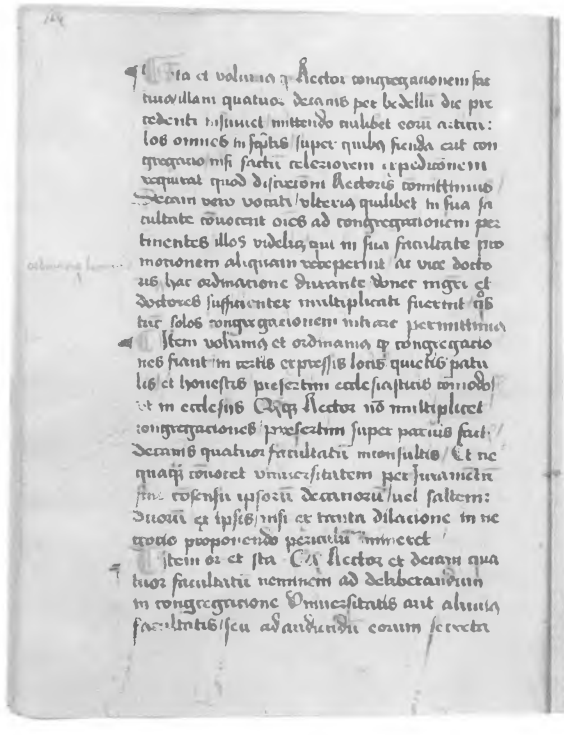

Fig. 13. Dette opslag fra statutterne indeholder bl.a. bestemmelsen om, at rektor, når han vil indkalde kongregationen (»konsistorium«), dagen før mødet via pedellen skal sende dagsordenen til de fire dekaner. Liber Statutorum Universitatis, s. 16. Orig. på pergament i Rigsarkivet.

licentiater og bakkalaurer, som tilhørte fakultetsrådet, efter at de var blevet lovligt indkaldt og mødt op i overensstemmelse med vedtægterne (§ 1), en bestemmelse, som kan tolkes således, at denne gruppe altså omfatter alle de personer af forskellige grader, som deltager i undervisningen som lærere.[83] Blandt de opgaver, som påhvilede fakulteterne kan nævnes udfærdigelsen af fakultetsstatutterne, en ret som dog begrænsedes noget deraf, at statutterne skulle approberes af hele universitetet. Videre skal fakultetsforsamlingen én gang årligt vælge dekan. Iflg. det juridiske fakultets statutter skulle valget finde sted den 10. oktober (§ 1), hvilket formodentlig også har været tilfældet ved de andre fakulteter. Den nyvalgte dekan skulle aflægge en særlig embedsed over for den afgående og lade fakultetsstatutterne oplæse inden otte dage på et møde, hvor alle fakultetets medlemmer havde mødepligt, »og på denne måde opfordre til at fremme videnskaben og moralen« (§ 3). *Dekanen* var den øverste ansvarlige for fakultetets virksomhed og repræsenterede dette. I kongregationens møder refererede dekanen fakultetets indstilling til de

83. Åke Malmström: *Juridiska Fakulteten i Uppsala* I, Acta Universitatis Upsaliensis C, 34, Uppsala 1976, s. 82.

fremlagte punkter, sammen med de andre dekaner og rektor udgjorde han et særligt kollegium, som havde vidtgående akademiske beføjelser vedrørende den disciplinære straffemyndighed, kongregationens mødeindkaldelser m.v. I det hele taget skulle dekanen indfinde sig hos rektor, når denne anmodede derom (§ 14), og han skulle være til stede, når den nyvalgte rektor aflagde eden. I sit eget fakultet skulle dekanen sørge for indkaldelse til fakultetsmøderne med angivelse af mødets dagsorden, og han skulle drage omsorg for, at fakultetets undervisning og øvrige akademiske handlinger fandt sted regelmæssigt og samvittighedsfuldt.

Universitetsstatutterne påbød her fakulteterne at tage hensyn til hinanden under tilrettelæggelsen af undervisning (§ 19) og opfordrede i det hele taget til fred og fordragelighed mellem dem. Fakulteterne måtte ikke prøve at ringeagte hinanden, en nærliggende mulighed p.gr. af undervisningens opbygning: alle begyndte i det filosofiske fakultet, som dannede en art forskole, hvorefter man gik videre i de højere fakulteter, og idealet var, at man afsluttede studierne i det *teologiske,* som således måtte tage sig ud for at være det *fornemste.* På den anden side var det artistiske fakultet det *største,* og her kunne selvsagt også ligge en fare for forsøg på at dominere de andre. Skulle der alligevel opstå uenighed mellem fakulteterne, gav universitetsstatutterne også anvisninger for løsningen af dette (§ 22). Hvis en lærer indenfor det enkelte fakultet forsømte sin undervisning, var det dekanens pligt først at forsøge at bringe sagen i orden gennem en samtale på tomandshånd. Hjalp dette ikke, skulle dekanen fremlægge problemet for hele fakultetet.

Eksamensaktiviteten gav også dekanen opgaver: den der meldte sig til eksamen for at erhverve bakkalaur- eller licentiatgraden skulle før eksamen aflægge ed for dekanen på, at han havde fulgt undervisningen efter bestemmelserne og at han ikke havde bestukket nogen for at få graden. Ligeledes skulle den pågældende love, at han, hvis han ikke bestod eksamen, hverken ville lægge nogen lærer det til last eller nære had eller hævnlyst imod ham eller påføre nogen af dem besvær eller skade eller tillade, at dette fandt sted. Når han var eksamineret for bakkalaurgraden skulle han, før graden tildeltes ham, i en ed til dekanen love, at han ville holde den afsluttende forelæsning inden for tidsfristen, og at han ikke ville afholde større udgifter i forbindelse med den afsluttende banket, end det, der var truffet bestemmelser om. Ligeledes skulle han sværge dekanen og doktorkollegiet lydighed. Videre skulle doktorer, licentiater eller bakkalaurer, som havde taget grader ved udenlandske universiteter og nu søgte om optagelse ved Københavns universitet, aflægge lydighedsed over for dekanen og love at ville vise doktorkollegiet den tilbørlige ære (jur.stat. §§ 41-45). Sammenfattende kan man sige, at fakulteterne m.h.t. organisation til en vis grad var et spejlbillede af hele

universitetet. Kongregation og rektor kan da sammenlignes med fakultetsråd og dekan. Ligesom rektor var universitetets hoved, var dekanen fakultetets leder med ansvar for dettes administration og undervisning og opsyn med lærere og studerende.

DET AKADEMISKE LIV

Studentens immatrikulation og depositio

Vor viden om den daglige undervisning såvel som hele det akademiske liv ved Københavns universitet i middelalderen er særdeles beskedent. Ikke mange kilder beretter direkte herom, vi må bygge på statutterne, gavebrevene o.lign. og forholdene ved andre universiteter for at danne os et indtryk og derfor må man også hele tiden have for øje, at disse kilder ikke nødvendigvis beretter om den faktiske tilstand.

Man stillede ikke nogen egentlig adgangsbetingelse for den, der ville påbegynde et universitetsstudium, men det har dog været aldeles nødvendigt, at han i det mindste beherskede latin, idet undervisningen foregik på dette den internationale akademiske verdens sprog. I de fleste europæiske universitetsbyer havde man oprettet en slags »studenterkursus« -pædagogicum- hvor der undervistes i latin og grundbegreberne i grammatik og logik. Typisk nok hed det om denne skole i Basel, at den var beregnet for *rudibus et minus fundatis*, for de uvidende og de ikke-velfunderede. Men i København synes der ikke at have været et sådant kursus; de danske studenter kan have erhvervet latinkundskaber i katedralskolerne og latinskolerne. Der krævedes ingen forudgående eksamen for at påbegynde universitetsstudierne, der stilledes heller ikke krav om en bestemt alder, men det ser ud som om gennemsnitsalderen hos nybegyndere var 15 år, temmelig ungdommelige studenter efter vore begreber![84]

Den nyankomne student henvendte sig først hos rektor, hvor han blev immatrikuleret efter først at have aflagt eden: *Jeg sværger, at jeg vil overholde dette universitets love, privilegier, friheder, statutter, bestemmelser og rosværdige sædvaner, til hvilken akademisk grad jeg end måtte nå. For det andet sværger jeg, at jeg vil bevare den fred, ro og enighed, der hersker ved dette universitet, dets fakulteter og mellem alle dets medlemmer, under én rektors styre og i lydighed mod ham. For det tredje sværger jeg, at jeg*

84. Olaf Pedersen: anf. arb., s. 215. Rashdall mener, at den almindelige alder var mellem 13 og 16 år, anf. arb. II, s. 604. Fra det 17. årh. har vi fra København eksempler på studenter på 9 og 10 år, Matzen: anf. arb. II, s. 117.

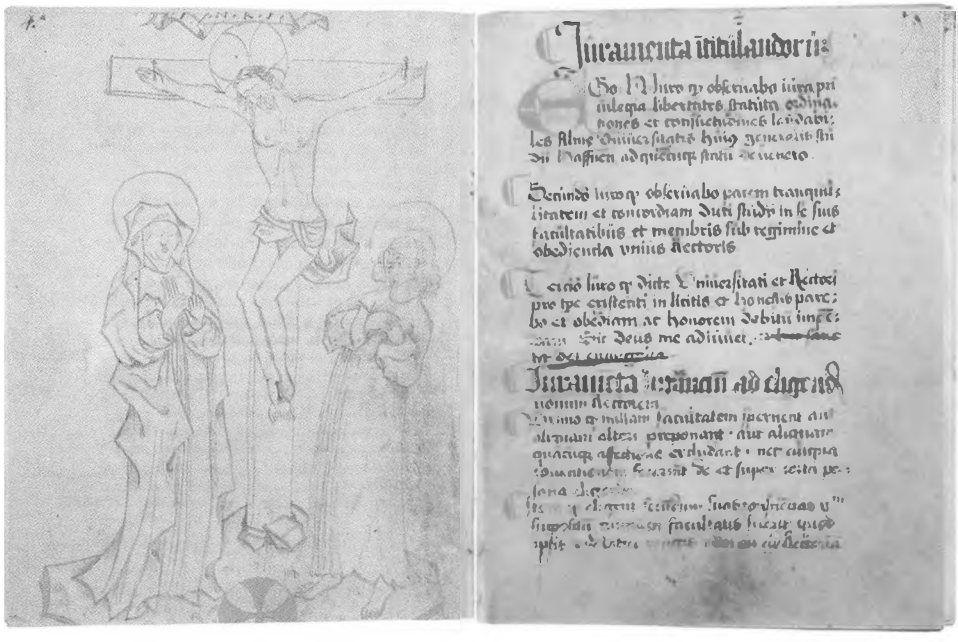

Fig. 14. Liber Statutorum Universitatis med billedet af den korsfæstede. Dette opslag anvendtes ved edsaflæggelserne. Til højre står først teksten til den ed, som blev aflagt ved immatrikulationer og derefter den ed, som valgmændene skulle aflægge ved rektorvalg. Orig. på pergament i Rigsarkivet.

vil adlyde nævnte universitet og dets til enhver tid siddende rektor i alle tilladelige og retmæssige forhold og vise ham den skyldige ærefrygt. Så hjælpe mig Gud og disse hellige evangelier.

Denne ed skulle aflægges på universitetets lovbog, og derfor ser vi i det endnu bevarede originaleksemplar, at de første 7 sider indeholder de edsformularer, som statutterne foreskriver, og det, hvorpå man aflagde eden, nemlig »evangeliet« og et billede af den korsfæstede. Da man naturligvis ikke kunne afskrive hele »evangeliet«, har man symbolsk anført begyndelsesordene fra de fire evangelier. Den pågældende student skulle lægge to fingre nederst på billedet af den korsfæstede (på venstre side), teksten til eden står på højre side overfor (se fig. 14). Denne praksis kendes også fra de tyske universiteter.[85]

Derefter skulle studenten, hvis han ikke hørte til den allerfattigste gruppe, betale et gebyr på $^1/_2$ mark til rektor og en skilling til pedellen. En lærer, som oftest en ældre studerende, skulle som en faglig vejleder nu vise ham til rette i de første studier i det artistiske fakultet.

Der fandtes imidlertid endnu en indvielse til det akademiske liv, som den unge student måtte igennem: *depositio*. Den skik, at ældre studenter foretog en

85. Pinborg: anf. arb., s.25-29. E. Schnitzler: anf. arb., s.57.

optagelse af de nyankomne ved hjælp af en række nedværdigende, pinefulde og økonomisk belastende rituelle handlinger, var allerede udartet i grovhed ved Paris universitet i 14. årh. og udvikledes til det endnu værre ved de tyske universiteters kollegier (burser). Den unge *bejanus* – en forvanskning af det franske bec-jaune, gulnæbbet, – måtte gennemgå en »renselsesproces« for at aflægge sit gamle væsen. Han udspredte, indsmurt som han var blevet i snavs og uhumskheder, en utålelig stank, enhver kunne mærke, at en bejanus måtte være i nærheden, og han anklagedes nu for en række ting, måtte deltage i bebrejdelser mod sig selv og fremsætte en »tilståelse«, hvorefter man »rensede« ham med vand under en række nye, rå påfund. En anden fremgangsmåde var, at man betragtede ham som et ondsindet væsen, som måtte afstraffes korporligt, med stokkeprygl. Endelig gik en teori ud på, at han var et misfoster, et uhyre, som man forsynede med næb, horn, klør, som derefter måtte fjernes på ubehagelig vis. Under alle omstændigheder måtte bejanus bagefter betale drikkegildet. Fra universiteternes ledelse forsøgte man gang på gang at komme dette uvæsen til livs, vel især af hensyn til den unge students økonomi, og i København forsøgte man også i statutterne at hindre udskejelser her: »Fordi vi lægger stor vægt på at sætte en stopper for visse slette og nedrige studenters skadelige tilbøjeligheder, beslutter og forordner vi, at ingen må besvære de nyindskrevne studenter (som almindeligvis kaldes bejani) med upassende opgaver eller overvælde dem med obskøne ord eller på anden måde gøre dem til genstand for fornærmende og krænkende ord eller handlinger«. Man gengav her bestemmelserne fra Köln, som atter havde overtaget dem fra Wien.[86]

Undervisningen

Den første undervisning, som den unge »rus« blev præsenteret for, foregik som nævnt ved det artistiske fakultet, som alle måtte igennem, inden de kunne starte studierne i de højere fakulteter. Man fik her en basisuddannelse, som var nødvendig for studier i medicin, jura eller teologi, og de mest anvendte *undervisningsformer* var forelæsninger og disputationer. *Forelæsningerne* var altid baseret på en lærebog og bestod i oplæsning af bogen, hvortil læreren knyttede sine kommentarer. Studenterne skulle så tage notater. Da bøger var sjældne og dyre, var dette mange studenters eneste mulighed for at skaffe sig bøger. Men forelæsningerne kunne naturligvis formes på forskellige måder,

86. Statutterne § 39, Pinborg: anf. arb., s. 117. Rashdall: anf. arb. II, s. 628-636. Kaufmann: anf. arb. II, s. 232-233. Norvin: anf. arb., s. 132-134. Olaf Pedersen: anf. arb., s. 237-238.

man kunne enten lægge hovedvægten på den rene, sløvende dikteren, eller på tolkningen, den mere levende fremstillingsform, og det er interessant at se, at man i midten af 14. årh. ved Paris universitet fandt det nødvendigt at drøfte de pædagogiske problemer nærmere. Man enedes om, at lærerne skulle undervise efter den sidstnævnte, »levende« metode, idet dette ansås for vigtigere end den metode, hvor studenterne nedskrev hvert eneste af lærernes ord. Men i denne forbindelse forudså man protester fra studenterne, som ganske vist ville blive mere engageret under forelæsningerne, men som jo ikke længere fik mulighed for selv at skrive deres bøger. Det befaledes lærerne meget strengt at efterkomme denne vedtagelse – de ville få undervisningstilladelsen suspenderet i et helt år, hvis de overtrådte den – og 1 års udelukkelse fra studiet ville ramme de tilhørere »som modsætter sig udførelsen af denne vor bestemmelse ved spektakel, hyssen, larm eller stenkast«, ord, som afslører ganske livlige forhold i datidens auditorier.[87]

Ved *disputationerne* gennemgik man en del af undervisningsstoffet i form af diskussion mellem to eller flere deltagere. Efter ca. fire års studier kunne studenter gå op til den første eksamen, og bestod han den, var han *baccalaureus*. Han kunne nu deltage i undervisningen af de yngre studerende, samtidig med at han selv fortsatte sine studier. Den næste eksamen, han kunne indstille sig til, vel efter et par års forløb, var magistergraden, som var den afsluttende eksamen i det artistiske fakultet. At disse ældre studerende således blev sat til at undervise betød ganske vist en vis aflastning for de faste lærere, men det var navnlig en fortræffelig pædagogisk indretning. Ingen magister kunne forlade universitetet med en komplet uddannelse uden at have en vis pædagogisk erfaring. Bestod han magistereksamen, kunne han hos kansleren få sin *licentia docendi*, tilladelse til at undervise på egen hånd, principielt ved alle universiteter, en særlig ed krævedes dog for at blive »medlem« af universitetsmagistrenes korporation. Vejen stod nu åben for studier i de højere fakulteter.

Vi skal iøvrigt ikke gå nærmere ind på undervisningsforløbet, indholdet af de artistiske studier eller de andre fags områder, da dette nærmere behandles i de enkelte fakultetsbind, men nævnes skal det dog, at vi fra det juridiske fakultets statutter – de eneste, vi har bevaret fra det førreformatoriske universitet – også ved lidt om *undervisningstiderne*. Undervisningen startede den 12. oktober og varede til begyndelsen af juli. Herefter var der sommerferie til 17. august, hvor et »sommersemester« begyndte, og dette sluttede allerede den 29. september, hvorefter man holdt efterårsferie til 11. oktober. Det korte sommersemester var dog ikke en egentlig undervisningsperiode, idet der ikke

87. Olaf Pedersen: anf. arb., s. 244-245.

holdtes ordinære forelæsninger og disputationer, men ekstraordinære, og man forventede, at studenterne også arbejdede i denne periode. København fulgte her traditionen fra Paris, Heidelberg, Wien og Köln. Den daglige undervisning startede kl. 6 om morgenen – man udnyttede sollyset så meget som muligt – og i årets løb var der naturligvis en række fridage, søndagene, de kirkelige helligdage, de særlige universitetshøjtideligheder samt formiddage på de dage, da akademiske borgere blev begravet. En overgang forekom det dog åbenbart ærkebiskop *Birger Gunnersen,* at professorerne tog lidt for afslappet på undervisningen, og han gjorde et økonomisk tilskud til universitetet afhængig af, at de udviste større flid i undervisningen. De holdt flere fridage end man – med Köln som forbillede – havde tænkt sig ved universitetets oprettelse, mente prælaten.[88]

Det daglige liv

Tidligere er omtalt universitetets egen jurisdiktion, det akademiske samfunds medlemmer var unddraget den borgerlige øvrighed, og det vil først og fremmest sige Københavns bystyre. Det var selvsagt afgørende for universitetet at opretholde denne erhvervede privilegerede status, og derfor var et gnidningsløst forhold mellem akademikerne indbyrdes og mellem disse og de øvrige borgere et vigtigt mål. Universitetet søgte derfor til en vis grad at afsondre sine borgere fra det øvrige samfund, hvilket som tidligere nævnt bl.a. skete gennem kravene om en bestemt klædedragt (ovenfor s. 15). Også i kravene til en bestemt levevis søgte man at gennemføre dette, og statutterne nævner i denne sammenhæng, hvorledes rektor skulle udføre den disciplinære myndighed. Blandt lærerne skulle der naturligvis herske harmoni og gensidig respekt. Hvis nogen bagtalte en anden lærer i studerendes eller andres nærvær og forårsagede splid, skulle han advares af den pågældendes dekan eller af rektor, eller af rektor og de fire dekaner eller flertallet af dem. Hvis den pågældende ikke straks rettede sig efter pålæg fra disse, skulle han i bøde betale 3 mark rent sølv. Var brøden alvorlig, kunne et endnu værre

88. Olaf Pedersen: anf. arb., s. 242-260. Om undervisningens indhold smst., s. 261-288. En gennemgang af denne undervisning i artistfakultetet fra midten og slutningen af 15. årh. ved universiteterne i Greifswald, Leipzig og Uppsala findes i Anders Piltz: *Studium Upsalense, Acta Universitatis Upsaliensis* C, 36, Uppsala 1977, s. 16-24. Det juridiske fakultets statutter §§ 5, 6, 8 og 9. Pinborg: anf. arb., s. 135-136. Ærkebiskop Birger Gunnersens brev til universitetet, Lund d. 16/8 1514, trykt hos Werlauff: anf. arb., s. 86.

straffemiddel anvendes: udelukkelse fra det akademiske samfund og dermed fortabelse af rettighederne og frihederne (§ 23).

I lovene for udenlandske universiteter findes talrige bestemmelser om alle mulige disciplinære forhold vedr. akademikernes undervisning og daglige liv, straffe for overtrædelse m.v. Disse kan ofte være særdeles detaljerede som f.eks. i Leipzigstatutterne (1438), hvor man nøje skelner mellem tilfælde, hvor en student løfter en sten eller andet kasteskyts for at slynge det i hovedet på læreren, men afstår fra sit forsæt (bøde: 10 groschen), og når han kaster uden at ramme (bøde: 8 floriner). Straffen er endnu højere, når det lykkes ham at ramme den, han sigter efter. Senere skelner man tilmed mellem tilfælde, hvor han rammer uden at såre, og tilfælde, hvor læreren får varige mén. I universiteternes tidlige tid var der ganske vist nok forbud mod at bære våben, eller f.eks. mod at afholde turneringer og brydekampe inden for en vis afstand fra Oxford og Cambridge, fordi dette gav anledning til efterfølgende uroligheder mellem de kæmpende parters tilhængere, men der synes ikke at have været mange forbud og påbud. Med tiden skærpes dette, og man griber stadig mere ind i akademikernes daglige liv. Der var ikke mange autoriserede eller respektable fornøjelser. En antydning af atletik kan måske findes i forbudet mod at »spille med en kugle eller et slagtræ« (Narbonne 1379), tennis forbydes i Cambridge (1410), spil om penge forbydes ofte. Det samme gælder skak, – fordi det tager for megen tid. Statutterne for studenterhjem og kollegier indeholder forståeligt nok forbud mod musikinstrumenter og anden støjende adfærd, dog er man så menneskelig i nogle tyske statutter, at man tillader studenterne lidt spil, »forudsat at de er musikalske«. I sådanne boliger må man selvsagt også forbyde at holde falke og hunde, »for hvis ét medlem for lov at have dem i huset, vil alle have dem, og så vil der blive ustandselig gøen og hylen«, ja, senere udvides dette forbud til også at gælde aber, bjørne, ulve og hjorte! Og i Heidelberg forbyder man i 1396 studenterne at indfange borgernes duer. Langt skæg og langt hår forbydes i Cambridge (1342), det samme gælder fingerringe, pyntede sko, klæder, bælter o.s.v.

Vi har ikke så detaljerede bestemmelser om alle mulige forhold i København, men af statutterne fremgår dog, at man havde lært af de udenlandske forhold og ønskede at undgå noget lignende. Både lærere og studenter advares imod at misbruge privilegierne og forarge borgerskabet, hvilket de gør, hvis de optræder »lovløst eller bærer upassende klædning, eller er stridbare, berusede, strejfer rundt om natten, horer, stjæler, besøger beværtninger og andre usmagelige steder, spiller eller tilsidesætter eller overtræder rektors og universitetets bestemmelser.« Straffene, som rektor og dekanerne kunne idømme, afhang af forbrydelsens art og kunne bestå i advarsel, eller suspension fra undervisningen en vis tid, udsættelse af tidspunktet for

eksamen, hvilket kunne få alvorlige økonomiske følger, suspension fra udnyttelse af universitetets privilegier for en tid. I groveste tilfælde faldt den hårdeste straf: livsvarig udelukkelse fra det akademiske samfund (§ 40). Korporlig afstraffelse synes man ikke at have anvendt på denne tid. I mere alvorlige, kriminelle sager, havde universitetet, som tidligere omtalt (ovenfor s. 47) meget begrænset jurisdiktion. Ganske vist kunne man endnu klare sagen selv indenfor universitetets rammer, såfremt en lærer eller student »ved et uheld« – der menes vel i drukkenskab – eller i affekt sårer eller på anden vis skader en borger eller hofembedsmand (§ 41). Men hvis han, hvad Gud forbyde, *med forsæt* eller ved rænker, personligt eller gennem en anden, sårer eller skader en borger, hofembedsmand eller en akademisk borger alvorligt eller bryder døre ind eller gør indbrud i folks bolig eller røver kvinder med vold eller angriber forbipasserende ved nattetide, så er han gennem en sådan handling frataget alle universitetets friheder og rettigheder. Han falder ind under den almindelige borgerlige jurisdiktion, og universitetet kan ikke træde frem til hans forsvar, før han har gjort sig fortjent til dette ved at yde en godtgørelse, der er værdig over for Gud, universitetet og den krænkede part (§ 41). Sålænge straffen hænger over en sådan person, må ingen lærer eller student bo sammen med den pågældende eller overhovedet have noget med ham at gøre. Overtræder man dette, skal man selv lide samme straf (§ 42).[89]

HUMANISMEN. DEN FØRSTE EVANGELISKE BEVÆGELSE. OPLØSNINGEN

På grund af kildernes mangelfuldhed er det svært at udtale sig bestemt om, i hvilket omfang universitetet kom til at fungere i tiden før reformationen. Af de eneste bevarede fakultetsstatutter, de juridiske, kunne man måske få det indtryk, at der her arbejdede en større gruppe af lærere. Sandheden er imidlertid snarere den, at der kun var ansat en enkelt ordinær professor, selv om der af op til optræder også andre, lønnede og ulønnede.[90]

Som altid skal man naturligvis også her være forsigtig med at slutte ud fra manglende kilder, men der er dog ikke bevaret afgørende beviser for, at det middelalderlige universitet i nævneværdig grad kom til at spille en rolle for det danske samfund i dets første periode, lidt anderledes blev det ganske vist i

89. Olaf Pedersen: anf. arb., s. 228-233. Rashdall: anf. arb. II, s. 612-626, 669-688. Norvin: anf. arb., s. 134-138.
90. Malmström: anf. arb., s. 104-111.

de senere år lige før opløsningen, men stort set må man vist give *Werlauff* ret, når han (1850) mener, at universitetet levede i »en vegeterende Tilstand« i de ca. 50 år, det eksisterede. Det ser også ud til, at studenterne svigtede det unge universitet, idet strømmen af udlandsrejsende studenter åbenbart fortsatte uanfægtet i disse år (ovenfor s. 36). Karakteristisk er det således, at *kong Hans* i 1498, mindre end 20 år efter oprettelsen, følte sig foranlediget til at udstede forbud mod, at studenter rejste til de sydlige nabolandes universiteter, før de havde studeret mindst 3 år i København, et forbud, som dog ikke synes at have haft den ønskede virkning. Vi ved ikke, hvor mange der overhovedet studerede i København. *Jan Pinborg* har foretaget nogle beregninger og sammenligninger med de tyske universiteter: Greifswald havde vel omkr. 84 studenter pr. år i gennemsnit, Rostock 222, Köln 388, Tübingen 161, Leipzig 504, Wittenberg (efter 1502) 420, og København har vel haft 40-60 og dermed placeret sig som det mindste universitet. Om studenternes sociale rekruttering kan vi heller ikke udtale os med nogen sikkerhed, de fleste af dem, som er bevaret i matriklen, er »anonyme navne« for os, og om antallet af promotioner gælder, at det tilsyneladende ligger lavere, end man kunne forvente, ja, det er endda sandsynligt, at der ikke altid har været tilhørere til de teologiske forelæsninger.[91]

En vis blomstring fik universitetet dog under *Christian II,* selv om alle hans store planer ikke kunne gennemføres her i det omfang, han havde forestillet sig. Den livlige aktivitet, som i 1520'erne udfoldedes omkring universitetet skal ses i sammenhæng med de nye kulturelle strømninger, som sydfra nu nåede herop.

Den nordalpinske *humanisme* var omkring år 1500 for alvor endelig nået til Nordeuropa, og som i det øvrige Europa var den også i Danmark til at begynde med en bevægelse *udenfor* universitetet, båret frem af mænd, som på studierejser til Paris og Louvain havde suget til sig af de nye tanker. Adskillige danske studerende opholdt sig ved universitetet i Louvain netop i de år, da *Erasmus* var der,[92] og vigtigst blandt disse var *Christiern Pedersen,* som i Paris, hvor han tog magistergraden, udgav en række typisk humanistiske bøger: en latinsk ordbog for danske studerende, en ordsprogssamling og andre skolebøger, Saxo's Historia Danica samt en del bibelhumanistiske opbyggelsesbøger.[93]

Han efterfulgtes af en strøm af andre unge humanister, som efter et ophold

91. Pinborg: anf. arb., s. 13-17. Werlauff: anf. arb., s. 20.

92. Ellen Jørgensen: *Nordiske Studerende i Louvain,* Personalhistorisk Tidsskr. 8.R., V, 1926, s. 118-122.

93. Oluf Friis: *Den danske Literaturs Historie* I, 1975, s. 209-221.

ved Københavns universitet alle rejste ud til studieophold ved europæiske universiteter. En af disse, *Henrik Smith* fra Malmø, udgav i 1520 en synonymordbog (Hortulus synonymorum) og den blev forsynet med en fortale af en anden dansk lærd, *Petrus Parvus Rosæfontanus*. Fortalen (5/12-1519), som på god humanistisk vis er udformet som et brev, givet et udmærket indtryk af disse unge danskeres nære tilknytning til det humanistiske Tyskland, og den er intet mindre end en programerklæring for den danske humanisme. Den nye dannelse prises, vigtigheden af studier i græsk, latin, hebraisk, retorik og de klassiske forfattere fremhæves. Tilstandene ved universiteterne i Rostock, Leipzig og Wittenberg roses. Interessant er det at iagttage, hvilke personer denne unge dansker føler trang til at omtale: Der bringes naturligvis et citat af *Erasmus* (»den litterære Store, overanføreren for den litterære hær, genstanden for hele kristenhedens entusiasme«), videre nævnes *Petrus Mosellanus* fra Leipzig, og fra Wittenberg fremhæves først og fremmest Johannes Rhagius Æsticampianus, »Laurbærkranset digter og taler«, *Philip Melanchthon, doctissimus,* og – endelig! – *Martin Luther, theosophicae veritatis nobilitate insignis doctor Theologus,* den for sin sandhed i gudsbeskuelse fremragende teologiske doktor. Det er Wittenberg som sæde for den humanistiske dannelse som omtales, *Wittenberga trilingui eruditione multo clarissima* og af gode grunde endnu ikke som det »hellige« Wittenberg. Den bemærkning er for øvrigt det tidligste vidnesbyrd, vi har her i Danmark for at gøre opmærksom på Luther.[94]

Omkring 1520 vandt humanismen indpas ved universitetetet, og dette skyldtes i høj grad Christian II's aktivitet. Denne ejendommelige konge var humanistisk interesseret. Kort efter at have henrettet omkring 80 personer, trods udstedt amnesti, (»det Stockholmske blodbad«) gav han sig under et besøg i Nederlandene tid til en intellektuel debat med ingen ringere end Erasmus, hvorunder kongen i øvrigt synes at have billiget *Luthers* optræden,[95] han hørte forelæsninger ved universitetet i København og søgte på forskellig vis at hæve dettes niveau. Dette kom bl.a. til udtryk i en planlagt reformlovgivning, hvor det bestemtes, at ingen, under bødestraf, måtte studere udenlands, før han var blevet bakkalaur i København, og videre lovfæstedes skolens nøje forbindelse med universitetet, idet det nu blev krævet, at rektorerne for katedralskolerne skulle have »læst in universitate«. Også

94. Ellen Jørgensen: *Nordiske Studerende i Louvain,* Personalhistorisk Tiddskrift 8. Række, V, 1926, s. 118-122. Oluf Friis 1975, 207. Henrik Smith: *Hortulus synonymorum* (1520), udg. Inger Bom (Det 16. årh.'s danske vokabularier II), 1974. Martin Schwarz Lausten: *Die Universität Kopenhagen und die Reformation,* i: Leif Grane (ed.): *University and Reformation,* Leiden 1981, 101-103.

95. *Erasmi Epistolae,* udg. P.S. Allen, Tom. IV, Oxford 1922, Ep. 1228.

amiciorem'vſq3adeo in illa:ita me deus amet et ſtudia
mea adiuuet / iter ſe certãt elegãs doctrina et mens ſoli-
di amoris pleniſſima) inqua profecto præſtãtiſſimus li-
terariae militiae dux iamdudũ editis in lucem nõ pau-
cis diuini ingenij ſui & eruditionis multiugæ monumẽ
tis: phama apud doctos et ſtudioſos quoſq3 nõſine ma
gna noĩs ſui celebritate cognitus: et idem iucundiſſim⁹
noſter amicus Hermannus Tulichius: petrum Paruũ
ſuũ: ſibi ne a facie quidẽ notũ / tuo penicillo: ſuoq3 ipſius
colore et artificio (precipue quantũ ad doctrinã attinet)
nõ qualis ſum: ſed quẽ tu me ob eximium (quo me proſe
queris) amorẽ velles: ſeu dei benignitate futurũ ſperares
et ipſe (tete meã Eikonographian magis amanter q̃
vere dem ĩſtrãte) iam me eſſe crederet graphice depingit
effigiauitq3 / Cui et olim ego viciſſim auſpice diuiniſ-
ſimo (Cui me iãp:idẽ totũ deuoui paracleto ſpiritu cũ
ſummo oĩm parẽte / ſummoq3 eius filio / equali deo: pro
mea paruitate grãs ſim relaturus minime vulgares: Ef
ficiãq3 mediuſſidius ſi quoq̃ pacto fieri poterit vt eun-
dẽ ipſum: et eruditiſſimũ petrum Moſellanum iam (vt
phama ẽ) Lipſiæ fãma cũ laude Latinæ, & Græcæ fidcli
ter docẽtẽ: Doctiſſimũq3 philippũ Melanchonẽ: Mar
tinũ Lutherium theoſophicæ veritatis nobilitate inſig
nẽ doctorem Theologũ Maximeq3 excellentẽ Virum
Dominum Joannem Raghiũ Aeſticampianũ poetam
et Oratorẽ Laureatum: et ſcriſſimæ Theologiæ eximi-
um Doctorem: ceteroſq3 apud Vittenbergam trilingui
eruditione multo clariſſimã / et alibi terrarũ puriſſimo
eloquentiæ et ſapientiæ fonte manantes / noſtræ tempe
ſtatis pfeſſores aliquot egregios quos vtcũq3 ex libris
et tua pariter laudiſona & eadẽ vera prædicatione noue
rã / corã quoq3 videaz: eoſq3 ipſos: ſi fata ſinãt aliquãdo
audiam ſua verba reſonãtes Tu interea miſericordice cha
riſſime / deſine me tuis tãtopere ſupra modũ apud quoſ
cũq3 doctos et indoctos onerare verius q̃ ornare laudi
b⁹: ſic etenim fuerit apud eos et tue fidei & meo pudori rec

A ij

Fig. 15. Uddrag af Petrus Parvus Rosæfontanus' fortale, (d. 5/12 1519) til Henrik Smith: Hortulus synonymorum, 1520. Det er her Martin Luther nævnes for første gang i Danmark. Henrik Smith: Hortulus synonymorum (1520). Facsimileudg. af Universitets-Jubilæets danske Samfund ved Inger Bom (Det 16. årh.'s danske vokabularier II), København 1979.

købstadsskolernes ledere skulle være »eksaminerede« ved universitetet eller evt. prøvet af en katedralskolerektor. Kongen gik endnu videre, idet han greb ind i undervisningens indhold og metode: de gamle bøger, f.eks. *Alexanders Doctrinale,* som lå til grund for undervisningen i grammatik og var en af skolastikkens mest udbredte bøger, skulle fjernes og brændes. Samme skæbne skulle overgå andre skolastiske lærebøger, som skulle udskiftes med moderne bøger. De unge skulle nu læse *Terents, Vergil, Cicero, historie, Gammel* og *Ny Testamente.* Og når de således havde lært dialektik, retorik og poesi, kunne de gå videre til de højere studier. På det disciplinære område blev det påbudt at prygle børnene lidt mindre end i tidligere tider!

Disse bestemmelser såvel som det ambitiøse krav om at præster skulle være magistre eller dog bakkalaurer i den hl. Skrift, måtte stille store krav til universitetet, og vi ser da også, at kongen på anden vis søger at støtte dette. Formodentlig tilskyndet af karmelitternes overhoved i Danmark, dr. *Anders Christensen,* gav han karmelitterklosteret i Helsingør økonomisk mulighed for at oprette et kollegium i København. Formålet hermed var naturligvis især at fremme den videnskabelige uddannelse af ordenens egne medlemmer – den lagde stor vægt på forskning og havde egne kollegier rundt om i europæiske byer – desuden lå der heri også en vilje til at forbedre det intellektuelle niveau hos den danske gejstlighed i almindelighed, idet man var overbevist om, at den fornyelse af kirkelivet, som var tidens krav, gik gennem dygtiggørelse af præsteskabet især gennem et øget bibelstudium. I kongens første gavebrev (3/8 1517) betones, at kollegiet skal virke forbedrende på universitetet, og lidt senere karakteriseres dette således, at ordenen »til evig tid« skal lønne en doktor eller bakkalaur i teologi ved universitetet, og han skal daglig forelæse i teologi. I 1519 stod kollegiet færdigt – der hvor det nuværende Valkendorffs kollegium ligger i St. Pedersstræde – og lederen *Poul Helgesen* kunne starte sin undervisning, som vel næppe foregik i universitetets lokaler, men i karmelitterkollegiets hus. Men allerede 1522 ophørte hans virke i denne omgang p.gr. af den opståede modsætning mellem ham og kongen.

Christian II's bestræbelser for at skaffe nye lærere til universitetet er også karakteristisk. Efter udtrykkelig anmodning modtog han i slutningen af 1520 en gejstlig fra Wittenberg, Martin Reinhard, som skulle være kgl. kapellan, og efter kort tids virke sendtes han af kongen tilbage til Wittenberg, hvor han bl.a. skulle forsøge at skaffe universitetslærere til København. Et resultat af dette blev, at *Mathias Gabler* fra foråret 1521 begyndte at undervise i græsk her, det sprog som humanisterne overalt forlangte indført i undervisningen. Desværre kender vi ikke noget videre til hans aktivitet, men i et hyldestdigt, skrevet helt i den klassiske humanistiske ånd, som han forfattede til Christian II, bringer han en del oplysninger om de førende universitetslærere i tidens

København. Digtet er iøvrigt det første danske tryk, hvori man har anvendt græske typer. Tilmed var der også planer om at bevæge ingen ringere end *Luther* selv og *Melanchthon* til at lade sig ansætte ved Københavns universitet, hvilket som bekendt ikke realiseredes, men en anden af samtidens berømtheder fra Wittenberg lykkedes det kongen at få til København, nemlig professor, dr. *Andreas Bodenstein,* som efter sin fødeby kaldtes *Karlstadt.* Under hans forsæde havde Luther erhvervet doktorværdigheden, og snart var det Luther, som trådte i forgrunden. Karlstadt blev tilmed forbigået, da man valgte en ny provst i Wittenberg, og et tilbud fra den nordiske monark måtte forekomme ham tiltalende. I Danmark skulle han både være kgl. kapellan og universitetslærer og vel også medlem af den nye appeldomstol, som kongen havde planlagt at oprette, men hele sagen viste sig snart at være en misforståelse. Karlstadt var radikal reformatorisk og stod til venstre for Luther, medens kongens tanker ikke gik i den retning. Han nåede næppe at virke som universitetslærer, kun tre uger efter sin ankomst flygtede han fra Danmark, hvor en bestemt person – kongen selv? – skal have fyldt ham med rædsel. Det er dog muligt, at Karlstadt måske har nået at inspirere det omfattende lovgivningsarbejde, som kongen netop i disse måneder havde under udarbejdelse. Nogle af undervisningskravene svarer til det, der lige var gennemført i Wittenberg. Det er i det hele taget interessant, at Christian II netop henvender sig der for at få universitetslærere, men hans initiativer er ikke udtryk for en reformatorisk indstilling i luthersk retning. Luther og hans fæller var i de første år anset for at være bibelhumanister; Wittenberg, som allerede havde almen europæisk berømmelse, var stedet, hvor tidens nye tanker formuleredes, hvor reformkravene til kirken fremsattes. Kongen har måske også haft det kirkepolitiske formål med sine henvendelser at ville lægge pres på de danske prælater i retning af reformer, men under alle omstændigheder viser hans forskellige indsatser, at humanismen virkelig nu var nået til Danmark. Karakteristisk er det videre, at professor *Christiern Therkelsen Morsing* nu fik befaling til at forelæse *in litteris politioribus,* den finere dannelse (1520/21). Der blev skrevet lærebøger, den klassiske litteratur dyrkedes, så man kan ligefrem tale om en humanistisk »vækkelse« ved universitetet omkring 1520, ganske som tilfældet var ved de tyske universiteter i første fjerdedel af 16. århundrede. Selv *Erasmus* kunne udtale, at nu havde humanismen nået de egne, som åbenbart for ham lå i periferien af civilisationen: »den finere dannelse (*politiores literae),* som tidligere var bragt sin undergang nær, dyrkes og elskes allerede længe både af skotter, danskere og irlændere«. Bortset fra dette, var den direkte kontakt mellem Erasmus og danske humanister særdeles beskeden. Blandt Erasmus' tusinder af breve findes kun et enkelt brev til en dansker, *Hans Meissenheim Bogbinder,* som stod

på fortrolig fod med ham. Et par andre danskere modtager af og til hilsener fra ham, bl.a. den græskkyndige *Jacob Jespersen*, som stammede fra Århus, og som ihærdigt, men forgæves, prøvede at etablere et nærmere forhold til berømtheden.[96]

Den største betydning fik naturligvis udviklingen i disse år inden for *det teologiske fakultet*, nøje sammenknyttet som denne var med tidens voldsomme kirkepolitiske begivenheder. Vi ved ikke noget videre om lærepræget ved det teologiske fakultet. De første lutherske prædikanter udtaler sig senere i almindelighed om modpartens *»Sophistische Doctorer«* og om de katholske universiteters »doctores oc mestere i Aristotelis oc andre hedningers lerdom«, som førte den fattige, simple almue bort fra sandheden i stedet for at følge Kristi enkle rene evangelium. Kildematerialet er dog så beskedent til denne periode, at vi ikke engang kender navnene på alle lærerne, men *Poul Helgesen* giver os af og til et indblik i det teologiske stade før humanisme og reformation holder deres indtog: I et brev, hvori han (1524) til kanniken *Peter Iversen* forsvarer sin egen bibelhumanistiske opfattelse, fremsætter han en stærk kritik af skolastikerne, han håner »de tåbelige oldinge, som larmer sådan op mod »Fromhedens studier« (*Pietatis studiis*), at de hellere vil have, at »barbariet« stadig hersker end tillade blot en smule kritik af dem, som fra gammel tid ansås for rabbinere og doktorer... Slagne af raseri og vanvid udråber de dem som kættere, der fortolker Kristus eller Peter eller Paulus i skolerne«.

Fortidens lærere er barbariets mænd, de er tåbelige oldinge, som stadig docerer de gamle autoriteter. I *Skibykrøniken* siger han et sted, at i »vor tid« er der mange, der dyrker den *gamle teologi og den gamle lærdom (erudicio)*, men kun få af dem dyrker og efterligner den gamle *gudsfrygt*, til stor skade både for gudsfrygten og for lærdommen. De personer, han omtaler her, er efter sammenhængen at dømme mænd i domkapitlet i København og lærerne ved universitetet. Men, siger han videre, der er også i vor tid nogle, som er modstandere af den gamle lærdom, og siger, at den gamle gudsfrygt er

96. Danske Magazin VI; 1752, s. 364-367. J. Oskar Andersen: *Overfor Kirkebruddet*, 1917, s. 139-202. J. Oskar Andersen: *Paulus Helie*, 1936. Kristen Valkner: *Paulus Helie og Chr. II. Karmelitterkollegiets opløsning*, Oslo 1963. Forholdet til Wittenbergerne: J. Oskar Andersen: *Overfor Kirkebruddet*, 1917, s. 63-138. H. Barge: *Andreas Bodenstein von Karlstadt I*, Leipzig 1905, s. 249-310. Ulrich Bubenheimer: *Consonantia Theologiae et Iurisprudentiae. Andreas Bodenstein – – – als Theologe und Jurist*, Jus Ecclesiasticum 24, Tübingen 1977, s. 230-237. *Erasmi Epistolae*, udg. Allen, Ep. 1883 (Bogbinder). Ep. nr. 1863 til *Wolfgang Capito* om humanismen blandt danskere (26/2 1517). Om danskere i Erasmus' brevveksling, se Martin Schwarz Lausten: Diverse biografier over samtlige forekommende danskere, i: Peter G. Bietenholz (Ed.): *Biographical Register of the Collected Works of Erasmus*, I-II, Toronto 1985. 1986.

overtroens moder. De personer, han sigter til, er de evangeliske prædikanter. Ud fra sit bibelhumanistiske standpunkt vender han sig således både mod den skolastiske teologi og mod de evangeliske prædikanter, og særligt interessant er det, at han i denne sammenhæng omtaler sin gamle lærer ved Københavns universitet, dr. *Petrus David de Scotia* (Peter Skotte). Han var en af de førende lærerkræfter ved universitetets oprettelse i 1479, han kom direkte fra Kölns universitet som magister i filosofi og bakkelaur i teologi og blev dekan i det filosofiske fakultet (jfr. s. 34). Lidt senere blev han licentiat i teologi og kreeredes til doktor i teologi ved en akademisk højtidelighed, som man afholdt i 1498 – i anledning af, at kongen, Hans, havde vundet en militær sejr over Sverige! Professor Peter Skotte sad i ikke mindre end 42 år som den ubestridte leder af det teologiske fakultet, ja, af universitetet. Først i 1520 døde han under en pestepidemi, omkr. 70 år gammel. Han havde åbenbart nu været genstand for de evangeliske prædikanters angreb, og det er i denne anledning, Poul Helgesen omtaler ham. Han var »fremragende kyndig i den skolastiske teologi, især i Thomas Akvins retning«.

Han var i den grad optaget af *Aristotelis philosophia* – hvilket, tilføjer han, er et særkende for Thomisterne – at han næppe nogensinde havde sat sig ind i noget andet, og han underviste ikke i andet, selvom han blev meget gammel. Men hertil kommer, at denne gamle skolastiker havde så fremragende menneskelige egenskaber, at han ved sin fromme og eksemplariske opførsel var et forbillede for de studerende.

Det er ikke Paul Helies hensigt her at skildre teologien, som blev doceret, men hans hovedhensigt er at forsvare mennesket Peter Skotte imod de evangeliske prædikanters angreb: det er urimeligt. Han synes at mene, at Peter Skottes skolastiske teologi var forældet, men i hans person var dog forenet gudsfrygt og lærdom, og det er netop hvad man savner nu. Poul Helgesens ideal er nemlig et *pia eruditio et erudita pietas,* en enhed af from teologisk lærdom og fromhed, præget af denne lærdom.

I en anden sammenhæng havde de evangeliske prædikanter angrebet de ledende gejstlige i landet, som havde studeret i København eller udenlands og erhvervet magister- eller doktorgraden, men trods dette havde de ikke forstået blot en tiendedel af et kapitel i den hellige skrift. De havde nemlig ikke studeret andet end »Aristotelis og hedenske poeters bøger... og i »scolastica theologia«, som ikke er andet end menneskers påfund og meninger, uden sammenhæng med den hellige skrift. Derfor kunne de ikke fortælle almuen om Guds vilje. Poul Helgesen afviser dette angreb: så forstokkede og blinde var de ikke, de der kendte blot Aristoteles' bøger og var velbevandret i den skolastiske teologi. *De* kunne også kende forskel på sandhed og hykleri![97]

Efter disse spredte bemærkninger vil det nok være rimeligt at forestille sig,

at det københavnske universitet i læren var ligeså ortodox som tilfældet var med moder-universitetet Köln, der som bekendt var blandt de mest konservative, og som bortset fra en kort »humanistisk raptus« omkr. 1500, vedblev at optræde som en hovedmodstander af humanisme og reformation. Poul Helgesen var den mest markante personlighed. Myndigt, agressivt og med overlegen dygtighed fremførte han sin bibelhumanistiske opfattelse i de forelæsninger, han som kollegiets »regent« var forpligtet til, og i skrifter. Fra 1522-26 måtte han p.gr. af sammenstødet med Chr. II forlade universitetet, men også Frederik I's kirkepolitik var ham en skuffelse, og han kastede sig, 1526-32, ud i en lidenskabelig litterær polemik mod de evangeliske. De førende i denne bevægelse var netop unge mænd, som tidligere havde været hans studenter. Poul Helgesen forblev tro mod sin overbevisning, han ville i bibelhumanistisk ånd en reformkatholsk dansk kirke, og for dette ideal vendte han sig i kamp både mod de konservative katholske mænd og mod »oprørerne«. *Den evangeliske bevægelse* blev stadig mere omfattende, fremmet af Frederik I's kirkepolitik, humanismen førte ud over sig selv, den teologiske argumentation blev stadig mere gennemtrængende, reformkravene mere pågående. Fra gammelkatholsk hold prøvede man at hidkalde et par berømte udenlandske katholske polemikere, Eck og Cochläus, for at de i Danmark kunne forsvare den gamle tro (1527). I brevet til dem hed det bl.a., at der her i landet ikke fandtes teologer, som var dygtige nok til at tage kampen op mod det lutherske kætteri.[98]

I vores sammenhæng er det interessant at se, at Roskildebiskoppen *Lave Urne* nu i sin egenskab af universitetskansler også greb ind. For at standse den truende opløsning af katholsk lære og tradition udstedte han et alvorligt mandat til universitetet, hvori han forbød alle, der ikke var bakkalaurer eller præster at høre teologiske forelæsninger. Han havde nemlig erfaret, at endog aldeles uvidende unge fyre hidtil havde kunnet overvære disse, og at nogle, som havde taget bakkalaur- eller magistergraden, og som tidligere nød ære, nu havde fjernet sig fra universitetet og kirkens enhed og fulgt Satan og hans tjenere, urene og ugudelige kættere, som for nylig var blevet offentligt fordømt af kirken og alle lærde. Videre skulle universitetet nu udøve studiekontrol: man måtte kun immatrikulere personer, som havde den rene tro og en god

97. Poul Helgesen til Peter Iversen, 3/11 1524, i *Skrifter af Paulus Helie*, udg. af P. Severinsen, I, 1932, s. 182. *Chronicon Skibyense*, i *Skrifter af Paulus Helie* VI, 1937, s. 81-82. J. Oskar Andersen: *Paulus Helie I*, 1936. Kr. Valkner: *Paulus Helie og Christiern II. Karmelitterkollegiets opløsning*, Oslo 1963, s. 103-104. Jan Pinborg: anf. arb., s. 12-13. Martin Schwarz Lausten: *Reformationen i Danmark*, København 1987, 15-17.

98. Martin Schwarz Lausten: *Reformationen i Danmark*, s. 66-68.

moral, og så skulle lærerne iøvrigt anvise hver enkelt det studium, som var ham mest gavnligt.

Overtrædelser af disse bestemmelser ville kansleren møde med passende og kanonisk straf.

I april 1529 afgik Lave Urne ved døden. Han havde været den katholske kirke en varm forsvarer. I et par efterladte digte har han afsløret sit brændende had til lutheranere og humanister, »græcister«.[99] Få uger senere holdt en af universitetets hovedkræfter *Olaus Chrysostomus,* en lang versificeret tale ved festen i forbindelse med rektorskiftet. Digtet, *Lamentatio Ecclesiae,* kirkens klage, var et typisk humanistisk værk, skrevet på hexametre, med talrige hentydninger til den klassiske oldtidslitteratur. I litterær henseende forudgreb digtet de følgende to århundreders latinpoesi i Danmark, men for os er det navnlig interessant ved dets særdeles alvorlige angreb mod den katholske kirkes biskopper i landet og ved den stærke fremhævelse af universitetets lærere. Lave Urne havde begrundet sit ovennævnte indgreb ud fra sit embede som hyrde (biskop) og som kansler, og i digtet retter Chrysostomus nu de stærkeste angreb mod »hyrderne, som kun higer efter et blødagtigt livs magelighed, forsømmer staldene og søger deres egen fordel. De sørger ikke tilstrækkeligt for fårene, men »slagter, flår, sønderriver, plukker, plyndrer og gnaver de beklagelsesværdige får lige til benene...«. Kendsgerningerne viser tydeligt, hvorledes disse mænd er, som også skulle støtte videnskaberne, de gejstlige er så uvidende, at de hverken kender den latinske grammatik eller poesiens regler, de er tobenede æsler, hvis hele bogsamling består af en bønnebog og en opbyggelsesbog, som hedder »Sov trygt« (Dormi secure), – en særdeles populær postille i senmiddelalderen, som *Peder Palladius* iøvrigt mange år efter reformationen stadig måtte forbyde sine præster at eje. Som modsætning til disse kirkelige ledere, som lever i rigdom og velleved – »se, hvor de skrider frem, medens maven bævrer af fedt, og se, hvorledes fødderne svigter under den tykke krop!« – skildres universitetets og dets læreres ringe materielle kår: »Men forrådskamrene for lærdom, for de rigdomme, som muserne, Apollo og de hulde gratier, samt de af Gud beåndede digtere besidder, og som Paulus, spredende det mørke skydække, forkyndte verden med sin ophøjede mund, de lider den yderste mangel. Klæderne er pjaltede og legemerne udasede af det på studeringerne anvendte arbejde, og de bebor fremmede reder, for hvilke de årligt må betale en stor

99. Lave Urne til universitetet, d. 25/6 1527. Trykt i Fr. Münter: *Kirchengeschichte von Dänemark und Norwegen,* III, 1833, s. 174. Referat i P. G. Lindhardt: *Nederlagets Mænd,* 1968, s. 78-79. L. Daae: *Nogle hidtil ukjendte latinske Vers af Biskop Lage Urne,* i: Kirkehist. Saml. 4. Række, II, 1891-93, s. 724-726.

pengesum. Her søger de i de skønne studier trøst for deres fattige liv og tåler med uknækket mod lykkens stormende vindkast...«[100]

Chrysostomus var ikke evangelisk, endsige luthersk i dette digt, tværtimod angreb han også denne bevægelse, men han var bibelhumanistisk. Digtets videre skæbne er imidlertid ganske karakteristisk for den kaotiske tid: han lod det udgive af *Frans Vormordsen,* en af de evangeliske aktivister, som nu forsynede det med en række »protestantiske« randbemærkninger, og en anden af de ledende evangeliske, *Peder Laurensen,* gav det en fortale, som skulle placere digtet som et kampskrift fra denne fløj. Det er iøvrigt muligt, at det var denne beklagelse af universitetets ringe tilstand, som nu tilskyndede *Frederik I* til at indrømme, at man havde været for karrig med økonomisk støtte til institutionen, hvorfor han planlagde et – vel forgæves – hjælpeprogram (3/7 1529). Han gentog også kong Hans' gavebrev den 23/4 1530 og synes at have haft tanker om en »forbedring og reformation« af universitetet, august 1530, men det er svært at konstatere, hvor alvorligt dette var ment, ligesom hans kirkepolitiske kurs mellem de katholske og evangeliske kan være vanskelig at få rede på. På samme tid gav han tilladelse til oprettelsen af et evangelisk akademi i *Malmø,* hvor de frafaldne karmelitter Frans Vormordsen og Peder Laurensen underviste (5/6 1529), ligesom han allerede tidligere havde givet den protestantiske *Jørgen Jensen Sadolin* værnebrev (dec. 1526) og tilladelse til i *Viborg* at undervise unge personer, undtagen dem, der havde mulighed for at rejse til Københavns universitet. I *Roskilde* derimod synes en katholsk læreanstalt at være blevet oprettet, hvor *Poul Helgesen* underviste.[101]

Chrysostomus' digt blev »det katholske Universitets Svanesang« (*Oluf Friis*), reformationsbegivenhederne blev voldsommere nu. *Christian Therkelsen Morsing* forlod universitetet og rejste til Leipzig, Köln og Louvain, hvor han studerede og underviste bl.a. i aritmetik og astronomi. Undervejs fik han dog også tid til at udarbejde en latinsk regnebog »ungdommen ved Københavns universitet til gavn«. Under et kort ophold forelæste han i teologi og humaniora, men rejste atter ud til en række europæiske universiteter, da urolighederne herhjemme greb om sig med kirkestormen i Vor Frue kirke o.a. Senere skal vi møde ham igen ved det genoprettede universitet. *Peter Parvus* tog også hjemmefra nu, til Paris og Wittenberg, *Chrysostomus* gik over til de evangeliske og blev lærer i klassiske sprog ved præsteskolen i Malmø og rektor

100. *Lamentatio Ecclesiae,* H.F. Rørdam: *Skrifter fra Reformationstiden,* 1886. Referat i Vilh. Andersen: *Tider og Typer af dansk Aands Historie. I. Erasmus.,* 1907, s. 119-127.

101. H.F. Rørdam: *Kjøbenhavns Kirker og Klostere i Middelalderen,* 1859-63, Tillæg, s. 186-188. *Regesta Diplomatica Historiæ Danicæ,* nr. 7722. J.L.A. Kolderup-Rosenvinge: *Samling af Gamle Danske Love,* IV, 1824, s. 137-140.

Fig. 16. Ved kælderen under konsistoriebygningen, som stammer fra det middelalderlige universitet, er der en udbygning, som har rummet universitetets fængsel, carceret. Det beskrives senere som en »Jordkælder under Konsistoriehuset til at straffe modvillige og haardnakkede Studentere med«. Fangekælderens mure bærer stadig talrige indkradsede navne og årstal.

ved latinskolen, og *Christiern Pedersen* udgav, siddende i udlændighed sammen med den fordrevne Christian II, sin oversættelse af Luthers »Om børn at holde til skole og studium« (1531, se nedenfor s. 81), i hvilket det evangeliske dannelsesideal for skolen og universitetet fremstilles. I takt med den katholske kirkes stadig vigende position over for den protestantiske bevægelse, mistede kirken sit greb om undervisningen, og universitetet *ophørte* med at eksistere engang i 1531, formodentlig. Det sidste bevarede brev fra rektor – den senere så kendte lutherske rådgiver og diplomat hos Christian III *Peter Svave* – er dateret den 1. august 1531, og i maj 1532 skænker kongen det nedlagte Gråbrødrekloster i København, som han ellers året før havde lovet universite-

tet, til Helligåndshospitalet. I året 1531 indskrives åbenbart heller ingen i matriklen, men til det sidste har også mænd af gammelkatholsk indstilling været i aktivitet: i matriklen har en af dem i en af de sidste dage i 1531 nedfældet nogle bemærkninger om de aktuelle kirkepolitiske begivenheder, og han giver udtryk for den overbevisning, at det er djævelen selv, som står bag de samtidige protestantiske bevægelser.[102]

Universitetet var således naturligt nok blevet draget ind i de politiske begivenheder. Endnu under den korte »adelsrepublik« efter Frederik I's død i 1533, hvor der i kirkepolitisk henseende var tale om en udpræget katholsk reaktion, ønskede ledende kredse universitetet genoprettet. På den første herredag i denne kongeløse tid fremførtes ønsket om, at universitetet skulle genoptage undervisningen, »hvor egnede personer fra alle stifter kan undervises og opdrages, så de i fremtiden kan undervise andre om sjælens salighed og anden kristelig lærdom til opretholdelse af det hellige evangelium, Guds Ord og kristendommen«. Hensigten var naturligvis, at man ville bruge universitetet i reformationskampen. Det skulle være en katholsk bastion mod de nye evangeliske akademier i Malmø og Viborg.[103]

Men universitetets opløsning kom også indefra. Gennem sine bibelhumanistiske forelæsninger, sit litterære virke, havde *Poul Helgesen* begejstret de studerende. Han havde givet dem arbejdsredskaber i hænde, metode og kritisk sans, men imod hans hensigt gik mange af dem videre og blev evangeliske reformatorer.[104] Vel var de, som det er blevet vist af Niels Knud Andersen,[105] i deres teologi mere præget af den reformatoriske bibelhumanisme end af den wittenbergske lutherdom, men de kunne ikke som deres læremester blive stående på et reformkatholsk stade i loyalitet mod den gamle kirke. De blev evangeliske reformatorer, og dette medførte, at der ikke længere blot var tale om teologiske uoverensstemmelser mellem parterne. Kampen angik også en helt ny forståelse af forholdet mellem kirke og samfund, hvor universitetet ville få en central placering. Den lutherske reformation stod for døren.

102. Thura: anf. arb., s. 47. H. F. Rørdam: *Univ. Hist.* I, s. 436-438, 541, 488. *Christiern Pedersens Danske Skrifter*, udg. af. C. J. Brandt, 4, 1854, s. 469 f. Oluf Friis: anf. arb., s. 217.

103. J. L. A. Kolderup-Rosenvinge: *Samling af Gamle Danske Love*, IV, 1824, s. 149. A. Heise: *Herredagen i 1533*, Hist. Tidsskr. 4. R., III, 1873-74, s. 143.

104. C. T. Engelstoft: *Paulus Heliæ*, i Nyt Historisk Tidsskrift II, 1848, s. 1-174.

105. N. K. Andersen: *Confessio Hafniensis. Den københavnske Bekendelse af 1530*, 1954.

Københavns Universitet 1537-1588

Af Martin Schwarz Lausten

UNIVERSITETETS GENOPRETTELSE

Luthers og Melanchthons universitetstanker

Til at begynde med kunne det se ud som om det nye, som var blevet resultatet af *Luthers* indre udvikling, skulle fremtræde for offentligheden som en universitetsreform og ikke en reformation af kirken. Fra efteråret 1516 begyndte han som professor ved Wittenberg universitet at optræde offentligt i opposition til den skolastiske tradition og Aristotelesstudiet. Andre lærere sluttede sig til ham, og i anledning af en disputationshandling i september 1517 – altså et par måneder før de berømte afladsteser så dagens lys – offentliggjorde Luther et skrift *Disputatio contra scholasticam theologiam,* som indeholdt et skarpt angreb på middelalderens videnskab og et udkast til en »ny teologi« med en ny bestemmelse af forholdet mellem kristendommen og antikken. Luther havde ventet at skriftet ville give genklang i hele den lærde verden, han sørgede selv for en passende udbredelse af skriftet, men disse forventninger indfriedes ikke. Det blev derimod – til Luthers store overraskelse – afladsteserne fra oktober 1517, som fremkaldte en voldsom storm og kom til at sætte hele reformationsrøret igang. Luther blev draget ind i tidens kirkelige og politiske begivenheder, i 1521 var kirkebruddet en kendsgerning. Vi skal ikke her beskæftige os med indholdet af Luthers teologi eller med forklaringer på reformationens udvikling, blot skal det fremhæves, at det ikke var en pludselig indskydelse eller forargelse over visse romersk-katholske fromhedsytringer, som førte Luther frem til den nye kristendomsforståelse, som kom til at gribe så dybt ind i både kirkelige, politiske og sociale forhold. Det var derimod resultatet af et mangeårigt videnskabeligt studium og fortolkning af Bibelen, hvilket var nødvendigt for hans uddannelse og undervisning, men som samtidig var af eksistentiel betydning for hans personlige gudsforhold. For Luther kunne der ikke findes en ren sandhedserkendelse, løsrevet fra den menneskelige eksistens. Sandhedserkendelse havde altid eksistentiel karakter for ham, og med henblik på Luthers »universitetsideal« blev dette forbundet med hans kaldstanke. Universitetet uddanner folk til et praktisk arbejde, i hvilket der for Luther ikke ligger noget nedværdigende, tværtimod, universitetet dygtiggør menne-

sker så godt, som det er menneskeligt muligt til at tjene Gud på det sted, hvor de er anvist til det af Gud gennem deres personlige udrustning, begavelse o.s.v. Sandhedserkendelse og formidling af faglig viden som forberedelse til et praktisk embede, det smelter hos Luther sammen til formålet med universitetets virke. Centrum i Luthers reformatoriske erkendelse var en ny forståelse af Guds retfærdighed, og han erkendte, at den aristoteliske filosofi og den anvendelse, man havde gjort af denne i det middelalderlige universitet, hvor man forsøgte en syntese mellem denne og kristendommen for at finde sandheden, for ham var totalt forfejlet. Aristoteles var roden til alt ondt i skolastikken. Efter opgøret med den skolastiske teologi fulgte angrebet på kirkens ret og dennes baggrund, hvorefter Luther måtte tage stilling til en række sociale og politiske konsekvenser.

På denne baggrund skal man forstå Luthers angreb på universiteterne. I skriftet *An den christlichen Adel deutscher Nation* (1520), i hvilket han henvendte sig til den verdslige øvrighed i det tyske rige for at få denne til at sammenkalde til et frit koncilium med det formål at reformere kirken, afviste han skarpt det pavelige teokrati, trak grænsen mellem kirkens og statens funktioner og opregnede i en lang række punkter de spørgsmål, som et kommende reformkoncilium burde behandle. I et af disse rettede han et heftigt angreb mod universiteterne og skolerne, som var djævelens tilholdssteder på jorden, og som kun tjente synden og fremmede vildfarelserne. Satan herskede her gennem den forbandede *Aristoteles*, hvis filosofi stod i skarpeste modsætning til den kristne sandhed. Derfor krævede Luther, at Aristoteles' metafysik, etik, naturvidenskabelige værker og antropologi – med andre ord hele grundlaget for undervisningen i det artistiske fakultet – skulle fjernes fra universiteterne. Ligeledes skulle forelæsningerne over *Peter Lombarderens Sentenser* – den mest almindelige dogmatik ved de middelalderlige universiteter – ophøre. Vigtigst var nu bibelforskningen, for ingen andre steder end i bogen, der indeholder den guddommelige åbenbaring, fandtes kilden til ægte erkendelse. Derfor var det videnskabelige arbejde med udforskningen af Skriftens mening det fornemste arbejde, man kunne beskæftige sig med ved universiteterne, og i stedet for aristotelesstudierne skulle nu sættes studier af de store teologer fra oldkirkens tid, især *Augustin* og sprogene latin, græsk, hebraisk, og historie. Luther ønskede dog de artistiske grundstudier bevaret i renset udgave, d.v.s. aristoteliske fag som logik, retorik, poetik, matematik kunne bevares – de var nødvendige for at lære de unge at tale og tænke – men de skulle kun bruges inden for deres egne områder. Aristoteles skulle ikke længere have indflydelse på kristendomsforståelsen. De medicinske, juridiske og teologiske fakulteter skulle fortsat bestå, men kanonisk ret skulle dog fjernes helt fra det juridiske studium. Hvis der ikke blev foretaget ændringer i universitetsforholdene, var

det bedst, om man overhovedet undlod at sende de unge til universiteterne.

I første omgang fik Luthers kritik af det katholske undervisningsvæsen for ham uventede følger. Som så meget andet blev disse tanker drejet i radikal retning. Mange mente, at det nu var tilstrækkeligt om man kunne læse Bibelen på tysk, idet den jo iflg. Luther indeholdt alt det, der var nødvendigt til et menneskes frelse. De såkaldte sværmere, *Müntzer, Karlstadt* o.a. gik et skridt videre og afviste overhovedet alt videnskabeligt studium, uddannelse, præsteskab, universiteter. Hertil kom, at mange under indtryk af den katholske kirkes stadig mere vigende position foretrak en handelsuddannelse i stedet for en teologisk eller anden akademisk uddannelse. Hvorfor skulle man studere, når man ikke længere kunne gøre sig håb om en karriere med sikre indkomster inden for kirken? Skoler og universiteter forfaldt rundt om. *Erasmus* og andre humanister var rystet og gav Luther skylden: »Hvor lutherdommen har herredømmet, er videnskaben gået til grunde« (1528).

Luther selv var naturligvis ligeså chokeret og greb allerede i 1524 energisk ind over for den katastrofale udvikling, idet han med skriftet *An die Ratsherren aller Städte deutschen Landes* kraftigt formanede byøvrighederne – ikke kirken! – til at oprette skoler. Han angreb folks materielle indstilling og ligegyldigheden over for skoleuddannelse, og dette skrift af Luther har fået en central placering i pædagogikkens historie. Selv om han direkte afviser at fremlægge en fast struktureret undervisningsplan, indeholder hans skrift dog et væld af nye tanker, og det er – med skyldig hensyntagen til den historiske afstand – som så meget af det Luther skrev medrivende og ejendommeligt aktuelt,f.eks. i hans indædte angreb mod det indskrænkede barbari, som vil måle alt ud fra et kortsigtet nyttesynspunkt. Han håner og hudfletter sine landsmænd, han opfordrer og formaner byøvrighederne: når de kan anvende så mange midler på forsvarsanlæg, veje, broer og dæmninger, hvorfor kan de så ikke finde økonomiske midler, som kan hjælpe den forsømte ungdom? »Ja, jeg ved desværre godt, at vi tyskere ikke kan andet end være og blive kvaj og vilddyr, sådan som vore nabolande jo kalder os og vi sandelig også fortjener det«, for man anvender penge på at købe i stribevis af udenlandske luksusvarer, silke, vin, krydderier o.s.v., men videnskaberne og sprogene, dem lader de hånt om, og de er tilmed til nytte og gavn i modsætning til luksusvarerne: »Kan det ikke med rette kaldes at være tyske tosser og kvaj?« Der var for Luther naturligvis ingen tvivl om, at det var Satan selv, som gav mennesket disse tanker, fordi han ville hindre dem i at lære Guds Ord at kende, og i bogen opstillede Luther derfor det nye evangeliskedannelsesideal for skole- og universitetetsundervisningen. Denne skulle tjene evangeliets forkyndelse, og Luther undlod ikke at fremhæve den nytte, det verdslige styre kunne drage af dette. Sprogkundskabernes værdi for bibelstudiet understregede han stærkt

og fremførte videre vigtigheden af at oprette biblioteker, og han skitserede, hvilke værker man burde opstille og hævdede her, at også historieværker var betydningsfulde, så man kunne forstå begivenhederne i fortiden og hente anvisninger for fremtiden.

Således afviste Luther med dette skrift de radikale protestanters negative indstilling til undervisning og højere uddannelse, og han tilbageviste misforståelser af hans egne tidligere fremførte synspunkter og fremhævede klart den evangeliske bevægelses positive syn på »kultur«, videnskab og undervisning.

Endnu større betydning i denne sammenhæng fik imidlertid *Philipp Melanchthon*. Få dage efter at han som 21-årig i 1518 tiltrådte det professorat i græsk, som han af kurfyrsten var blevet kaldet til, holdt han en indledningsforelæsning *De corrigendis adolescentiae studiis* (om forbedring af ungdommens studier), i hvilken han fremførte sine tanker om en humanistisk reform af universitetet. Årsagen til forfaldet i dannelsen finder han i manglende kendskab til det græske sprog, og forelæsningen udgør et generalangreb mod skolastikken. Vejen frem er nu undervisning i græsk, latin, hebraisk, kendskab til dialektikken, og på god humanistisk vis lyder fra ham råbet *Ad fontes,* og det vil først og fremmest sige: tilbage til den uforfalskede Aristoteles, også matematik, digterkunst (Homer, Vergil, Horats), grammatik, dialektik og retorik bør inddrages. En særlig betydning tillægger også han historiestudiet. Hverken det private eller offentlige liv kan undvære kendskabet til historien og ligeledes prises selvsagt filosofien. I disse reformforslag ser man, at grundlinjerne for Melanchthons hele videnskabelige og pædagogiske virksomhed allerede er afstukket, således som de nu i de følgende fire årtier skulle blive fulgt først ved universitetet i Wittenberg og dernæst omkring i Europa. Forelæsningens højdepunkt nåede han, da han beskæftigede sig med teologien. Også her gjaldt selvsagt det humanistiske princip: krav om kendskab til latin, græsk og hebraisk: når vi vender vores ånd hen til kilderne, vil vi begynde at forstå Kristus. Flid, grundighed, videnskabelige studier er nødvendige for at kunne skelne mellem det falske og det sande.

Wittenbergs universitetsreform var først afsluttet i 1536, og de statutter, som Melanchthon under medvirken af Luther udarbejdede, blev simpelthen mønstret for næsten alle andre protestantiske universiteter. Ved disse universiteter – bl.a. Tübingen, Frankfurt a.O., Leipzig, Rostock, Heidelberg, Marburg og Jena og mange andre – studerede unge efter hans studieordninger, anvendte hans lærebøger, og undervistes ofte af hans elever. Der opstod en ny universitetetstype, som ganske vist var beslægtet med det middelalderlige universitet, idet det også var opdelt i de fire fakulteter, men gennem dets ideal, at man skulle samarbejde den bibelske teologi og den humanistiske videnskabsånd, blev det alligevel noget andet. Det lå i sagens natur, at teologien var det

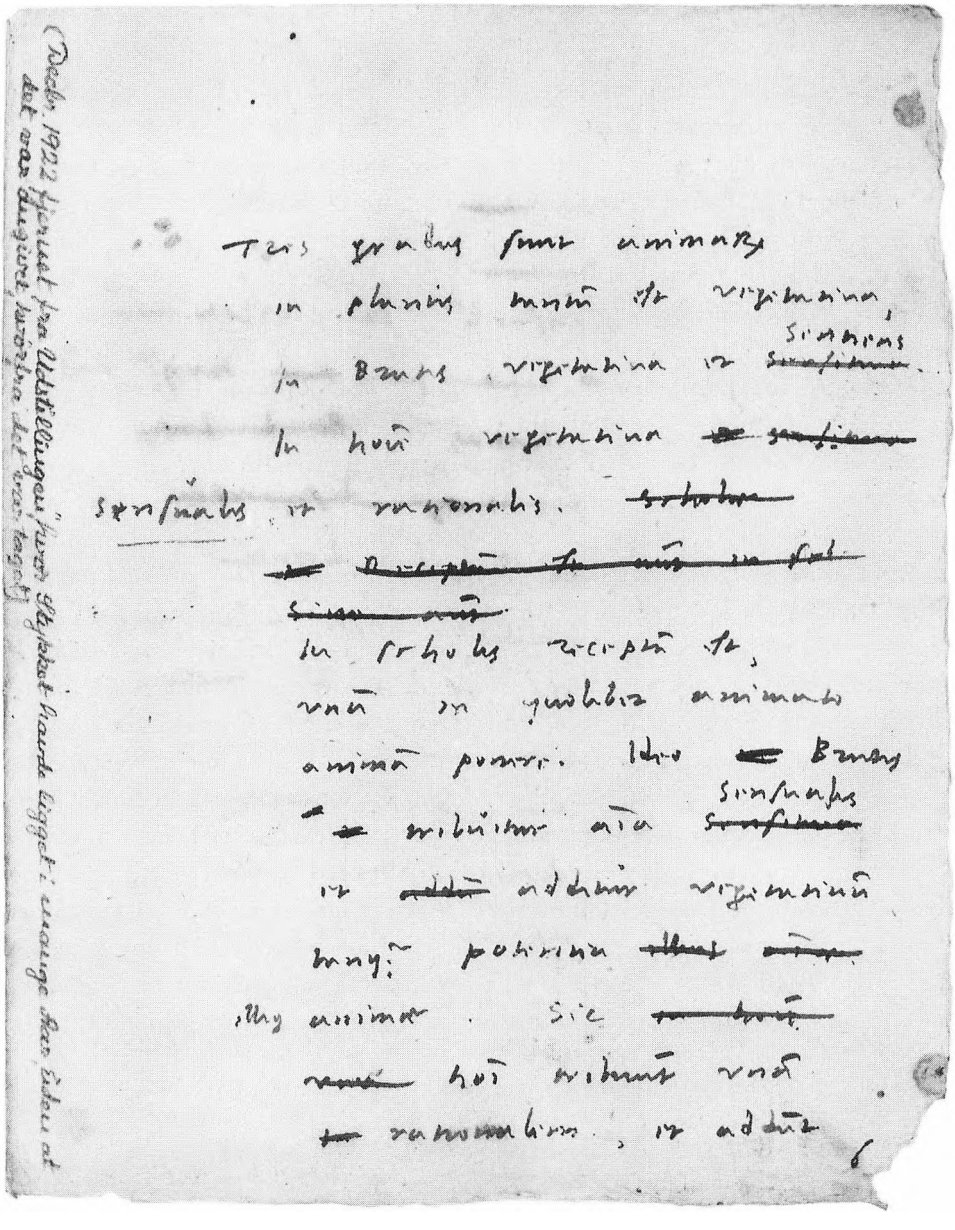

Fig. 17. Et af Philipp Melanchthon egenhændigt skrevet udkast til hans Liber de Anima, et psykologisk og antropologisk værk, som udkom i 1540. Fragmentet, som består af 15 sider, kan være et vidnesbyrd om den tætte forbindelse, som bestod mellem Melanchthon og København, idet det opbevares på Rigsarkivet. Ingen ved, hvordan det er havnet der, men måske har en student hjembragt det fra Wittenberg i 1500-tallet. Det her afbildede tekststykke er udkastet til den tekst, som er trykt i Melanchthons værker, Corpus Reformatorum vol. 13, 1846, 19 ff. Rigsarkivet.

vigtigste og fornemste studium, men Melanchthon fremhævede ustandselig, at man ikke *kun* skulle drive teologiske studier. Filosofien var uundværlig – en ulærd og udannet teologi var roden til al elendighed i det private og offentlige liv – og de studerende skulle foruden grammatik, dialektik, retorik og de klassiske sprog også studere fysik, psykologi, historie, matematik og astronomi. Særlig vægt lagde han på de klassiske sprog: latin var det nødvendige sprog i kirke og videnskab, i den internationale lærde verden og for den almene dannelse. Græsk var for ham det ædleste og vigtigste sprog inden for religion, filosofi, retsvidenskab, historie, matematik, fysik og medicin, og hebraisk var uundværligt for bibelstudiet. Gennem disse studier skulle skabes mennesker, som kunne fungere i det evangeliske samfund. De skulle være i besiddelse af *eloquentia* (veltalenhed), *eruditio* (dannelse), *prudentia* (livsvisdom), ja *humanitas*. Ikke den sækulariserede humanisme førtes frem af Melanchthon, men den evangeliske humanisme, og den teologiske undervisning blev derfor nu først og fremmest et bibelsk-exegetisk studium, vendt imod den gamle skolastiske, dogmatiske undervisning. Og det artistiske fakultet, som hidtil især havde givet en formal logisk skoling, blev nu domineret af undervisningen i de klassiske sprog og af de ovennævnte discipliner, som Melanchthon formåede at give et helt nyt indhold. Til næsten samtlige discipliner skrev han selv lærebøger, og hans undervisningsplaner var her så selvstændigt udformet, at det artistiske fakultet, som egentlig blot skulle være en slags forskole til de egentlige studier, senere let kunne forvandles til det selvstændige filosofiske fakultet. Melanchthon kom til at lede organiseringen af talrige universiteter og højere skoler, gennem sin beundrede undervisning uddannede han tusinder af mænd, som fik deres virke inden for kirke, undervisningsvæsen og administration, og gennem sit enorme forfatterskab prægede han disse og talrige andre i eftertiden på en sådan måde, at han fik afgørende betydning for alle protestantiske universiteter helt op til forrige århundrede.[1]

1. Hanns Rückert: *Die Stellung der Reformation zur mittelalterlichen Universität,* Öffentliche Vorträge der Universität Tübingen, WS 1932/33, Stuttgart 1933, s.63-96. Martin Luther: *An den christlichen Adel deutscher Nation,* Dr. Martin Luther: Werke, VI, Weimar 1888, s.404-465. Luther: *Til rådsherrerne . . . om deres pligt til at oprette . . . skoler, Luthers Skrifter i Udvalg,* IV, udg. af Torben Christensen o.a., 1964, s.408-445. Gustav A. Benrath: *Die Universität der Reformationszeit,* Archiv für Reformationsgeschichte Jg. 57, 1966, s.32-51. Friedrich Paulsen: *Geschichte des gelehrten Unterrichts,* I, Leipzig 1919, s.112-120, 179-233. Max Dorn: *Melanchthons Antrittsrede von 1518,* i Kurt Aland (Hg.): *450 Jahre Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg,* I, Leipzig 1952, s.141-148. H.Bornkamm: *Das Jahrhundert der Reformation,* Göttingen 1966, s.55-88.Bernd Moeller: *Die Deutschen Humanisten und die Anfänge der Reformation,* Zeitschrift f. Kirchengesch. 70, 1959, s.48f.

Oprettelsen under Christian III

Hertug Christian (III) havde allerede som hertug i Sønderjylland ganske klart demonstreret, at lutherdom for ham var et alvorligt anliggende, og så snart han havde magt til det, gennemførte han med hård hånd den lutherske reformation hernede og skabte den første lutherske fyrstekirke i Skandinavien (1526). Ingen, som fulgte med, kunne være i tvivl om, hvorledes Danmarks fremtidige konfession ville blive, og da Christian efter Københavns fald i sommeren 1536 stod som borgerkrigens sejrherre, var også universitetets fremtid som luthersk universitet afgjort. Ingen steder i Europa gik man så dramatisk frem som i Danmark: Christian fængslede simpelt hen samtlige katholske biskopper, inddrog det meget omfattende bispegods – Sjællands biskop var øens største godsejer – og konverterede den gamle bispetiende til kongetiende. Biskopperne mistede al politisk indflydelse, for fremtiden skulle Danmark regeres af ét styre, det verdslige. I august 1537 fandt kroningen sted.

Christian III var behersket af den humanistisk-reformatoriske grundindstilling til fyrstebegreb og statsstyre, som vi finder hos samtidige territorialfyrster som f.eks. landgreve *Philipp af Hessen* og hertug *Albrecht af Preussen*. Efter *Erasmus'* og reformatorernes tankegang blev herskermagten ikke længere betragtet som en privatretlig besiddelse, men som et embede, pålagt af Gud, fyrsterne var Guds embedsmænd og lensmænd. Hovedbegrebet er her *publica utilitas, gemeiner Nutz* (almenvellets bedste). Indadtil betød dette fyrstens pligt til at drage omsorg for handelslivets udvikling, sikring af justits og fremfor alt bevarelse af den rene lære. Udadtil var hovedkravet opretholdelse af freden. Som en pater patriæ skulle fyrsten sørge for undersåtternes verdslige og åndelige velfærd.

Netop *Philipp af Hessen* og *Albrecht af Preussen* var i disse år Christians nærmeste fortrolige og korresponderende rådgivere blandt de tyske fyrster. Allerede i 1533, umiddelbart efter faderen kong Frederik I's død, bad Christian landgrev Philipp sende anvisninger for, hvorledes han skulle tilrettelægge den fremtidige politik – »des evangelii halber«. Philipp lavede personlig et udkast til sin kansler *Feige*, hvorefter denne lod affatte en længere skrivelse i landgrevens navn med forslag om behandling af områder som klostrene, hospitaler, kirkegodset, udenrigspolitik o.s.v., og heri opfordrede han også Christian til at oprette et universitet i lighed med det, Philipp havde oprettet i *Marburg* (i 1527). Marburg universitet var som bekendt det første tyske universitet efter reformationen, som kan kaldes et »im eigentlichen Sinne rein landesherrliche Universität«, oprettet uden pavelig autorisation og til at begynde med også uden kejserlig. På denne tid modtog Chr. III også en opfor-

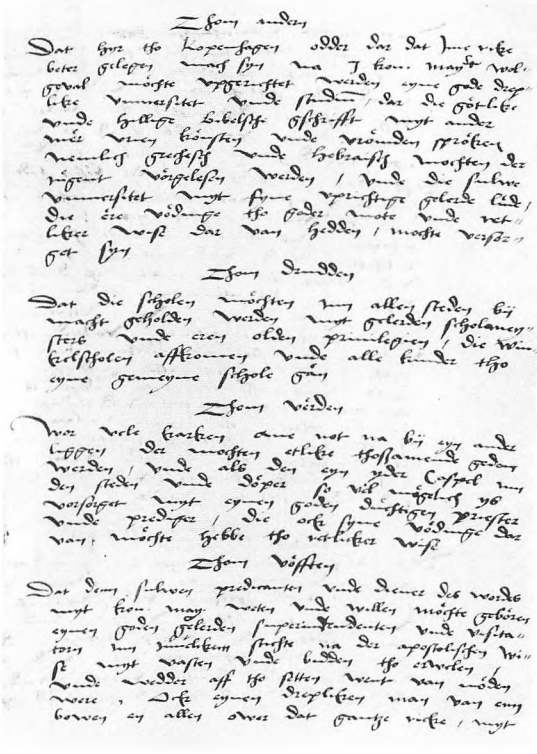

Fig. 18. Anmodningen fra de danske prædikanter til Christian III, august/oktober 1536, i hvilken de beder ham om at oprette et universitet. (Illustrationens første 13 linier). Det plattyske skrift er efter alt at dømme nedskrevet af Hans Tausen. Orig. i Rigsarkivet.

dring fra de danske prædikanter til at gennemføre en kirkelig reformation, og i dette 7 punkts program fremførte de på andenpladsen ønsket om oprettelsen af et universitet, og det er karakteristisk for disse mænds store interesse i bibelstudiet, at de udtrykkeligt ønskede, at der også skulle gives undervisning i både græsk og hebraisk.

På samme tid havde *Hans Tausen* ligeledes, myndigt og uden omsvøb formuleret kravet til kongen om at oprette »ett retskaffen Universitet« og at drage omsorg for, at de lærde mænd fik en anstændig løn, og at de kunne nyde de friheder og privilegier, som universitetsansatte tidligere havde haft. Christian havde allerede selv endnu inden Københavns fald haft lignende tanker. I april 1536 henvendte han sig atter til sin fortrolige ven, landgreve Philipp af Hessen, og erklærede, at han ikke uden dennes rådgivning kunne eller ville gennemføre nyordninger inden for det religiøse og politiske område. Han bad derfor denne udvirke, at ingen ringere end *Luther* selv, eller *Melanchthon* eller *Johan Bugenhagen* kunne overtales til at rejse til København for at bistå kongen på den rigsdag, han agtede at afholde umiddelbart efter Københavns fald. Philipp skulle sende sit svar til Christian personligt.

Den kgl. trontale til rigsdagen i *oktober 1536* indeholdt også et punkt om

universitetet, uden at vi længere kan se, hvad der har stået, men af det foregående er det klart, at det wittenbergske universitet måtte komme til at stå som forbilledet. Et svar fra landgreve Philipp på ovennævnte brev synes ikke længere at foreligge, men Christian tog nu selv initiativet og henvendte sig kun få uger efter indmarchen i København direkte til kurfyrste Johann Friedrich af Sachsen og anmodede om at måtte låne *Bugenhagen*, som var den bedste organisator inden for den lutherske kirke – han havde allerede været i aktivitet i en række nyreformerede landområder – og han og Christian kendte i øvrigt hinanden personligt fra Christians tid i hertugdømmerne. Også Melanchthon ønskede Christian lidt senere til Danmark.[2]

Universitetssagen blev også drøftet i et andet forum, nemlig i den kommission, som kongen nedsatte til udarbejdelse af en *Kirkeordinans* og som begyndte sit arbejde i begyndelsen af januar 1537. I udkastet til kirkeordinansen erklærede man, at det af mange grunde – især for at kunne holde kristendommen ved magt – var nødvendigt at oprette i riget »een menige Schole... ith höytiideligt, skönt, almyndeligt Collegium eller och hielpes paa föder, thet som nu er«. Dette universitet skulle man understøtte og forsyne med de privilegier og friheder, som man gjorde i andre lande, og man skulle tilvejebringe et rimeligt økonomisk grundlag. Umiddelbart efter disse ord tilføjede kommissionen i udkastet, at den nærede fuld tillid til kongens indsats, da han jo havde »en stor medført vilje og kærlighed til lærdom og gode boglige kunster«. Ganske interessant er det, at der – med den kgl. sekretær Jesper Brochmands hånd – i manuskriptet her tilføjedes det løfte, at de friheder, som sognepræster, prædikanter og alle andre kirkens og universitetsvæsenets ansatte samt studenter hidtil havde haft, de skulle opretholdes »ubrödeligen vdj alle maade«.[3]

Anmodningen om at måtte låne Bugenhagen og Melanchthon blev som følge af presserende sager i Sachsen afslået i første omgang, men reformatorerne i Wittenberg undlod ikke at formane kongen til at anvende ind-

2. Om Christian III's reformation og overordnede synspunkter, se Martin Schwarz Lausten: *Christian d.3. og kirken 1537-1559* (Studier i den danske reformationskirke 1), 1987, 17-31. H. Hermelink u. S.A. Kaehler: *Die Philipps-Universität zu Marburg 1527-1927*, Marburg 1927, s.1. Prædikanternes andragende, orig. i RA, Danske Kancelli B, 44a, Trykt i W. Norvin: *Københavns Universitet i Reformationens og Orthodoxiens Tidsalder*, II, 1940, s.1-3. (Herefter: Norvin 1940). *Hans Tausens fortale til Christian III*, i *Hans Tausens Postil*, udg. af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab ved Bj. Kornerup, I, 1934, bl. A iiij. *Trontalen*, i H.F. Rørdam: *Monumenta Historiæ Danicæ*, I, 1, s.199. Chr. III til kurfyrst Johann Friedrich, 23/8 1536, trykt i J.J. Müller: *Entdecktes Staatscabinet IV*, Jena 1714, s.318-319.

3. Udkastet til Kirkeordinansen i: Martin Schwarz Lausten (udg.): *Kirkeordinansen 1537/39*, 1989, s.90-91.

tægterne fra det gejstlige gods, som han havde inddraget, til kirkeligt og socialt arbejde samt til fattige studenter, (se nedenf. s.000).

Kongens fornyede henvendelse til kurfyrsten af Sachsen i foråret 1537 blev imødekommet, og i sommeren 1537 ankom *Bugenhagen* med sin familie til Danmark, ledsaget bl.a. af *Peder Palladius*, som netop havde afsluttet 6 års studier i lutherdommens centrum, Wittenberg, ved at tage den teologiske doktorgrad. I løbet af sommeren gennemarbejdede Bugenhagen og Palladius i samarbejde med kongens nærmeste rådgivere det kirkeordinansforslag, som var blevet sendt til udtalelse hos Luther i Wittenberg, og i denne kreds drøftede man selvsagt også universitetets genåbning, men vi har ikke bevaret kilder, som kan berette nærmere herom. I august-september 1537 fandt derpå en række højtideligheder sted iKøbenhavn, som markerede, at Danmark skiftede konfession, og at forholdet mellem stat og kirke for fremtiden skulle ordnes på en ny måde. Kongeparrets kroning (13/8) foregik som en luthersk kirkelig højtidelighed, de syv nye biskopper (»superintendenter«) indviedes den 2/9, samme dag udstedtes Kirkeordinansen, og *den 9/9 1537* kunne kongen ved en højtidelighed i Vor Frue kirke under deltagelse af rigsrådet, universitetslærere, Københavns borgmestre og menighed erklære universitetet for genoprettet. Han overrakte scepteret og andre værdighedstegn til den nyudnævnte rektor, dr. *Christiern Therkeldsen Morsing*. Denne samt dekanerne aflagde ed og kongen tilsagde lærere og studerende privilegier og friheder. Denne dato er derfor universitetets anden stiftelsesdag.

Det er betegnende, at universitetets genåbning skulle være et led i disse »reformations«-højtideligheder, men det er også tydeligt, at man slet ikke havde baggrunden i orden for dette skridt. Forberedelserne var langtfra afsluttet, de stiftende dokumenter var ikke engang udformet endnu, men Bugenhagen og andre havde presset på for at få åbningen gennemført netop nu. Først efter indvielsen bad kongen Bugenhagen nedfælde universitetets privilegier, og selve universitetsfundatsen forelå først i juni 1539 forsynet med kongens og rigsrådets segl. Lokaleproblemet var slet ikke løst endnu i september 1537, ligesom der også manglede en del lærerkræfter, og kort efter højtideligheden forlod kongen København for først at vende tilbage godt et års tid senere, hvilket selvsagt ikke fremmede hele sagen. Ikke underligt, at Bugenhagen spurgte kongen, om han virkelig mente det alvorligt, at universitetet skulle starte sin virksomhed nu. Kongen svarede positivt og lovede sin støtte, hvorfor man nu tog fat. Universitetsregnskaberne begyndte man at føre sidst i september, og undervisningen skulle påbegynde den 28. oktober 1537.

Lokaleproblemet var påtrængende. Den gamle rådhusgård, som før reformationen havde været universitetsbygning, var blevet overladt til Sjællands nye lutherske biskop Peder Palladius. Som erstatning havde kongen da givet

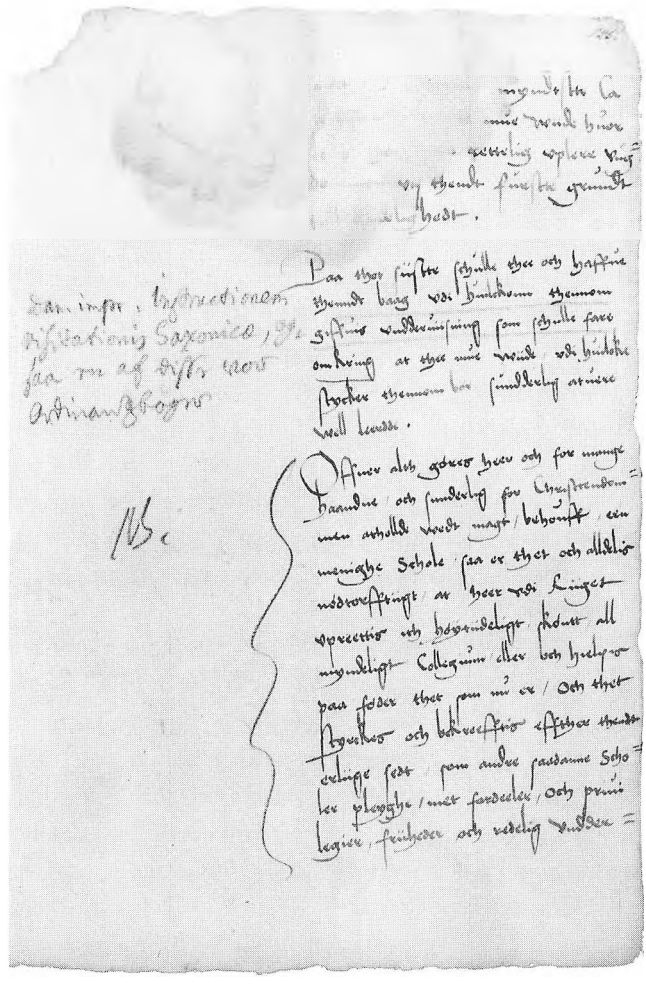

Fig. 19. Begyndelsen til det afsnit i Udkastet til Kirkeordinansen, skrevet i foråret 1537, hvor kommissionen foreslår, at der oprettes et universitet. Orig. i Rigsarkivet.

universitetet den gamle bispegård, som lå omtrent på den nuværende hovedbygnings plads, men der forestod et større ombygnings- og reparationsarbejde, inden den kunne tages i brug. Under borgerkrigen havde den således været hovedkvarter for hertug Albrecht af Mecklenburg, og den havde stået tom siden biskop Joachim Rønnows fængsling. Et forsøg på at tage bygningen i brug trods dens miserable tilstand måtte atter opgives. Der manglede bænke, vinduer og andet, og Bugenhagen klagede til kongen: p.gr. af storm og blæst var lærerne og studenterne flyttet over i Vor Frue kirke. Han havde klaget til Københavns borgmestre over byggeriet, men de havde givet glarmestrene skylden. Tømrerne arbejdede længe på bænkene, og Bugenhagen var irriteret over de danske håndværkeres arbejdstempo, »et mærkværdigt byggeri«, kaldte han det, beklagede de store omkostninger, som løb på og er-

klærede over for kongen, at håndværkerne i dette land virkelig kunne trænge til en, der satte skub i dem! Som følge af disse hindringer var forelæsninger og anden undervisning endnu ikke påbegyndt sidst i november.

Også på andre måder mærkede Bugenhagen, at man i visse kredse så på den nye institutions berettigelse med skepsis. Der blev f.eks. også lagt ham hindringer i vejen, da han efter kongens ønske ville have fakultetsseglene udfærdiget i sølv, og blandt visse adelsfolk var der utilfredshed at spore over, at man indrømmede universitetslærerne skattefrihed. Arbejdet skred dog fremad, kongen gav tilskud til nedrivningen af en kirke i Bagsværd, hvis sten man så kunne anvende ved universitetsbyggeriet, men hertil kom et andet nok så væsentligt problem: der manglede studenter! Adelen og det velstillede borgerskab kunne indtil videre ikke forestille sig større muligheder for deres sønner, hvis de påbegyndte et studium ved det primitive danske universitet. Kongen prøvede at lokke med visse økonomiske midler, men selv Bugenhagen, der ellers plejede at udtale sig i overstrømmende vendinger om frugterne af sin indsats for evangeliet i Danmark, anslog dystre toner i breve til vennerne.[4]

Fundatsen og lovene måtte man som nævnt vente på i et par år, men alligevel forelå der allerede ved oprettelsen et skrift, som indeholdt de foreløbige bestemmelser, oversigt over undervisningen i de enkelte fag m.v., forfattet af universitetets første rektor *Christiern Therkeldsen Morsing*. Dets titel var *Ordinatio Lectionum in Academia Haffniensi,* det var både en slags lektionskatalog og en præsentation af det nye universitet, og det blev indledt med en historisk oversigt over de forudgående begivenheder, borgerkrigens ulykker og Christian III's aktivitet for at få universitetet genoprettet. Forfatteren nævner herunder, hvorledes han selv blev kaldt hjem fra et studieophold i Basel og modtog udnævnelsen til professor og rektor, han fortæller om Bugenhagens indsats og nævner ansættelsen af lærere og tildelingen af privilegierne. Derefter anføres det stof, der skal undervises i inden for de enkelte fakulteter, og efter denne forelæsningsplan følger bestemmelserne om professorernes deklamationer og disputationer, og der afsluttes med en opfordring til at takke Gud for universitetets genoprettelse, som lovede kirken og staten gode frugter. Han opfordrer videre til bøn for kongen og »hjorden«, det er rigerne, kirkerne, skolerne og dette kgl. akademi. Endelig følger en opfordring til landets nye

4. Christian III til Johan Bugenhagen, d. 26/9 1537, i H.F. Rørdam: *Univ. Hist.*, IV, s.5-6. Villads Villadsen: *Universitetets bygninger,* i Københavns Universitet 1479-1979, IV, red. af Sv. Ellehøj og Leif Grane, 1980, s.133-134. Johan Bugenhagen til kolleger i Strassbourg, Kbh. d.4/2 1538, i: O. Vogt og Eike Wolgast (Hg.): *Dr. Johannes Bugenhagens Briefwechsel,* 2. Ausg., Hildesheim 1966, 168-170, jfr. WABr 8, 193.

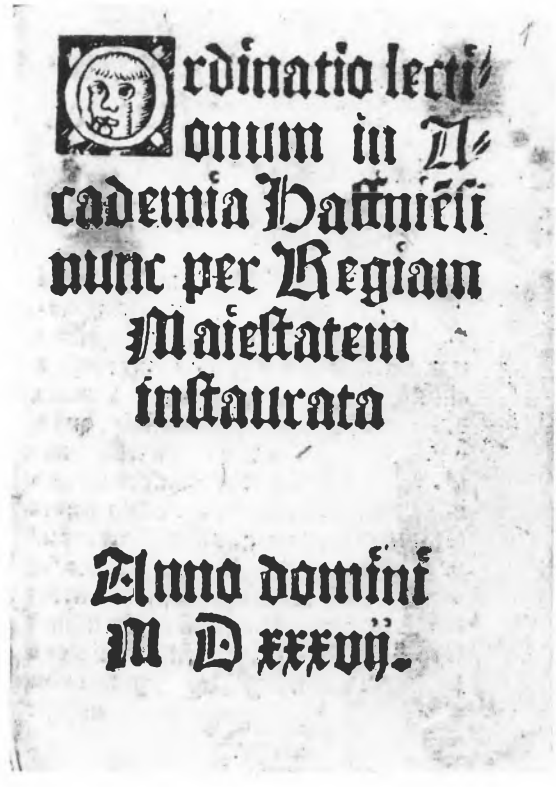
Ordinatio lectionum in Academia Haffniesi nunc per Regiam Maiestatem instaurata

Anno domini M D xxxvij.

Fig. 20. Titelbladet til den første lektionskatalog (1537), skrevet af universitetets første rektor, den medicinske professor dr. Christiern Therkeldsen Morsing. KB.

superintendenter: da der kun er få adelsmænd eller formuende borgere, som bekymrer sig om videnskaberne, er flertallet af studenterne fattige. Superintendenterne opfordres derfor til i deres prædikener at opmuntre de velhavende mennesker til at give almisser til studenterne, gaver, som superintendenterne så skal sende til universitetet. Videre skal superintendenterne forhandle med kannikerne, så disse frivilligt vil underholde ved universitetet unge mennesker, som de finder studieegnede. Forfatteren mener, at kannikerne sagtens kan overkomme dette nu, da de ikke længere har messepræster, korsangere o.a. at skulle aflønne. Også adelsmænd og landsbypræster, som ikke selv er fattige, anmodes om at yde studiestøtte, og til sidst bemærkes, at undervisningen begynder den 28. oktober 1537.

Den 10. juni 1539 blev endelig selve fundatsen og ordinansen, *Fundatio et Ordinatio Vniuersalis Schole Haffniensis*, udstedt af konge og rigsråd i to originale eksemplarer, hvoraf det ene ikke kun var beseglet, men også underskrevet af kongen og rigsrådet og iøvrigt smukt udstyret af universitetet. Det var dette eksemplar som ved hvert rektorskifte blev overdraget den nye rektor af den afgående. Det brændte i 1807. Det andet eksemplar var beseglet af kongen og

rigsrådet, men kun underskrevet af kongen. Først i det 19. årh. blev dette eksemplar genfundet, og det opbevares nu i universitetets arkiv. Kongens store segl, som hænger ved, er formodentlig først fra 1555.

Den består af en kort indledning, den egentlige Fundatio, hvor der først gives en kort oversigt over universitetets tidligere historie indtil opløsningen, dernæst berettes om Bugenhagens aktivitet. Universitetet erklæres derpå for genoprettet og stadfæstet af kongen, og den økonomiske baggrund for dets drift anføres. Derpå erklæres friheder og privilegier til institutionen, og fundatsen afsluttes med en indtrængende opfordring fra kongen til hans efterfølgere på tronen om at opretholde universitetet.

Selve *Ordinatio* består af seks store afsnit: 1) studiegårdens bygninger, auditorier, professorboliger og forholdet til Vor Frue kirke, 2) lærerne og undervisningen ved de enkelte fakulteter, om disputationer og deklamationer og om betjentene, 3) universitetets indtægter og midler til fattige studenter, 4) privilegierne, 5) lovene vedr. undervisning, disciplin, depositionsskikke, lærernes rangorden, ceremoniel ved akademiske højtideligheder og 6) universitetskanslerens og konservatorernes embeder.

Det vil kræve særlige detailanalyser at kunne bestemme forfatterne til dette omfangsrige dokument, men givet er det, at Bugenhagen har haft en meget væsentlig andel deri, det wittenbergske universitet var på mange punkter forbillede for det københavnske universitet. Undervisningsplanen for det artistiske og det teologiske fakultet fulgte den af Melanchthon prægede humanistisk-reformatoriske tradition. Hans lærebøger blev fortrinsvis anbefalet i København, og i det principielle spørgsmål om forholdet mellem filosofi og teologi fulgte man herhjemme Melanchthon.[5]

UNIVERSITET. KIRKE. SAMFUND

Universitetets formål

Efter først at have set, hvorledes formålet for det genoprettede universitet bliver defineret, vil vi nærmere betragte dets retsstilling og hele placering i det danske samfund og herunder først dets forbindelse med kirken. Videre skal belyses kongens dominerende indflydelse i denne periode, og den betydning

5. Fundatsen og ordinansen er senest genoptrykt i Norvin 1940, s. 9-70. Jvf. Matzen: anf. arb. 1, s. 80. Rørdam: *Univ. Hist.*, I, s. 104. Knud B. Christoffersen: *Bestemmelserne om Det teologiske Fakultet i »Fundatio et ordinatio vniuersalis schole haffniensis«*, Dansk Teologisk Tidsskr., 37. årg. 1974, s. 33-57. Om den melanchthonske indflydelse, se Martin Schwarz Lausten: *Die Universität Kopenhagen und die Reformation, 1981* (se s. 67, note 94).

universitetet fik gennem konsitoriums rolle som rådgiver og censurmyndighed.

Om formålet med universitetets oprettelse siger kongen i indledningen til Fundatsen, at der ved universitetet skal undervises i alle *artes liberales*, i jura, medicin og i den kristne teologi d.v.s. i Gammel Testamente og Ny Testamente og i sprogene latin, græsk og hebraisk, for at kongen kan forestå rigerne i verdslig henseende, og i særlig grad landets kirker, ved hjælp af lærde mænd, så evangeliets frelsende ord, som barmhjertighedens fader nu har givet os, ikke skal gå til grunde. Og lidt senere i Ordinansen hedder det: »Vi fremmer alle videnskaber, for at vi kan uddanne mænd, der kan være til tjeneste for den verdslige regering og for kirkerne.[6] Flere gange fremhæves, at universitetet skal være nyttigt for riget, undervisningen skal være »samfundsrelevant«. Dette understreges f.eks. stærkt i bestemmelserne om de disputationer, som regelmæssigt skal afholdes. Emnerne skal være nyttige for tilhørerne. Det er forkasteligt, at nogle uden at tage det mindste hensyn til den gavn, tilhørerne kunne få, vælger sig sådanne tomme, forfængelige og unyttige emner at disputere over, som ikke har andet formål end at fremhæve den disputerende person og at bagtale andre. Følgen heraf bliver, at ingen længere har lyst til at overvære disputatserne, lidt efter lidt vil så også de øvrige akademiske øvelser miste interessen, og til sidst vil hele institutionen falde til jorden. Dertil kommer, at de som i hele deres studietid ikke beskæftiger sig med andet end visse overtroiske spekulationer og unyttige spidsfindigheder og påfund, de vil siden blive unyttige medlemmer af samfundet, hvadenten de får arbejde i staten eller i kirken. Videnskaberne vil følgelig blive lagt for had af den uforstandige hob, hvilket er uretfærdigt, for en sådan sørgelig udvikling er jo ikke videnskabernes skyld, men har sin årsag i dårlig undervisning og i en forkert indstilling hos de pågældende akademikere, som ikke betænker, at det ene menneske er skabt for det andet menneskes skyld til Guds ære. For at vise, hvorledes disputationerne kan være til nytte ikke blot som en træning i skarpsindighed, men også for det praktiske liv, gives dernæst en række disputationsforslag, f.eks. er det tilladt kristne at føre krig? at arbejde i det verdslige styre? er det tilladt at hænge tyve? havde apostlene ret i at angribe de farisæiske traditioner? hvad er bod, tro, kristen retfærdighed? I øvrigt henviser man til Melanchthons forslag i hans Dialektik.[7]

Universitetsundervisningen skal således både være til gavn for det verdsli-

6. Om formålet og forholdet mellem universitetet og kirken, jfr. Martin Schwarz Lausten: *Biskop Peder Palladius og kirken 1536-1560,* 1987, 231-235. Norvin 1940, s. 10; 37 H.F. Rørdam: *Univ. Hist.* I, s. 87-88.

7. Norvin 1940, s. 36-39.

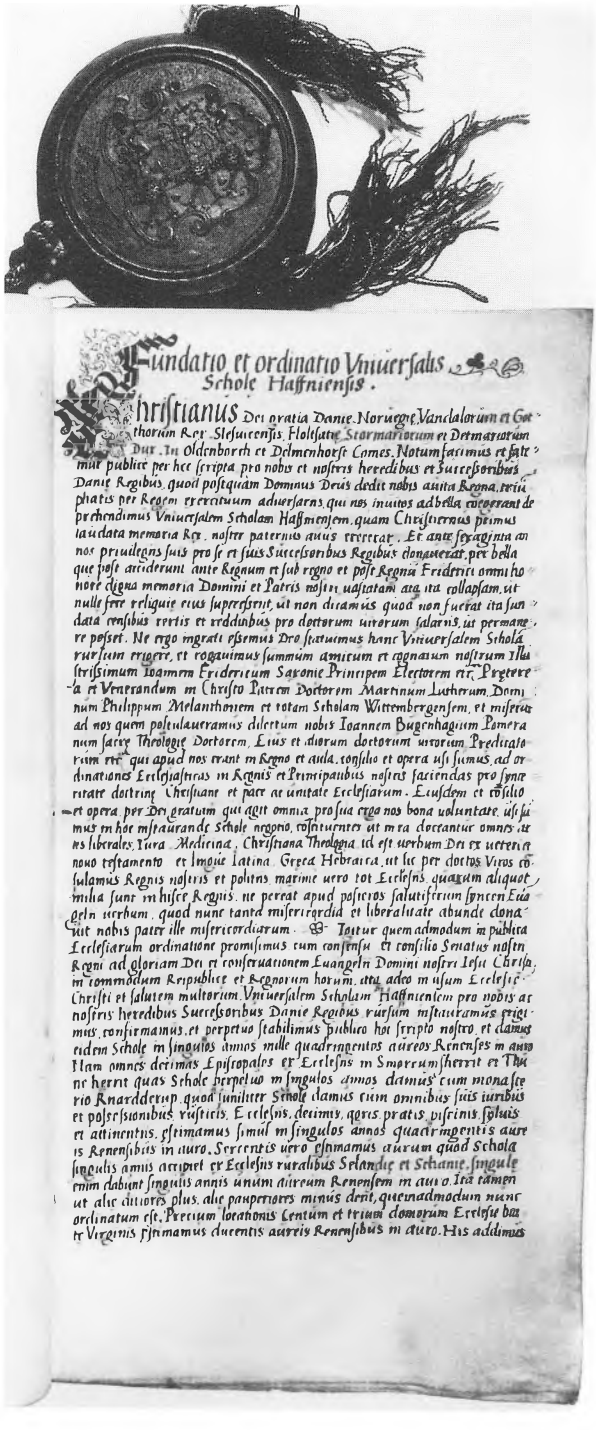

Fundatio et ordinatio Vniuerſalis Schole Haffniensis.

Christianus Dei gratia Danie. Norwegie, Vandalorum et Gothorum Rex. Sleſuicenſis. Holtſatie. Stormariorum et Dytmariorum Dux. In Oldenborch et Delmenhorſt Comes. Notum facimus et ſatis manifestum publice per hec ſcripta pro nobis et noſtris heredibus et Succeſſoribus Danie Regibus, quod poſtquam Dominus Deus dedit nobis auita Regna, reuindicatis per Regem reuerendum aduerſarios, qui nos inuitos ad bella euocarant de prehendimus Vniuerſalem Scholam Haffniensem, quam Christiernus primus laudata memoria Rex. noſter paternus auus erexerat. Et ante ſexagintia annos priuilegijs ſuis pro ſe et ſuis Succeſſoribus Regibus donauerat, per bella que poſt acciderunt ante Regnum et ſub regno et poſt Regnum Friderici omnino digna memoria Domini et Patris noſtri, uaſtatam ac ita collapſam, ut nulle fere reliquie eius ſupereſſent, ut non dicamus quod non fuerat ita ſuſtentata reditibus certis et redditibus pro doctorum uirorum ſalarijs, ut permanere poſſet. Ne ergo ingrati eſſemus Deo ſtatuimus hanc Vniuerſalem Scholam rurſum erigere, et rogauimus ſummum amicum et cognatum noſtrum Illuſtriſſimum Ioannem Fridericum Saxonie Principem Electorem etc. Pregtere-a et Venerandum in Christo Patrem Doctorem Martinum Lutherum, Dominum Philippum Melanthonem et totam Scholam Wittembergenſem, et miſerunt ad nos quem poſtulaueramus dilectum nobis Ioannem Bugenhagium Pomeranum ſacre Theologie Doctorem, Eius et aliorum doctorum uirorum Predicatorum etc. qui apud nos erant in Regno et aula, conſilio et opera uſi ſumus, ad ordinationes Eccleſiaſticas in Regnis et Principatibus noſtris faciendas pro ſyncera doctrina Chriſtiane et pace ac unitate Eccleſiarum. Eiuſdem et conſilio et opera, per Dei gratiam qui agit omnia pro ſua ergo nos bona uoluntate, uſi ſumus in hoc inſtaurande Schole ordine, conſtituentes ut in ea docerentur omnes artes liberales, Iura, Medicina, Chriſtiana Theologia id eſt uerbum Dei ex utroque nouo teſtamento, et lingue latina, Greca, Hebraica, ut hic per doctos Viros conſulamus Regnis noſtris et poſtea maxime uero tot Eccleſijs quarum aliquot milia ſunt in hiſce Regnis, ne pereat apud poſteros ſalutiferum ſyncerum Euangelij uerbum, quod nunc tanta miſericordia et liberalitate abunde donauit nobis pater ille miſericordiarum. Statuitur quemadmodum in publica Eccleſiarum ordinatione promiſimus cum conſenſu et conſilio Senatus noſtri Regni ad gloriam Dei et conſeruationem Euangelij Domini noſtri Ieſu Chriſti, in commodum Reipublice et Regnorum horum, atq; adeo in uſum Eccleſie Chriſti et ſalutem multorum. Vniuerſalem Scholam Haffnienſem pro nobis ac noſtris heredibus Succeſſoribus Danie Regibus rurſum inſtauramus erigimus, confirmamus, et perpetuo ſtabilimus publico hoc ſcripto noſtro, et damus eidem Schole in ſingulos annos mille quadringentos aureos Renenſes in auro. Nam omnes decimas Epiſcopales et Eccleſias in Smorrumſherrit et Thune herrit quas Schole perpetuo in ſingulos annos damus cum monaſterio Knarddrup, quod ſimiliter Schole damus cum omnibus ſuis iuribus et poſſeſſionibus ruſticis, Eccleſijs, decimis, agris pratis piſcinis ſoluis et attinentijs, eſtimamus ſimul in ſingulos annos quadringentis aureis Renenſibus in auro. Sexcentis uero eſtimamus aurum quod Schola ſingulis annis accipiet ex Eccleſijs ruralibus Selandie et Schanie, ſingule enim dabunt ſingulis annis unum aureum Renenſem in auro. Ita tamen ut alie ditiores plus, alie pauperiores minus det, quemadmodum nunc ordinatum eſt. Pretium locationis Centum et trium domorum Eccleſie Beate Virginis eſtimamus ducentis aureis Renenſibus in auro. His addimus

Fig. 21. Fundatio et Ordinatio Vniuersalis Schole Haffniensis, fundatsen af 10. juni 1539. Orig. på pergament i universitetets arkiv, Rigsarkivet. Fundatsen er forsynet med Christian III's store majestætssegl og rigsrådernes segl (ses ikke på billedet).

ge samfund, og den skal være med til at fremme den evangeliske tro. Det skal dog tilføjes, at man også har en vis forståelse for, at universitetet også skal være hjemsted for en dyrkelse af videnskaberne i sig selv. Der skal også være plads til undervisning, hvis direkte nytte ikke er umiddelbart gennemskuelig for andre:

Vi vedligeholder alle videnskaberne ved dette universitet, uden at bekymre os om, at der læres mange ting, hvis nytte den menige almue (vulgus) ikke kan indse.[8]

Det er overflødigt at bemærke, at der her naturligvis ikke er tale om »fri forskning«, som vi opfatter dette. Disse områder gennemgås, hedder det, for at opøve intellektet og for at lære Guds gerninger at kende.

Den samme forståelse for nødvendigheden af videnskabelige studier, først og fremmest med henblik på embeder i kirken, finder vi i et udkast til en omarbejdelse af Kirkeordinansen fra 1561 *Ordinatio ministerii ecclesiastici in inclyto regno Daniæ*, et ejendommeligt manuskript, hvis formål vi ikke længere kender – det blev ikke trykt i samtiden – og det fremtræder nærmest som en blanding af en historisk beskrivelse af landets kirke- og undervisningsvæsen og et lovgivningsarbejde – som i øvrigt ikke blev virkeliggjort. I skriftet behandles emner som præsternes forudsætninger, embedsførelse, regler for gudstjeneste og kirketugt. Det første store afsnit indledes med en usædvanlig skarp afvisning af den opfattelse, at man kan betro forkyndelsen af evangeliet til personer, som er blottet for human dannelse. Fyndigt og klart tilbageviser, ja, fordømmer man de sværmeriske ånder (»Hos Enthusiastas«), som hader lærde studier og latterliggør dem for i stedet at henholde sig til åndsindgydelse og direkte himmelske åbenbaringer. Sådanne personer gør sig i virkeligheden skyldige i den groveste gudsbespottelse, for de foragter Guds bedste gaver: studier og sprogkundskaber. I modsætning hertil hævder forfatteren – som vistnok er Niels Hemmingsen – at både Skriften og erfaringen viser, at det vil være til største fordærv både for kirken og staten, om man forsømmer akademiske studier. Det samme fremføres med styrke i det lille afsnit – *De Academia Haffniensi* – som understreger specielt præsternes behov for lærde studier.[9]

Endelig skal nævnes, at Frederik II ved flere lejligheder klart fremførte det synspunkt, at universitetet netop havde det høje formål at være »samfundsrelevant«, lærde studier kunne tjene både kirken og det verdslige styre til stor nytte. Man kan her f.eks. nævne hans fundats for kommunitetet (25/7 1569) og det indledende brev til hans nye fundats for universitetet (11/9 1571).[10]

8. Norvin 1940, s.37. H.F. Rørdam: *Univ. Hist.* I, s.110.
9. *Confessio et Ordinatio Ecclesiarum Danicarum*, udg. af Bjørn Kornerup, 1953, s.84, 114f.
10. Norvin 1937, s.39. H.F. Rørdam: *Univ. Hist.* II, s.80.

Forhold til kirken

Om niversitetets forhold til kirken efter reformationen gælder 1) at det nu blev en statsinstitution. Universitetet ophørte med at være en kirkelig læreanstalt i førreformatorisk forstand, og et direkte kirkeligt tilsyn ophørte. Dette var en uundgåelig følge af, at kirken gennem det katholske episkopats ophævelse i 1536 var ophørt at eksistere som et selvstændigt organiseret samfund. Det skal dog straks tilføjes, at universitetet som statsinstitution ikke styredes af staten i streng forstand, men bevarede som tidligere omtalt en udstrakt selvstændighed. 2) Ved reformationen mistede universitetet *ikke* sin konfessionelle karakter, men det skiftede blot konfession. Dets karakter af stadig at være et konfessionelt universitet, men nu evangelisk-luthersk, fremhæves med al tydelighed i fundatsen (jfr. ovenfor s.93). Klart kommer dette også til orde, da kongen i fundatsen skal give en kortfattet, samlet udtalelse om universitetets formål: Det er oprettet »til Guds ære og til bevarelse af Vor Herre Jesu Kristi evangelium«.[11]

Trods al tale om universitetets samfundsrelevante undervisning og kravet om uddannelser til tjenester i staten, så blev undervisningen i teologi med henblik på uddannelse til embeder i kirke- og undervisningsvæsenet universitetets vigtigste funktion. Det teologiske fakultet var et nødvendigt supplement til det nye verdslige kirkestyre. I den lutherske kristendomsforståelse indtog Ordets forkyndelse en central plads, den lutherske lære skulle overhovedet udbredes, misforståelser udryddes, en videnskabelig uddannelse af præsterne var simpelthen en samfundsnødvendig opgave. De teologiske professorer var da også i København ganske som andre steder de højestlønnede. Man kan dog ikke, som vi ville gøre i vor tid, trække skarpe skel i denne forbindelse. For samtiden var teologiundervisningen i allerhøjeste grad samfundsrelevant: Kun der, hvor man har dygtigt uddannede præster, kan man afvise kætterier, vildfarelser og ugudelighed. Derfor er også kendskab til de klassiske sprog nødvendigt, man kan på den baggrund lettere afvise modstanderne af den rene lære. Således bidrager veluddannede teologer til bevarelsen af et roligt og stabilt samfund og til den sande – lutherske – kirkes opretholdelse, som fundatsen hævder på grundlag af De sachsiske Visitationsartikler, et af de centrale skrifter fra den tyske reformation. Tydeligere direkte bestræbelser efter at gøre akademisk uddannelse til betingelse for at opnå præste- og lærerembeder formuleredes dog først fra slutningen af 1550'erne, og først i 1569 kræves et *testimonium* fra universitetet for at blive præsteviet. Teologisk embedseksamen indføres først i 1629.[12]

11. H. Matzen: anf. arb. I, s.46-47. Norvin 1940, s.10.

12. Norvin 1940, s.34. H.F. Rørdam: *Univ. Hist.* I, s.108, 327. Matzen: anf. arb. I, s.151. E.

En formuleret symbolforpligtelse synes dog ikke at foreligge for lærerne ved reformationstidens universitet, og den ed, enhver professor skulle aflægge, indeholdt blot disse tre punkter: 1) Jeg sværger, at jeg ved Guds nåde tro og flittig vil forrette mit embede til Kristi kirkes opbyggelse og til dette universitets ære. 2) At jeg ikke vil forråde universitetets hemmeligheder til nogensomhelst, og 3) at jeg vil holde fred og enighed med mine kolleger og embedsbrødre, såvidt det står til mig. Dog fandt regeringen det nødvendigt i specielle tilfælde at afkræve professorerne en bekendelse, som ikke kunne efterlade nogen tvivl om deres tro på et centralt luthersk lærepunkt som nadveren. I 1557 måtte de med deres underskrift bekende sig til *Confessio Augustanas* nadveropfattelse, og året efter forlangte man tilsyneladende en erklæring af den medicinske professor *Jakob Bording,* hvor han bekendte sig til den lutherske retfærdiggørelseslære og en luthersk nadveropfattelse, som skulle udelukke alle mistænkelige fortolkningsforsøg. Vi kender ikke de nærmere omstændigheder omkring dette, men netop i disse år var Christian III voldsomt engageret i de lærestridigheder om bl.a. nadverforståelsen, som udkæmpedes blandt de tyske lutheranere.[13]

I de foregående afsnit er der givet et indtryk af den nære forbindelse mellem universitetet som sådant og de forhold, man bød kirkernes og skolernes ansatte, men denne nære tilknytning til kirken kommer også frem på mange andre måder: Forestillingen fra middelalderen om, at det akademiske arbejde er et religiøst/kirkeligt arbejde, bliver stående. Dette er også grunden til, at en del af det akademiske arbejde, f.eks. deklamationerne, kan udføres om søndagen uden at man derved krænker helligdagen. De akademiske borgeres dragter ligner også stadig de gejstliges, og de store akademiske højtideligheder som f.eks. doktorpromotioner foregår fortsat i Vor Frue kirke. Der er endvidere flere eksempler på, at universitetslærerne mødes i Vor Frue kirkes kor efter gudstjenesten for at afholde vigtige møder, og særligt karakteristisk i denne sammenhæng er det, at de teologiske professorer deltager i bispemøder, Sjællands biskop var samtidig professor i det teologiske fakultet, og universitetet – senere begrænset til det teologiske fakultet – blev som højeste teologiske autoritet flere gange anmodet om betænkninger af regeringen. Dette skal vi senere vende tilbage til. Endelig viser fundatsens såkaldte leges studiosorum med al tydelighed det religiøse præg, man ønskede skulle hvile over *hele* universitetsarbejdet. § 4 indledes med ordene: »Dagligt skal der ved vort

Sehling: *Die Kirchenordnungen des 16. Jahrh. I,* Leipzig 1902, s. 143-51.

13. H.R. Rødam: *Univ. Hist.* I., s. 111-112. IV, s. 92. Martin Schwarz Lausten: *Christian d. 3. og kirken 1537-1559,* 1987, s. 57-65 (Edaflæggelse og bekendelseskrav). Martin Schwarz Lausten: *Religion og politik,* 1977, s. 337-340.

universitet gives de alvorligste og mest indtrængende formaninger om religionen og moralen«, og hele afsnittet er en særdeles kraftig opfordring til et luthersk gudfrygtigt levned og lydighed mod øvrigheden:

Da det imidlertid er Guds vilje, at menneskene ikke blot skal vejledes ved lærdomme, men tillige holdes i ave ved frygt for øvrighedens straf, så hører det til rektors embede også at give love, som angår moralen og ved straffe at statuere et eksempel på dem, der overtræder lovene. Men da gudsfrygt er visdoms begyndelse, så befaler vi alle studenter i ethvert fag frem for alt at være ivrige efter at kende Guds Ord og det vigtigste indhold af den kristelige lære, for at de må lære at frygte Gud og tro på ham. De skal ære den offentlige gudstjeneste og gå i kirke om søndagen og høre prædikenen. For den tjeneste er indstiftet for at menneskene kan lære og øves i gudsfrygt, og den er Gud behagelig og skal opfyldes for evangeliets skyld. Derfor er det sømmeligt, at vi både vænner den studerende ungdom til gudsfrygt og opmuntrer de ustuderede, som er afhængige af os, til at vise ærbødighed mod religionen. De magistre, som giver privatundervisning hjemme, befaler vi flittigt at vænne de unge, som er omhyggeligt betroet dem, til gudsfrygt og meddele dem hjemme i deres unge år kristendommens børnelærdom. Men hvis nogen gribes i at drive spot med evangeliet og den offentlige gudstjeneste og foragte prædikenen og andre hellige handlinger, så skal han straffes i forhold til sin brøde enten med fængsel eller ved at bortvises fra universitetet med vanære. Vi befaler også, at studenterne skal vise alle dem, der overgår dem i værdighed og lærdom, især Guds Ords tjenere, den skyldige ærbødighed, for dette skyldes det fortrin, de har. Men især skal eleverne ære deres øvrighed og lærere og de skal vide, at Gud vil hævne foragt for øvrigheden og utaknemlighed over for lærerne, som skrevet står: dersom du betaler godt med ondt, så skal det onde ikke vige fra dit hus.[14]

Indtil reformationen var *Vor Frue kirke* blevet bestyret af det københavnske kapitel, men dette blev opløst ved kirkeforandringen, da byens kirkelige administrative forhold i det hele taget underkastedes en større revision. Sognegrænserne blev ændret, idet to af de førreformatoriske sognekirker, St. Peders og St. Klemens, nu lukkedes for gudstjenester. Den førstnævnte anvendte kongen som kanon- og klokkestøberi, og den anden blev åbenbart bestemt til nedbrydning. Af regnskaberne fremgår, at man endnu i 1550'erne brugte materialer herfra til forbedring af Vor Frue kirkes bygning. København skulle

14. Fundatsen, Norvin 1940, s. 57-58. Jfr. H. F. Rørdam: *Univ. Hist.* I, s. 97-98. I de reviderede love fra begyndelsen af Fr. II's tid blev det alvorligt befalet studenterne, at de efter oprigtig forberedelse med inderlig taksigelse og sandt forsæt om at forbedre deres liv, jævnligt skulle nyde nadveren og forblive i en sand gudsfrygt. Hvis nogen ikke går til alters i et halvt år, skal han straffes efter rektors skøn, og hvis han holder sig borte i et helt år, skal rektor lade ham afstraffe efter fortjeneste, Rørdam, *Univ. Hist.* I, s. 366.

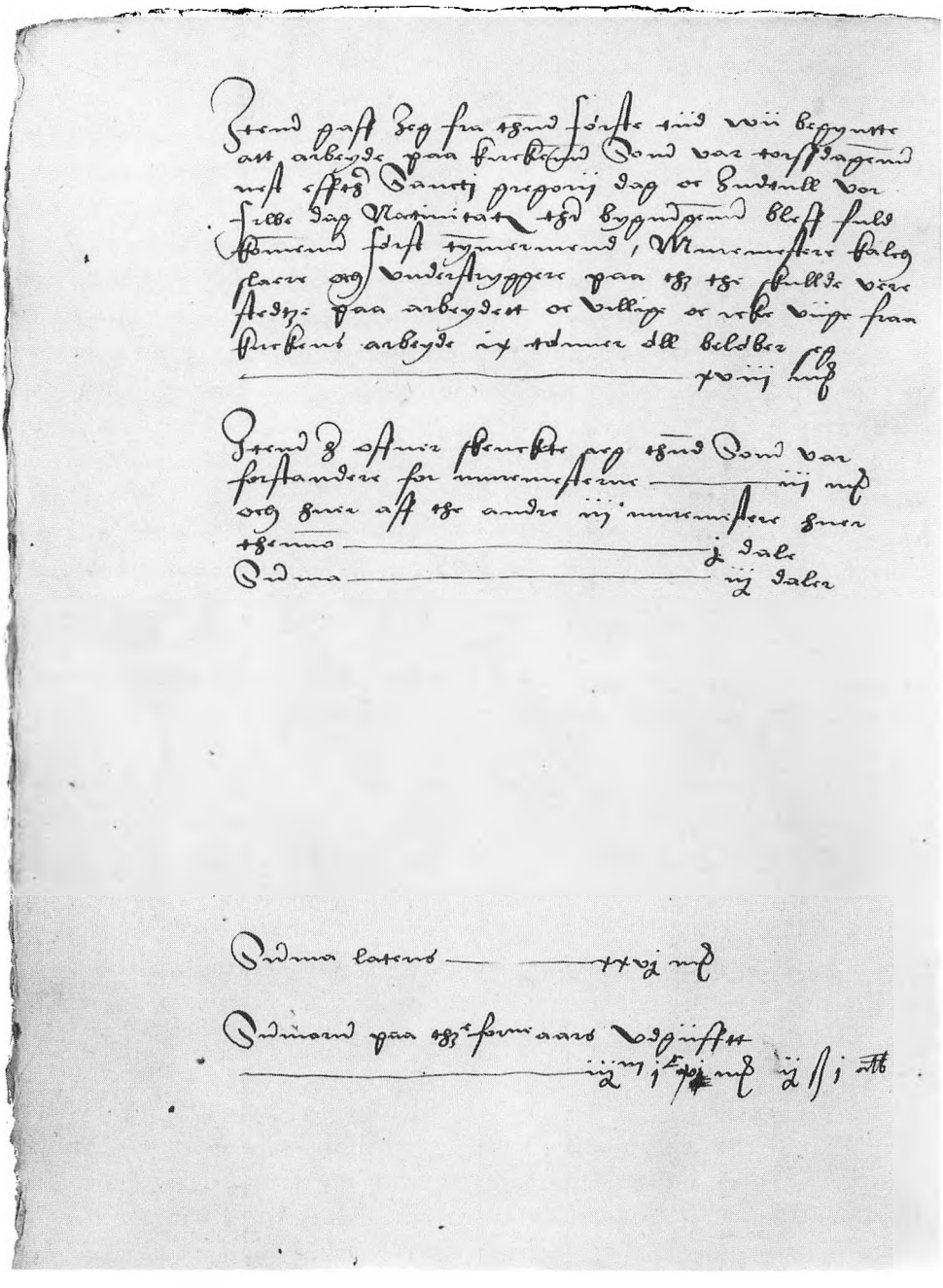

Fig. 22. I sit regnskab for byggeriet på Vor Frue kirke i 1555 har mester Laurens Madsen her noteret, at han gav tømrerne, murermestrene, kalkslåerne og understrygerne 9 tønder øl, som beløb sig til 18 Mark, »paa thet the skullde vere stedtze paa arbeydett oc villige oc icke viige fraa kirkens arbeyde«. Desuden skænkede han »forstander for murmestrene« 3 Mark og hver af de andre 3 murermestre ½ daler. Orig. i Universitetets arkiv, Rigsarkivet.

for fremtiden således kun have tre sognekirker, Vor Frue, St. Nikolaj og Helligåndsklosterets kirke. Dette medførte, at Vor Frue nu fik tillagt den nordligste del af St. Peders sogn, samt de tilhørende områder uden for byen, Solbjerg, Valby og Vigerslev. Den forbindelse, der havde eksisteret mellem Vor Frue kirke og universitetet før reformationen, forstærkedes nu. Ifølge fundatsen blev kirken stillet under universitetets patronat, således at konsistorium var den øverste myndighed næst efter kongen, og kirkens tilknytning til universitetet fremgår videre af fundatsens bestemmelser om dens brug ved vigtige akademiske begivenheder, rektorskifte og doktorpromotioner, og om dens bestyrelse. En forsamling, bestående af rektor, dekanerne, byens fire borgmestre og 10 mænd fra sognet skulle vælge to kirkeværger, en »dygtig og gudfrygtig« borger og en repræsentant for universitetet. Disse kirkeværger skulle drage omsorg for præsterne og de andre ansatte, for bygningerne og for alt andet nødvendigt, men det bemærkes, at de intet måtte foretage uden rektors og dekanernes samtykke. Vor Frue kirke var således universitetskirke, men den var også sognekirke, og derfor havde Københavns borgere del i patronatsrettighederne, og den nærmere fordeling af universitetets og byens rettigheder gav i tidens løb anledning til mange stridigheder, ikke mindst i forbindelse med præsteansættelser. I kirkeordinansen bestemtes det nemlig, at magistraten i købstæderne havde ret til at kalde præster, og den bestemmelse ønskede de københavnske borgere at gøre brug af.

Ved den årlige regnskabsaflæggelse i Vor Frue kirke skulle rektor, dekanerne og de fire borgmestre være til stede, og for denne periodes vedkommende er der bevaret *regnskaber* fra årene 1552-84. Disse regnskaber indeholder et meget rigt materiale af kirke- og kulturhistorisk art. Ikke alene får man et godt indtryk af kirkens indtægter og udgifter, men der bringes også talrige oplysninger om inventaranskaffelser, reparationer, bygninger, priser på materialer, lønninger og man får gode indtryk af begravelsesskikke, degnens, organistens og klokkerens arbejdsområder, håndværkernes arbejdsmoral (jfr. fig. nr. 22) o.s.v.

Foruden Vor Frue kirke var en række *landsbykirker* knyttet til universitetet, for de flestes vedkommende fra den førreformatoriske periode (se s. 38). Til disse kirker havde universitetet kaldsretten til præste- og degneembederne, videre havde det ret til »pens« d.v.s. årlige afgifter fra præsterne, det disponerede over kirkernes indtægter i det hele taget og skulle ved kirkeværger drage omsorg for kirkerne.[15]

15. Norvin 1940, s. 10-11. Ejvind Slottved og Mogens Thøgersen: *Universitetets gods*, i: *Kbh. Univ. 1479-1979, IV*, red. af Sv. Ellehøj og Leif Grane, 1980, s. 2-3. Om forholdet mellem universitetet og Vor Frue kirke må henvises til den velfunderede og detaljerede fremstilling af

Retsstilling

For at få indtryk af universitetets placering i samfundet må vi se på dets retsstilling, og generelt gælder, at universitetet ved genoprettelsen fik en privilegeret stilling med udstrakt frihed over for statsmagten og navnlig over for Københavns magistrat, idet det bestemtes, at universitetet med lærere, studerende og alle, der hørte til det akademiske samfund, skulle nyde samme privilegier og friheder, som de havde fået tillagt i Christian I's stiftelsesbrev. Vi skal se, hvilken betydning dette fik for dets politiske stilling, for »skatter og afgifter« og for jurisdiktionen. Først kan det dog være af betydning at vide, hvor i samfundet universitetets personer placeredes, hvilken stand tilhørte akademikerne?

Som tidligere omtalt henregnedes de i den førreformatoriske periode til den gejstlige stand, men efter genoprettelsen må man sige, at det er uklart, hvor de skal placeres. Universitetet var ikke længere en kirkelig stiftelse, men traditionen om, at den var det, vedblev at gøre sig gældende. Det ser ikke ud til, at man i officielle dokumenter har betragtet universitetet som en egen rigsstand, men det almindelige er, at det opfattes som en del af den gejstlige stand. I skrivelse fra Frederik II til Københavns byøvrighed i 1578 omtales universitetsfolket – lærere og studenter – som »klerkeriet«, og den del af den gejstlige stand, man tænker på i dette tilhørsforhold, er kapitlet. Universitetet betragtedes ofte direkte som arvtager efter det københavnske kapitel, hvilket ikke kan undre på baggrund af den førreformatoriske sammenhæng (jfr. ovenfor s. 42). En følge af denne opfattelse ser vi, da kongen i 1584 opfordrer alle stænder på Sjælland til at sende repræsentanter, der kan hylde den udvalgte konge, prins Christian, i Ringsted. Fra gejstligheden skulle møde Roskilde kapitel, Sjællands biskop samt provsten og to præster fra hvert herred. Det interessante er, at der tilsyneladende ikke har eksisteret et særligt indkaldelsesbrev til universitetets professorer, som åbenbart blev regnet med til gejstligheden, for der findes i konsistoriets arkiv en samtidig afskrift af indkaldelsesbrevet til gejstligheden. En samtidig beretning om den store højtidelighed fortæller da også, at den 2. gruppe af den gejstlige stand, som af den kgl. sekretær blev kaldt op, bestod af universitetets rektor, professorerne og Sjællands biskop. Knælende og med oprakte fingre aflagde de hyldningseden til

Bjørn Kornerup: *Vor Frue Kirkes og Menigheds Historie I-II*, Kbh. 1929-30, og for de øvrige kirkers vedkommende til H. F. Rørdam: *Univ. Hist.* I, s. 697-98 og II, s. 749-51 og Matzen: anf. arb. II, s. 316-23.

den unge prins, som sammen med kongen sad på en tribune, der var beklædt med rødt engelsk klæde. Forfatteren af beretningen, som ligger blandt aktstykkerne vedrørende Roskilde landemode, vil iøvrigt ikke undlade at gøre opmærksom på, at selv de himmelske kræfter var til stede i Ringsted: en ualmindelig tørke havde i lang tid truet med at ødelægge alle afgrøder, men umiddelbart efter at hyldningen var overstået og de kongelige havde forladt tribunen og var gået ind i klosteret, faldt regnen i stride strømme. Dette, mente han, måtte være et lykkeligt varsel for prins Christians (IV) regeringstid! Af universitetsregnskaberne fremgår, at professorerne bagefter ved universitetets kasse (»tjenesterejsekontoen«) kunne hæve tilsammen 43 daler, som de havde anvendt til øl, vin, mad, vognleje og ophold.

Også ved tronfølgervalget i 1608 modtog universitetet fra Roskilde kapitel, opfordringen til at give møde, idet man tilstillede universitetet en bekræftet afskrift af kongebrevet.[16] Trods det anførte forblev universitetets stilling i den følgende tid længe uklar i denne henseende. Snart omtales de højlærde som hørende til gejstligheden, snart som en særlig stand, selv om de naturligvis i almindelighed ikke kunne regnes for en særskilt stand inden for rigets stænder. Naturligt nok var de højlærde selv heller ikke altid interesseret i at blive regnet til gejstligheden, navnlig ikke, når det blev dem til skade, som f.eks. tilfældet var vedr. beskatning. Man sondrede derfor gerne mellem den almindelige gejstlighed, kapitlerne og universitetet.

Hermed har vi allerede berørt en af de *politiske rettigheder*, som universitetet fik, idet det kunne deltage i hyldninger, kongevalg, og senere i tiden, før 1660, fulgte deltagelse i rigsdage og stændermøder, hvor man især behandlede skattebevillinger.

Et andet, endnu vigtigere, område i universitetets placering i samfundet var det faktum, at universitetet bevarede *egen jurisdiktion* i alle civile sager over alle personer, som hørte til det akademiske samfund, men samtidig hørte universitetet naturligvis som helhed under den øverste verdslige jurisdiktion nu, da kongen havde afløst kirken som højeste magt. Retsgrundlaget for denne egen jurisdiktion fandtes i fundatsen af 1539, som bekræftede Chr. I's brev af 4/10 1478, og det hed her (1539), at rektor og de fire dekaner – senere konsistorium – skulle være dommere over alle, som dyrkede videnskaben ved universitetet, deriblandt også afgåede professorer. Ingen måtte stævne dem for nogen anden dommer, og man kunne ikke appellere fra rektor og dekanerne til andre end til kongen.

I forbindelse med denne egen domsmyndighed for universitetet står for-

16. Matzen: anf. arb. I, s. 298 f. H. F. Rørdam: *Univ. Hist.* III, s. 213, IV, s. 289. H. F. Rørdam: *Forhandlinger paa Roskilde Landemode 1570-90,* Kirkehist. Saml. 2.R. IV, 1867-68, s. 400-402.

budet i Chr. I's brev, hvor kongen forbyder alle sine embedsmænd og undersåtter at gribe ind i universitetets anliggender med undtagelse af de personer, hvem dette i særlig grad var pålagt. Universitetet var som sådant altså ikke undergivet den borgerlige øvrighed, Københavns magistrat, og en konsekvens heraf var, at alle kgl. befalinger til universitetet eller til enkelte akademiske borgere rettedes direkte til rektor og ikke gennem magistraten; når en akademisk borger f.eks. ikke holdt sin gade ren, kunne magistratens »politi« ikke skride ind, han måtte tiltales for forseelsen for rektor, og det kan i denne forbindelse være af interesse at minde om, at til det akademiske samfund hørte ikke blot professorer og studenter, men også hustruer, professorenker, betjente, portnere, pedeller, kustoder, bogbindere, bogtrykkere, bude. Det er indlysende, at der ofte, ikke mindst i trængselstider (Svenskekrigene f.eks.), måtte opstå spændinger mellem disse og de øvrige borgere i København, da der var så store forskelle i de to gruppers pligter og rettigheder. En meget væsentlig følge af universitetets status var nemlig, at universitetet selv bevilgede, opkrævede og indbetalte skatterne, ligesom dets borgere var fritaget for visse afgifter, hvilket vi senere vender tilbage til. En anden følge var, at universitetet udøvede sin egen *politimyndighed,* som magistratens folk ikke måtte gribe ind i. Om dagen måtte Københavns »politi«, bysvendene, ikke lægge hånd på nogen akademisk borger, forudsat at denne ikke havde gjort sig skyldig i manddrab, men skulle en student gøre sig skyldig i en forseelse om natten, kunne byvægteren sætte ham i arrest i rådhuskælderen natten over, hvorefter den pågældende straks om morgenen skulle udleveres til rektor, sættes i *studenterkælderen* og forhøres og evt. straffes af rektor. Dette privilegium bekræftedes af Frederik II, da han (6/3 1578) til Københavns øvrighed udstedte forbudet mod, at denne greb ind over for akademiske borgere. Han henviste her til de friheder og privilegier, universitetet havde erhvervet ved oprettelsen, og som var blevet bekræftet af Christian III, og skulle der f.eks. anstilles husundersøgelser, kunne dette kun ske ved universitetets egne betjente eller i hvert fald efter rektors tilladelse. Der findes således et eksempel fra en lidt senere tid (1642), hvor Københavns »politi« (byfogeden) anmodede rektor om at foretage forhør af de tjenestekvinder og malkepiger, som hørte til universitetets ansatte. Formålet var at finde frem til moderen til to børn, som var fundet døde udenfor byen.

Rejsepas til akademikere skulle ligeledes udstedes af rektor og ikke af byens myndigheder – en ordning, som holdt sig helt til første halvdel af 18. årh., og indskridelse mod fremmede studenter, der opholdt sig i København uden at

17. H.F. Rørdam: *Univ. Hist.* IV, s. 289-90. Norvin 1937, s.136. Matzen: anf. arb. I, s.310, 331-32.

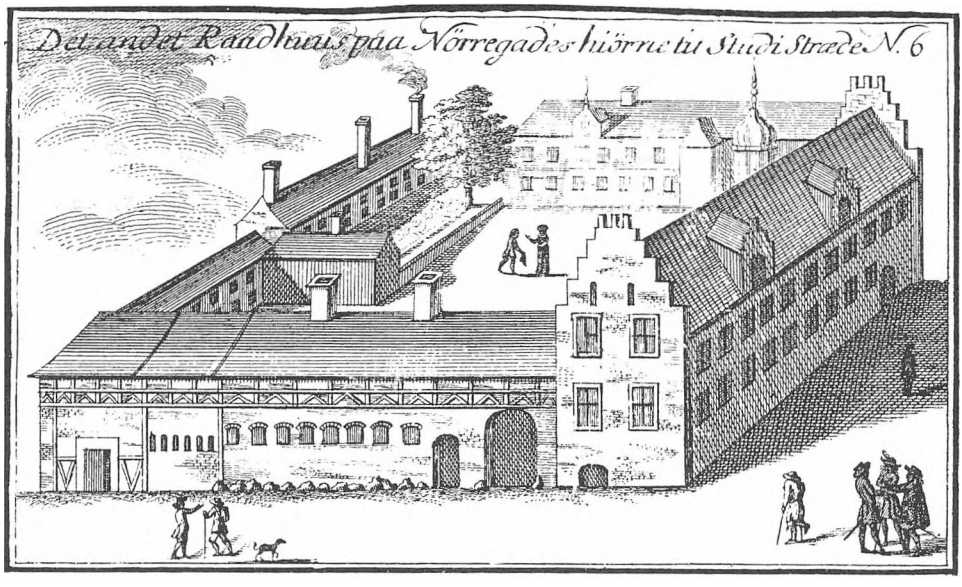

Fig. 23. Bygningen på hjørnet af Nørregade og Studiestræde havde siden slutningen af 1300-tallet dannet ramme om Københavns rådhus. I 1470'erne flyttede bystyret ned i et rådhus på Gammeltorv, og universitetet lejede sig ind i den gamle rådhusbygning. Her blev det indtil reformationen, hvor Sjællands biskop fik sin residens her, medens universitetet flyttede over på det område, hvor den nuværende kommunitetsbygning i Nørregade ligger.

være tilmeldt universitetsmatriklen, hørte også ind under rektors område.[17] Universitetet havde således egen domsmyndighed i alle civile sager over de personer, som hørte til det akademiske samfund, dette kunne f.eks. angå arvesager, og det havde også teoretisk kriminel jurisdiktion, men alvorlige forbrydelser, såsom manddrab, måtte overlades til de borgerlige myndigheder.

Den højeste *straf*, universitetet kunne idømme, var bortvisning, udelukkelse fra det akademiske samfund. Andre straffemetoder var bøder, stokkeprygl, pisk og fængsel, men også mere fantasifulde straffe kunne tages i anvendelse: i december 1550 erfarede professorerne, at fem studenter havde opholdt sig i »et berygtet hus«, hvor de i fællesskab havde drukket en hel tønde øl. De nærmere omstændigheder omkring dette drikkelag oplyses ikke, men straffene for tre studenter – Johannes, Lars og Mathias – som tidligere havde forset sig på lignende måde, blev fjernelse i stilhed fra universitetet uden offentlig relegation. For to studenters vedkommende – Johannes Mauritsen og Niels – var det åbenbart første gang, de havde fornøjet sig på denne vis, og Niels fik som

straf pålagt at lære udenad Paulus' Romerbrev og første bog af Æneiden, og Johannes skulle lære Mathæusevangeliet udenad! Desuden skulle de betale en bøde på 4 Daler til fattige studenter – en bøde, der forekommer temmelig høj. Til sammenligning kan tjene, at en håndværker kunne tjene ca. ½ daler pr. dag, og bøden for en professor, som var forsømmelig i sit embede var 2-4 skilling. Andre eksempler på universitetets udøvelse af domsmyndigheden findes i afsnittet »Undervisning og akademisk liv« (s. 157)[18] I denne forbindelse skal endelig nævnes, at universitetets egen jurisdiktion også fik en vis betydning for bønderne ved de gårde, som tilhørte universitetet. I kriminelle sager blev de tiltalt ved herredsting m.v., men bøderne (sagefald) oppebar universitetet. I konsekvens af dette udgik de kgl. befalinger til universitetets bønder derfor også til disse via rektor og professorerne; dette var f.eks. tilfældet, når kongen forlangte ydelse i form af kørsel, eller befalingen (27/11 1577) om at bønderne på universitetets gårde ikke måtte holde geder, hvorved skovene lider »stor skade og fordærvelse«. Drabssager her blev naturligvis heller ikke behandlet af universitetet. Et eksempel haves fra 1581, hvor en af universitetsbønderne havde dræbt en anden bonde. På den anden side blev bønderne gennem den »ny« fundats fra 1571 sikret mod uretfærdigheder fra professorernes side, og de kunne i så tilfælde klage til universitetets ledelse eller appellere til kongen.[19]

Økonomiske forhold

På baggrund af Christian III's høje tanker om universitetets formål og hans store interesse for kirken og åndeligt arbejde kunne man måske umiddelbart tro, at han også lige fra begyndelsen ville sørge for en solid *økonomisk basis* for det genoprettede universitet. Rimeligt ville det vel have været, om man havde anvendt en del af det inddragne bispegods hertil. Tilmed havde *Luther* selv kraftigt opfordret kongen til ikke at anvende dette gods udelukkende til verdslige formål. Der er mange, som i disse tider river alt det til sig af kirkens gods, som de kan få fat i, erklærede han bramfrit over for kongen, og bad indtrængende denne tænke på kirkens nød og vigtigheden af, at Guds Ord nu

18. *Acta Consistorii* 3/12 og 10/12 1550, i H.F. Rørdam: *Univ. Hist.* IV, s. 29 og H.F. Rørdam: *Udtog af Konsistoriets Forhandlinger 1543-99*, Kirkehist. Saml. 2.R. I, 1857-59, 8. Om den akademiske jurisdiktion i ældre tid, se Heinrich Maack: *Grundlagen des Studentischen Disziplinarrechts*, Beitr. z. Freiburger Wissenschafts- und Universitätsgesch. Hft. 10, Freiburg 1956, s. 27-41. Om priser m.v. se Paul Colding i: Historie. Jyske Saml. Ny R. IX, 1972, s. 577.
19. H.F. Rørdam: *Univ. Hist.* IV, s. 288-89. II, s. 355, IV, s. 234.

blev flittigt forkyndt, hvis der også i Danmark skulle være mænd, som fik de omtalte onde indskydelser af Satan.

Også professor *Christiern Therkelsen Morsing* havde i sin trykte *Ordinatio lectionum* (1537) berørt universitetets og de fattige studenters ringe økonomiske forhold og anmodet landets superintendenter om i prædikenerne at opfordre de velhavende mennesker i sognene til at give gaver til fattige studenter. Han var dog klar over, at der kun var få adelsfolk og velhavende borgere, som bekymrede sig om videnskaberne, men da de allerfleste studenter var så fattige, at de intet havde at leve af, måtte Morsing minde kirkens ledere om dette problem. Kannikerne blev ligeledes opfordret til at betale studieophold for nogle unge, som de selv fandt egnet til dette. Gud elsker en glad giver, erklærer Morsing og foreslår, at flere kanniker evt. kan slå sig sammen for at underholde en student. 30 daler om året anser han for rimeligt, men kan kannikerne ikke overkomme dette, kan de give 20, 16 eller 12, og »så hjælper Vorherre nok den fattige med resten i 3-4 år, indtil han er blevet så lærd, at han selv kan erhverve føden og tjene andre med sine gaver. For når han er kommet så vidt, bør han overlade fromme mænds almisse til en anden fattig person til hjælp under studierne«. Morsing mener iøvrigt, at der ikke er tvivl om, at kannikerne let vil kunne klare dette, da de nu ikke længere er nødt til at aflønne så mange korsangere, kapellaner og messepræster for ikke at tale om andre udgifter. De skal nu blot være villige til at vise deres gudsfrygt i gerning.[20]

Johan Bugenhagen foreholdt naturligvis også ved flere lejligheder kongen dennes pligt over for universitetets økonomi selvom Bugenhagen åbenbart mente, at lærerlønningerne lå på et rimeligt plan.[21] Kongen viste da også på forskellig vis, at han var sig problemet bevidst. Han gav således et tilskud på 100 mark til nedrivning af en kirke i Bagsværd, hvis sten skulle genbruges til universitetsbyggeriet, og han lovede desuden at ville bekoste udførelsen af universitetets og de enkelte fakulteters segl, og i efteråret 1538 fik den kgl. sekretær *Henrik Holk* forleningsbrev på Helligtrekongers kapel i Roskilde med tilhørende gods på den betingelse, at han skulle underholde »to små fattige

20. Norvin 1940, s. 7-8. Jfr. H.F. Rørdam: *Univ. Hist.* I, s. 61-62. Luther til Chr. III, Wittenberg d. 2/12 1536, i *Martin Luther: Werke. Kritische Gesamtausg. Briefwechsel.* Bd. 7, Weimar 1937, s. 602-604.

21. Bugenhagen til Chr. III, København d. 21/11 1537. O. Vogt: *Dr. Johannes Bugenhagens Briefwechsel,* 2. Ausg. Hildesheim 1966, s. 155-59. Samme til samme, Kbh. d. 28/12 1537, smst. s. 160-67, jvf. også Bugenhagen til Georg Spalatin, Kbh. d. 4/9 1538, smst. s. 177-78 og til de danske superintendenter, Nyborg d. 28/4 1539, s. 187-93 og til kurfyrst Johan Friederich, Wittenberg d. 5/7 1539, s. 195-97.

sinker« (skoleelever), som skulle synge salmer i kapellet, og desuden skulle han underholde to fattige studenter, som studerer i København, med mad, øl og klæder, så de kan leve rimeligt. Han skulle iøvrigt føre tilsyn med, at disse to elever og to studenter var studieegnede. Også de kgl. stadfæstelser på privilegierne til Roskilde og Lund kapitler indeholdt bestemmelser, som havde en lignende hensigt, og det samme gælder den kommission, kongen nedsatte i efteråret 1538, som skulle nyvurdere lejen af de ejendomme, som nu blev overdraget universitetet.[22]

I fundatsens indledning taler kongen også meget stærkt til undersåtterne og efterfølgerne om nødvendigheden af til alle tider at opretholde universitetet og sørge godt for dets økonomi. Det er en religiøs forpligtelse, Guds ære fremmes derved, undersåtterne gavnes, og man kan i modsat fald være sikker på Guds vrede og straf over hele riget:

Vi påminder og besværger ved Kristus, alles frelser, vore efterfølgere, Danmarks konger, at de, så længe de bærer kronen, vil opretholde denne højskoles ordinans og stadfæstelse ukrænket, og således overgive den til deres efterkommere, og på ingen måde tillade, at der gives disse indtægter nogen anden bestemmelse. For det ville være at tjene mammon og at tilintetgøre den sande gudsdyrkelse, eftersom *Paulus* kalder gerrighed afgudsdyrkelse. *Kejser Julian,* som var født og oplært hos kristne, tog, da han var faldet fra den kristne tro, de kristnes besiddelser og kirkens godser, det vil sige godser som var skænket af de troende til de fattige og til evangeliets tjenere og til dem, som offentligt i de kristne skoler underviste ungdommen. Og da han ikke vovede med magt, som tidligere tyrannerne havde gjort, åbent at fare hårdt frem mod de kristne, mente han, at han ved list kunne nedbryde det kristne navn, og han forbød offentlige skoler skrifternes udlægning for de kristne. Denne lærde og kloge mand, som dog samtidig var Satans tjener og ganske ufrom, forstod at den kristne religion ville udbredes ved offentlig lære, og at den ikke ville kunne overleve, hvis læren ikke måtte tillades for de kristne. Men ved Guds retfærdige dom gik han selv til grunde, det var ikke Kristi og de ærværdige disciples lære der gik til grunde hos de kristne, hvilket han havde ønsket. Guds rige blev videregivet til de kristnes trøst.

Gud Fader afvende i sin barmhjertighed en sådan dårskab og ugudelighed som Julians fra os og vore efterfølgere. Og lad dem ikke rose sig af, at de dog ikke, når de gør sådan noget derfor bortkaster det kristne navn, som Julian gjorde. Thi ved denne stadfæstelse af højskolen sørger vi for vore undersåtter, til Guds ære, og den der ikke sørger for sine egne er, som Paulus siger, værre end en vantro, og han har fornægtet troen, 1. Tim. 5. Vore efterfølgere skal vide, at kunster og videnskaber er gaver fra Gud, som har givet menneskene høje evner, og han vil, at de skal uddanne disse. Det er ikke den gode Guds vilje, at vi skal være som de umælende (...). Gid vore efterfølgere må frygte for Guds vrede, som ofte har hjemsøgt disse lande, at de ikke, nu da sandhedens lys er tændt, og Guds godhed klart har åbenbaret sig, skal synde og berede deres egen undergang ved at foragte disse Guds gaver. Gid de altså, såvidt det står i deres

22. H.F. Rørdam: *Univ. Hist.* I, s.65, 70-71.

magt, må opretholde denne højskole, således som den nu er stadfæstet af os. Gid de må sørge for, at kirkerne har lærde og oprigtige Guds Ords forkyndere, at skolerne betjenes af velstuderede skolemestre og lærere, og at de der skal sørge for vores sjæles vel, må få en anstændig løn for deres arbejde. De fattige, som ikke selv kan tjene føden, må ikke forsømmes. Således skal den sunde lærdom bevares blandt os og Guds navn blive helligt.[23]

Uheldigvis kneb det temmelig meget for kongen at omsætte disse højtidelige ord i kontanter: 1400 daler årligt kunne man afse til universitetet, og disse penge skulle dække både lærerlønninger, drift, biblioteksindkøb m.v. Hvor skulle disse penge komme fra? Her skal kun gives en kort oversigt, idet der i bd. IV findes en detaljeret fremstilling af universitetets gods. Midlerne stammede fra 1) det gods, universitetet fik ved reorganisationen i 1537, Knardrup kloster i Nordsjælland med tilhørende bøndergods, ialt 77 gårde samt Ganløse kirke, 2) kongetiende af sogne i Sømme og Tune herreder, 3) »studieskat« af samtlige kirker i Sjællands og Lunds stifter. Hver kirke skulle betale årligt 1 daler. Det samlede beløb lignedes på alle kirkerne, således at den rige skulle hjælpe den fattige, 4) jordskylden af 103 ejendomme, som tidligere havde tilhørt Vor Frue kirke i København, og som ved gavebrev af 10/6 1539 var overdraget universitetet, 5) 200 daler årligt fra Øresundstoldens kasse. Hertil kom nogle såkaldte »uvisse« indkomster: der tillagdes universitetet halvdelen af nådensåret efter afdøde kanniker, den anden halvdel tilfaldt kannikens arvinger. Videre bestemte fundatsen, at enhver præst eller vikar i sit testamente skulle betænke universitetet med 1 rhinsk guldgylden (= 1 daler). Til supplering af de to professorers løn i det filosofiske fakultet blev desuden henlagt St. Margrete alters, St. Jakobs alters og St. Pouls alters vikarier med tilhørende gods i Vor Frue kirke. Af indtægterne skulle 1310 daler anvendes til lønninger, 50 daler måtte anvendes til bogindkøb, resten til »andre udgifter«.

Også *studenterne* blev tilgodeset i fundatsen: der blev skabt økonomisk grundlag for, at 12 fattige studenter kunne underholdes i Helligåndshuset. Hospitalets forstander fik ansvaret for administrationen af dette, men studenterne blev udpeget af rektor og dekaner efter forudgående prøve. Efter 2-4 års forløb skulle de vige pladsen for andre. Videre blev der rejst en sum på 200 daler årligt til understøttelse af fattige studenter. Dette beløb skulle fremkomme derved, at domkapitlet i Lund skulle yde 100 daler, 40 daler skulle indløbe fra St. Sigfrids præbendet i Roskilde, og 60 daler fra St. Laurentii kapel i Roskilde. De 200 daler skulle anvendes på den måde, at to professorer skulle uddele en række portioner på 12 daler årligt til fattige studenter, som

23. Fundatsen i: Norvin 1940, s. 11-13.

efter en prøve havde udvist flid og evner, resten kunne anvendes til dygtige studenter, som agtede at studere udenlands. Legatet til disse kunne andrage 20-30 daler årligt og kunne oppebæres i 3-4 år. Der var imidlertid det minus ved hele denne studiestøtteordning, at universitetet foreløbig slet ikke modtog de 200 daler af grunde, som vi senere skal omtale. Endelig skulle til hjælp for fattige studenter også anvendes indtægterne fra kirker som universitetet havde erhvervet, til dels allerede i førreformatorisk tid. Det drejede sig om kirkerne i Fakse, Sæby, Smørum, Ledøje, Tårnby, Eggitslevmagle, Gladsakse og Herlev. Ganløse erhvervedes dog først ved kirkeforandringen, og i 1571 fik man Værløse og Grevinge og Fossie i Skåne. Også Hvidovre hørte fra ældre tid til Vor Frue kirke. Hertil kom det, der var tilbage af St. Kathrine vikarie i Vor Frue kirke.[24]

Lønningsforholdene var således, at de to professorer i teologi var højstlønnede med hver 150 daler årligt, den tredje teologiske professor, som var identisk med Sjællands biskop, fik 100 daler, ikke fordi han var ringere end de to andre, hed det i fundatsen, men fordi han hvert år måtte anvende ca. 3 måneder til visitatsrejser (fundatsen s. 25). Professoren i jura fik ligeledes 100 daler, og de to medicinske fik hver 140 daler. Blandt professorerne i det filosofiske fakultet skulle lector pædagogicus have 70 daler. Fra 1545 blev embedet delt i to, som hver fik 35 daler. Lærerne i dialektik, retorik, græsk, fysik og matematik fik hver 70 daler. I hebraisk skulle der ikke ansættes en speciel lærer, men en af præsterne i København eller en af de yngste magistre skulle undervise 2 ugentlige timer for en årlig løn af 20 daler. Lektor i musik skulle være skolemesteren ved Vor Frue latinskole, og han skulle for 4 ugentlige timer oppebære 20 daler. Hertil kom at man tilsyneladende i princippet ønskede at give hver lærer fri bolig, idet de gamle kannikeresidenser skulle anvendes hertil. Det varede dog nogen tid, inden dette princip kunne gennemføres. Endelig skal også tilføjes, at lærerne havde mulighed for at erhverve naturalier fra universitetets gårde.[25]

Som allerede antydet kunne flere af de mål, man havde sat sig vedr. det nye

24. Fundatsen i: Norvin 1940, s. 43-50. Om universitetets øvrige kirker, se Matzen: anf. arb. II, s. 316-17. H. F. Rørdam: *Univ. Hist.* I, s. 91. Ejv. Slottved og Mogens Thøgersen: *Universitetets gods*, (Kbh. Univ. Hist. udg. Sv. Ellehøj og L. Grane, IV) 1980, 2-17.

25. Sammenligninger med lærerlønningerne ved universiteterne i *Wittenberg* og *Marburg* viser, at de danske lønninger stort set lå på niveau med de tyske. Vedr. disse universiteters lønninger, se Hans Haussherr: *Die Finanzierung einer deutschen Universität. Wittenberg in den ersten Jahrzehnten seines Bestehens*, i: *450 Jahre Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg*, hrsg. von Kurt Aland o.a., Berlin 1952, s. 345-354. Fr. Paulsen: anf. arb. s. 223. Om Marburg, s. Hermelink, anf. arb., s. 27.

Fig. 24. Christian III i 1535. Billedet er fremstillet efter Jakob Bincks originale sølvplade, som stadig findes på Rosenborg. Efter kongens navn, titlerne og dateringen følger ligeledes på latin et valgsprog: »Til himlens Herre skal mit håb altid forblive fast. Lad alt andet være nok så stærkt. Han skal være mit tårn«.

universitets økonomi, slet ikke nåes; desuden måtte universitetet lige fra den allerførste tid kæmpe for at forsvare privilegier og friheder. Snart begyndte *klagerne* over de dårlige økonomiske vilkår at indløbe til kongen. Allerede inden fundatsen var underskrevet klagede professorerne til kongen over, at universitetets bønder under Knardrup kloster blev generet af de kgl. lensmænd, som bl.a. forlangte ægtkørsel af dem. Kongen støttede universitetet og lod udgå et brev, hvori han erklærede, at universitetets bønder ikke skulle besværes med ægtkørsel eller andre former for byrder, men stilles lige med adelens undersåtter. Han tog dog det forbehold, at der måske af og til kunne være behov »for nødvendige sagers skyld« at pålægge bønderne noget sådant, men i de tilfælde skulle lensmændene rette anmodningen til universitetets ledelse.[26]

Få måneder senere (1539) havde landets superintendenter rettet alvorlige klager over den kirkelige og undervisningsmæssige situation i landet til Bugenhagen, som netop nu skulle rejse hjem til Wittenberg. Superintendenterne var indkaldt til møde med kongen og Bugenhagen i Nyborg, men mødet blev aflyst, og Bugenhagen sendte derfor en længere skriftlig redegørelse til superintendenterne, som giver et fortræffeligt indblik i hele beslutningsproces-

26. Chr. d. III's brev af 29/1 1539, i: H.F. Rørdam: *Univ. Hist.* IV, s.8-9.

sen omkring nogle af de økonomiske bestemmelser i kirkeordinansen, og som vi ikke finder i andre samtidige kilder. I brevet beskæftiger Bugenhagen sig især med forskellige kirkelige problemer, og det giver indtryk af de vanskeligheder, den unge reformationskirke stod over for, og af Bugenhagens stædige kamp for at skaffe anstændige økonomiske vilkår for kirke og undervisning, adeliges modstand og kongens rolle. Efter at have behandlet en del læremæssige og ceremonielle spørgsmål besvarer Bugenhagen de klager af økonomisk art, som superintendenterne åbenbart havde fremført. Han forsvarer sig selv stærkt, og mener, at det er latterligt, at superintendenterne anklager ham. Han henviser dem til kongen og erklærer, at han til stadighed formaner kongen, som han hele tiden har gjort, så disse økonomiske forhold kan blive rettet op.[27] Det er i øvrigt rimeligt at forestille sig, at Bugenhagen efter sin hjemkomst til Wittenberg har henvendt sig til *Melanchthon* for også at få denne til at gøre sin indflydelse gældende til fordel for kirke og undervisningsvæsenet i Danmark. Der findes et brev fra Melanchthon til kansler *Johan Friis*, Danmarks mægtigste politiker, som han i øvrigt kendte personligt på denne tid, et brev som muligvis skal dateres til juli 1540. I brevet beskæftiger Melanchthon sig især med nødvendigheden af, at skolevæsenet i byerne i Danmark nu bliver udbygget. Han hævder, at han er blevet anmodet om at henvende sig til den danske konge om denne sag – et vedlagt brev til denne er dog nu tabt – og understreger meget stærkt, hvor vigtigt det er, at man anvender de kirkelige midler til dette formål, idet han bringer en længere redegørelse for, hvorledes religionen og staten vil blive barbarisk og gå til grunde, om uddannelserne forsømmes.[28]

Året efter fremførtes nye klager af samme art: I august 1540 afholdtes i København en synode for de danske superintendenter, hvor en række læremæssige og ceremonielle spørgsmål blev drøftet. Det er rimeligt at forestille sig, at de teologiske professorer deltog i synoden, ligesom tilfældet var ved de senere afholdte møder af denne art. Sandsynligvis har man i dette forum også drøftet kirkens og universitetets ringe økonomiske vilkår. I hvert fald blev der i oktober 1540 affattet en skrivelse til regeringen fra rektor og professorerne »på universitetets og det menige kleresis vegne«. Brevet er et nødskrig fra det

27. *Johann Bugenhagens skrivelse til superintendenterne*, Nyborg d. 28/4 1539, i: Kirkehist. Saml. 2.R.III, 1864-66, 469-82 (latin), dansk oversættelse i Jørgen Glenthøj: *Johs. Bugenhagen: Sendebrev til den danske kirke*, Mundelstrup 1986. Jfr. N.K. Andersen: *Bugenhagen i Danmark*, i: *Teologi og Tradition. Festskrift til Leif Grane*, red. Th. Grosbøll o.a., 1988, 111-130.

28. Brevet er aftrykt i H.F. Rørdam: *Univ. Hist.* IV, s. 15-17 og *Corpus Reformatorum* ed. Bretschneider, 4, s. 1048-49. Jfr. *Melanchthons Briefwechsel*, hrsg. von Heinz Scheible, *Regesten*, 1980, Bd. 3, nr. 2461.

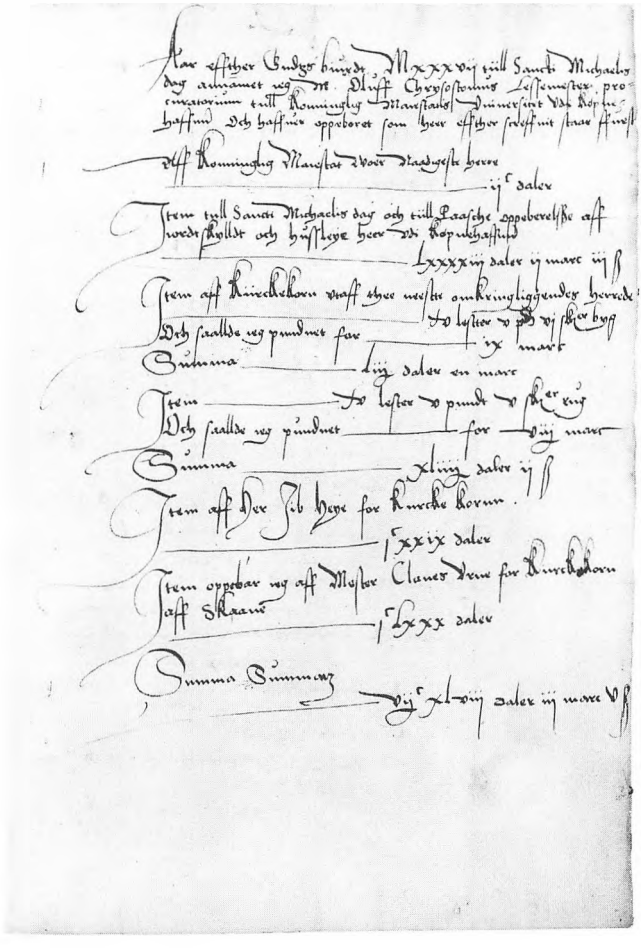

Fig. 25. Første side af det ældste universitetsregnskab, som omfattede årene 1537-1539. Regnskabschefen magister Oluf Chrysostomus har her først noteret indtægterne: Aff konninglig Maiestat woer naadigste Herre ij c (=200) daler«, derefter følger indkomsterne fra jordskyld og husleje for universitetets ejendomme i København og indtægterne for salg af kirkekorn. Københavns universitets arkiv, Rigsarkivet.

betrængte universitet, en uhyre alvorlig anklage mod den begærlige adel og mod kongen, holdt i et sprog som efter tidens målestok var usædvanlig direkte og blottet for retoriske omsvøb. Til indledning anføres, at der nu forefindes en »så mærkelig stor brøst« ved universitetet, som Christian I grundlagde og som Christian III genoprettede, at det simpelt hen ikke længere kan leve op til sit formål, og man må se i øjnene, at hverken danske eller udenlandske studenter agter at studere i København. Dette er den direkte årsag til, at rektor og professorer nu har afholdt møde, idet de har »grangiveligen overvejet al den største brøst, som i så måde findes«. Hensigten med mødet har været intet mindre end at sende en advarsel til regeringen om, at både »religionen« og universitetet står i fare for at gå til grunde:

Vi vil give advarsel om den fordærvelige skade, som vil overgå den kristne religion her i

riget på grund af disse mangler, så at man i tide kan træffe foranstaltninger, så at sådan en græsselig skade ikke indtræffer og får overhånd, og den kristelige religion, Guds ære og gode nyttige boglige kunster går aldeles til grunde, hvilket vil være riget til stor uudsigelig fordærv og den allerstørste vanære.

I skrivelsen samler de sig derefter om tre punkter, hvor forbedringer straks er påkrævet. 1) Kongen havde i fundatsen lovet, at kirkens len, prælaturer og kannikedømmer kun skulle gives til personer, som havde studeret 2 år ved universitetet i København, og som kunne fremvise en god udtalelse fra underviserne om deres lære og levned eller som på anden vis var anerkendt som dygtige lærde mænd. I fundatsen havde man netop begrundet dette ved at understrege nødvendigheden af, at lærde mænd kunne få en anstændig løn, da dette ville være en fordel for både kirken og staten og i øvrigt være til Guds ære. Men denne artikel overholdes ikke, og den er dog, siger professorerne, kristelig og virkelig til stor nytte og gavn for staten. 2) Vikariedømmer og altergods, som tidligere var skænket til den hellige kirke af adelsfolk og gode, gudfrygtige mennesker til fattige personers underhold, folk, som kunne tjene kirken og staten, dette fjernes nu fra kirken, så fattige, hjælpeløse studenter ikke kan få studiestøtte fra disse midler. Dette er en overtrædelse både af Guds lov og af den borgerlige lov. 3) Mange adelsfolk nægter i modstrid med Guds lov at give tiende til præsterne. Det har den ulykkelige følge, at mange bønder nu også nægter at give tiende, fordi de hævder at de som »fattige stackarle« ikke kan være forpligtet til at give tiende, hvis de rige slipper.

Det er disse tre punkter, som volder universitetet ubegribelig stor skade, hedder det videre, for det medfører at studentertilgangen svigter, og hele universitetet vil komme til at ligge øde hen, hvis man ikke hurtigt griber ind. Både de, der er ansat i kirken nu er hjælpeløse og trængt på mange måder, og de, som gerne vil studere, formindskes dagligt, fordi de ikke får den støtte af de kirkelige midler, som de bør. Dette vil Gud straffe hårdt. Dagligt modtager vi skrivelser, fortsætter professorerne,fra talrige steder i Danmark, fra Norge, Gotland og de omkringliggende lande, i hvilke man anmoder os om at sende prædikanter og lærere. Vi uddanner og afsender også mange med største flid, men vi får ingen nye studenter i stedet, fordi fattige personer har ikke råd til selv at bekoste deres studieophold i København, »og de får plat ingen hjælp af kirken, som de dog ifølge Guds lov skulle underholdes af. Og de rige mennesker foragter boglig uddannelse eller kaster sig over andre ting«. Følgen heraf bliver,at kirken og den kristne tro – for hvis skyld dog tidligere danske konger og rigsråd har vovet deres liv – vil gå helt til grunde p.gr. af nogle personers mangel. Konsekvenserne af dette bedes kongen og rigsrådet nu »grangiveligen betænke og overveje«. Skrivelsen munder ud i en gentagelse af den alvor-

lige advarsel. Professorerne søger herigennem ikke personlig fordel, men de føler sig forpligtet til at advare, så regeringen i tide kan afværge den tilstundende fordærvelige skade, som vil indtræffe, såfremt de fattige studerende, som skal uddannes til kirke og undervisning, ikke får understøttelse af de kirkelige midler. Dersom deres advarsel tages til følge, vil Gud rigeligt belønne kongen og rigsrådet med et lykkebringende styre.[29]

Det er et deprimerende indtryk disse og lignende klager giver os af regeringen, af adelskredsene og det højere borgerskab. Dels fortsatte man pengebegærligt at strække hænderne ud efter de kirkelige besiddelser, dels ringeagtede man ganske universitetsstudier, dels blev løfter af økonomisk art til universitetet ikke indfriet. Det var således en højst usikker tilværelse, som man gik ind til, hvis man påbegyndte et studium med henblik på embede i kirken, ved universitetet eller det øvrige skolevæsen. Studenterfrekvensen må have befundet sig på et katastrofalt lavt niveau, ikke underligt, at professorerne var bange for, at universitetet snart ville blive opløst. Det har vel også været på denne baggrund, at de nu bad kongen forsøge at bevæge Bugenhagen eller en anden europæisk berømt professor til at lade sig ansætte ved Københavns universitet som professorernes »hoved«. Så kunne, mente de over for kongen, universitetet blive kendt og omtalt. Kongen stillede sig bag det forslag og tilbød Bugenhagen et sådant embede. Han prøvede at lokke ham ved et stille en høj løn i udsigt, han anslog også en venskabelig, humoristisk tone, idet han genopfriskede for Bugenhagen mindet om den gode appetit, denne havde næret for dansk mad under sit lange Danmarksophold 1537/39, og kongen mente endelig, at Bugenhagen bedre end andre kunne tåle det danske klima. Men skulle Bugenhagen ikke indvillige, bad kongen ham skaffe en anden lærd mand og så i øvrigt blot mødes med kongen ved det store møde, der var berammet til afholdelse i Ribe, hvor Kirkeordinansen skulle revideres af konge, rigsråd og superintendenter. Kongen kunne også godt tænke sig, at Luther og Melanchthon rejste en tur til Ribe, men dels kendte han bedre Bugenhagen og dels vidste han, at de to herrer var optaget af mange andre vigtige sager, så han ville afstå fra en henvendelse til de to berømtheder![30]

Hvad kom der ud af disse klager fra universitetet? De fik faktisk visse positive resultater: de sidste to paragraffer i recessen fra den herredag, der

29. RA, KU 12.13.01, Konsistoriums kopibøger 1538-1602, fol. 22-24. H.F. Rørdam: *Univ. Hist.* IV, s. 17-20. Brevet er dateret Haffniae hebdoma Simonis et Judae apost. 1540, d.v.s. ugen efter den 28. oktober, men dateringen er skrevet med en anden hånd og er næppe korrekt, jfr. også Rørdams bemærkning, anf. arb. s. 19, og smst. I, 140-141.

30. Christian III til Johan Bugenhagen, Gottorp d. 6/1 1542, trykt i *Aarsberetninger fra Geheimearchivet,* udg. af C.F. Wegener, Bd. I, Kbh. 1852-55, s. 221-24.

afsluttedes den 22. oktober 1540 i København, indeholdt bestemmelser, som utvivlsomt har deres baggrund i det ovennævnte, idet lensmændene fik befaling til sammen med superintendenterne i de enkelte stifter at foretage visitatsrejser til samtlige landsbykirker og købstæder, hvor de skulle undersøge regnskaberne og få overblik over sognepræsternes og sognedegnenes lønninger (§ 26). Samtidig indskærpede kongen stærkt, at sognene skulle give disse personer den nødvendige løn, hvilket de var forpligtet til »på Guds vegne«; og i § 27 blev det befalet lensmændene og superintendenterne at rejse til hver eneste købstad, hvor de i nærvær af sognepræst, borgmester og byråd ganske nøje skulle registrere de økonomiske midler – bl.a. altergods, kalentegods, gildegods, jordskyld og andre poster – som kunne samles under ét og anvendes til etablering af en skole, således at lærerne kunne få en anstændig løn »på det at skolerne må ved magt holdes, så der med tiden ikke skal blive brøst på skolemestre og andre lærde mænd, fra hvilke den kristelige religion skal have bistand og opretholdelse.« Samtidig opfordrer kongen alvorligt undersåtterne til at sætte deres børn i skole og lade dem lære »gode kunster og skrifter og optugtes udi Gudsfrygt og ære, som tilbørligt er«.[31]

Desuden blev det i 1541 pålagt herreklostrene og domkapitlerne at underholde ialt 27 studenter med kost, klæder og bøger. En fordelingsplan over de enkelte institutioners forpligtelse blev udarbejdet, men disse kunne selv bestemme, hvilke personer der skulle oppebære denne studiestøtte.[32] Også på det netop omtalte møde i Ribe (1542) blev der vedtaget bestemmelser, som – hvis de blev fulgt – kunne have en gavnlig virkning for universitetet i form af øget studentertilgang, bl.a. fordi det blev lidt mere tillokkende at søge præsteembede. Det blev også fastslået, at domkapitlet nu skulle opfylde kravet fra Kirkeordinansen gående ud på, at der ved hvert domkapitel skulle ansættes en lærd teolog som lektor. Med hensyn til kannikerne blev endvidere indskærpet kravet om, at de skulle residere ved domkirken medmindre de var i kongens tjeneste eller på studieophold ved et universitet. En kannik kunne altså frit – uden at miste sine indtægter – studere ved universitetet. Dette kunne måske virke inspirerende og derved også være til gavn for universitetet. Men samtidig tog kongen med den anden hånd, idet han ved en særlig skrivelse (4/5 1542) *tilbagekaldte* det løfte, han havde givet i Fundatsen om, at ingen -undtagen kancellitjenere – kunne blive forlenet med et kapitelspræbende med mindre han havde studeret 2 år ved universitetet. Det er indlysende, at den hidtidige bestemmelse i høj grad måtte være utilfredsstillende for adelen, hvis akademiske ambitioner var temmelig begrænsede – dette punkt

31. J.L.A. Kolderup-Rosenvinge: *Gamle Danske Love IV,* 1824, s.211-12.
32. Danske Magasin 3.R.VI, s.309. H.F. Rørdam: *Univ. Hist.* I, s.142.

var jo netop et af de tre alvorlige klagepunkter, som universitetet i 1540 havde fremlagt for regeringen (jfr. ovenfor s. 111 f.) – og kongen følte sig åbenbart nu nødsaget til at tilbagekalde dette krav. For fremtiden kunne han frit bestemme, hvem han ville forlene med kapitelspræbenderne, en bekvem måde for ham til at aflønne folk eller supplere deres løn. En af de første, som kom i betragtning, var den nye bogtrykker Gerhard Faber.[33]

I de følgende år måtte Bugenhagen gentagne gange minde kongen om, hvor nødvendigt det var, at han virkelig drog omsorg for universitetets tilstand. Kongen skulle nøje se til, at der ikke manglede lærere i nogen embeder, »for begynder det først at komme en lille smule i forfald, så bliver der til sidst intet deraf, ligesom det skete med det tidligere [førreformatoriske] universitet«. Også præsternes slette lønninger skulle kongen rette op på. I et personligt brev til ham havde Bugenhagen således skrevet, at der var så mange præster, som var så dårligt lønnede i Danmark, at de måtte forlade embederne. Direkte og uden omsvøb erklærede Bugenhagen, at denne skade kunne kongen nemt afbøde ved at anvende *hele* den gamle bispetiende – nu kongetiende – til dette formål, og frimodigt tilføjede han: »Eders Kgl. Majestæt beholder dog nok alligevel«. Med skriftordet formanede han kongen til først at søge Guds rige og hans retfærdighed, så skulle alt det andet gives ham. For hvis præster var så slet aflønnede, så ville det afholde unge mænd fra at påbegynde et studium. Kongen burde undersøge hele dette problem gennem en visitats, og Bugenhagen gentog skarpt: »Bispetienden er ikke et jordegods eller en godsejerindtægt, men blev oprindeligt givet til kirkens underhold«. Kongen skulle hjælpe Kristus med at bevare hans rige, så ville Kristus til gengæld hjælpe kongen med at bevare hans jordiske rige, hvilket han jo nu også gjorde, og Bugenhagen håbede, at kongen ville vise sig taknemlig over for dette!

Denne opsang fra Wittenberg bekom selvsagt ikke Christian III vel, og i sit svar følte han sig foranlediget til et langt forsvar for den måde, hvorpå han havde gennemført reformationen og ordnet de økonomiske forhold. Kongen stillede sig temmelig uforstående over for Bugenhagens udredninger. Han havde aldrig hørt klager af denne art fra danske sognepræster, hævdede han, og han vidste ikke andet, end at enhver fik den løn og det underhold, som blev fastsat, da Bugenhagen deltog i udarbejdelsen af Kirkeordinansen og revisionen heraf i Ribe. Men skulle det være tilfældet, at enkelte sognepræster ikke helt fik den rette løn – hvilket kongen ikke kendte noget til – så ville dette blive afklaret gennem en visitats, som Bugenhagen foreslog. Kongen ønskede nem-

33. Overenskomsten mellem universitetet og Gerhard Faber, d. 23/7 1542, H.F. Rørdam: *Univ. Hist.* IV, s. 21.

lig ikke, at man skulle klage over ham blot p.gr. af sådanne bagateller, for han havde uden at rose sig virkelig lige fra begyndelsen sat Guds ære og den sande kristelige religion højere end noget andet, ja, for at gøre det hele så godt som muligt havde han netop indhentet og fulgt Bugenhagens og andre rådgiveres mening. Han mindede dernæst denne om de beslutninger, der blev truffet vedr. bispetiende, da Bugenhagen var til stede, og kongen kunne ikke uden rigsrådet ændre heri,men som den af Gud indsatte øvrighed havde han aldrig været forsømmelig m.h.t. det, der var nødvendigt for de fattige, religionen og undervisningsvæsenet, og han ville indtil døden opretholde og beskytte Kristi rige og den evangeliske tro.[34]

Endnu et karakteristisk eksempel på de økonomiske byrder, man i disse år forsøgte at lægge på universitetet skal nævnes: Fra kongen udgik befaling til universitetets bønder i *Tryherred* og *Holboherred,* at hver skulle skove seks læs brænde og transportere det til staden. Trods kongebrevet mod ægtkørsel (1539, ovenfor s. 110) betragtede universitetets ledelse dette som et privilegiebrud og afsendte et skarpt brev, skrevet på tysk, så den tysktalende Christian selv kunne læse det. I brevet protesterede de og appellerede stærkt til kongens kristelige regentpligter. De omtalte det pågældende privilegium og citerede det sted fra den latinske fundats, hvori universitetets ansatte i lighed med adelens undersåtter befriedes for sådanne økonomiske byrder og tilføjede, at disse privilegier og friheder, som universitetet var funderet på, og som svarede til privilegierne ved tyske og andre udenlandske universiteter, havde professorerne med deres ed til kongen lovet at beskytte og håndhæve og at modvirke alt det, der ville reducere og begrænse dem. Det krav, kgl. majestæt nu stillede, var uden fortilfælde og betød et privilegiebrud, hvorfor de anmodede om, at det blev tilbagekaldt, idet de henviste til Guds og kongens ære og almenvellets bedste. Kongen burde tværtimod beskytte og håndhæve universitetets rettigheder af grunde, som han selv ville acceptere, når han hørte dem. Kongen måtte ikke tillade, at man reducerede disse eller overhovedet satte dem til diskussion. Det var simpelthen en pligt, som hvilede på Christians kongelige og kristelige embede. Ikke mindst i disse tider, da den sande kristelige lære, lutherdommen, blev forfulgt og så mange universiteter øde-

34. Johan Bugenhagen til Chr. III, Wittenberg d. 19/8 1542, Otto Vogt und E. Wolgast (Hrsg.): Dr. *Johannes Bugenhagens Briefwechsel,* 2. Ausg. Hildesheim 1966, s.235-37, og d. 13/1 1546, s.345-51. Chr. III til Johan Bugenhagen, Århus d. 3/3 1546, C.F. Wegener (udg.): *Aarsberetninger fra Det Kgl. Geheimearchiv* I, Kbh. 1852-55, s.243-44. En udmærket fremstilling af, hvorledes man i et enkelt stift, Fyn, prøvede at rette op på kirkernes og skolernes ringe økonomiske tilstand, findes i H.F. Rørdam: *Mester Jørgen Jensen Sadolin, Fyns Stifts Reformator og første evangeliske Biskop,* Odense 1866, især s.43-53.

lagt, var dette nødvendigt, og professorerne ville også nødigt have et dårligt eftermæle. Hvis de virkelig undlod at reagere over for dette krav, så kunne kongen i øvrigt med føje anklage dem for forsømmelighed, og i afskedshilsenen til Christian og hans nærmeste familie udtrykte professorerne endelig det håb, at den Almægtige ville bevare kongen i lykkebringende regering og sand erkendelse af den kristne frelsende lære.[35] Reaktionen fra kongens side kender vi desværre ikke.

Først i 1555 indtrådte en virkelig positiv vending i regeringens økonomiske politik over for universitetet. På kongens opfordring havde de tre ansete professorer doktorerne *Peder Palladius*, *Johs. Machabæus* og *Chr. Morsing* i oktober 1554 indfundet sig hos kongen på Nyborg slot. Kongen anså nemlig disse tre for bedst egnede til at rådgive om »hvorledes det (universitetet) kunne bringes på fode og hæves til en større glans end hidtil«. Ved et møde i maj 1555 i København blev universitetsgodset udvidet med 26 gårde, og indtægter herfra skulle anvendes til forhøjelser af professorernes lønninger, således at lærerne i de højere fakulteter hver fik 200 daler årligt, medens det tidligere havde været 100 og 150 (jfr. ovenfor s. 109). De filosofiske professorer skulle hver have 100 daler, medens den tidligere havde været 70. Det, der blev tilovers af godsindtægterne efter denne forhøjelse, skulle deles i to dele, hvoraf den ene skulle anvendes til »diverse udgifter«, den anden bruges til fattige studenter. Det er dog næppe rimeligt at forestille sig, at der ville blive noget overskud af denne art. I gavebrevets indledning bemærker kongen, at »universitetet ikke var så rigelig funderet, at doktores og læsemestre kunne få deres rimelige løn«, men som omtalt af Ejvind Slottved i bd. IV, s. 3, må disse lønforhøjelser p.gr. af prisstigningerne snarere betragtes som nødvendige ajourføringer end som reelle lønforhøjelser.

Samtidig udvidede kongen dog også den gratis *studenterbespisning* i Helligåndshuset, således at den nu kunne omfatte 20 fattige studenter mod tidligere 12 (jfr. ovenfor s. 108). Den økonomiske basis for dette var kongetiende fra 39 sjællandske sogne. Man anvendte altså netop den fremgangsmåde, som Bugenhagen så indtrængende havde opfordret kongen til at anvende. Rektor og professorer skulle udpege studenterne – de skulle være fattige og flittige – og kongen advarede i denne forbindelse mod korruption: ingen skulle modtage denne studiestøtte for gunst eller gave eller for nogen fordels skyld, – men

35. *Rektor og professorer til Chr. III, Kbh. d. 7/1 1549,* H.F. Rørdam: *Univ. Hist.* IV, s. 44-47. De forfølgelser af lutheranere, som omtales, refererer til den katholske »modreformation«, som kejser Karl V iværksatte i disse år efter sejren over de tyske protestantiske fyrster 1546/47, se Martin Schwarz Lausten: *Religion og politik. Studier i Chr. III's forhold til det tyske rige i tiden 1544-59,* 1977, s. 43f.

kongen og dronningen selv »anbefalede« dog jævnligt snart den ene snart den anden student til dette middagslegat, henstillinger som universitetet selvsagt ikke kunne modsætte sig.[36] Også kansler *Johan Friis* betænkte nu personligt de studenter, idet han (1555) indstiftede et legat på 1000 daler, hvis årlige renter på 50 daler skulle uddeles blandt fattige studenter.[37]

På et par andre områder viste kongen også sin gode vilje over for universitetet i disse år; han forbedrede således de filosofiske professorers lønninger (1556) og, hvad der især blev af betydning, han lod oprette en lærestol i hebraisk. Den direkte anledning hertil skulle have været en visit, som en græsk udsending fra ingen ringere end *patriarken af Konstantinopel* aflagde i Danmark. Han førte samtaler med *Niels Hemmingsen* og blev her orienteret om de danske kirkelige og undervisningsmæssige forhold, hvorunder han dog ikke afholdt sig fra at udtrykke misfornøjelse over, at man anvendte gejstligt gods til verdslige formål, og han savnede ved universitetet – som han i øvrigt roste højt – en lærer i hebraisk, som ville kunne læse Guds saliggørende Ord på grundsproget, ja tale og skrive dette sprog. Dette skulle have gjort så stærkt et indtryk på Christian III, at han straks lod oprette et sådant embede. Det økonomiske grundlag herfor var kongen dog ikke til sinds at udrede, men mente, at dette passende kunne klares af kirkerne på Lolland og Falster. Efter forhandlinger blev man da enige om, at disse årligt – til evig tid – skulle indbetale 80 daler til universitetet eller i gennemsnit 1 daler fra hver kirke.[38]

Trods disse enkelte lyspunkter var der dog til stadighed tilfælde, hvor magtfulde personer, adelige, ja kongen selv, flittigt forsøgte at udbytte universitetet. Til studiestøtte for fattige studenter var der således i fundatsen henlagt 60 daler, som besidderen af St. Laurentii kapel i Roskilde årligt skulle udbetale universitetet. I 1543 blev den tyske kansler *Anders von Barby,* hvis indflydelse i kredsen omkring kongen var mindst lige så stor som Johan Friis', forlenet med dette. Fra samme år udeblev den årlige indbetaling til universi-

36. H.F. Rørdam: *Univ. Hist.* I, s.235-36. Om den samtidige store regulering af præsternes lønninger, hvor man også først og fremmest anvendte kongetiende, henvises til Ejvind Slottved: *Klemmebrevene 1555. Studier over præsternes økonomi under Chr. III,* Historisk Tidsskrift 12.R. VI, 1973, H. 3-4, s.465-93. Regeringens udgifter til denne forbedring af præstelønningerne var dog temmelig beskedne, smst. s.489.

37. H.F. Rørdam: *Univ. Hist.* I, s.237. Om de økonomiske forhold, set fra ledelsens synsvinkel, s. Martin Schwarz Lausten: *Biskop Peder Palladius og kirken 1537-156,* 1987, 265-272.

38. H.F. Rørdam: *Univ. Hist.* I, s.242-45. Omtalen af grækerens besøg findes i N. Krag og St. Stephanius: *Christian III's Historie* I, 1776, s.289. Kongebrevene af 29/6 1557 om afgifterne i H.F. Rørdam: *Univ. Hist.* IV, s.87-88. Peder Oxes skrivelse til kongen om forhandlingerne d. 7/7 1557 smst. s.89-90. Fundatsen for det hebraiske professorat er dateret d. 13/7 1557.

tetet. Barby var tilmed en af universitetets konservatorer (se nedenfor s. 144), men først i 1556 lykkedes det universitetet at drive ham til en aftale. Den er ikke pyntelig for kanslerens eftermæle. Han lovede ud af sin »gode vilje og venlige holdning over for de fattige studiosen« for fremtiden at indbetale til universitetet et årligt beløb, dog ikke på 60 daler, som fundatsen sagde, men kun 30 daler d.v.s. de årlige leveomkostninger for en enkelt student! Til gengæld måtte universitetet eftergive ham hele det skyldige beløb, nemlig 60 daler årligt siden 1543, ialt 780 daler – 26 studenters årlige leveomkostninger.[39] Kongens anvendelse af præbender i kapitlerne og domkirkerne måtte selvsagt stadig være utilfredsstillende for universitetet (jfr. ovenfor s. 115), og i slutningen af 1557 forsøgte man atter at få privilegierne overholdt. Man ønskede, at disse midler kunne blive anvendt til pension til ældre universitetslærere, man ønskede også en overholdelse af det gamle krav om to års universitetsstudier som betingelse for modtagelsen af disse præbender, ligesom man ønskede den praksis afskaffet, at børn kunne få del i disse midler. Kansler Johan Friis mente i sine kommentarer hertil, at »de gejstlige« var vellønnede, måske bortset fra superintendenterne,pensionsforslaget kunne han støtte, men kravet om to års universitetsstudier ville kongen ikke følge, og han vedblev i fremtiden med at anvende disse gejstlige midler til aflønning af sine kancellieembedsmænd. For dog at vise en vis imødekommenhed indskærpede han nu kapitlerne de kendte betingelser for præbendeindehavere, hvilket medførte, at en del præbender blev frie og tilfaldt universitetet, som anvendte dem til supplering af lønningerne. Også kapitlernes og herreklostrenes pligt til at betale studieophold for nogle studenter blev nu indskærpet og udvidet, idet også de norske kapitler nu fik dette pålagt. Det samlede antal studenter, som på denne vis skulle underholdes i København, blev derved 35, et tal som dog næppe nogensinde blev nået.[40] Rektor og professorerne måtte også stadig være på vagt over for »angreb« mod universitetsgodset. Eksempler herpå omtales nærmere i bd. IV (s. 4) her skal blot nævnes, at Frederik II i 1561 af hensyn til sine jagtinteresser fik gennemført et mageskifte med universitetet, hvilket næppe var i dettes favør, og da *Johan Friis* (1563), universitetskansler og konservator, fik gennemtrumfet et køb af nogle universitetsgårde og jorder, som havde bekvem beliggenhed for hans egen hovedgård, blev det til direkte skade for universitetet – som iflg. fundatsen iøvrigt slet ikke måtte foretage et sådant salg. Behageligt har det heller ikke været, da Frederik II udøvede stærk pression på universitetet for at få dette til at afhænde – mageskifte – en af dets ejendomme i København, som kongen ville anvende til sin rådgiver

39. H.F. Rørdam: *Univ. Hist.* I, s. 252, IV s. 70-71.
40. H.F. Rørdam: *Univ. Hist.* I, s. 246-51.

Hieronymus Thenner. Universitetet afviste, men vi ved ikke hvordan sagen endte.[41]

Disse træk er dog ikke betegnende for regeringens økonomiske politik over for universitetet under *Frederik II*, tværtimod. Den positive holdning, man nu indtog medførte en så stor forbedring i dets tilstand, at man ikke tidligere i dets historie havde oplevet noget tilsvarende. Først må nævnes oprettelsen af *kommunitetet*, hvis fundats blev underskrevet den 25/7 1569, og som nu skulle give underhold til 100 studenter. Værdien af det gods, som dannede grundlaget, beregnedes til 60.000 daler, og den årlige indtægt godt 4000 daler, men en nærmere omtale af kommunitetet hører hjemme under det teologiske fakultets historie, da stiftelsen i særlig grad var knyttet til dette fakultet. Også vedr. de nærmere omstændigheder omkring dette gods og om kommunitetets bygninger må henvises til de relevante bind.[42] Dog indeholdt kommunitetets fundats et par bestemmelser, som tjente til yderligere at befæste universitetets position og dets nødvendighed for samfundet: for fremtiden kunne ingen blive immatrikuleret medmindre han kunne fremvise en udtalelse fra rektoren for den skole, han kom fra, og desuden blev det nu pålagt biskopperne, at de for fremtiden ikke måtte ordinere nogen til præst, medmindre han havde studeret flittigt i nogle år ved universitetet i København og kunne fremvise et vidnesbyrd fra rektor. Hvis han havde studeret i udlandet, skulle han først gå til en eksamen hos de teologiske professorer og modtage en udtalelse fra dem om, at han i alle religionsartikler lærte i overensstemmelse med den danske kirke. Samtidig indstiftedes *Stipendium Regium*, et rejselegat, som skulle bestå af 400 daler, der årligt uddeltes til fire studenter – tre teologer og én mediciner – som agtede at studere udenlands. Disse penge skulle udredes af klostrene Sorø, Antvorskov og Ringsted, en bestemmelse som næppe blev modtaget med større begejstring her, og det viste sig også vanskeligt at få disse penge indbetalt til universitetet.[43]

Ligeså betydningsfuld blev den store regulering af lærerlønningerne, som fandt sted gennem den såkaldte *Nye fundats* af 11/9 1571, hvor man ikke alene ajourførte disse, men også foretog reelle lønforhøjelser ved hjælp af de præbender, som nu blev tillagt universitetet. De teologiske professorer blev gennem nyordningen iøvrigt medlemmer af Roskilde domkapitel og var som

41. H.F. Rørdam: *Univ. Hist.* II, s. 51-54.

42. Niels Knud Andersen: *Det teologiske Fakultet 1479-1597*, i *Københavns Universitet 1479-1979* V, red. af Leif Grane, 1980, s. 66-70. Ejvind Slottved og Mogens Thøgersen: *Universitetets gods*, i *Københavns Universitet 1479-1979* IV, red. af Svend Ellehøj og Leif Grane, 1980, s. 6-9. Villads Villadsen: *Universitetets bygninger*, smst. s. 147-51.

43. H.F. Rørdam: *Univ. Hist.* II, s. 83-84.

sådanne forpligtet til at underholde nogle fattige skoleelever samt medvirke i ægteskabsdomstolen. Professorernes mulighed for at købe naturalier til favørpris betød også nu en forbedring af deres materielle forhold.[44] Også på andre områder sørgede Frederik II godt for universitetets velfærd. Da det således i en årrække ikke havde modtaget studieskatten fra kirkerne i Skåne og Halland lod han (1571) udsende en befaling herom til de pågældende provster, og 10 år senere, da der atter var problemer omkring disse penge – en af universitetets vigtigste indtægtskilder – måtte han igen strengt indskærpe universitetets ret til denne studieskat. Det var i øvrigt på denne tid, han fritog universitetsansatte for den ekstraskat, som nu blev pålignet Københavns indbyggere. I denne sammenhæng skal også nævnes, at kongen ydede betydningsfulde økonomiske midler for at hæve det almindelige skolevæsen og støtte fattige skoleelever, og vigtigt blev også den store testamentariske gave på 2000 daler til fattige studenter, som kansler Johan Friis efterlod sig. Få år senere klarede man også på god måde spørgsmålet om økonomisk hjælp til professorer, som p.gr. af sygdom ikke længere kunne passe deres embede, ligesom også nogle andre sociale problemer – universitetslærernes enkers økonomiske forhold og huslejehjælp til professorer, som endnu ikke kunne få fri residens – fandt positive løsninger. Frederik II var også flittig til at lade hjemvendte danske videnskabsmænd ansætte ekstraordinært ved universitetet med løn fra det kgl. rentekammer, han understøttede studenter hjemme og ude og sendte jævnligt foræringer til udenlandske lærde mænd. Under denne konge nød universitetet således udstrakt velvilje i økonomisk henseende, et skår i glæden var det ganske vist, at man stadig havde bryderier med Lunds domkapitel, som ikke var synderligt indstillet på at betale de 100 daler til universitetet, som det iflg. fundatsen var forpligtet til. Efter flere forgæves forsøg på at få domherrerne til at leve op til dette, så universitetets ledelse til sidst ingen anden mulighed end at gå rettens vej. Man stævnede domkapitlet, som derpå indgik på et forlig (26/5 1586). Herefter indløb de 100 daler årligt indtil Skånes adskillelse fra Danmark.

Sammenfattende må man give *H.F. Rørdam* ret i den opfattelse, at Frederik II over for universitetet viste »i sandhed en storartet Gavmildhed... hvorved han paa en smuk Maade bødede paa, hvad der var forsømt i Tiden nærmest efter Reformationen«. Mange af de gamle kirkelige midler kom således atter til at tjene kirke og undervisningsvæsen, hvilket oprindeligt havde været meningen.[45]

44. Den nye fundats i Norvin 1940, s. 71-77. Jfr. også H.F. Rørdam: *Univ. Hist.* II, s. 95-100 og Ejvind Slottved: anf. arb. s. 9.
45. H.F. Rørdam: *Univ. Hist.* II, s. 99, 102, 117, 193, 217, 220, 275-78.

Fig. 26. Frederik II's »nye Fundation« for universitetet af 11. september 1571. Efter at universitetslærerne havde klaget over deres dårlige økonomiske forhold til hofpræst magister Niels Kolding, fremlagde rigshofmester Peder Oxe sagen for konge og rigsråd. Resultatet blev dette dokument, som betød en væsentlig forbedring for professorerne. Orig. på pergament i universitetets arkiv, Rigsarkivet.

Til sidst i dette afsnit skal endelig omtales et særligt område, nemlig universitetets ret til at *bevilge skatter* og fastsætte størrelsen heraf. Også opkrævningen af beløbene var magistraten uvedkommende. Det var konsistorium, som vedtog ligningen på medlemmerne af det akademiske samfund, og det var universitetets betjente, der foretog opkrævningen og indbetalingen til kongens kasse. Også andre offentlige indtægter som arveafgifter og visse bøder blev ligeledes indkasseret af universitets egne folk. Fundatsen af 1539 gav universitetets folk frihed for alle statslige byrder, hvorved man egentlig gik videre end 1479 - fundatsen, som kun gav universitetet det privilegium, at dets folk stod under universitetets egen jurisdiktion. Universitetet nød altså frihed for de almindelige statsskatter, og i hele Christian III's tid blev universitetet overhovedet ikke beskattet, under Frederik II blev det ved syvårskrigens udbrud anmodet om en ret ubetydelig skat (»madskat«).[46] Universitetet havde desuden *akcisefrihed på drikkevarer,* idet fundatsen af 1539 gav universitetet ret til at have egen kælder med bestyrer, som måtte sælge øl, vin, også udenlandsk, *afgiftsfrit* til professorer og studenter over hele byen. Det var iøvrigt denne universitetskælder, professorerne benyttede, når de af og til sendte fremmede gæster vingaver, som det var skik og brug, ligesom den også blev anvendt, når doktorer skulle have gaver eller professorerne selv skulle have foræringer ved forskellige lejligheder. Videre nød universitetets folk *frihed for kommunale byrder.* Også dette punkt måtte selvsagt medføre utilfredshed og spændinger mellem akademikere og byens øvrige befolkning, navnlig i trængselstider, når der blev udskrevet ekstraskatter, som f.eks. i 1567 da der blev pålagt byens borgere en såkaldt »maltskat«, der skulle anvendes til byens forsvarsanlæg. Byens øvrighed havde også pålagt universitetslærerne denne ekstraskat, men rektor protesterede til kongen under henvisning til fundatsen. Kongen fritog derpå universitetslærerne – samt byens gejstlige – fra skatten, men da byen et par år senere gjorde samme krav gældende, erhvervede universitetet et kongeligt åbent brev, hvorved de erklæredes fritagne for den slags skatter, og det blev borgmestre og rådmænd forbudt af forulempe de højlærde på denne måde. Dette værdifulde brev kunne universitetet i de kommende år ofte henvise til, og det opvejede rigeligt den ringe udgift på 30 mark, som universitetet havde brugt til en gave til den kgl. øverste sekretær Hans Skovgaard, som havde udvirket brevet! Dette var f.eks. tilfældet under den urolige tid i begyndelsen af 17. årh., hvor byen atter gjorde et sådant skattekrav gældende over for universitetets folk. I en skrivelse til kongen bad de om beskyttelse mod Københavns bystyre, og de henviste her til de privilegier, universitetet havde fået ved oprettelsen og som fulgte Bologna-privilegi-

46. *Acta Consistorii* maj 1563, H.F. Rørdam: *Univ. Hist.* IV, s. 188. Matzen: anf. arb. I, s. 337.

erne, til Christian III's fundats, de efterfølgende kongers bekræftelse heraf samt endelig det ovennævnte brev. De bad om at blive forskånet for denne kommunale skat, som ville nedbryde og vanære det kongelige universitet, idet den ville betyde, at professorerne og andre ved universitetet ville blive almindelige skattepligtige borgere![47]

Kongens indflydelse på universitetet

Fra 1537, da universitetet blev en statsinstitution, lå den øverste styrelse af dets anliggender i forvaltningsretlig henseende i kongens hånd. Han var den øverste konservator og kansler, og selv om grænserne aldrig blev draget helt klart her, var det indlysende, at universitetets fuldstændige økonomiske afhængighed af den verdslige magt måtte blive af stor betydning. Men indtil enevælden (1660) var kongens myndighed over universitetet som læreanstalt dog indskrænket; efter middelalderlig tradition bevaredes– som det fremgår af det foregående – et vist akademisk selvstyre, således var det en arv fra det middelalderlige universitet, at det var universitetet selv, som ansatte nye professorer i ledige embeder. Men på dette meget vigtige område var unitersitetets selvstyre i den her behandlede periode dog kun af rent *formel* art. Det er næppe for meget sagt, at både Christian III og Frederik II betragtede universitetet som deres eget universitet. Kongen blandede sig stærkt i akademiske anliggender, ansættelsen af lærere, tildelingen af grader, undervisningsforhold og lærernes private liv. For Christian III var det afgørende, at universitetet effektivt bidrog til at udbrede og befæste den lutherske lære i riget, derfor vogtede han pinligt nøje på lærens renhed – den danske lutherske kristendomsforståelse skulle ikke sættes under debat. Dette kunne intet gavne, da den jo var selve sandheden – og dette medførte, at han førte nøje kontrol med læreransættelserne. Vigtige embeder blev slet ikke besat uden hans accept, ja, i mange tilfælde var det kongen, som direkte opfordrede folk til at modtage ansættelse i København. Et af de sidste breve, Christian III lod afsende lige før sin død, var en opfordring til den tyske professor *Victor Strigel,* Jena, om at lade sig ansætte ved universitetet. I dette brev skuer Christian tilbage på sin kongegerning, specielt arbejdet med indførelsen af den lutherske reformation. Han nævner hvorledes rigsstyret af ham blev delt i verdsligt styre og »kirkeligt« d.v.s. forkyndelsen af den sande evangeliske lære, han havde ikke skyet nogen midler for at udbrede og befæste lutherdommen. Det var således netop

47. Kongens brev af 13/4 1567 i H.F. Rørdam: *Univ. Hist.* IV, s.211 og af 26/4 1608, smst. s.594-595, 601. Jfr. smst. III, s. 218-220. II, s.67. Det åbne brev af 21/2 1569 trykt smst. s.217.

af denne årsag, at han i sin regeringstids begyndelse havde bragt de forfaldne skoler og den afguderiske form for kristendom, man dyrkede, i en kristelig orden i overensstemmelse med den hellige skrift, alt efter rådgivning fra den salige dyrebare Guds mand doktor Luther og andre lærde gudfrygtige mænd. Dette gjaldt i særlig grad det næsten fuldstændigt ødelagte universitet i København. Derfor havde han overalt ledt efter lærde, kristelige og gudfrygtige mænd, for at dette universitet kunne opretholde den kristelige lære og gode studier i riget. Dette havde da også været tilfældet indtil nu ved den trofaste Guds nåde.

Nogle måneder tidligere, da kongen henvendte sig til Melanchthon for at få en anden tysk professor ansat i København, udtalte han ligeledes sin stolthed og glæde over, at man lige fra begyndelsen og indtil nu fast og urokket havde holdt sig til den Augsburgske Konfession og den rene lutherske lære endrægtigt. Vi har nemlig aldrig og vil det heller aldrig i fremtiden, siger kongen her, tillade farlige opgør eller disputationes om den sandhed, vi har erkendt, og vi håber til Gud, at han fremtidig også vil bevare denne kristne enighed i vore kirker og skoler og fasthed i læren, og at han vil give os lærde mænd og doktorer. Dette er grunden til, at Christian III i sin stadige jagt på udenlandske lærde, som han ønskede til Danmark, gik vejen omad Wittenberg universitet. Direkte forklarede han dette til Bugenhagen, da han i 1541 bad ham hjælpe i disse sager: »For I ved jo, hvilke slags folk vi har her i landet«. Heri var wittenbergerne naturligvis enige. Ganske vist mente Bugenhagen, at kongen også kunne lade nogle danskere gøre karriere, i så fald skulle man bekoste en doktorgrad på dem i Wittenberg, men da der snart opstod lærestridigheder af den ene og den anden art indenfor den lutherske kirke, indskærpede Bugenhagen klart for kongen, hvor vigtigt det var, at kongen nøje kontrollerede de mænd, han agtede at ansætte: »Jeg formaner og beder underdanigst Eders Kgl. Majestæt... at I ikke opfordrer andre til at lade sig ansætte ved Københavns universitet og til at undervise i Guds Ord end lærde mænd fra os, for at der ikke skal komme sværmeri ind i rigerne. For vi kan måske nok finde os i, at nogle i ond mening siger, at vi ikke er lærde nok. Men vi vil ikke – og det vil Eders Kgl. Majestæt langt mindre – finde os i, at falsk lære under foregivende af at det er »kunst« kommer ind i Danmark, vor Herre Jesus Kristus lever endnu, ja også hos os«. Bugenhagen tilføjer, at han er rystet over den senere tids lutherske lærestridigheder og mener, at det gør Djævelen ondt, at de evangeliske bruger alle »artes«, filosofi og teologi, til Kristi og hans evangeliums ære og til frelse for mennesker. Det er jo netop derfor, Gud har udstyret menneskene med så store talenter. Dette synspunkt delte Christian III fuldtud. I sit svar til Bugenhagen erklærede han:

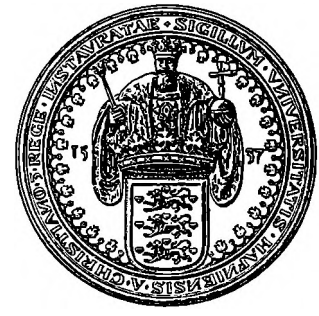

Fig. 27. Det genoprettede universitets segl fra 1537. I midten den kronede Christian III med de kongelige insignier, scepter og rigsæble, omgivet af årstallet 1537. Under ham den store krone og de tre løver. Omskriften lyder SIGILLVM VNIVERSITATIS HAFNIENSIS A CHRISTIANO REGE INSTAVRATAE (Københavns universitets segl, genoprettet af kong Christian). Det er stadig universitetets officielle segl.

Da der desværre er så megen splid mellem dem, der underviser i Guds Ord, så vil vi efter Eders velmente formaning og med Eders rådgivning have nøje opsyn med, hvilke personer vort universitet opfordrer og antager, ligesom det hidtil har været tilfældet. Den Almægtige har af sin milde nåde draget omsorg for, at der ikke er opstået splid i vore riger og lande.

Derfor bad Christian III Wittenberg-reformatorerne om lærde mænd til bestemte embeder, eller han drøftede ansættelser af sådanne med dem, han kunne også støtte universitetets opfordring af visse lærere ved selv at skrive direkte til dem eller han kunne samtale eller lade nogle af sine embedsmænd samtale med den person, man agtede at ansætte som lærer. Efter sådan en samtale kunne kongen så sige direkte, hvorvidt han brød sig om den pågældende.[48]

Hvorledes virkede den *ansættelsesprocedure* i praksis? I nogle tilfælde kunne kongen over for universitetet *»anbefale«* en mand, som han af en eller anden grund ønskede at hjælpe på vej i karrieren. Den senere så berømte salmebogsforfatter *Hans Thomesen*, rektor i Ribe, havde således i 1559 foredraget et mindedigt over *Christian III* ved en sørgehøjtidelighed i Ribe, et digt, som blev trykt og udgivet i Basel året efter. Kort efter havde han henvendt sig til den nye konge Frederik II og gjort opmærksom på, at hans ønsker gik i retning af

48. Se f.eks. vurdering af dr. Tileman Heshussius, Rostock, Christian III til Melanchthon, Kbh. d. 26/2 1558, C.F. Wegener: *Aarsberetninger fra det kgl. Geheimearchiv I*, 1852-55, 293. Se også smst. s. 217, 222, 253, 288, 292, 293. Til Victor Strigel, Kbh. 27/12 1558, H.F. Rørdam, *Univ. Hist.* IV, s.98-100. Johan Bugenhagen til Christian III, Wittenberg d. 23/1 1553, O. Vogt: anf. arb. s.546. Christian III til Johan Bugenhagen, Nyborg, d. 24/2 1553, i: Martin Schwarz Lausten: *König Christian III von Dänemark und die deutschen Reformatoren*, i: Archiv für Reformationsgeschichte, Jahrg. 66, 1975, s. 168-69. Matzen: anf. arb. I, s. 127. Se også afsnittet *»Kongens rådgivere«*, i: Martin Schwarz Lausten: *Chr.d.3. og kirken*, 1987, 94-107.

universitetet. Fra *Frederik II* modtog universitetet en skrivelse, hvori han omtaler Thomesens ønske, og beder og »begærer at I vil fordre og fremme ham til det bedste og efter lejlighed gøre Eders flid, at I kunne fly ham et kald enten ved universitetet eller andetsteds, alt efter hvad I mærker, han er duelig til«. Få uger senere havde medicineren dr. *Elias Rempolt* anmodet kongen om at måtte overtage det ledige embede i medicin, og kongen befalede derefter universitetet at ansætte ham, såfremt han fandtes duelig nok. Et halvt års tid senere måtte universitetet atter undvære denne lærerkraft, da enkedronning Dorothea ønskede ham med på en udenlandsrejse, og efter hjemkomsten herfra anmodede hun universitetet om atter at lade ham ansætte. Også magister *Hans Rasmussen* havde, hjemvendt fra studier i udlandet, henvendt sig direkte til kongen. Da han kunne fremvise en god udtalelse både fra Wittenberg universitet og fra Frederik II's svigerfader, hertug *Ulrik af Mecklenburg*, bad Frederik II universitetet om, at han med det første måtte hjælpes til et embede. Sådanne »anbefalinger« kunne universitetet naturligvis ikke modsætte sig. *Hans Thomesen* var så heldig at blive kaldet til sognepræst ved Vor Frue kirke, hvor universitetet var patron og udpegede præsten sammen med repræsentanter for byen, og *Hans Rasmussen* gjorde man til ekstraordinær professor, senere fik han det beskedne embede som professor pædagogicus, og først efter 20 års forløb rykkede han højere op og blev professor i matematik. Dette skyldes sikkert, at han med sit temperamentsfulde sind og sin manglende økonomiske sans voldte universitetet adskillige bryderier.[49]

Der foreligger også flere eksempler på, at kongen stillede sig kritisk overfor de personer, man foreslog ham til ledige embeder. Wittenbergernes idé, at kongen skulle lade *Niels von Cothen* og *Johs. Draconites* ansætte, ville Christian ikke følge, rimeligvis fordi sidstnævnte var belastet i hans øjne p.gr. af en strid, han havde været involveret i. Ligeledes kunne Frederik II heller ikke uden videre acceptere universitetets forslag om at ansætte dr. *Hans Frandsen* i det medicinske professorat. Kongen ville kun lade ham ansætte, indtil man

49. Frederik II til universitetet d. 2/1 1561, H.F. Rørdam: *Univ. Hist.* IV, s.172. Bjørn Kornerup: *Vor Frue kirkes og menigheds historie* II, 1929-30, s.224-25; 250-55. Frederik II til universitetet, d. 19/2 1561, H.F. Rørdam: smst. s.172-73. *Enkedronning Dorothea* til universitetet, nov. 1561, smst. s.180-81. *Fred.II* til universitetet d. 12/12 1579, smst. s.304-305, jfr. II, s. 638-45. Også *Peder Oxe* »anbefaler« en student som lærer, smst. IV, s.240. Se også Christian III's anbefaling af *Ludolf Prig*, som havde fornøjet majestæten med et digt om dennes kroning. Universitetet føjede kongen og ansatte Prig som lærer d. 8/11 1549, smst. I, s.628. *Hertug Frederik*, senere kong Fred.II, »beder og begærer« af universitetet, at man ansætter hans tidligere prædikant Tyge Asmussen, som nu vil på videreuddannelse ved »vor kære hr. faders universitet og højskole«, 3/9 1558, smst. IV, s.97.

fandt en mand, som kunne »oss og riget... være nyttigere og gavnligere«![50] Men endnu flere tilfælde kendes, hvor kongen direkte anmoder universitetet om at ansætte en bestemt person. Således *befalede* han *(mandavit),* at universitetet kaldede *David Chytræus,* Rostock, til det teologiske fakultet (1552), og han »beder og begærer«, at man ansætter magister *Hans Albertsen* i samme fakultet (1558), da Machabæus er død, og Palladius så syg, at han ikke kan klare undervisningen. Ganske tydeligt udtrykker Christian III sig i brevet til *Victor Strigel,* Jena, hvem han (1558) tilbyder det ene professorat i teologi: af mange lærde og kristelige mænd er Strigel blevet berømmet overfor kongen, som nu ønsker det ledige professorat i teologi besat, og kongen har derfor

»ikke alene befalet de lærde ved vort universitet i København, at de skulle kalde Eder til at overtage den afdøde salige dr. Machabæus' embede, hvilket de også af sig selv var indstillet på, men vi vil også selv herved anmode Eder...«

Da *Rasmus Lætus* netop er hjemvendt fra Wittenberg, hvor han var blevet dr.theol., befaler Frederik II, at han ansættes i det ledige teologiske professorat (»da beder vi Eder og ville...«) (1560), og nogle år senere befaler han, at universitetet lader den kgl. livlæge *Martin Ædituus* ansætte i det ene medicinske professorat (1568), men da *Rasmus Lætus* måtte trække sig tilbage, meddeler kongen (1574), at han har »for godt anset at tilskikke os... mester *Anders Lauritsen«,* som kongen allerede har skrevet til. Derfor »beder og begærer« kongen, at universitetet »nu straks vil kalde ovennævnte mester Anders Lauritsen til samme embede in theologia, så han indtræder i førnævnte dr. Erasmus' sted«. I slutningen af 1569 befaler kongen, at universitetet »straks antager vor... højlærde mand mester *Poul Madsen,* superintendent udi Sjællands stift til professor i den hellige skrift«, men da han ofte må forsømme undervisningen p.gr. af visitatser og lign. vil kongen »Eder alvorligen... have befalet«, at en af de filosofiske lærere overtager timerne i Madsens fravær.

Kongen havde endnu en mulighed, idet han kunne ansætte personer som ekstraordinære professorer. Således blev dr. *Hans Slangerup,* som hjemvendt fra udlandsstudier underdanigst havde tilbudt sin arbejdskraft overfor Frederik II, ved et kgl. åbent brev udnævnt til ekstraordinært at holde forelæsninger i teologi og filosofi (1584), ligesom *Jørgen Dybvad* var blevet det (1575). Forelæsningsemnerne skulle rektor og faglærerne formulere, og kongen følte det desuden nødvendigt at tilføje, at det var Hans Slangerup under

50. Christian III til Bugenhagen, Roskilde d. 20/9 1551, C.F. Wegener: anf. arb. s.228. Martin Schwarz Lausten: *Religion og politik,* 1977, s.99, Fred. II's brev om Hans Frandsen, d. 26/12 1560, H.F. Rørdam: *Univ. Hist.* IV, s. 170-71.

højeste straf forbudt at skabe eller provokere til unødige diskussioner om den hellige skrift, sakramenterne eller andre artikler »hvorved nu desværre den kristne kirke og menighed udenlands er meget forværret«, men han skulle enfoldigt, rent og ret undervise i overensstemmelse med den lære, som har været almindelig i Danmark siden Christian III's tid. Kongen ville lade lønnen til Hans Slangerup udbetale fra det kgl. rentekammer, indtil han kunne få et rigtigt embede ved universitetet.[51]

Vi kan kun gisne om, hvorledes universitetet har reageret over for kongens krav om ansættelser i de enkelte tilfælde, men et par eksempler er dog bevaret, som viser, at universitetet har protesteret: I 1542 ville kongen åbenbart have *Bernart Wigbolt Fries,* som havde studeret i Wittenberg, ansat som professor i jura. Men han havde ikke afsluttet studierne med en grad, var hverken magister eller licentiat, og universitetet havde derfor protesteret, idet det henviste til privilegier og statutter. Dette fremgår af en henvendelse fra kongen til Bugenhagen, som blev bedt om at rådgive i sagen. Kongen havde forhandlet med den pågældende for at få ham til at promovere ved universitetet i København, hvilket han havde afslået. Hvorfor ved vi ikke. Men kongen ville ikke gerne handle direkte imod sine egne udstedte statutter og privilegier, ville også nødig give afkald på Bernart Wigbolt Fries, som han mente var både lærd og dygtig og kunne være til nytte for universitetet. Bugenhagens svar kender vi ikke, men konsistoriums – nu tabte – forhandlinger har indeholdt bemærkninger om, at man ville antage ham i embedet, såfremt kongen ville tillade, at han holdt forelæsninger uden at have doktortitlen. Man mente, kongen skulle spørge Bugenhagen til råds, og tilsyneladende bl.a. spørge, om *kongen* simpelthen kunne kreere ham til licentiat, »thi når paver, kejsere og andre fyrster kunne kreere lærde mænd til doktorer og licentiater, må samme magt også tilkomme Hans Majestæt. Men Bernart bør ikke modtage graden andetsteds fra«. Kort efter omtales Bernart Wigbolt Fries som licent. juris.[52]

Endelig haves også eksempler på, at kongen direkte forlangte personer

51. Uddrag af *Acta Consistorii* fra 1552 i H.F. Rørdam: *Univ. Hist.* IV, s.30. Kongebrev af 31/5 1558 om Hans Albertsen, smst. s.95-96. Af 9/6 1560 om Rasmus Lætus, smst. s.168. Af 11/5 1574 om Anders Lauritsen, smst. s.254-55. Af 21/10 1568 om Martin Ædituus, smst. s.214-15. Christian III til Victor Strigel, Kbh. d. 27/12 1558, smst., s.98-100. Kgl. befaling vedr. Povl Madsen, d. 24/12 1569, smst. s.220-21. Af 24/8 1584 om Hans Slangerup, smst. s.324-25, jfr. 2, s.648-53. Om den gnesioluthersk tendens i Christian III's korrespondance med disse og andre, som han ønskede til universitetet, se Martin Schwarz Lausten: *Religion og politik,* 1977, s.317, jfr. s. 309 og 317.

52. Chr. III til Bugenhagen, Odense, d. 22/10 1542, C.F. Wegener: anf. arb. s.228. H.F. Rørdam: *Univ. Hist.* I, s.425-28.

afskediget fra universitetet. Særligt karakteristisk for kongens grove indblanding i embedsbesættelser er sagen omkring *Jørgen Dybvads* stilling. Denne mand, som siden skulle falde så dybt, forstod til at begynde med at slå på de rette strenge overfor hoffet. Han vendte hjem fra udlandsstudier med anbefalingsskrivelse fra kongens nære fortrolige, svogeren kurfyrst *August af Sachsen* og kunne desuden overbringe udenlandske forlydender om Niels Hemmingsens kryptokalvinistiske tilbøjeligheder – hvilket senere medførte dennes fald. *Frederik II* gjorde straks Dybvad til ekstraordinær professor (1575), og da denne to år senere havde æret kongen ved at dedicere ham et skrift om en komet, man netop havde set, tilsmilede den kongelige lykke ham atter på storslået vis: Kongen overdrog ham professoratet i matematik og gav ham eneretten til at udgive danske almanakker og skrive kalendere. Den hidtidige professor i dette embede *Anders Pedersen Køge* fik sin afsked af kongen og henvistes til et kanonikat i Lund samt en årlig foræring fra kongen bestående af noget korn. Dette forekom åbenbart universitetet for groft, og man nægtede at efterkomme det kongelige diktat. Resultatet blev en skarp skrivelse fra Frederik II, i hvilken han meddelte, at han havde »for godt anset, at der skulle ske en forandring udi universitetet med professionibus hvad mathematicam lectionem belanger«, således, at Anders Pedersen Køge herefter skulle residere ved sit kannikedømme, og i hans sted skulle indtræde Dybvad, hvilket kongen allerede havde *befalet* gennem kansleren. Men nu havde kongen erfaret, »at I endnu lidet have rettet Eder efter samme vor vilje«. De havde taget mere hensyn til personen end til faget, men Anders Pedersen Køge kunne efter kongens gode donation ikke beklage sig, og da Dybvad tilmed skulle være velegnet til embedet »da bede vi Eder og ville, at I det så endelig straks bestiller, at M. Jørgen Dybvad tilforordnes at læse Mathematica«. Universitetet føjede sig da efter kongens vilje.[53]

Et andet rent akademisk anliggende, i hvilket kongen også foretog indgreb nogle gange i denne periode, var tildelingen af universitetets højeste grad, *doktorværdigheden*. Som alle andre steder var dette iflg. fundatsen en videnskabelig udmærkelse, som kun skulle kunne uddeles af en videnskabelig autoritet efter en fri vurdering af den pågældendes videnskabelige kvalifikationer. Betingelserne for gradens erhvervelse og de bestemmelser, som iøvrigt gjaldt i forbindelse med den offentlige disputation, højtideligheden i Vor Frue kirke m.v. viser klart denne værdigheds anseelse. Vel hed det i fundatsen 1539, at graden uddeltes på kongens autoritet (autoritate Regiae Maiestatis), men

53. Om hele Jørgen Dybvad-sagen se Jens Glebe-Møller: *Det teologiske Fakultet 1597-1732*, I *Kbh. Univ. 1479-1979* V, red. af Leif Grane, 1980, s. 103-107. H. F. Rørdam: *Univ. Hist.* II, s. 182-83; s. 564 f., III, s. 499-508. Bjørn Kornerup: *Biskop Hans Poulsen Resen*, I, 1928, s. 290-98.

dette var blot en tilkendegivelse af, at kongen havde overtaget pavens plads i forholdet til universitetet (jfr. ovenf. s.96). Det har naturligvis ikke været meningen, at kongen direkte skulle kunne forlange graden uddelt til personer, som han ønskede hædret. Alligevel ser vi, at allerede Christian III åbenbart forlanger sin tyske hofprædikant *Nicolaus Krag* kreeret til bakkalaur i teologi og få måneder senere til doktor, og da Frederik II befalede, at universitetet gjorde *Povl Madsen* til teologisk professor og ansatte en af de filosofiske lærere til at vikariere for ham, krævede han samtidig, at universitetet »med det første efter lejligheden promoverer ham in Doctorem theologiæ«, og vikaren skal ligeledes med det første gøres til bakkalaur i teologien. Nogle år senere befalede kongen, at universitetet straks promoverede *Jakob Madsen,* som overtog den suspenderede Niels Hemmingsens embede, til dr.theol., og ved samme lejlighed krævede kongen videre, at *Rasmus Katholm* og *Anders Mariager,* som »også vel skulle være skikkelige og lærde«, ligeledes blev promoveret til doktorer i teologien, »boglige kunster og religionen til forfremmelse og ære«. Katholm, sognepræst ved Vor Frue kirke, var en af tidens mest yndede prædikanter, og Anders Mariager, sognepræst ved Nikolaj kirke, havde netop tilegnet kongen et lærd skrift om Fadervor – som iøvrigt også indbragte ham en kongelig foræring på ikke mindre end 100 daler. Et par dage efter denne befaling havde kongen åbenbart erfaret, at sognepræsten ved Helligåndskirken *Peder Winstrup* »også skal være en god skikkelig, lærd mand, så han samme Gradum og lærdoms vidnesbyrd også værdelig skal kunne antage«, hvorfor universitetet fik befaling til også at promovere ham til doktor i teologien. Det skal dog tilføjes, at ingen af de tre sidstnævnte virkelig fik graden. De to første vistnok fordi de uheldigvis døde kort efter, og i Winstrups tilfælde er det muligt, at universitetet har protesteret. I hvert fald opnåede han først graden i 1591 efter retmæssigt at have disputeret.[54]

Når kongen således gentagne gange greb ind i ansættelser og afskedigelser og tildelingen af grader, kan det ikke undre, at han også kunne udtale sig om *undervisningens indhold* og f.eks. nedlægge forbud mod emner, han ikke ønskede behandlet på universitetet. I sådanne tilfælde var det så som så med det akademiske selvstyre, men mest bemærkelsesværdigt i denne sammenhæng er dog et par efterretninger, som med al tydelighed viser kongens personlige indstilling til universitetet og demonstrerer, hvorledes han kunne opfatte dette som et område, han personligt skulle føre tilsyn med. Herunder afholdt han sig ikke fra at udtale de alvorligste bebrejdelser, når nogle universitetsan-

54. Fundatsen, Norvin 1940, s.67, H.F. Rørdam: *D. Nicolaus Krage, Kong Christian III's Hofprædikant,* Kirkehist. Saml. 2.R. IV, 1867-68, s.... 45-66. H.F. Rørdam: *Univ. Hist.* I, s.169, IV, s.24, 221., II, s.560-561, 747-748, IV, s.308-310, III, s.564.

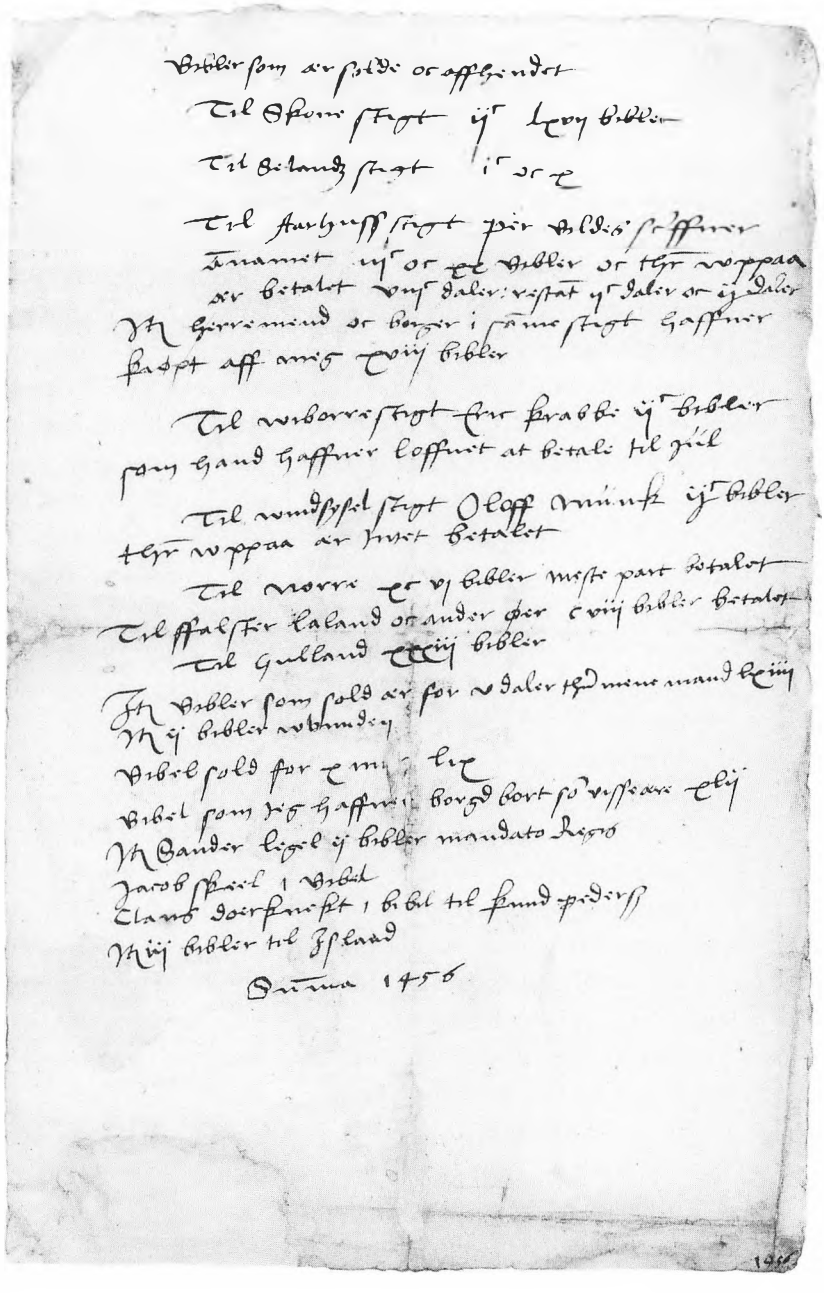

Fig. 28. Christian III's Danske Bibel (1550) var reformationsårhundredets største litterære bedrift. Professoren i medicin Chr. Therkeldsen Morsing og professoren i teologi Johannes Machabæus fik pålagt salget af bøgerne. Denne fortegnelse over Morsings andel af bibelsalget viser bl.a., at han til Sjællands stift solgte 110 eksemplarer, til Norge 96 eksemplarer og til hele Island blot 3 eksemplarer. Skrevet egenhændigt af Johannes Machabæus (1554/57). KB.

liggender ikke passede ham, ja, i det sidste af de her nævnte tilfælde udslyngede majestæten mundtligt en lang røffel mod de sikkert temmeligt chokerede professorer, som han traf ved en bryllupsfest i København. I maj 1544 meddelte rektor *Peter Svave* i konsistorium, at han fra ganske pålidelig kilde havde erfaret, at kongen nu var så misfornøjet med professorerne og universitetet i det hele taget, at han fortrød, at han nogensinde havde oprettet det. Konsistorium blev da enig om, at hver enkelt professor skulle forbedre sig og stå til ansvar over for kongen hver for sig. Vi ved ikke, om der har været en speciel anledning til denne kgl. utilfredshed, men året før havde konsistorium måttet vedtage nogle bødebestemmelser, som skulle tages i anvendelse, når professorer udviste forsømmelighed m.h.t. undervisning og administrativt arbejde. I øvrigt var det netop på denne tid, de vigtige forhandlinger foregik mellem universitetet og Roskildekannikerne, hvorunder disse blev presset til at opgive deres katholske lære. Måske har kongen været utilfreds med forløbet af diskussionerne? Eller har han været utilfreds med det videnskabelige niveau? I hvert fald ser vi, at der i sidste halvdel af året foretages usædvanlig mange promotioner, bl.a. finder nu de første teologiske doktorpromotioner sted ved det genoprettede universitet. Christian III's tilbud til universitetet om selv at overtage rektorværdigheden eller lade sønnen, hertug Frederik, blive rektor, skal muligvis også sættes ind i denne sammenhæng. Universitetet betakkede sig åbenbart for forslaget.

Endnu skrappere kunne Frederik II opføre sig. I et brev til universitetet fra efteråret 1572 nævnte han først, hvorledes faderen Christian III havde lagt et stort arbejde i universitetets genoprettelse for at man her kunne uddanne lærde danske mænd, »og ikke have behov at hente dem fra andre fremmede steder«. Professorerne havde fået en anstændig løn, hvilket Frederik II havde fortsat, ja, han havde tilmed forbedret deres lønninger så meget, at de på ingen måde kunne beklage sig. Kongen havde naturligvis håbet, at hver lærer nu ville være så meget mere flittig i sit embede, men han har nu erfaret, at nogle af professorerne skulle være forsømmelige »bode mett etthers lectier, saa och icke heller skulle disputere saa titt och offte, som fundatzen vdesker«. Dette havde kongen bestemt ikke regnet med, og da han ikke bryder sig om, at de skal have en så stor løn og samtidig være forsømmelige i embede og kald, beder og »serdelis strengeligenn biude« han hver enkelt, at han passer sin undervisning i henhold til fundatsen. Hvis nogen har lovligt forfald, skal han meddele dette til rektor og vicekansleren, og forsømmer nogen undervisningen uden grund, skal hans løn simpelthen tilbageholdes »og ikke gives ham igen, medmindre det sker med Vor bevilling og tilladelse«. Det pålægges alvorligt rektor og vicekansler at føre nøje tilsyn med disse forhold og underrette kongen, hvis nogen af lærerne i fremtiden er forsømmelige. Undlader de

to denne pligt, skal de selv stå kongen til ansvar.

En årrække senere følte kongen det atter nødvendigt at sige direkte til professorerne, hvad han mente om deres embedspligter. Ved Christian Friis' bryllup, som kongen afholdt på Københavns slot i 1585, fik Frederik øje på professorerne, som stod for sig selv blandt gæsterne. Han gik hen til dem og begyndte at underholde dem med, hvad han anså for sand luthersk kristendomsforståelse. Han ville aldrig, om det så skulle koste ham liv og krone, vige fra den lære, han havde modtaget fra Christian III. Men desuden tilføjede han, at professorerne også vidste, at der for statsledere intet vigtigere fandtes end at holde urostifterne borte, da de var en pest og fordærvelse for alle gode samfundsborgere, og han udviklede videre, hvor alvorligt diskussioner og tvivl om den rette lære var både for kirken og staten. Professorerne havde allerede i Christian IIIs tid fået nøje foreskrevet de regler, de skulle følge, og Frederik havde selv altid afskyet enhver, som af ærgærrighed eller lignende grunde havde forsøgt at forvanske den sande himmelske lærdom. Kongen fremhævede sin egen rundhåndethed over for Guds Ords fattige tjenere og føjede til: *»Men så forlanger jeg også lydighed!* Og har I professorer ved universitetet eller nogen af præsterne glemt, hvad der hører til Eders kald og hvad der er vor vilje, så vil jeg endnu engang lægge Eder det alvorligt på sinde...«. Han indskærpede dem dernæst deres pligt til at afholde sig fra vranglære og at følge landets nedarvede kristendomsforståelse. Skulle de endnu have økonomiske problemer, åbnede han mulighed for atter at hjælpe, men gentog: »Eders opgave skal det være at studere vel, at lære retteligt og at arbejde på, at lærdommen må bære den bedst mulige frugt!« Denne bryllupsfest glemte professorerne næppe med det første.[55]

Universitetets responderende virksomhed

Vigtigt til belysning af universitetets forhold til det danske samfund er også dets *responderende virksomhed.* I fundatsen 1539 pålægges det teologerne at afgive betænkning i henhold til Guds Ord i samvittighedsspørgsmål, men disse tilfælde var alligevel ikke rene fakultetsanliggender, hyppigt rettedes kongebreve af denne art ikke specielt til teologerne, men til »de højlærde« d.v.s. rektor og professorer i almindelighed.

Hvad drejede disse sager sig om? Det kunne være samvittighedsspørgsmål i snævrere og bredere forstand, problemer vedr. den lutherske kristendomsfor-

55. Uddrag af *Acta Consistorii* i H.F. Rørdam: *Univ. Hist.* IV, s. 23, 238. Smst. I, s. 169-187. II, s. 266-267. Om forhandlingerne med domkapitlerne, se nedenf. s. 136.

ståelse, hvor kongen fra udlandet blev opfordret til at lade universitetet udtale sig, det kunne være problemer omkring de mennesker, som her i landet stadig holdt fast ved den romersk-katholske tro, moralske spørgsmål, gejstliges forseelser, ægteskabssager, arveretssager etc. Det var en rådgivende funktion, universitetet her udførte, og det var således ikke en ordinær domstol, men ved særlige kongelige befalinger udtalte universitetet ofte domme efter forhør og vidneudsagn.

Fra regeringens side havde man i 1543 besluttet at foretage et endeligt opgør med de – indflydelsesrige – medlemmer af kapitlerne i København, Roskilde og Lund, som ikke ville opgive deres romersk-katholske tro, og som – hemmeligt – stadig holdt katholske messer. Det var langvarige teologiske forhandlinger, som i et vist omfang overværedes af Christian III personligt, og som resulterede i, at kannikerne underskrev erklæringer, der viste at de var blevet overbevist om sandheden i den lutherske lære. Trods emnet var sagen ikke et specielt anliggende for det teologiske fakultet, selvom dettes lærere naturligvis i særlig grad var i aktivitet. Under sagen optræder da også medicineren *Chr. Therkelsen Morsing*, dialektikprofessor *Sinning* og hofprædikanten *Nicolaj Krag*. Under forhandlingernes forløb prøvede Roskilde kannikerne netop at henvende sig til teologerne privat for ad denne vej, skriftligt, at få en afklaring i stand, men de modtog en skarp afvisning: skrivelser vedrørende denne sag skulle stiles til kgl. majestæt eller til universitetet, og professorerne ville ikke afholde sig fra en offentlig diskussion, hvis kongen eller universitetet befalede det. De teologiske professorer havde, hævdede de, ikke mere med sagen at gøre end alle andre professorer. Og da en af de lundensiske kanniker, magister Peder Iversen, i København henvendte sig til Peder Palladius for at forhandle med ham om sagen, fik han det svar, at dette ikke angik biskoppen alene, men hele universitetet. I dette opgør med den gamle kirke ønskede kongen magtfuldt gennem universitetet at demonstrere den lutherske læres sandhed og overlegenhed. De katholske kanniker, hvis argumentationer var teologisk velfunderede og blev fremført på en besindig, begavet og undertiden sarkastisk måde, klagede bl.a. over, at universitetet blev misbrugt i dette konfessionsopgør. Universitetets adfærd var efter Roskildekannikerne helt forkastelig. Ethvert fakultet kunne frit opstille teser og disputere for og imod dem med henblik på træning af studenterne, men det var ganske uhørt, at man bagefter skulle underskrive teserne og således binde folks samvittigheder. På samme måde vendte Lunds domkapitel sig skarpt imod fremgangsmåden, idet de også ankede over, at man skulle underskrive disputationsteser. Skulle de endelig underskrive, foreslog de, at man anvendte den gamle fremgangsmåde at sende teserne til den kristne verdens fire katholske hoveduniversiteter, Köln, Louvain, Paris og Oxford for at lade disse give en vurdering. Faldt

den positivt ud, ville Lundekannikerne også underskrive! Forhandlingerne endte med, at alle kannikerne efterhånden pressedes til underskrift.[56]

Også afvigende opfattelser af den evangeliske kristendomsforståelse blev i grove tilfælde indbragt for konsistorium til mundtlig behandling. Dette var således tilfældet med *Simon Corb* (1545), en fanatisk sværmer, som i sine rasende udbrud titulerede professorerne »Satans brødre«, tog afstand fra både Luther og paven, men bekendte sig selv til »Kristi sekt«. Udfaldet af sagen kendes ikke. Af lignende art var *Adrian Hollænder,* som på kongens befaling blev indkaldt til forhør i konsistorium (1546/47), hvorunder han, som kendte tyske sværmere, gik ind for åndsdåb og tog afstand fra den lutherske nadverlære. Tilmed nægtede han Kristi guddommelighed. Udfaldet kendes heller ikke af denne sag. Bedre orienteret er vi om sagen vedr. to unge gejstlige fra Fyn, *Lavrits Heliesen* og *Christoffer Michelsen,* som især synes at have angrebet romersk-katholske levn i stiftet og navnlig rettet deres vrede mod superintendenten Jørgen Sadolin. Efter at de to var blevet afskediget ved lokale instanser, behandledes sagen af universitetet, som dog ikke skulle dømme, men foretage undersøgelser. Konsistorium mente, at man hverken skulle landsforvise dem eller tillade en offentlig diskussion, hvilket kongen bifaldt, for sagen »er befrygtendes at kunne komme meget ondt af«. Han befalede nye forhør af de to unge teologer. Vi kan ikke forfølge sagen her, den rummer adskillige interessante aspekter vedr. universitetets virke som domstol og kongens fremfærd – under et af forhørene, som blev holdt på Københavns slot, tog kongen selv ordet – men den endte med at begge fik livsvarigt fængsel.

Ovenfor er omtalt, hvor magtpåliggende det var for universitetet og kongen under opgøret med kannikerne, at det var universitetet og ikke et enkelt fakultet eller enkelte professorer, som førte sagen. Men både konsistorium og regeringen gik naturligvis forsigtigt frem og lod de enkelte situationer afgøre, hvorledes man udadtil skulle optræde i sådanne sager. I den såkaldte *Æpinus*-sag (1550), lærestriden om Kristi nedfart til dødsriget, forekom det dem mest betimeligt at følge en modsat fremgangsmåde: kun én af professorerne skulle afgive svaret til bystyret i Hamburg, for at der ikke, hvis man svarede i hele universitetets navn, skulle gives lejlighed for nogen til at angribe det danske universitet og den danske kirke. Og i den store *Interims*-sag (1548) besluttede kongen p.gr. af udenrigspolitiske hensyn at hemmeligholde den teologiske betænkning, han havde modtaget af Peder Palladius og Johs. Machabæus,

56. Disputationerne med domkapitlerne og de andre sager af lignende art fra 1540'erne og 1550'erne er nærmere behandlet i Martin Schwarz Lausten: *Biskop Peder Palladius og kirken 1537-1560,* Kbh. 1987, kapitlet *Forhandlinger, domstolsafgørelser, betænkninger* (ved universitetet), s. 272-311. Der findes oplysninger om kildematerialet.

som på deres side tilsyneladende havde forestillet sig en offentliggørelse i hvert fald af den store betænkning om emnet, som de afleverede til rektor Peter Capiteyn. Endvidere medførte kongens fremgangsmåde i *Osiander*-sagen (1552) – en lærestridighed om retfærdiggørelseslæren, som udspilledes i Preussen – at han kom til at skade universitetets omdømme i udlandet, hvor det danske halvfærdige skrift måtte give modtagerne det indtryk, at man i København ikke evnede at udrede denne teologiske sag.[57]

Foruden disse teologiske betænkninger måtte konsistorium også undersøge en lang række sager om *gejstliges forseelser.* I nogle tilfælde skulle det efter forhør afgive dom, undertiden sammen med rigsrådet eller sammen med nogle af kongen særligt udpegede personer. Et par eksempler blandt mange skal nævnes. Præsten *Hans Brunckel,* Skåne, havde udvist forsømmelighed ved nadveren, hvor han havde ombyttet rækkefølgen af brødets og vinens uddeling. Kongen bad universitetet afgive betænkning, men antydede selv kraftigt en hård straf. Præsten afsattes, men fik atter embedet efter et lille års forløb.[58] Præsten *Jakob Nielsen,* Skåne, som i fuldskab havde sunget barske smædeviser om sin biskop Niels Hvid og generet dennes familie ved bl.a. at kaste sten ind i bispegården om natten, blev af konsistorium indstillet til afskedigelse. Dette skete, og selvom konsistorium indgav en bønskrivelse til kongen, henrettedes præsten kort efter (1586).[59] Endnu mere opsigtsvækkende og celeber var sagen omkring reformatoren biskop Jørgen Jensen Sadolins søn, provst og magister *Hans Jørgensen Sadolin,* som var veluddannet ved flere udenlandske universiteter og så højt estimeret som latinsk digter, at han af Frederik II havde fået tildelt den sjældne betegnelse *Poetus Laureatus.* Ved en landemodedom i 1576 blev han afsat, fordi han iflg. anklagen »havde beligget en jomfru af Maribo kloster«. Efter Sadolins bønskrifter til kongen og dennes familie, lod Frederik II sagen appellere til en domstol, bestående af universitetet, kansler Niels Kaas og rentemester Christoffer Valkendorf, men de stadfæstede dommen. Bag et af sagens aktstykker, som ligger i konsistoriets arkiv, har en af dommerne, biskop *Povl Madsen,* ikke afholdt sig fra at føje spot til skade, idet han efter dommen på latin har noteret: »Gud Herren tilbagetrænger klogt den rasende Satan, som ved denne slags forargelse beflitter sig på at

57. Jfr. også. N.K. Andersen: *Det teologiske fakultet 1479-1597;* i: Københavns Universitet 1479-1979, V, red. Leif Grane, 1980, s. 32-38.

58. Kongebrev af 22/7 1575, trykt i Kirkehist. Saml. 2.R. IV, 1867-68, s. 349-351, hvor også andre akter vedr. sagen er publiceret.

59. Alle sagens akter er aftrykt i *Danske Magazin* 3.R. III, 1851, s. 140-168. En vurdering af sagens juridiske aspekter ved retshistorikeren J.L.A. Kolderup-Rosenvinge, smst., s. 169-175. H.F. Rørdam: *Univ. Hist.* II, s. 232-236.

nedværdige det hellige Ords embede«.[60] En anden præst, Jens Clausen, Vonsbæk, havde p.gr. af menneskelig svaghed, som han skrev i sin appel til kongen, haft samleje med sin forlovede, inden han giftede sig med hende, og var blevet suspenderet. Kongen befalede universitetet at forhøre og afgive skriftlig responsum på grundlag af samvittigheden og i ansvar for Gud. Tilsyneladende fik han atter embedet. Mere kendte sager som bl.a. *Iver Bertelsen* og djævlebesværgelsen (1567) og ikke mindst *Niels Hemmingsens* afsættelse er udførligere behandlet andetsteds. Men også disse sager var konsistorieanliggender og angik ikke specielt det teologiske fakultet.[61]

Også kongens personlige forhold – hans påtænkte ægteskab med niecen *Sofie af Mecklenburg* skulle universitetet udtale sig om, såvel som en lang række ægteskabssager, hvor konsistorium enten skulle dømme eller mægle; dette gælder f.eks. sagen om den kendte skotske kvinde på Tjele *Genete Craigengelt* og hendes børn med *Mogens Lauridsen Løvenbalk* (1554).[62] Videre afgav universitetet betænkning i et spørgsmål, som vi ville kalde samfundsøkonomisk, men som datiden også anså for »religiøst«, problemet om fastsættelse af lovlig *rentefod,* idet man fra middelalderen havde arvet Moselovens forestilling om rentetagning som noget ugudeligt.[63] Konsistorium kunne også få kgl. befaling til at medvirke til udarbejdelse af love og anordninger, dette gælder således ægteskabsforordningen (1579) og den berømte islandske »Storedom«, som skulle begrænse de mange tilfælde af blodskam i Island (1563).[64] I denne og mange andre sager vurderede konsistorium ud fra »Guds Ord«, især med henvisninger til Mosebøgerne. Det gjaldt også en bigamisag fra Næstved, som kongen havde henvist til universitetet, men som dette afviste, fordi det ville være »besværligt, at vi, som *gejstlige* ere skulle tage os sådanne verdslige sager

60. Kongens brev af 11/12 1576 trykt i H.F. Rørdam: *Mester Jørgen Jensen Sadolin,* Odense 1866, s.169-170. Jfr. H.F. Rørdam: *Univ. Hist.* II, s.196-197.

61. Kongens brev af 5/12 1584 trykt i H.F. Rørdam: *Univ. Hist.* IV, s.327-328. Bj. Kornerup: *Det lærde Tidsrum,* i: *Den Danske Kirkes Historie,* udg. af Hal Koch og P.G. Lindhardt, 1959, s.197-200. Niels Knud Andersen: *Det teologiske Fakultet 1479-1597,* i Kbh. Univ. 1479-1979, V, red. af Leif Grane, 1980, s.70-79.

62. *Danske Domme 1375-1662. De private domssamlinger.* Ved Erik Reitzel-Nielsen, II (1554-1569), 1979, s.27- 35.

63. Se Martin Schwarz Lausten: *Rentespørgsmålet hos teologer i den danske reformationskirke,* i: A. Andersen o.a. (red.). Festskrift til Troels Dahlerup, Århus 1985, s.91-104, og der anført ældre litteratur.

64. Kongebrev af 13/4 1579 om ægteskabsordningen, i: H.F. Rørdam: *Univ. Hist.* IV, s.298-299. H.F. Rørdam: *Et Bidrag til Islands Kirkehistorie,* Kirkehist. Saml. 2.R. IV, 1867-68, s.176-181.

til og dømme på nogens ære eller liv, hvilket og her til dags aldeles har været usædvanligt«. I brevet til bystyret i Næstved lagde universitetet dog ikke skjul på forbrydelsens alvor, som ville opvække Guds retfærdige hævn og straf, om personerne forblev ustraffede. Drabssager kunne man heller ikke behandle, men anførte også her Moselovens bestemmelse, som måtte indgå i de dømmende myndigheders behandling.[65]

Endnu en funktion skal nævnes i denne sammenhæng, selvom den vel ikke direkte falder ind under den responderende virksomhed, nemlig den *eksamen* eller *vurdering* af *bispekandidater,* som kongen lejlighedsvis udbad sig af *konsistorium,* altså ikke af det teologiske fakultet. Det synes vanskeligt at finde en forklaring på disse vurderinger, som er ejendommelige, idet fremgangsmåden ikke er i overensstemmelse med Kirkeordinansen, der bestemte, at bispekandidaten skulle overhøres af den nærmestboende biskop. Der er tilsyneladende ikke tale om regelmæssige foreteelser. I bestallingen for *Hans Tausen* som biskop over Ribe stift (1541) omtaler kongen »de vidnesbyrd, ham givne er af vore elskelige doktorer, læsemestre og andre lærde mænd udi vort universitet i vor stad København...«, og af Frederik II's skrivelse til universitetet i anledning af *Peder Tøgersens* udvælgelse til biskop i Viborg stift (1571) fremgår formlen: Kongen har anset det for nyttigt og godt, »at han af Eder bliver overhørt og examineret før han til det embede af os bliver samtykket og konfirmeret...«, derfor befaler kongen, at de straks »med flid overhører og examinerer (ham) og al lejlighed grundigt erfarer«. Udtalelsen skal universitetet aflevere til kongen allerede dagen efter. Også ved *Niels Palladius'* (1552) og *Tyge Asmundsens* (1560) bispevalg er der tale om sådanne vidnesbyrd fra universitetet. Denne praksis ophører dog senere.[66]

Universitetets censurmyndighed og tilsyn med bogvæsenet

Grundlaget herfor fandtes i Kirkeordinansen 1537, hvorefter ingen nye bøger, danske, latinske eller tyske måtte trykkes i kongens riger og heller ikke ind-

65. H.F. Rørdam: *Univ. Hist.* II, s.231-232, hvor også andre sager omtales, IV, s.286-287. Matzen: anf. arb. I, s.221-226.

66. Bestallingen til *Hans Tausen* d. 21/10 1541, Kirkehist. Saml. 2.R. III, 1864-66, s.28-29. Frederik II til universitetet, d. 27/5 1572, trykt i Kirkehist. Saml. 2.R. II, 1860-62, s.658-659. Martin Schwarz Lausten (udg.): *Kirkeordinansen 1537/39,* 1989, s.134-135 (om valg af superintendenter). Universitetet til Fred. II, d.13/10 1560, Kirkehist. Saml. 2.R. IV, 1867-68, s.340-341. Matzen: anf. arb. I, s.225. H.F. Rørdam: *Univ. Hist.* II, s.199-200. Martin Schwarz Lausten: *Biskop Niels Palladius,* 1968, 29-30.

føres andetsteds fra, især af den slags, som indeholder emner af teologisk, politisk eller økonomisk art, medmindre de først var gennemset af universitetet og godkendt ved et vidnesbyrd af superintendenten i hvert enkelt stift. Dette blev gentaget og udvidet noget i Kirkeordinansen 1539, idet der her også blev udstedt forbud mod, at nogen trykte eller lod trykke håndbøger, missaler eller andre bøger omhandlende de kirkelige ceremonier, bønnebøger og kollekter, »thi man får ellers ingen ende på at gøre bøger, love, statutter og ordinanser«. Ved et tilfælde var den første bog, der underkastedes censur hverken dansk, tysk eller latinsk, men islandsk (Oddur Gottskalkssons Ny Testamente, nov. 1539), som konsistorium skulle have konstateret var »rettelig udsat efter den latinske translation«. Reglen indskærpes adskillige gange senere. I kongebrevet til Christian III's Bibel (1550) udstedes forbud mod at trykke bibelen eller dele deraf uden kgl. bevilling, og da dette alligevel var sket i flere tilfælde, gentages forbudet 1552, og 10 år senere måtte Frederik II i brev til samtlige superintendenter gentage bestemmelsen. Baggrunden er nu, at der er blevet indført mange bøger i landet, som ikke er blevet censureret af universitetet, og det er interessant, at kongen i sin argumentation ikke alene fremfører hensynet til religionen – man må befrygte, at mange sekter og meget ondt imod den rette religion indføres – men også den nødvendige omsorg for det danske sprogs renhed: Det danske mål vil blive forvandlet og forfalsket af den årsag, at der i udlandet ikke findes folk, som er tilstrækkeligt kyndige i det danske sprog. De ovennævnte censurbestemmelser indskærpes derfor. Det samme er tilfælde tre år senere, da *Lavrits Benedicht* får eneret på at trykke alle bøger, som udkommer i Danmark. Alt skal først censureres, så man sikrer sig, at det er til gavn for religionen eller almenvellet, og i 1576 gentages endelig bestemmelserne ved et kongebrev. Foranlediget af Niels Hemmingsensagen besluttede samtlige professorer sammen med de københavnske sognepræster med deres underskrifter og segl, at de altid endog under dødsstraf vil lade ethvert teologisk skrift censurere af universitetet og lade det approbere af kgl. majestæt, inden det gives i trykken (1575), bortset fra at universitetet ved denne lejlighed også afgiver en kraftig bekendelse til den sande lutherske lære.

Universitetets censur skulle sikre, at der ikke blev udgivet bøger, som kunne skade samfundet enten ved at kritisere dettes grundlag, den lutherske kristendomsforståelse, eller på anden vis skabe uro. Men den skulle også værne om det danske sprog, drage omsorg for at oversættelser var korrekte, og der er tegn på, at professorerne kunne tage dette temmelig bogstaveligt. *Præsten Hans Lavritsen* siger således i fortalen til »Sielebog« (1587), som han havde oversat fra tysk, at tre universitetscensorer, alle teologiske professorer, hver for sig havde gennemlæst bogen og siden havde alle i fællesskab oplæst den kapitel for kapitel, ord for ord! Men også bøgers videnskabelige værdi

skulle universitetet vurdere. Manuskriptet til *Hans Svanings* bog mod *Olaus Magnus'* krønike fik de højlærde til gennemsyn med den befaling, at de skulle se, om de »det noget forbedre kunne«. Et eksempel på et skrift, som vistnok blev standset af censuren, var *Hans Tausens Judicium de excommunicatione* (1557), som *Peder Palladius* returnerede med en bemærkning om, at Machahæus' nylige død og hans egen svaghed var årsag til, at Tausen ikke kunne få sit ønske opfyldt.[67]

Universitetet skulle foruden censurvirksomheden også selv virke positivt for at besørge »gode« bøger til udgivelse. Det fik således befaling om at forestå udgivelsen af *Niels Jespersens* gradual, som man tidligere havde godkendt (1567), men det værk, som står i forgrunden her, er naturligvis *Christian III's Danske Bibel* (1550), hvis udgivelse blev befalet universitetet. *Christiern Pedersens* første oversættelse var færdig i 1543, men af ukendte grunde standsede arbejdet derpå, og kongen overdrog det nu til konsistorium, der nedsatte en kommission af professorerne *Peder Palladius, Johs. Machabæus* og *Niels Hemmingsen,* kannik *Hans Henriksen* og præsten *Peder Tidemand,* som skulle revidere arbejdet og sørge for udgivelsen iøvrigt. Pengene kom fra landets kirker, som hver skulle udrede to daler, samt fra Øresundstolden, et udlæg, som senere tilbagebetaltes. Nogle studenter var undervejs beskæftiget med renskrivning, og konsistorium vedtog, at disse studenter til gengæld skulle foretrækkes, når der blev middagslegater ledige ved Helligåndshuset. Bibelarbejdet skal iøvrigt ikke gennemgås her, blot skal det tilføjes, at universitetet også fik overdraget salget af værket,som i første oplag tryktes i 3000 eksemplarer. Regnskabsmateriale eksisterer endnu, og det viser bl.a. hvor mange kirker erhvervede Bibelen, hvor store honorarer, kommissionsmedlemmerne fik o.a. Den revision og genudgivelse, som Frederik II ønskede, voldte universitetet meget besvær, fordi kongen ud fra sin konservative holdning på én gang ville holde fast ved Luthers oversættelse, men samtidig ønskede foretaget rettelser i henhold til grundteksten. Det var en næsten umulig opgave og farlig. Flere tilfælde havde tydeligt vist, at man skulle vogte sig for at fremføre meninger og fortolkninger, som afveg fra gængs opfattelse, og dette problem fremgår

67. Martin Schwarz Lausten (udg.): *Kirkeordinansen 1537/39,* 1989, s.136, 231-232. – Det kgl. forbud i nov. 1552, i: H.F. Rørdam: *Univ. Hist.* IV, 56. Kongebrev af 1/1 1562, smst. s.181-182. Brev til Lavrits Benedicht af 24/11 1565, smst. s.207-208. Kongebrev af 15/5 1576, smst. s.268-269. Erklæringen af 9/7 1575 i: Joh. Grundtvig: *Et lidet Bidrag til D. Niels Hemmingsens Historie,* Kirkehist. Saml. 2.R. IV, 1867-68, s.744-746. H.F. Rørdam: *Univ. Hist.* I, s.291, II, s.359-360. Ellen Jørgensen: *Historieforskning og historieskrivning i Danmark indtil aar 1800,* 2. udg., 1960, s.89. Martin Schwarz Lausten: *Chr. d.3. og kirken,* 1987, 207-213 (Censur og kontrol med gejstlige, universitetslærere og udlandsstudenter). Om Tausens skrift, smst. s. 197-207.

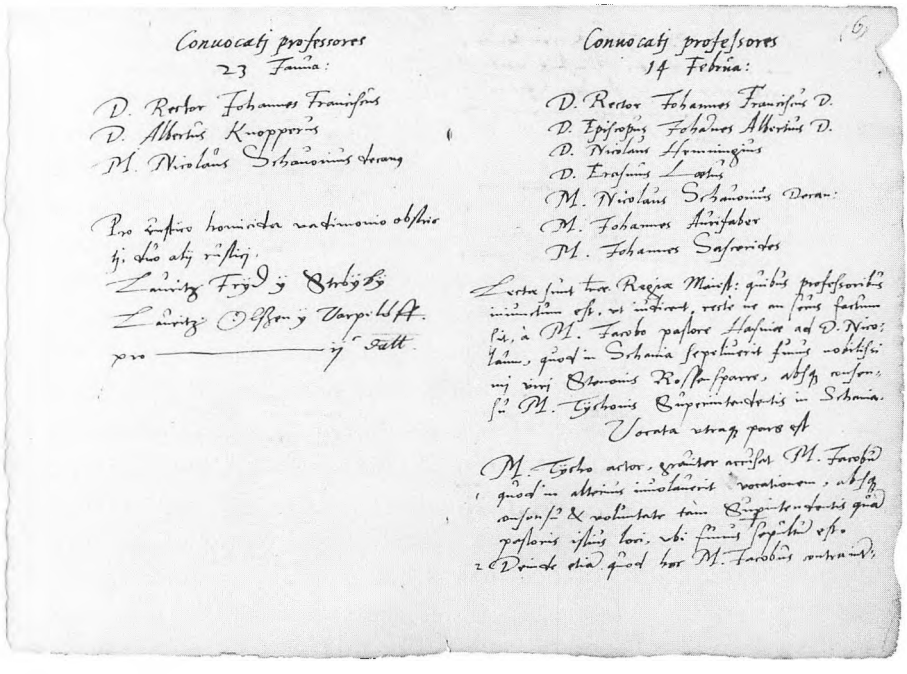

Fig. 29. Indtil nyeste tid var det ældste bevarede bind af Acta Consistorii, konsistoriums forhandlingsprotokoller, fra 1599. I 1973 fandt man i Rigsarkivet et fragment af den originale protokol fra 1566. Opslaget viser referat af mødet den 23. januar og begyndelsen af referatet fra mødet den 14. februar 1566, hvor man behandlede en anklage af biskop Tyge mod præsten Jakob Nielsen ved St. Nikolaj kirke, København, for at have grebet ind i en anden præsts embedsområde. Universitetets arkiv, Rigsarkivet.

også tydeligt af de breve, som angår sagen. Betegnende kunne hofpræsten i et fortroligt brev til Povl Madsen i denne sammenhæng erklære, at »kongen er mistænksom over for alt nyt, især i disse tider«, men i 1589 kunne man endelig udsende Frederik II's Bibel.[68]

UNIVERSITETETS FORFATNING

Den omvæltning, som reformationen betød for det danske samfund, medførte, at universitetet ophørte med at være en kirkelig institution. Det blev nu en

68. *Bidrag til Den danske Bibels Historie*, udg. af Aarhus Universitet, Aarhus 1950. Oluf Friis: *Den Danske Litteraturs Historie* I, 1975, 296-301. N.K. Andersen, anf. arb. s. 30-32. Martin Schwarz Lausten: *Biskop Peder Palladius og kirken* 1987, 50-54 og der anført ældre litteratur.

statsinstitution med en vis autonomi og med en stærk kongelig dominans (ovenf. s. 96).

I den førreformatoriske periode blev universitetets tilværelse sikret gennem bestemmelser i håndfæstningerne for *Kong Hans* (1483 art. 34), *Christian II* (1513 art. 67) og for *Frederik I* (1523 art. 70: Item skal det studium i København ved magt blive, som det funderet er). Men en tilsvarende bestemmelse fandtes ikke i de efterfølgende håndfæstninger, og ordningen af universitetets forhold har siden 1537 helt været overladt den almindelige lovgivningsmyndighed, og medens denne i den førreformatoriske tid var dels kirkelig dels verdslig, så blev den efter reformationen rent verdslig (statslig). Vigtigst er naturligvis Fundatsen af 10. juni 1539, som udstedtes af *Christian III* og rigsrådet, og blandt Christian III's øvrige lovgivningsakter er desuden hans fundats for det hebraiske professorat af 29. juni 1557 samt hans gavebrev fra 1555 af betydning. Gennem andre kongebreve regulerede han universitetets økonomiske forhold, og Frederik II's hovedfortjeneste i denne sammenhæng var fundatsen af 25. juli 1569, hvormed han grundlagde kommunitetet, og gennem den såkaldte *Nye Fundats* af 11. september foretog han afgørende forbedringer i lærernes økonomiske forhold – hvilket udløste en så stor glæde hos disse, at en af dem, *Johannes Sascerides*, besang lovens udstedelse i et latinsk digt. I denne fundats stod iøvrigt skrevet, at man aldrig måtte sælge noget af det gods, som universitetet ejede. Det skulle »stedse og altid blive hos universitetet aldeles uformindsket under Guds hævn, straf og vrede« – en bestemmelse som faktisk beskyttede universitetets gods helt op til landboreformernes tid i sidste halvdel af 18. årh., hvor man åbenbart ikke længere lod sig skræmme af den alvorlige trussel. Fra Frederik II's tid skal også nævnes de vigtige censurbestemmelser fra 1562 og 1576, som er omtalt tidligere.[69]

Konservatorer og kansler

Den øverste myndighed var efter forfatningen kongen i forbindelse med rigsrådet, men efter middelalderlig tradition bevaredes et vist indre akademisk selvstyre. Fra det førreformatoriske universitet havde man arvet *konservator*-institutionen, men som følge af reformationen afløstes nu Roskildebiskoppen af kansleren som første konservator. Foruden ham var der i lighed med det gamle universitet tre konservatorer, som alle var medlemmer af Roskilde domkapitel, nemlig dettes dekan, domprovst samt besidderen af kannikepræbendet St. Laurentii kapel. Af fundatsen 1539 fremgår deres placering og

69. H. Matzen: anf. arb. I, s. 61, II, s. 278. Jfr. ovenfor s. 141.

virksomhed. De var i besiddelse af akademisk rang og havde ved højtidelighederne gang og sæde efter professorerne i de tre højere fakulteter, men foran dekanen i det filosofiske fakultet og de øvrige magistre. En undtagelse dannede første konservator, som havde rang lige efter rektor, fordi han »næst Gud har påtaget sig næsten hele omsorgen for dette universitets konservering, hvoraf han også har fået sit navn«. Konservatorerne var ofte mænd, som stod kongen nær (kansleren, sekretærer, rådgivere m.v.), og deres hverv over for universitetet bestod i almindelighed deri, at de skulle udøve deres moralske indflydelse til fremme for institutionen, ikke mindst på det økonomiske område skulle dette gælde. I særlig grad var *Niels Nielsen Kolding* opmærksom på dette og gjorde en stor indsats for lønreformen i 1571.

Endvidere skulle konservatorerne yde universitetslærerne moralsk støtte, når de udsattes for retskrænkelser, således ser vi, at konservatorerne optræder til fordel for rektor Niels Hemmingsen i den pinlige sag, da fogeden under en ophidset samtale stak Hemmingsen en lussing, (nedenfor s. 166). Men den hjælp, de kunne yde var netop blot af moralsk art, for fundatsen af 1539 havde ikke længere, som tilfældet havde været i Chr. I's brev, tillagt konservatorerne myndighed til at udøve en egentlig jurisdiktion. Ved visse lejligheder kunne de dog komme til at udføre en aktiv akademisk handling, idet fundatsen bestemte, at såfremt en akademisk lærer ville tage doktorgraden, og der ikke var nogen anden doktor i det pågældende fakultet, som kunne konferere ham graden, skulle den kongelige kansler som første konservator, eller en af de andre konservatorer, udføre handlingen. På denne måde kom f.eks. *Peter Svave,* som ikke selv var universitetslærer, men konservator, til i 1544 at kreere en doctor juris. Deres ret til at give samtykke til promotioner gjorde dem således til statens sagkyndige tilsynsmænd, og deres vigtigste funktion var tilsynet med økonomien. Som sådan skulle de sørge for at indtægterne blev inddrevet, at pengene blev fordelt på rette måde, og de skulle være til stede ved den årlige regnskabsaflæggelse. Navnlig det sidstnævnte blev dem strengt påbudt, men dette vigtige hverv tog konservatorerne sig meget let. I de første år mødte de op ved fuldmægtige, og efter 1556 kom de overhovedet ikke. I det hele taget må man sige, at der ikke findes mange spor af deres virke for universitetet, snarere tværtimod. Tidligere er omtalt, hvorledes selveste første konservator, kansler *Johan Friis* ikke holdt sig tilbage fra at søge personlig vinding i denne egenskab, og endnu værre forholdt det sig med en anden konservator, kongens tyske kansler *Andreas von Barby,* som i årevis pure nægtede at betale et årligt skyldigt beløb til universitetet (se 119-120). Med året 1608 ophører enhver omtale af disse universitetets fornemme beskyttere, og man kan med retshistorikeren *Henning Matzen* sige, at »de afskaffes ikke, men bliver borte af sig selv og slutte saaledes en gjennemgaaende daadløs Tilværelse«.

De personer, som var konservatorer i Christian III's og Frederik II's periode var flg.: Peter Svave (1537-1552), Erik Krabbe (1537-1543), Christoffer Ravensberg (1539-1543), Andreas von Barby (1543-1559), Bernart Wigholt Fries (1552-1556), Kaspar Paslich (1557-1597), Korfits Ulfeld (1559-1563), Hans Skovgaard (1559-1580), Niels Nielsen Kolding (1563-1578) og Elias Eisenberg (1580-1590).

En selvstændig fremtrædende stilling blandt konservatorerne indtog første konservatoren, hvis titel var *kansler*. Ifølge fundatsen skulle kongens kansler tillige være universitetets kansler, og den første var *Johan Friis* (1539-1570), som efterfulgtes af *Niels Kaas* (1573-1594). I vakancen mellem disse fungerede rigens hofmester *Peder Oxe*. Kansleren var ikke medlem af universitetet, men var i kraft af sin stilling berettiget til, når han ville, at indfinde sig i akademiske forsamlinger, og han skulle indbydes til promotions- og rektormiddage, hvor han som nævnt havde rang lige efter rektor. Hans hverv var et hædershverv, som ikke indbragte ham materielle fordele. Som kongens kansler stod han allerede i et vist embedsmæssigt forhold til universitetet, der som statsinstitution var undergivet statens myndighed, og denne måtte have et organ, gennem hvilket denne myndighed kunne kanaliseres. Dette var kancelliet. Men udover den retlige myndighed, som fundatsen tillagde ham, havde kansleren naturligvis også betydelig mulighed for at udøve politisk og moralsk indflydelse, idet han som en af kongens mest fortrolige næsten dagligt var sammen med denne. Man kan således sige, at kanslerembedet er det organ, gennem hvilket regeringen og universitetet kommunikerer med hinanden, og kansleren er desuden universitetets specielle værge og tilsynsmand. Han skal som sådan især forsvare dets rettigheder og være dets talsmand overfor kongen. Hverken Johan Friis eller Niels Kaas synes iøvrigt at have taget sig kanslerhvervet synderligt alvorligt. Den vicekansler, som fundatsen øjensynlig regner med som et fast organ, synes ikke at have fungeret efter planen. I 1544 beskikkes Therkelsen Morsing og først i 1572 beskikkes igen en af lærerne – Niels Hemmingsen – til hvervet.[70]

Konsistorium

Universitetets indre styrelse hvilede på *rektor og dekanerne*, som også repræsenterede dette udadtil. De skulle føre tilsyn med undervisningen og økonomien,

70. H.F. Rørdam: *Univ. Hist.* I, s.388-405, 406-409, II, s.373-396. Biografier over samtlige konservatorer, smst. I, s.409-428 og II, s.396-416. Matzen: anf. arb., I, s.131-153. Fundatsens bestemmelser om kansleren, i: Norvin 1940, s.68-70.

og de havde den disciplinære og dømmende myndighed over hele det akademiske samfund. De skulle videre føre forhandlinger med de overordnede myndigheder, besørge andragender til kongen og kansleren. Den akademiske lærerforsamling omtales ganske vist også af og til, men den kom ikke til at spille nogen rolle i praksis. Selve ordet *konsistorium* findes ikke i fundatsen 1539, men det anvendes allerede i universitetets første tiårs periode.[71] Den lille kreds af rektor og dekanerne har øjensynlig straks udvidet sig med de to andre medlemmer af det teologiske fakultet, og i begyndelsen af 1560'erne udvides kredsen, således at den i denne periode kommer til at bestå af tre teologer, en jurist, to medicinere og seks filosoffer. Der synes ikke at have været tale om samtykke fra kongen eller kansleren til dette, og det er således praksis, der har skabt konsistorium som en ny selvstændig institution. De ordinære møder var ugentlige – hver onsdag – og indkaldelsen foregik mundtligt ved pedellerne; som samlingssted nævnes fra 1563 den endnu eksisterende konsistoriebygning. Forsædet ved møderne havde *rektor,* og dets protokol førtes fra 1538 af *Notarius*. Den ældste nu bevarede protokol over *Acta Consistorii* begynder i året 1599, et fragment af protokollen haves også, men ellers kendes akterne fra 1538 f. kun i afskrifter af større eller mindre uddrag. Konsistorium repræsenterede universitetet og udøvede som sådan jurisdiktionen og førte overalt ordet, hvor der skulle værnes om dets rettigheder. Indadtil var det selvsagt øverste myndighed over undervisning og alle akademiske anliggender. Vigtigt var også, at det havde en vis ret til at udstede statutter. Af konsistoriums funktioner kan nævnes dets responderende virksomhed, dets funktion som censurmyndighed og hvervet som patron for Vor Frue kirke og andre kirker. Disse forhold er tidligere blevet behandlet (100, 135 f., 140 f.).[72]

Rektor og andre embedsmænd

Som ved det førreformatoriske universitet havde rektor også nu øverste ansvar for, at universitetet levede op til sit formål. Han skulle drage omsorg for at alt udførtes, som det var anordnet med hensyn til forelæsninger, disputationer, deklamationer og repetitioner, og at de unge holdt sig til »gudsfrygt,

71. Matzen: anf. arb. I, s. 194.

72. RA. KU., Konsistorium. 12.03.01. 1566 Fragment af *Acta Consistorii*. Om konsistoriums arkiv fra denne periode, se Rigsarkivets *Vejledende arkivregistratur* XXI, Kbh. 1978, s. 6 f. Afskrifter af de ældre akter er udgivet af H.F. Rørdam: *Udtog af Konsistoriets Forhandlinger 1543-1599*, i: Kirkehist. Saml. 2.R. I, 1857-59, s. 4-67, 322-324, IV, 1867-69, s. 276-288. *Univ. Hist.* IV, s. 23-30.

sædelighed, skikkelighed og flid i studierne«. Statutterne havde bestemt, at rektorvalget ligesom tidligere skulle finde sted *to* gange årligt, onsdag efter påske og onsdag efter Mikkelsdag. Man opretholdt ganske vist til at begynde med (1537/38) denne gamle ordning, men fra 1539 foregik rektorvalget kun én gang årligt. Overdragelsen af rektorværdigheden fandt sted ved en højtidelighed, som naturligvis afholdtes i *Vor Frue kirke,* og den nye rektor tiltrådte torsdag efter pinse. Den fratrædende rektor gav embedet til sin efterfølger, idet han holdt en latinsk tale og overdrog ham værdighedstegnene, de to sølvsceptre foruden seglene, fundatsen og matriklen. I forbindelse med fornyelsen den 9. september 1537 hedder det, at Christian III lagde rektorscepteret og de andre *insignier* i den første rektor Christiern Therkelsen Morsings hånd. Dette scepter var universitetets hovedscepter og kaldtes *det gyldne scepter* (sceptrum aureum), selvom det kun var forsølvet. Som i den førreformatoriske tid blev dette båret foran rektor af pedellen, når han optrådte i embeds medfør ved højtideligheder m.v. Om Christian III ved denne lejlighed også gav ham en rektorkæde, ved vi ikke. Åbenbart var rektors *embedssegl* forsvundet i 1537. Ved fornyelsen skænkede kongen universitetet seks sølvsegl, nemlig universitetets segl, som fornyedes i 1631, fordi det var »ganske forslidt«, rektors segl, som fornyedes 1652, da også dette nu var »forslidt og fordærvet« og endelig de fire fakultetssegl. De fem skænkede kongen i 1537 og rektors segl gav han universitetet i 1539. Ifl. fundatsen skulle rektor opbevare disse insignier og fundatsen, men alle disse, på nær rektorseglet, gik til grunde, da rektorskabet brændte i 1807.[73]

Ved rektorskiftet fandt klokkeringning sted, og den afgående rektor holdt gilde for kollegerne og konservatorerne. Statutterne siger dog, at dette står ham frit for, men hvis han beslutter sig for gildet, så skal han herunder vises ærbødighed, som om han stadig var i embedet, og ved middagens tredje ret skal rentemesteren, universitetets regnskabschef, rejse sig og holde en latinsk tale og på universitetets vegne overrække ham en gave på fire daler som et tegn på taknemmelighed. Til sammenligning kan tjene, at bibliotekskustodens årsløn var på 10 daler. Senere øgedes dette honorar til rektor, således at det i 1569 androg 14 daler.[74] Til at begynde med afholdtes vistnok et rigtigt valg, hvori samtlige lærere deltog, men efterhånden som konsistorium etablerede sig, blev det almindeligt, at rektoratet kom til at gå på omgang efter

73. Matzen: anf. arb. I, s.252-256. Jfr. illustrationerne i nærværende værk, V, s.17, 309.

74. Regnskabernes oplysninger om honoraret til rektor, som benævnes udgifter »for Rectoris kost«, »pro convivio rectoratus« i H.F. Rørdam: *Mester Jakob Fabritius' Universitetsregnskaber for Aarene 1540 til 1545,* Danske Magazin 3.R. VI, s.6, 8, og *Regnskaberne for 1552-57. 1558-60,* s.248, 263, 270, 275. H.F. Rørdam: *Univ. Hist.* I, s.385, II, s.370.

nærmere fastsat turnus mellem de tre grupper af konsistoriemedlemmer. I 1569 blev dette fastslået i en vedtægt: I første gruppe var der tre teologer, i anden juristerne og de to medicinere, medens tredje gruppe bestod af de ældre medlemmer af det filosofiske fakultet. Desuden gjaldt den regel, at medlemmerne indenfor grupperne blev rektor efter alder. Prorektor, som var det foregående års rektor, skulle tage sig af rektors forretninger, når denne selv var forhindret. En sådan automatisk rektor-rækkefølge kunne selvsagt have både negative og positive følger, og der var debat allerede kort tid efter vedtagelsen. I 1570 blev magister Klaus Hammer fra det filosofiske fakultet valgt til rektor, men to dage senere bad han sig fritaget for hvervet. Som undskyldning fremførte han, at han – som da var 28 år gammel – følte sig for ung og for ukendt med universitetets anliggender. Dette godtog man og valgte i stedet Johs. Sascerides. Da denne afgik i maj 1571 var raden kommet til Niels Hemmingsen i det teologiske fakultet, men denne mand – ledende professor i det teologiske fakultet, forfatter, rådgiver, ja, hele universitetets nestor – var så overbebyrdet med arbejde, at han også søgte at undslå sig. Den afgående rektor støttede ham i dette og foreslog den næste teolog i rækken, Poul Madsen. Dette forslag kunne Poul Madsen ikke billige! Han gjorde gældende, at man burde følge den vedtagne turnus og opfordrede Niels Hemmingsen til at påtage sig hvervet uden undskyldninger, men berømtheden fremførte atter sit enorme arbejdspres og foreslog Poul Madsen. De øvrige professorer kunne ikke acceptere dette, og Hemmingsen blev valgt, dog først efter at have fået opfyldt den betingelse, at man så ansatte en ny regnskabschef, og at kollegerne iøvrigt aflagde en særlig lydighedsed til ham.[75]

Rektorembedet var sikkert i visse perioder meget belastende. Forberedelserne til og ledelsen af konsistoriemøderne, opsynet med undervisningen, økonomien og ansvaret for de retlige forhold, disciplinære sager mellem lærerne eller mellem studenterne eller mellem disse grupper, forhandlinger med regeringens mænd samt repræsentative pligter har alt været tidskrævende. Af regnskaberne fremgår, hvor ofte rektor lagde penge ud til vin, øl eller middage for udenlandske gæster, og desuden gjaldt langt op i tiden den regel, at rektor personligt en gang om efteråret skulle rejse til universitetets gård Knardrup og deltage i »svinejagten« d.v.s. indkrævningen af oldengælden – bøndernes betaling for at lade svinene gå i universitetets skove, som blev udredt enten i naturalier, svin, eller i kontanter. Men også ved mange andre lejligheder

75. Fundatsen af 1539 i Norvin 1940, s. 55. Jfr. Norvin 1937, s. 82. H. F. Rørdam: *Univ. Hist.* I, s. 94, 382, II, s. 64. Vedtægten af 1569 trykt smst., IV, s. 219-220. H. F. Rørdam: *Udtog af Konsistoriets Forhandlinger 1543-1599*, i: Kirkehist. Saml. 2.R. I, 1857-59, s. 40-41. *Univ. Hist.* II, s. 120-122.

måtte rektor tage turen til Knardrup. Det kunne f.eks. ske, når der skulle træffes særlige aftaler vedr. gårdens drift eller aftaler af økonomisk eller retlig art, når skoven skulle besigtiges, eller aftale skulle gøres om gæsteri m.v. Når det var nødvendigt, måtte han også rejse til de ledende mænd i regeringens administration, f.eks. til møde med kansler Johan Friis på Hesselager (1559/60) eller til Roskilde i anledning af en arvesag efter den tyske kansler Andreas v. Barby.[76]

På grundlag af H.F. Rørdams oplysninger skal her anføres rækken af rektorer i dette tidsrum:

Dr.	Christiern Therkelsen Morsing, prof. med.	1537-38
Dr.	Peder Palladius, prof. theol.	1538
Dr.	Johan Bugenhagen, prof. theol.	1538-39
Dr.	Christiern Therkelsen Morsing, prof. med.	1539
Dr.	Tileman von Hussen, prof. theol.	1539-41
Mag.	Peder Povlsen, prof. græc.	1541-42
Mag.	Oluf Chrysostomus, prof. theol.	1542-43
Mag.	Peter Svave, kgl. raad og universitetskonservator	1543-44
Dr.	Johannes Machabæus, prof. theol	1544-45
Dr.	Jens Andersen Sinning, prof. theol.	1545-46
Dr.	Christiern Therkelsen Morsing, prof. med.	1546-47
Dr.	Peter Capeteyn, prof. med.	1547-48
Dr.	Rembert Gilsheim, prof. jur.	1548-49
Dr.	Johannes Machabæus, prof. theol.	1549-50
Mag.	Niels Hemmingsen, prof. græc.	1550-51
Dr.	Peter Capeteyn, prof. med.	1551-52
Dr.	Albert Knoppert, prof. jur.	1552-53
Dr.	Peder Palladius, prof. theol.	1553-55
Mag.	Hans Albretsen, prof. dial.	1555-57
Dr.	Christiern Therkelsen Morsing, prof. med.	1556-57
Dr.	Albert Knoppert, prof. jur.	1557-58
Dr.	Niels Hemmingsen, prof. theol.	1558-59
Dr.	Jakob Bording, prof. med.	1559-60
Mag.	Povl Madsen, prof. dial.	1560-61
Dr.	Rasmus Lætus, prof. theol.	1561-62
Dr.	Albert Knoppert, prof. jur.	1562-65
Dr.	Hans Frandsen, prof. med.	1565-66
Mag.	Klavs Lavritsen Skavbo, prof. phys.	1566-67

76. H.F. Rørdam: *Uddrag af Universitetets Regnskaber for Aarene 1552-57 og 1558-60*, i: Danske Magazin 3.R. VI, s. 242, 243, 255, 275. H.F. Rørdam: Univ. Hist. I; s. 659, II, s. 369-370.

Dr. Hans Albretsen, prof. theol. 1567-69
Dr. Albert Knoppert, prof. jur. 1569-70
Mag. Johannes Sascerides, prof. hebr. 1570-71
Dr. Niels Hemmingsen, prof. theol. 1571-73
Dr. Hans Frandsen, prof. med. 1573-75
Mag. Hans Thomesen Guldsmed, prof. rhetor. 1575-77
Dr. Povl Madsen, prof. theol. 1577-78
Dr. Anders Lemvig, prof. med. 1578-80
Mag. Klavs Hammer, prof. græc. 1580-81
Dr. Anders Lavritsen, prof. theol. 1581-82
Dr. Klavs Theophilus, prof. jur. 1582-84
Mag. Klavs Lavritsen Skavbo, prof. phys. 1584-85
Dr. Jakob Madsen, prof. theol. 1585-86
Dr. Anders Lemvig, prof. med. ..... 1586-88[77]

1539-fundatsen bestemte, at den økonomiske forvaltning skulle varetages af en *thesaurarius*, under tilsyn af rektor og konsistorium, kansler og konservatorer. Den officielle benævnelse for ham bliver senere, i gavebrevet 1555 og fundatsen 1571, *rentemester* eller *kvæstor*. Han skulle opkræve universitetets indtægter, evt. omsætte naturalindkomster til penge, udbetale lønninger, indkræve jordskyld, og i det hele taget varetage en kasserers eller regnskabschefs arbejde. Desuden havde man planlagt, at han også skulle drive et særligt spisekøkken, hvor fattige studenter kunne spise billigere end andre stedet i byen. Rentemesteren skulle derfor have egen bolig i studiegården med kælder og muligheder for en større husholdning, men det ser ikke ud til, at dette virkeliggjordes i den første tid. Dette er måske årsagen til, at de første to rentemestre kunne bestride embedet samtidig med, at de var professorer, hvilket ordinansen ellers havde frarådet. Arbejdet synes ellers temmelig omfattende med talrige daglige forretninger ved universitetet og mange rejser, når studieskatten ikke indløb i tide, når retssager skulle finde sted med universitetets bønder, når byggematerialer skulle indkøbes o.s.v. Fra 1545 fandt man det åbenbart nødvendigt at ansætte en ikke-lærer i dette vigtige embede, og senere forenedes det med embedet som foged på Knardrup. Årslønnen var til at begynde med kun 20 daler, men forhøjedes, da de to stillinger blev sammenlagt. Regnskaberne, som er en vigtig kilde til universitetets ældre historie, er for langt størstepartens vedkommende endnu bevaret. De regnskaber, som rektor begyndte at føre fra 1577 over rektors personlige udgifter til rejser, gaver m.v. samt over en del indtægter, er også bevaret.[78]

77. H.F. Rørdam: *Univ. Hist.* I, s. 382-383, II, s. 371-372.
78. RA. KU. Den centrale økonomiske forvaltning til 1836. 18.01.01-05. (1537-1591) Universi-

Rentemestre i denne periode var følgende:

Oluf Chrysostomus, prof.	1537-40
Jakob Fabritius, prof.	1540-44
Oluf Skriver	1544-45
Oluf Rafn	1545-49
Mester Peder	1549?-52
Knud Pedersen (Skriver)	1552-59
Hans Povlsen	1559
Peder Ibsen (Skriver)	1559-62
Klaus Lavritsen Skavbo	1562
Hans Guldsmed	1562?-71
Jens Villadsen (Skriver)	1571-76
Jørgen Nielsen (Skriver)	1576-80
Niels Vinke	1580-91[79]

I fundatsen af 1539 omtales ikke en *foged* i Knardrup, men en sådan har alligevel fungeret siden 1538, da universitetet fik gården med landbrug, mølle, fiskeri og skovdrift. Den første foged var Peder Jensen, som var gejstlig, og han fik åbenbart ikke nogen løn, men kost og logi til sig og familien. I 1544 fik rentemester Oluf Skriver gården i forpagtning, men da han afgik ved døden kort tid efter, genoptog Peder Jensen hvervet indtil 1547, da Knud Pedersen Skriver fik gården i forlening og blev foged over det tilhørende bøndergods. Han kaldte sig »universitetets befalingsmand udi Knardrup«, og som foged fik han tredjedelen af den »uvisse« rente af godset bl.a. indkomsterne fra driften, oldengælden, bøder o.a. Hans regnskaber er bevaret, og her kan man bl.a. se, hvorledes han i 1547/49 modtog »6 mark ½ pund havre« af Niels Hedtboes dreng i Ganløse, fordi denne havde påstået, at Peder Andersens dreng havde stjålet en skjorte, hvilket han dog ikke kunne bevise, ligeledes er de enkelte indtægter fra gårdens drift, oldengæld, salg af brænde mv. detaljeret nedskrevet. På udgiftssiden noteres beløb til gårdens vedligeholdelse, til murermester og glarmester, til nye nøgler, til rejseudgifter, når naturalier skulle sendes til professorerne i København – dette var f.eks. tilfældet, da

tetsregnskaber ved rentemester/kvæstor. 18.02.01. Rektoratsregnskaber (1577-1623). L. Engelstoft: *De to ældste Universitets-Regnskaber 1537-39 og 1539-40,* Danske Magazin 3.R. I, 1843, s.67-87. H.F. Rørdam: *Mester Jakob Fabritius' Universitets-Regnskaber 1537-39 og 1539-40,* Danske Magazin 3.R. I, 1843, s.67-87. H.F. Rørdam: *Mester Jakob Fabritius' Universitetsregnskaber for Aarene 1540 til 1545,* smst. 3.R. VI, s.1-28. H.F. Rørdam: *Uddrag af Universitetets Regnskaber for Aarene 1552-57 og 1558-60,* smst. s.237-276. Jfr. også H.F. Rørdams oplysninger i *Univ. Hist.* I, s.650-656, II, s. 659-667.

79. H.F. Rørdam: *Univ. Hist.* I, s.652-654, II, s.659-661.

Peder Palladius ønskede fisk leveret, idet han havde fået fornemt besøg, superintendent Æpinus med følge fra Hamburg. Også i fiskeriet investeredes der en del midler, udgifter til garn, reb og ruser er opført, og lidt senere indkaldte universitetet en fisker fra Rostock, som under et 10-dages ophold på Knardrup skulle lære fra sig. Det hørte naturligvis også til fogedens og hans hustrus hverv at beværte rektor og professorerne, når de var på tjenesterejse til Knardrup, og af regnskaberne får man et udmærket indtryk af måltiderne. Da rektor Christiern Morsing, professor Jens Sinning og deres følge således i pinsen skulle besigtige universitetets skove ved Knardrup måtte fogeden levere 1 tønde Rostock øl, overskåret brød og hvedebrød, salt mad, 1 lam, fersk »groffenbradt«, smør og unge høns, og da et større selskab – bl.a. Peder Skram, Herluf Trolle og Peder Godske – var ankommet for at mægle i en strid mellem universitetet og en af de adelige naboer om fiskeriet i Puge sø, anvendte fogeden til bespisningen 2 tønder Rostock øl, 2 tønder dansk øl, 20 potter vin, 4 fade salt mad, fersk mad, 6 høns, 1 pund smør, overskåret brød, hvedebrød, melslaget brød og »urter at koge med«. Ved denne lejlighed modtog hans hustru og tyendet da også en erkendtlighed, 3 mark, af rektor.[80] Tilsyneladende opstod der imidlertid utilfredshed med Knud Pedersens metoder. I 1555 så universitetet sig nødsaget til at forelægge ham nogle betingelser, som han med sin ed måtte forpligte sig til at overholde. I modsat fald ville man ophæve kontrakten med ham. De seks punkter i dokumentet – de angik især gårdens drift, skovbruget og fiskeriet – som rektor og professorerne forsynede med deres underskrift, begrænsede fogedens dispositionsmuligheder ganske betydeligt og befalede ham at indhente rektors tilladelse, inden han traf vigtige afgørelser.[81]

Universitetets fogeder i Knardrup i denne periode var følgende:

Peder Jensen	1538-44
Oluf Skriver	1544
Peder Jensen	1544-47
Knud Pedersen Skriver	1547-59
Peder Ibsen Skriver	1559-62
Mads Laugesen	1562-63
Jørgen Lucassen	1563-65?
Jens Villadsen	1565?-76

80. H.F. Rørdam: *Univ. Hist.* I, s.656, IV, s.15, 67, 73. Matzen: anf. arb. I, s.292f. *Knud Pedersens regnskaber for 1547/49,* i: RA. KU. Den centrale økonomiske forvaltning til 1836, 18.01.01. (1537-1570), trykt i H.F. Rørdam: *Uddrag af Universitetets Regnskaber for Aarene 1552-57 og 1558-60,* Danske Magazin 3.R. VI, s.238-245.

81. H.F. Rørdam: *Univ. Hist.* IV, s.67-68.

Fig. 30. Fiskeriet i de søer, som universitetet ejede, spillede en vigtig rolle for institutionens og professorernes økonomi, da ferskvandsfisk anvendtes meget i datidens husholdninger. Vigtigst var Langvaddam, den nuværende Damhussø, København, bind IV, s. 39. Billedet stammer fra Olaus Magnus: De nordiske folks historie, 1555.

Jørgen Nielsen 1576-80
Niels Vinke ..... 1580-91[82]

Notarius var universitetets sekretær. Ifl. fundatsen havde notarius mødepligt til de universitetsmøder, hvortil han indkaldtes, og han skulle her skrive referatet. Også ved den årlige regnskabsaflæggelse skulle han være til stede og notere alt, og videre hørte det til hans hverv at udfærdige testimonier, promotionsvidnesbyrd m.v. Den årlige løn var 14 daler, og der krævedes af ham en særlig edsaflæggelse, hvori han bl.a. skulle love omhyggelighed og ubestikkelighed i embedet, og overholdelse af tavhedspligten. Oprindelig havde man tænkt sig, at »fattige og flinke« studenter kunne afløse hinanden i dette embede og således tjene til studierne, og de to første notarer var åbenbart også studerende, men i 1547 fik mag. *Ejler Hansen Malmø* dette job. Han var professor i det filosofiske fakultet (matematik), og dermed påbegyndte man den skik at lade en af de yngste professorer i dette fakultet supplere sin løn ad denne vej. Arbejdet blev selvsagt stadig mere omfattende jo mere studentertallet steg, og udfærdigelsen af attester, breve, lejekontrakter m.v. voksede. Alligevel var dette bijob tilsyneladende eftertragtet af professorerne. I 1565 øgedes lønnen til 20 daler, men desuden oppebar notaren en hel del honorarer for udfærdigelsen af de forskellige attester.

Notarer i perioden var følgende:

Jens Madsen 1537-40
Johannes Pauli 1540-41
Oluf Rafn 1541-44
Christen Mortensen Morsing 1545-47

82. H.F. Rørdam: *Univ. Hist.* I, s.656-659 og II, s.667-669, hvor der iøvrigt findes nærmere oplysninger om flere af de nævnte fogeder. Som det fremgår af listerne var kvæstor og fogedstillingen sammenfaldende i det mindste fra 1571.

Ejler Hansen Malmø 1547-50
Christoffer Pallesen 1550-52
Hans Svendsen Bager 1552-53
Povl Madsen 1553-57
Hans Mogensen 1559-60
Mats Povelsen ..... 1560?-62
Søren Kjeldsen 1562-64
? 1564-65
Jakob Svendsen 1565-72
Peder Aagesen 1573-80
Desiderius Fos 1581-82
Christen Michelsen 1582-85
Anders Krag ..... 1586-90[83]

Blandt universitetets embedsmænd nævnes i fundatsen også *claviger bibliothecae,* bibliotekets »nøglemand«, som også kaldes *bibliothecarius custos,* bibliotekskustode. Han skal, hedder det, efter at have aflagt sin ed, tage vare på bogsamlingen, lukke og åbne, og med flid være til stede på bekvem tid for dem, der ønsker adgang, så der ikke sker noget utilbørligt. Det ville være bedst, om denne »nøglemand« med det første kunne få bolig ved indgangen til biblioteket, men dog ikke i samme. Hans årlige løn skal være 10 daler. Der er således ikke tale om en bibliotekar i vor forstand, han har heller ikke ansvar for bogindkøb, og man havde også her forestillet sig, at en studerende kunne røgte dette hverv, men i 1563 vedtog konsistorium, at den lavest placerede professor i det filosofiske fakultet skulle have dette embede. I 1565 øgedes årslønnen til 15 daler. Vi kender kun navnene på nogle af disse første bibliotekskustoder: Søren Eriksen (1540-41), Olaus Johannis (1542), Jakob Nielsen (1552-58?), Klavs Hammer (1564-77), Peder Aagesen og Christen Michelsen (1581-82).[84]

I fundatsen blev bestemt, at der skulle være to *pedeller.* De skulle stå til tjeneste for rektor, og dersom det behøvedes også for de øvrige lærere. Fundatsen understregede dog, at det i så fald skulle dreje sig om tjenstlige sager, »for til private hverv må enhver selv holde sig en tjener efter eget behag«. Deres arbejdsområde svarede til det, der gjaldt for det førreformatoriske universitet, være rektors scepterbærere, være til tjeneste for dem, der ville tage akademiske grader, indkalde til møder m.v. Lidt senere fik de også opsynet

83. H.F. Rørdam: *Univ. Hist.* I s. 559-662, II, s.670-672. Notarens særlige ed smst. IV, s.6.
84. Fundatsen s.43. H.F. Rørdam: *Univ. Hist.* I, s. 662-663, II, s.672-673. Der henvises iøvrigt til Harald Ilsøe: *Universitetets biblioteker til 1728, Københavns Universitets Historie 1479-1979,* IV, 1980, s.291-297.

med universitetets arrest og kom til at fungere som »akademiske politibetjente«. Vi kender kun navnene på nogle af pedellerne i denne periode. Flere af disse blev iøvrigt senere præster, en af dem, Christiern Brun, havde universitetet tænkt sig at kreere til magister og udnævne til rektor ved Vor Frue latinskole, en anden, Kjeld Juel, blev senere biskop i Viborg. Følgende personer kendes som pedeller: Lavrits Heliesen (1537-39), Christiern Madsen Brun (1537-43), Kjeld Juel (1540-42), Oluf Rafn (1544), Jørgen Nielsen Fynbo (1551), Petrus Follingius (?), Knud (»Pedel«) (1573-74), Christen Svendsen (?-1570), Jens Andersen (1566-73), Knud Hansen (1571- 78), Oluf Jakobsen (1573-75), Niels Bruse (1575-1602), Peder Povlsen (1578-?).[85]

I fundatsen af 1539 omtales en *famulus communis,* en person, som skal være *portner* ved studiegården, og som tillige skal foretage rengøringen af auditorierne. Desuden bestemmes, at han skal hjælpe rentemesteren under serveringen af de ovenomtalte måltider for studenter. Når disse har taget plads, skal han sætte sig på et passende sted og højt og tydeligt læse op for studenterne af Gammel og Ny Testamente – selvsagt på latin – »for at de kan mættes med Guds Ord samtidig med at de modtager den legemlige føde«. Efter middagen skal han rydde bordene, og lønnen for dette arbejde skal være den, at han må gratis spise sig mæt, når studenterne er gået. Som løn for det øvrige arbejde skal han modtage 6 daler, i slutningen af Fred. II's tid steg det til 16 daler, og rentemesteren skal iøvrigt sørge for, at han også får tid til at høre forelæsninger. Endelig havde han også til opgave at ringe med den klokke, der angav at forelæsningerne begyndte. Af regnskaberne for 1556/57 fremgår, at man havde indkøbt en ny klokke »udi Collegio som ringes til Leise med«. For kobber og arbejdsløn udbetaltes til Laurids Bøssestøber 16 daler. Senere deltes portnerstillingen i to, klokkeren og »dugsvenden«.[86]

Fuldt berettigede medlemmer af det akademiske samfund i politisk henseende var også de *bogtrykkere, boghandlere* og *bogbindere,* som mod et honorar forpligtede sig til at udføre et vist arbejde for universitetet. De stillede dog ikke deres hele arbejdskraft til rådighed for det, honorarer blev aftalt i hvert enkelt tilfælde. Også en anden forskel mellem disse og de øvrige akademiske borgere bestod deri, at de hverken som lærere eller som studenter tog del i undervisningen og de dermed følgende rettigheder og pligter. Men deres status som medlemmer af det akademiske samfund – de immatrikuleredes – betød, at de ikke stod under den almindelige borgerlige jurisdiktion, og at de var befriet for de almindelige borgerlige skatter og afgifter. Fundatsen af 1539

85. H.F. Rørdam: *Univ. Hist.* I, s.663-667, II, s.673-675. Matzen: anf. arb. I, s.282-283.
86. H.F. Rørdam: *Univ. Hist.* I, s.667-668., II, s.673-675. Matzen: anf. arb. I, s.282-283. fundatsen s.42-43. Regnskaberne i Danske Magazin 3.R. VI, s.263.

lovede, at kongen ville »sørge for« den *bogtrykker,* universitetet antog, og i de første år ser man af regnskaberne, at der blev truffet aftale med snart den ene, snart den anden bogtrykker om at trykke de teser, som blev anvendt ved disputationerne, og i 1548 skrev kongen kontrakt med bogtrykker *Ludvig Dietz,* Rostock, i anledning af arbejdet med Christian III's Danske Bibel. Tilsynet med trykningen førte universitetet.

Senere i Christian III's tid anvendte universitetet bogtrykkeren *Hans Vingaard* og under Frederik II *Christoffer Barth, Johannes Xylander, Laurits Benedicht, Hans Stockelmann, Andreas Gutterwitz* og *Mads Vingaard.* Sidstnævnte fik til opgave at trykke Frederik II's Danske Bibel, et arbejde, som universitetet også førte tilsyn med.[87] En fast *boghandler* havde universitetet vistnok ikke den første tid. I regnskaberne omtales tre »bogførere«, som forsynede universitetet med bøger, Frants (1539-40), Claus (Føerd) (1544-45) og Baltzer Kaus (fra 1556). Sidstnævnte modtog i 1566 et personligt kgl. privilegium på fritagelse for borgerlige afgifter og skatter. Han havde sin boghandel i St. Rochi kapel ved Vor Frue kirke, og hans efterfølger mag. Hans Aalborg modtog også samme privilegium. Til at begynde med betalte boghandlerne leje for benyttelse af denne lokalitet, men i 1564/65 er der noteret i kirkens regnskaber, at boghandler Baltzer ikke længere skal betale leje »efter de højlærdes udi Universitetet vilje og samtykke«. Universitetets boghandlere immatrikuleredes også; helt til slutningen af 18. årh. var de medlemmer af det akademiske samfund.[88] En særlig *bogbinder* havde universitetet vist ikke i denne periode. I anledning af arbejdet med Christian III's Danske Bibel opholdt franskmanden Antoine Maillet og den tyske bogbinder Poul Knoblauch sig en overgang her. De mænd som tilsyneladende især arbejdede for universitetet var Augustinus Bogbinder, Hans Krampe, Christoffer Schrodt og Kasper Bogbinder.[89]

UNDERVISNING OG AKADEMISK LIV

Om undervisningen og det akademiske liv i øvrigt må henvises til de enkelte fakultetsbind. I dette kapitel skal blot omtales de almindelige undervisnings-

87. Matzen: anf. arb. I, s. 284-290. H. F. Rørdam: *Univ. Hist.* I, s. 132-134, 668, 180-183, II, s. 679-680, IV, s. 253-254. C. J. Brandt: *Nogle Oplysninger om Trykningen, Indbindingen og Salget af Bibeloversættelsen 1550,* Kirkehist. Saml. 1.R. II, 1853-56, s. 394-415.

88. Matzen: anf. arb. I, s. 290-292. H. F. Rørdam: *Univ. Hist.* I, s. 668-669, II, s. 680-682, IV, s. 147, 151-152.

89. H. F. Rørdam: *Univ. Hist.* I, s. 669, II, s. 682. Camilius Nyrop: *Bidrag til den Danske Boghandels Historie* I, 1870, s. 88-135.

former, studieforløb, de videnskabelige grader, ligesom der endelig skal gøres nogle bemærkninger om det akademiske liv i al almindelighed.

Et akademisk år eller semestre kendes vistnok ikke i den første tid, hver lærer begyndte sine forelæsninger, som han selv ønskede og startede på et nyt emne, lige så snart han havde afsluttet et. Fra begyndelsen af 17.årh. begyndte man at regne et arbejds- og lønningsår fra påske til påske, og i 1621 blev dette ændret således, at det akademiske år regnedes fra 1. september til 31. juli, altså næsten samme omfang som nu. Ferier og fridage holdtes påske, pinse og jul samt på de dage, hvor der fandt promotioner sted. En slags sommerferie på 14 dage kunne rektor placere i september.

Professorernes undervisningsmæssige forpligtelser bestod ifl. fundatsen (1539) af forelæsninger og repetitioner, disputationer og deklamationer. *Forelæsningerne* holdtes mandag, tirsdag, torsdag og fredag, og undervisningstiden var fra kl. 6 morgen til 10, derefter to timers middagspause – hvor dagens hovedmåltid blev indtaget – og fra kl. 12 til 17 holdtes atter forelæsninger. Onsdagen blev anvendt til repetitioner og disputationer. Lørdag skulle bruges til disputationer og møder og var ellers fridag. Søndag morgen skulle den pædagogiske lektor gennemgå katekismen, og når aftensangen var til ende i kirken, skulle der holdes deklamationer både af professorer og af studenter. Universitetsbygningen (1537-1601) havde to auditorier, det nederste og det store auditorium (øverste lectorium), og på huset var anbragt en klokkestabel, man ringede med klokken ved forelæsningernes begyndelse. Senere fandtes et tredje auditorium under biblioteket. Der henvises i øvrigt til bd. IV om universitetets bygningshistorie, blot skal tilføjes, at disse auditorier ikke var indrettet til at kunne opvarmes!

I almindelighed havde professorerne frit valg med hensyn til forelæsningsemner, men skulle naturligvis holde sig inden for de grænser, som fundatsen havde afstukket for hvert enkelt fag, forelæsningerne bestod i ren diktat. *Onsdags-repetitionerne* tog i særlig grad sigte på det filosofiske fakultets lærere, som her skulle gentage deres forelæsningsstof. Forpligtelsen hertil indskærpes dem meget strengt i fundatsen – forsømmelighed kan medføre afsked – men de øvrige professorer måtte selv vælge tidspunkterne for repetitionerne.

Et andet vigtigt led i undervisningen var *disputationerne*. Fundatsen anbefaler disse på det kraftigste, navnlig for de filosofiske lærere, enhver skulle disputere fire gange årligt, et krav, som man ofte havde svært ved at indfri, og disse disputationer var et led i undervisningen. En anden slags var de disputationer, som var en betingelse for at blive ansat som professor. Ved de almindelige disputationer var det en professor, som var præses og som skulle forsvare sine teser, opponenterne blev af fakultetets dekan udpeget blandt ældre studerende. Ved sin side havde præses en respondent, en ældre stu-

derende, som skulle forsøge at forsvare de fremlagte teser mod opponenterne, således at præses kun greb ind, når de yngre disputatorer ikke selv kunne klare debatten. Dekanen, som styrede hele handlingen, skulle påse at alt foregik sømmeligt, og at debatten holdt sig til det aktuelle emne. Videre var det fast sædvane, at de yngre opponenter først havde ordet, og opponenterne måtte naturligvis ikke opponere imod hinanden, men kun mod præses. De teser, der blev fremlagt, var i reglen en række korte sætninger, som alle angik et bestemt emne, først senere udviklede de sig til mindre afhandlinger, og hele disputationen skulle således være en øvelse i behandlingen af videnskabelige spørgsmål, men man lagde vægt på, at emnerne skulle være »nyttige«, samfundsrelevante eller gavnlige for religionen. I fundatsen opregnede man en del emner som belysende eksempler: Tilkommer kejsertitlen med rette Tyskland? Er det tilladt at hænge tyve? Bør kristne opgive deres ejendomme og skænke dem til fælles brug? Hvad er årsagen til sol- og måneformørkelser? Hvorfor er dagene ikke lige lange? – og man understregede i bestemmelserne, at det skulle være en debat mellem venner og lærde mænd med det formål at bringe sandheden frem og gavne tilhørerne. Uforskammede indvendinger skulle hverken respondent eller præses besvare, men fremkom sådanne, eller dersom en af deltagerne opførte sig upassende, skulle dekanen pålægge ham enten at argumentere ordentligt eller tie stille. Flere steder i *Acta Consistorii* kan vi se, hvorledes professorerne indbyrdes aftalte rækkefølgen af de enkelte discipliners disputationer, men af de gentagne indskærpelser og bødebestemmelser for forsømmelser synes at fremgå, at lærerne havde vanskeligheder med at klare denne forpligtelse. Udover dette var de studenter, som var alumner ved kommunitetet, forpligtet til at deltage i borddisputatser ikke mindre end fire dage om ugen.

Professorerne var endelig forpligtet til at holde *deklamationer* hver én gang årligt søndag eftermiddag kl. 16. Også denne undervisningsform indskærpedes meget alvorligt, idet forsømmelighed skulle straffes derved, at man tilbageholdt sidste kvartals løn til den pågældende. Dette blev dog næppe overholdt, for i 1547 vedtog konsistorium, at den der ikke deklamerede skulle bøde 1 daler. Deklamationerne, som var en arv fra den klassiske oldtid, var blevet moderne igen i 16. årh. og bestod i taleøvelser, f.eks. fremsigelse af en latinsk tale, som drejede sig om et af studiefagenes emner. Talerne blev skrevet af professorerne og holdt af disse eller af studenter. Ingen bestemte emner blev foreskrevet i fundatsen, men blot skulle de selvsagt være nyttige, behagelige eller opbyggelige at lytte til. Hovedsagen var, at talerne var opbygget efter retorikkens regler. Undertiden kunne man tillade, at to deklamerede imod hinanden, således at den ene f.eks. optrådte som forsvarer for ellers uforsvarlige laster såsom drukkenskab eller dovenskab, og den anden skulle så

angribe det, men dette burde kun finde sted i lukkede akademiske kredse, ikke offentligt, for at det ikke skulle se ud som om man forsvarede sådanne laster. Deklamationernes hovedsigte var nemlig at udvikle talekunsten og skarpsindigheden og skulle så iøvrigt gennem de valgte emner virke opbyggelige.[90]

Det formelle adgangsbevis for at kunne blive immatrikuleret var det såkaldte *Testimonium scholasticum,* som var et vidnesbyrd fra den skole, vedkommende havde gået i. Det skulle indeholde oplysning om, at den pågældende var i besiddelse af tilstrækkelige kundskaber, og at han var moden til universitetsundervisningen. Der synes ikke at have været noget alderskrav for optagelsen. Efter ankomsten til universitetet skulle studenten gennemgå *Depositionen,* en middelalderlig skik, hvor man ved hjælp af taler og symbolske handlinger ønskede, at den pågældende person skulle aflægge den gamle natur og blive et nyt og bedre menneske. Arven fra middelalderen var også på dette område så stærk, (se s. 60), at man ikke ønskede at opgive dette forehavende, som man ganske vist mente var naragtigt, men også nyttigt – Luther selv havde da også ønsket bevare det, og i fundatsen begrundes opretholdelsen:

»– for at de unge må lære, at der er en stor forskel mellem en ulærd og en lærd mand og for at de kan blive vænnet til at tåle fornærmelser og taknemlighed, som lærde og brave mænd ofte får som løn for deres gode gerninger og rigtige rådgivning...«

Man tilføjer dog, at det skal gå anstændigt til »med disse latterlige optog«, og man må for alt i verden ikke gennem de enkelte handlinger spotte hellige handlinger. Fremgangsmåden ved depositionen har iøvrigt vekslet fra sted til sted. Den af *W. Norvin* anførte skildring hører vist hjemme i en senere tid – studenterne skulle udklædes så hæsligt som muligt med store horn, kæmpenæse, indsmurt i snavs og sværte, som pedellerne derefter pryglede af dem for at markere overgangen fra det gamle liv til det nye akademiske liv – men fundatsens beskrivelse holder sig formodentlig blot til de mere »officielle« led. Deponenden skal fremstille sig for en magister, som skal prøve hans kundskaber i den kristelige lære og andre kundskaber for at han kan give ham »studievejledning«. Efter at have givet ham studiemæssige og moralske formaninger, skal han af studenten modtage løfte om lydighed, hvorefter magisteren skal lægge salt i munden på ham – symbol på visdom – og hælde vin

90. Fundatsens bestemmelser om undervisningsformerne i Norvin: anf. arb. II, 1940, s. 21-23, 36-42. Matzen: anf. arb. II, s. 50-63. H. F. Rørdam: *Univ. Hist. I,* s. 86-89, 205, II, s. 416-424. En fortegnelse over studenter, som optrådte ved disputationer og fik honorar for dette, smst. s. 423 (årene 1582-88). *Acta Consitorii om disputationerne 1547,* i: Kirkehist. Saml. 2.R. I, 1857-59, s. 6. *1550* i: H. F. Rørdam: *Univ. Hist.* IV, s. 137. *1551:* smst. s. 139. *1552:* smst. s. 141.

eller vand over hans hoved. Derefter skal studenten gå bort for at rense sig og vende tilbage og takke magisteren og de tilstedeværende. Handlingen skal finde sted i et af auditorerne eller i en af lærernes boliger, og fundatsen understreger, at man af hensyn til de fattige studenter ikke skal kræve, at de pågældende studenter bagefter skal betale et festmåltid. Velhavende studenter må dog gerne bekoste en efterfølgende fest.[91]

Den første prøve, en student aflagde, var *bakkalaurgraden* i det filosofiske (artistiske) fakultet, som han kunne indstille sig til, når han selv ville, og den bestod af nogle eksaminer og af to disputationer i grammatik, dialektik og retorik. Nogle dage efter fandt den højtidelige kreation sted, og denne grad betragtedes som en betingelse for at studere videre, d.v.s. den var i første omgang nødvendig for at kunne tage *magistergraden,* som var den højeste grad i det filosofiske fakultet. Også ved denne skulle der aflægges eksaminer og disputationer, og kravene omfattede grammatik, retorik, dialektik, fysik, matematik og etik. Efter eksamen fulgte disputationen, som foregik i det øverste, fornemme auditorium. Dekanen præsiderede og udarbejdede de teser, kandidaten skulle forsvare, og til sidst fulgte selve promotionen efter det gamle ceremoniel – som iøvrigt holdt sig næsten uændret helt til begyndelsen af det 18. årh.

I de tre højere fakulteter fandtes efter traditionen også bakkalaurgraden. Desuden kunne man her tage *licentiatgraden,* som egentlig blot betød, at man erhvervede »Licentia« (tilladelse) til at blive promoveret til doktor. I det medicinske fakultet kom hverken bakkalaurgraden eller licentiatgraden til at få videre betydning. Et par medicinske bakkalaurer blev kreeret i 1553 og 1564, men ellers synes den ikke at være blevet uddelt. Til doktorer i medicin kreeredes i hele det 16. årh. vistnok kun en enkelt, nemlig kongens livlæge *Cornelius v. Hamsfort* (1544). I de første par hundrede år (op til 1736) kreeredes slet ingen juridiske bakkalaurer, og indtil 1732 blev doktorgraden kun erhvervet af fem. Den teologiske bakkalaurgrad blev uddelt 14 gange i tiden 1544 til 1608, men licentiatgraden blev tildelt yderst sjældent.

Doktorgraden var den højeste akademiske grad, der fandtes, og betingelsen var, at man først havde erhvervet licentiatgraden, og at der havde fundet en disputation sted. Denne skulle helt op til midten af 19. årh. foregå på latin. Selve promotionen fandt sted i *Vor Frue kirke,* som var *aula doctoralis,* hvortil man vandrede i procession fra rektors hus, børn med tændte lys, pedellerne

91. Fundatsen, Norvin: anf. arb. II, 1940, s. 59-60. H. F. Rørdam: *Univ. Hist.* I, s. 364-365, III, s. 415. Norvin: anf. arb. I, 1937, s. 232-233. H. Hermelink u. S. A. Kaehler: *Die Philipps-Universität zu Marburg 1527-1927,* Marburg 1927, s. 279. Karl v. Raumer: *Geschichte der Pädagogik* IV, 2, 1854, s. 40-58.

med sceptrene, doktoranden og de indbudte akademikere. Dagen var fridag for alle lærere og studenter. Fra *Povl Madsens* doktorpromotion i 1570 har vi bevaret en beskrivelse af handlingen inde i kirken, som blev ledet af Niels Hemmingsen, der først holdt en forelæsning om Guds forsyn. Derefter henvendte han sig til vicedekanen i det teologiske fakultet, Erasmus Lætus, og anmodede om bemyndigelse til at meddele graden ved denne højtidelighed, som skete »til Guds ære, vort universitet til hæder og Kristi kirke til velbehag«. Efter at have modtaget denne bemyndigelse holdt han en kort tale om doktorandens akademiske fortjenester, hans gode virke som biskop og hans moralske liv. Også den nyligt afholdte disputation havde godtgjort hans kundskaber og demonstreret, at han holdt fast ved den profetiske og apostolske lære og Confessio Augustana, og at han afskyede alle slags kætterier. Approberet af kongen og kansler Johan Friis, universitetet og specielt det teologiske fakultet kunne Niels Hemmingsen da udnævne Povl Madsen til doktor i den hellige teologi og samtidig bede Gud om, at hele hans embeds virke måtte ske til kirkens opbyggelse. Inden promotor gik over til at foretage de symbolske handlinger, forklarede han disse ceremoniers berettigelse og betydning. Derefter overdrog han ham lærestolen, den opslåede Bibel, satte ringen på hans finger, hatten på hans hoved og gav ham broderkysset. Alle disse enkelte symbolske handlinger forklarede han kortfattet. Til sidst gav han en formaning og holdt en bøn. Højtideligheden sluttede med at pedellen rakte scepteret – som Christian III i sin tid havde skænket universitetet – frem til Povl Madsen, som aflagde doktoreden.[92]

Det var naturligvis de færreste studenter, som erhvervede disse grader, men da de selvsagt gerne ville kunne fremlægge bevis på, at de dog i en vis tid havde studeret ved universitetet, opstod hurtigt den praksis, at man udstedte et såkaldt *Testimonium publicum*. Når en student ønskede at forlade universitetet, henvendte han sig først til sin privatpræceptor, som gav ham en udtalelse om hans flid, moralske vandel og øvrige studieforhold. På dette grundlag lod rektor da notarius udfærdige et testimonium publicum, som han derpå kunne anvende, når han søgte embeder eller på anden vis ville gøre karriere eller ønskede at rejse udenlands o.lign. Allerede fra reformationskirkens første tid havde man stærkt understreget vigtigheden af universitetsstudier for kommende præster. Et krav herom kunne man endnu ikke stille, derimod forlangtes en *eksamen hos biskoppen* inden et embede kunne modtages. I det tidligere omtalte udkast til omarbejdelse af Kirkeordinansen fra 1561 (ovenfor s. 95) mente man ikke at kunne gå videre end at forlange universitetsstudier af

92. Matzen: anf. arb. II, s. 196-230. Norvin: anf. arb. I, s. 259-273. H. F. Rørdam: *Univ. Hist.* I, s. 96, IV, s. 222-227, II, s. 113-114.

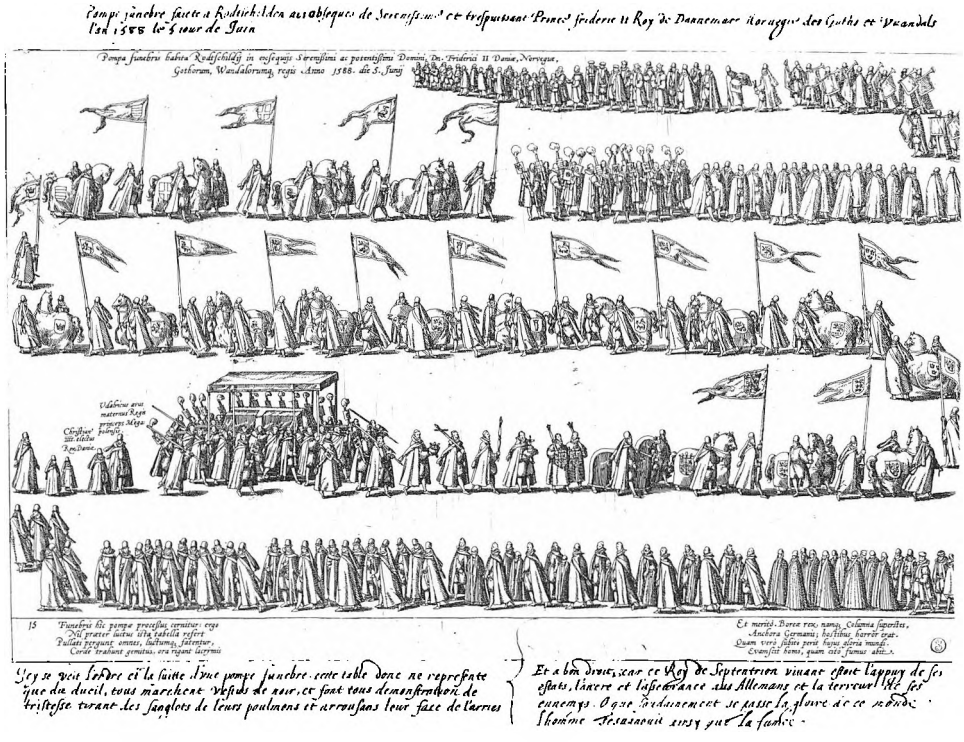

Fig. 31. Frederik II's begravelsesoptog, den 5. juni 1588. De højlærde ses øverst i billedet. KB Billedsamlingen.

præster til de mere anseelige kald, men i 1569 bestemtes i kommunitetsfundatsen, at bisperne for fremtiden ikke måtte ordinere nogen til præsteembede, medmindre han kunne fremlægge vidnesbyrd fra rektor om, at han havde studeret flittigt og godt ved universitetet i nogle år. Der var her ikke tale om en embedseksamen, bispeeksamen bestod fortsat, og biskoppen kunne suverænt – og gjorde det åbenbart også jævnligt – afgøre, om han ville ansætte personer i kirken, selv om de fremviste attest fra universitetet. Bisperne klagede af og til over den store uvidenhed hos kandidaterne, ja, biskop Povl Madsen måtte i 1573 advare sine provster mod at give nogen student kald i deres sogne, medmindre han havde studeret 1 år eller mere i København og kunne fremlægge testimonium fra rektor. Forpligtelsen til at løse Testimonium publicum vedblev iøvrigt at gælde for teologerne helt til 1736.[93]

93. Matzen: anf. arb. II, s.187-193. H.F. Rørdam: *Univ. Hist.* II, s.340-343. H.F. Rørdam: *Forhandlinger paa Roskilde Landemode 1570-1590,* i: Kirkehist. Saml. 2.R., IV, 1867-68, s. 365. Norvin: anf. arb. I, s.274-275. Om bispeeksamen, se Martin Schwarz Lausten: *Biskop Peder Palladius og kirken,* 1987, s.93-95.

Det akademiske samfund kunne på mange måder tage sig ud som en stat i staten, hvor borgerne levede efter deres egne love, som på flere punkter gav dem rettigheder og friheder, som de øvrige borgere i København ikke havde. Så meget mere påkrævet var det derfor, at man trak snævre grænser for lærernes og ikke mindst studenternes aktiviteter både inden for universitetets område og i særlig grad i forholdet til byens andre indbyggere. Af de »love« som 1539 blev vedføjet fundatsen for at »fremme de studerendes gudsfrygt, sædelighed og gavn« får man et indblik heri. Lovene blev udvidet og *skærpet* omkr. 1560. Straffen for at undlade at melde sig hos rektor straks efter ankomsten til universitetet var oprindelig fængsling, men skærpedes til piskning.[94] Og medens der i de ældre love bestemtes, at straffen for at gøre grin med evangeliet og foragte den offentlige gudstjeneste, prædiken og de hellige handlinger, skulle bestå i enten fængsling eller bortvisning, så skærpedes dette således, at den, der blev grebet i at forsømme gudstjenesten, skulle betale 1 mark i bøde første gang, og anden gang skulle han »hemmelig afstraffes«. Hvis nogen ikke gik til alters i et halvt år, skulle han straffes »efter rektors skøn«, og drejede det sig om et helt år, skulle rektor lade ham afstraffe »efter fortjeneste«. Ulydighed over for rektors befalinger, eller pedellernes på hans vegne, takseredes til en bøde på 8 skilling første gang, 1 mark anden gang og tredje gang hemmelig afstraffelse. Den sidstnævnte straf, som vistnok bestod i stokkeprygl, blev man også idømt, hvis man på uforskammet måde havde skældt sin tutor eller en professor ud. Anden gang dette skete, idømtes man fængsel. Hvis nogen udskældte en borger, skulle han bede om tilgivelse og iøvrigt straffes efter rektors skøn. Forsømmelser vedrørende undervisningen straffedes relativt hårdt: hvis nogen afsløredes i slet ikke at følge forelæsninger, skulle han første gang hemmelig afstraffes, anden gang indsættes i fængslet 3 dage, og tredje gang faldt den hårdeste straf: først fængsel, dernæst bortvisning fra universitetet.

I *forholdet til Københavns borgere* blev studenterne ligeledes holdt i stramme tøjler: den offentlige ro måtte ikke forstyrres med smædeskrifter eller støj på gaderne. Den der strejfede omkring på gaderne om natten med våben skulle hemmelig afstraffes, og hvis nogen blev grebet i at råbe og støje på gaderne ved nattetide, skulle han sidde i fængsel tre dage og afstraffes. Dersom han ikke forbedrede sig, ville han blive relegeret. »Usømmelige lege«, tyverier, hor og lign. var selvsagt også forbudt. Hvis nogen krænkede en pige, skulle han offentligt piskes og tvinges til at tage hende til hustru, om hun selv ville. Hvis hun afviste, skulle han udrede en affindelsessum til pigen. Blev han grebet anden gang i dette, var straffen fængsling og relegation. Strengt gik man frem

94. H.F. Rørdam: *Univ. Hist.* I, s.95, 366.

mod hor og druk: straffen for at have besøgt et »berygtet hus«, kroer og offentlige drikkelag var fængsel i 8 dage samt offentlig piskning, anden gang: fængsel og relegation. Den der forfører andre til sådanne udskejelser skal sættes på vand og brød i 8 dage og siden relegeres, hvis han ikke forbedrer sig. Den der gribes i hyppigt drikkeri skal først afstraffes hemmeligt og derefter gå 3 dage i fængsel. Anden gang skal han afstraffes offentligt og relegeres, hvis han ikke forbedrer sig. Hvis nogen beskadiger andres vinduer, døre og hjem, skal han afstraffes offentligt og erstatte skaden, og endelig er terningspil og spil om penge forbudt. Straffen er bøder efter universitetsledelsens skøn – »sligt står nemlig ganske i modsætning til de humanistiske studier«.[95]

Disse love, som efter en nutidig betragtning forekommer meget strenge – trods William Norvins modsatte opfattelse – synes ikke at være blevet fulgt i fuldt omfang i praksis. Straffene synes at have været mildere, idet man især anvendte pengebøder, offentlig afbigt og relegation for en vis tid. I december 1566 fik en student straffen »bortvisning fra universitetet i to år« for begået dokumentfalsk, idet han havde lavet sig selv et testimonium og forsynet det med universitetets segl, som han havde trukket af et andet brev, og i juli 1565 blev studenten Jakob Magnus fra Lund idømt den straf offentligt på universitetet at gøre afbigt, fordi han havde lavet ballade på gaderne om natten, og de ligeså lystige studenter Kristoffer og Anders, som i efteråret 1572 havde drukket og strejfet omkring i byen skulle ligeledes i hele universitetets påhør bede om forladelse. Studenten Christian Andersen, som i 1567 havde bedrevet hor, idømtes en bøde på 10 daler og offentlig afbigt, og da studenten Laurits Sørensen, somhavde krænket en pige i huset hos degnen ved Nikolaj kirke, hvor han boede, var stukket af, blev det besluttet, at hans ejendele, der bl.a. bestod af en temmelig stor bogsamling, skulle overdrages til den skadelidte – degnen! Fra en anden student, Hans Pedersen, haves endnu et forpligtelsesbrev, hvori han lover inden otte dage at betale en bøde på ikke mindre end 17 mark til fattige studenters underhold. Hans forseelse fremgår ikke af brevet, men han lover videre, »at sådanne stykker ikke efter denne dag mere skal befindes hos mig, og jeg vil flittigt tage vare på mine studier, som en god student bør gøre«.[96] I det hele taget synes behandlingen af akademikerne ofte at have været mildere end den ville have været ved de almindelige borgerlige domstole. En student, som i 1556 havde begået den alvorlige forbrydelse at stjæle en større sum penge hos universitetets kasserer, skulle have været

95. H.F. Rørdam: *Univ. Hist.* I, s.93-100, 363-371. De ændrede love er trykt i N. Krag og St. Stephanius: *Christian III's Historie, Supplementsbd.* 1779, s.41-46.
96. Norvin 1937, s.316. *Acta Consistorii*, trykt i Kirkehist. Saml. 2.R. I, 1857-59, s.19. smst. s.13, 32, 53. H.F. Rørdam: *Univ. Hist.* IV, s.157, II, s.187-188.

hængt, dersom kongen ikke var skredet ind og havde benådet ham med en mildere dom, måske af hensyn til universitetets ære, hvilket kan minde om en tyverisag fra en senere tid, hvor konsistorium bad om, at universitetet måtte blive forskånet for den vanære, det ville være, om en student var blevet straffet således. Man foreslog, at han i stedet for sendtes til Vestindien!

Stor opmærksomhed må sagen i 1562 omkring universitetets foged *Peter Ibsen* (Skriver) have vakt. Denne temperamentsfulde embedsmand havde under et heftigt ordskifte med rektor Niels Hemmingsen kaldt denne for en tyveknægt og givet ham en lussing! Et forsøg, foretaget af nogle af Peter Ibsens adelige venner, fik kun negativt resultat, kansler *Johan Friis* var ligesom professorerne rystet og skrev til universitetet straks, da han havde erfaret sagen, at denne var ham »udi sandhed led«. Ved retssagen erklærede han, at Peter Ibsen havde forhånet universitetet og hele det danske rige, og hvis han havde været hans tjener, så havde han mistet sin hals, men da handlingen var begået i drukkenskab, mente han, at Peter Ibsen kunne slippe med at falde på knæ og bede universitetet og især Niels Hemmingsen om forladelse. Dette gjorde denne derpå »med grædende tårer«, universitetet accepterede dette, men hans afskedigelse stod naturligvis ved magt.[97]

Også en lignende sag, hvor en af universitetets ansatte var blevet generet i sit arbejde fik en forholdsvis mild behandling: den senere så berømte historieskriver og diplomat *Niels Krag* var under aftensmåltidet ved kommunitetet engang i begyndelsen af 1570 kommet i klammeri med en af sine medstuderende og havde givet ham en lussing. Da pedellerne på rektors befaling ville sætte ham i universitetets fængsel, protesterede nogle af hans venner og befriede ham af pedellernes hænder. Dommen udelukkede Niels Krag fra Klosteret, og de aktionerende studenter blev fjernet for en måned. Da Niels Krag en del år senere selv var blevet rektor, fik han iøvrigt også disciplinære problemer med de studerende. Således var det i påskedagene 1577 kommet til uro og optøjer i Vor Frue kirke, da han ville skride ind overfor nogle studenter, som opførte sig provokerende, og det gjorde ikke sagen bedre, at regensprovsten ikke alene undlod at hindre studenterne deri, men endog selv deltog i urolighederne![98] Relativt mildt behandledes også de to studenter *Christen Bodi* og *Søren Skørbech*, som i efteråret 1585 havde lavet ballade i København.

97. Danske Magazin 3.R. VI, s.263. H.F. Rørdam: *Univ. Hist.* I, s.371-372. Matzen: anf. arb. I, s.335. Johan Friis til rektor, s. 18/9 1562, i H.F. Rørdam: *Univ. Hist. IV, s. 189-190. Sagens akter trykt efter Acta Consistorii,* i: Kirkehist. Saml. 2.R. I, 1857-59, s.9-11, jfr. Rørdam smst. II, s.10-13.

98. *Acta Consistorii,* Kirkehist. Saml. 2.R. I, 1857-59, s.37. H.F. Rørdam: *Univ. Hist.* II, s.187-188.

Den ene havde forsøgt at bryde en borgers dør op og slå hans vinduer ind, den anden havde angrebet byens vægtere, revet tøjet i stykker på nogle og såret en af dem hårdt i venstre hånd. Straffen blev for dem begge bortvisning fra universitetet i 10 år, men hele sagen forekom så alvorlig, at rektor følte sig foranlediget til at lave en særlig meddelelse derom. Muntert har det ikke været for de to studenter at se, at de skrev historie ved direkte at blive nævnt i sammenhæng med rektors teoretiske overvejelser om straffes betydning og universitetets formål. I ethvert samfund har straffe en præventiv virkning og er nødvendige, der er svage og onde mennesker overalt, og hvis de ikke tøjles af frygt for straffene, kan disciplin og offentlig ro og orden ikke opretholdes. Vi har, siger rektor, hidtil gjort os umage for at dette kongelige universitet kunne være et værksted ikke alene for uddannelse, men også for dyd og fromhed, hvor ungdommen kunne lære det,der er nyttigt og nødvendigt for kirkens lære og for staten. Men man har også lagt vægt på, at de studerende levede således, at de kunne være gode eksempler for andre mennesker. Dette fromme og hellige formål har de to studenter Christen Bodi og Søren Skørbech modarbejdet skammeligt gennem deres adfærd, ja, rektor undlader ikke at gøre opmærksom på, at de ikke ville have undgået dødsstraf, hvis de skulle straffes efter de almindelige borgerlige love. Hele sagen skal tjene til advarsel for de andre studenter, som heraf bl.a. kan lære, at de skal begive sig hjemad om aftenen i rette tid. Da praksis åbenbart ikke fulgte de strenge lovbestemmelser, kan det ikke undre, at en revision blev nødvendig, og i juni 1577 vedtog man derfor, at ordene om afstraffelse og piskning (*castigabitur* og *flagellabitur*) skulle udgå af bestemmelserne, og fængsling, straf efter rektors skøn eller relegation indsættes i stedet for.[99]

99. Smst. IV, s.334-336, II, s.237-238. *Acta Consistorii* d. 26/6 1577, i Kirkehist. Saml. 2.R. I, 1857-59, s.54.

Københavns Universitet 1588-1621

Af Jens Glebe-Møller

INDLEDNING

De økonomiske og politiske rammer for Københavns Universitet og dets virksomhed efter genoprettelsen i 1537 er blevet skildret i de foregående afsnit. Disse rammer lå fast langt op i tiden, og praktisk talt intet ændrede sig fra Christian IV.s tronbestigelse i 1588, til universitetet i 1621 fik en ny forfatning, de såkaldte *Novellæ Constitutiones*. En skildring af Københavns Universitet i denne periode må derfor blive en skildring af, hvordan rammerne blev fyldt ud. Konsistoriums bevarede forhandlingsprotokoller fra dette tidsrum, *Acta Consistorii*, giver et godt indtryk af universitetets daglige liv og dermed også af de problemer, universitetet og dets mænd til stadighed stod over for.[1]

FORHOLDET TIL STATSMAGTEN

Regeringsrådet

»Regeringsrådet«, som fra 1588 styrede landet, var naturligvis også universitetets øverste myndighed. Det bestod af kansleren Niels Kaas, rigsadmiral Peder Munk, rentemester Christoffer Valkendorf og rigsråd Jørgen Rosenkrantz. Af disse 4 var kansleren jo også universitetets kansler og konservator, og derfor må universitetet og dets befolkning have haft meget at gøre med den efter tidens målestok veluddannede Niels Kaas. Han havde bl.a. tilbragt 4 år i huset hos Niels Hemmingsen, og det lyder ikke som bare floskler, når denne i sin høje alderdom kalder Kaas for »en ægte ven«.[2] Men det er svært at greje,

1. Jeg har ved udarbejdelsen af denne fremstilling især benyttet mig af de af H.F. Rørdam udgivne uddrag, som er trykt i Kirkehistoriske Samlinger 1. rk. V, s.63-118 (tiden fra 1590-99), 2. rk. I, s.1-67 (1543-99), 4. rk. IV, s.70-125 (1599-1604), s.512-533 (1604-06) og s.768-801 (1606-08) samt i Rørdam: *Historiske Samlinger og Studier* IV, s.65-132 (1608-14) og s.248-325 (1614-21). Originalerne på Rigsarkivet med signaturen KU. 12.03.01-.05, jfr. *Københavns Universitets Arkiv*, udg. af Rigsarkivet 1978, s.11.

2. I fortalen til *Enarratio viginti et unius psalmorum Davidis*, Basel 1593, cit. af H.F. Rørdam: *Kjøbenhavns Universitets Historie* II, note 3 til s.386.

om Kaas har haft nogen egentlig interesse for den akademiske undervisning og uddannelse. Naturligvis priser samtidige hans støtte til videnskaberne. Og det er en ofte gentaget, men ikke dokumenteret, formodning, at han, der var særligt interesseret i historie, stod bag Niels Krags udnævnelse til professor i græsk og senere kgl. historiograf.

Et af de få vidnesbyrd om hans direkte kontakt med universitetet har vi i referatet af konsistoriemødet den 19. maj 1593, som han deltog i. Men det, Niels Kaas fremførte på mødet i 4 punkter, var, at studenterne skulle opføre sig ordentligt og ikke skikke sig »som bådsmænd«, at de skulle passe deres forelæsninger, at kommunitetsalumnerne ikke skulle forkæles med steg osv., men spise, hvad der blev sat på bordet, og endelig – generelt – at studenterne manglede disciplin og bragte både sig selv og deres professorer i vanry. På mødet bifaldt kansleren et forslag om, at det skulle pålægges studenterne at høre 4 lektier om dagen »i det ringeste«, og trak sig derefter fornemt tilbage.[3] Niels Kaas døde iøvrigt året efter i 1594, og kanslerembedet forblev ubesat i 2 år.

Rigsråd Jørgen Rosenkrantz, fader til Holger Rosenkrantz den Lærde,[4] synes også mest at have interesseret sig for studenternes opførsel. *Acta Consistorii* fra 1595 meddeler: »Die 7. Junii klagede Jørgen Rosenkrantz på, at studiosi lode sig finde i skuder (skure) og kieldere ved stranden med kort og terninger«.[5] Det er næppe kort- eller terningspillet bebrejdelserne går på så meget som studenternes udebliven fra forelæsningerne. Som også Niels Kaas bemærkede, optrådte studenterne derved i modstrid mod det, der var hensigten med »kongelige majestæts almisse«, kommunitetet, der jo var »given der til, at der skulde blive skikkelige og duelige personer«.[6]

Det medlem af regeringsrådet, som har sat sig tydeligst spor i universitetets historie, er uden tvivl Christoffer Valkendorf. Det skyldes naturligvis hans oprettelse af Valkendorfs kollegium, formentlig i 1588. Omtrent ved denne tid havde den meget aktive og stenrige Valkendorf begavet flere latinskoler på Sjælland og Fyn, og nu overdrog han også »den høje skole« en kapital på 6100 daler, så det tidligere karmeliterkloster i Sankt Pedersstræde kunne indrettes til bolig for 16 fattige studerende. Fundatsen og kollegiets forhold i det hele taget måtte ofte drøftes i konsistorium. Administrationen af »Valkendorfs boder«, som kollegiet kaldtes, var ret byrdefuld for professorerne. På skift

3. Kirkehistoriske Samlinger 2. rk. V, s. 66f.
4. Om Holger Rosenkrantz den Lærde, se dette værk, bd. V, s. 141-44 og 152.
5. Kirkehistoriske Samlinger 2. rk. I, s. 59 og – efter en anden afskrift - 2. rk. V, s. 70f. (Først fra 1599 er *Acta* fuldstændigt bevaret).
6. Kirkehistoriske Samlinger 2. rk. V, s. 66.

Fig. 32. Rigets kansler, Niels Kaas (1534-1594), var også universitetets kansler og konservator. I biskop Winstrups ligprædiken over ham fik han det skudsmål, at han »forfremmede lærde folk og havde dem udi sin omgængelse«.
KB. Billedsamlingen.

skulle 2 af dem både føre opsyn med de sekstens lærdom og levned, med bygningen og med forvaltningen af de 6100 daler. Og opsynet med studenternes levned indbefattede bl.a. kontrol af, om de studerende nu faktisk opholdt sig på deres værelser, om de benyttede dem til at »holde nogen børneschole« osv.[7]

Christian IV.s kroning

Alt i alt har universitetet formodentlig haft en ret fredelig periode, mens Christian IV var mindreårig. Men nu skulle han i 1596 krones, og universitetet og dets mænd måtte også yde deres til festivitasen. Den 3. april 1596 udgik der kongebrev til professorerne om at stille logi og staldplads til rådighed for de mange gæster, som ventedes til kroningen.[8] Professorerne forsøgte at få lov til blot at indlogere deres egne bekendte blandt adelen,[9] men det lykkedes

7. Statutter af 24. marts 1599, trykt i Rørdam: *Kjøbenhavns Universitets Historie* IV, nr. 330.
8. Rørdam: *Kjøbenhavns Universitets Historie* IV, nr. 305.
9. Kirkehist. Saml. 2. rk. V, s.82.

næppe. I hvert fald viser et bevaret regnskab, at i dagene omkring kroningen spiste daglig 30 udenlandske gæster til middag på »studiegården«, dvs. på Kommunitetet,[10] og det har sikkert forholdt sig på samme måde i de enkelte professorresidenser.

Men professorerne var betænkte på at spare, hvor der kunne spares: skønt det var blevet universitetet pålagt at lade studenterne opføre komedier til de udenlandske gæsters bedste, syltede man nærmest sagen med økonomiske argumenter.[11] Og her havde man i hvert fald heldet med sig, og studenterne kom ikke til at optræde. Christian IV.s svoger, hertug Heinrich Julius af Braunschweig-Lüneburg, sendte sin »komedianter og springere«, og de sørgede så for underholdningen. Nogen principiel afstandtagen frakomedier skal man næppe se i denne affære. Et par år senere, da Jens Justesen Ranch indsendte en af sine komedier til de højlærdes censur, fik han ganske vist det svar, at »professorerne har alvorligere ting at tage sig til«.[12] Men man skal ikke lægge andet heri, end at professorerne ikke ønskede at brænde fingrene ved at give trykketilladelse til et skrift, hvis pointer de ikke kunne gennemskue. Der var eksempler nok på, at en forhastet trykketilladelse havde bragt folk i fedtefadet sidenhen.

Et vigtigt bidrag ydede universitetet dog til festlighederne gennem sin 3. teologiske professor, Sjællands biskop Peder Winstrup, som forestod selve kroningsakten og ved denne lejlighed holdt både en latinsk og en dansk tale. I begge taler kommer biskoppen, omend diskret, ind på kongens forpligtelser over for skole og universitet.

I den latinske siger Peder Winstrup bl.a., at når skriften kalder kongerne for guder, så er det fordi de på Guds vegne fremmer den sande gudsdyrkelse og bevarer »lovene, disciplinerne, dommerne, handelen, de hæderlige videnskaber, de frie kunster og alt, hvad der binder det menneskelige samfund sammen«.[13]

Og i den danske, som er en udlægning af kronregaliernes betydning og symbolik, forklarer Winstrup i »beslutningen«, at kongen skal bede Gud om at måtte gøre det, som er Gud behageligt: »Forfremme hans hellige ord og ære/ i disse riger oc lande; hielpe kircker/ scoler og hospitaler; forsørge dennem met gode prædickere/ tienere oc underholdning/ oc skaffe huermand low oc ræt/ at Guds rige met en god politie må bliffue hos oss oc vore efterkommere...«.[14]

10. Rørdam: anf. værk, nr. 307.
11. Jfr. Rørdam: anf. værk III, s. 83f.
12. Kirkehist. Saml. 2. rk. I, s. 65.
13. Historisk Tidsskrift 12. rk. II, s. 388.
14. Aug. Erich: *Beskrivelse af Chr. IV.s Kroning*, ovs. af Aud. Bentsen Dalin, 1598, bl. L III recto.

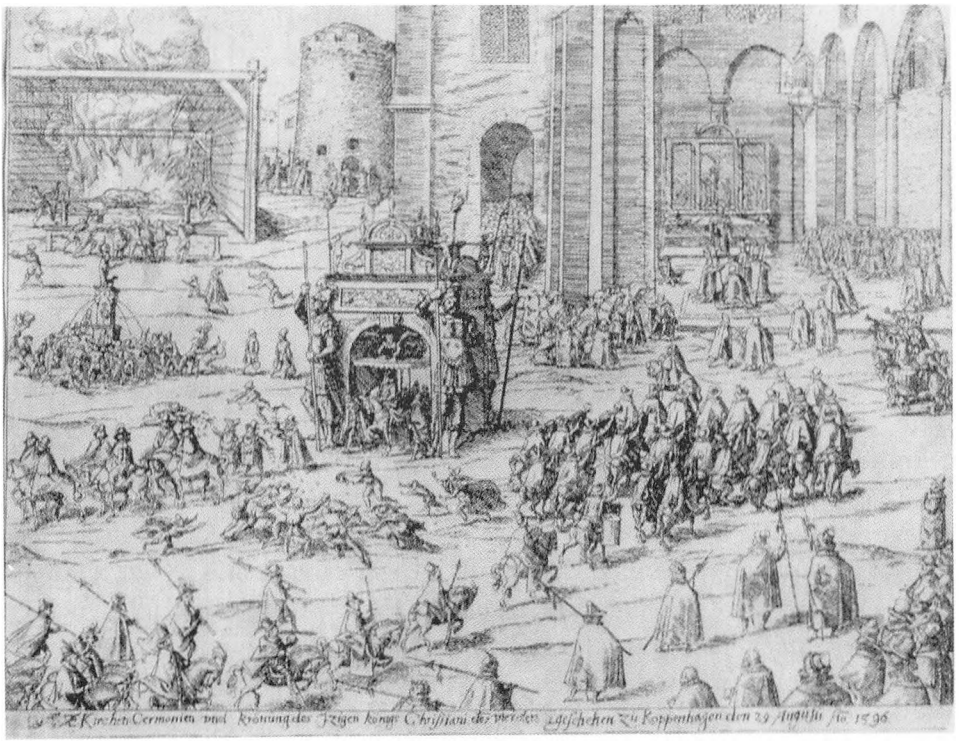

Fig. 33. Christian IV.s kroning krævede betydelige økonomiske ofre af universitetets professorer. Men biskop Peder Winstrup benyttede lejligheden til at indskærpe kongens forpligtelser over for skole og universitet. Og sidenhen udviste Christian IV stor – og egenrådig – interesse for universitetet.
KB. Billedsamlingen.

Christian IV blev kronet som konge, og kort efter stadfæstede han universitetets fundats og privilegier den 5. oktober 1596.[15] Nogle måneder før kroningen var Christian Friis til Borreby blevet udpeget til kansler og bestred denne post til sin død i 1616. Han efterfulgtes af sin navnefælle, Christian Friis til Kragerup. Navnlig i Friis til Borrebys kanslerperiode blev det stadig tydeligere, hvem der bestemte på universitetet. Og det var man da også ganske klar over i samtiden:

I året 1604 kom den tyske latindigter Willichius Westhovius til København efter i nogle år at have været hofmester for to unge adelsmænd. Og den 15. september fik han kanslerens tilladelse til »på den nederste høresal« at fremføre en versificeret latinsk lovtale over Københavns Universitet.[16] I en af

15. Norwin: *Københavns Universitet* II, s. 231 f.
16. G.L. Wad: *Meddelelser om rektorerne på Herlufsholm,* Næstved 1878, s. 19.

stroferne i det samtidigt udgivne digt siger han: »Hvem kender ikke den mands skrifter, som den kunstfærdige moder, Pallas, ved fødslen forsynede med tilnavnet PALLADIUS? Skrifter, som var en sådan mand og moderen Minerva værdige? Hvem er ikke også TYCHO bekendt? TYCHO denne Brahernes udødelige pryd, TYCHO fædrelandets nye berømmelse. Hvem har ikke stiftet bekendtskab med HEMMINGI berømmelige enten lærde eller danske skrifter? For slet ikke at hylde den lærde SEVERINI berømmelige visdom, som roses af alle ud over Europa...«

Alle 4 mænd var døde i 1604, og to af dem, astronomen Tyge Brahe og lægen Peter Sørensen (Severini) virkede begge uden for universitetet, hvad den tyske digter åbenbart ikke var klar over, men det var altså dem, som han frem for alle andre mente at måtte fremhæve. De var eksempler på de berømtheder, som universitetet i København havde »født ved et guddommeligt favntag«. Men nok så sigende og realistisk var det, når Westhovius kaldte sit digt for *Improvisation til danernes kongelige akademis hyldest.*[17] Eller når han i overensstemmelse med denne titel bruger mange sider på at hylde de danske konger fra Christian I til Christian IV, men altså kan nøjes med en halv snes linier om universitetets egne (mere eller mindre) mænd. For universitetet var jo et kongeligt akademi: oprettet og især genoprettet af kongemagten for at tjene dens interesser. Denne nære sammenhæng mellem konge- eller statsmagt og universitetet spillede naturligt nok en ikke ringe rolle for afskedigelser og udnævnelser af universitetets lærere.

Udnævnelser

Et vist mål af akademisk selvstyre bestod for så vidt, som det ser ud til, at statsmagten især interesserede sig for, hvem der beklædte de teologiske professorater. En udskiftning her kunne imidlertid medføre en større rokeren ned gennem rækkerne:

I 1607 havde kansleren på kongens tilskyndelse indstillet 2. teologiske professor, Jørgen Dybvad, til afsked.[18] Kort efter rykkede Kort Aslaksen op i Dybvads sted, hvorved professoratet i græsk blev ledigt. Efter at have rådført sig med kansleren udpegede Konsistorium den 18. juli 1607 Christian Hansen Riber til græsk-professoratet. Derved blev matematik-professoratet ledigt, som samme dag overlodes til Christen Sørensen Longomontanus.[19]

17. Αυτοσχεδίασμα *in laudem regiæ danornum academiæ,* Kbh. 1604.
18. Jfr. dette værk, bd. V, s. 106f.
19. Kirkehist. Saml. 4. rk. IV, s. 781.

Longomontanus havde imidlertid indtil da været 2. pædagogiske professor, den ene af de to professorer, som skulle varetage undervisningen i elementær latin. Dette, det mindst ansete og lavest gagerede professorat (»den ringeste pædagog« – pædagogus infimus), måtte man jo nu besætte med en mand udefra, og herom gik diskussionen på resten af konsistoriemødet. På forhånd havde Christoffer Dybvad tilbudt sig – iøvrigt for 3. gang.[20] Men man var ikke interesseret i denne rebelske person, der endte sine dagei statsfængsel[21] og desuden var søn af den fyrede professor.

Lidt mere grundigt synes man at have diskuteret en anden kandidat, rektor Niels Jørgensen fra Sorø. For det første havde man faktisk tidligere henvendt sig til ham om at overtage et af de pædagogiske professorater, hvad han imidlertid havde afslået. For det andet var han blevet bragt i forslag af enken efter en fhv. kollega, professor i medicin Anders Christensen, der for få måneder siden var død fra sit embede som forstander for skolen i Sorø. Det er sjældent at se kvinder i nogen aktiv rolle i *Acta Consistorii,* men her er altså et eksempel. Abel Svaning har nu heller ikke været nogen helt almindelig dame. Det fremgår bl.a. af, at hun efter sin mands død fik lov at fortsætte som bestyrerinde for Frederik II.s skole. Og her var Niels Jørgensen nu rektor, gift med hendes søsterdatter.

Men professorerne fulgte ikke vinket fra fru Abel. Dels havde Niels Jørgensen som nævnt tidligere afslået et professorat, dels havde han ikke selv henvendt sig, så Konsistorium kunne ikke vide, hvad han egentlig tænkte. Man kunne jo synes, at fru Abel nok havde drøftet sagen med hr. Niels, inden hun ulejligede de højlærde – men Konsistorium sprang i hvert fald over til magister Herman Nielsen, som flertallet kunne gå ind for. Og efter at kansleren igen var blevet spurgt, aflagde Herman Nielsen 3 dage senere den højtidelige ed og fik med alle professorernes stemmer overdraget den laveste af de to pædagogiske lærestole.[22] Mindre end et år efter rykkede han op i den første og kom derfra i 1610 over i hebraisk-professoratet, som han besad til sin død i 1629. Niels Jørgensen kom aldrig til universitetet, men gjorde karriere i Lund, hvor han endte som dekan i domkapitlet.[23]

Eksemplet her viser, hvordan man mere eller mindre automatisk rykkede op i graderne, når man én gang havde fået foden inden for på universitetet. Om kvalifikationer i moderne forstand er der ikke tale. Men snebolden, som

20. Jfr. Danske Magazin 2. rk. IV, s. 219f.

21. Jfr. dette værk, bd. V, s. 105.

22. Kirkehist. Saml. 4. rk. IV, s. 782, hvor der dog (som i originalen: RA, KU. 12.03.03) fejlagtigt tales om »professio pædagogica prima«.

23. Jfr. Rørdam: *Kjøbenhavns Universitets Historie* III, s. 210, note 1.

fik lavinen til at rulle, var kastet med statsmagtens indgriben mod Jørgen Dybvad. Var det så også statsmagten, som påvirkede Konsistorium til at foretrække Herman Nielsen frem for Niels Jørgensen? Svaret må formentligt være benægtende. Kansleren bifaldt udnævnelsen af Herman Nielsen uden videre, men også Niels Jørgensen stod sig godt ved hoffet: senere blev han endda i 5 år lærer for Christian IV.s ældste søn. Sandsynligvis har Hans Poulsen Resen, der i disse år var ved at grundlægge sin magtposition, været udslaggivende og i Herman Nielsen set en brugbar mand.[24] Men iøvrigt var valget ikke så dårligt. Herman Nielsen ser ud til at have været en ganske flittig professor, som bl.a. har efterladt sig en længere række af disputatser om det hebraiske sprog – flere end mange af hans kolleger plejede at kunne overkomme.

Efterhånden blandede kongen, Christian IV, sig mere og mere i professoratsbesættelser. Da der således i 1619 blev oprettet et nyt professorat i metafysik, blev det efter hans udtrykkelige ønske besat med Jens Dinesen Jersin. I referatet af Konsistoriums forhandlinger for 21. april 1619 hedder det: »M.D. rector gav tilkjende, at M.D. cancellarius have ladet hannem forstå, kgl. Mj.s vilje at være, at m. Johannes Dionysius kaldes til professionem metaphysicam. Dn. professores svarede alle og hver særdeles, quod voluntati s.r. majestati et m.d. cancellarii acquiescant (at de efterkommer kongelig majestæts og kanslerens vilje)«.[25]

INDEN FOR MURENE OG UDENFOR

Professorale stridigheder

Hvis man skulle vælge et passende udtryk til at karakterisere datidens lærde, ville »stridbarhed« være en mulighed. Med undtagelser, bevares, virker professorerne ved Københavns Universitet i de første århundreder usædvanligt stridbare, set med vor tids øjne. Det hænger sammen med mindst to forhold. Det ene, at den enkelte embedsmands position i feudalsamfundet var så usikker. Uden fagforeninger, pension osv. var han i udpræget grad henvist til at kæmpe en overlevelseskamp med sine kolleger om kongensog magthavernes gunst. Og jo mere man kunne presse de andre til side, jo mere blev der også til en selv af de rent materielle goder. Det andet forhold er det, at vi med den borgerlige kultur har udviklet en omgangsform og omgangstone, som ikke

24. Jfr. Kornerup: *Hans Poulsen Resen* I, s.301.
25. Rørdam: *Historiske Samlinger og Studier* IV, s.304.

kendtes den gang. Følelser og aggressioner fik hurtigt og direkte udtryk, hvad der gav sig udslag i en voldsom brutalitet i omgangen mellem folk.

Konsistoriums forhandlinger i den periode, som her beskæftiger os, giver masser af eksempler på stridbarhed mellem de lærde. I dette værks bind V har jeg vist, hvordan professor Hans Poulsen Resen med stor hensynsløshed skaffede sig af med sine konkurrenter i og uden for Det teologiske Fakultet.[26] En af dem, der faldt, var professoren i hebraisk, Ivar Stub.[27] Men Ivar Stub var selv en herre, der forstod at give råt for usødet, og hans ansættelse ved universitetet fra 1590 til afskedigelsen i 1608 har givet adskilligt ekko i annalerne. Bl.a. førte han en langvarig strid med professoren i fysik, Anders Krag.

Anders Krag var medicinsk doktor fra Montpellier – vistnok som eneste dansker – og praktiserede som læge. Han havde været professor i latin, altså pædagogisk professor, siden 1586, men var derefter via professoratet i matematik rykket op i lærestolen i fysik, som han besad fra 1590 til sin død i 1600. Hans efterfølger som »pædagogus secundus« var just Ivar Stub, med hvem han tørnede sammen, da han i 1595-96 sad som universitetets rektor. Striden drejede sig om følgende:

Stub, der på dette tidspunkt var dekan i Det filosofiske Fakultet, havde tilladt en af universitetets bønder at hugge træ i et vænge, som lå ved en bondegård i Tornemark i Sydvestsjælland. Nu hørte Tornemark til det gods under Roskilde Kapitel, som de 6 ældste professorer i Det filosofiske Fakultet havde fået til deling i 1571, men sådan at skovene på godset var fælles.[28] Spørgsmålet var så: hørte vænget til de fælles skove, hvad Stub hævdede, eller alene til professoratet i fysik, hvad Krag hævdede? På konsistoriemøde efter konsistoriemøde dukkede stridspunktet op, og truslerne svirrede i luften. F.eks. erklærer Anders Krag på et tidspunkt, »at dersom nogen bonde vil vidne imod hannem andet, end der er indskrevet i tingbogen, da skal han aldrig vidne mere«![29]

Anders Krag, hvis valgsprog meget tidstypisk lød: »sandhed avler had«, trak det korteste strå. Den 12. oktober 1596 blev sagen forligt, men med den passus, »at samme vænge herefter skal regnes og holdes for fælles skov ligesom de andre fakultets skove«.[30] Ivar Stub havde imidlertid stadig kig på kollegaen. Tre år efter forliget blev det på et konsistoriemøde besluttet, at

26. Se især s. 103-130.
27. Dette værk, bd. V, s. 110-113.
28. Dette værk, bd. IV, s. 16f.
29. Kirkehist. Saml. 2. rk. V, s. 90.
30. Rørdam: *Kjøbenhavns Universitets Historie* III, s. 38.

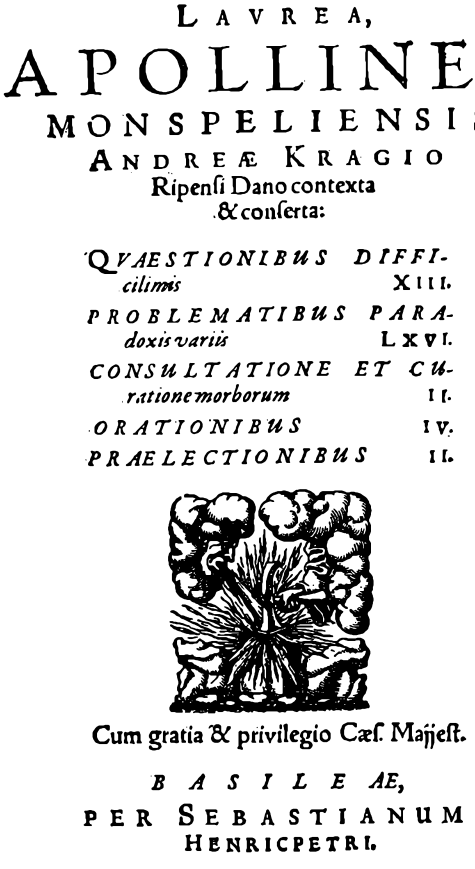

LAVREA,
APOLLINEA
MONSPELIENSIS:
ANDREÆ KRAGIO
Ripenſi Dano contexta
& conſerta:

QVAESTIONIBUS DIFFI-
cilimis XIII.
PROBLEMATIBUS PARA-
doxis variis LXVI.
CONSULTATIONE ET CU-
ratione morborum II.
ORATIONIBUS IV.
PRAELECTIONIBUS II.

Cum gratia & privilegio Cæſ. Majeſt.

BASILEAE,
PER SEBASTIANUM
HENRICPETRI.

Fig. 34. Titelbladet til Anders Krags beskrivelse af sin medicinske doktorpromotion i Montpellier. I fortalen til »den studerende ungdom i det kgl. københavnske akademi i Danmark« erklærer han, at »sandheden er ham kærere end alle filosofers opblæste autoriteter«.
KB.

Anders Krag skulle rejse til Skåne og dér hos provsterne opkræve studieskatten – den afgift fra de skånske (og sjællandske) kirker, som ved fundatsen var blevet tillagt universitetet, men som professorerne altid havde svært ved at inddrive. Samtidig fik Anders Krag af Konsistorium lov til at beholde det, han kunne skrabe ind over 300 daler. Men det passede i hvert fald ikke magister Ivar: »Solus m. ivarus protesterede, hand icke torde sambtycke hannem dett, som var offuer de 300«.[31] – Godt en månedstid senere kunne Anders Krag aflægge rapport fra sin rejse: med det endnu ikke betalte beløb dette års studieskat sig ialt til 363 daler og en halv mark.[32] Om det lykkedes Krag at skaffe sig de 63 daler og den halve mark, melder historien desværre ikke. Men bortset fra dem var hans løn på dette tidspunkt at samme størrelse som hebraisk-professorens, nemlig 70 daler.[33]

31. Kirkehist. Saml. 4. rk. IV, s. 71.
32. Anf. værk. s. 73.
33. Matzen: *Kjøbenhavns Universitets Retshistorie* II, s. 33.

Denne strid afspejler professorernes forsøg på at sikre sig bedst muligt økonomisk. Striden mellem Anders Krags broder, Niels, der var blevet udnævnt til professor i græsk i 1592, og hans filosofiske kolleger handler derimod om fordelingen af undervisningsbyrden. 1. juni 1595 blev Niels Krag i Konsistorium påmindet om at passe sit arbejde. Hertil svarede han, at han forrige år var blevet udpeget til kongelig historieskriver med pålæg om at rejse rundt i riget og opsøge dokumenter, men samtidig fortsætte som professor. Efter jul havde han haft »en tynd helbred«, og sygdom undskylder jo enhver. Så langt har kollegerne formentlig ikke haft noget at indvende, men da professor Niels så beder om, at en anden af kollegerne vil læse for ham de næste 8-10 uger, hvor han vil få meget arkivarbejde, protesterer Resen. Hvorefter Niels Krag hvæser ad forsamlingen: »Hvis I ikke vil indrømme mig det, vil jeg vel få råd til, at I skal gøre det«.[34] Kort efter har han fået udvirket et kongebrev, hvorved det pålægges kollegerne at læse hans lektier »udi hans fraværelse«.[35]

Da dette brev blev oplæst i Konsistorium den 19. november 1595, var opstandelsen stor. På den ene side turde man jo ikke lægge sig ud med regeringsrådet. På den anden side ville man ikke finde sig i at skulle overtage kollegaens undervisning. Selv om enden på striden ikke kendes, kan man roligt gætte på, at de filosofiske professorer har måttet bøje sig. Og Niels Krag førte nu krigen over i fjendens lejr og anklagede Resen for ikke at passe sit job, så Resen på sin side måtte klage over Niels Krag, »at han havde slaget knep for hans næse på consistorio«.[36] Professorerne skulle imidlertid ikke have mere ballade. De bevidnede Resen hans flid og opfordrede ham til at opgive sagen, hvad han øjensynligt har gjort.

Rektor og teologerne

Igen af en lidt anden art var de hyppige rangstridigheder. Baggrunden for dem var naturligvis, at i et feudalt samfund var det vigtigt at vide, hvor i hierarkiet, man befandt sig: hvem, man skulle give ordrer til, og hvem, man skulle modtage dem fra. Specielt var det vigtigt for universitetets rektor at hævde sin rang over for de øvrige lærere. I bind V har jeg omtalt, at Jørgen Dybvad som rektor i 1596 forlangte at få sæde over Sjællands biskop, der jo også var 3. teologiske professor.[37] En parallel affære udspiller sig under Stubs

34. Kirkehist. Saml. 2. rk. V, S. 71.
35. Aftrykt Rørdam: *Kjøbenhavns Universitets Historie* III, s. 42.
36. Kirkehist. Saml. 2. rk. I, s. 60, jfr. V, s. 78.
37. Se s. 104.

rektorat. I mødet 12. september 1604 drøfter man teologernes eneret på at inspicere Kommunitetet. »Hvor har de den ret fra?«, spørger rektor Stub. Man oplæser kongebrevet af 20. februar 1592 om, at rektor sammen med teologerne skal inspicere Kommunitetet, fordi superintendenten p.gr.a. visitatser ofte ikke kan være til stede. Referatet fortsætter: »Rector suarede, att hand will icke gå ind y communitetet, uden hand er persona principalis, nec vult se submittere facultati theologicæ (og vil ikke underkaste sig Det teologiske Fakultet)«.[38]

Tre år senere dukker problemet op igen på konsistoriemødet 29. maj 1607: »Rector magnificus talte om inspektionen af Kommunitetet, som teologerne syntes helt at have tilrevet sig, både når det gjaldt eksamen, inspektion osv. Han ytrede sin mening om denne sag (at her skulle rektors værdighed restitueres) og stillede et skriftligt forslag...«.[39] Professorerne bifalder forslaget fra rektor, nu medicinprofessoren Thomas Fincke, og beslutter, at rektor skal deltage i eksamen og inspektion.

Problemstillingen er dog drejet en smule. For nu går den klart nok på, hvem der har magten over og tilsynet med Kommunitetet. Teologerne søgte at hævde deres privilegium, og statsmagten synes at have fulgt dem.[40] I betragtning af, at størsteparten af universitetets studerende – oprindeligt 100, fra 1619 blev det 120[41] – havde plads på Kommunitetet, var det naturligvis også et centralt og vigtigt privilegium at forsvare. Også selv om ingen af de teologiske professorer fungerede som forstandere (øconomi) for Kommunitetet og derfor ikke havde direkte økonomiske fordele af udnævnelses- og inspektionsretten. Men iøvrigt gav administrationen af Kommunitetet det samlede Konsistorium nok at bestille. En af de mere besværlige episoder opstod i august måned 1603, da kommunitets-alumnerne klagede over, at maden lugtede ilde og gik i stort optog med fadene op til Konsistorium. Først efter adskillige dages tumulter, hvor studenterne bl.a. nægtede at betale de idømte bøder, lykkedes det at genoprette ordenen.[42]

Uregerlige studenter

Som skildret tidligere i dette bind (s.102) havde universitetet sin egen jurisdiktion. Og den blev der tit nok brug for at håndhæve. For stridbarhed og

38. Kirkehist. Saml. 4. rk. IV, s.517, jfr. Rørdam: *Kjøbenhavns Universitets Historie* II, s.194f.
39. Kirkehist. Saml. 4. rk. IV, s.779.
40. Rørdam: *Kjøbenhavns Universitets Historie* III, s.196.
41. Anf. Værk s.321.
42. Refereret anf. værk s.185f.

brutalitet var ikke mindst karakteristisk for de studerende. Ustandseligt blev der kastet med sten, hugget med sværd og stukket med dolke. Ofte opstod slagsmålene mellem studenterne på den ene side og byens folk eller hoffolk på den anden. Og meget skulle der ikke til for at ophidse gemytterne. Blot tiltalen »skælm« eller »Per nar« var nok til, at den således tiltalte greb til våben af den ene eller den anden art. Alle disse affærer endte uvægerligt for Konsistorium, der måtte bruge mange timer på dem i næsten hvert eneste møde: de anklagede skulle gøre rede for sagen, vidner skulle afhøres, og endelig skulle dommen fældes. I overensstemmelse med tidens almindelige holdning var straffene nu ikke synderligt strenge. I mindre sager kunne man slippe med en bøde eller en tur i universitetsfængslet. I alvorligere tilfælde relegeredes studenterne midlertidigt – fra 1 til 3 år – og i allerværste fald relegeredes synderen helt. De forskellige strafudmålinger giver et indtryk af, hvad samtidens akademiske kredse egentlig forstod ved kriminelle handlinger. Anders Kullebo, som havde deltaget i mange optøjer og knivslagsmål, blev den 29. januar 1602 relegeret for 3 år.[43] Men Anders Madsen Otthoniensis (fra Odense), der havde stjålet brød fra en bager, blev den 4. august 1610 relegeret in perpetuum (for evighed).[44] Vold hørte til tidens orden eller mangel på samme – kun i tilfælde af forsætligt drab blev studenten overgivet til den verdslige øvrighed. Overgreb på den private ejendomsret tillodes lige så lidt den gang som nu!

En enkelt sag drejer sig om studenten Amphion Nordbagge (= nordmand), som havde forsøgt at voldtage en vis Maren, der synes at have haft et værtshus sammen med sin mand Niels Andersen. Et af de indkaldte vidner beretter på konsistoriemødet den 27. maj 1611: »Siden skulde Amphion begjæret en potte mjød, som han vilde have hentet, men kvinden ikke vilde stede hannem det. Siden begjærede en potte øl, hvilken han strax uddrak, og en eller to tilmed, indtil lyset var udbrændt. Og siden gav sig udi sengen til kvinden, dog hun med stor besværing værgede sig for hannem, og derover rev hannem på hænderne og i ansigtet, så hun blev hannem kvit«.[45]

Dommen falder først efter langvarige forhør og vidneudsagn, hvori andre sager vikles ind, den 6. juli 1611. Og her nævnes voldtægtsforsøget overhovedet ikke. Når Amphion (hvis borgerlige navn synes at have været Jakob Samuelsen) relegeres på ubestemt tid, men altså ikke in perpetuum, er det, fordi han har fornærmet både den afgåede og den nuværende rektor (Resen). Åbenbart har han både før og efter pinse (hvor rektorskiftet fandt sted) sat sig

43. Kirkehist. Saml. 4. rk. IV, s.98.
44. Rørdam: *Historiske Samlinger og Studier* IV, s.85.
45. Anf. værk s.94f.

voldsomt til modværge, når universitetsbetjentene ville slæbe ham ud af værtshuset og i universitetsfængslet, og han har overøst dem med skældsord og fornærmelser. Ovenikøbet har han bagefter tilladt sig at møde op på Kommunitetet under fornyede trusler mod betjentene.[46]

Professorer og borgere

Også professorerne blev indviklet i den slags spektakler med byens folk. Således måtte Konsistorium i december 1618 tage stilling til en sag, hvor førnævnte Herman Nielsen og den juridiske professor Claus Plum havde været i klammeri med borgmester Mikael Vibe og andre af byens fremtrædende borgere. Bl.a. beklagede rådmand Thomas Lorick sig over, »at som han samme aften (den 13. december) var kommen for mester Hermans dør i en ganske god mening, kom Claus Plum ud med et værge og jagede hannem, så at han måtte slippe sin ene tøffel i løbet«.[47]

Men specielt havde professorerne disputter med byens øvrighed om retten til at kalde præster og kirkeværger til Frue Kirke. I 1598 meddelte bispen på konsistoriemødet den 5. maj, at kansleren mente, det var på tide at se sig om efter en afløser for sognepræsten, magister og tidligere 2. pædagogiske professor Desiderius Fos: »Thi han kunne ikke længere beklæde dette embede, fordi han lærte uden frugt«. Biskoppen, Peder Winstrup, foreslog selv magister Christen Jensen, som Roskildekapitlet lod studere i Wittenberg. Desiderius Fos, der faktisk ikke var særlig gammel måtte bide i det sure æble og nøjes med at anmode sine fhv. kolleger om at hjælpe ham til en pension, »at han ikke skulle gå og betle på sin alderdom«. Det indvilgede professorerne i, når han blot selv ville koncipere en supplikats.

Da man fortsatte drøftelsen om en efterfølger for Desiderius, dukkede flere navne op. Biskoppen gjorde imidlertid opmærksom på, at Christen Jensen var blevet kaldt hjem fra Wittenberg p.gr.a. denne sag, og han holdt selv på ham. Den 23. oktober gik alle professorerne ind for Jensen, men på dette møde var også 4 repræsentanter fra byen til stede: to borgmestre og to rådmænd. Og rådmændene, der også fungerede som menighedsrådsmedlemmer for Vor Frue, mente nok, de burde have lejlighed til at rådføre sig med deres kolleger, »om kaldet skal være lovligt«.[48]

46. Rørdam: *Historiske Samlinger og Studier* IV, s. 103.
47. Anf. værk, s. 299.
48. Kirkehist. Saml. 2. rk. V, s. 103.

Efter den sædvanlige konsultation med kansleren blev det besluttet at sende bud til borgmester Oluf Mortensen om, at professorerne havde tænkt sig at kalde Christen Jensen, men samtidig lod de forespørge, om »borgmester og råd her i sognet« havde noget yderligere at indvende. Og endvidere blev der spurgt til lønnen, »at man det og i hans kaldsbrev kunne indføre«.[49]

Nu bliver magistraten imidlertid obsternasig og nægter pure at give Christen Jensen løn, hvis den ikke må deltage i kaldelsen. Det betød konkret, at afgørelsen skulle træffes i Frue Kirkes kor og ikke i konsistoriesalen. Og nogle dage senere meddeler magistraten spydigt: »Men efterdi professores haver ene den herlighed at kalde en person, så må de og selv forsyne hannem med lønnen«![50]

Sagen synes dog forligt, da universitetet fik kraftigt tilhold af kansleren om at holde venskab med borgmester og råd, og den nye sognepræst kunne tiltræde. Iøvrigt blev Christen Jensen allerede i 1602 hofpræst. Episoden omkring hans kaldelse blev typisk for en lang række af stridigheder om patronatsretten til Frue Kirke. Med reference til netop kaldelsen af Christen Jensen henvendte borgmester og råd sig i 1620 til kongen om at få bragt klarhed i sagerne og få stadfæstet deres ret til at deltage i præstevalget og i bestyrelsen af kirken og dens gods. En rettertingsdom i 1630 gav dog endeligt kaldsretten til professorerne, men de fik samtidigt besked på at skulle give meddelelse om fremtidige kaldelser til de borgmestre og rådmænd, som boede i sognet.[51]

Også Frue skole hørte under universitetets jurisdiktion, og også her kunne de højlærde komme ud for konflikter med byens borgere. Det skete f.eks. da rektoren, magister Frans Jonsen, den 26. maj 1604 blev anklaget af forældrene til en dreng, som han havde behandlet »inhumaniter«, fordi drengen var kommet til at brække sig på gulvet. Efter rektors hårde behandling var drengen nu så syg, at han kastede blod op og ikke kunne stå på benene. Det blev besluttet i Konsistorium, at magister Frans skulle forlige sigmed forældrene og betale honorar til en læge (badskærer).[52] Rektor Jonsen mente imidlertid, at drengen jo havde været syg i forvejen, og han var hverken parat til at betale eller til at give møde for Konsistorium. Først den 21. juli 1604 stillede han og blev forligt med drengens fader, og det blev besluttet, at han skulle betale faderen 15 daler til badskæreren.[53]

49. Anf. værk s. 104.
50. Anf. værk s. 108.
51. Kornerup: *Vor Frue Kirkes og menigheds historie,* 1929-30, s. 225.
52. Kirkehist. Saml. 4. rk. IV; s. 123f.
53. Anf. værk, s. 514f.

DET AKADEMISKE LIV

Om pengesager

Grundlaget for, at der overhovedet kunne finde en akademisk virksomhed sted, var naturligvis, at økonomien var i orden. I det foregående har vi allerede adskillige gange set, at pengesager optog en god del af Konsistoriums forhandlinger. Her skal jeg blot yderligere nævne nogle tilbagevendende eller typiske eksempler på økonomiske spørgsmål, som Konsistorium måtte tage stilling til.

Når rektorskiftet havde fundet sted i Konsistorium med megen tak og tale fra både den afgående og den nykårede rektors side, fulgte regelmæssigt et møde, hvor professorerne byttede tiender. Men også universitetets fælles indtægter skulle beskyttes, og der kunne så derved falde lidt af til én selv. Fra mødet den 1. september 1598 hører vi, at der blev oplæst et brev, som professor Hans Thomesen Guldsmed (Aurifaber) havde givet til rektor om, at Smørum og Ledøje præbender med gammel ret tilhørte universitetet. Man besluttede: »Aurifaber skal levere fra sig huad documenter hand haffuer her om, så vill universitas tale der om, oc dersom det kommer thill universitatem, skall Aurifaber nyde dett sin liffs thid«.[54]

Man må håbe, det hurtigt lykkedes at dokumentere universitetets ret til de nævnte præbender, for Hans Thomesen Guldsmed var, trods sit velklingende navn, altid i pengeforlegenhed. Men det lykkedes i hvert fald ikke at holde professorerne fri af den skat, som de »på denne ene gang« skulle betale til Københavns befæstning i 1609.[55] På trods af kongebrevets utvetydige ord vægrede de sig ellers inderligt i lang tid, hvad der førte til kraftige sammenstød med Københavns borgmester. Kalmarkrigen 2 år senere fik professorerne også ordre om at betale til, 200 daler i alt. De fordelte selv krigsskatten med 20 daler eller mere til de tre teologer – ned til de to pædagogiske professorer eller altså latinlærere, som kunne nøjes med at betale 11 daler tilsammen!

Det var ikke altid de fyrstelige krige, der gav universitetets mænd økonomiske problemer. Også den tiltagende centralisering og standardisering virkede i samme retning. Den 23. marts 1616 var der udgået en kongelig forordning om, at der skulle være 2 sjællandske alen mellem fjælenes inderkanter på bøndernes vogne overalt i riget.[56] Universitetets bønder

54. Kirkehist. Saml. 2. rk. I, s. 64.
55. Rørdam: *Kjøbenhavns Universitets Historie* IV, nr. 427.
56. *Kancelliets brevbøger* 1616-20, s. 16f.

beklagede sig til rektor over, at de skulle »gjøre de store vogne« og henviste til, at herremændenes bønder var fritaget, mens kongens fik frit tømmer. Referatet af konsistoriemødet den 14. september 1616 meddeler blot, at man »skal ransage derom i kongens brev«.[57]

En mere kontant beslutning blev truffet om universitetspedellernes løn på mødet den 14. april 1610. Det hedder herom i referatet: »Blev concluderet, at enhver pedel skal have 20 rigsdaler til løn om året. Kan de desforuden samle noget hos studenterne til de tvende terminer om året, som er påske og michaelis, det må og være dennem frit for«.[58]

Professorerne skulle imidlertid ikke blot sørge for sig selv og for de i øjeblikket ansatte. I en tid, hvor lønnen i høj grad var personlig, måtte man også tage hensyn til enkerne efter de afdøde professorer. Og gang på gang forhandlede man i Konsistorium om »nådensåret«, den del af professorerlønnen, som skulle tilfalde forgængerens enke. I løbet af perioden udarbejdede man faste regler, men de synes nu at være gået tabt og har i hvert fald heller ikke kunnet bringe diskussionerne til ophør, så længe lønnen og dermed også nådensåret var knyttet til bestemte personer. En karakteristisk beslutning i Konsistorium den 8. juli 1615 handler om, hvordan 6 navngivne enker skal fordeles på de forskellige professorater: »Blev besluttet om enkerne, at medicus primus skulle forsyne Dorete doctors, episcopus Marike doctors, theologus primus Anne M. Jacobs...«[59]

En del af disse overvejelser kunne Konsistorium måske have sparet sig, hvis universitetsgodsets forvaltning havde været i gode hænder. Det var imidlertid sjældent tilfældet i denne periode. Foged og rentemester Niels Vinckes regnskaber helt tilbage fra 1580 måtte i 1591 underkastes en gennemgribende revision af rektor Anders Christensen.[60] Efterfølgerens, Niels Pedersens, embedsførelse var så dårlig, at han blev fyret i 1605. Universitetet forlangte erstatning af ham for underslæb, og sagen stod på iadskillige år. Den nye foged og rentemester, Poul Madsen, fungerede uden beklagelser i en årrække, men i 1618 blev også han fyret p.gr.a. restance, og Didrik Villumsen ansattes i stedet. Hans regnskaber fik man snart endnu mere vrøvl med, så man i 1621 foretrak at genansætte Poul Madsen.[61]

57. Rørdam: *Historiske Samlinger og Studier* IV, s. 277.
58. anf. værk s. 79.
59. Rørdam: *Historiske Samlinger og Studier* IV, s. 257.
60. *Københavns Universitets Arkiv*, s. 128.
61. Efter Rørdam: *Kjøbenhavns Universitets Historie* III, s. 647-50.

Undervisning

Fra perioden omkring 1600 er der nok af eksempler på, at professorerne med forskellige påskud forsøgte at unddrage sig deres undervisningsmæssige forpligtelser og måtte kaldes til orden af kansleren eller af deres kolleger. Vi har mødt et par i det foregående. Men bortset fra, at der dengang som nu fandtes dovne professorer, må man sige, at en universitetslærers arbejdsbyrde på den tid var uhyre stor. De medicinske professorer skulle gøre tjeneste som hoflæger, og den juridiske professor måtte ustandseligt på sendefærd i kongens tjeneste (som nedennævnte Klaus Theophilus).[62] Økonomien skulle passes, som vi har set, og der skulle uddeles stipendier og udfærdiges testimonier for de studerende – en betingelse for, at de kunne få præstekald. Bøger skulle censureres og universitetets egen jurisdiktion varetages. Derudover måtte ikke mindst de teologiske professorer stå til rådighed for statsmagten og producere udtalelser i en mangfoldighed af sager, som de havde særlig forstand på. Det var navnlig ægteskabssager, det gjaldt. En del af dem måtte de professorer, der var medlemmer af Roskilde Domkapitel, afgøre dér. Andre blev forhandlet i Konsistorium selv. Således kom en sag fra Island op på Konsistoriums møde i begyndelsen af november 1594. Den drejede sig om en kvinde, som havde levet adskilt fra sin mand i 14 år. Professorerne har her kunnet henholde sig til Frederik II.s ordinans om ægteskabssager af 1582, som Niels Hemmingsen havde konciperet.[63] Ifølge den var hor, »desertio« og impotens skilsmissegrunde. I det foreliggende tilfælde har manden åbenbart ikke ønsket ægteskabet opløst, og kvinden har ikke kunnet påberåbe sig nogen af de tre grunde. Professorerne måtte derfor konkludere, at hun skulle vende tilbage til sin mand og fængsles, hvis hun nægtede det. – En lignende sag måtte Konsistorium behandle på sit møde den 5. maj 1604, inden den kunne videregives til domkapitlet. Her drejede det sig om en kontrovers mellem Frans Skomager og hans kone Mette, som bundede i, at Frans i 4 år »ikke har været mandhaftig«. Skilsmisse p.gr.a. impotens skulle her være oplagt. Men sagen kompliceredes ved, at Frans påstod, han havde advaret Mette på forhånd![64]

Endvidere kunne professorerne altid få pålagt specialopgaver – som Niels Krag – og andre opgaver hørte mere eller mindre med til embedet. F.eks. måtte Sjællands biskop ustandseligt forfatte mønsterprædikener i anledning af de bods- og bededage, som statsmagten mere og mere hyppigt dekreterede.

62. Rørdam: *Kjøbenhavns Universitets Historie* II, s.634-36.
63. Jens Glebe-Møller i Kirkehist. Saml. 1979, s.34ff.
64. Kirkehist. Saml. 4. rk. IV, s.122.

I Chr. IV.s tid nåede man op på én fast ugentlig bods- og bededag i byerne, én månedlig på landet og tre sammenhængende dage mindst én gang om året over hele riget. *Pønitense* var et nøgleord i perioden. At krigsulykkerne hang sammen med fyrsternes politiske eventyr var der ikke blik for (eller ønskede fyrsterne ikke, at der skulle være blik for!). Den slags ulykker blev anset for Guds straf over befolkningens ugudelighed på linie med misvækst og de tilbagevendende pestepidemier. Og derfor var der i alle tilfælde kun ét at gøre for rigets indbyggere: angre synden og forpligte sig til at leve et liv i overensstemmelse med de bibelske forbilleder.

Alligevel synes professorerne i det store og hele at have overholdt i det mindste deres forpligtelser til at forelæse, selv om de rigtignok kunne brede sig over samme emne flere år i træk. Og vi træffer mærkeligt nok ikke på studenter-klager over undervisningen, som svarer til latinskoleelevers klager fra omtrent samme tid[65] – endsige til studenters klager over deres lærere i vore dage.

Kansler Christen Friis til Borreby bestemte i 1603, at der for fremtiden skulle udstedes trykte forelæsningskataloger. Vi har 4 bevaret fra perioden,[66] og et blik på det sidste, fra 1619, giver et indtryk af, hvad professorerne kunne tilbyde deres studenter.

Først i kataloget, som går over et helt år, nævnes rektors forelæsninger. Rektor er dette år professor i medicin, Caspar Bartholin, og han vil skiftevis forelæse over forskellige lægemidler, gifte m.m. og over meteorernes væsen og årsager.

Hans Poulsen Resen, nu Sjællands biskop, følger dernæst (og altså efter rektor!). Han vil fortsætte med at forelæse over evangelieharmonien (en sammenskrivning af alle 4 evangelier) og hertil bl.a. benytte den harmoni, som kirkefaderen Ammonius af Alexandria havde komponeret. Videre vil 1. teologiske professor, Kort Aslaksen, læse over dele af Den augsburgske Bekendelse, mens Jesper Brochmand, som på dette tidspunkt er lærer for kronprinsen, har overladt sine forelæsninger til den flere gange nævnte Herman Nielsen. Herman Nielsen vil fortsætte gennemgangen af Davids Salmer, men samtidigt som filosofisk professor læse over det hebraiske sprog.

Fra teologien går vi over til det næste fakultet, det medicinske, hvor den ene professor, Thomas Fincke, vil forelæse over behandlingen af pest og læren om feber, men også behandle nogle af landmålingens problemer!

Så følger dekanen i Det filosofiske Fakultet, Ole Worm, som bl.a. vil

65. Kristian Jensen: *Latinundervisningen i Danmark 1539-ca. 1660* (utrykt prisopgave KU 1980) s. 112f.

66. Alle aftrykt i Rørdam: *Kjøbenhavns Universitets Historie* IV, nr. 390, 438, 480 og 489.

LECTIONVM PVBLICARVM

Quas Academiæ Regiæ Haffnienſis Profeſſores, cum Deo, anni hujus curriculo à Majo Anno Chriſti M. DC. XIX. ad Majum uſque Anni M. DC. XX. expedire conſtituerunt.

DOCT. CASPARUS BARTHOLINUS, Acad. Rector, in naturam Alimentorum, Purgantium, Venenorum & Alexipharmacorum inquirere, perq; vices Meteororum ex ſpeciali Philoſophiæ naturalis parte eſſentiam, cauſſas atq; adfectiones bor. 3. venari decrevit.

DOCT. JOH. PAUL. RESENIUS, S.S. perget porrò hora 9. in apparatu Evangelico & Harmonia integra, actuum XII. per tempora diverſa, quatenus illa quoq; monſtrari poſſunt ex 4. Evangeliſtis ſimul: cum tabellis Concordantiarum, ex cap. & verſib. per omnia, loco Canonum Ammonij, &c. aliiſq; nonnullis ad verum intellectum obſcuriorum, maximè neceſſarijs: ſic progreſſurus eodem modo, ad Acta etiam Apoſtolorum & ipſas denig; Epiſtolas Apoſtolicas, &c.

DOCT. CUNRADUS ASLACUS Bergenſis, explicatis tribus, qui adhuc reſtant, articulis Auguſtanæ Confeſſionis, videlicet de peccato, de bonis operibus, & cultu ſanctorum, ſubjiciet, Deo benedicente, brevem ideam totius doctrinæ Chriſtianæ ex ſacra ſcriptura perſpicuè & methodicè comprehenſam.

DOCT. GASP. BROCKMAND, occupato adhuc feliciter in aulâ Sereniſſ. Elect. Principis, M. HERMANNUS NICOLAUS, in continuata hucuſq; Pſalmorum Davidicorum explicatione progredietur, quantum per ſuam profeſſionem & publica officia id fieri poterit.

DOCT. THOMAS FINCKIUS, ceptam de Peſte tractationem continuabit, eiq; de febribus doctrinam ſubjunget: Geodeſiæ ſubinde problemata pro auditorum commodo interpoſiturus.

DOCT. OLAUS WORM Phil. Decanus, abſolutis ijs quæ in libro de Mundo enucleanda reſtant: Iſocratis Evagoram & Buſiridem hora 1. aggredietur, in quibus & Linguæ Græcæ nitorem, & Græcorum Oratorum præſtantiſſimi artificium Oratorium in genere demonſtrativo oſtendet.

Dn. CLAUDIUS PLUM, JCtus, hora 8. poſt abſolutam de Jurium origine, natura & ſpeciebus exorſam anno ſuperiori telam, materiam utiliſſimam & in foro frequentiſſimam de Uſucapionibus & præſcriptionibus pertexendam aſſumet.

M. JOHAN JANUS ALANUS, Logicus, ordinarijs 4. Horâ VI. Organon Ariſtotelis, fundamentum omnium præceptorum Logicorum, vicinus nunc Demonſtrationi explicat: quo abſoluto, uſum artis, dubio aliquo themate ſumto patefacere ſtatuit. Hinc ad Topica Ciceronis C. Trebatio inſcripta, quibus Ariſtotelicis Topis lumen additur latinum, vel alium ex auditorum uſu autorem veniet. Extraordinarijs duobus hora ſecunda perget in Locis Communibus Dn. Philippi Melanthonis.

M. CHRISTIANUS S. LONGOMONTANUS, Mathematicus, in Euclide D.V. perget, cujus ſex libris abſolutis, ac Trigonometriâ in illis breviter monſtratâ, Quadripartitum Ptolomæi de Aſtrologicis prædictionibus percurret.

M. VULFGANGUS RHUMAN, *Rhetoricen Ariſtotelis ad Theodectem, planâ plenaq; ratione explicabit, uſum præceptorum in orationibus quibusdam Ciceronis poſtmodum monſtraturus.*

M. HERMANNUS NICOLAUS, *abſolutis verborum inflexionibus, ad ſyntaxin hebreæ linguæ progredietur; adhibito ſubinde præceptorum uſu in analyſi textus hebræi, qui pro lectione in pſalmis explicabitur.*

M. ELIAS EISENBERGIUS, *Deo volente, abſolvet id quod reſtat in doctrina de anima; & eo facto, partem generalem Phyſices, ſecundum Ariſtotelem & alios bonos Philoſophos breviter explicandam præ manibus ſumet.*

M. PETRUS NIC. GELSTRUP, *diebus Lunæ Martis Jovis & Veneris lectionem Plautinam urgebit, Diebus verò Mercurij & Saturni explicationem tabulæ Oeconomicæ à Luthero Catechiſmo minori annexæ proponet; ad evolutionem Catechiſmi Lutheri denuò reverſurus.*

M. PETRUS BARTH. KIERULIUS, *H.12. in inſtitutionibus Grammaticis Priſciani, itemq; lib. 1. Georgic. Virgilij, enarrandis, eadem deinceps, quâ cepit, methodo, progredietur.*

M. FRANCISCUS GEORG. *Prof. Muſicus, Syſtemati Glareani Muſic. in breviarium quæſtionum mutuarum nonnullis aphoriſmis Muſic. miſcellaneis, ſcitu maximè neceſſarijs, non intactis, redigendo, hor. & loc. ſol. cum Deo & die, incumbet.*

HAFNIÆ

Apud Henricum Waldkirchium, Acad. Typographum.

Fig. 35. Forelæsningskataloget fra maj 1619-1620 fylder kun en side. Men det giver et indtryk af, hvad man i datiden ansâ for relevant akademisk undervisning.

afslutte forelæsninger over *De mundo* (der i datiden blev tillagt Aristoteles). Efter ham nævnes den juridiske professor, Claus Plum, som vil afslutte sine forelæsninger om juraens oprindelse og natur og derefter bl.a. behandle

»erhvervelsen af ejendom ved hævd« og »klagers forbehold mod mulige indsigelser«.

I rad og række kommer så de filosofiske professorer, som mestendels forelæser over Aristoteles. Såvel Aristoteles's logik og retorik som fysik bliver gennemgået. Nederst står professoren i musik, der også var rektor ved Vor Frue Skole – på dette tidspunkt den ovenfor omtalte Frans Jonsen. Han gennemgår *Systema musicum*, et skrift af den schweiziske humanist og musikteoretiker Glarean.

Det er tydeligt, at den ene hovedpart af de tilbudte forelæsninger med sin koncentration om Aristoteles fortsætter traditionen fra det middelalderlige universitet. Den anden hovedpart udbygger den reformatoriske tradition: professoren i dialektik, Hans Jensen Alanus, vil udover Aristoteles også forelæse over Melanchthons *Loci communes*. Og den første pædagogiske professor, Peter Gelstrup, gennemgår Luthers lille katekismus onsdage og lørdage, mens han de øvrige 4 hverdage forelæser over den romerske komediedigter Plautus. Kun hos den medicinske og den juridiske professor synes de studerende at have kunnet høre mere praksis-orienterede forelæsninger. Men andre år læste Fincke over den klassiske og middelalderlige medicinske autoritet: Galen.

Mens forelæsninger synes afviklet nogenlunde efter fundatsens forskrifter, kneb det betydeligt med disputationerne. Gentagne gange indskærpes professorernes pligt til at afholde dem, og de forsøger selv i konsistoriemøderne at fastlægge en passende turnus. Nu var der flere slags disputationer. Der var disputationer, som fandt sted under spisningen på kommunitetet, der var offentlige disputationer, hvor studenterne disputerede med hinanden under professoralt opsyn, og endelig var der de faste ugentlige disputationer, hvor teserne var forfattet af en professor.

Åbenbart har professorerne følt det som en stor byrde at gennemføre eller overvåge disse forskellige typer af disputationer. Det har trods alt været lettere at diktere sine forelæsninger end at skulle herse med umulige studenter som den Niels fra Slangerup, der den 6. december 1595 blev indstævnet for Konsistorium, fordi han havde bragt skam over akademiet og hele skolen. Han havde nemlig, ifølge dekanen, Ivar Stub, påtaget sig at respondere ved en offentlig disputation, skønt han slet ikke var i stand dertil. I Konsistorium lod Stub ham analysere syllogismen: Ethvert menneske er et dyr. Hans er et dyr. Altså er Hans ikke en sten. Niels kunne ikke rigtig klare denne falske syllogisme (som Holberg sidenhen parodierede), og da han ydermere havde været fuld, da han blev indstævnet, og mødt Stub med grovheder, blev han fradømt sin plads i kommunitetet for 4 dage. Det blev endvidere besluttet, at han skulle gøre sin forseelse god igen ved en ny offentlig disputation, og de 8

skilling, der tilkom ham som respondent, skulle tilfalde universitetets pedel.[67]

Oprindeligt skulle hver professor disputere 4 gange årligt. I vor periode besluttede de efter kanslerens ønske, at hver professor skulle have sin måned at disputere i. Men et blik på Herman Nielsens 10 disputatser om det hebraiske sprog viser, at han faktisk kun har disputeret én gang om året. Så langt var det altså lykkedes at nedskrive det oprindelige krav!

Ser man på indholdet af disputatserne, drejer de sig i reglen om reproduktion af den overleverede kundskabsmængde, vi også finder repræsenteret i forelæsningskatalogerne. Samtiden noterede sig da også omgående mere originale teser.[68] Men når man alligevel, og ikke mindst fra kanslerens side, lagde så megen vægt på disputationerne, hænger det sammen med, at de jo udgjorde den eneste form for afprøvning af, om studenterne nu faktisk havde bestilt noget.

Det var imidlertid ikke blot professorerne, som følte sig besværede af disputationerne. Det samme gjorde universitetets bogtrykker. De teser, som professorerne selv forfattede, skulle nemlig foreligge trykte. Og når en professor endelig fik gang i gåsefjeren, kunne det nemt blive til mange teser, hvad der ikke passede bogtrykkeren. I *Acta* fra 22. december 1604 læser vi: »Gaff Henrick Wallkirck forre, at hand besuerdis med thesibus at trøcke, som var hannom møgit tiill skade, at der conscriberedis så mange, med løn oc papir etc«. Det blev så på mødet besluttet: »Ingen må trøcke mere end 2 arck på universitetz bekostning y det høyiste, eller oc mindre: huis papir universitetet betaler. Giør nogen der offuer, betale sellffuuer trøck oc papir«.[69]

Promotioner

Rektorskiftet var som i den foregående periode en af de vigtigste akademiske begivenheder og gav anledning til megen festivitas med taler, programmer, selve rektorskiftet i Frue Kirke og det efterfølgende rektorgilde.

Men ellers var det promotionerne, som fyldte op blandt de akademiske festligheder. Det er i det foregående afsnit skildret, hvordan de gik for sig både før og efter reformationen (her s. 58 og 161). Også dengang var der imidlertid professorer, som mente, at man slet ikke burde have ulejligheden med at promovere de uduelige studenter. På konsistoriemødet den 29. januar 1596 udtaler 1. teologiske professor, Hans Olufsen Slangerup, »at man ikke havde

67. Kirkehist. Saml. 2. rk. V, s. 77f.
68. Jfr. dette værk bd. V, s. 116 og 132.
69. Kirkehist. Saml. 4. rk. IV, s. 522f. Jfr. s. 776.

behov så tiit at promovere, helst fordi promoti ere stolte, drikke, og kand ikke bestå in disputatione publica«.[70]

Enhver kunne frit indstille sig både til den filosofiske baccalaur- og magistergrad. Men magistergraden blev også brugt som en slags æresdoktorgrad. Og man var fra universitetets side meget ivrig efter at uddele den. Vi har bevaret breve fra professor Jon Jakobsen Venusin, hvori han som dekan opfordrer forskellige til at indstille sig til magisterpromotionen, der fandt sted efter forudgående beslutning i Konsistorium hvertandet år. Således skriver han f.eks. den 15. april 1602 til ovennævnte rektor Niels Jørgensen i Sorø, at da den kongelige soranske skoles love kræver, at den, som har »primatet« i undervisningen skal have magistergraden, så skal Niels Jørgensen komme til København og indstille sig til fakultetets prøve og modtage graden.[71] Niels Jørgensen må have pareret ordre, siden man senere kunne tænke på at gøre ham til professor (her var magistergraden nemlig også en forudsætning), men andre kandidater undslog sig. Det kan umiddelbart undre: hvem vil ikke gerne hædres med en æresdoktorgrad? Forklaringen skal imidlertid søges i, at æresdoktoren så også skulle afholde et bekosteligt doktorgilde, og det kunne nok afskrække en fattig købstadspræst eller latinskolerektor! Sidstnævnte kategori skulle dog efter 1604 have taget magistergraden.

Endnu bekosteligere blev det imidlertid, hvis det drejede sig om en doktorgrad i et af de 3 højere fakulteter. I 1610 blev der udstedt en universitetsstatut, som fastsatte, at udgifterne ved erhvervelsen af en doktorgrad højst måtte koste 200 daler.[72] Det var vel et forsøg på at få lagt loft over udgifterne. Men allerede året efter viste det sig, at dette beløb ikke slog til. Kronprinsens livlæge, Christen Bordum, var blevet hædret med en medicinsk doktorgrad. Og han måtte nu via sin promotor, professor Thomas Fincke, anmode Konsistorium om at slippe for den i statutten fastsatte bøde, fordi han ikke havde kunnet holde udgifterne under de 200 rigsdaler.[73] Senere søgte statsmagten at få bragt omkostningerne yderligere ned, men professorerne var ikke parate til at give sig.[74] De ville selvfølgelig gerne være med til et gratis gilde i en tid, hvor mange, ifølge professor Jørgen Dybvad, mener ikke at »kunne holde livet ud uden en brandert mindst én gang om ugen«.[75]

70. Kirkehist. Saml. 2. rk. I, s.60.
71. Rørdam: *Kjøbenhavns Universitets Historie* IV, nr. 372.
72. Anf. værk. nr. 432.
73. anf. værk III, s.229, note 2.
74. anf. værk III, s.414.
75. Jørgen Dybvad: *Speculum sacerdotii sive commentarium in I. epistolam Pauli ad Timotheum*, Hanau 1599, p.282, (i anledning af 1. Tim. kap. 5, vers 23).

Striden om Ole Worms dekanat

Som nævnt var det dekanen, der skulle tildele graderne i Det filosofiske Fakultet. Men at der også kunne opstå skærmydsler i den anledning viser en ejendommelig strid fra 1616 og de nærmestfølgende år.[76] Ole Worm var i 1613 blevet udnævnt til »pædagogus secundus« og 2 år efter rykket op i græskprofessoratet. I 1616 var det hans tur til at beklæde dekanatet i Det filosofiske Fakultet (det gik på omgang mellem de filosofiske professorer).

Men nu hævdede kollegerne, at Worm ikke kunne blive dekan, fordi han hverken var magister eller doktor i filosofi og følgelig ikke selv kunne tildele disse grader. Ole Worm blev yderst krænket. Han var nemlig doktor i medicin fra universitetet i Basel og mente – vel med rette – at en medicinsk doktorgrad i sig selv indbefattede graderne i det lavere filosofiske fakultet. I maj 1618 måtte han skrive et længere brev til Det medicinske Fakultet i Basel, hvori han udbad sig fakultetets mening om denne sag og henviste til det testimonium, som han havde fået i anledning af sin doktorpromotion i 1611. Heraf fremgik nemlig, at en doktor i medicin også er doktor i filosofi, fordi »medicinen er barn af filosofien«. Og det fremgik endvidere – lidt inkonsekvent må man synes – at han også var blevet doktor i medicin, fordi han havde »præsteret så meget i filosofien«.[77]

Inden udtalelsen fra Basel nåede frem, var striden imidlertid ved Resens mellemkomst blevet bilagt, og i 1618 blev Ole Worm filosofisk dekan. Ud over endnu en gang at dokumentere professorernes stridbarhed har kontroversen også principielle aspekter. Man kan vel i den se et første vidnesbyrd om, at de forskellige fag og dermed fakulteter nu er begyndt at skille sig ud fra [illegible]. Den næsten automatiske oprykning fra lærestol til lærestol og fra fakultet til fakultet bliver her for første gang sat til diskussion.

Samtidig viser striden, at den hidtidige *internationale* akademiske verden er begyndt at spaltes op. Det middelalderlige universitets »mest kostelige privilegium« (Olaf Pedersen) var retten til at undervise overalt (jus ubique docendi), som fulgte med erhvervelsen af magister – eller senere – doktorgraden. Selv om denne ret ikke altid var ubestridt,[78] betød den dog, at en grad taget ved ét universitet var gyldigt ved ethvert andet. Men på dette tidspunkt, hvor universiteterne jo forlængst er blevet underlagt landsfyrsterne, må Ole Worm belært af egne erfaringer advare en klient mod at tage doktorgraden

76. Rørdam: *Kjøbenhavns Universitets Historie* III, s. 302 f. og *Hist. Saml. og Studier* IV, s. 268-74, 278, 287, 292, 295.

77. *Breve fra og til Ole Worm* I, ovs. af H.O. Schepelern, 1965, s. 20.

78. Jfr. Olaf Pedersen: *Studium generale,* s. 259 f.

ved et udenlandsk universitet: »De fleste vil nemlig hævde, at det forøger vort universitets anseelse, når det er på stedet, graden tildeles dem, der gør sig fortjente dertil«.[79]

En medvirkende grund til, at de akademiske grader mister deres internationale karakter, er naturligvis også den konfessionelle opdeling i Europa. At lutherske studenter tog deres grader ved reformerte universiteter, som i Ole Worms eget tilfælde, synes ikke at have anfægtet nogen. Men det var i hvert fald ikke tilrådeligt for en fremadstræbende protestantisk student eller kandidat at anskaffe sig en grad i det katolske Italien. Med en doktorgrad dernede fra vil »ubefæstede sjæle i disse riger antage en mand for beseglet af paven«.[80]

Store øjeblikke

Der var andre begivenheder end promotioner og rektorskifter, som lyste op i universitetets liv. Fra periodens første år kan nævnes det ofte skildrede besøg af den skotske konge, James VI, som var blevet forlovet med Chr. IV.s søster, prinsesse Anna. Efter brylluppet i Norge rejste kong James og Anna til København, hvortil de ankom den 2. februar 1590. Uden for byen blev parret modtaget af hoffet og repræsentanter for adelen samt af professorer og studenter fra universitetet. Konsistorium havde i forvejen udstedt et program, hvori studenterne (med et meget sigende ordvalg) opfordres til »frivilligt at gøre, hvad jeres pligt og ed kræver og fromhed og lydighed anbefaler« – nemlig at modtage kongen og hans følge.[81] Måneden efter besøgte kongen universitetet med et stort følge og hørte på taler af 1. teologiske professor, Hans Olufsen Slangerup, og af den medicinske, førnævnte Anders Christensen. Derefter blev han hyldet af Sjællands biskop, Poul Madsen, som formentlig var rektor på dette tidspunkt. KongJames kvitterede med at overrække rektor en forgyldt pokal og »syv volumina eller store bøger« til en værdi af 72 daler. Pokalen blev pietetsfuldt opbevaret på universitetet til 1807, hvor den blev ødelagt under det engelske bombardement. Og da kong James endelig i april forlod landet, blev han ledsaget af bl.a. den juridiske professor, Klaus Theophilus, som skulle overvære kroningshøjtideligheden i Edinburg.

Fra periodens slutning skal jeg omtale de store fester, som blev sat i gang i anledning af hundredåret for Luthers (formodede) teseopslag i 1517. Hans

79. *Breve...*, s. 33.
80. Ibid.
81. Rørdam: *Kjøbenhavns Universitets Historie* III, s. 19, note 2.

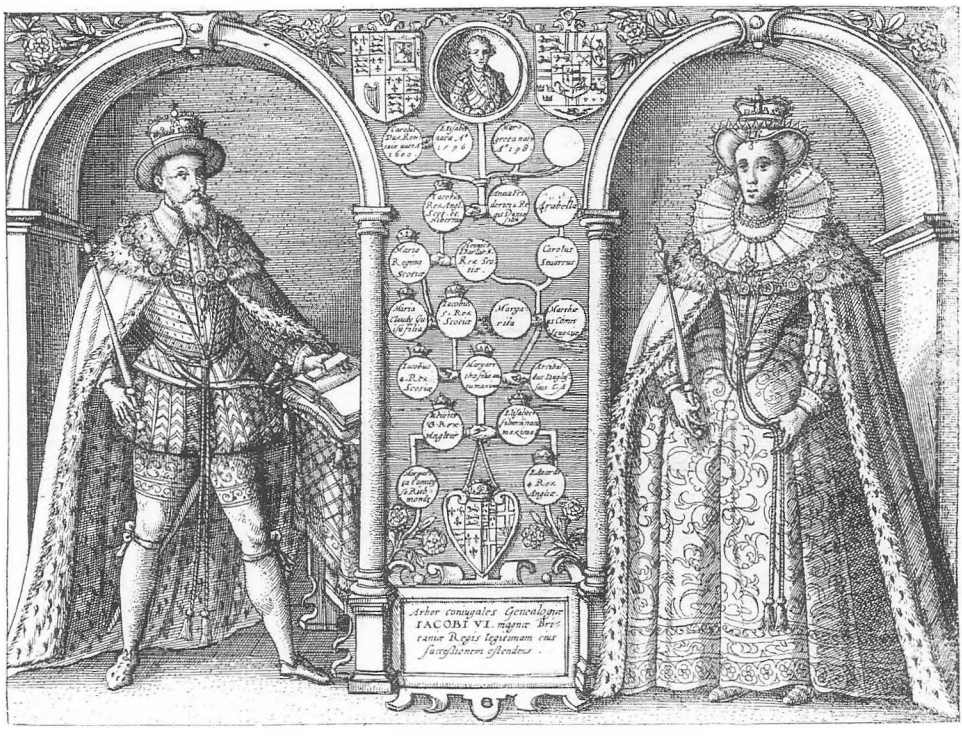

Fig. 36. Kong James VI og dronning Anna. Frederik II.s datter, prinsesse Anna, skulle i 1589 sejle til Skotland for at fejre bryllup med kong James VI. Sejladsen mislykkedes og endte p.gr.a. trolddom i Norge – adskillige hekse blev siden brændt i København – og kong James måtte selv drage ud for at hente sin brud. Tidligt på året 1590 sejlede han så fra Norge til København, besøgte Tycho Brahe og førte diskussioner med de teologiske professorer. Endelig den 19. april 1590 stod brylluppet på Kronborg. Kongeparrets besværlige hjemrejse afstedkom nye hekseprocesser – dennegang i Edinburgh.
KB. Billedsamlingen.

Poulsen Resen havde forfattet en jubelbøn til oplæsning på festdagen og udsendt et skrift, der fremstillede den nordiske kirke som fuldførelsen af reformatorens livsværk. Selve hovedfesten fandt sted den 1. november 1617 i Frue kirke. Om morgenen samledes rigsrådets medlemmer og andre standspersoner på Københavns Slot. Herfra gik de to og to i procession til kirken. Forrest gik syngende skoledrenge, derefter Chr. IV. og prinserne og så alle de høje herrer. Inde i kirken holdt Resen festtalen, der blev afsluttet med hans egen jubelbøn, hvori Gud takkedes, fordi han havde udfriet landet af papismens mørke og tændt evangeliets lys. Efter Te Deum gik kongen og rigsråderne til alters som udtryk for forpligtelsen til at værne om den evangeliske sandhed og forsvare arven fra Luther.

På universitetet festedes der i flere dage. Her begyndte man den 31. oktober

kl. 12, på det tidspunkt, hvor man mente, Luther havde opslået sine teser. Kort Aslaksen holdt sin tale, hvori han parallelliserede reformationen med jødernes udvandring af Ægypten.[82] Der fortsattes de følgende dage med gudstjenester og deklamationer og først den 7. november blev der sluttet af med en gudstjeneste, hvor prædikentemaet var: Guds ord forbliver evindeligt.

Denne jubilæumsfest, der står som monument over Resens dominans på universitetet og samtidig over den lutherske ortodoksis sejr herhjemme, blev begyndelsen til en Luther-kult, som har varet flere hundrede år. Festen gentoges i mange variationer og på skiftende tidspunkter i de nærmest følgende år. Den 1. marts 1618 kunne Ole Worm skrive til Laurids Scavenius, som opholdt sig i Strasbourg og senere blev »secundus pædagogus«: »I samfulde otte dage i træk har også vi fejret 100 års jubilæet til minde om evangeliets renselse ved dr. Luther; vi har bestandigt lyttet til taler på universitetet og til prædikener i kirkerne. Men i henseende til at slå medailler må vi erkende, at I er vore overmænd. Hos os fejredes endog constantiæ og concordiæ dag, dr. Luthers fødselsdag (fejl for: dødsdag = 18. februar); i en talrig forsamling af professorer og kirkens tjenere og under betydeligt bifald fra alle sider blev der holdt en offentlig tale af min svoger dr. Caspar Bartholin: En sammenligning mellem den første Elias og den tredie, nemlig Luther...«[83]

Luther-festivitasen blev efterhånden henlagt til slutningen af oktober eller begyndelsen af november og har – i skikkelse af universitetets årsfest – holdt sig til i dag.[84]

Pest og pønitense

Den alvorligste trussel mod det akademiske liv og den akademiske virksomhed kom i disse årtier hverken fra krige, kætterier eller fyrstelig vilkårlighed, men fra pestepidemierne. Gang på gang måtte forelæsningerne afbrydes og universitetet lukke. Således måtte kansleren den 27. maj 1619 skrive i et brev til rektor, Caspar Bartholin: »Anlangendis vniuersitit, da er hanns mayt. nådigst thillfridts, at det må opgiffuis, indtill så lænnge siugdommen begynder nogit at linndris igienn«.[85] Den umiddelbare følge af en midlertidig lukning som denne var naturligvis også, at studentertallet dalede. Den 27. maj immatrikuleredes 13 studenter (heraf 7 fra Norge), men i de følgende

82. Dette værk bd. V, s. 129.
83. *Breve*, s. 31.
84. Rørdam: *Kjøbenhavns Universitets Historie* III, s. 312.
85. Rørdam: *Kjøbenhavns Universitets Historie* IV, nr. 491.

En kaart
Vnderuis=
ning / Huorledis mand
sig forholde skal i denne farlige tid/
baade til at præserverie dem som end=
nu ere frj fra denne omgans Pestilentze/
saa oc til at hielpe oc curere
dem som der met ere
befengde.
Stillet aff Facultate Medica
her i Kiøbenhaffn.
Prentet nu paa nye i Kiøben=
haffn/hoss Henrich Wald=
kirch.
Oc findis hoss hannem til kiøbs.
Anno Jesu Christi,
M. DC. XIX.

Fig. 37. Titelbladet af det medicinske Fakultets undervisning i, hvordan man »i denne farlige tid« skal forholde sig med pesten. I overensstemmelse med tidens tankegang er den bedste forebyggelse: at gøre bod!
KB.

mange måneder optoges kun 3 nye studerende. Og først i januar 1620 kunne man igen immatrikulere 22 studerende (hvoraf 11 kom fra Roskilde Latinskole).[86]

Det er formodentlig den samme pestepidemi, som foranledigede Henrik Waldkrick til i 1619 at genoptrykke det lille skrift med den lange titel *En kaart underuisning/ hourledis mand sig forholde skal i denne farlige tid/ både til at præservere dem som endnu ere fri fra denne omgans pestilentze/ så oc til at hielpe oc curere dem som der met ere befengde.* Der er mange gode råd i dette skrift, som på titelbladet angives at være »stillet aff Facultate Medica her i Kiøbenhaffn«. Mange slags urteafkog kan drikkes eller påsmøres bylderne, man kan foretage åreladninger, og et hovedpunkt er, at man skal sørge for frisk luft. Men naturligvis har man ikke for alvor kunnet stille noget op mod pesten.

86. S. Birket Smith: *Kjøbenhavns Universitets Matrikel* I, s. 38 f.

Så til syvende og sidst har det egentlig været ganske rationelt at tolke pestepidemierne som anledning til at gøre bod: pønitense. Som Det medicinske Fakultet skriver i kap. 2: »Udi denne farlige tid oc hfefftige peste, som nu hoss os vdi alle hiørner er optendt/ skal det være den ypperste oc første *præservatif*, at wi aluorligen met en sand penitentz indflyer til GUD almectigste/ beder oc påkalder hans hellige naffn/ at hand vil vdi denne hans besøgelse/ tencke på sin barmhiertighed/ forlade oss voris mangfoldige synder/ oc formilde denne store oc gruelige straff som oss nu påhenger«.[87]

87. Anf. skrift s. A II verso.

Københavns Universitet 1621-1732

Af Ditlev Tamm

UNIVERSITETET I 1600-ÅRENE

Indledning

Statslig overvågning og konfessionel binding er nøgleord til forståelse af det protestantiske universitets stilling i 1500- og 1600-årene. I modsætning til mange udenlandske universiteter, som lå i mindre byer fjernt fra magtens centrum, lå det eneste danske universitet i hovedstaden, og det lod sig således let kontrollere af de statslige myndigheder. Fysisk lå Universitetet ved siden af byens hovedkirke, Vor Frue Kirke, men reelt spillede det en nok så stor rolle, at Universitetet lå i samme by som kongens slot og centraladministrationen. Det danske universitetssystem var centraliseret. Grundlaget for universitetets virke siden reformationen er skildret i det foregående, hvor fundatsen fra reformationstiden og dens senere udfyldning i praksis er omtalt. Det afsnit af Universitetets historie, som indledes her, begynder med udstedelsen af nye regler for Universitetet som et vidnesbyrd om statens vågne blik for betydningen af et velfungerende akademi for den højere undervisning. De regler, som udstedtes i 1621, var imidlertid blot et supplement til de ældre bestemmelser, og først i året 1732, som danner afslutningen på den periode, der behandles her, fik Universitetet et helt nyt retsgrundlag.

Universitetets kansler fik stadig større betydning som det direkte forbindelsesled mellem statsmagten og Universitetet. I året 1616 fik Christian IV en ny kansler. Den gamle kansler, Christian Friis til Borreby var død, og kongens valg af afløser faldt på kanslerens navnefælle Christen Friis til Kragerup, som tilhørte en anden Friis-slægt. Kongens kansler var kongens nærmeste rådgiver; han var kongens forbindelsesled til rigsrådet, og han var tillige i sin egenskab af Universitetets kansler mellemleddet mellem Universitetet og kongen. Som chef for landets centraladministration – kancelliet – var kansleren allerede Universitetets nærmeste foresatte, men i kraft af universi-

Fig. 38. Københavns slot var regeringens sæde, når kongen var i byen. På billedet, som er en detalje fra Wijcks stik fra 1611, ses slottet i forgrunden, mens Frue Kirke og Universitetets bygninger anes i baggrunden. Fra Jan van Wijcks prospekt af København 1611. Nationalmuseet.

tetskanslerembedet knyttedes han også i mere direkte forbindelse til Universitetet. Christian Friis til Borreby havde opnået en betydelig indflydelse på Universitetet, fordi dets øverste styrende organ, Konsistorium, så ofte havde bedt ham træffe afgørelse i sager, som professorerne ikke selv mente at kunne håndtere. Denne tradition for at henskyde vanskelige afgørelser til kansleren fortsatte under Christen Friis til Kragerup, som dog allerede i 1621 søgte at befri sig for nogle af disse henvendelser ved at pålægge Konsistorium at følge universitetsfundatsen i stedet for at spørge ham til råds. Men trods denne holdning blev også Christen Friis til Kragerup en central skikkelse i Universitetets liv – både som den, der blev taget med på råd om almindelige universitetssager, og som det alment videnskabeligt interesserede menneske

Fig. 39. Fra Universitetet var der kun nogle få skridt til det af Christian IV opførte Københavns rådhus mellem Gammel- og Nytorv. Her holdt byens styre til. De akademiske borgere – professorer og studenter – hørte ikke under byens jurisdiktion, og Universitetet holdt stærkt på sine privilegier i forhold til byen, men det kunne undertiden kræve fasthed overfor byens myndigheder at sikre privilegierne. KB. Billedsamlingen.

han var. Især stod han en af Universitetets ledende skikkelser, den kendte læge og oldgransker Ole Worm, nær.[1]

I de første år af Christen Friis' kanslerperiode blev der taget mange nye statslige initiativer. Handel, håndværk og købstadspolitik optog kongen og kansleren og gav anledning til udstedelsen af mange nye love, som regulerede

1. Se Ditlev Tamm: *Christian den Fjerdes Kanslere* (1987), s. 143-151 og som eksempel Ole Worms brev til præsten Magnus Olafsen på Island d. 22.5.1632, der af kansleren med Ole Worm som mellemmand var blevet pålagt at oversætte Eddaen til latin: »Jeg kan ikke sige, hvor meget den store mand (kansleren) glæder sig over den slags ting, som indeholder vore oldtidsminder, og higer efter at gøre det bekendt til fælles nytte, og hvor meget han elsker den, som han erfarer er grebet af denne interesse«, *Breve til og fra Ole Worm* Vol I 1607-36, H.D. Schepelern (ed.), 1965, s. 261.

Fig. 40. På Slotsholmen lå centraladministrationen, der i 1600-årenes begyndelse endnu kunne rummes i den gamle toldbod, som i 1622 indrettedes som kancellibygning. Her havde Universitetets forsatte, kansleren, sine kontorer i stuen, mens rentekammeret holdt til på første sal. Fra Jan van Wijcks prospekt af København 1611. Nationalmuseet.

større eller mindre grupper af borgernes forhold. Netop året 1621 blev et vigtigt lovgivningsår med nye regler for bl.a. katedralskolerne, om mønterne, om fodfolket og om klædedragten. Der kom samme år love om handelskompagnier, om håndværkernes tjenestefolk og om fremgangsmåden ved forfølgelse af gældssager. Det blev forbudt at indføre fremmed øl og at servere vin ved fester. I København oprettedes i forbindelse med tugthuset et børnehus, hvor fattige og forældreløse kunne sættes til at lære et håndværk.

Disciplineringen udstraktes også til Frue Plads. Universitetet blev nemlig i det år – 1621 – tilgodeset med et sæt nye regler for professorer og studenter, de såkaldte Novellæ constitutiones.

Også i den fysiske ramme omkring professorer og studenter skete ændringer i Christen Friis' første kanslerår. Christian IV's byggelyst kom også Universitetet til gode. Opførelsen af studenterkollegiet Regensen var indledt i

1618, snart efter påbegyndtes opførelsen af en ny kommunitetsbygning mod Nørregade, hvor studenterne spiste, og der blev sat byggearbejder igang ved konsistoriehuset, hvor det styrende organ holdt møder, hvor også eksaminer blev afholdt, og hvor Konsistorium fra 1681 trådte sammen som tamperret i ægteskabssager fire gange om året. De to fængsler under konsistoriehuset indrettedes også i disse år. I begyndelsen af 1600-årene var opførelsen af den nye auditoriebygning Collegium novum blevet tilendebragt. Universitetet havde med disse forbedringer fået en værdig ramme om sin akademiske virksomhed og kunne hævde sig som en institution, man også i det ydre ville lægge mærke til ligesom naboen, Frue Kirke, det nye rådhus nogle få skridt væk mellem Gammel- og Nytorv og den nye børsbygning og Københavns Slot på Slotsholmen. Her lå også kancellibygningen med kanslerens kontor, men den var ikke nær så imponerende som universitetsbygningerne med omliggende professorresidenser, som de tog sig ud, da de store byggearbejder var tilendebragt i slutningen af 1620-erne. Rigtig imponerende blev det, da det anatomiske teater og Rundetårn kom til omkring 1640 til glæde for kirurgien og astronomien – og til denne herlighed kom også Universitetets besiddelser af gårde i København og de mange landsbyer og kirker vest og syd for Hovedstaden. Det gav indtægter til aflønning af Universitetets lærere. Men velstanden gav ikke uafhængighed – magten over præsteskolen lå ikke i Konsistorium, men hos konge og kansler. Og der blev den – både under Christian IV og efter enevældens indførelse i 1660.

Den gamle fakultetsinddeling og antallet af professorer havde længe ligget fast. Der var i 1621 tre teologer, en jurist og to medicinere foruden en halv snes lærere knyttet til det filosofiske fakultet eller artes-fakultetet.

I året 1621 immatrikuleredes ifølge matriklen 158 nye studenter ved Universitetet. Regnes der med en gennemsnitlig studietid af et par år, var det således ikke en helt ubetydelig skare af kvikke unge mennesker fra landets latinskoler, som efter at være udpeget som studieegnede af skolernes rektorer, færdedes omkring Frue Plads i de år. Vel noget over et par hundrede ad gangen igennem 1600-årene, men tallet er behæftet med stor usikkerhed på grund af de uregelmæssige studievaner, som var karakteristiske for tiden. For dem, der begyndte studierne i 1621, fandt studieårene sted i en velstandsperiode, som imidlertid snart blev afløst af dårlige konjunkturer, da landet i 1620-erne inddroges først i Trediveårskrigen og senere i 1640-erne i krigene mod Sverige. De urolige forhold ramte ofte de studerende hårdt. I marts 1629, midt under Trediveårskrigen, opfordrede kongen Universitetet til at tage sig af studenter, »hvis forældre skulle bo i Jylland, og de derfor intet

har, hvorfra de sig kan underholde«.[2] Rundt omkring på landets præstegårde eller i degnekald kom mange af de tidligere studenter til at føle krigens virkelighed på nært hold – og de, som blev gamle, kom til at opleve den ændring af landets styreform, der fandt sted i 1660 med enevældens indførelse og kort forinden landets reducering ved afståelsen af den del af Danmark, som lå øst for Øresund, Skåne, Halland og Blekinge. Blandt de akademiske borgere, som kom til at leve med i alt dette var Søren Povlsen Judichær Gotlænder, der blev indskrevet ved Universitetet netop i 1621, og som vi skal møde flere gange i det følgende.

Også på anden måde kunne de ydre vilkår være barske. Pestepidemier var endnu i denne periode et tilbagevendende fænomen. Studenterne havde dog indirekte fordel heraf, idet de som et særligt privilegium bevarede den ret til at bære lig til graven, som de havde fået i pestårene. Det gav undertiden anledning til skumlen blandt andre ligbærere, og det blev derfor indskærpet af Konsistorium, at ligbærerprivilegiet kun gjaldt lærde personer.[3]

Af ydre begivenheder fik især Københavns belejring 1658-59 umiddelbar betydning for studenter og professorer, som deltog i byens forsvar. Med enevældens indførelse fik borgerlige akademikere større mulighed for at gøre karrière end under det hidtidige adelsvælde. Alligevel kom Universitetet ind i en kriseperiode i årene omkring 1700. Holbergtidens Universitet nød kun begrænset anseelse, og ved branden i København 1728 forsvandt også en væsentlig del af den ydre ramme om Universitetet. Det gav anledning til en rekonstruktion af landets da eneste højere læreanstalt. Snart var nye bygninger opført, og med universitetsfundatsen af 1732 fik Universitetet også et nyt retligt grundlag for sit virke i oplysningstidens Danmark.

Københavns Universitet var en del af det internationale netværk, der forbandt universiteter over hele Europa. De ældste universiteter lå i Bologna og Paris, som begge i middelalderen havde udøvet stor tiltrækningskraft også på danske studerende. Efter reformationen var det i Italien især universitetet i Padova, som fungerede som et mødested for katolikker og protestanter med dets beliggenhed i det tolerante Venezia. Paris, Montpellier, Orléans og andre af de mange franske universiteter havde stadig et godt ry, og det kalvinistiske Universitet Leyden i de religiøst tolerante Nederlande var som tidligere Louvain i de spanske provinser et meget populært universitet. Også Universitetet i den lille nederlandske by Franeker blev søgt af adskillige danske på vej

2. *Aktstykker til Universitetets Historie i Tidsrummet 1621-60*, udg. ved H.F. Rørdam, Danske Magazin 5. rk. I, 1887-89, s. 140. (Herefter forkortet Rørdam, Da Mag 5.I).
3. Se program af 12. september 1631, Da Mag 5.I, s. 152, og nf.s.

Fig. 41. Den senere Viborg-bisp Frands Rosenberg (1593-1658) havde efter sine studier ved Københavns Universitet (1612-1614) i 1615 besøgt Universitetet i Wittenberg, og herfra er dette stambogsblad, som tilsyneladende er en allegori over studenterlivets fristelser. Den flittigt læsende student distraheres af Amors dødelige pile og af Djævelen selv, men han er dog ikke uden beskyttere i reformationens egen hovedstad. Senere besøgte Rosenberg Tübingen, Genève og også Paris, hvor fristelserne formentlig var størst. KB.

sydpå, f.eks. den senere teologiske professor og biskop Hans Svane og de senere juridiske professorer P.L. Scavenius og C. Bornemann. Hovedstrømmen af danske og norske studerende, som fik mulighed for en udlandsrejse,[4] gik dog stadig til et af de mange tyske universiteter, som udgjorde hovedmassen af de europæiske højere læreanstalter, således især Rostock, Wittenberg og Basel, men også flere af de andre som Heidelberg, Marburg, Jena, Helmstedt,Frankfurt a.d.O., Wittenberg, Tübingen, Strassburg, Wien, Köln, Erfurt, Würzburg, Leipzig, Rostock, Freiburg, Ingolstadt, Mainz, Königsberg, Nürnberg, Greifswald og Giessen samt Prag, der var det første universitet i det tyske rige nord for Alperne. Sverige havde fået et universitet i Uppsala 1477, men dets virksomhed havde været afbrudt indtil 1590-erne, og rigtig gang i Universitetet i Uppsala kom der først i 1620, da Gustav II Adolf

4. Se herom Vello Helk: Danske studerendes udlandsrejser 1536-1660 (1988). Det fremgår heraf, at af de i perioden 16211660 ved Københavns Universitet indskrevne 5076 studenter blev ca. 661 indskrevet ved fremmede universiteter.

indledte en europæisering af det svenske uddannelsessystem altså netop omkring det tidspunkt, hvor der også i Danmark blev sat ind med nye statutter for Universitetet og et ambitiøst byggeprogram. Også i Spanien med bl. a. Universitetet i Salamanca og i Portugal med Coimbra lå der vigtige lærdomssæder, hvortil kom universiteter som Krakow i Polen, Oxford og Cambridge i England og St. Andrews i Skotland. Til de fjernere mål kom kun få af Universitetets studerende, men der var nogle, der som præceptorer for unge adelsmænd på »le grand tour« virkelig fik lejlighed til at se sig om, f. eks. den senere professor i hebraisk Herman Nielsen, der havde ledsaget den senere kansler Christen Friis til Kragerup og hans brødre på rejse til Frankrig, eller Hans Svane, som var sendt ud for at studere orientalske sprog i bl.a. Nederlandene og Frankrig. Den senere juridiske professor Claus Plum nåede endda helt til Italien.

I løbet af 1600-årene oprettedes flere nye Universiteter i Danmarks nabolande. Fra gammel tid havde danske studerende besøgt Universiteterne i Rostock og Greifswald, (der i 1637 kom under svensk herredømme), og som begge stammede fra 1400-årene. De var lette at komme til ad søvejen, og herfra kunne man komme videre til Wittenberg eller andre af de protestantiske Universiteter i Tyskland. Sveriges stormagtsposition i perioden førte til en række nye universitetsgrundlæggelser. I 1640 grundlagdes universitetet i Åbo – senere Helsingfors universitet – i 1632 var oprettet et svensk universitet i Dorpat (indtil 1676), og i 1668 indledte Universitetet i Lund sin virksomhed som højere læreanstalt i de provinser, der kort forinden var erobret fra Danmark. Grundlæggelsen af et selvstændigt universitet i Skånelandene berøvede Københavns Universitet indkomster og en ikke ubetydelig del af det tidligere befolkningsgrundlag. Det blev nemlig forbudt de nye svenske undersåtter at studere ved Københavns Universitet (sml. nf. s. 269). Endelig grundlagdes i 1665 af Gottorper-hertugen et selvstændigt universitet i Kiel for de hertugelige dele af Slesvig og Holsten.

I selve Danmark grundlagdes ingen nye Universiteter. Københavns Universitet bevarede sit monopol, men det akademiske liv fik dog et væsentligt tilskud ved oprettelsen af et ridderligt akademi i Sorø, hvis fundats udstedtes i 1623. I 1643 fik Sorø Akademi iøvrigt en ny fundats, der gav akademiet samme akademiske rettigheder som Københavns Universitet. Ideen til oprettelse af sådanne adelige akademier var opstået i Frankrig og forplantede sig herfra over Tyskland til Danmark.[5] Blandt de kendte franske akademier

5. Se om de ridderlige akademier senest Norbert Conrads: *Ritterakademien der frühen Neuzeit, Bildung und Standesprivilegien in 16. und 17. Jahrhundert*, Göttingen 1982, især s. 143 ff. Sorø

var jesuitterakademiet La Flèche og akademierne i Saumur og Angers. De jesuitiske akademier, bl.a. Braunsberg i Preussen, ansås for at være farlige for protestantiske studenter, men trods kongelige forbud – f.eks. en kongelig forordning af 28. februar 1624 – mod at besøge de jesuitiske læreanstalter, udøvede de fortsat en vis tiltrækningskraft på danske studenter.

Også oprettelsen af akademiet i Sorø hørte til de initiativer, som kongens nye kansler Christen Friis til Kragerup var med til at føre ud i livet i 1620-erne – umiddelbart efter, at Universitetet havde fået sin nye fundats. Vi står altså her overfor et bemærkelsesværdigt forsøg på at koordinere bestræbelserne på at forbedre det højere uddannelsessystem i landet. Adelsakademiet var ikke en konkurrent til Universitetet. Dets formål var på dansk grund at skabe en læreanstalt, hvor unge adelige kunne lære de adelige færdigheder, som de ellers måtte foretage bekostelige rejser til udlandet for at opnå, således fægtning, dans, ridekunst, moral, politik og moderne sprog, særlig fransk. Forbilledet for Sorø synes at have været det såkaldte *Collegium Illustre* i Tübingen, hvis idégrundlag ligesom andre akademiers atter var inspireret af et værk fra 1500-årene af franskmanden La Noue, som havde fremhævet det store økonomiske spild ved adelige dannelsesrejser. Ligesom Universitetet blev også Akademiet i Sorø underkastet en streng statskontrol. Under svenskekrigene led Akademiet så store økonomiske tab, at det i 1665 helt måtte opgive at fortsætte sin virksomhed. En kortvarig efterfølger fik det i det i 1691 oprettede ridderlige akademi i København, der kun fungerede indtil 1710. Til Sorø akademi knyttedes en del indkaldte lærere, og der undervistes også i fag, som dyrkedes ved Københavns Universitet, bl.a. jura, historie og sprog, og der gives enkelte eksempler på, at Universitetets lærere rekrutteredes fra Sorø. Studenterne ved de to læreanstalter kom derimod fra helt forskellige sociale lag. Mens mange adelige danske studerede ved de store udenlandske universiteter, holdt adelen i Danmark en klar distance til Københavns Universitet. At læse her passede sig ikke for en standsbevidst adelsmand. Universitetet var og blev i modsætning til andre regionale universiteter – f.eks. Universitetet i Åbo, hvor adelige studerede[6] – en rent borgerlig læreanstalt.

akademi er overhovedet det i den europæiske sammenhæng bedst udforskede akademi, se især *Sorø-Klostret – Skolen – Akademiet gennem Tiderne skrevet af gamle Soranere*, bd. I-II, 1924-31 og *Academia Sorana, Kloster, Academi, Skole*, udg. af Soransk Samfund i anledning af dets 100 års dag, 1962.

6. Se Matti Klinge: *Helsingfors Universitet 1640-1990.* I: *Akademiet i Åbo* (1988), s. 321 ff.

Fig. 42. Christen Friis til Kragerup (1581-1639) var siden 1616 Kongens og Universitetets kansler. Han havde stor personlig indflydelse på Universitetets anliggender og stod flere af dets professorer nær. På dette stik ses han med elefantordenens kæde omgivet af symbolerne på kærlighed til Gud, troskab og erfaring, mandighed og retfærdighed samt fornuft, råd og fromhed, alle egenskaber, som kunne være nyttige i Universitetsadministrationen. Stik af Simon de Pas. KB. Billedsamlingen.

Den periode af Universitetets almindelige historie, der skal behandles her, og som begynder med kansler Christen Friis' nye bestemmelser for Universitetet fra 1621 og afsluttes med branden og udstedelsen af den nye fundats i 1732, er en periode rig på ydre omvæltninger. Samtidig er den præget af kontinuitet i Universitetets indre anliggender både med hensyn til det centrale styre og fakulteternes indbyrdes forhold, hvor teologien igennem 1600-årene opretholdt sin førerstilling. Der skete kun få ændringer i arbejdsgangen i de år. Et karakteristisk træk er, at en stor del af Universitets professorer ikke blot fagligt var kolleger, men at de også var forbundne ved slægtskab. Faktisk stod mere end halvdelen af professorerne i et nærmere eller fjernere forhold til de fire – fem til dels med hinanden indgiftede slægter, Fincke, Bartholin, Brochmand, Resen og Wandal (sml. nf. s. 235 ff.). Videnskabeligt falder især de stærke teologer og nogle også efter europæisk målestok fremragende naturvidenskabsmænd, Thomas og Rasmus Bartholin og Ole Rømer, i

1600-årene i øjnene. De kastede glans over en læreanstalt, som ellers set i et internationalt perspektiv måtte betragtes som yderst provinsiel. Udenlandske studerende søgte sjældent til København. Men Universitetet opfyldte sit formål - at sørge for at der blev uddannet præster til at betjene landets kirker og forkynde evangeliet og at bistå statsmagten i dens bestræbelser på at fremme rettroenhed, pleje ret og højne ungdommens uddannelse. Det krævede, at landet rådede over personer, der kunne holde kontakt med udlandets lærdomsmiljøer og dermed formidle tidens åndelige rørelser og naturvidenskabelige landvindinger til Danmark.

Den følgende fremstilling begynder, hvor H.F. Rørdam i 1874 afsluttede sin store fremstilling af Københavns Universitets historie indtil 1621. Rørdam havde i anden form bearbejdet dele af det materiale, som ville være indgået i en fortsættelse af værket, og en lang række biografier og lærdomshistoriske afhandlinger vidner om hans fortrolighed med perioden. Af betydning for den, som idag beskæftiger sig med dette afsnit af univer sitetshistorien, er det også, at Rørdam i Danske Magasin har udgivet en række af de vigtigste aktstykker fra tiden, som findes i Universitetets arkiv. Den følgende fremstilling bygger i det væsentlige på trykte kilder og anden litteratur. Opgaven er i høj grad lettet af Rørdams udgivelse af aktstykker til Universitetets historie i tidsrummet 1621-1660.[7] Fremhæves bør også Henning Matzens store, men noget ujævne fremstilling af Universitetets retshistorie, udarbejdet til Universitetets 400 års jubilæum 1879. Her findes et meget stort til dels ubehandlet stof, ofte blot gengivet som korte referater af sager behandlet af Konsistorium. For en mere indgående behandling af flere af de emner, som tages op i det følgende, må imidlertid henvises til denne retshistoriske fremstilling. Der kan derfor være grund til at understrege, at det her foreliggende afsnit af Universitetets historie i højere grad har karakter af en sammenfatning af forskningens stade, når det gælder universitetshistorien i

7. Rørdam, Da Mag 5.I, s. 36 udtrykker forhåbningen om »i ikke ringe grad lette arbejdet for den, i hvis lod det måtte falde at optage behandlingen af vort Universitets historie i sidste halvdel af Christian IV's og første halvdel af Frederik III's regeringsår«. I fortsættelsen af denne udgivelse, som dækkede tiden 1661-1732, talte han om periodens »ikke gunstige betingelser for udviklingen af et kraftigt og selvstændigt videnskabeligt liv«, til hvis »mere indgående fremstilling« han havde præsteret et »hjælpemiddel«, se *Aktstykker til Universitetets Historie i Tidsrummet 1661-1732*, udg. ved H.F. Rørdam, Danske Magazin 5. rk. III, 1893, s. 182. (Herefter forkortet Rørdam, Da Mag 5.III).

1600årene, end af en indgående fremstilling under inddragelse af nyt ukendt materiale. Forhåbentlig er der imidlertid i det følgende peget på forskningsopgaver, som kan tages op i fremtiden.

Novellæ constitutiones 1621

Perioden indledes med, at der i 1621 blev givet nye regler for Universitetet – de såkaldte Novellæ constitutiones[8]. De udstedtes den 18. maj 1621 – iøvrigt uden forinden at have været behandlet i Konsistorium. Reglerne var udarbejdet af en kommission, som foruden kansleren og den lærde rigsråd Holger Rosenkrantz bestod af yderligere en rigsråd, Christen Holck, to biskopper, Hans Mikkelsen fra Odense og Mads Jensen fra Lund, samt nogle professorer, hvoriblandt formentlig fandtes teologerne Jesper Brochmand og Caspar Bartholin. Opgaven havde været at overveje ændringer eller forbedringer af Universitetets tilstand. Der blev sat ind på tolv punkter samlet omkring to hovedformål, som var at sikre studenternes modenhed, når de kom til Universitetet, og at forhøje undervisningens niveau.

De nye bestemmelser indledtes med en indskærpelse af pligten til at overholde fundatsen for Universitetet, og straks derefter fulgte en bestemmelse rettet imod de rektorer for latinskolerne, der sendte studenter frem til Universitetet, som var så »grove«, altså ukyndige, at de ikke havde fattet den latinske grammatiks første grundsætninger og endnu mindre »have gjort nogen temmelig profectum (fremskridt) udi det latinske sprog«. Det beklagedes, at de ikke for tiden alle kunne sendes tilbage til skolen på grund af det ringe antal studenter på Universitetet, men det fremhævedes samtidig, at i gentagelsestilfælde måtte skolemesteren påregne sanktioner, og det blev stillet i udsigt, at adgangsbetingelserne for fremtiden ville blive strammet. Normalt krævedes til ansættelse i skole eller kirke to eller tre års forudgående universitetsstudier eller dog mindst et år. En teologisk eksamen, den såkaldte »attestats«, indførtes først 1629.

Andre bestemmelser vedrørte de studenter, som rejste udenlands. De måtte ikke rejse omkring, men skulle forblive ved et eller to bestemte universiteter, der på forhånd var angivet. Særlig skulle de holde sig fra steder, »som for religionen suspekt er og ikke stemmer overens med vores kristelige trosbekendelse her i riget...«[9] I den lutherske ortodoksis storhedstid passedes der

8. Trykt hos William Norvin: *Københavns Universitet i Reformationens og Orthodoxiens Tidsalder* II, 1937, s. 78-82. Sml. Rørdam Da Mag 5.I, s. 45-47.

9. En forpligtelse af 21. maj 1627 fra en medicinsk studerende nævner ikke pligten til at undgå

nøje på, at de studerende ikke kom i kontakt med vranglære. Et vigtigt træk i universitetslivet var dets konfessionelle binding til den lutherske tro. I Universitetets arkiv findes et udkast til en forpligtelse, som skulle underskrives af de studenter, som fik rejsestipendium med henblik på at studere i udlandet. Heri skulle de love at holde sig til den Augburgske konfession og at undgå Universiteter, hvor der doceredes på grundlag af en »corrupta doctrina«[10] – en anden lære end den lutherske. Det forhindrede dog ikke, at de kalvinistiske universiteter i Nederlandene havde god søgning af danske studenter. Yderligere fordredes det, at den, som opnåede rejsestipendium, forinden skulle have disputeret.

Mens den første række af nye bestemmelser vedrørte studenterne, tog de følgende sigte på professorerne og undervisningen. Der blev nu stillet krav om, at den, der ansattes som professor, forinden havde demonstreret sin lærdom ved at have disputeret. Universitetets undervisningsudbud var koncentreret omkring de offentlige forelæsninger og disputationerne, og det indskærpedes, at professorerne skulle forelæse og disputere offentligt så tit om ugen og om året, som det blev befalet. Om undervisningen hed det lige ud, at den var af for ringe kvalitet, idet »vi og nådigst forfarer, at en stor del af professorerne den meste tid med dikteren henbringer, som de af andre adskillige autoribus (forfattere) sammenflikket haver, dermed deres egen umage at spare...« Resultatet var, at professorerne ikke nåede at komme stoffet igennem på den normerede tid, og det indskærpedes dem derfor at holde op med at diktere. Disputationerne var det andet led i undervisningen. Det var et større apparat, som foruden en professor som præses forudsatte en student, der som respondent forsvarede nogle på forhånd bekendtgjorte teser, og en opponent, som angreb dem. Formålet med disputationerne som led i undervisningen var ikke fremlæggelsen af nye forskningsresultater, men oplæring af studenterne i evnen til at argumentere for og imod på grundlag af nogle opgivne teser for ad den vej at nå frem til erkendelse af sandheden. Forpligtelsen til at holde disputationer blev taget mere eller mindre alvorligt af de forskellige professorer, gennemgående synes antallet dog ikke at have været meget stort, og indskærpelsen af netop denne forpligtelse i 1621 synes kun at have haft begrænset effekt.

Med hensyn til studietidens længde stilledes det krav, at professorerne skulle gennemgå deres fag – »professionen« – i løbet af et år, og det

universiteter, hvor der doceredes en fra den Ausburgske konfession forskellig lære (Rørdam, Da Mag 5.I, s. 71), men den kommer igen i en tilsvarende erklæring 1638 (Rørdam, Da Mag 5.II, s. 13), og i 1639 indskærpedes konfessionstvangen (Rørdam, Da Mag 5.II, s. 15).10.

10. Rørdam, Da Mag 5.I, s. 48 f.

fremhævedes i den forbindelse, at Universitetet ikke var »til nogen professors ophold«, men derimod stiftet »Gud til ære og ungdommen til forfremmelse«. At Universitetet havde en vigtig funktion i statens tjeneste blev diskret forbigået. De to propædeutiske lærere – de pædagogiske professorer, som hidtil havde taget sig af den grundlæggende latinundervisning – fik i de nye bestemmelser besked på at holde andre forelæsninger, da studenterne måtte forudses for fremtiden at kunne tilstrækkeligt latin. Et andet forsøg på at fastholde et professionelt niveau var indskærpelsen af, at enhver professor skulle varetage det fag, »han kendes dygtig til«. Professorerne skulle altså ikke være berettiget til at bytte fagområder for at få højere indtægter. Endelig søgte man at sikre kontinuiteten i undervisningen ved at forbyde forelæsningsafbrydelser uden særlig tilladelse[11] og uden indsættelse af en afløser.

Vi får også kendskab til undervisningen ved Universitetet i årene omkring 1621 gennem et bevaret udførligt udkast til nye bestemmelser for Universitetet. Hvem der er ophavsmand til dette udkast, er omtvistet. Det betragtes af H.F. Rørdam som stammende fra teologen Jesper Brochmand. Det er ledsaget af bemærkninger forfattet af lægen og teologen Caspar Bartholin.[12] Her findes de fleste af de bestemmelser, der faktisk blev udstedt som Novellæ Constitutiones, men tillige er der udkast til forskrifter for indholdet af de enkelte professorers undervisning, som giver et godt indtryk af fordringerne til de enkelte professorer med hensyn til undervisningens indhold.

Det hedder således i denne lektionsoversigt – *»Ordinatio lectionum«* – om teologerne, at superintendenten, der jo tillige var teologisk professor, skulle læse over Det gamle Testamente, første teologiske professor over Det nye Testamente, mens den tredje skulle forelæse over en »synopsis doctrinæ christianæ, hvilket han skal blive færdig med på et år«.

Juristen skulle det ene halvår læse de romerske retskilder, Institutionerne og Pandekterne, og i det andet halvår give en oversigt over verdenshistorien sammenholdt med den samtidige Danmarkshistorie.

Den øverste *medicus* skulle læse over lægevidenskabens praksis. Han skulle også tage sig af botanikken og således følge »herbatim« (plantelæren) om sommeren og sørge for, at der i Universitetets lægeurtehave, »in horto

11. Overtrædelse af denne bestemmelse havde i 1656 nær kostet professor Hans Zoëga stillingen. Han havde uden tilladelse erhvervet den teologiske doktorgrad i Rostock, se herom *Om Professor Hans Zoëga og hans Doctorpromotion i Rostok*, udg. ved H.F. Rørdam, Danske Magazin 4 rk. V, 1884 s. 12-40. En sag rejstes mod ham tilsyneladende på hans kollegers tilskyndelse. I 1659 tilgav kongen ham dog, men hans doktortitel brugtes aldrig i Danmark.

12. Udkastet er gengivet af Rørdam, Da Mag 5.I, s. 37-45, saml. også J.O. Andersen: *Holger Rosenkrantz den lærde*, (1896), s. 189-98, der betvivler, at det stammer fra Brochmand.

medicorum«, var tilstrækkeligt med sjældne og eksotiske arter. Han skulle til hjælp have en apotekskyndig, en *»adjunctum pharmacopæum«*, som en time om dagen skulle forelæse om farmalogi og kemi i det omfang, som fordredes »af et velbestilt apotek«. Den anden medicus skulle læse over lægevidenskabens teori i løbet af et år og endvidere holde anatomiske øvelser på et rigtigt lig – »veri corporis« eller ved at fremvise et skelet. Han skulle som bistand have en kirurg, der skulle dissekere. Kirurgen skulle forelæse og ved hjælp af eksempler demonstrere den anatomiske praksis. Det var også hans opgave at demonstrere de færdigheder, som hørte til bartskærembedet. Lægerne skulle efter udkastet have et auditorium for sig selv, og såvidt muligt et anatomisk teater. De skulle alle forelæse på dansk og med anvendelse af danske fagtermer udarbejde lærebøger som grundlag for forelæsningerne.

Om lærerne ved det filosofiske fakultet fremhævedes bl.a., at professoren i hebraisk, *Hebræus,* hvert år skulle læse over den hebraiske grammatik og dele af Det gamle Testamente. *Græcus,* græsklæreren, skulle det første halvår læse skrifter om etik og i det andet halvår hveranden gang en tale af Demosthenes eller Platons dialoger og hveranden gang et stykke af Homer. Læreren i retorik, Orator, skulle det første halve år hveranden gang læse hele Aristoteles' værk om retorik, hveranden gang Ciceros skrift ad Herennium. Det andet halvår skulle han enten læse nogle af Ciceros taler eller Virgils Æneide for at vise »lingvæ latinæ elegantia«. Aristoteles værker spillede således endnu en stor rolle i undervisningen, og de indgik tillige i forelæsningskravene til *Physicus* og *Logicus.*

Krav om at yde en egentlig forskningsindsats stilledes ikke dengang til professorerne, men om pligten til at præstere skriftlige arbejder hed det dog i udkastet, at »de alle og hver, uden undskyldning skulle hvert andet eller hvert tredje år justo scripto edito (skriftligt) lade se deres flid og skikkelighed, indtil de bevilges for deres alder der for at være forskånet«. De, som måtte følge denne parole, havde dog ikke fri ret til at publicere forskningsresultaterne. Udkastet sammenfattede tidens censurbestemmelser, når det hed, at alle theologiske skrifter samt politiske og historiske værker, som »vor tid og tilstand vedkommer«, skulle først godkendes. Det var følsomme emner, og den forudgående censur skulle sikre, at »intet enten Gud til fortørnelse eller vores nation til foragt kan publiceres«. Pligten til at underkaste sig censur gjaldt således teologi og moderne historie og politik, mens »alle andre politica, historica, polyhistorica, philosophica må være enhver frit for at traktere som hannem lyster og kan synes at kunne bestå«. Det var den rette lære og statens styre, der især blev værnet om.

Også andre af de love, som fremkom i disse år, tilsigtede at virke ind på

Universitetets forhold. Kort efter udstedelsen af *Novellae Constitutiones* blev en mere privat side af Universitetets virksomhed således genstand for en almindelig regulering. Det drejede sig om vinudskænkningen ved professorernes gæstebud. Forordningen herom af 8. december 1621 er et led i den række af luksusforordninger, som udstedtes i Christian IV's regeringsperiode for at gavne økonomien ved at begrænse importen af udenlandske varer. Der blev derfor fastsat bødestraf for overskridelse af de grænser for vinudskænkningen, som nu blev sat ved festlige akademiske lejligheder som doktor- og magisterpromotioner, og når professorer eller doktorer holdt bryllup.[13] Det blev pålagt rektor at våge over forordningens overholdelse.[14]

Festligheder i forbindelse med doktorpromotioner var en gammel tradition. Samtidig var de et stadigt tilbagevendende tema for forhandling med henblik på en begrænsning af den promoveredes udgifter i forbindelse med erhvervelsen af doktorværdigheden. Det var bestræbelser, som i øvrigt i samtiden havde en parallel i tilsvarende forsøg på at begrænse udgifter ved svendeprøver og optagelse i håndværkerlaug.

Den 23. februar 1625 udstedtes en ny kongelig forordning om doktorpromotionerne. Det antydedes heri, at udgifterne havde en skadelig virkning på det akademiske liv, idet de ligefrem forårsagede mange »sin promotion på fremmede udlændiske akademier at holde, eller den titel, som hans lærdom og skikkelighed vel kunne meritere slet at efterlade, alle studia og boglige kunster til ikke ringe forhindring«. De tilladte udgifter ved promotionen blev derfor i forordningen begrænset til 24 rigsdaler til Universitetet samt et par handsker til de professorer, som var doktorer, og til byens fire borgmestre, alt til en værdi af en rigsdaler per par, mens andre indbudte kun måtte begaves med et par handsker til en halv rigsdalers værdi. Der blev således sat en øvre beløbsgrænse for promotionsudgifterne, og iøvrigt blev det forbudt at holde en egentlig doktorfest offentligt såvel som privat.[15] Forordningen gav også regler for studenterne. Heller ikke de måtte holde fester, og også udgifterne ved deres erhvervelse af universitetsgrader blev limiteret. Under forhandlingerne inden udstedelsen af forordningen havde Konsistorium erkendt, at der var økonomiske problemer forbundet med erhvervelsen af Universitetets grader. Man ønskede imidlertid ikke at gå så vidt som kongen i retning af

13. Sml. Matzen I, s. 151 f. om vanskelighederne ved at få frd. af 1. maj 1624 om overdådighed ved sådanne familiefester overholdt – også af professorerne.

14. Rørdam, Da Mag 5.I, s. 48 f.

15. Se nærmere Rasmus Nyerup: *Historisk – Statistisk Skildring af Tilstanden i Danmark og Norge i ældre og nyere Tider,* 3. bd., II, *Kjøbenhavns Universitets Annaler fra Reformationen af og til* 1805, 1805, s. 72 f. (Herefter forkortet Nyerup, 3.II), og Rørdam, Da Mag 5.I, s. 55-57.

sparsommelighed. Promotionerne var en kærkommen lejlighed for Universitetets professorer til at slå sig løs på andres bekostning. De ønskede derfor festerne opretholdt, og ville maksimere udgifterne til en doktorpromotion til 50 rigsdaler. Forordningens grænser for udskejelserne var snævrere, men uanset de nye bestemmelser var det fortsat forbundet med betydelige omkostninger at erhverve de akademiske grader ved Universitetet.

Forholdet til konge og kansler

Inden for Universitetets egne mure var Konsistorium det øverste organ, og rektor havde den daglige ledelse. Som underordnede embedsmænd rådede Universitetet over en notar, som udførte sekretariatsfunktioner, og to pedeller. Uden for kredsen af de direkte ansatte finder vi som personer, der havde nær tilknytning til akademiet, en universitetsbogtrykker,[16] boghandlere, bogbindere, kobberstikkere og indtil 1658 en formskærer.[17] Denne lille verden havde sine funktioner som led i det almindelige statsstyre. Universitetet havde som andre af datidens samfundsinstitutioner sin placering i et hierarki, hvor Gud og Kongen stod som de øverste autoriteter. Universitetet var simpelthen en statsanstalt. Det var oprettet for at tjene fyrstemagten, og det blev administreret med dette formål for øje, uden at nogen drog berettigelsen af denne afhængighed af Kongen i tvivl. Universitetet hørte til gejstligheden. Det var en præsteskole, og netop præsterne fik i årene efter 1621 pålagt nye opgaver og blev undergivet en statslig kontrol, som gjorde dem til statens lydige tjenere, i lige så høj grad som de var ordets.

Det var Christian IV's bedstefar, Christian III, som havde givet Universitetet dets fundats efter reformationen, og også Christian IV selv tog, som i regeringssager i øvrigt, stilling til stort og småt, som havde med hans Universitet at gøre. F.eks. traf han selv beslutning en gang, da det kongelige rejselegat for en medicinsk studerende var ledigt, og gav den 11. juni 1622 tilladelse til, at det måtte tillægges en teolog.[18] Ifølge legatets fundats skulle

16. Den 21. december 1644 udpeges Melchior Martzan til universitetsbogtrykker, se privilegium af 29. december 1646 i Rørdam, Da Mag 5.II s. 134.

17. 1622 henlægges et vikarie i Roskilde som indtægt for en kobberstikker, og samme dag den 24. september udnævntes Servatius Koch i stillingen (Rørdam, Da Mag 5.I, s. 51). 20. december 1624 revers fra Simon de Pas som universitetets kobberstikker(smst., s. 55), 17. december 1622 revers fra Salomon Sartor som universitetsbogtrykker (smst. s. 52). Om formskærer Greys forpligtelse, Rørdam, Da Mag 5.II, s. 25.

18. Rørdam, Da Mag 5.I, s. 50.

det tillægges tre teologer og en mediciner. Senere forsøgte Universitetet derfor at afslå Kongens ønske om, at en matematiker kunne få legatet tildelt i 1633, da det i fundatsens slutning hed, »at intet derudinden under Guds evige hævn og vrede forandres«.[19] Og Kongen blev vred, hvis Universitetet tiltog sig friheder, når det gjaldt overholdelsen af kongelige befalinger. I 1641 irettesatte kansler Christen Thomesen Sehested, som var en streng tilsynsførende, på Kongens vegne professorerne, fordi de havde dispenseret fra en kongelig forordning om præsters kaldelse. Det havde undret kongen, sagde kansleren, »at nogen turde understå sig mod kongelig forordning noget at dispensere mig (kansleren) og befalet, at lade professorerne vide, at de en anden gang skulle se sig bedre for...«[20]

Den nære forbindelse til kongehuset gav sig ikke blot udtryk i, at der blev fastsat normer eller udøvet kontrol. Universitetet havde tillige en forpligtelse til at møde op, når kongen kaldte.

Ved enkedronning Sophies begravelse i Roskilde Domkirke den 14. november 1631 blev professorerne og studenterne således udskrevet til at indfølge liget i byen lørdagen før og til at overvære begravelsen om mandagen. Det gav rektor anledning til et par dage før begivenheden at indskærpe studenterne ordentlig opførsel.[21] Landesorgen i anledning af enkedronningens død fik iøvrigt for Universitetet den betydning, at rektorskiftet det følgende år ikke fandt sted i »in templo Academiæ« – i kirken, men i konsistoriebygningen.[22]

I 1634 var der igen brug for Universitetets bistand i Roskilde i forbindelse med begivenheder i kongehuset. Denne gang var det dog kun bønder og tjenestekarle under Universitetet, som rekvireredes, da der var brug for nogen til at køre fremmede gæster frem og tilbage mellem København og Roskilde i anledning af den udvalgte prins Christians bryllup – det store bilager – i 1634.[23] Oprindelig havde der kun været tale om at køre en gang frem og tilbage, men senere måtte kongen bede om, at kørsel kunne rekvireres så ofte, der var brug for den.[24]

Som en del af den gejstlige stand udpegede Universitet også repræsentanter

19. Smst., s. 211 om universitetets erklæring af 7. december 1633, hvor Universitetet samtidig nægter at udtale sig om den pågældende rejsestipendiats professoregnethed uden at have set den pågældende.

20. Aktstykker til Universitetets Historie i Tidsrummet 1621-60, udg. ved H.F. Rørdam, Danske Magazin 5. rk. II, s. 25. (Herefter forkortet Rørdam, Da Mag 5.II).

21. Da Mag 5.I, s. 153.

22. Smst., s. 198.

23. Smst., s. 222.

24. Smst., s. 334.

Fig. 43. I 1640 blev Christen Thomesen Sehested (1590-1657) udpeget som kansler efter Christen Friis. Han var som sin forgænger en lærd mand og varetog med nidkærhed dette embede og gik også med iver op i sine opgaver som Universitetets kansler, og ikke mindst så han det som sin opgave at sikre, at professorerne varetog deres undervisningsforpligtelser. Stik af Haelwegh, efter maleri af Abraham Wuchters. Frederiksborg.

ved officielle lejligheder som stændermøder, kongevalg o.l.[25] Et eksempel på deltagelse i kongevalget frembyder således en fuldmagt fra Universitetet til rektor Hans Resen, den juridiske professor Claus Plum og dekanen for det filosofiske fakultet til at deltage i kongevalget 1648. De skal »handle og gøre, indgå og vedtage, hvad de af de andre stænder, og fornemmelig af Rigens Råd, besluttet og forafskedet vorder...«[26] Deltagelsen i kongevalget blandt de gejstliges repræsentanter var dog noget af en formalitet. Realiteten var den, som kom til udtryk i fuldmagtens ord om at følge rigsrådet. Den ledende stand var adelen, som omfattede mindre end 2.000 personer, og blandt dem var det endda kun en snæver kreds, som havde sæde i det rigsråd, der indtil 1660 sammen med kongen udøvede regeringsmagten, og som ved tronskifter forhandlede om en ny håndfæstning. Kongens og dermed Universitetets kansler hørte til den snævre kreds af indflydelsesrige adelige. Han tilhørte en anden stand end universitetsbefolkningen, og hans virke som på én gang

25. Se f.eks. indkaldelse af 6. januar 1627 fra Rigsrådet til stændermødet i Odense, Rørdam Da Mag 5.I, s. 70.
26. Rørdam, Da Mag 5.II, s. 146.

kontrolorgan og beskytter overfor Universitetet kan ses som et led i standens dominerende indflydelse. Som rigsembedsmænd i centralforvaltningen, som lensmænd i lokalforvaltningen og altså også i forhold til Universitetet stod højadelen som formelt ligestillede med Kongen som parter i et »monarchia mixta«, som man har benævnt denne statsform.

I 1621 og indtil sin død i oktober 1639 var Christen Friis til Kragerup Universitetets kansler. Han efterfulgtes af Christen Thomesen Sehested, der bestred hvervet fra maj 1640 til 5. august 1657.[27] Særlig Christen Thomesen Sehested synes som kansler at have set strengt på de lærere, der ikke passede deres undervisning, og han krævede løbende indberetninger om undervisningsaktiviteten.[28] Efter Christen Thomesen Sehested beskikkedes ikke straks en ny kansler. Hvervet varetoges indtil 1660 af rigshofmesteren Joachim Gersdorff, men efter enevældens indførelse fortsatte den hidtidige ordning, nu således at rigskansleren tillige var indehaver af embedet som universitetskansler.[29]

Kansleren havde en betydelig magtstilling overfor Universitetet, som dog samtidig kunne drage fordel af, at kansleren som kongens kansler stod kongen nær og kunne fremme Universitetets interesser overfor kongen. Tiltaleformen i Universitetets skrivelser til kansleren var derfor underdanig: »Strenge og velbyrdige Hr. Kansler, vores gunstige og gode konservator. Eftersom Eders strengheds runde og milde affektion imod bedrøvede enker og fattige faderløse børn er os så vel som andre over ganske riget ofte bekendt...« Således hed det i en henvendelse fra 1629, som gik ud på at inddrage en arveandel, som ellers skulle tilfalde en udenlandsk arving efter den afdøde juridiske professor Leonhardt Metzner, til et legat for professorenker.[30]

Kansleren blev også taget på råd i 1626 i en sag, hvor det gjaldt at fastholde de akademiske borgeres ret til at lade tøj sy uden at benytte skræddere fra lauget. Det var et af Universitetets privilegier, og dem værnede man om. I sådanne tilfælde kunne det ske, at skrædderne brød ind og bortførte håndværkeren og tøjet. Kansleren mente, at Universitetet burde stå fast på sin ret, og det fik man også dom for – men skrædderne blev ved med at genere de uorganiserede for selv at få bestillingerne på tøj.[31]

Det var kansleren, som indstillede professorerne til kongelig udnævnelse,

27. Ved hans død holdt professor Thomas Bang den akademiske sørgetale over ham, se H.F. Rørdam: *Professor Dr. Thomas Bang,* Kirkehistoriske Samlinger 3. rk. V, 1884-86, s. 242.
28. Matzen I, s. 150.
29. Sml. nf. s. 89-90.
30. Rørdam, Da Mag 5.I, s. 143.
31. Henning Matzen: *Københavns Universitets Retshistorie 1479-1879,* I, 1879, s. 336. (Herefter forkortet Matzen, I).

Fig. 44. Rigshofmester Joachim Gersdorff (1611-1661) varetog funktionerne som Universitetets foresatte i de sidste år af rigsrådsstyret indtil 1660. Stik af Albert Haelwegh.

og i den forbindelse havde han mulighed for at tilkendegive sin opfattelse af dem. Christen Thomesen Sehested var således ikke begejstret for i 1646 at udnævne den senere så indflydelsesrige Hans Svane, der som bekendt blev rigsrådsadelen en formidabel modstander, til professor i teologi. Det kan vi se af Christian IV's brev af 3. februar 1646 til kansleren herom, hvor det hedder: »På det, at du beklagede det, at man haver så få et vælge iblandt. Når man nu har sådan folk ...«[32]

Kanslerens mening blev ofte indhentet, når der var uenighed blandt Konsistoriums medlemmer. Da professorerne således i 1646 var i tvivl, om de burde udpege formyndere for en præsteenke, blev sagen indbragt for kansleren, der med henvisning til en dom afsagt af kongens retterting i 1630 kunne belære Konsistorium om dets pligter som værneting for præsteenker.[33] Et vidnesbyrd om, at kansleren heller ikke veg tilbage for selv at gribe ind i Universitetets interne anliggender, afgiver nogle forhandlinger på Konsistoriums møder i april og maj 1647, som tillige viser, hvorledes Universite-

32. Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve, udg. ved C.F. Bricka og J.A. Fridericia, VI, 1969, s. 132 f.

33. Matzen I, s. 210.

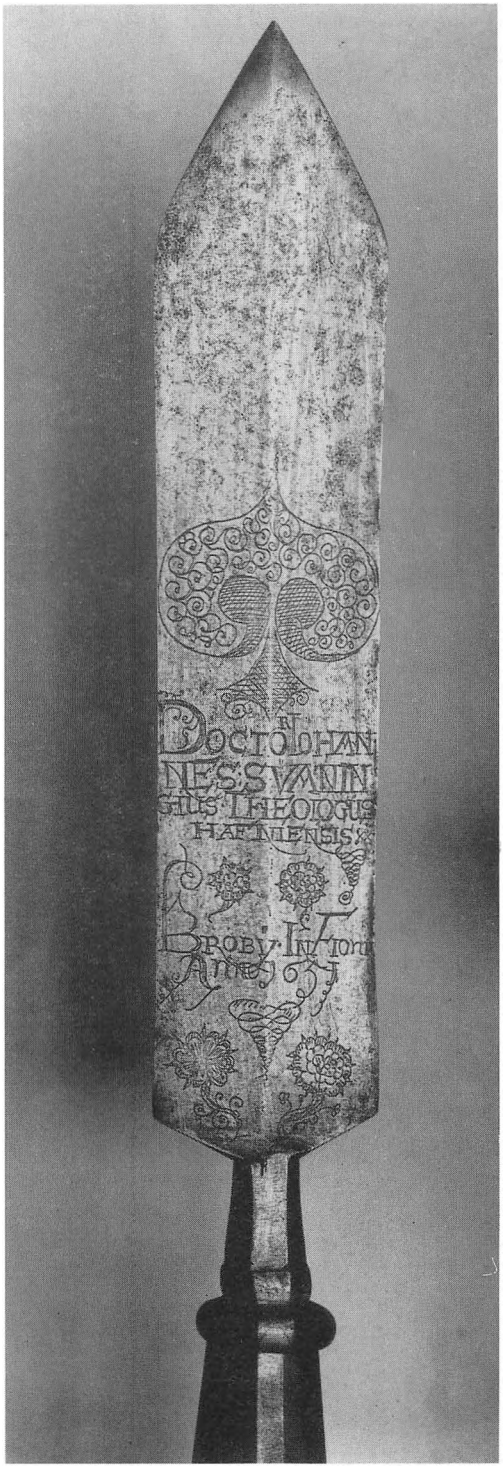

Fig. 45. Spyd fra 1651, som ifølge sin inskription har tilhørt dr. Hans Svane, Professor i theologi ved Københavns universitet, og er udfærdiget i Broby på Fyn hvor der fabrikeredes våben på Brobyværk. Nationalmuseet. (Fot. Niels Elswing).

tets interne forhold var genstand for en nøje overvågning fra statsmagtens side. Den 7. april 1647 redegør rektor for, hvorledes kansleren »serio« (alvorligt) har pålagt ham at sørge for, at den fremtrædende læge og botaniker, professor Simon Paulli fik den første ledige professorresidens – og kansleren havde tilføjet, at hvis man ikke fulgte hans anbefaling, ville han sørge for en kongelig befaling herom. En uge efter – den 15. april – meddelte rektor, at kansleren havde givet udtryk for, at der hyppigere skulle holdes disputationer, mindst to gange om året af hver professor, som selv skulle sørge for teserne. I maj 1647 hører man, at kansleren er utilfreds med studenternes påklædning, [34] og i juni erfarer man, at ansættelsen af Thomas Bang som ny universitetsbibliotekar er en udførelse af kanslerens befaling.[35] Og midt i december samme år meddeler rektor i Konsistorium »strenge og højvise hr. kanslers strenge og alvorlige befaling«, at professorerne skulle holde deres forelæsninger og disputere, og at de måtte påregne lønafkortning, hvis de lod andre gøre det for sig.[36]

Universitetets professorer hørte dog, selv om de blev holdt i stramme tøjler, til samfundets privilegerede, og Konsistorium reagerede, når der var tegn på, at privilegierne ville blive krænket. Til privilegierne hørte frihed for skatter og afgifter, og det var et privilegium, som man måtte værne om, for det var et tegn på, at Universitetet også efter europæisk målestok var et »rigtigt« universitet. Et eksempel på Universitetets modvilje mod at tåle indskrænkning i dette privilegium findes i Konsistoriums forhandlinger for 1651. Det fremgår heraf, at Universitetets daværende rektor Hans Svane i Konsistorium berettede, hvorledes kansleren Christen Thomesen Sehested havde ladet ham forstå, »hvorlunde H. kongl. Majest. var nådigst begærende, at professores underdanigst ville højbemeldte K. Majestæt til vilje og velbehag på nogle få års tid den almindelige påbudte accise også udgive; hvorimod H.k. M. ville akademiet således forsikre, at det ej skulle komme nuværende eller efterkommende professoribus til hinder, skade, forfang eller ringeste præjudicium (skade) på deres privilegier, som dennem af fremfarne konger forlente er og af nu regerende H.K. Majestæt confirmerede...« De tilstedeværende professorer var ikke meget for at gå ind på tanken om at erlægge denne afgift, og biskop Jesper Brochmand mente, at før noget i sagen besluttedes, skulle der kræves et brev af kongen, hvor man kunne se, »hvad der begæredes, og hvorlænge, og

34. Henning Matzen I, s. 152.
35. Om Bang: H.F. Rørdam: *Professor Dr. Thomas Bang,* Kirkehistoriske Samlinger 3. rk. V, 1884-86, s. 225. (Herefter forkortet KH, 3.V)
36. Matzen I, s. 152.

blive så med samme, som udi slige kongelige breve stedse sædvanligt er«. Han ønskede også Kongens forsikring om »at sådan særdeles bevilling ej siden skulle være academicis privilegiis præjudicerlig«.[37]

Forholdet til øvrigheden kunne også præges af gensidig interesse for videnskabens fremskridt. Således viste Frederik III Universitetets akademiske forhold særlig opmærksomhed. Bl.a. kom han til stede, da der blev foranstaltet en række disputationer mellem danske universitetslærere og katolske gejstlige.[38] Han overværede også anatomiske forelæsninger med dissektion og var derved med til at gøre denne nye undervisningsform mere alment accepteret.

I Konsistorium

Gennem århundreder havde den uanseelige middelalderbygning i Universitetets gård været sæde for det centrale styrende organ: Konsistorium. I perioden fra 1630, hvor medlemstallet fastlagdes, og indtil 1732 havde konsistorium som regel 13 medlemmer, fire teologer, en jurist, to medicinere og seks af professorerne fra det filosofiske fakultet. En gennemgang af Konsistoriums arkiv *Acta Consistorii* – giver et levende indtryk af de mange forskellige slags sager, som kom op til forhandling i det lærde forum. Som det øverste organ i Universitetets egen indre forvaltning tilkom der Konsistorium en række opgaver. Her skulle Universitetets almindelige stilling og mulighed for at opfylde sine pligter i henhold til fundatsen drøftes, således som vi allerede har set, men samtidig var Konsistorium også det retlige forum for behandlingen af sager, der vedrørte Universitetets personale og studenter.[39] Konsistoriums opgaver var stadig i det væsentlige de samme som i de tidligere skildrede perioder, og herom kan der i almindelighed henvises til de foregående afsnit. Her skal i det følgende ved nogle udvalgte eksempler hentet fra Konsistoriums arkiv i tiden efter 1621 gives et indtryk af de forskellige typer af sager, som professorerne i de år måtte tage stilling til.

Møderne i Konsistorium lededes af rektor, som indkaldte professorerne ved hjælp af Universitetets to pedeller: »Hvis consistoria angår, har jeg sagt til pedellerne in genere: Beder professores, at de i morgen på den tid vil komme

37. Nyerup, 3.II, s. 154-55.

38. Rørdam, KH 3.V, s. 239.

39. Se som eksempel på en stævning for Konsistorium i en gældssag, som hørte under Universitetet, da den vedrørte Anders Sørensen Vedels svigersøn magister Hans Tavsen, som var rektor i Malmø og derved »vores Universitets suppositum«, Rørdam, Da Mag 5.I, s. 50.

på Konsistorium«. Således lød indkaldelsen til et møde i 1657, hvor det skulle drøftes, om indehaverne af to nyoprettede professorater, en ny mediciner og en ny jurist, skulle have sæde i rådet. Udnævnelsen af en tredje medicinsk professor og en anden professor juris gav nemlig anledning til diskussion, om også de to nyudnævnte, Rasmus Bartholin og Peder Lauridsen Scavenius, skulle have sæde i Konsistorium. Efter længere tids overvejelse og indhentelse af en kongelig resolution herom blev resultatet, at den tredje medicinske professor, som ikke havde fået et fundatsmæssigt professorat, ikke optoges i Konsistorium, mens derimod den anden juridiske professor, hvis professorat var forudsat i fundatsen, fik sæde i forsamlingen.[40]

Medlemsskabet havde bl.a. den betydning, at kun de professorer, som havde sæde her, kunne få del i de særlige indtægter, der tilflød lærerne i form af konge- eller kirketiender. Derimod havde også de lærere, som ikke var konsistorialer, ret til ved ledighed at opnå en af Universitets professorresidenser, idet fordelingen her gik efter akademisk alder. Det lykkedes dog juristen Claus Plum i 1625 at få dette princip brudt til fordel for sig selv, men samtidig blev det udtrykkeligt fastslået for fremtiden, at der var forskel på retten til indtægter og retten til bolig.[41]

Rektor førte forsædet i Konsistorium, afsagde domme og havde del i styrelsen af Kommunitetet. Indtil 1732 skulle rektor aflægge Universitetets almindelige regnskab. Trods den megen indblanding udefra i Universitetets anliggender, var der nemlig stadig et område, hvor selvstyret bevaredes – også efter 1660 – og det var økonomien.

En særlig kompliceret situation for rektorembedet forelå i 1653, da professor Thomas Bang var rektor. Han skulle samme år promoveres som teologisk doktor, og Konsistorium drøftede i den anledning, om han under disse omstændigheder burde beholde embedet. Det besluttedes at lade rektor fungere, også selv om han var »promovendus«.[42]

Voteringen i sagerne skete i øvrigt mundtligt, men den kunne også – i hvert fald siden 1650-erne – ske skriftligt efter sagernes forudgående cirkulation. Beslutninger blev truffet ved simpel stemmeflerhed blandt de tilstedeværende.

Notariatet og dermed hvervet som Konsistoriums sekretær udførtes som regel af en af de yngste professorer, som herved opnåede et løntillæg.[43] Fra slutningen af 1600-årene var det reglen, at notaren ikke samtidig kunne være

40. Matzen I, s. 197-199..
41. Smst., s. 204.
42. KH, 3.III, s. 238.
43. Matzen I, s. 260 f.

medlem af Konsistorium. Notaren var retsskriver i Konsistorium og senere i tamperretten (fra 1726).[44] Han var tillige den, som udøvede Universitetets myndighed i forbindelse med professorers og andres dødsboskifter, der hørte under Universitetet. Han var den, som sørgede for beslaglæggelse hos personer, som hørte under Universitetets jurisdiktion, og han kunne fungere som anklager for Konsistorium, når forsamlingen fungerede som domstol. Notaren var den, som førte protokollen under Konsistoriums møder og sørgede for Universitetets korrespondance. Protokoller over Konsistoriums forhandlinger tillagdes stor bevisværdi i samtiden, og de har som nævnt siden været en hovedkilde til viden om Universitetets daglige virke.

Universitetsbetjentene eller pedellerne var på en gang Universitetets politibetjente, som skulle indsætte og holde ulydige studenter i universitetsfængslet, rektors og notarens hjælpere og dem, som ved højtidelige lejligheder bar sceptrene som tegn på rektors værdighed.

Konsistorium trådte i den her behandlede periode normalt sammen 40 – 50 gange om året eller ca. en gang om ugen udenfor ferierne. Møderne blev holdt på Universitetet, men pesten lukkede ved flere lejligheder Universitetet og kunne derved medføre afbræk i Konsistoriums arbejdsgang. Fra juni 1625 og året ud måtte Konsistorium således holde møder i Roskilde, hvor de fleste af professorerne opholdt sig på grund af pesten i København.[45] Pesten varede iøvrigt ved, og i januar 1626 meddelte bisperne, at der ikke måtte sendes dimittender til byen på grund af pesten.[46] Snart efter gav den grasserende sygdom anledning til udstedelse af en advarsel fra Konsistorium mod studenternes usømmelige klædedragt, som man mente kunne opvække Guds vrede. Pest, brand og andre himmelske og jordiske tegn varsler ondt, hed det i Konsistoriums opråb, og de studerende opfordredes derfor til ydmyghed og til at aflægge bl.a. hårpynt, håndlin og spidse sko med bjælder for at iføre sig en mere sømmelig klædedragt.[47]

Konsistorium vogtede over Universitetets omdømme udadtil og holdt justits blandt sine egne. I en skrivelse af 6. oktober 1625 fik professor Peder Gelstrup pålæg om at være mere omhyggelig i forbindelse med afgivelse af anbefalingsskrivelser om de studerende, da han tre gange havde givet anbefalinger til upålidelige studenter. Det fremhævedes, at Universitetets

44. Se kongebrev af 13. april 1726 om, at universitetets sekretær skal være rettens notar Da.Mag. 5.III, s. 246. Sml. nf. s.

45. Efterretninger om Vor Frue Kirke i Kjøbenhavn og dens Præster 1600-30, udg. ved H.F. Rørdam, Kirkehistoriske Samlinger 3. rk I, 1874-77, s. 455.

46. Rørdam, Da Mag 5.I, s. 63.

47. Se universitetsprogram af 7. februar 1626, Rørdam, Da Mag 5.I, s. 63.

anseelse ville lide skade, hvis man udenfor fik mistanke om, at der udstedtes anbefalinger mod bedre vidende.[48]

Et af Universitetets vigtigste privilegier var, at det ifølge sin fundats havde egen jurisdiktion over sine ansatte, først og fremmest professorer – nuværende og afgåede - samt studenter. Det betød, at de akademiske borgere ikke var underkastet byens almindelige styre, men at befalinger til dem formidledes gennem rektor, samt at det ikke var byens domstole, men derimod Konsistorium, som var værneting – retligt forum – for retssager, hvori akademiske borgere var indblandet. Konsistorium var således en domstol, som traf afgørelse i retssager, der vedrørte akademiske borgere. Privilegier af denne art hørte med til at være et Universitet, og de kan følges tilbage til Kejser Frederik Barbarossas privilegier 1158 til Universitetet i Bologna. Domme afsagt af rektor og professorerne kunne indbringes direkte for kongen som appelinstans. Universitetet havde kompetence i både civile og kriminelle sager – dog ikke i sager om manddrab. Sager om vold og gadeuorden, hvor studenter var indblandet, hørte til dagens orden i 1600-årene, mens tyveri og mere alvorlig kriminalitet blandt de akademiske borgere synes at have hørt til sjældenhederne. At studenterne forfalskede eksamensbeviser forekom imidlertid.[49] De sanktioner, som Universitetet kunne idømme, var af disciplinær art, bøder, kortere ophold i Universitetets fangekælder – karker – eller bortvisning fra Universitetet og fratagelse af akademisk borgerskab som den strengeste straf. Ved Universitetets port holdt altså byens autoritet op, og der krævedes også tilladelse fra Universitetet, førend byens myndigheder kunne lade foretage undersøgelser i de akademiske borgeres huse. Sådan tilladelse blev dog meddelt, som f. eks. i 1642, hvor byfogden ønskede tilladelse til, som det var skik, når moderen til nyfødte børn, som var fundet døde, blev eftersøgt, at foretage en amning af pigerne i byens huse, for at se, om de havde mælk i brystet og derved kunne afsløres som mødre.[50]

Håndhævelsen af Universitetets privilegier kunne undertiden forudsætte påmindelser til den lokale øvrighed om, at der gjaldt noget særligt for byens akademiske borgere. Konsistorium måtte forsvare Universitetets privilegier mod overgreb. I årene 1634-35 forhandledes således med byfogden om grænsen mellem Universitetets og byen Københavns jurisdiktion i forbindelse med et krav om, at en student skulle stille kaution til byens øvrighed for arveafgift.[51] I april 1634 gav en sag, hvor byvagten havde anholdt og fængslet

48. Rørdam, Da Mag 5.I, s. 61.
49. Smst., s. 335.
50. Smst., s. 331.
51. Rørdam, Da Mag 5.I, s. 216.

Fig. 46. Just Høg (1584-1646) blev i 1640 rigskansler og dermed en slags vicepræsident for den øverste domstol, kongens retterting, hvor kongen selv førte forsædet. Han havde som leder af det adelige Akademi i Sorø et godt kendskab til akademiske forhold, men i forhold til Universitetet kom han til at stå som adelens repræsentant med krav om sanktioner overfor de borgerlige studenter, når de gik for vidt. På stikket ses Sorø Akademis bomærke – fugl Phøniks, som brænder sig selv op for at fødes påny. Frederiksborg.

to studenter i tre dage, Konsistorium anledning til overfor bystyret at præcisere, at studenter hørte under Universitetets jurisdiktion, og at de ikke måtte fængsles, kun anholdes på grund af uroligheder, og selv da skulle de ifølge universitetsfundatsen løslades den følgende morgen.[52]

Med i billedet af Universitetets jurisdiktion hører også det privilegium at forrette skifte efter professorerne med deraf følgende indtægter.

Det var også i Konsistorium, at drøftelserne om Universitets økonomiske anliggender fandt sted, og her bevarede som tidligere nævnt Universitetet sin selvstændighed i modsætning til f.eks. preussiske Universiteter. Universitetets økonomi hvilede på de overdragelser af tidligere kirkeligt gods, som skete ved reformationen. Det var i vidt omfang gods, der var blevet skænket kirken som alter- og messestiftelser eller for at lønne en præst, som var blevet tillagt Universitetet (vikarier), og gamle betegnelser fra den katolske tid som »bona altaris Barbara senioris« eller »bona altaris Erasmi« optræder derfor hyppigt i akterne.

Under Konsistorium som domstol hørte også præsternes disciplinære

52. Smst., s. 216 f.

forhold. I Konsistoriums møde den 23. juli 1634 behandledes en alvorlig sag mod præsten Jens Jensen Bidstrup, der havde haft »utilbørlig omgængelse« med enken Mette Nielsen. Han havde rådet hende til at udpege en anden mand som fader til det barn, som blev en frugt af forbindelsen, idet Jens Jensen trods løfte om ægteskab havde giftet sig med en anden kvinde, som han havde holdt i uvidenhed om forholdet til Mette Nielsen og dets konsekvenser. Begge parter indrømmede, at de havde talt usandt, og erkendte anklagens rigtighed. Som straf anbefalede Konsistorium embedsfortabelse for Jens Jensen og kagstrygning eller udvisning af byen for Mette Nielsen. Sagen var i mangel af lovgivning fremsendt til Konsistorium, som henstillede, at straffen for tilsvarende forseelser herefter blev fastsat ved lov.[53]

Konsistorium var det sted, hvor klager kunne indbringes over studenternes opførsel uden for Universitetet. Studenterne havde dengang i højere grad end idag en egen kultur, som adskilte dem fra det omgivende samfund. Undertiden kunne den studentikose form tage en mere grovkornet retning. En klage over studenternes respektløshed havde rigsråd og rigens kansler Just Høeg en aften i marts 1645 fremført for biskop Jesper Brochmand. Eksemplet viser noget om Universitetets holdning til adelen og giver et fingerpeg om sympatiens retning, således som det senere skulle vise sig ved statsforandringen i 1660. Kansleren klagede på sine adelige standsfællers vegne over, at studenterne opførte sig upassende overfor adelen, idet de brugte usømmelige ord og øgenavne, råbte efter dem ud af vinduerne og kastede med sten, hvorved de også »med deres onde eksempel at være årsag og anledning til adskillig spot, som af borgerskabet mod adelsstanden øves«. Således hedder det i referatet af Konsistoriums møde den 31. marts 1645.[54] Til stede ved Konsistoriums møde var adelsmanden Jørgen Kruse, der kunne give et frisk eksempel på, at studenterne efter hans opfattelse var gået for vidt, så at Konsistorium nu måtte skride ind. Han fortalte, at han på skibet fra Jylland til Sjælland havde været i selskab med tre studerende. Om natten måtte man blive uden for Århus, og han havde budt dem på mad. Selv havde han den nat sovet i en kahyt, hvor nogle af søfolkene havde deres madposer, og da kahytten var optaget, kunne de ikke få poserne. Jørgen Kruse – der jo havde spist – refererede, at det havde været hans opfattelse, at »de natten over uden æden sig vel kunne behjælpe«. Det havde givet to studenter anledning til at stille sig op foran døren og kræve madposerne. Da det ikke gav resultat, havde de truet og diverteret bådens øvrige rejsende med en prøve på en akademisk syllogisme:

53. Smst., s. 333.

54. Nyerup, 3.II, s. 106.

Fig. 47. Biskop Jesper Brochmand (1585-1652) var sin tids ledende teolog. I hans hjem opdroges såvel adelige som borgersønner. Som rektor for Universitetet forsvarede han ved flere lejligheder studenterne, når deres optræden blev kritiseret. Maleri af Abraham Wuchters ca. 1648. Frederiksborg.

»Den, som forholder vore egne folk deres mad og ikke vil lade følge, er værre end en svensker«.

»Denne herremand her på skuden forholder disse godtfolk deres mad, derfor er han værre end en svensker«.

Yderligere kunne Kruse berette, at »samme personer, som han mener, haver kaldet herremændene haremænd«. På kahytsdøren var blevet malet en hare, men Kruse »turde dog ikke egentlig sige, om nogen af studenterne det havde gjort«.

Rektor, Jesper Brochmand, havde bedt om de studerendes navne, men bemærkede samtidig, at sagen var så alvorlig, at der måtte mere bevis til, da Jørgen Kruse ikke kunne vidne i sin egen sag. Just Høg, som også var til stede, foreslog da, at man søgte skriftligt at tilkalde nogle af de andre skibspassagerer, som havde overværet episoden, og biskoppen svarede hertil, at de da burde indkaldes til at aflægge ed for retten. Sagens udfald kender vi ikke, men det kan vel ikke udelukkes, at Jørgen Kruse er veget tilbage for at

gøre mere ud af denne sag, som ikke sætter ham og adelen i et særlig fordelagtigt lys.[55]

Rigens kansler, som deltog i Konsistoriums møde den 31. marts, havde også andre klager over studenterne. Det drejede sig om »den alamodiske (moderigtige) dragt, som studenterne, andre til forargelse, førte«. Biskoppen svarede, at han for sin del nærmest fandt, at det moderigtige gav sig udslag i, »at både bukser og trøjer var bar luvslidte og undertiden revne, så at både han og andre godtfolk i akademiet måtte komme dem til ringe undsætning at bøde klæderne med«. Svaret ærgrede tilsyneladende rigskansleren, som fremhævede studenternes remme, silke- og knæbånd »og andet mere, som han sagde sig ikke altsammen at kunne ihukomme«. Han mente ikke, at det var nok, at Universitetet hvert år indskærpede et forbud mod luksus, det måtte også håndhæves. Denne klage gav anledning til en beslutning i Konsistorium om, at studenterne i Kommunitetet og deres præceptorer burde pålægges at bære håret sømmeligt og aflægge remme om liv og knæ, lukke de vide ærmer og afskaffe vide støvlekraver. De studenter, som ikke rettede sig efter denne henstilling, udsatte sig for bortvisning[56] eller anden straf.

Parykker var et andet modefænomen, som Konsistorium måtte tage stilling til. Den 7. juni 1645 omtales, at »da alle studiosi var forsamlede forleden den 28. maj i auditorio inferiori til at få at vide Hans Majestæts nådigste vilje om hovedskatten, befandtes iblandt dem 4 imod øvrighedens befaling med langt og uskikkeligt hår at fremkomme, hvorfor pedellen blev befalet dem at citere (indkalde) til primum consistorium«. De tre havde derefter ladet håret klippe og blev benådede. Men den fjerde Ivar Paulli havde stadig samme paryk på, »efterdi han ikke turde korte den, fordi han havde lånt den, og hans hår befandtes nok så igen at være vokset, at han den kunne ombære (undvære)«.[57] Sådanne sager optrådte jævnligt således i 1653 og igen i 1656, hvor en student Rhode fra Helsingør indstævnedes for Konsistorium for sin paryk og upassende klædedragt.

I et universitetsprogram af 1. november 1651 søgte Konsistorium endnu engang at begrænse den luksus i klædedragten, som var et stadigt tilbagevendende problem. De akademiske borgere formanes her til en anstændig og Gud velbehagelig dragt, og de bebrejdes, at de i højere grad tænker på smukke støvler og linned end på Bibelen, og det fremhæves, at teologer klæder sig som hoffolk. Studenterne blev derfor formanet til ikke at bekoste så mange hollandske kniplinger til deres linned om hænderne og som

55. Smst. s. 109.
56. Smst., s. 110 f.
57. Smst., s. 169.

støvlemanchetter. Og det understreges med henvisning til talrige klassiske og nyere autoriteter, at det var et dårligt eksempel at se gejstlige i verdslige klæder.[58]

Det var ikke blot studenternes ødselhed, der gav anledning til klage. Et par år efter udtalte professorerne sig i anden sammenhæng om overdreven luksus, idet de den 18. maj 1653 sammen med borgmestre og råd afgav betænkning om bl.a. bryllupper og deres medfølgende overflødighed, »som i disse tider har taget overhånd udi pragt og overdådighed«[59] Året efter fulgte en kongelig forordning, hvori forbudet mod ødselhed ved bryllup og begravelse i øvrigt var kædet sammen med behovet for at spare for at skaffe midler til mobilisering mod svenskerne. Det måtte nemlig forhindres, som det hed i tidens lidt vidtløftige sprog, at »alle penge, i landet samles, for fremmed pragt og vare at bruge, af landet til fremmede udføres, så Guds runde velsignelse til Guds store fortørnelse og fremmede med at berige henvendes, og undersåtterne fast således sig selv de middel betage, hvormed de i nødens tid kunne komme deres fædreland til hjælp«.[60] Det skulle snart vise sig at blive barske realiteter – også for Universitetet.

Forskellige forhold i forbindelse med studenternes ligbæring kom ofte op i Konsistorium. Den 14. august 1652 drøftedes i Konsistorium en sag mod en student Snogius, der havde drukket de tyve daler op, som en gruppe studenter havde fået for at bære et lig, ved »et gæstebud udi Samsons Have«. De øvrige ligbærere klagede til Konsistorium, der dømte Snogius til at betale enhver af dem deres andel inden otte dage under trussel om, at han ellers ville blive fængslet.[61]

En regelret akademisk retssag behandledes af Konsistorium i 1655 mod tre studenter, Johannes og Esaias Fleischer og Trugillus Knopf, som havde tilknytning til sværmeren Niels Svendsen Chronich. Han havde tidligere været på kant med myndighederne på grund af sin mystiskfarvede teologi og stærkt kritiske holdning til præster, som han blandt andet kaldte »satans apostle«. Fra 1652 fungerede han som manuduktør i hebraisk på Christianshavn, og det var her, de tre studenter mødte ham. Øjensynligt inspireret af Chronich indledte de tre nu en smædekampagne mod Københavns præster,

58. Smst., s. 229. Nyerup 3.II, s. 168.

59. Rørdam, Da Mag 5.II, s. 237 f.

60. Corpus Constitutionum Daniæ VI, Udg. ved V.A. Secher, 1907, s. 161-164. Ditlev Tamm: *Christian den Fjerdes kanslere,* 1987, s. 140.

61. Troels-Lund: *Daglig liv i Norden i det sekstende Århundrede,* bd. 7, 6. udg. ved Erik Kjersgaard, 1969, s. 384 f.

og hvad de betragtede som deres ukristelige levned. I en række skrifter – tilsendt de enkelte københavnske sognepræster – formanede de dem om at passe deres embeder med større nidkærhed. Men Esaias Fleischer gik et skridt videre, da han i Helligåndskirken nægtede at skrifte før altergangen, medmindre præsten lovede at overholde ni artikler forfattet af Fleischer selv. Sagen vakte voldsomt røre i Konsistorium, hvortil de tre studerende indstævnedes på kanslerens befaling. Den 25. maj 1655 faldt dommen. Esaias Fleischer fik frataget sit »akademiske borgerskab«, Knopf blev relegeret fra Universitetet i tre år og Johannes Fleischer i et år.

Niels Svendsen Chronich indstævnedes også. Anklagerne mod ham lød på, at han dels havde inspireret studenterne til deres forehavende, dels i mange år havde nægtet at modtage nadveren og endelig, at han på nogle lærepunkter havde kætterske anskuelser. Han idømtes landsforvisning, men på kongens befaling blev han i stedet indsat på Dragsholm slot, hvorfra han dog blev løsladt i 1658. Han flyttede derefter til Holland. I 1659 udstedte konsistorium en advarsel mod Chronich til de studerende, der drog til Holland, og han stempledes som en af sin tids værste kættere.[62]

På en lang række af Konsistoriums møder behandledes i øvrigt, som nævnt tidligere i dette bind, større eller mindre problemer, der rejste sig af Universitetets patronat over Vor Frue Kirke.[63] Fra 1635 var Regenskirken Universitetskirke indtil opførelsen af Trinitatis Kirke, der også kom til at høre under Universitetets patronat.

I 1658 begyndte ulykkerne at vælte ind over landet og førte til fortvivlelse rundt omkring – også i præstegårdene. Således blev sognepræsten i Magleby, Laurits Eriksen, frataget en stor del af sin formue af svenskerne, og det mentes at være grunden til, at han kastede sig i en å under hjemrejse fra Skelskør. Han overlevede styrtet, men der rejstes nu spørgsmål for Konsistorium af kongen, om han herefter kunne fortsætte i sit embede. Konsistorium anlagde i sin betænkning af 27. marts 1658 det humane synspunkt, at man måtte »befrygte, at hvis den fattige mand med formuen sit embede skulle berøves, måtte han ved melankoliens forøgelse geråde i største elendighed«, og anbefalede derfor, at han fortsatte i sit embede.[64]

62. H.F. Rørdam: *Seperatisten M. Niels Svendsen Chronich og hans tilhængere,* Kirkehistoriske Samlinger, 3 rk. III, 1881-82, s. 508-609.
63. Matzen I, s. 228-236. Universitetsfest holdtes i Vor Frue Kirke 9. juni 1631 med tale af Thomas Bang, se Rørdam KH, 3.V, s. 209.
64. H.F. Rørdam: *Om Præsternes Vilkår under og efter Krigen 1657-60,* Ny Kirkehistoriske Samlinger VII, 1869-71, s. 304 f.

En række af Konsistoriums forretninger vedrørte ikke direkte Universitetets akademiske liv, men derimod andre opgaver, som var tillagt Universitetet. Universitetets professorer var en del af statens kontrolsystem, når det gjaldt forsvaret for troens rene lære og spørgsmål vedrørende statsstyret og samtidens politik iøvrigt. Der måtte efterhånden intet trykkes, forinden det havde været underkastet Universitetets censur, en myndighed, som Universitetet beholdt, indtil trykkefrihedens indførelse i 1770. Flere gange måtte byens bogtrykkere kaldes ind for Konsistorium for at modtage reprimander for at have ladet skrifter trykke, inden de var godkendt af professorerne. Censurforpligtelsen kunne også indebære et tilsyn med assortimentet i byens boglader. Kongen pålagde således i 1628 Universitetet at holde øje med, at Joakim Moltiche holdt en »ustraffelig boglade, eftersom det sig hør og bør, og at han ingen forargelige materier mod den Augsburgske Konfession, hvorved ungdommen kan forføres, derudi haver«.[65]

Der var dog ikke altid større interesse blandt professorerne for at påtage sig den møjsommelige gennemlæsning af andres manuskripter. Da rektor Claus Plum således på Konsistoriums møde den 22. april 1631 skulle finde granskere af et historisk værk af Holmens præst magister Nicolaj, undskyldte både Worm og Longomontanus sig, og da rektor heller ikke selv ønskede at påtage sig opgaven, besluttedes det at overlade det til forfatteren selv at finde en villig person.[66]

Også tilsynet med den politiske presse tilkom professorerne. Den 21. oktober 1657 indskærpes censurbestemmelserne for trykte skrifter.[67] I tvivlstilfælde var den endelige afgørelse af, om et skrift måtte trykkes, henskudt til kongen.[68] Men som regel var det Universitetet, som tog ansvaret, og ordet *Imprimatur,* som vi så ofte støder på i ældre bøger, viste, at et værk havde fået Universitetets blå stempel og kunne trykkes.

Professorerne

Ifølge universitetsfundatsen af 1539 var de normerede professorater tre teologer, en eller to jurister, to medicinere og otte professores artium. Hertil kom yderligere to pædagogiske professorer. I 1619 kom et og i 1630 yderligere

65. Rørdam, Da Mag 5.I, s. 133.
66. Matzen I, s. 214.
67. Rørdam, Da Mag. 5.II, s. 329.
68. Matzen I, s. 216 f.

et filosofisk professorat til.[69] Det første af disse professorater, som var besat med Jens Dinesen Jersin, blev senere betegnet som et professorat i metafysik, mens det i 1630 oprettede professorat blev en lærestol i latinsk veltalenhed. Kongen begrundede dette med, at »Vi alle nådigst forfare, ungdommen, som på vort universitet København først ankomme, fast ringe være grundede udi Guds den allerhøjestes sande og saliggørende ords kundskab, så og ellers i de latinæ fundamentis, dennem fornødne er, som sig siden med frugt og nytte udi skole og kirketjenesten skulle og ville bruge lade;«.[70] Endnu i et brev 1650 til biskoppen i Ribe beklager Universitetet sig over den ringe standard med hensyn til kendskab til latin og græsk for de studenter, som kommer fra Ribe Katedralskole.[71] 1630 suppleredes det teologiske fakultet med et fjerde teologisk professorat – en *quartus theologus* – og kongen bestemte yderligere, at professor i fysik Hans Rasmussen Brochmand skulle overtage det nyoprettede professorat.[72] 1636 knyttedes et nyt professorat, som dog bortfaldt før 1700, til regensprovstestillingen.[73]

Professorerne udnævntes ved Universitetets kaldsbrev. Det fremgår af *Acta Consistorii* af 17. september 1621, at kansleren på det tidspunkt erklærede, at professorernes indstilling, når der var holdt skriftlig afstemning, burde forelægges kongen til godkendelse. Som regel indhentedes kanslerens råd inden kaldelsen. Også kongen bragte hyppigt kandidater i forslag eller befalede Universitetet at ansætte bestemte personer,[74] hvis de bestod den disputereprøve, som *Novellae Constitutiones* af 1621 foreskrev.[75] Den 15. oktober 1640 bad kongen således Universitetet om at udpege Jørgen From til professor i matematik, når der blev en lærestol ledig.[76] Det var især de teologiske professorater, som havde kongens bevågenhed, men også afgørelsen af, hvem der skulle være professor i metafysik, i latin, i matematik eller hebraisk, blev truffet af kongen i flere tilfælde. Universitetet var således

69. Se Christian IV's gavebrev på gods til to nye professorater 1630, 10. september, William Norwin: *Københavns Universitet i Reformationens og Orthodoxiens Tidsalder* II, 1937, s. 239.
70. Nyerup 3.II, s. 76.
71. Rørdam, Da Mag 5.II, s. 218.
72. Rørdam, Da Mag 5.I, s. 148.
73. Se Christiani IV i Fundatio Professoris Præpositi in Communitate Regia, Nyerup, 3.II, s. 79-80.
74. Se også Ventebrev af samme dato for rektor Knud Ejlersen fra skolen i København med ret til ved vacance at nyde »loco, sessione et ascensione in Academia«, Rørdam, Da Mag 5.II, s. 234.
75. Matzen II, s. 11.
76. Rørdam, Da Mag 5.II, s. 24.

ikke selvsupplerende, og der var sat grænser for nepotismen. Men alligevel var der, som vi straks skal se, ofte snævre forbindelser mellem professorerne, som ikke var uden betydning for rekrutteringen. Også afgørelsen af, hvem af to nyudnævnte professorer, som skulle have den øverste plads, blev i tvivlstilfælde truffet af kongen. Den fik 1631 Johan Rhode, som ansås for »den dygtigste af dem«, og så måtte Johan Christoffersen følge efter. Det blev dog ikke aktuelt, da Johan Rhode, da det kom til stykket, ikke ønskede at vende hjem fra Italien.[77] Da Johan Frandsen i 1657 af kongen blev udnævnt til professor i orientalske sprog, protesterede Universitetet dog, da man ikke anså ham for kvalificeret. Iøvrigt skete det ikke før efter enevældens indførelse, at kongen udstedte kaldsbreve direkte. Udnævnelsen af kongens kandidater foretoges stadig af Universitetet, efter at kongen havde tilkendegivet sin opfattelse.

Professorerne aflagde ikke ed til kongen, men alene en ed på, at de ville vogte deres hverv samvittighedsfuldt. Først fra 1664 ophørte professorerne at aflægge ed til Universitetet og begyndte at aflægge ed til kongen.

Professorerne var konfessionelt bundne, og i 1625 blev det dem pålagt at erklære, at de ville overholde den Augsburgske konfession. En ed på bekendelsesskrifterne blev dog ikke fordret, bortset fra et enkeltstående tilfælde. Det var Willum Lange, som i 1650 blev opfordret til at aflægge eden for at mane rygter om uortodokse meninger i jorden.[78]

I perioden 1621–1732 var lidt over hundrede personer – ialt 107 – på forskellige tidspunkter knyttet til Universitetet som professorer. Knap halvdelen af professorerne – ialt 45 – stammede fra København eller Sjælland, mens 31 (8 skåninge, 3 fynboer og 20 jyder) kom fra de øvrige dele af landet.

Af de øvrige, som vi har oplysning om, var 2 islændinge, 4 var nordmænd, 13 stammede fra Tyskland og 1 fra Spanien. Socialt repræsenterede professorerne ikke et bredt udsnit af befolkningen. De fleste kom fra et gejstligt eller borgerligt miljø. 30 af professorerne var præste- eller bispesønner, 16 var sønner af en professor, og 4 var rektorsønner. 28 var født i embedsmandsfamilier, 11 var borger- eller lægesønner og kun 3 af dem, om hvis herkomst vi har oplysning, stammede fra et bonde- eller fiskerhjem.

38 af professorerne ansattes umiddelbart ved hjemkomsten fra en udenlandsrejse. Af de øvrige kom 28 til Universitetet fra rektor- eller lærerstillinger, mens 15 kom fra stillinger i kirken. Blandt de øvrige finder vi bl.a. 3 læger, en acciseskriver og en arkivsekretær. De fleste – ialt 71 % – blev i embedet til deres død, mens enkelte forlod Universitetet til fordel for stillinger

77. Se brev af 28. juni 1631. Smst., s. 150 f, jvf. s. 200.
78. Matzen II, s. 15.

som biskop (9), amtmand (1), præst (7), eller som enkeltstående eksempler borgmester eller diplomat. Kun én lod sig pensionere i embedet.

Flere professorer havde gennemløbet en karriere, som omfattede mere end et professorat, idet det var begyndt i det filosofiske fakultet for at ende i et af de tre højere fakulteter. 19 var senere blevet teologer, to jurister og fem læger, mens 55 blev i det filosofiske fakultet. Til gengæld var 16 teologer, 6 jurister og 2 læger steget direkte ind i de højere fakulteter.

Et karakteristisk træk i Universitslivet i 1600-årene var en vis selvrekruttering. En meget stor del af professorerne og så godt som alle de, der endte i de højere fakulteter, hørte til et fåtal af slægter. Universitetet var således ikke blot et akademisk samfund. Det var også et slægtssamfund. Indbyrdes familierelationer som slægts- eller svogerskab mellem professorerne spillede en vigtig rolle i 1600-årenes universitet. Et godt ægteskab var en mulighed for at komme frem i verden – også i universitetsverdenen. Professordøtre har været attraktive ægteskabspartnere for unge akademikere, som ønskede at gøre karriere ved Universitetet, mens professorenker hørte til miljøet, og derfor ofte i andet ægteskab knyttede sig til en standsfælle. På den måde kom universitetssamfundet også til at opfylde en forsørgerforpligtelse overfor kollegers enker. Ægteskaber inden for kredsen var et socialhistorisk fænomen, som også træffes i andre befolkningslag, således naturligvis særlig udpræget inden for adelen, men også inden for samtidens storborgerskab – mest udtalt i København, og de havde også en parallel i de store præsteslægter, som var ved at etablere sig i denne periode. At en stor del af Universitetets professorer var beslægtede, kunne naturligvis give anledning til misbrug og vanskeliggøre det for udenforstående at komme ind i kredsen. Der var fare for diskrimination af andre. Det siger sig selv, at et tæt netværk af familieforbindelser kunne medvirke til at udelukke andre – mere eller mindre berettiget – for netop opvæksten i eller tilknytningen til et professormiljø kunne naturligvis også være en fordel dannelsesmæsigt for den, som ønskede at fortsætte en familietradition for universitetsansættelse. En grænse for diskriminationen satte i hvert fald det overvågningssystem under kansler og konge, som vogtede på universitetet. Institutionen kunne ikke selv ansætte nogen professor, men behøvede altid en godkendelse ovenfra.

Centralt i det net af ægteskabsforbindelser mellem Universitetets professorer, som spandtes i 1600-årene, stod medicineren Thomas Fincke, hvis fire døtre alle var gift med professorer, og herfra nedstammede kendte professorslægter som Bartholinerne og Wormerne. Ved ægteskab optoges også andre slægter i dette fællesskab, således slægterne Brochmand, Foss, Bircherod, Scavenius m.fl. En anden stor familiegruppe udgik fra Lunds biskop Peder Vinstrup,

hvis hustru efter hans død blev gift anden gang med Sjællands biskop Hans Resen. Til denne slægtsgruppe hørte ligeledes slægten Wandal. Også herfra nedstammede en række professorer. I alt synes omkring to trediedele af professorerne i perioden at have hørt til en af disse to store slægtsgrupper.

Thomas Fincke (1560-1656) havde fire døtre Anne Cathrine, Margrethe, Dorothea og Drude, som alle ægtede eller blev mødre til professorer eller professorinder. En søn Jacob Fincke, som blev professor i fysik, havde to døtre, som begge ægtede professorer, nemlig medicineren Christian Ostenfeld og filologen og historikeren Rasmus Vinding. Rasmus Vindings søn (af andet ægteskab), Poul Vinding, blev professor i græsk, som faderen havde været det. Anne Cathrine Fincke (død 1677) ægtede medicineren og teologen Caspar Bartholin (1585-1629), hvis søster Dorthe var gift med astronomen Christian Longomontanus. I Caspar og Anne Cathrine Bartholins ægteskab fødtes tre sønner, som blev professorer, nemlig latinisten Bertil (1614-90), den berømte mediciner Thomas (1616 -80) og Rasmus (1625-98), som også var læge, mens en datter Anne blev gift med latinisten Jacob Matthiesen. En fjerde søn Albert havde datteren Søster Bartholin, som giftede sig med teologen Jens Bircherod (1658-1708), der atter var nevø af teologen J.J. Bircherod (1623-1686) og fætter til historikeren, professor H.J. Bircherod (1663-1720). Af Thomas Bartholins sønner blev Caspar professor i medicin (1655-1738), Thomas d.y. (1659-90) historiker, mens Hans endte som teolog (1665-1738). Rasmus Bartholins datter Anne Marie ægtede den verdensberømte matematiker, professor Ole Rømer, som i andet ægteskab giftede sig med konens kusine Else, datter af Caspar Bartholin d.y. (efter hans død ægtede hun en tredje generations Thomas Bartholin, som dog kun var professor designatus). I ægteskabet mellem Anne Bartholin og Jacob Matthiesen fødtes datteren Anne Margrethe, som ægtede lægen og historikeren, professor Holger Jacobæus (1650-1701), som efter hendes død giftede sig med historikeren Thomas II Bartholins enke. En søster til Holger Jacobæus ægtede den juridiske professor Peder Lauridsen Scavenius, hvis far P.M. Scavenius havde været telogisk professor. Peder Lauridsen Scavenius' søster Else var i første ægteskab gift med matematikeren Jørgen From (død 1651) og i andet ægteskab med Christian Foss, som var bror til den teologiske professor (senere biskop i Aalborg) Matthias Foss, der var gift med en datter af den teologiske professor Hans Brochmand.

Margrethe Fincke ægtede Jørgen Fuiren, og deres datter Marie blev gift med Hans Svane, der som teolog og biskop kom til at spille en vigtig rolle i Universitetets historie. Deres datter Søster Svane blev gift med teologen Hans Bagger (1646-1693), og en søn Christian (1692-1741) blev juridisk professor.

En anden datter af Svane, Anne Margrethe, var gift med Jens Foss, som var broder til professor Matthias Foss.

Den tredje søster Dorothea Fincke ægtede lægen og oldforskeren, professor Ole Worm (1588-1654), hvis tilknytning til bl.a. kansler Christen Friis gjorde ham til en central skikkelse i tidens lærdomsliv. I andet ægteskab med Susanne Hansdatter fik Ole Worm sønnen Willum, der senere blev medicinsk professor, mens en datter, Søster Worm, ægtede Erik Torm (1607-1667), der endte som professor i logik. Deres søn Oluf E. Torm (1641-1692) blev professor i hebraisk. En søn af Willum Worm var den teologiske professor Christen Worm (1672-1737), en anden medicineren Ole Willumsen Worm (1667-1708). To døtre af Ole Worm i tredje ægteskab med Magdalene Motzfeldt, Dorothea og Susanne, var gift med to brødre, den juridiske professor Cosmus Bornemann (1637-1692) og professor i logik Henrik Bornemann (1646-1710). Deres fader kancellisekretær Ph. J. Bornemann var gift med Hedvig Zoëga, som var søster til professor Hans Zoëga.

Thomas Finckes datter Drude var gift med den teologiske professor Hans Brochmand. Deres søn Rasmus (1626-64) var også teologisk professor, mens Hans Brochmands to nevøer Rasmus (1619-62) og Hans (1621-64) var professorer i henholdsvis teologi og filosofi. Hans Brochmands bror var professor, senere Sjællands biskop, Jesper Brochmand. Gift med en Brochmand var også professor i hebraisk Christian Steenbuch (1625-1645), hvis søn var teologen Hans Steenbuch (1664-1740).

Som led i forskellige forgreninger af Fincke, Bartholin, Worm, Brochmand og Bircherodslægterne var en meget stor del – op imod halvdelen – af Universitetets professorer i de højere fakulteter indbyrdes beslægtede og besvogrede. En anden slægtsgruppe, hvorfra professorer rekrutteredes, var slægterne Resen og Wandal, som indbyrdes var forbundne, men til gengæld helt uden tilknytning til de hidtil nævnte professorslægter.

Biskop Peder Winstrups (død 1614) hustru ægtede efter hans død professor og biskop H.P. Resen. En søn var professor H.H. Resen, der havde sønnen Peter Hansen Resen, der var juridisk professor, men som især er kendt som udgiver af Resens Atlas. Hans søster Anne var gift med matematikeren, professor Willum Lange (1624-1682).

En datter af biskop Peder Winstrup og hustruen Anne var gift med den kendte teolog og biskop Hans Wandal d. æ. (1624-1675), der igen var far til den teologiske professor Hans Wandal d. y. (1656-1710), hvis søn J.F. Wandal (1686-1717) fra 1709 var professor i metafysik.

En anden datter af Peder Winstrup og Anne Winstrup, Mette, var gift med den teologiske professor N.P. Aurilesius (1601-1634), mens en tredje datter, Maren, var gift med den juridiske professor Claus Plum (1585-1649). Han

OVERSIGTSTAVLER OVER DE TO VÆSENTLIGSTE PROFESSORSLÆGTER I PERIODEN

I

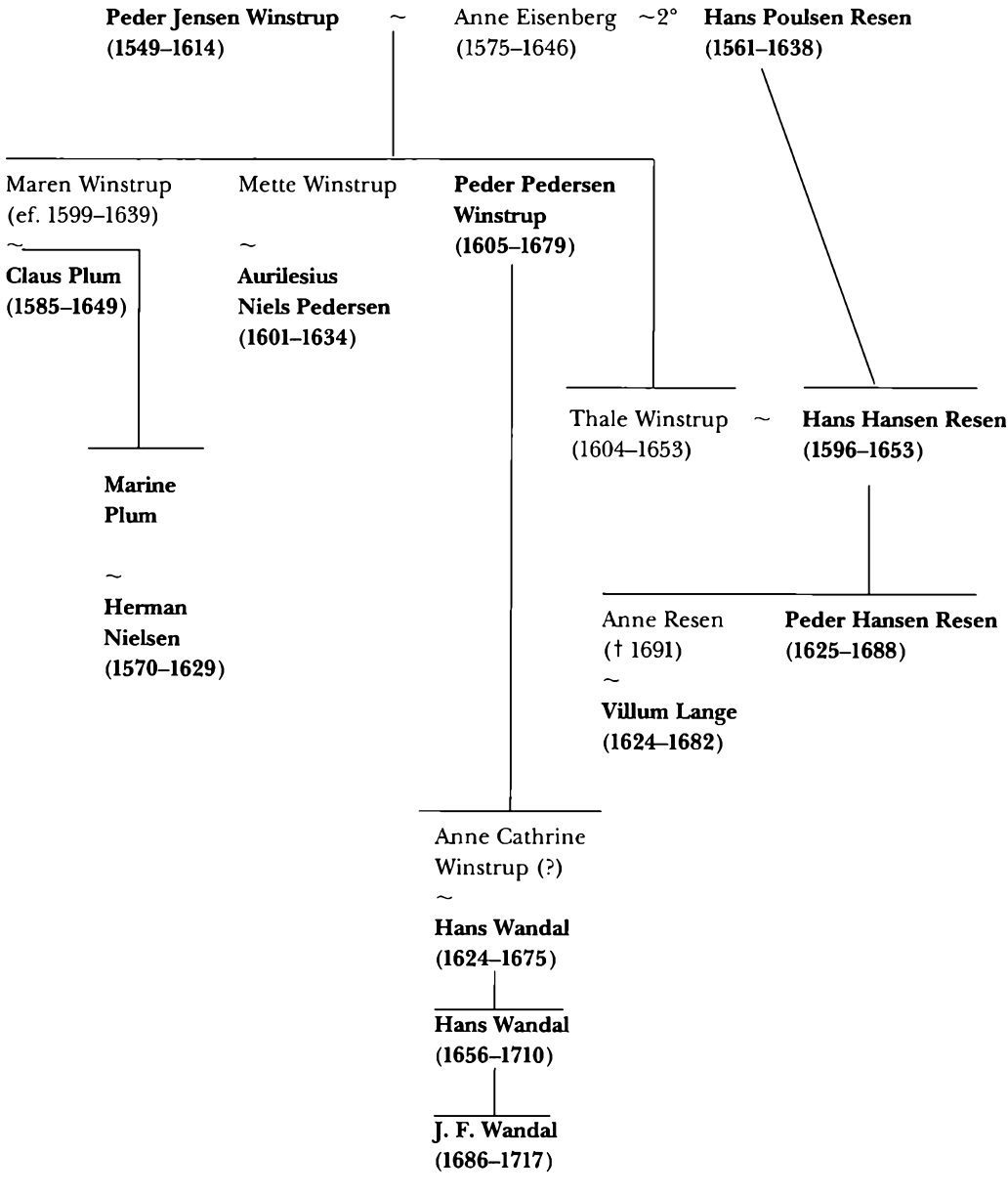

II

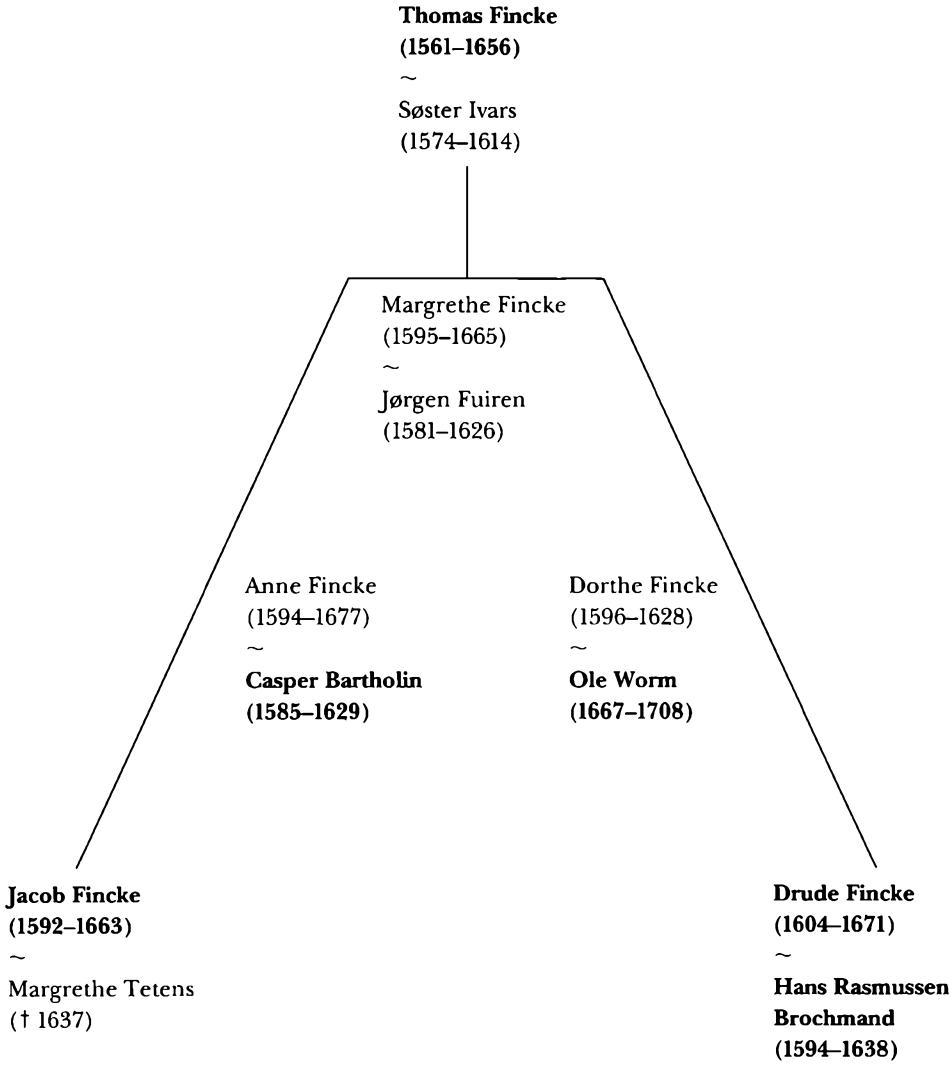
Thomas Fincke
(1561–1656)
~
Søster Ivars
(1574–1614)
Margrethe Fincke
(1595–1665)
~
Jørgen Fuiren
(1581–1626)
Anne Fincke
(1594–1677)
~
Casper Bartholin
(1585–1629)
Dorthe Fincke
(1596–1628)
~
Ole Worm
(1667–1708)
Jacob Fincke
(1592–1663)
~
Margrethe Tetens
(† 1637)
Drude Fincke
(1604–1671)
~
Hans Rasmussen
Brochmand
(1594–1638)

II.1

Thomas Fincke
(1561-1656)

Jacob Fincke
(1592-1663)
~
Margrethe Teteus
(+ 1637)

Margrethe Fincke
(1630-1650)
~
Rasmus Vinding
(1615-1684)
~ 2°
Ingeborg Jacobsen
(1633-1702)
(Se tavle 2)

Poul Vinding
(1658-1712)

Søster Fincke
(1635-?)
~ 2°
Christen Ostenfeld
(1619-1671)

II.2

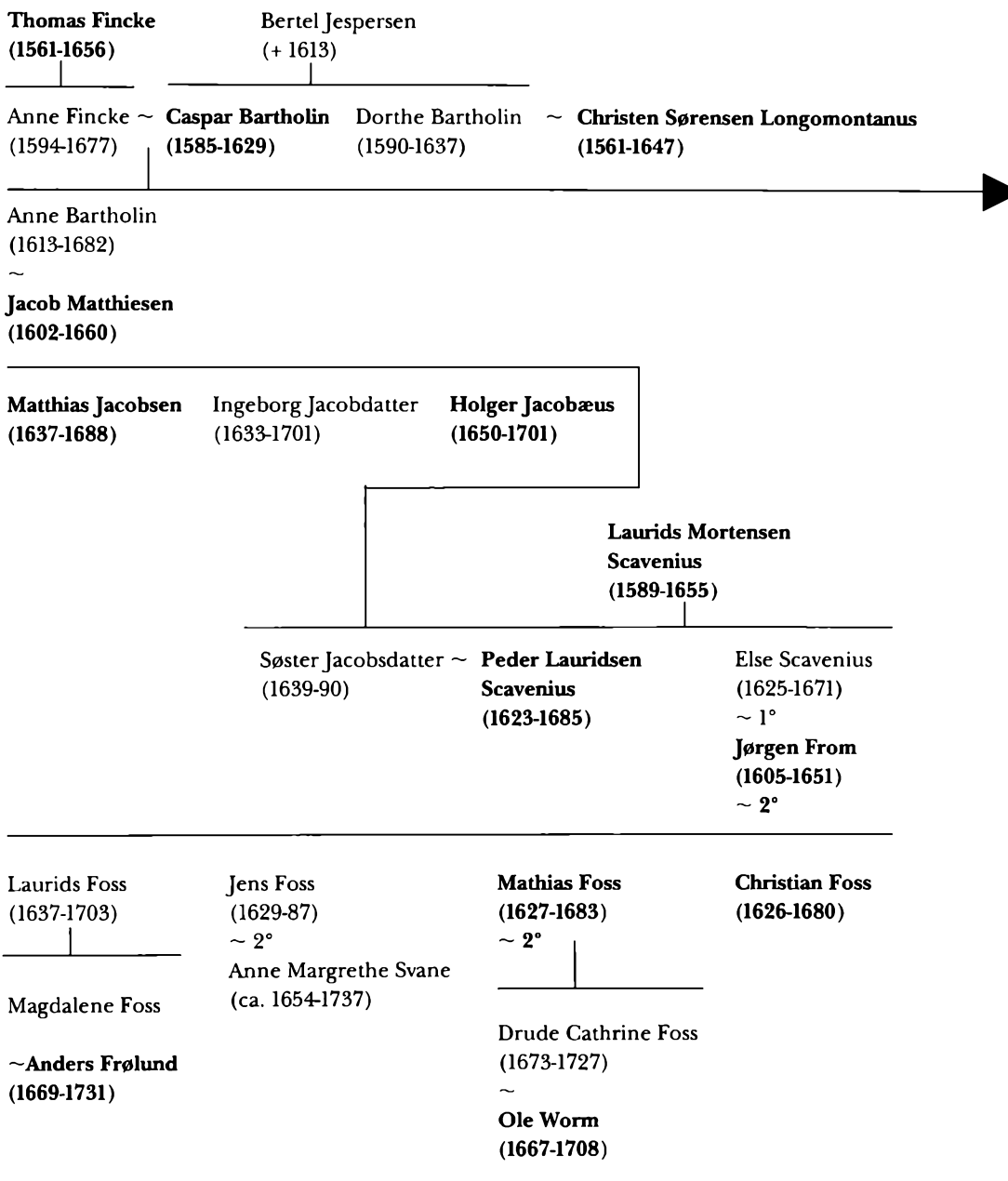
Thomas Fincke
(1561-1656)
Bertel Jespersen
(+ 1613)
Anne Fincke ~
(1594-1677)
Caspar Bartholin
(1585-1629)
Dorthe Bartholin
(1590-1637)
~ Christen Sørensen Longomontanus
(1561-1647)
Anne Bartholin
(1613-1682)
~
Jacob Matthiesen
(1602-1660)
Matthias Jacobsen
(1637-1688)
Ingeborg Jacobdatter
(1633-1701)
Holger Jacobæus
(1650-1701)
Laurids Mortensen
Scavenius
(1589-1655)
Søster Jacobsdatter ~
(1639-90)
Peder Lauridsen
Scavenius
(1623-1685)
Else Scavenius
(1625-1671)
~ 1°
Jørgen From
(1605-1651)
~ 2°
Laurids Foss
(1637-1703)
Jens Foss
(1629-87)
~ 2°
Anne Margrethe Svane
(ca. 1654-1737)
Mathias Foss
(1627-1683)
~ 2°
Christian Foss
(1626-1680)
Magdalene Foss
~Anders Frølund
(1669-1731)
Drude Cathrine Foss
(1673-1727)
~
Ole Worm
(1667-1708)

II.2 (fortsat)

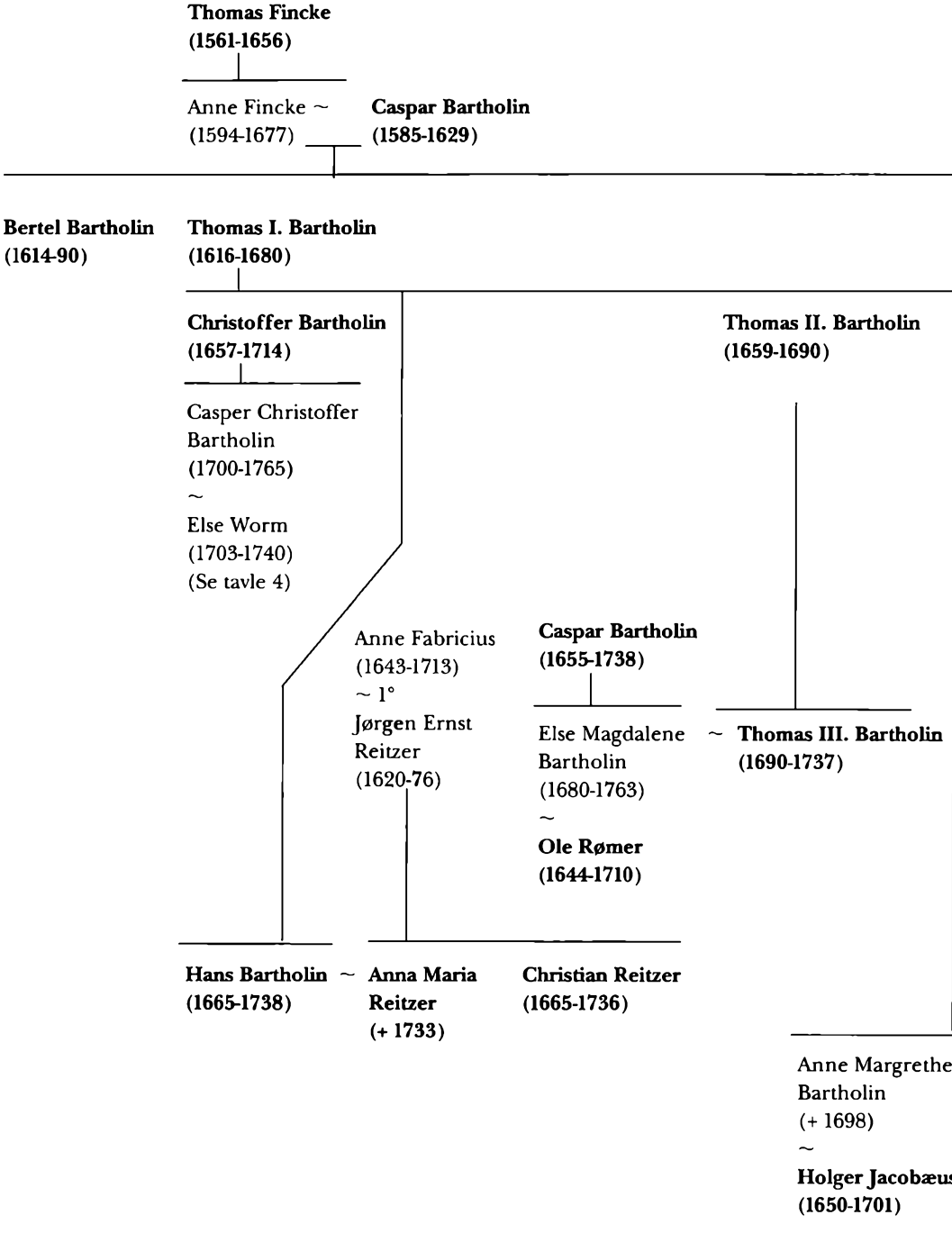
Thomas Fincke
(1561-1656)
Anne Fincke ~
(1594-1677)
Caspar Bartholin
(1585-1629)
Bertel Bartholin
(1614-90)
Thomas I. Bartholin
(1616-1680)
Christoffer Bartholin
(1657-1714)
Casper Christoffer
Bartholin
(1700-1765)
~
Else Worm
(1703-1740)
(Se tavle 4)
Anne Fabricius
(1643-1713)
~ 1°
Jørgen Ernst
Reitzer
(1620-76)
Caspar Bartholin
(1655-1738)
Else Magdalene
Bartholin
(1680-1763)
~
Ole Rømer
(1644-1710)
Thomas II. Bartholin
(1659-1690)
~ Thomas III. Bartholin
(1690-1737)
Hans Bartholin ~ Anna Maria
(1665-1738) Reitzer
(+ 1733)
Christian Reitzer
(1665-1736)
Anne Margrethe
Bartholin
(+ 1698)
~
Holger Jacobæus
(1650-1701)

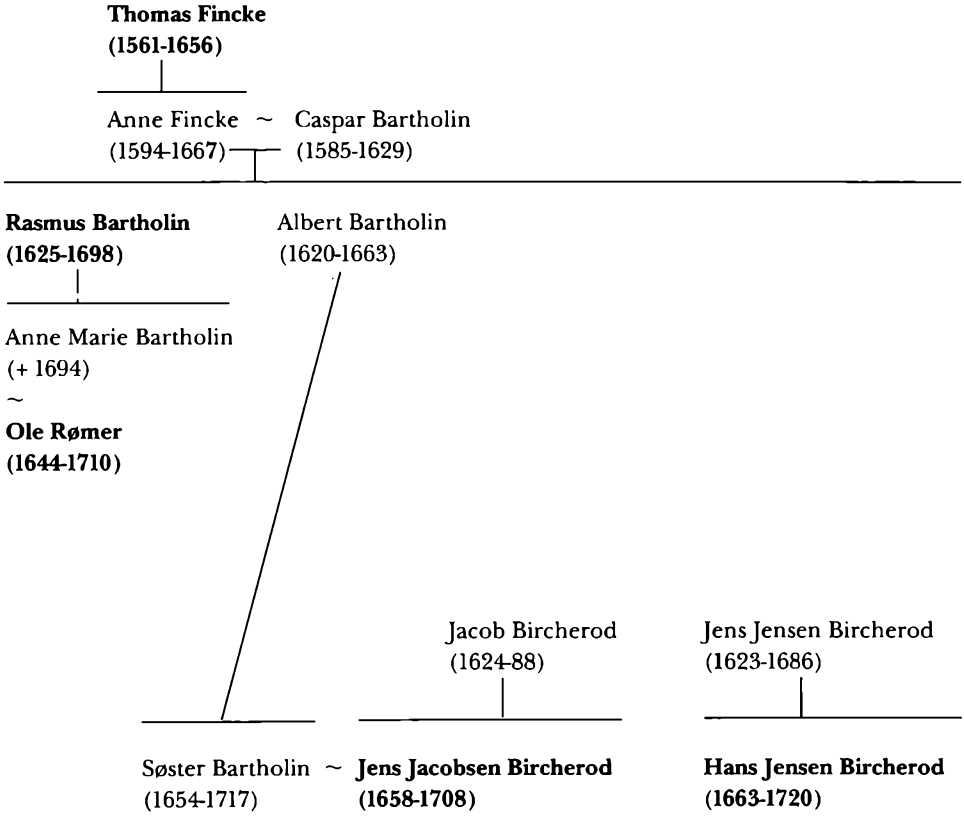
Thomas Fincke
(1561-1656)
Anne Fincke ~ Caspar Bartholin
(1594-1667) (1585-1629)
Rasmus Bartholin
(1625-1698)
Albert Bartholin
(1620-1663)
Anne Marie Bartholin
(+ 1694)
~
Ole Rømer
(1644-1710)
Jacob Bircherod
(1624-88)
Jens Jensen Bircherod
(1623-1686)
Søster Bartholin ~ **Jens Jacobsen Bircherod**
(1654-1717) **(1658-1708)**
Hans Jensen Bircherod
(1663-1720)

II.3

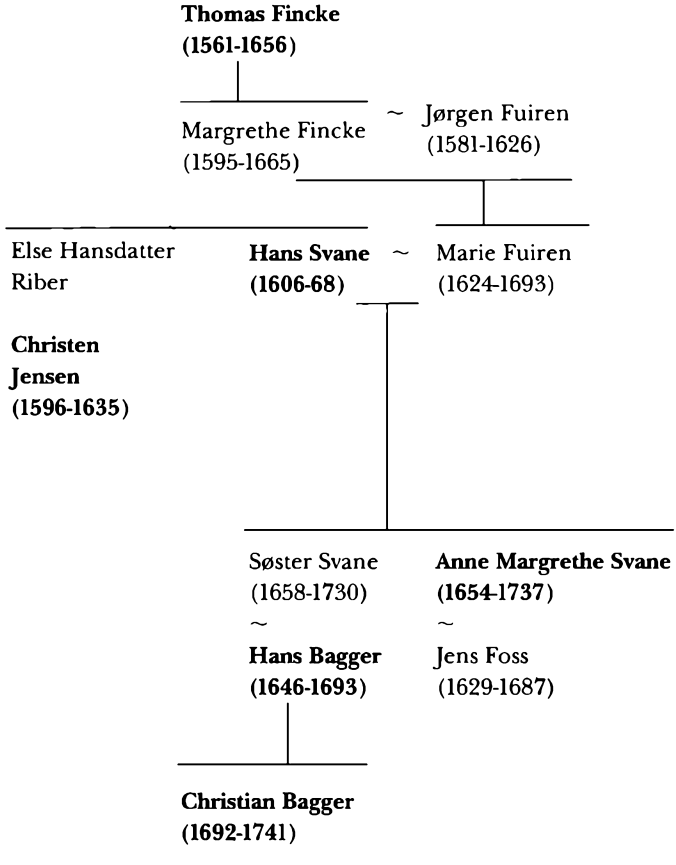
Thomas Fincke
(1561-1656)
Margrethe Fincke
(1595-1665)
~
Jørgen Fuiren
(1581-1626)
Else Hansdatter
Riber
Hans Svane
(1606-68)
~
Marie Fuiren
(1624-1693)
Christen
Jensen
(1596-1635)
Søster Svane
(1658-1730)
~
Hans Bagger
(1646-1693)
Anne Margrethe Svane
(1654-1737)
~
Jens Foss
(1629-1687)
Christian Bagger
(1692-1741)

II.4

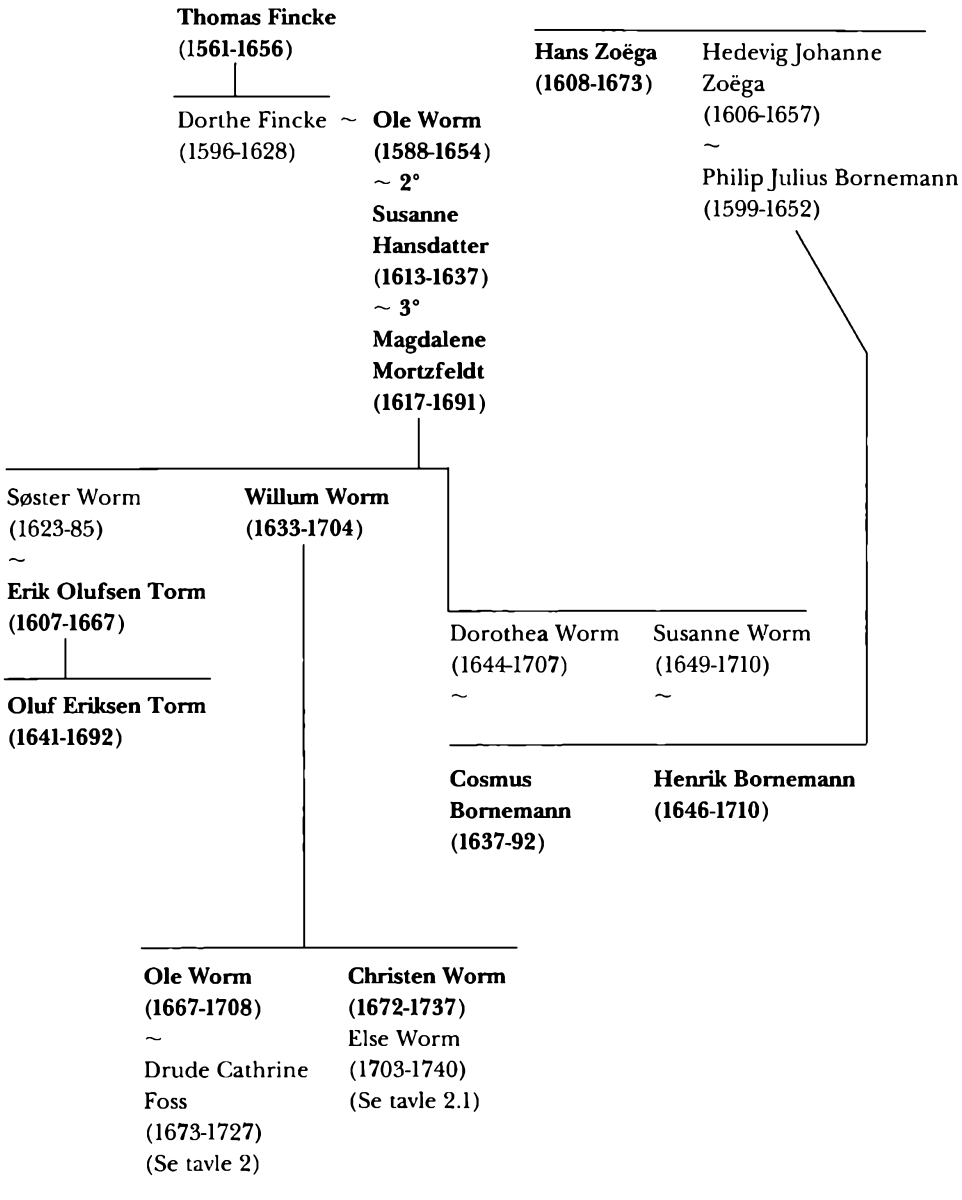
Thomas Fincke
(1561-1656)
Dorthe Fincke
(1596-1628)
~
Ole Worm
(1588-1654)
~ 2°
Susanne
Hansdatter
(1613-1637)
~ 3°
Magdalene
Mortzfeldt
(1617-1691)
Hans Zoëga
(1608-1673)
Hedevig Johanne
Zoëga
(1606-1657)
~
Philip Julius Bornemann
(1599-1652)
Søster Worm
(1623-85)
~
Erik Olufsen Torm
(1607-1667)
Oluf Eriksen Torm
(1641-1692)
Willum Worm
(1633-1704)
Dorothea Worm
(1644-1707)
~
Susanne Worm
(1649-1710)
~
Cosmus
Bornemann
(1637-92)
Henrik Bornemann
(1646-1710)
Ole Worm
(1667-1708)
~
Drude Cathrine
Foss
(1673-1727)
(Se tavle 2)
Christen Worm
(1672-1737)
Else Worm
(1703-1740)
(Se tavle 2.1)

II.5

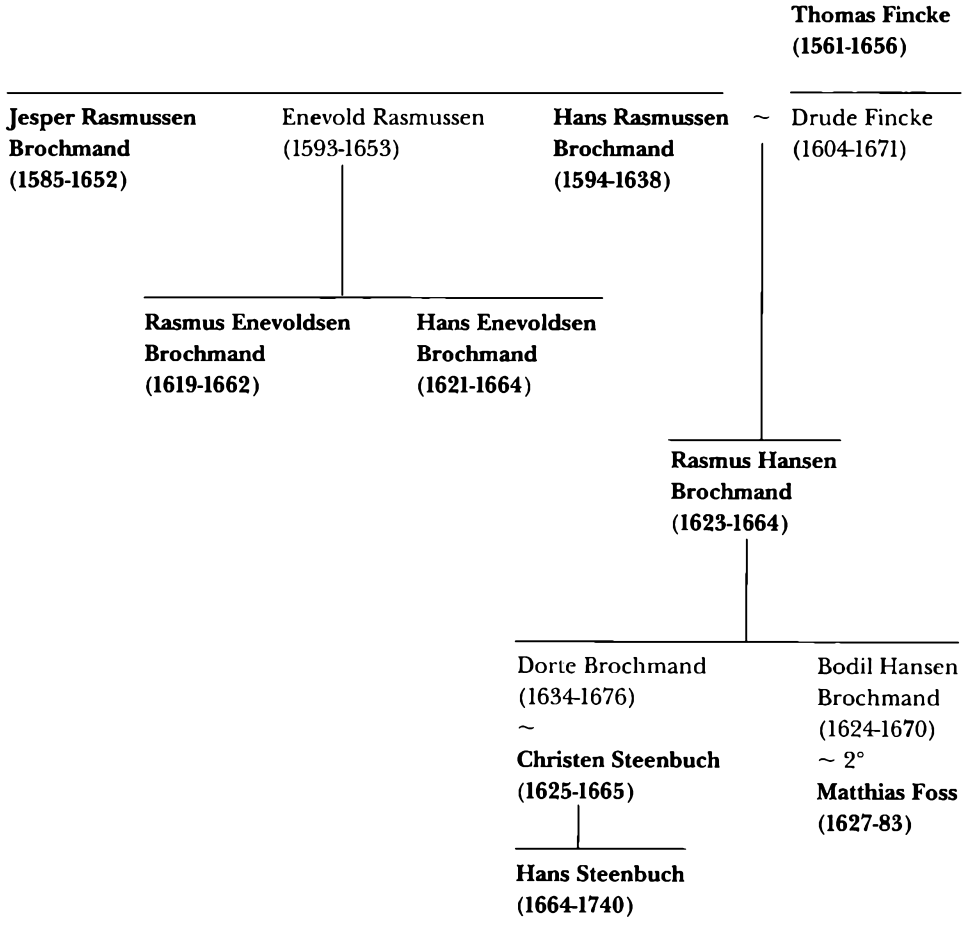
Thomas Fincke
(1561-1656)
Jesper Rasmussen
Brochmand
(1585-1652)
Enevold Rasmussen
(1593-1653)
Hans Rasmussen
Brochmand
(1594-1638)
~
Drude Fincke
(1604-1671)
Rasmus Enevoldsen
Brochmand
(1619-1662)
Hans Enevoldsen
Brochmand
(1621-1664)
Rasmus Hansen
Brochmand
(1623-1664)
Dorte Brochmand
(1634-1676)
~
Christen Steenbuch
(1625-1665)
Bodil Hansen
Brochmand
(1624-1670)
~ 2°
Matthias Foss
(1627-83)
Hans Steenbuch
(1664-1740)

ægtede i andet ægteskab en datter af den teologiske professor Cort Aslaksen. Til familien hørte også lidt længere ude Herman Nielsen (1570-1629), professor i hebraisk, som var gift med en datter af Claus Plums søster.

Kun en mindre del – ialt godt en tredjedel af de godt 100 professorer, som virkede i tiden 1621-1732 – og især i det lavere artesfakultet – stod helt uden for en af disse slægtsgrupper. Blandt de mere fremtrædende professorer i de højere fakulteter i 1600-årene, som stod udenfor, kan nævnes lægen og botanikeren Simon Paulli.

Flere af de professorer, som ikke var gift med professordøtre eller -enker, var gift ind i nogle af de velhavende københavnske købmandsfamilier og var på den måde med til at styrke integrationen mellem gejstligheden og borgerstanden, som også gav sig udslag i økonomiske forbindelser i disse år. Det synes at have været undtagelsen, som bekræftede reglen, når det om filosoffen P.N. Gelstrup (1585-1630) fremhævedes, at han var gift med en jævn pige. De fleste professorer har følt behovet for en hustru for at opretholde en husstand, men enkelte var ugifte som Ole Borch og Ludvig Holberg. Holberg var sammen med Arne Magnussen en af de få mere fremtrædende professorer, der stod uden for familieklanerne, hvis indflydelse dog begrænsedes efter 1700. Den nye generation af Bartholiner blev ikke professorer, men opnåede gode stillinger i andre dele af statsadministrationen.

Professorerne udgjorde også på anden måde en særlig gruppe i samfundet. De havde således ret til efter anciennitet at få bolig i en af Universitetets professorresidenser, som fortrinsvis lå omkring St. Kannikestræde og på den anden side af Vor Frue kirke, imellem Studiestræde og Skt. Pederstræde.

I året 1621 boede Hans Poulsen Resen, det teologiske fakultets førende skikkelse, i den største bolig.[79] Huset mindede om en fæstning med indgang gennem en særlig portbygning fra Kannikestræde til det grundmurede stuehus, der havde to stokværk. Professoren brugte en lille tilbygning, der vendte ud mod haven, som studerekammer.[80]

Ved siden af Resen boede Jacob Fincke fra det lægevidenskabelige fakultet, som nævnt stamfaderen til flere generationer af professorer. Nabogrunden var tilsyneladende ubeboet i 1621. Huset var meget forfaldent. En del af denne grund blev i 1688 købt af Ole Borch og indrettet som studenterkollegium.

Professorboligerne på den sydlige side af St. Kannikestræde lå mellem gaden her og Skindergade og fra det nuværende Elers kollegium til Lille

79. R. Mejborg: *Borgerlige Huse særlig Kjøbenhavns ProfessorResidentser 1540-1630,* 1881, s. 67.
80. Svend Ellehøj & Leif Grane (eds.): *Københavns Universitet 1479-1979,* bd. IV, 1980, s. 141-147.

Kannikestræde. Wolfgang Rhuman fra Det filosofiske Fakultet boede i den østlige residens, Store Kannikestræde 11. Som nabo havde han i Store Kannikestræde 13 astronomen Christen Longomontanus fra Det filosofiske Fakultet, og i residensen på hjørnet af Store og Lille Kannikestræde boede teologen Jesper Brochmand.

I residensen på hjørnet af Store Kannikestræde og kirkegården boede Hans Jensen Alanus, som var professor i filosofi og græsk. Stalden lå ud mod Store Kannikestræde og fra stuehuset, der lå i haven, kunne man se ud på kirkegården. Fra en låge i havemuren var der genvej over kirkegården til Studiegården. I »Juristens gård hos skolen« boede Herman Nielsen fra det teologiske fakultet. Fra haven førte en port og en låge ud til kirkegården. I Studiestræde omtrent ud for nr. 7 og nr. 9 lå en professorresidens på den tredje grund fra Nørregade. Huset havde en dyb grund med gårdsplads, stuehus og have. Her boede juristen Claus Plum. Pædagogii residens lå på hjørnet af Larslejstræde og det lille stræde, som løb til St. Peders Kirkegård. Her boede i 1622 Jacob Hasebard, der var professor i matematik. Desuden var der to professorresidenser i kanslerens gård, hvor Cort Aslaksen fra det teologiske fakultet boede.

Universitetets professorer lønnedes af indtægter, som stammede fra læreanstaltens faste ejendomme. I tiden frem til reformationen erhvervede universitetet ejendomme, bl.a. sognekirkerne Fakse og Sæby på Sjælland sammen med »fabricagods«, der fra gammel tid var henlagt til kirkernes vedligeholdelse, samt nogle vicarier og andre kirkelige stiftelser.[81] Efter reformationen blev der til Universitetet udlagt et stort jordegodskompleks samt 103 huse i København, som hidtil havde tilhørt Vor Frue Kirke. Hertil kom kongetienden, den trediedel af bøndernes tiende, der indtil reformationen var blevet ydet til biskoppen, af 25 sogne i Sømme og Tune herreder. Universitetets faste ejendomme, fordelt på 25 sogne, udgjorde grundlaget for Universitetets økonomi og lønnede således også professorerne. Herom henvises til Ejvind Slottved og Mogens Thøgersens udførlige redegørelse herfor i dette værks fjerde bind.

Student anno 1621

Antallet af immatrikulerede studenter ved Universitetet svingede fra år til år. I 1621 immatrikuleredes 159, men et par år efter i 1625 kun 69. I 1630 kom tallet op på 213 og i 1642 på 223, mens det i 1651 nåede et højdepunkt med 259. Blandt de i 1621 immatrikulerede studenter ved Universitetet var,

81. Matzen II, s. 269-73.

foruden den allerede omtalte senere litterat og præst Søren Judichær Poulsen Gotlænder, også den senere kendte teologiske professor Thomas Bang og dennes to kammerater Jakob Matthiesen, der også senere blev professor, og som endte som biskop i Aarhus, og Laurits Jakobsen, der blev biskop i Odense. Vi vil i dette kapitel følge en af dem på hans vej gennem Universitetet og videre frem for at få et indtryk af studenternes vilkår i 1600-årene.

Søren Judichær Poulsen, kaldet Gotlænder, fra Schola Hafniana blev dimitteret til Københavns Universitet af skolens rektor, M. Frans Jørgensen, den 7. april 1621, og han endte sin akademiske løbebane som præst, som en stor del af Universitetets studenter.[82] Af matriklen fremgår det, at Søren Gotlænder egentlig stammede fra Visby på Gotland. Derfra kom han til Roskilde skole, hvor han havde været en af de såkaldte »Davidsdrenge«, det vil sige, at han havde sunget ved gudstjenester i domkirken mod til gengæld at modtage fri kost og logi. Derfra kom han til Københavns skole.

Ved den lejlighed »deponerede« Gotlænder sammen med 33 andre studenter.[83] Deponeringen eller depositsen ventede den studerende, der første gang blev indskrevet ved universitetet. Udtrykket at »deponere« henviser til en ceremoni, hvor studenten fik hugget nogle til lejligheden påsatte horn af. Men det var kun en af de utallige prøvelser i forbindelse med indvielsesceremonien, der fandt sted under »depositors« ledelse. Depositor var en ældre student, en af professorerne eller universitetspedellen, som var maskeret og iført en lang kappe. Af beskrivelsen af ceremonien fremgår det, at studenterne, inden de trådte ind til indvielsesceremonien, fik deres ansigter eller skæg smurt ind i fedt og sværte. De fik en narrehue eller horn sat på hovedet. Eller hugtænder, så de kun kunne grynte under den lange kunstige næse. På ryggen blev anbragt en pukkel og undertiden også en på maven. En rævehale blev sat på den lange sorte kappe eller narredragten. I depositionslokalet holdt depositor tale om ungdommens fejl og dyriske væsen, der kun kunne afhjælpes ved flid og den pågældende ceremoni, som blandt andet gik ud på, at man høvlede, savede og borede i studenten. Holberg kunne senere berette om pedellerne, der ofte forrettede deres embede med så stor nidkærhed, at en og anden længe fandt sig inkommoderet deraf.[84] Puklen blev hugget af, og studenten blev

82. Sml. H.D. Schepelern: *Den lærde Verden*, i Sv. Ellehøj (ed.): *Christian IV's verden* (1988), s. 279 og 290-300, som, på grundlag af en undersøgelse af de i 1625 indskrevne 69 studenter, når frem til, at 34 blev præster, mens 8 opnåede stillinger i skolevæsenet.

83. H.F. Rørdam: *Søren Povlsen Judichær Gotlænder*, Kirkehistoriske Samlinger 3. rk. III, 1881-82, s. 1-93. (Herefter forkortet KH, 3.III).

84. C.E.F. Reinhardt: *Kommunitetet og Regentsen fra deres Stiftelse indtil vore Dage*, Historisk

vasket i ansigtet med snavset vand. Neglene blev klippet. Håret blev klippet med en træsaks og pudret med høvlspåner. Skreg studenten, fik han prygl.

Depositor var udstyret med en ferle, og undertiden havde han en pølse i hånden, som han tampede studenterne med, medens han kaldte dem ved skældsord som rakkere, asner eller svin.[85] Enkelte studenter måtte bøde hårdt for at gøre modstand, men også pedellerne synes at have måttet affinde sig med hån fra studenternes side på grund af deres upopulære opgaver som ordenshåndhævere på Universitetet. Undertiden kunne spøgen åbenbart gå for vidt, som det fremgår af denne klage af 1656 fra pedellen Peder Mus eller Musculus over, at en student under depositionsceremonien fysisk havde forgrebet sig på pedellen, der anså sig som en embedsmand i funktion. Han fordrede derfor straf over den formastelige.

Brevet, hvis akademiske karakter tyder på, at pedellen, som det var skik, var en gammel student, lyder i sin helhed således:

> »Rectori Magnifico, Patribus Academiæ conscriptis, Clariss. Dn. Professoribus Xaipein
>
> Jeg fattig mand er forårsaget Eders Magnificents og Excellentzer at tilkendegive, hvorledes jeg forleden mandags eftermiddag den 17. november, udi mit lovlige kald og betroede bestilling så uformodet, pludseligen og fast uhørligen er blevet overfaldet af en student ved navn Hans Jensen Assens, som er ganget stiltiende bag til mig og taget mit *instrumentum depositorium, ferulam scilicet* (nemlig ferlen), hvilken lå på jorden hos mine fødder ved Vandspanden, og som en stiltiende hund efter at jeg havde udøst, *more solito* (på vanlig måde), vandet af spanden rundt omkring mig og over den ganske kreds) skammeligen slaget mig bag udi mit hoved med samme forskrevne *instrumento depositorio* tvende slag, så at der jeg da omsider så mig om, var forskrevne *instrumentum* ganget i to stykker af det sidste slag, ellers muligt jeg uforskyldt der af havde fået flere slag af det uforskammede menneske. Jeg haver befalet Gud i himmelen min sag, thi den liden smertetime, med Guds nådes hjælp, går vel snart over. Jeg drager gerne Herrens byrde, og som en arm synder vel optager af Herrens hånd salighedens kalk, når han mig den lader iskænkes. Men hvad min person

Tidsskrift, 3. rk. III, 1862-64, s. 82. (Herefter forkortet Reinhardt). *Ludvig Holbergs Samlede Skrifter* bd. V, 1920, s. 308.

85. Henning Henningsen: *Rusdeposits og pennalisme, indvielsesskikke blandt studenter og skoleelever,* 1964, side 13 f. Sml. K.S.F. Henrichsen: *Deposits og pennalisme,* 1856.

anlanger, *personam publicam scilicet, sive juratum Academiæ Ministrum* (en offentlig person, nemlig en svoren universitetstjener), som det uforskammede menneske således *in publica Academiæ Area,* der jeg efter min gunstige øvrigheds vilje og befaling publice et solenniter administrerende mine, da *Depositoris Academici,* partes, haver vulnereret og sårgjort, et *qvidem* med *instrumento depositorio,* at blodet løb mig om ørerne ned og over mine klæder, den store almue, som da tilstede var, ikke til liden vidunder: om sådan gerning, fast uhørlig, ikke bør at straffes, haver Magnificus Academiæ Rector Amplissimusqve Senatus Academicus at kende på. Jeg fattig mand, som deris underdanigste tjenere, haver nu sådant altsammen udi deres hænder henstillet. Befalendes dem alle samtlige udi Guds den Allerhøjestes Beskærmelse. Hafniæ 22. Novembris Anni currentis 1656.

Rectoris et Professorum
vnderdanigste Tienere
Petrus Johannis Musculus m.m.
Paategnet: Peder Muses klagemaal. Læst på Consistorio den 22. Novembr. 1656.[86]

Studenten straffedes med universitetsfængsel (karker) og en anseelig bøde.[87]

Depositionen hørte egentlig hjemme i studenterkollegierne, men efterhånden var det blevet en officiel ceremoni. Studenterne betalte »4 skilling af den fattige og 8 skilling af den formuende« for optagelsesceremonien, og det er måske en af grundene til, at den fortsatte. Deposituri havde til gengæld »fribrev« til at løbe rundt i brogede karnevalsdragter og lave ballade, bevæbnede med kæppe og askeposer, mens de ældre studerende satte en ære i at drille russerne, der måtte løskøbe sig ved traktementer. Dagen efter depositionen fandt den såkaldte immatrikulation eller inskription sted hos rektor. Studenten aflagde deres indvielsesed, senere et løfte på at ville holde de studerendes love, »leges studiosorum«, og han modtog et eksemplar heraf, som legitimerede ham som akademisk borger.[88]

Studenterne valgte ved indskrivningen på Universitetet en privatpræceptor, der var deres vejleder. Gotlænder valgte hertil professor i retorik M. Volfgang

86. Rørdam, Da Mag 5.II, s. 240 f. Se nærmere nf. s. 58.
87. Matzen II, s. 134.
88. Smst., s. 135.

Rhuman, der året forinden havde været Universitetets rektor. Privatpræceptoren førte ikke blot tilsyn med studenternes studier, men også med deres økonomiske, sædelige og religiøse forhold. Studenterne var derfor forpligtet til at holde deres præceptorer orienteret, når de rejste bort fra byen. Desuden afleverede de til ham jævnligt prøver på deres arbejde. Den 6. oktober 1621 blev det befalet, at studenterne en gang om måneden skulle besøge deres præceptor og »flittig høre *lectiones publicas* (forelæsninger), at de kunne få gode *testimonia* (vidnesbyrd)«. Den 26. marts 1642 blev det bestemt, at samtlige studerende skulle møde hos deres præceptor om torsdagen kl. 12 med deres lektiebøger og andet undervisningsmateriale, hvorefter præceptor skulle forhøre dem om deres logement og kirkegang samt sørge for, at de ved højtiderne erlagde deres offer. Senere indskrænkedes forpligtelserne til at besøge privatpræceptoren og høre hans forelæsninger.

Gotlænder fik kort efter studiestart ansættelse hos »præpositus communitatis«, Kommunitetets provst, med den opgave at sørge for, at de studerende, der nød fri kost på kommunitetet, opførte sig ordentligt under måltiderne.[89] Alle kommunitetsalumnerne spiste sammen i en stor sal, hvor der var opstillet 9 – 12 borde med faste bænke på hver side. Der var to daglige måltider klokken 10 og klokken 5. Studenterne havde mødepligt. Måltidet blev indledt med en bordbøn. Under måltiderne skiftedes de alumner, der ikke var »baccalaurei«, til at læse op af Bibelen eller en anden bog på latin. Bordøvelserne begyndte, når tredje ret var serveret. Umiddelbart efter at maden var sat på bordet, blev dørene lukket, og medens man ved dette middel søgte at forhindre, at nogen ved flugt skulle unddrage sig de med hensyn til øvelserne påhvilende pligter, var der allerede i den ældre tid foreskrevet straffebøder for dem, der uden lovligt forfald enten helt blev væk fra måltidet, når det var deres tur at tage aktiv del i øvelserne, eller mødte uforberedt.[90] Der måtte kun tales latin eller græsk ved bordet, hvor der serveredes fire retter om dagen og tre om aftenen. Juleaften, Mortens- Nytårs- og Helligtrekongersaften blev der serveret stærkt øl.[91] Efter måltidet, blev atter bedt en bordbøn og sunget en salme.

Gotlænder blev i første omgang kun et år ved Københavns Universitet, som det ofte var skik. Siden rejste han til Skåne, hvor han blev huslærer på herregården Sinclairsholm. Efter nogle måneder tog han videre for at fortsætte sine studier ved universitetet i Königsberg. I 1623 var han imidlertid

89. Reinhardt, s. 17.
90. Smst., s. 121.
91. Smst, s. 105.

tilbage i København, flyttede ind på Valkendorfs kollegium og fik sit tidligere arbejde tilbage på Kommunitetet. Fra dette år refereres i Konsistoriums protokol en af de stadigt tilbagevendende klager over Kommunitetets forplejning. Det hedder her, at »Præpositus communitatis med en af decanis skulle have klaget, at dennem imod en pernam (flæskeskinke) ikkun gives på fadet 3/4 af en gås, som skulle være for ringe at dele imellem 12 personer« Yderligere havde dekanen ved det 3. bord »med sine commensales klaget over noget lammekød, hvoraf portiones gaves dem alt for ringe«.[92]

Hvad der kom ud af denne klage ved vi ikke. Men klager over maden dukkede op med mellemrum. Fra en senere periode har vi efterretning om, at kommunitetsprovsten og dekanerne den 25. oktober 1653 blev opfordret til at høre en pasqvil oplæst, der var kastet ind i professor Hans Svanes port;[93] og provsten og dekanerne blev i den anledning spurgt:

1. Om alene halvparten af den mad, som tilkom dem, var blevet frembåret? Hvilket de alle nægtede, af dennem nogen tid at være påkæret, ej heller vidste at påklage.
2. Om maden var rådden? Det de og ganske nægtede sandt at være.
3. Om maden var skiden? Hvilken de sagde vel undertiden skiden fra kokken fremkomme.
4. Om der var maddiker i smørret? Hvor til de svarede, at det var sket en gang eller to i fjor.
5. Om madfedt var udgivet for smør? Hvilket de også nægtede, men foregav, at smørret tit var meget gammelt.
6. Om de fik usigtet brød? De svarede, at de fik lige sådant brød, som altid tidligere.
7. Om silden, som frembæres, var rådden? Der blev svaret benægtende, men at silden tit var så »forsøden«, at den ikke kunne hænge ved benene.
8. Om bergenfisken var så hård, at den ikke kunne skæres. Dertil blev svaret, at bergenfisken blev temmelig hård frembåren.
9. Om studiosi blev af Hans Svane afbidt og afvist som hunde, ja om de blev truede med kælder og fængsel og med velfærds spilde, som biskop D. Scavenius sagde sig at være berettet, med andet mere? Hvortil de svarede samtlige, at de nok blev svaret, at Hans lovede, at skaffe dem ret på det,

92. Nyerup, 3.II, s. 83.

93. Sagen er blot et af mange vidnesbyrd om det dårlige forhold mellem Hans Svane og Universitetet. Johan Jørgensen: *Bidrag til ærkebiskop Hans Svanes historie,* Kirkehistoriske Samlinger 7. rk. VI, 1965-1968, s. 93 f.

som ulovligt var; men truede derhos, at dersom de klagede uden årsag, da skulle de udvises af klosteret, og ekspectantes i deres sted igen admitteres, hvilket og Hans Svane vedgik så at være.

10. D. Svaningius tilspurgte dem, om det gik nu uskikkeligere til i klosteret med maden og andet under hans inspektion end tilforn? Hvortil de svarede, at de ikke kunne sige andet, end at det ikke var nu værre end i forrige tider.
11. Tilspurgte og D. Hans dem, om de nogensinde havde klaget for ham og var ilde og skammeligen blevet afbidte? Dertil svarede de, at de havde ikkun to gange klaget ud i Hans Svanes inspektionstid, og der blev rettet på efterhånden.
12. Kokken og kældersvenden blev kaldt op og strengt påmindet om maden i klosteret, at den kom ganske skiden ind. Kokken undskyldte sig, at han ikke kunne være på en tid både i kælder og køkken. Og ellers efter adskillig alvorlig påmindelse lovede de at rette og bedre sig, så at studiosi skulle ikke have årsag billig over dem at klage.«[94]

Om forholdene har været af lignende art på Gotlænders tid ved vi ikke, men det har næppe været en billet til gastronomiske orgier at være optaget ved Kommunitetet.

I 1600-årene blev Christoffer Valkendorfs kollegium, som var grundlagt i 1588, kaldt for Hofmesterens boder. Her boede Gotlænder, som sammen med en anden alumne i december 1623 fik en bøde for at krænke husordenen. Af *Acta Consistorii,* 20. december 1623 fremgår det, at: »Laurentius Gimsæus et Severinus Pauli Gotlandus skal hver give 2 gode dalere til straf, fordi de har ligget ude af hofmesters boder om natten. Hvad angår det kvindfolk, som skal have været på deres kammer, sagde Severinus, at der var kommet et kvindfolk fra Malmø, som havde en anden med sig, og de havde begge spurgt efter Laurentius. Siden der Severinus kom ind og fornam, befalede han, at de skulle feje gulvet, eftersom det var blevet skident af en »halvtønde«, som Laurentius forældre havde sendt med noget frokost, menendes, at de kvindfolk skulle komme igen«.[95] Kollegiet lå også dengang i Sankt Pederstræde, i det tidligere karmelitterkollegium, Hvide Kloster. Ud mod gaden lå kollegiets beboelseshus i to stokværk med 8 studerekamre. Gennem bygningen førte en gang ud til gården bag huset med auditoriebygningen, hvor studenterne holdt disputationsøvelser. Oprindeligt havde den kun indeholdt et rum, men ved oprettelsen af kollegiet var der også blevet indrettet bibliotek her.[96]

94. Nyerup, 3.II, s. 135-137.
95. KH, 3.III, s. 51 f.
96. H.J. Helms: *Valkendorfs Kollegiums Historie*, 1917, s. 53-56. (Herefter forkortet Helms).

I maj 1624 opnåede Gotlænder baccalaurgraden, og kort efter blev han dekan ved det 9. bord i Kommunitetet, og det var han i et trekvart år, også efter han i juli 1624 var blevet antaget som lærer ved Frue skole. Gotlænder fortsatte samtidig som alumne på Valkendorfs kollegium, hvor han i 1625 blev inspector.

Den 18. juni 1626 beskikkede biskop Hans Povlsen Resen Gotlænder som kommunitetsprovst samtidig med, at han var ansat som lærer.

De fysiske forhold var ikke gode på Frue skole, hvor en del af Universitetets studenter fik deres grunduddannelse. Det fremgår af en skildring, som slotspræsten Nelaus Povlsen sendte kansleren Christen Friis til Kragerup. »Hvor ilde«, skrev han, »Vor Frue skole er medfaren her i byen, er ikke noksom at beklage. Muren og bjælkerne på den ene side ville næsten falde ned. Der står så fuldt med sne og vand i lektierne, at hørerne ikke kunne gå med tørre fødder og læse for børnene. Skolemesters og hørernes residenser falde snart ned, så al ting dermed ser meget ilde ud. Skolemester med hørerne ligge hver for sig adspredte over byen, så inden de komme i skolen om morgenen og andre tider på dagen, er det bedste henne af timen, i hvilken der skulle læses for børnene, hvorfor også skolen er moxen (næsten) tom for personer«.[97]

I 1627 nedlagde Gotlænder provsteembedet ved Kommunitetet[98] og blev samme år indsat af sognepræsten i Vordingborg, den kendte barokdigter Anders Christensen Arrebo, som rektor ved skolen der i byen. Hermed holdt hans direkte tilknytning til Universitetet foreløbig op. Foruden rektor blev han sognedegn i Vordingborg og Kastrup, hvor han holdt en substitut.[99] Det var ikke noget indbringende embede, og han forsøgte da også at få en anden ansættelse. I oktober 1629 rettede han henvendelse til rektor ved Københavns Universitet, Anders Hegelund, for at få et anbefalende vidnesbyrd om sin tjeneste ved Københavns skole.[100] Han modtog et »testimonium publicum« den følgende måned,[101] men fik ikke den ønskede stilling. Til gengæld promoverede han efter fire år i Vordingborg som magister ved Københavns Universitet, hvor hans gamle privatpræceptor var blevet rektor.[102]

I 1635 ville Gotlænder egentlig være rejst til Tyskland for at læse videre,

97. Kh, 3.III, s. 8.
98. Henricus Beckmann: *Communitatis Regiæ Havniensis Historia,* 1785, s. 124.
99. KH, 3.III, s. 10.
100. Smst., s. 70 f.
101. Smst., s. 71 f.
102. Universitets matrikel, jvnf. tillæg nr. 1, KH, 3.III, s. 49.

men på grund af krigen måtte han opgive at rejse og kom til København,[103] hvor han nu studerede matematik og hebraisk. Muligt erhvervede han »theologisk attestats«, som i 1629 var blevet påbudt som betingelse for adgang til præsteembede. Et senere kongebrev af 18. oktober 1636 fastslog nemlig, at de, der havde erhvervet magistergraden, og som hidtil havde været fritaget for den nævnte attestats, ligeledes skulle være pligtige til at underkaste sig den teologiske eksamen.[104]

I 1637 blev Søren Gotlænder sognepræst i Slangerup og Uvelse, og først næsten tyve år efter dukker han igen op i en universitetssammenhæng. I 1656 fik han kapellanen i Slangerup, Niels Hansen Brygger afskediget på grund af drukkenskab og injurier. Den afsatte Kapellan havde tillige uden sognepræstens tilladelse benyttet en student, der var huslærer hos præsten i Jørlunde, til at prædike for sig, og denne omstændighed medførte at Gotlænder atter kom i forbindelse med Universitetet. I Marts 1657 indklagede Gotlænder studenten for Konsistorium. Af *Acta Consistorii* for den 4. april 1657, fremgår, at »M. Søren Povlsen, sognepræst og provst i Slangerup, har ved en universitetsstævning ladet indstævne til Konsistorium en student ved navn Thomas Eriksen, der er pædagog hos hr. Gudmand (Svendsen) i Jørlunde, fordi han havde betjent Slangerup og andre prædikestole i hans provsti og ej havde vist ham sine *litteras attestationis* og *dimmissionis* (eksamensbeviser)«. Søren Gotlænder var ikke selv mødt op; men den afsatte kapellan Niels Brygger forklarede, at han i enkelte tilfælde havde bedt Thomas Eriksen at prædike for sig, »så tit han der prædikede udi Slangerup, og at Thomas Eriksen havde første gang vist ham sin attestation og dimission.« Sagen, der syntes at være endt med forlig,[105] er det sidste, vi hører om Gotlænders forbindelse med hans gamle læreanstalt. Han døde i 1665 og efterfulgtes som sognepræst i Slangerup af digteren Thomas Kingo.

103. Et andet vidnesbyrd om, at trediveårskrigen vanskeliggjorde studenternes udenlandsrejser, afgiver biskop Peder Jensen Kragelunds Selvbiografi (meddelt af Bjørn Kornerup i Kirkehistoriske Samlinger 7 rk. I, 1951-1953, s. 274): »Jeg havde vel i sinde at besøge andre akademier i Tyskland, men for den besværlige krig, som der var imellem den nedersachsiske kreds, som vor konge Chr. IV var oberst for, kunne man ikke nogensteds sikkerlig rejse« (om året 1626).

104. KH, 3.III, s. 20 f.

105. Smst., s. 29-31.

»Da haver vi derpå os således erklæret...«

Universitetet var en del af det almindelige statslige magtapparat, og en af Konsistoriums opgaver var at optræde som sagkyndig instans, hvis erklæring kunne indhentes om spørgsmål af betydning for domstolenes eller kancelliets overvejelser af konkrete sager. Især i kampen mod trolddom, som var blevet intensiveret ved en forordning 1617, i ægteskabsspørgsmål, og når der var tale om at forstå de krav, som religionen stillede til retfærdighedens håndhævere, optrådte Konsistorium som kongens rådgivere.

Den 6. marts 1634 tog rektor og professores efter ordre fra kongen i en erklæring stilling til, om Søren Lassen, som havde begået et drab, kunne anses egnet til straf. Straffen var efter datidens ret dødsstraf, og efter samtidens opfattelse kunne kongen ikke benåde i tilfælde af drab, da denne straf fulgte af Bibelen og måtte anses som et udslag af Guds lov. Efter rektor og professorers opfattelse gav den omstændighed, at Søren Lassen måtte betegnes som afsindig, ingen anledning til særbehandling. Universitetslærerne henviste herved i erklæringen til »Guds ånd«, som havde fundet udtryk i både første og anden og tredje Mosebog foruden i Matthæusevangeliet og Johannes' åbenbaring, og som altså såvel i Det gamle som i Det nye Testamente foreskrev, »at hvo som udøser menneskenes blod, hans blod skal udøses, og hvo som omkommer nogen med sværd, han skal ved sværd omkomme«. Yderligere henvistes til, at det fulgte af anden Mosebogs 21. kapitel, at når en okse stanger en mand eller en kvinde uhjel, så skal oksen stenes – altså »end også uskellige bæster, som dræber noget menneske skal dø.« Også Søren Lassen måtte derfor underkastes dødsstraf, da der i sagen ikke var bevistvivl. Dog mente Konsistorium, at det ikke var »urådeligt at straffen til nogen tid blev opsat (udsat), om måske han imidlertid kunne komme til videre forstand, kende sin synd og onde gerning, og ved en ret sindig pønitens (bod) sig til døden des bedre berede«.[106] Erklæringen er et blandt flere eksempler på, at Konsistorium som helhed afgav erklæring i tvivlsomme straffesager, hvor der var spørgsmål om, hvad der fulgte af »Guds lov«, altså mosaisk ret, som den var kommet til udtryk i de ti bud og i mosebøgerne i Det gamle Testamente, et spørgsmål, som jo egentlig alene hørte under teologerne, men som ofte forelagdes hele Konsistorium. Det skete hyppigt i tiden op til 1660, og endnu i tiden frem til fundatsen 1732, hvorefter erklæringsvirksomheden går af brug for så vidt angår Konsistorium som

106. *En Afsindigs Tilregnelighed*, ved Tyge Alexander Becker, Danske Magazin 3. rk. IV, 1854, s. 176.

helhed. Herefter gik man over til alene at høre juristernes mening om egentlige juridiske spørgsmål.

Erklæringerne kunne dreje sig om en lang række forskellige såkaldte samvittighedsspørgsmål. Drabssager, sager om gudsbespottelse og sædelighedssager, som i særlig grad berørte Guds lov, var de hyppigste. Ægteskabs indgåelse og skilsmisse og betingelserne herfor gav også anledning til spørgsmål, der forelagdes Konsistorium.[107]

I januar 1635 blev konsistorium bedt om at undersøge en ægteskabssag i anledning af en Maren Sørensdatters klage over ægtemandens impotens. I maj afgav Konsistorium sin erklæring efter at have hørt begge parter:

»Efter at vi med største flid begge parter til munds, og særdeles, forhørt har, og den sags lejlighed overvejet, og befinde, at de tvistige ægtepersoner ikke ville lade sig i mindelighed forliges, syntes det os rådeligt at være, til den sags bedre kundskab og forfarenhed at lade manden af en erfaren bartskærer med større flid lustrere og besigtige. Hvorfor syv forstandige bartskærere her i byen ham to gange med flid grangiveligt besigtiget, og deres betænkning skriftlig under egne hænder fra sig givet, nemlig at de ham som en anden mand befundet har, så vidt de for dem kunne se. Hvorfor, eftersom *causa impotentiæ* (årsagen til impotens) her i riget hertildags aldrig har anderledes været consideret, ej heller os synes ved slige objectis anderledes at kunne æstimeres, kunne vi ikke holde ham pro impotente (for impotent), at derved deres ægteskab kunne eller burde adskilles, særlig efter som for os intet er bevist, om nogen svaghed fandtes, enten den er kommet før eller efter brylluppet, uden deres egne blodige eder på begge sider, tværtimod hinanden, som ikke menneskene, men Gud alene, som ser det forborgne, kommer til at dømme om, og den menedige part sin dom har at forvente«.[108]

Spørgsmålet om de såkaldte forbudne led, altså personer, som på grund af slægt- eller svogerskab var udelukket fra at indgå ægteskab, gav anledning til talrige tvivlsspørgsmål på grund af de meget vidtstrakte ægteskabsforbud i lovgivningen. Om en stedsøn måtte ægte sin stedfars enke var således et spørgsmål, som gav anledning til tvivl. Det var hverken forbudt i Bibelen eller efter dansk lovgivning, men alligevel krævede det flere overvejelser, førend Konsistorium i en erklæring af 6. marts 1631 turde sige god for en sådan forbindelse.[109]

107. Se erklæring i ægteskabssag, (Rørdam, Da Mag 5.I, s. 139), og i en blasfemisag (smst., s. 221) og anmodning om erklæring i skilsmissesag fra Norge 1630, (smst., s. 145), hvor Konsistorium erklærer sig imod adskillelsen.
108. Rørdam, Da Mag. 5.I, s. 341.
109. Matzen I, s. 223.

Efter en forordning fra 1613 kunne den lensmand, som var betænkelig ved at eksekvere en dødsdom afsagt af landstinget, foranledige sagen indbragt for landets øverste domstol, kongens retterting. Det gjorde i 1632 lensmanden i Vordingborg Palle Rosenkrantz, som i en trolddomssag ønskede anklagerne mod en Anna Claus prøvet endnu engang. Hun havde trods tortur nægtet sig skyldig.[110] Bevisspørgsmålet blev i trolddomssager undersøgt grundigt, og i denne sag, hvori også Universitetets erklæring blev indhentet, fandt Konsistorium ikke, at der var skabt tilstrækkeligt bevis for, at den anklagede havde forbundet sig med Djævelen, således som trolddomsforordningen fra 1617 krævede det af en rigtig troldkvinde. Yderligere var man betænkelig ved de øvrige vidneudsagn i sagen. Konsistorium mente også, at det talte for den anklagede, at hun angrede af et oprigtigt hjerte og havde modstået torturen. Det endte da også med, at rettertinget omstødte dødsdommen, men dog landsforviste kvinden.

Et andet eksempel på, at Konsistorium blev inddraget i tidens kamp mod trolddom og magi, stammer fra 1629, hvor Konsistorium af kongen blev bedt om at afgive en erklæring om en kvinde, der sad fængslet i rådhuskælderen, »og af hende erfare, om hun har nogen forstand på planeternes løb og egenskab, som hun foregiver sig alene at have fulgt udi i sit trylleri, som hun brugt have...« Rektor og professorerne kunne dog beroligende meddele, at de i Konsistorium havde taget kvinden i forhør og var nået frem til, at hendes viden indskrænkede sig til, »at hun har haft en tysk bog, kaldet Planeternes bog, som hun (eftersom hun selv kan læse) har efterfulgt at sige unge folk deres forgangne og tilkommende lykke og ulykke, deres compleksion, tilstående giftermål og sligt mere efter samme bogs underretning og indhold«, som hun undertiden havde suppleret med sine egne betragtninger for at give folk mere for pengene.[111]

Mindre overbærenhed viste Universitetet i en erklæring af 28. januar 1635, som var svar på en forespørgsel fra kongen om straffen for en skomager i Odense, som »efter Fausti eksempel« havde forskrevet sig til Djævelen med sit eget blod. I dette tilfælde fandt rektor og professorerne såvel i Det gamle Testamente som i Det nye Testamente belæg for, at forbrydelsen burde straffes med døden. Det anbefaledes dog, at han forinden modtog undervisning i Guds ord, så at han kunne komme til erkendelse af og anger over sin

110. Erklæringen om trolddom af 1632 er trykt hos Rørdam, Da Mag 5.I, s. 155. 30. januar 1634 erklæring i sag om forældre, som ikke ville døbe deres barn (smst., s. 213).
111. Smst. s. 138 f.

synd. Samtidig anbefalede universitetslærerne, at Fausts historie og lignende bespottelige skrifter under livsstraf blev forbudt.[112]

UNIVERSITETET OG ENEVÆLDENS INDFØRELSE

Universitetet under Københavns belejring

Krigen med Sverige i årene efter 1657 kunne ikke undgå at påvirke arbejdet på Universitetet i disse år. Næppe nogen del af det danske samfund kunne holde sig udenfor dette opgør, som i perioder havde karakter af en kamp for Danmarks fortsatte eksistens som selvstændig nation. Belejringen af København, som var en realitet i august 1658, betød, at byen fra landsiden var afskåret fra omverdenen. De lærere og studenter, som befandt sig udenbys, kunne ikke vende tilbage, mens på den anden side de indesluttede var afskåret fra direkte kontakt med omverdenen og dermed fra understøttelse fra familie og venner. For flere af studenternes vedkommende tørrede indtægtskilderne derfor hurtigt ind. Universitetets rektor Rasmus Enevoldsen Brochmand hørte til dem, som ved belejringen blev lukket ude fra Universitetet,[113] og det blev derfor vicerektor Jakob Knudsen, som måtte lede læreanstalten i størstedelen af denne vanskelige periode.

Belejringen var anden fase af den ulykkelige krig, som var indledt fra dansk side i 1657, og som havde ført til den svenske konge Karl Gustavs lynerobring af Jylland og Fyn og store dele af Sjælland allerede i februar 1658. I denne første fase af krigen, mens svenskerne endnu kun befandt sig på Fyn, var Universitetet blevet inddraget i overvejelserne om landets forsvar. Den 2. februar 1658 var Konsistorium samlet for sammen med repræsentanter for Københavns andre stænder at indfinde sig på slottet, hvor kongen bekendtgjorde sit ønske om at holde København og derfor opfordrede stænderne til at deltage i byrderne ved troppernes indkvartering og byens forsvar. I et brev af 3. februar 1658 til rektor og professorerne anmodede kongen om, at Universitetslærerne bibragte studenterne forståelsen af situationens farlighed og opfordrede dem »efter andre lovlige akademiers eksempel, sig og godvillig, til fælles konservation og defension, at indstille...« I dagene derefter blev der truffet foranstalt ninger til oprettelse af et væbnet studenterkorps, men

112. *To mærkelige Universitetsbetænkninger,* udg. ved H.F. Rørdam, Ny Kirkehistoriske Samlinger bd. V, 1864-66, s. 451-453.

113. Den fra byen udelukkede rektor deltog også i indkvarteringsbyrden. Hans broder skrev til rektor herom 4. januar 1659, se Rørdam, Da Mag 5.II, s. 339.

forberedelserne kom ikke videre, da der blev indledt fredsforhandlinger i slutningen af februar 1658.

Først da Karl Gustav i august samme år havde landsat svenske tropper i Korsør blev aktiv modstand aktuel. Den 9. august besluttede kongen, at byen skulle forsvares, og også studenterne blev opfordret til at melde sig til byens forsvar. Ret hurtigt blev der fastsat retningslinier for de studerendes krigsindsats. Efter studenternes anmodning udpegedes to officerer, som de alene skulle adlyde, og det bestemtes tillige, at de fortsat skulle høre under Universitetets jurisdiktion og ikke under den strengere krigstugt. De studerende, som deltog i forsvaret, og som ikke i forvejen var forsørget gennem Kommunitetet, skulle have indkvartering hos byens gejstlige. Forsørgelsen af de studenter, som deltog i forsvaret, gav snart anledning til vanskeligheder, da Kommunitetet måtte indskrænke på grund af manglende forsyninger. Byens gejstlige viste sig ikke særlig villige til at påtage sig underholdet af studenterne, og denne forpligtelse hvilede derefter formentlig især på professorerne. Om professor Thomas Bang ved vi således, at han især tog sig af norske studerende og islændinge, bl.a. havde han den nedenfor nævnte Christian Stockfleth som kostgænger.[114]

Det anslås,[115] at der i september 1658 var 266 mand under våben i studenterregimentet – dog var ikke alle studenter, og det vides heller ikke med sikkerhed hvor mange der holdt sig udenfor krigstjenesten. Studenterkompagniet fik i første omgang anvist stykket mellem Kongens Have og Østerport som deres del af forsvarsværket og indledte her i lighed med dem, som stod ved andre dele af befæstningen, det nødvendige udbedringsarbejde, for at byen kunne holde stand i tilfælde af et angreb.[116]

Under belejringen lå det akademiske liv stille. I oktober 1658 udnævntes således teologen og filosoffen Jens Jensen Birchmod til professor ved Universitetet, men han fik ingen løn og kom heller ikke til at tiltræde stillingen før i 1660.

Konsistoriums forhandlinger fra denne periode viser, hvorledes studenternes underhold er blevet drøftet, men tillige er i dombøgerne indført sager, som belyser disciplinen og stemningen iblandt de studerende i den belejrede by. I en retssag, som udsprang af en episode på volden den 22. august 1658 blev

114. H.F. Rørdam: *Professor Dr. Thomas Bang,* Kirkehistoriske Samlinger 3. rk. V, 1884-86, s. 244.

115. H.F. Rørdam: *De Danske og Norske Studenters Deltagelse i Kjøbenhavns Forsvar mod Karl Gustav,* 1855, s. 26. (Herefter forkortet Rørdam, Københavns Forsvar).

116. Dagliglivet blandt studenterne og deres indsats er udførligt skildret af H.F. Rørdam: *De danske og norske Studenters deltagelse i Københavns Forsvar mod Karl Gustav* (1855).

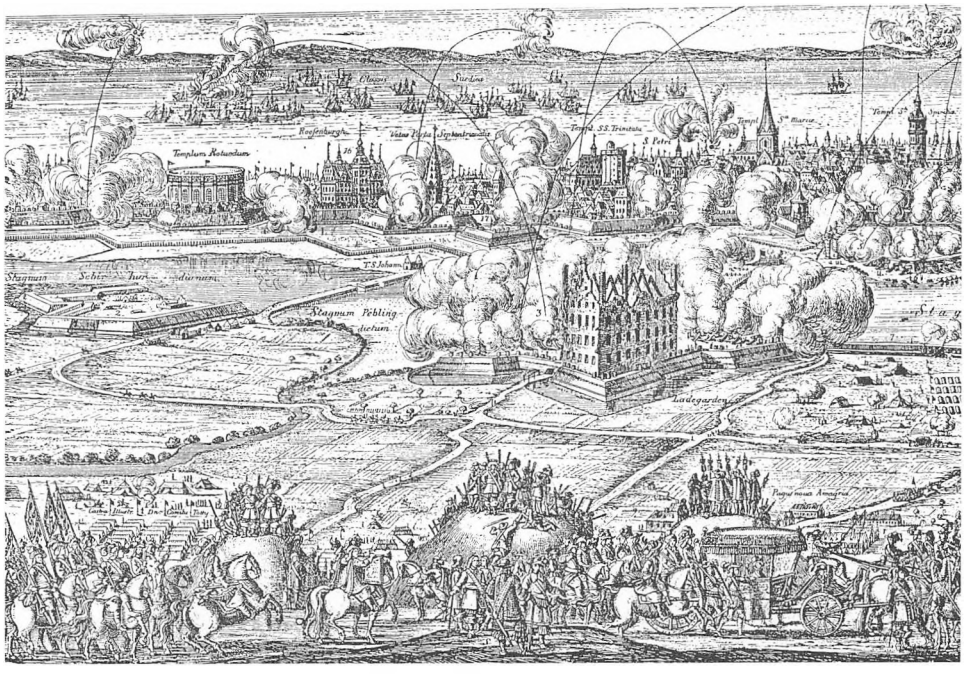

Fig. 48. Københavns belejring og den efterfølgende statsomvæltning blev også for Universitetet indledningen til en ny epoke. Under belejringen havde studenterne, der var organiseret i et særligt kompagni, været med til at

spørgsmålet om betydningen af, at studenterne hørte til Universitetets jurisdiktion, bragt frem. En student og en soldat var kommet i klammeri, og en major havde i den anledning anholdt studenten, hvilket gav anledning til de studerendes protest. Det hedder i dombogen: »Og eftersom Kongl. Majestæt kom ridende i det samme, da klagede han (majoren) over deres ulydelighed for Hs. Majestæt. Hvorfor studenterne samtlige blev vrede, og da kongen var redet forbi, sagde de, de var ikke soldater, og de råbte blandt hinanden, hvad det skulle betyde, de ville ikke have ham i arrest. Ja en råbte også: Vi ville tage ham ud af arresten, da spurgte majoren: hvem var det som sagde det? Dertil blev svaret: det var Claus Kjerulff. Gå da i arrest med! sagde majoren. Kjerulff svarede: Nej! Så trak oberstløjtnant Mogens Krag, som imidlertid var kommet til, sin kårde, og ville have stukket ham ned. I det samme kom kongen ridende tilbage, og da han fornam det store oprør, drog han sin pistol ud og ville have skudt Kjerulff ned. Men straks forstak denne sig og kom af vejen, så ingen vidste, hvor han blev af«. For Konsistorium blev afgivet forklaring af de to implicerede studenter Laurits Gram og Claus Kjerulff. For sin opsætsighed mod en foresat blev Gram idømt tre dage i Universitetets fængsel, mens sagen så lidt alvorligere ud for Kjerulff, der ved

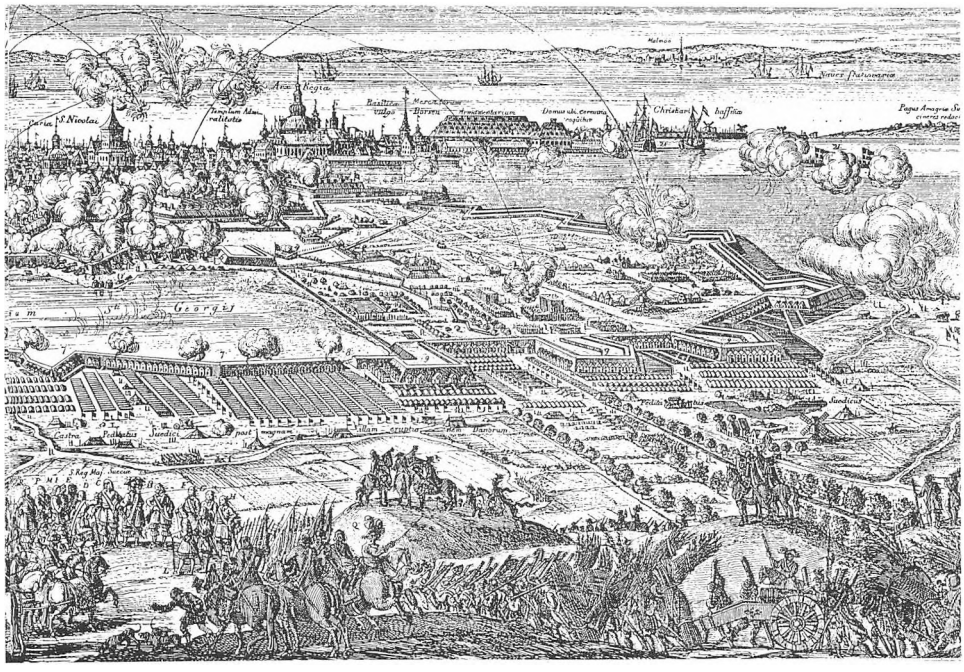

forsvare byen, men forsøg på i den anledning at opnå begunstigelser slog i det store og hele fejl. Efter Pufendorf, Res gestæ Caroli Gustavi.

sin opfordring havde overtrådt almindelige straffelove, som faldt udenfor Universitetets jurisdiktion. Tilsyneladende har han dog fået tilgivelse af kongen.

Christian Stockfleth, som i 1680-erne var med til at skabe en ny norsk lovbog, og som blev dansk-norsk gesandt i Stockholm, inden han endte som amtmand i Bergen, er en anden af de studenter, vi ser indstævnet for voldsomheder under belejringen. Han havde truet en medstuderende med sin kårde og nægtede at gå i arrest. Også han idømtes under hensyntagen til de ekstraordinære omstændigheder en mild sanktion i form af tre dages indespærring i studenterfængslet – »in carcere«.

Til forberedelse af disse retssager, som opstod under tjenesten, var udpeget en særlig auditør, Dolmer, som havde en akademisk baggrund. Det blev også hans opgave at indsende til kongen det udkast til den særlige militærlov for de studerende, som de selv havde givet udkast til. Disse leges militares blev bekræftet af kongen den 5. oktober 1658. Heri var fastsat straf for forsømmelse og lydighedsnægtelse og andre forseelser, som straffedes med relegation, fængsel eller bøder.

Trods krigsindsatsen var der dog grænser for den good-will, som de

studerende kunne påregne, hvis de benyttede de ekstraordinære forhold til at gå udenom de sædvanlige beslutningskanaler. Det viste sig, da otte studerende i november 1658 indgav et andragende direkte til kancelliet, som havde form af et bønskrift til Kongen om gennemførelse af forskellige ændringer med hensyn til Universitetets og de studerendes forhold. Blandt underskriverne var auditøren Christian Skjoldborg og den senere juridiske professor Cosmus Bornemann. Andragendet omfattede ti punkter, hvoraf de centrale dele af indholdet skal fremdrages.

Universitetets lovgivning berørtes, blandt andet stilledes der krav om offentlighed omkring rettergang og straf, og at studerende ikke kunne sættes i gældsfængsel. Vigtigt var også ønsket om fastholdelsen af de privilegier, som studenterne havde erhvervet under belejringen, herunder retten til fortsat at bære våben. Ligeledes krævede de studerende, at de, som havde ladet sig finde »villige til defension, måtte, om vi er dygtige, først for andre befordres til bestillinger«. Deres navne skulle i denne forbindelse opregnes på en liste og sendes til hvert len og stift, så de altså kunne blive foretrukket for andre rundt omkring i Norge og Danmark. I det hele taget blev der lagt vægt på karrieren. Dels ønskede studenterne forbud mod, at nogen opnåede præstekald gennem bestikkelse og særlig gunst, og dels at de studerende, der ikke kunne få ansættelse som præst på grund af mangel på embeder, kunne blive ansat i verdslige bestillinger. Som konsekvens af dette ønskede de studerende at blive undervist i dansk ret, som ikke var en del af den juridiske undervisning på dette tidspunkt. Det er formentlig Bornemann, som er ophavsmand til dette punkt i andragendet, der kan betragtes som et krav fra studenterne om mere »samfundsrelevant undervisning«. Endelig ønskede de studerende også, at kun indfødte danske og norske studenter måtte ansættes som huslærere – fremfor tyske, og »at ingen tysk tillades til noget *officium publicum* (offentligt embede) her på stedet eller andensteds, som af danske og norske kan forvaltes.[117]

Da andragendet ikke forinden afleveringen havde været forelagt Konsistorium, lod dette foretage en efterforskning af, hvem der stod bag. Om nogen sanktion mod de pågældende blev der ikke tale, men andragendet blev henlagt. Christian Skjoldborg måtte dog året efter, da han ønskede at tiltræde en stilling i Bergen, gøre undskyldning for sin medvirken i sin tid til andragendets indsendelse uden om de sædvanlige kommandoveje. Studenternes vidtgående krav fortæller noget om deres eget syn på deltagelsen i Københavns forsvar og om deres rettigheder i denne forbindelse. Da studenterne atter engang senere henvendte sig til kongen med krav til indholdet af

117. Rørdam, *Københavns Forsvar*, s. 86-90.

deres uddannelse, var det da også flere af de samme ønsker, der gik igen – som vi senere skal se. Men i første omgang lykkedes det altså ikke studenterne at udnytte situationen til forbedringer i deres stilling.

Blandt de sårede under selve stormen på København natten mellem den 10. og 11. februar 1659 var en student, Hans Huall, som fik bevilget 4 rigsdaler. Særlig udmærket blev Ole Borch, som på grund af tapperhed under belejringen fik forlening på livstid med kongetienden af Strø sogn.

Efter stormen slappedes tilsyneladende studenternes moral. I hvert fald bliver for 17. februar 1659 noteret i Konsistoriums akter, at der er klaget over, »studenternes, som have kost i Kommunitetet, store forsømmelse udi at komme til stede som reserve«.

Den 18. februar kom rektor tilbage og kaldtes i audiens hos kongen. I hans fravær havde først vicerektor Jakob Knudsen varetaget forretningerne, siden Christen Ostenfeld indtil 2. januar 1659, da han gav op på grund af svagelighed. Jakob Knudsen trådte da til igen, men måtte få uger efter atter overlade hvervet til Ostenfeld. Den 21. maj skulle der være nyt rektorvalg, hvor Hans Wandal skulle efterfølge Brochmand, der under hensyntagen til omstændighederne ønskede, at man gav afkald på de sædvanlige højtideligheder i den forbindelse. Universitetets patron ønskede imidlertid ikke, at det sædvanlige program blev fraveget: »Fordi at den gemene mand kunne se, nos adhuc aliquam rempublicam« (at vi dog stadig har nogen stat). Han ville altså opretholde billedet af, at staten fungerede, mens Brochmands opfattelse netop var en erkendelse af sammenbruddet: »nos poene nullam habuisse rempublicam« (at vi knap havde nogen stat). Det endte med, at de øvrige professorer opfordrede Brochmand til at fortsætte til udgangen af september. Da tiden kom, gjorde han imidlertid ikke anstalter til at trække sig tilbage, og først efter flere forhandlinger enedes man om, at Wandal den 2. november trådte til uden yderligere højtidelighed.

Den good-will, som studenterne havde erhvervet ved at deltage i byens forsvar, forsøgtes påny udnyttet i et andragende i april 1659. Denne gang støttedes andragendet af professorerne. Det henvendte sig til vor »Stormægtigste og højbårne fyrste! Allernådigste herre og konge!«, og det indledtes med en bøn om, at »vi fattige studenter«, som havde kæmpet sammen med Københavns borgere, i lighed med dem måtte opnå visse fordele. For det første pegedes der på retten til at »købe og sig tilforhandle adelige jordegods; og hvis dennem i så måder enten ved køb, arv eller pant kan tilfalde, være sig adelens eller kronens, det at nyde med lige frihed, som adelen har på deres«. For det andet ønskede de studerende, at »de udi fredstid må være fri fra accise, told, skat og om den tynge, til hvad stand de vorder gerådendes, efter

Fig. 49. Christen Ostenfeld (1619-1671) var vidtberejst, inden han i 1655 blev professor medicinæ ved Københavns Universitet. Han havde bl.a. været i Frankrig og i Italien besøgt Universitetet i Padova. I Tübingen havde han under et ophold 1652 erhvervet ry som taler. Han var universitetets rektor umiddelbart før svenskekrigene, og under Københavns belejring varetog han det byrdefulde hverv som vicerektor. Sin glæde over belejringstilstandens ophør fik han lejlighed til at udtrykke i en akademisk hyldesttale på Universitetet rettet til kongen på to års dagen for Stormen på København, altså den 11. februar 1661. Samme år blev Ostenfeld universitetsbibliotekar. Udover hyldesttalen, hvis titelblad, der er gengivet her, klart afspejler opfattelsen af kongemagtens ophøjethed, er fra hans hånd ikke bevaret meget andet end et utrykt manuskript om latinsk stilistik. I billedets horisont ses København, hvor Universitetsbygningerne og Rundetårn anes bag kongens herskerstav. Titelblad.

gammel givende privilegium« samt at »de frem for andre måtte befordres til embeder i kirke og skole«. Studenternes påpegning af statens behov for uddannede embedsmænd er et træk, som peger frem mod den moderne embedsstat. Det gælder også det tredje ønske, nemlig at de studerende, som »for adskillig tilfald« ikke kunne betjene kirkelige embeder, heller nå gejstlige bestillinger, måtte have tilgang til verdslige bestillinger, som udkrævede kendskab til jura og politik. For det fjerde ønskede de, at »der måtte udi trykken udgå en rigtig fortegnelse og ruller på de studenter, som har ladet sig bruge udi denne stads defension, og med kongelig befaling til hver stifts og len forsendes, at andre ikke disse nådigste forundte privilegier skulle misbruge«. Et yderligere ønske var overholdelsen af de gamle privilegier, således at »om nogle af studenterne sig i nogle måder forser, de da måtte arresteres *honesto loco* (på et ærligt sted – d.v.s. husarrest) og ikke inkarkereres, som nogle gange

tilforn er sket«. Endelig ønskede man en genoprettelse af Kommunitetet. Brevet, der var stilet til »Kongernes Konge« var underskrevet af Hans »Underdanigste og tro undersåtter, samtlige militerende *studiosi*«.[118]

Heller ikke dette andragende fik et samlet imødekommende svar, men hensynet til studenternes krigsindsats synes dog undertiden at være indgået i overvejelserne ved konkrete stillingsbesættelser.

Først i løbet af året 1660 kunne Universitetet genoptage sin normale virksomhed. Krigen og belejringen havde holdt flere årgange af studenter væk fra Universitetet. De fik nu mulighed for at indskrive sig i stort tal. I løbet af året blev således indskrevet 409 eller mere end dobbelt så mange som i normale år.

For de studenter, som havde deltaget i forsvaret af byen, kunne deres fortjenester komme dem til gavn, når de søgte nye stillinger, men også i andre sammenhænge viste kongen sig nådig overfor dem, der havde stillet op. I et bønskrift til kongen 1661 anmodede præsten Peder Christensen Buck under henvisning til sin deltagelse i forsvaret af København om tilgivelse: »Eftersom jeg fattige uværdig Guds ords medtjener udi Ringkøbing af menneskelig skrøbelighed har forset mig, da jeg var udi den militæriske tjeneste under oberst Thott, og ikke vidste, at Gud af sin ubegribelige visdom, så snart ville forfremme mig til det hellige prædikeembede«. Han havde nemlig haft seksuel omgang med sin hustru inden ægteskabet, hvilket var blevet afsløret af et for tidligt født barn. En sådan forseelse ville efter datidens lovgivning koste ham præstekaldet, men kongen viste forståelse for, at kødets lyster i farens stund kunne være stærke og lod ham forblive i stillingen.[119]

En tilsvarende overbærenhed viste kongen også over for en anden student, som var »kommet udi lejervold med et løs kvindfolk og med hende syndet og forset mig imod det sjette bud i Guds lov«. Han havde været relegeret i tre år og også udstået kirkens straf, og også i dette tilfælde gav det patriotiske sindelag bonus.[120]

Iøvrigt betød krigsårene ingen forbedring af Universitetets eller studenternes forhold, tværtimod. De økonomiske vanskeligheder var uoverskuelige, landet var forarmet, og også Universitetet måtte komme til at mærke tilbageslaget. De skånske indtægter var gået tabt,[121] de sjællandske godser til

118. Smst., s. 112 f.
119. Rørdam, Da Mag 5.III, s. 186.
120. Smst., s. 187.
121. Erstatning for det tabte gods i Lund tillægges dog ved kongebrev af 14. juli 1658. Rørdam Da Mag 5.II, s. 333.

dels ødelagt under krigen,[122] og også Kommunitetet havde lidt store tab. En epoke af relativ velstand var forbi, og der forestod nu et stort genopbygningsarbejde.

Efterveerne af krigen er tydelige i en sag, som blev bragt op i Konsistorium den 20. maj 1661. På vej op i konsistoriesalen for at eksaminere til baccalaurgraden mødtes prorektor, der selv beretter om episoden, af en deputation af studerende, nemlig den lille halve snes, som havde indstillet sig til eksamen. De klagede over, at de var en for lille gruppe til at afholde udgifterne ved eksamen, især da flere kom fra Århus stift »hvor de nu nogle år ingen løn har haft og næppe livs ophold videre end af borgernes gode vilje...« Studenterne var derfor indstillede på at rejse hjem uden universitetsgrad. Den truende udsigt til en sag, som ikke ville gavne Universitetets anseelse, førte til en hurtig løsning. I Konsistorium var der enighed om, at der ikke var et fast honorar for eksamen, men at enhver »lader sig altid gerne nøje, hvad heller det er lidet eller meget dem tilbydes«. For yderligere at spare på udgifterne ville man gøre eksamen kort og disputatserne det kortest mulige »for bekostningens skyld med papir og trykken«. Selv de helt uomgængelige omkostninger til program, teser og til pedellen var man i den ekstraordinære situation indstillet på at slå af på.[123]

Tilbage af fortidens glans var egentlig kun den vane, som studenterne havde lagt sig til, at bære kårde, men denne skik, som var i strid med det gamle princip om, at studenter ikke måtte bære våben: »gladium aliave tela ne gestanto«, satte Konsistorium sig imod,[124] og ved en kongelig ordre af 23. december 1667 blev det pålagt rektor og professorerne at se til, »at ingen af studenterne på Universitetet herefter kårde bærer, men kapper, som deres stand bedst sømmer«. Som så mange andre modefænomener viste det sig vanskeligt at udrydde denne vane – men det stod fast, at der ikke på længere sigt var nogen fordel at hente for Universitetet i forbindelse med krigen og den kort derpå følgende statsomvæltning, der gav kongen mere magt. Der var meget at bygge op under den tidlige enevælde, og Universitetet kom klart i anden række.

122. På grund af krigens ødelæggelser af bøndergodset kneb det med professorernes indtægter i 1660-erne. Kongen bevilgede derfor, at en del af universitetets kapital måtte anvendes til lønning. Rørdam, Da Mag 5.III, s. 188.

123. Smst., s. 188-190.

124. Smst., s. 190, forbud mod at studenterne bærer kårde af 1. juni 1661.

Universitetet og det nye styre efter 1660

Tabet af Skåne, Halland og Blekinge ved Roskildefreden 1658 betød ikke blot et tab af land og dermed en del af det grundlag, hvorpå studenterne rekrutteredes til Universitetet – det betød også et direkte økonomisk tab for Universitetet, som nød indtægter af kirkeligt gods i de østlige provinser. Pengene gik til aflønning, eller for så vidt angik afkastet af jord, som engang var henlagt til et Skt. Knuds alter og to Jomfru Maria-altre i Lunds domkirke, til et rejselegat. Forgæves søgte Universitetet at bevare sine indtægter ved at få optaget en særlig bestemmelse herom i fredstraktaterne,[125] men da det mislykkedes, fik man dog i stedet kompensation i form af indtægter fra jyske kirker. Universitetet fik tilsagn om at måtte beholde dette gods også for det tilfælde at fornyede forhandlinger ved den endelige fredsslutning i 1660 måtte give mulighed for at bevare de skånske rettigheder. Universitetet udfoldede på det grundlag betydelige anstrengelser for at få indsat en klausul om bevarelse af sine rettigheder, men selv om Universitetet overvejede at sende en forhandler helt til Stockholm,[126] lykkedes det ikke at overbevise svenskerne om, at de nye grænser, som var trukket på Europakortet, ikke også var grænser for Københavns Universitets rettigheder.

Med enevældens indførelse i oktober 1660 indledtes en ny epoke i Universitetes historie. De nærmere begivenheder i forbindelse med enevældens indførelse skal ikke skildres her[127] Det skal dog bemærkes, at en repræsentant for Universitetet, professor Willum Lange, den 14. oktober sluttede sig til den kreds af gejstlige og borgerlige, som mødtes samme dag i slottets grønne sal for at forberede landets ny forfatning, efter at det var besluttet at indføre arveriget. Og på den store dag, hvor kongen skulle hyldes som arvekonge, måtte Universitetet naturligvis være med. I Konsistoriums forhandlinger for den 17. oktober 1660[128] kan vi læse, at rektor refererer, at det er Kongens vilje, at alle professorer skal møde op næste dag, hvor arvehyldningen finder sted for at »præstere homagium«, altså hylde det nye styre. Det blev dog til, at det kun var en fra hvert fakultet, som skulle møde frem på

125. Universitetets ansøgning om at der ved fredsforhandlingerne skaffes erstatning for indtægterne fra Skåne. Der tales om »dette betrængte universitet«. Rørdam, Da Mag 5.II, s. 340.
126. I marts 1661 bliver Universitetet bedt om at udpege nogle sagkyndige til at deltage i forhandlinger om restitution af Universitetets gods i Skåne, Rørdam, Da Mag 5.III, s. 186. Se i øvrigt om forhandlingerne i 1660-61, Matzen I, s. 92-94.
127. Se f.eks. Svend Ellehøjs afhandling i *Højesteret 1661-1961*, Poul Bagge (red.), 1961, s. 1-52.
128. Matzen I, s. 322.

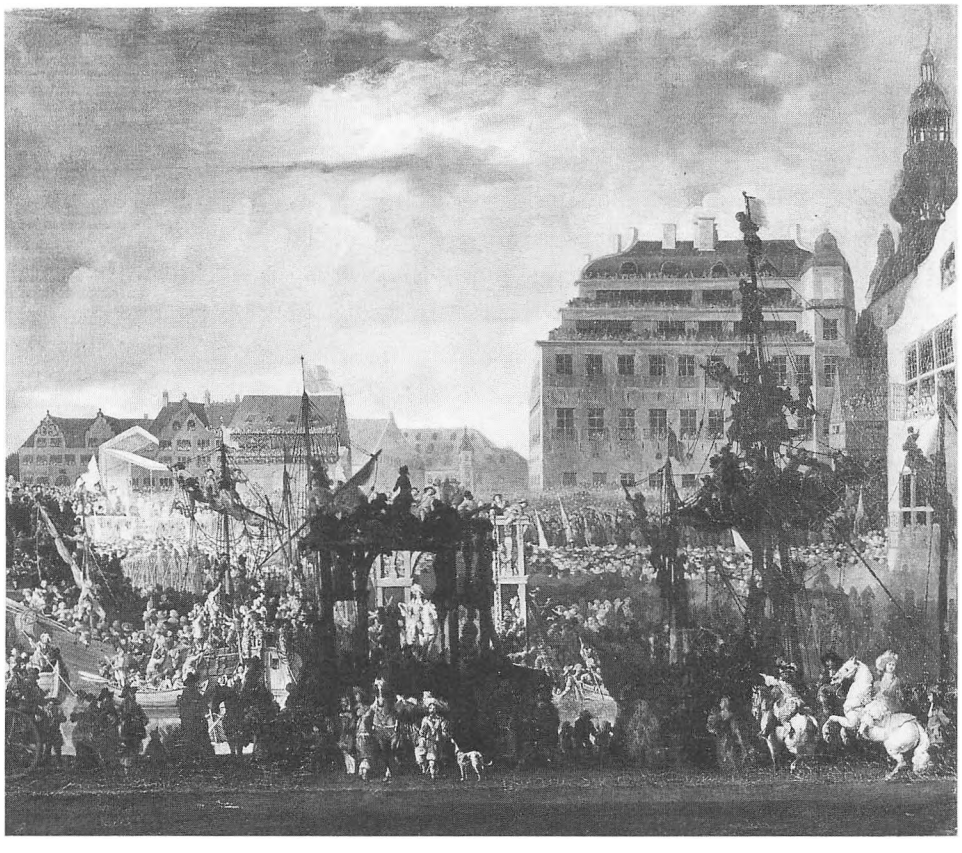

Fig. 50. I arvehyldningen den 17. oktober 1660 deltog også Universitetet. Det var dog kun en mindre delegation bestående af rektor og tre repræsentanter for fakulteterne, som fik lov til at gå med i hyldningstoget bagest blandt medlemmerne af den gejstlige stand. Maleri på Rosenborg.

Universitetets vegne, men den besked fik man først, da professorerne var mødt op i Nikolaj Kirke for at slutte sig til hyldningstoget. Det blev så professorerne Wandal, Müller, Thomas Bartholin og Rasmus Vinding, som med placering i toget efter bisperne og præsterne – altså som bagtroppen af den gejstlige stand – var med til at repræsentere gejstligheden. At Universitetet havde visse politiske og repræsentative pligter var ikke noget nyt – Universitetet havde som tidligere omtalt også haft repræsentanter med ved tidligere kongehyldninger og tronfølgervalg. Ligeledes havde Universitetet ved visse lejligheder deltaget i de stændermøder, som afholdtes i Christian IV's senere år og under Frederik III, hvor især skatteudskrivning blev drøftet. Det kom altsammen til at høre op i 1660. Det nye styre havde ikke brug for den slags bekræftelser. Herefter var Universitetet kun repræsenteret i

enkelte kommunale udvalg. Først langt senere på de rådgivende Stænderforsamlinger, som efter 1834 og indtil Grundloven indkaldtes hvert andet år, fik Universitetet en plads i et repræsentativt organ, der var et led i statsstyret.

I et bønskrift til kongen også dateret den 17. oktober 1660 – samme dag, hvor kongen løstes fra sin håndfæstning, og hvor professorerne indkaldtes til at gå med i hyldningstoget – fremhævede Universitetet, hvorledes det af kongens forfædre var blevet begavet med de immuniteter og rettigheder, som var fornødne til universiteters og studeringers konservation og forfremmelse, og som er brugelige over hele den kristne verden.[129] Det fremhævedes yderligere, hvorledes disse privilegier ikke stred imod det nye arvekongedømmes grundsætninger. Man henviste i den forbindelse til, at lignende privilegier havde også Universiteterne i Frankrig, Spanien, England og andre arveriger. Universitetet ønskede derfor sine privilegier stadfæstet af den nye arvekonge. Kongen forhastede sig ikke med at tage stilling til dette andragende fra landets nu eneste virksomme højere uddannelsesinstitution. Der var andre ting, som måtte afklares først. I januar 1661 udsendtes den såkaldte enevoldsarveregerings- eller suverænitetsakt, der gav kongen fuldmagt til at udstede en ny forfatning som grundlag for enevælden, til underskrift hos stænderne. Her benyttedes nye udtryk som »jura majestatis, absolut regering og alle regalia« og kongen omtaltes som »suveræn«. Universitetet var også medunderskriver og måtte endda skrive under to gange, fordi der ikke første gang var plads til alle navnene.

Den 24. juni 1661 fik adel, gejstlige og borgere nye privilegier. Kongens svar til Universitetet på ønsket om privilegiernes stadfæstelse kom i indirekte form den 12. juli 1661. Rektor og en repræsentant for hvert fakultet blev tilsagt til møde i den grønne sal på slottet kl. 4. De kunne her overvære, hvorledes de øvrige stænder fik deres privilegier udleveret. Derimod fik Universitetets repræsentanter ikke noget med hjem. Muligvis var dette en følge af, at Universitetets repræsentanter på den stænderforsamling i september og oktober 1660, som dannede optakt til enevælden, havde sluttet sig til adelens standpunkter for så vidt angik skattefrihed,[130] men det er næppe hele forklaringen. Det nye styre så med en vis mistro på en institution, der til enhver tid kunne fostre kritiske røster, og som rummede en befolkning af lærere og studenter, der henviste til privilegier og friheder, der ikke uden videre lod sig forene med den nye rang- og skattestat, der var under hurtig opbygning.

129. Universitetets ansøgning af 17. oktober 1660 om bevarelse af privilegier er trykt i Rørdam, Da Mag 5.II, s. 347. Matzen I, s. 36, note 1.
130. Matzen I, s. 94 og 326-28.

At året 1661 var et hektisk år også for Universitetet, kan vi aflæse af Konsistoriums mødefrekvens. Mod normalt 40-50 gange om året trådte det styrende organ sammen ikke mindre end 98 gange det år.

Men nu først begivenhederne i året 1660: Det drejede sig om den såkaldte komsumptionsskat, som kongen havde foreslået, og som adelen bistået af Universitetet søgte at blive fri for. Universitetet påberåbte sig sin fundatsmæssige skattefrihed, og adelen så fordelen af at støtte dette krav, da Universitetets skattefrihed måtte betyde, at så kunne heller ikke adelen beskattes. På den måde kom Universitetet til at gøre fælles sag med adelen, mens de øvrige gejstlige med biskop Hans Svane i spidsen var gået sammen med de borgerlige. Det gav anledning til et replikskifte på et møde den 15. september, hvor Universitetets rektor Wandal støttede adelens skattefrihed ved at pege på, at der burde være forskel på herremand og bonde. Hans Svane spurgte da, om der ikke burde være forskel på biskop og bonde og henviste iøvrigt til, at kongen selv betalte skatten. Ved denne optræden havde Universitetet ikke blot sat sig udenfor de gejstlige og borgerliges grupper, hvor det naturligt hørte hjemme, men også bragt sig i et dårligt forhold til biskop Hans Svane, som efter enevældens indførelse stod stærkt, som en af de drivende kræfter bag indførelsen af den nye styreform. Det hjalp ikke, at Universitetet, så snart enevælden var en kendsgerning, sendte sine lykønskninger og lod foranstalte afholdelsen af en akademisk højtidelighed med en hyldesttale til kongen, den typiske »oratio panegyrica«. Men kongen kom dog til stede og hørte på professor Thomas Bartholins tale og den »hosføjede musik«. Foruden til selve festen påløb der i den anledning Universitetet udgifter af 8 rigsdaler, 2 ort og 6 skilling til indkøb af atlask, guldgaloner, og silke til indbinding af talen i fire eksemplarer, til kongen, dronningen, prins Christian og hertug Jørgen.

Et yderligere vidnesbyrd om, at Universitetet som hidtil stod bag statsmagten, var Hans Wandals skrift om kongens rettigheder *»iuris regis libri sex«*, hvis første bind udkom 1663, og hvori han gav en første teokratisk legitimation af den enevældige styreform. Men udstedelsen af nye privilegier til Universitetet trak stadig ud, og i Frederik III's regeringsår blev det ikke til noget. Det nyoprettede statskollegium afgav i 1664 en betænkning om »Universitetet her sammesteds, dets fundationes, leges, constitutiones og statuta, så og for denne Eders kongelige Majestæts absolutte arveregering samme Universitet forundte benådninger og privilegier at igennemse til at observere, hvis vi underdanigst kunne eragte derudi at findes, som Eders Kongelige Majestæts itzige (nuværende) vores arveregering og suverænitet ej kunne bekvemme og dermed overens komme...« Det skete efter en ordre af 1.

oktober samme år[131] til Universitetet om at indsende statutter og privilegier til granskning i statskollegiet.[132] Grundtanken i statskollegiets betænkning, som også inddrog en »opsats« fra Hans Svane, var, at Universitetet og dets læreres rettigheder, herunder retten til at forfatte nye statutter, afhang af kongens vilje. Det, som havde stået i de gamle statutter fra 1479, der var en del af Universitetets retsgrundlag, om paven, om munke samt om rigsrådet blev foreslået udeladt, men iøvrigt var det kollegiets opfattelse, at »Vi befinde alle disse statuta om intet andet at melde end det, som studiosis til Gudsfrygt, skikkelighed i levned og flittighed i deres studeringer holder...« Kun var kollegiet betænkelig ved en regel om den student, som besvangrede en ugift pige. Han skulle være forpligtet til at ægte pigen, hvis hun ville, men hvis hun ikke ville, skulle der betales medgift og i øvrigt skulle studenten være fri. Indtraf et tilsvarende tilfælde anden gang, skulle studenten relegeres efter at have været fængslet. Kollegiet rejste spørgsmål, om ikke denne bestemmelse burde udelades, og studenterne undergives de almindelige love på dette punkt.

Den 26. april 1665 beskikkedes Hans Svane, som i særlig grad havde kongens bevågenhed på grund af sin indsats for at skaffe kongen riget som arverige, til præsident for Konsistorium. Det var en ny titel. Al korrespondance til Universitetet foregik nu igennem Hans Svane, som altså fik en art mellemstilling som på engang Universitetets overrektor og kongens kommissær i universitetsanliggender. Svane havde allerede tidligere vist sin evne til at sætte sin vilje igennem overfor Konsistorium. Som regel fandt rektorskiftet sted den første eller anden torsdag efter pinse. Valget foregik som regel uden ydre indblanding. I 1664 gav valget dog anledning til vanskeligheder, da rektor Rasmus H. Brochmand døde midt i sin embedsperiode. Konsistorium ønskede, at prorektor overtog hvervet, mens Hans Svane, der som »ærkebiskop« allerede havde status som universitetets præsident, ønskede, at rektoratet tilfaldt den teologiske professor Nold. Efter flere afstemninger løstes problemet ved, at Svane fremkaldte en kongelig ordre om valg af Nold, der herefter valgtes den 10. november 1664.[133]

I årene efter 1660 var Hans Svane initiativtager i et forsøg på at styrke kirkens og gejstlighedens selvstændighed overfor centralstyrelsen i Danske Kancelli ved at foreslå, at der oprettedes et kirkeligt centralorgan, et særligt *Collegium Consistoriale,* hvorunder også Universitet, skole og fattigvæsen skulle

131. Rørdam, Da Mag 5.III, s. 199.
132. Se J. Lindbæk: *Aktstykker og oplysninger til Statskollegiets historie* I. 1903-04, s. 191-94. Tillige Rørdam, Da Mag 5.III, s. 200-202.
133. Smst., s. 250 f.

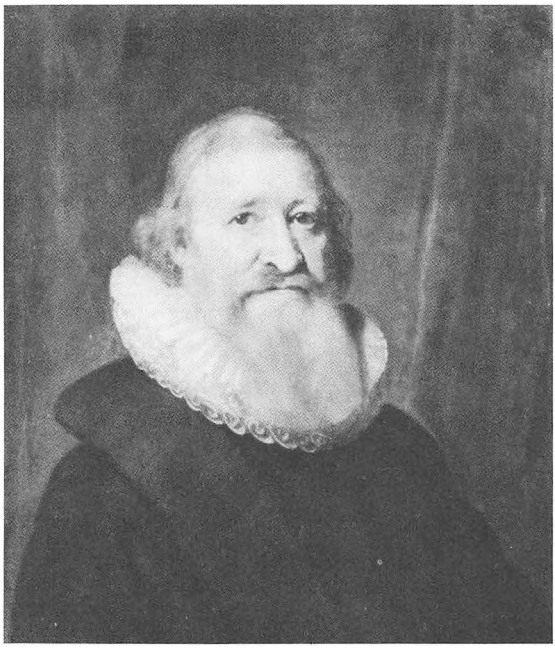

Fig. 51. Hans Svane (1606-1668) er en af hovedskikkelserne i Universitetets historie i 1600-årene. Han spillede en vigtig rolle i forbindelse med indførelsen af arveregeringen i 1660 og belønnedes derfor med titel af ærkebiskop og status som en art »overrektor« for Universitetet, hvis anliggender han søgte at styre med fast hånd. Maleri af Abraham Wuchters. Frederiksborg.

høre. Det blev imidlertid ikke til noget, så også Svane var afhængig af centraladministrationen. Selv i mindre sager måtte der indhentes forholdsordrer fra højeste sted. Det gjaldt f. eks. en indberetning i 1666 fra sognepræsten i Skævinge om, at en jordemoder havde forrettet nøddåb af barn med øl i stedet for vand. I en sådan sag turde Hans Svane, som han udtrykte det, »intet ordinere, med mindre han tilforn vidste Hans kongelige Majestæts nådige vilje«. Det var kommandovejen. Kongen bad herefter om Universitetets betænkning, som gik ud på, at dåben var »aldeles ugyldig, eftersom den quoad materiam ganske afviger fra sakramentets indstiftelse, som med blot og bar vand, uden nogen mikstur, hvor ved det og mister det indsatte elements navn, at det ikke længer kaldes vand...« Det anbefaledes derfor, at dåben burde gå om, og at jordemoderen blev straffet.[134]

Kongemagtens opfattelse af sin egen ophøjelse efter 1660 gav sig flere udslag i forhold til Universitetet. Den kom således frem i en ordre til Universitetet om i programmerne at indsætte en passus, som klart understregede, at kongemagten var kilde til al autoritet, også til kanslerens.[135]

134. *Bidrag til oplysning om den theologiske Embedsprøves Form og Omfang siden Reformationen,* ved H.F. Rørdam, Ny Kirkehistoriske Samlinger IV, 1860-62, s. 813 f.

135. Ordren lød således: »De potestate a Sacra Regia Majestate nobis ad id concessa, certiores facti a Cancellario, specificerende derhos hans navn og behørig titul., Academiae ab alta

Universitetet var i den tidlige enevælde under observation. Selvom bekræftelsen af de grundlæggende privilegier lod vente på sig, fik Universitetet dog en række særprivilegier, således på trykning af skolebøger (27. jan. 1666) foruden forskellige indtægter og afgiftsfritagelser.[136] Til gengæld inddrog kongen jagtretten på Universitets gods til fordel for sig selv (23. jan. 1666), og i 1667 blev det som nævnt forbudt studenterne at gå med kårde, hvorved åndens stridsmænd blev lidt mindre krigerisk udseende end de rigtige soldater, som København vrimlede med i de år. Samtidig indskærpedes Universitetets forpligtelser med hensyn til censurering af trykte skrifter, og Universitetets plads som statsinstitution understregedes dermed. Teologiske skrifter skulle ifølge et kongeligt åbent brev af 24. november 1665 gennemses og censureres af det teologiske fakultets censorer, og ved en forordning af 6. maj 1667 blev det fastslået, at »ingen i hvo det og være kan, må understå sig at lade noget trykke, forinden det tilforn udi Universitetet her i vores residensstad København er revideret og censureret af den professor, som decanus in facultate theologica, om det er en teologisk materie, det tilskikker, eller og, om det ikke vedkommer teologiam, da af dekanen i de andre fakulteter som materien hører hen til«. Yderligere bestemtes, at den censurerende dekans betænkning skulle trykkes forrest i bogen.

Det billede, som kilderne tegner af Universitetets status i overgangsårene 1660-1670, er dog som helhed ikke flatterende. Først ydmygelsen i Nikolaj Kirke, hvor professorerne blev sendt hjem, så de udeblevne privilegier og derefter beskikkelsen af Hans Svane som »ekstern« rektor. Det var stadig tydeligt, at der blev holdt øje med Universitetet, indtil det var blevet berøvet de sidste rester af akademisk frihed, og dets lærere var indkorporeret i det almindelige statslige embedshieraki.

Efter tronskiftet i 1670 synes normale tilstande igen at være ved at indfinde sig. Christian V bekræftede universitetsprivilegierne i et åbent brev af 6. oktober 1670, hvorved han, som det hed, fuldbyrdede, konfirmerede og stadfæstede alle Universitetets fundatser, privilegier, friheder og benådninger, som var givet af fremfarne konger for så vidt de ikke senere var ændret eller stred imod den enevældige regeringsform – men i virkeligheden stred blot den mindste rest af selvstyre mod den nu etablerede styreform, så bekræftelsen var i så henseende en ren formalitet, der ikke indeholdt nogen garanti for Universitetet. Samtidig tog Kongen Universitetets professorer under sin

memorata Sacra Regia Mte constituto Patrono. Dermed sker vor vilje«. Se Rørdam, Da Mag 5.III, s. 206.

136. Matzen I, s. 95.

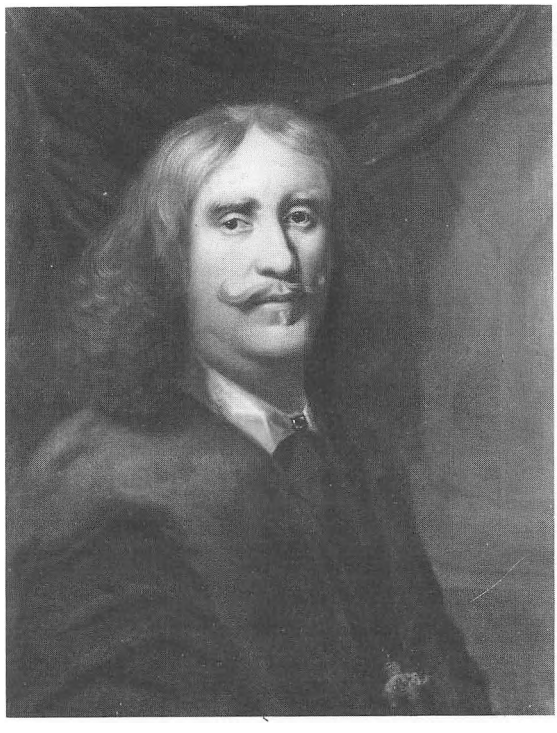

Fig. 52. Peder Reedtz (1614-74) var den sidste af den gamle adels mænd, som fungerede som patron for Universitetet. Reedtz havde under forhandlingerne om arveregeringens indførelse haft en vis indflydelse som mægler mellem rigsråd og konge, og han belønnedes herfor med kanslerposten i 1660. I 1661 blev han universitetspatron. Han var en af den ældre enevældes ledende mænd som kancelliets chef, men han blev skudt til side af Griffenfeld efter Christian V's tronbestigelse i 1670. Maleri af ubekendt kunstner. KU.

beskyttelse og bekræftede deres embedsudnævnelser. Det blev herefter skik ved tronskifter at bekræfte professorernes kaldsbrev.

Efter det næste tronskifte stadfæstede Frederik IV ved åbent brev af 15. februar 1701 Universitetets privilegier i en form, som herefter var den, som anvendtes indtil 1849.[137]

Under den tidlige enevælde havde kongen sjældent blandet sig i Universitetets indre anliggender. Det var kanslerens opgave. Efter 1660 var det dog kongen, der udnævnte professorerne, som også fik deres plads i rangordenen ligesom andre kongelige embedsmænd. Først i 1700-årene blev styrelsen således koncentreret i kongens person, at beslutninger i universitetsanliggender i almindelighed blev truffet ved kongelig resolution.

Det gamle kanslerembede faldt bort med statsomvæltningen i 1660. Hvervet som Universitetets kansler eller patron var efter 1660 knyttet til rigskanslerembedet, og det blev i enevældens første år varetaget af Peder Reedtz. Han efterfulgtes i 1674 som rigskansler af Peder Griffenfeld, der, som det straks skal omtales, med stor energi fulgte Universitetet og tog flere nye

137. Se Rørdam, Da Mag 5.III, s. 238, Frederik IV's stadfæstelse af Universitetets privilegier.

initiativer. Efter hans fald i 1676 varetoges forretningerne af Frederik Ahlefeldt og vicekanslerne, herunder Michael Wibe, som fungerede efter Ahlefeldts død 1686, indtil han afløstes af Conrad Reventlow, der var kansler indtil 1708. At hvervet som Universitetspatron fulgte med kanslerhvervet, fulgte ikke af de officielle instrukser for dette embede, førend det i kancelliinstruksen 1703 om storkansleren hedder, at han skal have »inspektion så vel over vort kgl. Akademi som over Universitetet«.

Conrad Reventlow var i 1699 blevet storkansler, men dette embede blev ikke genbesat ved hans død. Universitetet havde herefter ingen særlig kansler, førend Ditlev Wibe, der var gehejmeråd og oversekretær i Kancelliet, den 7. marts 1718 udtrykkeligt beskikkedes som universitetets patron – en betegnelse, som var blevet anvendt tidligere, men som først nu fik selvstændig betydning, efter at hvervet ikke længere var forbundet med embedet som kansler. I beskikkelsesbrevet opregnes patronens pligter, således at føre tilsyn med »de boglige kunsters exkolering, flor og opkomst«, med administrationen af de økonomiske midler, at der årligt fra rektor blev aflagt beretning om Universitetets og de enkelte fakulteters forhold samt med, at kun kvalificerede personer beskikkedes som professorer. I 1721 blev den nye storkansler U.A. von Holstein beskikket som universitetspatron. Han fik ingen umiddelbar efterfølger, men efter en kort vakance beskikkedes i 1731 Iver Rosenkrantz som ny patron, og han blev, som det skal omtales nedenfor, dermed den, som kom til at stå for rekonstruktionen efter branden i 1728.[138]

UNIVERSITETET UNDER DEN ÆLDRE ENEVÆLDE

Kongens nye professorer

I enevældens store lovbog Danske Lov fra 1683 omtales Universitetet som »Kongens Universitet«, og dets professorer blev nu også i endnu højere grad end før kongens professorer. Kongen udnævnte ifølge Kongelovens art. IV selv »alle betjente, høje og lave«, og det gjaldt også professorerne. Universitetet blev integreret i det almindelige statsstyre, som måtte betragte enhver form for selvstændighed som en anomali.

Under enevælden blev det skik at udgive såkaldte ventebreve, der gav ret til senere ledige embeder. Den yngste Thomas Bartholin deponerede allerede, da han kun var 14 år gammel. Han blev professor designatus politices et

138. Matzen I, s. 159.

historiarum, da han var 18 år, men efter en rejse til Tyskland blev han antiqvarius regius i 1684. [139] Undertiden designeredes den pågældende som medlem af to fakulteter. Da Cosmus Bornemann fik kaldsbrev som tredje juridiske professor i 1667, fik han yderligere lovning på det første ledige embede i det filosofiske fakultet, indtil han kunne tiltræde et ordinært juridisk professorat.[140] Helt almindeligt blev det, at der indrømmedes nyudnævnte professorer i det filosofiske fakultet ret til at ascendere, efterhånden som bedre aflagte filosofiske professorater eller stillinger i de højere fakulteter blev ledige. En lang række af professorerne i de højere fakulteter begyndte derfor deres akademiske løbebane i det filosofiske fakultet, mens andre skiftede fagområde inden for dette fakultet. Således skiftede f.eks. Rasmus Vinding i 1661 fra græsk til historie og geografi og Ludvig Holberg i 1720 fra metafysik til disse fag. En sådan mulighed for at forny sig ved at skifte fagområde behøvede ikke uden videre at være til skade for undervisningen. Faglig bredde er en god egenskab. Men betænkeligt kunne det være, når der var tale om, at professorerne blot vikarierede for hinanden i kortere perioder. Det mente i hvert fald Christian V's historiograf Riegels, som giver følgende satiriske fremstilling af Universitetets forhold i slutningen af det 17. århundrede, hvor forelæsningsfritagelse og vikartimer tilsyneladende hørte til dagens orden:

»Af professorerne ved Københavns universitet var Lassenius, Resenius, Scavenius, Rømer, de to Bartholiner, entledigede fra deres professoraters forvaltning. Kongen brugte dem i andre embeder; og når slig dispensation fra kancelliet blev sendt til universitetet, hed det ex.gr.: Resenius er fra consistorii academici oneribus (forpligtelser) forlovet og forskånet, og skal dog nyde decimals og distributs og alt andet uvisse, som i akademiet falder; dog skal en ham nærmeste professor i collegio consistoriali påtage sig hans partes. Med andre ord: hans nabo skal kunne lære hans videnskab, fordi han tilligemed ham er i consistorio. Thi, hvo her er inde, kan lære alle videnskaber fra sig, når kongen befaler. Så herligt et sted søges vist forgæves på jorden; det findes ikke uden i Kannikkestrædet i København«.[141]

Som det fremgår af Riegels bemærkninger, benyttedes flere af professorerne til løsningen af hverv, hvor der nu var behov for borgerlige kræfter. Juristen Peder Lauridsen Scavenius blev generalprokurør og dermed centraladministrationens juridiske rådgiver, en stilling, hvortil der også senere flere gange rekrutteredes juridiske professorer. Rasmus Vinding, professor i græsk, senere historie, blev højesteretsassessor og gjorde udkast til Danske Lov, som

139. Smst., s. 182.
140. Matzen II, s. 24.
141. Nyerup, 3.II, s. 177 f.

Fig. 53. På dette billede ses botanikeren og lægen, professor Simon Paulli, der overrækker kongen, Frederik III, et værk. Blandt kongens mænd ses th. Peder Reedtz, som var Universitetets kansler. Den ydmygt knælende professor giver et godt indtryk af den lærde stands underdanige holdning overfor det nye styre. Stik af Albert Haelwegh, 1667.

lovarbejdet kom til at bygge på. Den store naturvidenskabsmand Ole Rømer blev af regeringen sat til at løse en lang række opgaver. Samtidig med Danske Lov i 1683 indførtes et ensartet mål- og vægtsystem, som var Rømers værk. Han deltog også i det store opmålings- og matrikuleringsarbejde vedrørende landets faste ejendom, og i 1705 belønnedes han med posterne som borgmester og som politimester i København. Der var mange veje, som førte bort fra Universitetet.

Kongens indflydelse på Universitetets rekrutteringspolitik var stadigt stigende. Et blik på udnævnelserne og andre ekspeditioner vedrørende Universitetets lærerkorps viser, at det nu er kongen, som træffer afgørelserne. Det blev også snart et helt nyt akademisk lærerkorps, som altså kunne takke kongen og ikke Universitetet for udnævnelsen. Kongen tog også stilling til Universitetets interne forhold, når han den 3. juli 1662 som sin »nådigste vilje og befaling« bestemte, at professorer, som ikke havde sæde i konsistorium, kunne rykke op i dette, efterhånden som ældre professorer frigjordes for deres pligter og ikke længere gav møde her.[142]

Udnævnelsesmønstret i enevældens første år så således ud:

142. Smst., s. 195-235.

3. februar 1662 beskikkede kongen præsten ved den tyske kirke Daniel Pfeiff til professor i teologi og 24. maj s.å. Willum Worm til professor i fysik med oprykningsret efter Ole Borch. Den 26. maj 1662 beskikkedes Henrik Paulli til professor i anatomi. 1. juli 1662 beskikkedes Jørgen Ejlersen til professor i stedet for Rasmus Brochmand »uden foregående disputation«. Den 29. august 1664 meddelte kongen Universitetet, at Rasmus Vinding, som var professor i historie og geografi, var blevet udnævnt til højesteretsdommer, og Jakob Paulli blev beskikket til at varetage Vindings forelæsninger i historie. Det kom dog kun til at vare kort, for allerede 1. november fik Paulli tilladelse til at rejse i tre år til udlandet »for at erlange der med desto større kapacitet i hans studiis og den ham anbetroede profession«. Han skulle dog finde en afløser. Den 23. maj 1665 beskikkedes slotspræsten Matthias Foss til professor i teologi. Den 9. oktober 1665 beskikkedes Willum Worm til professor i medicin og den 8. november 1665 Oluf Eriksen Torm til professor i orientalske sprog. Den 15. september 1668 beskikkedes professor Jens Bircherod i græsk til teologisk professor, og Matthias Jakobsen beskikkedes den 28. oktober til profesor i græsk. Den 18. november bekikkedes professor Witzleben fra akademiet i Sorø til teologisk professor i København. Det er iøvrigt ikke meget, der fremgår af Universitetets annaler, om forbindelsen til det i 1623 oprettede adelige Ridderakademi i Sorø. Lærer- og studenterkorpset var som tidligere nævnt et ganske andet, men i enkelte tilfælde ser vi dog lærere komme fra Sorø til København.

Den 30. august 1670 beskikkedes Jørgen Hansen til professor i orientalske sprog. Det var en lærd mand. Om hans tale ved Universitetets årsfest den 31. oktober 1673 bemærker Jens Bircherod i sine dagbøger, at talen var »mere hebræisk end latin, så at ganske få tilhørere kunne forstå den«. En ikke ukendt situation i den lærde verden. Den 27. oktober 1674 beskikkes Caspar Bartholin til professor i anatomi og samme dag Holger Jacobæus til professor i historie og geografi. Den 10. april 1676 ansættes Christoffer Bartholin i matematik. 8. februar 1677 designeres Povl Vinding til professor i filosofi og den 27. april Thomas Bartholin som professor i politik og historie – begge med oprykningsret. Kongen bestemte altså nu, hvorledes pladserne skulle fordeles. Den 26. marts 1678 fik Rasmus Bartholin bevilget undervisningsfritagelse, så at han helt kunne hellige sig sin forskning. Den 10. august samme år beskikkedes Johannes Lassenius i teologi og i marts 1681 Holger Jakobæus til Secundus Anatomicus. Den 12. december 1682 beskikkedes Hans Wandal til professor i hebraisk med ekstraordinært sæde i det teologiske fakultet og med oprykningsret, når et teologisk professorat blev ledigt. Den sædvanlige formel, som anvendtes her og i andre tilfælde, hvor mere regelrette

brud på den gamle orden fandt sted, var at »Fundationes, Leges, Statuta og consuetudines Academiæ laudabiles, salvis omnium professorum juribus, hermed i alle måder uforkrænkede bliver«.

Ligeledes den 12. december 1682 beskikkedes Caspar Bartholin i matematik med oprykningsret. Den 1. december 1683 beskikkedes H.G. Masius som ekstraordinær teologisk professor. Den 25. november 1684 fik Thomas Bartholin ret til at rykke op i det juridiske fakultet efter Cosmus Bornemann, mens kommunitetsprovsten Jens Bircherod beskikkedes som designeret professor i det filosofiske fakultet og den 1. september 1688 meddelte kongen, »at det skal forblive ved det brev Wandalinus haver bekommet, og han at succedere Noldio«. Den 6. april 1689 beskikkedes Christian Reitzer som filosofisk professor med ret til senere at indtræde i det juridiske fakultet efter Thomas Bartholin. Den 26. oktober 1689 beskikkes Hans Steenbuch i det filosofiske fakultet med oprykningsret til det teologiske.

Griffenfeld som universitetskansler

Peder Griffenfeld var i årene umiddelbart efter Christian V's i tronbestigelse i 1670 hurtigt blevet landets mægtigste mand efter kongen. Som rigskansler var han indehaver af en række af landets vigtigste embeder, og værdigheden som Universitetets patron syntes kun at være en mindre del af hans magtsfære.

Universitetet bestræbte sig i enevældens første år naturligt for et godt forhold til sin foresatte, denne indflydelsesrige mand, der på sin side også nærede stor interesse for at deltage i universitetspolitikken.[143] Allerede den 1. januar 1671 er det regnskab dateret, som viser professorernes bidrag til indkøbet af et guldbæger til Griffenfeld,[144] og den 24. august 1674 kulminerede Universitetets forsøg på tilpasning til de nye forhold. Anledningen var Griffenfelds fødselsdag, som var valgt til den officielle markering af Griffenfelds værdighed som universitetskansler. Her holdt Thomas Bartholin, Universitetets bedste bud på en orator i den gamle stil, en hyldesttale, der i sandhed kan kaldes en »panegyrica Oratio«. Et par citater fra talen skulle være nok til at genskabe stemningen: »...sådan hædrer akademiet dig, du glorværdige, fordum som den udvalgte, herlige yngling, nu som sin mæcenas...«. Og videre: »Her viges ikke for skriftkloge, ikke for lovkyndige, ikke for filosoffer, i alle videnskaber er du hjemme...« Griffenfeld sammenlignes med

143. Nyerup, 3.II, s. 187.
144. Rørdam, Da Mag 5.III, s. 216.

Fig. 54. Peder Griffenfeld (1635-1699) var den første af Universitetets gamle studenter, der avancerede til høje poster i statsstyret, herunder også kanslerposten, som han dog kun nåede at varetage i to år. Griffenfeld var imidlertid ivrigt optaget af Universitetet og ønskede at holde et vågent øje med dets virksomhed. Han ønskede ugentlige rapporter om forelæsningsvirksomheden, og at de studerendes filosofiske kundskaber styrkedes. Maleri af Abraham Wuchters. Universitetet.

Apollon og den romerske Mæcenas. Bartholin spiller på Griffenfelds våbenmærke – fabeldyret griffen – når han fremhæver, at »Vor himmel har frembragt, hvad oldtiden holdt for en fabel. Den betroede ring gjorde Caesars Maecenas til kansler, vor Maecenas blev det ved Christians segl, så at i den ene grif – ikke nogen fabelagtig, ikke tilhørende en anden verden, men vidunderlig givet de nordiske lande – strålede Danmarks storkansler, for de lærde en Mæcenas, for andre en Hercules, stærkere end loven, mere dyrebar end guld, for alle en Apollo, den Gud, hvem griffene fordum i Indien siges at have været helligede på grund af deres visdom.«[145] Ved samme lejlighed kaldtes Griffenfeld – der var Universitetets første kansler uden tilknytning til den gamle adel og tillige den første kansler, som selv engang havde studeret på Frue Plads – den mest lærde kansler, Danmark nogensinde havde haft.

145. Talen citeret fra O. Wolff: *Peder Griffenfelds Levnet,* 1820, s. 195-197. Sml. A.D. Jørgensen: *Peder Schumacher Griffenfeld* II, 1894, s 185-190, hvor også omtales højtideligheden i forbindelse med kreeringen af 11 nye teologiske doktorer den 10. juni 1675 – en fest, som også udspillede sig med Griffenfeld som centrum. Som tak for sin indsats modtog han af doktorerne et guldbæger med en grif på låget.

Griffenfelds interesse for Universitetet viste sig kort efter i et initiativ til en forbedring af eksamensordningen. I 1675[146] indførtes – formentlig hovedsagelig på hans initiativ – den filosofiske eksamen, som afholdtes første gang den 14. oktober samme år. Baggrunden for indførelsen af denne eksamen var, at de studerende fandtes for ukyndige i de filosofiske fag, og prøven fik derfor karakter af en garanti for, at de studerende, inden de begyndte deres fagstudium, havde en almen baggrund af viden.[147] Noget lignende havde været overvejet i 1640-erne, men planerne om en »Attestatio philosophica« var dengang blevet opgivet.[148] Griffenfelds ønsker i så henseende refereres af rektor i et konsistoriemøde, hvor det indskærpes, at kansleren ønsker, at der flittigt afholdes disputereøvelser, og som et andet punkt, at de, der indstiller sig til *examen philosophicum* eksamineres i grammatik, logik og fysik samt etik foruden grundprincipperne i aritmetikken og den sfæriske geometri. Hertil kom yderligere matematik, astronomi, geografi og metafysik.[149] De nærmere regler fastsattes ved åbent brev fra kongen af 17. marts 1675, der taler om den »barbaris og grov uvidenheds mærke udi disse vore kongeriger og lande«, som kunne være at befrygte på grund af studenternes manglende filosofiske kundskaber.

Griffenfeld var formentlig Universitetets skrappeste kansler. I januar 1676 gik han så vidt i sin iver for at følge med i, hvad der skete på Universitetet, at han krævede en ugentlig indberetning om, hvad der blev forelæst på Universitetet.[150] Dette krav fik professorerne dog knap mulighed for at indfri. Den 11. marts 1676 blev Griffenfeld styrtet, og Frederik Ahlefeldt var i de følgende ti år patron. Også i hans patronatstid lød kravet om, at professorerne passede deres undervisning – eller som det hed i 1681, at professorerne »ville lade se større *fervorem in docendo*«,[151] men om en så intens kontrol som i Griffenfelds tid blev der ikke tale, hverken under ham eller hans efterfølgere, tværtimod. Universitetet kom til at stå svagt i de travle topembedsmænds bevidsthed.

146. Reskript 17. marts 1675 trykt i Ny Kirkehistoriske Samlinger IV, 1860-62, s. 638.
147. Rørdam, Da Mag 5.III, s. 218.
148. Bidrag til oplysning om den theologiske Embedsprøves Form og Omfang siden Reformationen, ved H.F. Rørdam, Ny Kirkehistoriske Samlinger IV, 1860-62, s. 636.
149. Matzen I, s. 156 og Matzen II, s. 164 f.
150. Matzen I, s. 157.
151. Matzen, sst.

Fig. 55. Efter Griffenfelds fald i 1676 overtog Frederik Ahlefeldt (1623-1686) hvervet som Universitetets kansler. Maleri på Tranekær slot.

»Den honnette ambition«.

I 1671 var indført en rangordning, som i 1679 udstedtes i ny skikkelse. Rangforordningen var et led i ordningen af embedshierarkiet i et system af rangklasser med statens højeste embedsmænd i toppen af rangpyramiden. Rang og embede knyttedes sammen, men hele samfundet blev på den måde underordnet kongemagten, og den gamle adel, som ikke havde embeder, blev helt marginaliseret. Professorerne stod i første omgang udenfor rangsystemet, men i 1679 fik også professorerne rang. Det skete ved et kongebrev, hvori det bl.a. hed: »at med dette åbne brev og patent bevilges og forundes vore professores, så mange af dem, som allerede er assessores i *collegio consistoriali*, såvelsom de, som herefter ved livs og levneds skikelighed kan fortjene, efter akademiets fundatser og kongelige derom allernådigste udgangne forordningers videre anledning, udi samme *collegio constitoriali* assessores at blive, for dem deres hustruer og børn, alle de privilegier, herligheder og benådninger, som vores egne betjente, efter de dem allernådigst givne privilegier, dateret København den ll. februar sidst forleden, og andre af adel heri udi vore riger og lande, nu nyde og haver, eller herefter nyde og bekomme kunne«. Om

rektors rang hed det, at »Og skal *rector academiæ* som *pro tempore* er, eller herefter blivendes vorder, udi alle ærlige, adelige, gejstlige og verdslige forsamlinger og samkvem, nyde sin rang udi sæde og gang næst efter superintendenter her over Sjællands stift, undtagen på *consistorio*, og når *functiones academicæ* forefalder, da han den at nyde på samme måde, som af alders tid brugeligt været haver...« De andre professorers rang bestemtes således, at »professores, som er assessores i *collegio consistoriali*, såvelsom de, der efter vores elskelige kære hr. faders sal. og højlovligst ihukommelse, samt vores egen allernådigste brev og befalning, allerede iblandt *facultatis juridicæ* og *medicæ professores* deres sted og sæde taget haver, at nyde deres rang imellem sig selv således, som den nu er, og fremdeles enhver efter sit senium, næst efter assessores udi vores kancelli-collegio, og ellers udi det øvrige i allemåder æres, agtes, og ansees lig ved vore egne betjente og andre af den adelige stand, som forskrevet står«.[152]

Professorerne var hermed indordnet i rangstatens system af over- og underordnede embedsmænd. Rektor var placeret i rang efter Sjællands biskop, og de øvrige professorer, under forudsætning af medlemsskab af Konsistorium havde rang efter assessorer i Kancelliet – altså nærmest kontorchefrang. Var noget af den akademiske frihed hermed gået tabt? Det mente ophavsmanden til en anekdote, der bringes af Nyerup:

»År 1673 blev der holdt et stort bryllup på Bryggernes Laugshus. Her måtte nogle tilstedeværende berømte og værdige profesorer, efter sigende skulle det være Thomas Bartholin og Willum Worm, lide den tort, at to unge sekretærer, der kort tid forinden var gået på kollegium hos dem, men nu var rangspersoner, havde fordansen for dem. De beklagede sig til kansleren Griffenfeld og bad ham råde bod på denne ulempe og inconveniens ved at give dem rang. Griffenfeld svarede dem: »I gode mænd har ved Eders fortjenester erhvervet nok af den ære I er tjent med, og det både inden- og udenlands. Den hæder kan kongen ikke forøge; og hvad mig angår, jeg ærer Jer altid højere end andre, der har rang og titel, men må stå udenfor, når jeg lader Jer komme ind. Nogen anden rang under og ønsker jeg Jer ikke, og vil heller aldrig søge at hjælpe Jer dertil, da jeg forudseer, at det ville blive Universitetets ruin. Bliver I mere end det I nu er, vil I snart høre op med at være det, I nu er og bør være«.[153]

Om denne anekdote er andet end en senere tids efterrationalisering, turde være tvivlsomt. Enevældens rangstat fordrede, at alle statens tjenere var indpasset i rangsystemet. Også professorerne var embedsmænd, så de måtte

152. Nyerup 3.II, s. 190-192.
153. Smst., s. 189-190.

følge trop – og det har de næppe haft noget imod. I det enevældige rangsystem kunne selv en håndværker ende som dr.med. og professor og dermed som rangsperson. Det gjorde Johannes de Buchwald, der i 1680 blev barbersvend og i 1717 professor medicinæ.

Professorernens rang indbyrdes med hensyn til at nyde akademiske fordele var blevet fastsat den 19. juli 1675. Af Acta consistorii fremgår, at der ved tildeling af professorresidens skulle lægges vægt på anciennitet i Konsistorium, mens der i andre tilfælde lagdes vægt på både embedsalder og anciennitet i Konsistorium. De forskellige anciennitetsbegreber forklaredes således, at *Senium Academicum* har »den som er først kaldet til academiet og først har nydt stipendium; senium consistoriale har den som først har haft votum in consistorio. *Senium academico-consistoriale* er, når to er begge i consistorio, da har den senium academico-consistoriale, som har senium academicum«.[154]

Tamperretten

I en bekendt scene i Ludvig Holbergs komedie »Mascarade« belærer Henrik den forelskede Leander om konsekvenserne af at bryde et ægteskabsløfte. Sagen vil blive indbragt for »rektor og professoribus«. Det var en ny funktion, som Konsistorium havde fået i 1681, idet Universitetets styrende organ blev en hovedbestanddel af tamperretten for Sjælland. Det beholdt denne funktion indtil oprettelsen af Københavns Hof- og Stadsret i 1771.

Efter reformationen var domsmyndigheden i ægteskabssager overgået til domkapitlerne, som dømte sammen med lensmanden i domkirkebyerne. De professorer ved Universitetet, som var indehavere af domkirkens kanonikater, måtte herefter rejse til Roskilde de fire gange om året, der holdtes tamperret – ordet er en forvanskning af de årlige terminer anni quattuor tempora. I 1681 lykkedes det professorerne at få tamperretten flyttet til København. Konsistorium trådte i stedet for kapitlet og udgjorde sammen med stiftamtmanden over Københavns amt tamperretten for Sjællands stift. Stiftamtmanden var rettens formand, og i forhandlingerne deltog både de professorer, som var medlemmer af konsistorium, og ekstrakonsistorialerne. Biskoppen var dog fritaget for at deltage.

Sager om brudt ægteskabsløfte hørte til dem, som hyppigt forelagdes retten, der fastholdt, at løfte om ægteskab forpligtede til ægteskabs indgåelse. Dommene blev afsagt i overensstemmelse hermed, som da Bodille, for

154. Smst., s. 192.

eksempel, for retten havde indkaldt Peter Brandt til ægteskabsløftes fuldbyrdelse. Hun kunne bevise, at Peter gennem 20 år i breve havde lovet hende ægteskab og beråbt sig på, at Gud selv havde samlet deres hjerter, såvel som hun ved attest kunne dokumentere, at bryllupsdagen var berammet. Da samme Peter ikke var i stand til at finde en lovmæssig undskyldning – lige så lidt som han havde det ringeste på hendes person at sige, lød tamperrettens dom den 18. september 1737 på, at han burde ifølge af samme sit ægteskabsløfte fuldbyrde ægteskabet med Bodille – og det inden 2 måneder.[155] Konsistoriums virksomhed som ægteskabsdomstol skal ikke berøres nærmere her. På Rigsarkivet opbevares de tætskrevne protokoller fra denne ret, hvor mangen en familietragedie har fundet sin retlige afgørelse. De indeholder et rigt materiale om tiden og dens mennesker i 1600- og 1700-årenes Danmark.

Universitetet og Danske Lov 1683

En del af Universitetets virksomhed fik et nyt lovgrundlag med Danske Lov af 1683 – enevældens store lovgivningsbedrift. Her optoges i anden bog blandt bestemmelserne om gejstligheden, et kapitel 20 »Om professoribus«. Disputatskravet fra Novellæ Constitutiones indskærpedes her som den første bestemmelse. I andre bestemmelser blev pligten til at »gøre deres embede efter fundatsen og Constitutionibus Academiæ med flid og troskab« og at holde forelæsninger, disputationer samt et øje med de studerende slået fast. Det skulle påses, at de studenter, som optoges, »have nået det mål i deres lærdom, som om skolerne foreskrevet er« (201-3), og at filosofikum var afholdt fire gange årligt (20-14). Efter et par særbestemmelser om teologisk embedseksamen – attestats – fremhæves, at der ikke måtte gives vidnesbyrd eller anbefaling af en student, som ikke i to år regelmæssigt havde fulgt sine studier.

I Danske Lov 2-18-7 i kapitlet om skolerne hed det om skolemestrene i latinskolerne, at de skulle holde øje med de elever, som var fyldt 16 år, og »see grangiveligen til, hvilke der kunne til Gavns lære andre, hvad de selv af deres studering have lært, og de som synes det at kunne giøre og have nået det Mål i deres lærdom, som dem i skolerne foreskrevet er«. Når det var tilfældet, måtte de sende dem til »Kongens Universitet med et kort og sandfærdigt testimonio om deres forhold i Skolen«.

I kapitel 21 gentoges kravet om, at trykte skrifter gennemses af dekanen i det fakultet ved Universitetet, hvorunder emnet hører, og at der forinden

155. Matzen I, s. 226-228.

Fig. 56 og 57. Danske Lov fra 1683 er enevældens store lovbog med regler om rettergang, kirke og skole samt dagliglivets retsforhold og strafferetten. I anden bog om »Gejstligheden og dens personer« finder vi også bestemmelser om Universitetets professorer. Meget i lovbogen byggede på ældre ret, men mange bestemmelser og hele systematikken var ny. Med Danske Lov skabtes retsenhed i landet, så det var med stolthed, at kongen, Christian V, kunne lægge navn og portræt til lovbogen. Titelkobber og Titelblad.

trykningen forelå en bedømmelse af dets egnethed, og at denne blev trykt, foran selve skriftet.

I Danske Lovs første bog (1-2-14) fastholdtes Konsistorium som professornes og studenternes værneting.[156]

Indirekte havde Universitetet ydet et stort bidrag til lovbogens tilblivelse, idet det var et udkast fra en af Universitetets professorer, Rasmus Vinding, der havde dannet grundlag for loven i dens endelige skikkelse. Vinding var oprindelig professor i græsk, senere i historie og geografi. Han stod Griffenfeld nær, og det skyldtes dennes indflydelse – og blik for talent – at Vindings lovudkast nød særlig fremme i det kommissionsarbejde, der gik forud for Danske Lov. Siden 1664 havde Vinding virket som højesteretsdommer, og såvel hans arbejdsevne som indsigt var en væsentlig forudsætning for at

156. Heri gjordes dog ved fd. 13. maj 1702 en indskrænkning, idet alle gejstlige og verdslige i København herefter skulle stå til rette for politiretten i politisager, sml. Matzen I, s. 330.

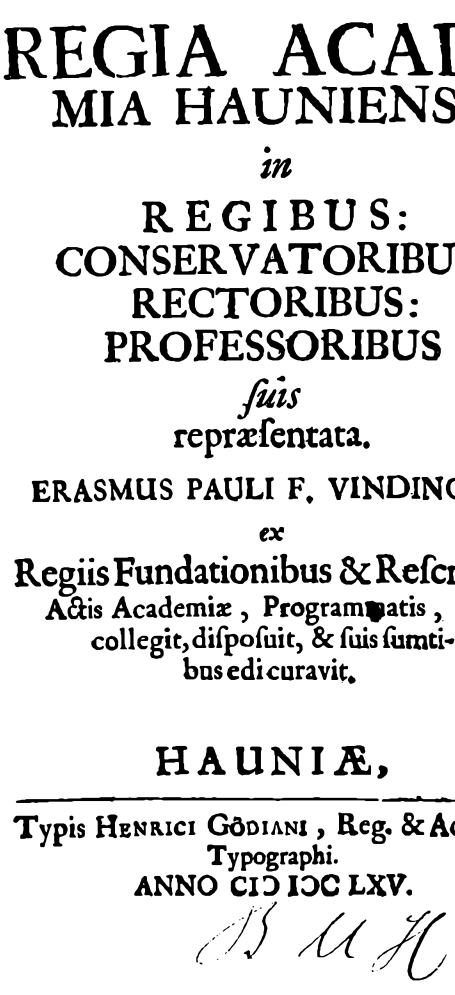

REGIA ACADE-
MIA HAUNIENSIS
in
REGIBUS:
CONSERVATORIBUS:
RECTORIBUS:
PROFESSORIBUS
ſuis
repræſentata.
ERASMUS PAULI F. VINDINGIUS
ex
Regiis Fundationibus & Reſcriptis,
Actis Academiæ, Programmatis, &c.
collegit, diſpoſuit, & ſuis ſumtibus edi curavit.
HAUNIÆ,
Typis HENRICI GÖDIANI, Reg. & Academ. Typographi.
ANNO CIↃ IↃC LXV.

Fig. 58. Rasmus Vinding (1615-1684) havde været rektor i Sorø inden han i 1648 beskikkedes som professor i græsk og fra 1661 i historie og geografi. Vinding var en juridisk naturbegavelse, og han fritoges i 1674 for sine forelæsningsforpligtelser for at kunne virke som dommer i Højesteret. Som medlem af de vekslende lov- og revisionskommissioner, som forberedte Danske Lov, havde Vinding gjort en stor indsats, og lovbogen kom til at bygge på et udkast af ham. Allerede i 1640 havde Vinding ytret sig for arvekongedømmet, og han stod efter enevældens indførelse Griffenfeld nær. Hans forfatterskab omfatter filologiske afhandlinger og et skrift om Universitetet fra 1665, Regia Academia Hauniensis med omtale af Universitetets lærere.

lovarbejdet kunne gennemføres. Også andre af professorerne havde på forskellige stadier af lovarbejdet været med, således juristerne P.L. Scavenius og P.H. Resen samt for så vidt angik netop anden bog om religionen og gejstligheden de teologiske professorer Hans Wandal og Christian Nold og på et senere stadium af arbejdet Hans Bagger.

Et Universitet i stagnation

En ny fundats for Universitetet, som ville have været et naturligt led i den tidlige enevældes reformer, kom ikke. I 1691 nedsattes ganske vist en

kommission for at overveje mulige ændringer i Universitetets retsgrundlag. Kommissionen fremkom med et udkast, men af grunde, som vi ikke kender, blev det henlagt. At det ikke blev til noget med at give Universitetet et nyt regelgrundlag, er imidlertid blot et af flere vidnesbyrd om, at en stagnationsperiode var indtrådt. Fundatsudkastet er omtalt flere gange i det foregående, hvor det kaster lys over Universitetets forhold i samtiden, men er ellers især af interesse ved at vise, hvorledes en del af de reformer, som blev gennemført i 1732, allerede var forudset i 1691.

Udkastet til nye bestemmelser for universitetet var udarbejdet af en kommission, hvori professorerne Willum Worm, Hans Bagger, Rasmus Bartholin, Poul Vinding, Hans Wandal og Caspar Bartholin var blevet opfordret til at indtræde. Opgaven var den »at opsette en concept til en ny og forbedret fundats for Universitetet, som den nu efter forgangne forandringer sig bedst kunne skikke«. Det skulle ske efter en nøje gennemgang af Universitets arkiv for at konstatere, hvilke forandringer der var sket. Udkastet, som er inddelt i 15 kapitler, er ikke underskrevet af Hans Bagger, hvilket tyder på, at det først lå færdigt efter dennes død i august 1693. Om forslaget overhovedet kom til overvejelse, vides lige så lidt som, hvem der var initiativtager til kommissionens nedsættelse.[157]

Udkastet indledes med et kapitel, som foreholder professorerne deres pligt til at foranstalte undervisning, således en time dagligt tre af ugens dage samt disputationsøvelser og private uddybende »collegia«. Der læstes hele året bortset fra ferieperioden i august, en uge i slutningen af september og begyndelsen af oktober, »ved Dionysii Marked« samt jule-, fastelavns-, påske- og pinseferierne. Med hensyn til undervisningens indhold gentages advarslen mod dikteren, og det fremhæves, at »hver professor skal betjene den profession, som han befindes dygtig til, efter rektors og consistorii tykke, og læse det, som kan være mest nyttigt for ungdommen, og det med den korthed, at de, så vidt muligt, på et års tid eller to kan fuldende den materie, som de har begyndt, efterdi studiosi ikke længe forbliver på Universitetet, at de kan opbie, indtil de vidtløftige traktaters forklaring kan fuldende«. Undervisningstiden var altså kort, og det gjaldt om at udnytte den godt. Større akademiske fordringer synes derimod ikke at blive stillet. Fundatsen giver en oversigt over de enkelte professorers forelæsningsgrundlag, som er holdt i meget almindelige vendinger. Aristoteles spillede en mindre rolle i undervisningen end i århundredets begyndelse. En væsentlig ændring var sket især i

157. Udkastet er gengivet hos William Norvin: *Københavns Universitet i Reformationens og Orthodoxiens Tidsalder II*, 1937, s. 83-112. Om kommissionsarbejdet, se smst., bd. I, s. 45-48.

opgaverne for den juridiske professor, som skulle forelæse over den nye naturret og sammenligne den med dansk ret og romerretten.

Yderligere indeholder fundatsudkastet bestemmelser om disputationerne. Det indskærpes, at de skal holdes flittigt. Eksaminernes antal var begrænset til den filosofiske eksamen, baccalaurgraden for »de bedste ingenia«, som ville forfremmes til stillinger i skolevæsenet, og den i 1629 indførte teologiske attestats. Om denne og om promotionerne af baccalavrerne fandtes udførlige bestemmelser. Desuden fandtes bestemmelser om promotion af magistre og doktorer. Disse grader knyttede sig til traditionerne ved de gamle europæiske universiteter, og også højtideligheden ved promotionen fulgte et almindeligt europæisk mønster. Ved begge disse promotionsakter holdtes taler, og promovenderne modtog »bøger, først lukkede, siden åbne«, dernæst satte promotor »en guldring på fingeren, en rød bonnet på hovedet forklarendes hos en hver af disse, hvad de have at bemærke«. Efter promotionerne var det skik, at en af de promoverede holdt en takketale.

Det var forbundet med betydelige udgifter at erhverve en akademisk grad ved Universitetet. I sin dagbog for 17. juni 1675 skriver Jens Bircherod, at hans fars udgifter til den teologiske doktorpromotion beløb sig til den betragtelige sum af 230 rigsdaler og 3 sk.[158] Og så kunne der yderligere, som han skriver, løbe udgifter på »til dem af kongens livgarde, som gik omkring og regalerede mig og de andre promotos med deres kranse« – en form for tiggeri, der var udbredt.

De beløb, som blev erlagt i forbindelse med promotionerne fordeltes langt omkring. Et bevaret regnskab for en magisterpromotion viser endnu større udgifter, men om det har været typisk, eller om tallene er helt korrekte, lader sig ikke afgøre. Formentlig er der tale om udgifter, som blev båret af samtlige promovender. I hvert fald synes professor Ole Borch og hans husholdning at være blevet tilgodeset i rigt mål.

»Expensa til Magisterii gradum 1677

	Rdlr.	Mark	Skilling
Decan D. Ole Bork	300	–	–
Hans husholderske	50	–	–
For måltidet	100	–	–
Hans husfolk	10	–	–

158. Se *Jens Bircherods historisk-biografiske Dagbøger for Aarene 1658-1708*, udg. ved Christian Molbech, 1846, s. 162.

Appendix Nensis

Ad D. 1 Jul.] En Kort Biographisk Underretning om de Forrettninger, som Jeg tilligemed mig paa Academiet, Samt Universitet Magisteri-graden.

Melchior Ramus, SS. Theologiæ Vice-Lector, et Canonicus Nidrosiensis.

Her M. Christen Arnoldsborg Haar Død an. Succederede Hand Hannem fuldkommeligen i Lectoratu Theologico. Døde i Trundhiem a. 1693 d. 26. Febr. om Aftenen Kl. 9.

Dn. Olaus Jacobi Borchmann, Pastor primarius Templi Cathedralis Nidrosiensis et Canonicus.

Johannes Wandalinus, Rector, Regiæ et Equestris Scholæ Sorana.

Født Hafnia 1656 d. 17 Jan. Her fand paa trende aar Hafde Hæren Rector paa Sorøe, Blef fand 1682 in Dec. Heb. L. Prof. og Theologiæ Adjunctus i Academiet. An. 1683 in Aug. Ordinar. Theologiæ Profess. A. 1687 d. 23 Jun. Theol. Doct.

Dn. Martinus Rhodius, Pastor Ecclesiæ Francisc. Vibürg. et Capituli Assessor.

Dn. Petrus Castanæus, Eccl. Divi Joh. Pastor primarius, et Assessor Consist. Oth.

Født i Odense an.
Døde ibidem in nominato Pastoris ad D. Johannem officio an. 1688. d. 16 April.

Dn. Laurentius Wroe, Pastor Eccles. Dominicanor. Wibürgi, et Capituli Assessor.

Født i Wrou Præstegaard i Nörre-Jylland an. 1653. 22 Mart. Døde i Viborg an. 1689. d. 27 April. ætat. 36. Der fand Hafde Hæren Kongelig Capellan til Vendelbyrrer Kirke paa det Nordre Lar.

Dn. Laurentius Grönbech, Pastor Turroppidanus in Amagria.

Haar Kongelig Capellan i Taarnby paa Amager i Aar. Døde Jammerlig an. 1691. d. 9 Jun.

Laurentius Laurentii, Conrector Scholæ Aarhusiensis, ejusdemq. Designatus Rector et Canonicus.

Her M. Niels Krog Haar Død, Efft Hand haffde Hæren Rector Sch. Aarhus. 1685 in Augusto. Hand Døde i Aarhus an. 1692. d. 6 Jul.

Dn. Petrus Zacharia Nachschoviensis, Pastor Schödst. et Elsted.

Fig. 59. Jens Bircherod (1658-1708) huskes især på grund af sine dagbøger, der er en vigtig kilde til viden om forholdene i 1600-årenes slutning. Han var i en årrække tilknyttet Universitetet, hvor han aflagde teologisk eksamen i 1676. I 1684 blev han professor i hebraisk, i 1692 professor i teologi, men allerede 1693 udnævntes han til biskop i Aalborg. I sin universitetstid havde han tilknytning til Kommunitetet, senere også til Regensen

Julii

Petrus Henrici Aſcanius, Conrector Scholæ Cathedralis Nidroſienſis	
Hilarius Jacobæus, Con-Rector Scholæ Cathedralis Roeſchildenſis.	Fød Hafnia Hvor fand i aaer faſt. Haaarn Conrector Roeſk. Beff fand an. 1685 in Aug. Lector Theologiæ Aarhuſ.
Dn. Chriſtianus Baggerus, Paſtor Faxovianus.	Min proximus inferior in hac promotione. fød i Lund i Skaane an. Beff Proveſt i Lagerſtrand an. 1687.
Dn. Janus Severini Bergendal, Paſtor in Münchebierreby et Brummöe	
Dn. Chriſtianus Schadæus, Paſtor Sahjenſis et Hallisſövienſis.	fød i Roſkild an. Blev 1685 d. 23 Auguſt. og Beff faa iblant diſſe promotos den förſte, ſom Gud ved döden bortkaldede.
Dn. Janus How, Paſtor Kundbjenſis.	Natus forlard an. 1683 Kundbj Pald, og Beff Praſt i Lyngr. Ved Friderichs Borg.
Laurentius Thura Widſtedius, Rector Scholæ Collegienſis.	Reſignerede ſin Skole-Teſtill. an.
Petrus Carſtani Seehus, Rector Scholæ Randruſ.	
Sebaſtianus Whitt.	Beff an. 1684 Vognmpraſt til Hov förr Kirke udj Drontheim.
Georgius Caſtaneus.	Natus Hafnia a. Beff 1685. d. 21 Jun. ind. Vint til Vognmpr. i Brandsrup og Dor i Fyen. Eod. an. Proveſt i Vandborg. A. 1688 forlod ſand Brandsrup, og Beff Praſt i Horſens.
Severinus Paludanus.	Beff Lector Theologiæ i Viborg i ſin Faders M. Fadder Villumſand ſtod an.
Franciſcus Kühn.	Beff an. 1690 Vognmpr. i Beſtrup i Holland, Hvor ſand förſt nogen tid Faſtor Haaarn Rhodiander ibid.
Jacobus Barthol omæi Hansen.	fød i Riberhuſ. an. Vognmpr. i Hording Borg.
Paulus Nicolai Münchius.	

som viceprovst og provst, hvor han søgte at genoplive de gamle disputationsøvelser for studenterne. På billedet ses et uddrag af hans dagbøger for 1682, hvor han opregner de personer med hvem han tog magistergraden det år. KB.

	Rdlr.	Mark	Skilling
D. Ole Worm, og D. Borneman pro petitione et solutione problematis.....	64	–	–
D. Jacobæus for programma at skrive.....	20	–	–
Bogtrykkeren for programmata at trykke ..	6	–	–
For 24 bøger middelmådig papir, og 1/2 real.....	12	2	–
For disputationibus 300 exempl.	10	–	–
Drikkepenge til bogtrykker-svendene.....	1	–	–
Bogbinderen	10	–	–
For 30 par fakler.....	17	2	–
Skole og stads instrumenterne for musik...	20	–	–
Organisten.....	8	–	–
For klokken hos kirkeværgen.....	1	4	–
Klokkeren	–	5	–
For 3 katedris	20	–	–
M. Jørgen Hansen, som inviterede	15	–	–
M. Niels Biørnskou, som inviterede og gjorde vers.....	20	–	–
Betalt på godtkøb traktement til invitatores	4	4	3
For 2 fiolbrune atlaskes punge undragen med vederskins-taft.....	4	–	–
Portneren i Regensen, som bar programmata omkring.....	2	–	–
Versekræmmerlavet	6	–	–
De som oplukke hospitibus honoratioribus.	2	–	–
Pedellerne for 11 candidatis, som var baccalaurei à 1 Rxdlr,og 20, som vare baccalaurei à 9 Mark.....	41	–	–
Ringeren for hver baccalaureo 24 ellers helften, er.....	10	1	8
Rectoris pige	4		

Summa 764 Rdl. 1 Mark 11 Skilling«[159]

Om Universitetes jurisdiktion bestemte udkastet, at »Universitetet skal have deres egen jurisdiktion, og der skal derudi dømmes på Consistorio udi

159. *Nogle Oplysninger om Udgifterne ved Erhvervelsen af akademiske Grader ved Kjøbenhavns Universitet ved Slutningen af det 17. Aarhundrede,* ved Nic. Jacobsen, Danske Samlinger IV, 1868-69, s. 178 f.

alle sager, undtagen udi drabssager, hvilke ved stadens øvrighed skal kendes på«. I en række bestemmelser fastslås praksis med hensyn til valg af rektor og dekaner samt øvrige universitetsembedsmænds funktioner. Udkastet beskriver ceremonien i forbindelse med rektorskiftet. Rektor holdt en tale og overdrog herefter hvervet til sin efterfølger ved at lade denne aflægge ed på sceptret og derefter overrække ham sceptrene, en bog med universitetsfundatsen, et skrin med seglene for derefter at iføre ham rektorkappen. I sin tale ved overdragelsen af rektorværdigheden til teologen Marius Wøldike i 1736 beskriver Ludvig Holberg betydningen af ceremoniens enkelte dele:

> »Med dette Purpur omgjorder jeg dine skuldre og dit bryst, for at disse skuldre kan stråle og bibringe beskueren ærefrygt for dig, og for at vi i dette dit bryst kan være indesluttede og under dine vinger være værnede mod våde.
>
> Besku de tråde, hvormed silken så smagfuldt er besat, for at den kan glæde os med sine farvers vekslende spil; og betænk, hvorledes medgang og modgang veksler i rektorembedet; bær det med roligt sind, eller, om du vil, betænk den forunderlige og utrættelige flid, som har frembragt så skønt et værk.
>
> Og se på en del deraf, på den lidse, som bindes om halsen, for at purpuret ikke let skal glide dig af skuldrene, falde på jorden og tilsøles; thi stedse bør det være uplettet og rent som tegn på din kløgt, i kraft af hvilken du i dit embede ikke vil tilstede noget, som kunne være under en rektors værdighed, og berøve dig den glans, hvorved du hæver dig over mængden.
>
> Jeg overrækker dig sceptrene, to i tal; med belønninger og straffe skal dit herredømme bestyrkes. De er forfærdiget af guld og sølv, af metaller, som ved deres værd udmærker sig frem for de ringere, for at de akademiske borgeres sind, som er visere end hobens, kan være dig kære som guld og sølv. De er forsynede med forskellige bukler, hvormed betegnes de vanskeligheder og ærgrelser, der af sig selv vil komme. De skal holdes højt, for at kronen på alle dine foranstaltninger kan løfte sig mod himlen, og for at din hæder kun skal komme fra himlen.
>
> Jeg rækker dig lovene og Universitetets nye kongelige fundats, en ypperlig konge værdig; at rette sig efter den er ligeså rimeligt, som det er gavnligt.
>
> Tilsidst rækker jeg dig de akademiske segl, som formår at befæste myndigheden, knække de ildesindedes frækhed, fremme berømmelsen for dem, der stråler af dyd, og at yde konsistoriets

handlinger deres stadfæstelse. Så villig du skal være til at besegle de retskafnes vidnesbyrd, så sparsom, er jeg forvisset om, vil du være med dem, der kundgør irettesættelsens straffe«.[160]

Rektorlønnen var i 1662 blevet fastsat til 60 rigsdaler årligt foruden et ris papir til en værdi af 3 rigsdaler. Herudover fik rektor andel i studenternes inskriptionsgebyr og i gebyret for andre af de breve, som Universitetet udstedte til enkeltpersoner.

Også om professorresidenserne fandtes der regler i fundatsudkastet, hvor bl.a. pligten til at sørge for forsvarlig vedligeholdelse indskærpedes. Udkastet er her meget udførligt og fremhæver f. eks. at »Ingen malning godtgøres uden hvidt og gråt og hvis oliefarve på vinduernes karme, buer, skodder og tømmer til styrke behøves«.

Om Universitetets økonomi handler de følgende bestemmelser, hvorefter udkastet munder ud i et kapitel »Om studiosis på Universitetet«. Det fremhæves, hvorledes alle bestemmelser om Universitetet er forgæves, »dersom studiosi ikke fandtes flittige udi deres studeringer her på Universitetet«. De skulle derfor rette sig efter forskrifterne, som bl.a. foreskrev et års studier ved det filosofiske fakultet, og ikke indstille sig til teologisk eksamen, førend deres vidnesbyrd i filosofi var kendt. Enhver student fik ved immatrikulationen udpeget en privatpræceptor blandt det filosofiske fakultets lærere eller en af de andre, dog ikke teologerne, som iøvrigt trak det største læs. Studietiden blev sat til to år, og så længe kunne fattige studenter også påregne at nyde frit ophold ved Kommunitetet.

Udkastet, hvis skæbne vi altså ikke kender – udover at det ikke blev gennemført – afsluttes med en bøn til kongen om økonomisk hjælp til Universitetet. Men Universitets anstrengelser var forgæves på det tidspunkt. Der var på højeste sted kun ringe interesse for Universitetet. Dets dannelsesidealer var ikke tidens, men overhovedet var den tidlige enevældes indsats på uddannelsesområdet begrænset. Frederik IV lod i 1721 oprette nye almueskoler, men først i 1739 fornyedes latinskoleundervisningen, som dannede den umiddelbare forskole til Universitetet. Det kunne ikke i denne periode fremstå som et særlig attraktivt uddannelsessted for andre end de teologer, som måtte læse her for at tage den eksamen, der var nødvendig for at få et præsteembede. Vi hører i det hele taget ikke meget til Universitetet i 1700-årenes første årtier. Arne Magnussen huskes endnu for sin indsamling af de islandske håndskrifter, Hans Gram for sine historiske kildestudier, og også Holberg hævdede sig ved sine mange filosofiske og historiske skrifter. Branden 1728 og

160. *Ludvig Holberg Værker i Tolv Bind* VIII, 1970, s. 342-43.

Fig. 60. Michael Wibe fungerede som universitetskansler fra Frederik Ahlefeldts død i 1685 og indtil en ny storkanslers udpegelse. Stik af H. Schaten efter maleri af Peter Andersen. KB. Billedsamlingen.

tronskiftet i 1732 blev vendepunkter. Universitetet og uddannelsessystemet i øvrigt begyndte da atter at interessere centraladministrationen.

En ny fundats fik Universitetet ikke i 1691, men samme år skænkede Christian V dog Universitetet en ny rektorkappe, og Universitetet kvitterede herfor ved på kongens fødselsdag den 15. april på akademisk vis at foranstalte en offentlig takketale ved rektor. Det blev herefter skik på Universitetet at foranstalte en årlig fest på Kongens fødselsdag, hvorved Universitetets indkorporering i statsstyret som et loyalt led yderligere blev understreget. Tonen var ydmyg og underdanig. Kappen kostede i øvrigt Universitetet 16 rigsdaler i drikkepenge til den, som bar den frem, foruden udgifter i forbindelse med påsættelsen af et brystsmykke med kongens kronede navnetræk, som Universitetet var blevet betænkt med ved samme lejlighed. Kappen holdt til gengæld perioden ud og lige, indtil Christian VII i 1782 skænkede Universitetet en afløser i form af en »prægtig rød fløjelskåbe«.

Den ydre glans kunne imidlertid ikke skjule, at Universitetet som lærdomssæde befandt sig i en dyb krise. En kritisk udenlandsk iagttager, den engelske ambassadør Sir Robert Molesworth, der var gesandt i Danmark omkring 1690, beskriver i sin »An Account of Denmark as it was in the Year 1692« Universitetet således:

»There is but one University, which is in Copenhagen and that mean

Regiæ Academiæ Haunienſis
Magnifico Rectori
Nobiliſſimo & admodum Venerando
Dn. JANO BIRCHERODIO,
S.S. Theologiæ Doctori
& reliqvis Profeſſoribus
Viris, univerſæ eruditionis, divinæ & humanæ
gloriâ eminentiſſimis, & per totum mundum celeberrimis
qvibus ſingulis privatum laudis ſuæ elogium mox ſcribam:
Carmen meum, de reditu optimi Regis noſtri à Norvegiâ
mitto, commendo, conſecro.

Imprimatur, in Auguſto 1685.
OL. BORRICHIUS.

JOHANNES OLAVIUS.
Dei apud Randruſienſis Sacerdos.

Sancta parens, gravida æternis, Academia, Lauris,
Atqvè puerperiis, fama Salusqve, tuis
Nunqvam ego Te ſat amem, nunqvamqve ego Teſat honorem,
Sit licet omnis amor verſus, & omnis honor
Jam poſt luſtra novem, reditum dum Regis adoro,
Inſpicio cathedræ celſa theatra tuæ,
Dumqvè Profeſſorum veteresqvè novosqj recordor,
Te viſa pietas jam juveneſcit anus
Nilqve opus eſt tacitis, inqvit revereptia, Muſis,
Coram Matre piis hoc plaket ore loqvi:
Salve, regales plauſus lectura Profeſſor,
Hoc munus vatis Te venerantis habe
BIRCHRODI, clarias qvi jam moderaris habenas,
Nos ſocios qvondam Belgica Pallas habet,
Aſſere jam noſtras pro Regis honore Camœnas
Laude coronatas, Docta corona, tuâ
Si placeo, Patriæqvè Patris, clariæqvè Parentis
Gloria magnifico teſte perennis erit.

Vl Kongelige Zier blant Univerſiteter
For dine dyre Mænd ſom grandſker i Propheter /
Som i Naturen ſelff ſvar inderlige ſeer
Oc ſom de Lærdeſte i alting / Kronen bær.
Jeg dig vil ære med et Vers til Giæſte-Gaffve
Min Kongis Hiemkomſt Fryd / jeg vil dig ſtencket haffve /
Tag dette i en god oc beſte Meening an /
Ey fra Poet / men fra en gammel Præſte-Mand.
De ſtore Skialdere Her Worm i Cancelliet /
Her Borch ſom Muſæ ſelff i ſær ſig til har viet
Aff dennem / fult jeg her dem giffve vil Beviis
En ævig Ære faar du oc din fulde Priis.
Her Bircherod / ſom nu i Aar bær Rector-Spiret /
Om hand mig dette Rim med Gunſt vil haffve ziret /
Med Glæde reyſer jeg nu hiem: det er mig nock /
Min Prjs er / mig har læſt den priſeligſte Flock.

Prentet i Kiobenhaffn aff Chriſtian Wering Univerſit Bogtr.

Fig. 61. Johannes Olavius (1624-1698), der siden 1666 havde været sognepræst i sin fødeby Randers, var en kendt forfatter af latinske hyldestdigte i sin samtid. I 1685 tog han anledning af kongens lykkelige hjemkomst fra en Norges-rejse til at hylde sit gamle universitet og dets rektor det år, teologen Jens Jensen Bircherod, og den hyldest kunne der være god brug for i en stagnationsperiode. Digtet bærer et Imprimatur ved Ole Borch. KB.

enough in all respects; neither the Building nor the Revenues being comparable to those of the worst of our single Colleges. The Students wear black Cloaks, and live scattered about the Town, after the manner of those in Leyden. Some of their professors live in the House. Once every year on the King's Birth-day they have a kind of Act; the King honours them with his Presence, and the Rector Magnificus harangues him with a Latin Speech, full of as fulsome flattery, as if Louis le Grand were the Monarch to be entertained, and a fawning Jesuit the Orator. At certain Periods there are a few Danish Verses sung by ordinary Boys to very indifferent Musick; and so the Farce ends«.

Perioden efter 1685 havde politisk været en stagnationsperiode og det prægede også Universitetet. Enkelte mindre reformer gennemførtes dog i årene efter det forgæves fundatsarbejde i 1691.

I 1693 indførtes for teologerne den ordning, at Sjællands biskop skulle være såvel professor som honorær dekan med ret til at dømme udi consistorio, læse og disputere« samt at »have inspection tillige med rectore Universitatis og andre forordnede i communitetet, så ofte de fra deres biskoplige forretninger tid kan have til overs«.

Efter reformationen havde Sjællands biskop haft plads blandt professorerne på det teologiske fakultet. Den nye ordning betød imidlertid en styrkelse af biskoppens indflydelse, især ved retten til dekanstillingen – et hverv, der hidtil efter kutyme var gået i arv, således at den professor, der havde højst embedsalder, blev dekan for det teologiske fakultet. De nye beføjelser, kongen på denne måde overgav til den nyudnævnte biskop H. Bornemann og dennes efterfølgere i embedet, kan ikke have huet det teologiske fakultet eller resten af Universitetet. Dette blev da også genstand for strid. Professor Wandal, der ved denne lejlighed blev forbigået som ældste professor, protesterede,[161] men først ved et reskript i 1738 pilles der igen ved Sjællands biskops beføjelser på Universitetet«[162]

Universitetets rektor, Rector Magnificus, valgtes for et år, og valget gik på omgang imellem fakulteternes valgbare medlemmer.[163] Dette ændredes i 1707, hvor rektor efter forhandling med Universitets patron, storkansler Conrad Reventlow, stillede forslag i Konsistorium om, at der indførtes en toårig embedsperiode. Det fremgår af *Acta Consistorii* for det år, at »samtlige

161. *Striden mellem Biskop Henrik Bornemann og Professor Hans Wandal, fremstillet af den sidstnævnte,* ved H.F. Rørdam, Ny Kirkehistoriske Samlinger VIII, 1872-73, s. 1-32.

162. Matzen II, s. 83.

163. Konsistoriums skrivelse om valget af Christian Longomontanus til rektor for året 1625/26, Rørdam Da Mag 5.I, s. 59.

Fig. 62. Som storkansler og dermed leder af centraladministrationens vigtigste dele fik Conrad Reventlow (1644-1708) i 1703 også udtrykkeligt pålagt inspektionen med Universitetet, og han bestred dette hverv indtil sin død i 1708. Ætsning efter maleri af Nic. Wichmann på Frederiksborg.

tilstedeværende professores fandt det nyttigt for Universitetet og mere tåleligt for den, der skulle bære rectoratus byrde, at rectoratus kontinueredes per biennium (for to år ad gangen)«.[164] I de følgende år fremkom endog eksempler på, at rektorer fungerede i op til tre år ad gangen.

I forbindelse med rektorskiftet udsendtes et program som indbydelse, og der afholdtes som nævnt ovenfor en højtidelighed, der som regel fandt sted i den i den anledning festsmykkede Nikolaj Kirke.[165] Fra 1710 foregik rektorskiftet på Universitetet i Konsistoriums mødesal.

I 1707 fremkom en forordning om »Examinibus og Vocation til Prædikeembedet i Danmark og Norge«. Forordningen rettede sig særlig til det teologiske fakultet.[166] I fortalen til forordningen fremhæves, at den bl.a. er givet for at »ingen ved simoni eller andre deslige utilladelige conditioner og praktikker sig kan indsnige...« Men behovet for at erhverve ekstraindtægter i forbindelse med udøvelsen af de akademiske forretninger var tilstede, som det fremgår af Aalborg-biskoppen Jens Bircherods dagbogsoptegnelse fra 1708 –

164. Matzen I, s. 157 og 249.

165. Den 17. maj 1651 traf Konsistorium beslutning om, at det påhvilede de yngste professorer at tale ved rektoratsfesten og at »bede til rektoratet«. Rørdam, Da Mag 5.II, s. 223.

166. *Bidrag til Oplysning om den theologiske Embedsprøves Form og Omfang siden Reformationen*, ved H.F. Rørdam, Ny Kirkehistoriske Samlinger IV, 1860-62, s. 640-57.

året efter den nye eksamensforordning – hvor han gengiver en skrivelse, som han har modtaget fra dekanen i det filosofiske fakultet, professor C. Bartholin, der opfordrer biskoppen til at gøre reklame for universitetsgraderne blandt stiftets præster og lærere:

> »Blev mig fra Just. Raad Dr. Casp. Bartholin Fac. Phil. Decan tilskikket nogle eksemplarer af hans invitationspatent til magistergraden, hvormed fulgte slig en skrivelse: Velædle og højærværdige hr. biskop, højtærede tilforladende ven og svoger. Jeg håber, hans højærværdighed ikke ilde optager denne min dristighed, at jeg tilsender ham indlagt program med tjenstlig begæring, han ville have den godhed og formå nogle i hans stift af skolebetjente eller præster til at tage graden. Jeg forlader mig til hans højærværdigheds altid befundne affektion imod mig og Universitetet, og næst guddommelig varetægts erønskning over hans ganske hus, samt flittig hilsen til Velbr. fru bispinden, forbliver stedse hans velædle
>
> højærværdigheds, min højtærede kære
> svogers ydmygste og skyldigste
> tjener
> C. Bartholin«.[167]

Der var en vis grund til panik. Færre og færre ønskede at erhverve magistergraden – i 1707 slet ingen, men i 1708 dog 32, så henvendelsen fra dekanen synes at have båret frugt. Universitetet var som også andre Universiteter i samtiden ramt af en »sygdom«, som Holberg udtrykte i sit baccalaurprogram 1720 (sml. nf. s. 308). I 1725 var der tale om at underkaste Universitetets forhold en indgribende undersøgelse (sml. nf. s. 316f.), men det var først efter tronskiftet 1730, at det blev til noget med en reform.

Studenterlivet

Også i studenternes udfoldelsesmuligheder syntes der at blive gjort indskrænkninger i enevældens første år. Overvågningen af Universitetet udstraktes til studenterne og deres sammenkomster. Den 14. juli 1666 blev Erik Eliefsøn dømt for at have taget den unge rus Christian Christensen Bergen-

167. *Nogle Oplysninger om Udgifterne ved Erhvervelsen af akademiske Grader ved Kjøbenhavns Universitet ved Slutningen af det 17.de Aarhundrede*, ved Nic. Jacobsen, Danske Samlinger IV, 1868-69, s. 177.

sem med på et drikkehus og anstillet »veksationssmaus« (drilleri), udskældt og slået ham med stor råben og skrigen, skælden og klammeri til stor forargelse i hele nabolaget. Desuden havde han udfordret en anden rus Hans Skjælderup, og de var kommet op at slås.

Konsistorium besluttede samme år, at deposituri herefter ikke skulle »klæde sig i galne klæder, som tilforn er sket, men ikkun udi hvide skjorter, og ansigtet ganske blot, men ingen kjæppe, askeposer eller andet sådant i hænderne...«[168] Det blev bestemt, efter at en af deltagerne, Hans From, havde mistet livet under løjerne. I 1674 blev forbudet gentaget, og siden blev skikken ikke optaget. Kun enkelte elementer i depositionen som for eksempel afhøvlingen holdt sig op til 1732, hvor også denne faldt bort i følge universitetsfundatsen af 1732.[169]

Også på andre punkter synes studenterne at have måttet affinde sig med en reduktion af goderne. I 1674 stillede den daværende dekan for det teologiske fakultet, biskop Hans Wandal, og professorerne Jens Bircherod og Christopher Schletter forslag om betydelige besparelser, når det gjaldt studenterspisestuens, klostrets, økonomi. I det overslag, som blev sendt til kongen til godkendelse, var der blandt andet stillet forslag om, at studenterne skulle have tre retter til hvert måltid i stedet for fire. Menuforslaget havde dog stadig et indhold, som, om end ikke just meget varieret, dog antyder, at der trods alt kom mad på bordet:

Søndag middag: kål, flæsk, oksesteg.
aften: vælling, grossenbrad,[170] tør fisk.
Mandag middag: ærter, lammekød, sild
aften: okse- eller lammekallun, grød, tør fisk.
Tirsdag middag: grossenbrad, lammekød, kål.
aften: oksekød, grød, småmad.
Onsdag middag: sild, vælling, lammekød
aften: fisk, grød, småmad.
Onsdag middag: sild, vælling, lammekød.
aften: fisk, grød, småmad
Torsdag middag: grossenbrad, kål, flæsk.
aften: lammekød, grød, fisk.
Fredag middag: hvidkål, lammekød, sild.
aften: lammekød, grød, fisk eller småmad.

168. Nyerup 3.II, s. 169.
169. Reinhardt, s. 82. H.F. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie III, s. 419.
170. Oksekød, der er brunet eller stegt i en gryde med låg over.

LEGES

STUDIOSORUM ALMÆ UNIVERSITATIS HAFNIENSIS.

LEX PRIMA:

QUicunq; in hanc Academiam se contulerint, nomen suum apud Rectorem Universitatis profitentor.

2.

Deum timento: Publicas ceremonias piè venerantor: Diebus dominicis sacris officiis intersunto. Sacrâ cœnâ cum sincera cordis præparatione & interna animi gratitudine crebro utuntor, minimùm qvovis dimidio anno.

3.

Sacræ Regiæ Majestati fideles & obseqventes sunto; & Augustissimæ Regnatricis domus commoda & emolumenta pro virili promovento.

4.

Sine certo Præceptore ne vagantor, nec civitate donati convivio faciendo onerantor.

5.

Justum honorem omnibus, qvi doctrinâ aut dignitate præstant, deferunto, maximè verò Professoribus & verbi divini Ministris.

6.

Convitia nemini dicunto.

7.

Publicas Professorum prælectiones freqventer audiunto: Publicè prælecta domi diligenter relegunto: Privatos Præceptores crebrò consulunto, iisdemq; exercitia styli exhibento.

8.

A libellis famosis & tumultibus in platea abstinento, nocturnasq; per platearum compita oberrationes seriò fugiunto.

9.

Ineptos ludos, furta, stupra, adulteria, & his similia, homine qvovis, nedum meliorum Musarum consecraneis indigna, singulari studio vitanto.

10.

Improborum & levium hominum convictum fugiunto: Tabernas & publica sympolia ne freqventanto: Inhonestas domos ne ingrediuntor.

11.

Pecuniam alea, aut talis ne prodigunto: Leves turpesq; amores ne sectantor; Alios ad potandum, aliavè, qvæ minùs deceant, ne seducunto.

12.

Illatam injuriam privatâ vi ne ulciscuntor: Gladium aliavè tela ne gestanto: Turbam ne concitranto: Alios ad pugnam ne provocanto. Civem aliumvè ne lædunto.

13.

Nemini nocento; fenestras, januas, aut ædes ne effringunto: Nemini vim inferunto.

14.

Peregrè ne profiscuntor, qvin privatus Præceptor, & de abitu & de reditu, certior reddatur.

15.

Functionem Scholasticam aut Ecclesiasticam exambituri, definitum in Academia tempus exigunto.

16.

Admittendi ad Conciones publicè in Ecclesia habendas, suum in studio sacro profectum Professoribus probanto, ac in Templo studiosorum concionando se exercento.

17

Habitu, literatum ordinem decente, qvem publicum programma aliqvoties præscripsit, utuntor.

18.

Æs alienum sine necessitate ne contrahunto, nec qvisqvam, summâ debiti decem Joachimicos excedente, sine notitiâ & approbatione privati Præceptoris, dato chirographo, se cuiqvam obligato.

19.

Academiæ valedicturi, creditoribus satisfaciunto: Veniàm discedendi à Rectore impetranto: Publico deniq; Universitatis testimonio ornantor.

HAFNIÆ, Literis CHRISTIANI WERINGII Acad: Typogr: ANNO M DC LXII.

Fig. 63. Universitetets studerende forpligtede sig til at overholde en række forskrifter om sømmelig adfærd og akademisk korrekt optræden. De sammenfattedes som »Leges studiosorum« – her gengivet i den form, hvori de var trykt i 1662. KB.

Lørdag middag: sild, vælling, lammekød
aften: oksekallun eller fisk, grød, tør fisk.[171]

Der kunne være koldt i studenterspisestuen. Det hører vi om i Jens Bircherods dagbøger. Han var i 1680-erne tilknyttet Kommunitetet som borddekan. Den 23. januar 1684 noterede han, at man i de dage ikke kunne holde ud at opholde sig mere end en halv time i salen. De, som sad nær kakkelovnen, var ved at brænde op af heden, mens andre, som sad længere væk, ikke kunne beskytte sig mod kulden, der var så streng, at øllet frøs til is i glasset. Det gjaldt derfor om at få spist i en fart og komme hjem. Nogle dage forinden, den 5. januar, havde stemningen været bedre. Der var ved bordet blevet bedt for kongen og hans hus, men uden at den vanlige munterhed (popula hilaritas) var blevet glemt, dog alt »i sømmelig sobrietet«.

Den 20. januar 1690 blev det i Konsistorium drøftet, om studenterne kunne få lov til at opføre en komedie. Sagen behandledes skriftligt. Den teologiske profesor Bagger var af den mening, som vist til alle tider har været karakteristisk for dele af en ældre generation af lærere, at det »synes, at vore studiosi har mere lyst til disse comica end andre serieuse studia«. Han var derfor imod, og da otte andre voterende ligeledes fandt det »bedre ladet end gjort«, er projektet næppe blevet til noget.[172]

På den anden side kunne studenterne også være kritiske overfor deres lærere. I *Acta Consistorii* for den 4. juli 1691[173] kan vi læse om den senere teologiske professor og biskop i Viborg Søren Lintrup, at han på grund af rektors indgriben var blevet eftergivet en relegationsstraf mod at udstå en straf i Universitetets fangekælder. Forinden var seks studenter blevet afhørt, og de havde måttet bekræfte, at Lintrup havde omtalt sine lærere – professorerne – i lidet smigrende vendinger. En kunne bevidne, at han »havde hørt, at han havde kaldt Caspar Bartholin, M. Jens Bircherod og M. Johannes Bircherod Bier-Æsler«, om prof. Vandal havde han sagt, at »om han havde været hans ligemand i sidste disputats, da skulle han vel have lært ham noget andet...« En anden måtte erkende, at Lintrup »havde præsumeret sig at censurere over sine overmænd, som ham ikke anstod«, bl.a. havde han sagt om professor Lassenius, at han »inklinerede til mores comicos« at Wandal »kastede med sin næse«, og at Bartholin »skrev det samme en gang som en anden«. Lintrup undskyldte sig med, at »det må være udi drukkenskab sket«, men det hjalp ikke – Konsistoriums afgørelse lød på relegering i

171. Nyerup 3.II, s. 195.
172. Rørdam, Da Mag 5.III., s. 236.
173. Hans Olrik: *Et bidrag til Søren Lintrups Ungdomshistorie,* Kirkehistoriske Samlinger 3. rk. VI, 1887-89, s. 786-790.

tre år, og det måtte endda anses som en formildelse, der skyldtes, at nogle af de fornærmede professorer selv var gået i brechen for ham. Men det hele endte altså med en lempelig straf. Muligt har professorerne indset, at studenterne ikke havde andet sjov end det, de selv lavede.

Ambitionen for den, som studerede ved Universitetet, var stadig opnåelsen af et godt præstekald. Men for den, som ikke havde mulighed for at vente så længe, eller som var træt af kulden i spisestuen og auditorierne, kunne der også dukke muligheder op for på anden måde at komme væk fra Kommunitetet og få foden under eget bord. Jens Bircherod fortæller således den 4. februar 1687, at han af professor Hans Wandal er blevet bedt om at holde øje med, om der skulle være »en fattig student i Kommunitetet, som er skikkelig og ædru, og vil være fornøjet med et temmelig godt degnekald, hvor der er en smuk halvgammel enke, som vel har børn, men har dog ingen af dem hos sig, thi de er i tjeneste hos godtfolk. Han ville da vise samme person til mig, derom videre med mig at tale, og at det da måtte ske straks«. Hvad der kom ud af denne henvendelse, ved vi ikke, men det er vel ikke utænkeligt, at en student herved har øjnet en mulighed for at komme væk fra Hovedstaden.

Ikke alt var nemlig idyl, når det gjaldt studenternes forhold til den øvrige befolkning i byen. Sammenstød mellem studenterne og andre af byens beboere kunne således ikke undgås. Jens Bircherod beretter den 8. marts 1696, at der i Store kannikestræde fandt et blodigt slagsmål sted mellem studenter fra Regensen og en flok lakejer. Der blev fra begge sider kastet med sten, og resultatet var foruden brådne pander på begge sider, at alle Regensens vinduer blev slået ind. Et par år efter den 6. juli 1702 kan Bircherod meddele, at det ligefrem var nødvendigt at sætte soldatervagt op ved Studiegården for at dæmpe rusløjerne, og selv rektor blev »med hånlige skældsord afvist«, da han søgte at gribe ind i kampen mellem studenter og vagt.

Var der modvilje mod studenternes morskab og andre udskejelser, var Universitetet til gengæld altid beredvilligt, når det gjaldt at demonstrere fædrelandssind ved at sende studenterne ud mod fjenden. Indledningen af Den store nordiske krig i 1700 satte ved Karl XII's landgang i Humlebæk landet i en beredskabssituation, som kunne minde om den, som man havde oplevet i 1658. Igen gik der opfordring ud til Universitetet om at være med i landets forsvar. Det hed således i en opfordring fra den såkaldte »slotslov« af 7. august 1700, som varetog byens forsvar, at professorerne »alle studentere her ved Universitete ville for sig kalde, og dennem til gemyt føre, at det er enhvers pligt og skyldighed af al kraft og evne fjenden udi sit forehavende på alle optænkelige måder at hindre og modstå, men særdeles for kongen og det kongel: hus alle ting, ja liv og blod at vove; dernæst ville I dem og foreholde,

Fig. 64. Et degnekald var en erhvervsmulighed for de studerende, som ikke fik embede som præster. På dette norske glasmaleri ses degnen Christian Pedersen Riber i fuld gang med sin bevingede udlægning af katekismen eller anden børnelærdom for en udvalgt lille flok af norske drenge og piger.

at de sig efter deres forfædres berømmelige eksempel for nogle og fyrretyve år siden godvilligen til den kongel: residensstads konservation og defension ville indstille, og som andre tro undersåtter, når fornødenheden det udkræver, gå til volds«. Skrivelsen blev oplæst på Konsistoriums møde den 7. august 1700.[174]

På et senere stadium af krigen, da fjenden igen nærmede sig, opfordres studenterne i et salvelsesfuldt latinsk opråb den 31. januar 1716 til at stille den næste dag klokken syv om morgenen for at melde sig under fanerne og være med til at jage en »skrækket Hannibal på en skændig flugt«.[175]

Et særligt privilegium og en vigtig indtægtskilde for studenterne var, som flere gange antydet, retten til mod betaling at fungere som ligbærere.

Ved en forordning af 7. november 1682 var oprettet et kommunalt

174. Skrivelse fra Slotsloven i Kjøbenhavn til Universitetet om at opfordre Studenterne til at gribe til Vaaben 1700, ved H.F. Rørdam, Danske Magazin 3. rk. VI, 1860, s. 179 f.
175. Rørdam, Da Mag 5.III, s. 241.

ligbærerlav, som bestod af 36 skikkelige mænd og borgere, der i en såkaldt »overklasse« skulle besørge de fornemme lig, mens en »underklasse« tog sig af de fattige. Studenterne havde i mange år haft indtægt ved at bære lig, og da lavet følte sig generet i næringen, udvirkede en klage, at det i 1690 blev bestemt, at studenter for eftertiden kun måtte betjene gejstlige lig og lig af dem, »som af akademiet dependerer og haver studeret«, og »når sådant begæres«. Lavet mistede sit privilegium, da pesten rasede i København 1711. Pestepidemien var en af de ikke få katastrofer, der ramte byen i 1700-årene. Det anslås at o. 23.000 mennesker mistede livet – eller ca. en trediedel af hovedstadens befolkning. Ligbærerlavet nægtede at gøre tjeneste, fordi en sundhedskommission forlangte, at de, der besørgede pestlig, ikke måtte befatte sig med andre lig. Kommissionen henvendte sig da til studenterne med anmodning om at stille 12 ligbærere til hjælp. Studenterne var villige, men prisen var høj. De krævede godt logi med brændsel, lys, vask og en vågekone, klæder og en løn på 12 rd. hver måned. Desuden fri kur i sygdomstilfælde og en hæderlig begravelse, hvis jobbet skulle koste dem livet. Men de ville kun besørge »fornemme lig«, for hvilke hver bærer fik 1 rd. Desuden forlangte de eneret til for fremtiden at bortbære alle sådanne lig til »evigt minde om deres tjeneste«. Da studenterne underskrev kontrakten den 28. juli 1711, lå der ca. 60 ubegravede lig i byen. For at få de fattiges lig begravet måtte kommissionen hverve soldater, bådsfolk og løsgængere til en høj løn.

Studenterne kom dog ikke ofte i funktion som ligbærere. De fleste fornemme folk var taget ud af byen, og da dødeligheden var på sit højeste i september 1711, var der kun få »fornemme lig« at begrave. Kommissionen benyttede da de vellønnede studenter til at forsegle de smittede huse. Kontrakten fra 1711, hvorved studenterne fra Regensen sikredes ret til at bære lig for gejstligheden og borgerskabet, beholdt de til 1792.[176] Den blev bekræftet i 1712, hvor det af Acta Consistorii for den 17. august fremgår, at man havde oplæst Kongens »allernådigste brev og privilegium, dateret Koldinghus den 4. maj 1712, for studiosis, at for den store tjeneste og redebonhed de viste i pestens tid til at bortbære lig må de og deres efterkommere så længe verden står, ubehindret bære alle de lig, som deres tjeneste bliver begjært«.[177]

Som løn for ligbæring i fredstid fik studenterne ofte en ny sort kappe, så at de kunne være passende klædt ved højtideligheden og også iøvrigt. For mange studenter var det nemlig den eneste måde at skaffe sig passende klæder.[178]

176. H. Weitmeyer: *Studenternes Ligbæring*, Særtryk af Fra arkiv og Museum IV, 1911, s. 432.
177. Nyerup 3.II, s. 256.
178. Troels Lund: Daglig Liv i Norden, bd. II, 6. udg. ved Erik Kjersgaard, 1968, s. 271.

BRANDEN 1728

Det ikke særlig opmuntrende billede, som kilderne giver af universitetets liv i 1700-årenes begyndelse, bekræftes af Ludvig Holberg:

»På dette Universitet findes der fast ingen uden theologi, så at de andres tal strækker sig næppe til et douzaine. Heraf kommer det, at når en professor juris, medicinæ eller filosofiæ vil læse publice, holder han det for en lykke, at han kan have tre eller fire tilhørere, da derimod theologorum deres lektioner og collegier vrimler med studenter«.[179]

Således skildrer Holberg forholdene på det Universitet, som han selv i 1717 var blevet knyttet til som professor i metafysik. Universitetets historie i denne periode er i det væsentlige fakultetshistorie, først og fremmest det teologiske fakultets historie. En række år efter – i sin tale ved rektoratets afslutning i 1736 – sammenfattede Holberg sine tanker om Universitetets og studiernes opgave. »Vi lever i et samfund, som er meget frodigt på fristelser: Overalt vinkes der med hverv, titler, profit og andre tilskyndelser til frafald, vi lokkes deraf og ligesom fanges i de bløde garn...«. Der kunne være mange grunde til at forlade Universitetet for at lægge sin livsgerning andetsteds f.eks. som biskop eller i administrationen: »...Thi, hvis man tror, at lærde samfund er rene platoniske idealstater, tager man grundig fejl«.[180] Men det var nu kun et fåtal af professorerne, der forlod Universitetet – omend næppe de ringeste.

Holbergs egen akademiske karriere omfattede så godt som alle sider af universitetslivet fra student til rektor og ind imellem som kvæstor, den ansvarlige i Universitetes økonomiske anliggender. Som medlem af Konsistorium var han også med til at træffe afgørelse i retssager, herunder tamperretssagerne, og hans vota i disse sager er bevaret.[181]

Skildringen af Holbergs betydning for de enkelte universitetsfag hører hjemme i fremstillingen af fakulteternes historie, og her må også den fremstilling af Universitetets faglige stade på Holbergs tid gives, som hans virksomhed skal ses på baggrund af. Holberg hørte til dem, der klart erkendte Universitetets krise i de år. Som nyudpeget sekretær for Konsistorium skrev han i 1720 indbydelsesskriftet til den fest, hvor nye baccalaurer skulle kreeres. Det var færre det år end tidligere – kun 43 mod normalt 60-80, og tallet steg da også igen. Det gav Holberg anledning til at anstille nogle betragtninger »om ebbe og flod både i statssamfund og lærde samfund« som forklaring på »Universitetets sygdom«, der, som han påpegede, havde en parallel i lignende

179. Se *Danmarks og Norges Beskrivelse* (1729), Ludvig Holbergs Samlede Skrifter, bd. 5, 1920, s. 198 (298?).

180. Ludvig Holberg. Værker i Tolv bind, VIII, 1970, s. 333-343.

181. Se *Ludvig Holbergs egenhændige Vota*, udg. af Eiler Nystrøm (1922).

Fig. 65. Ditlev Wibe (1670-1731) var søn af Michael Wibe. Han beskikkedes som oversekretær i Danske Kancelli i 1718 til Universitetets patron og fungerede som sådan indtil 1720. Maleri på Frederiksborg. Kunstneren ubekendt. Fot. Bengtson.

forhold ved udenlandske universiteter. Talen blev dog hverken holdt eller publiceret, da Konsistorium forkastede den.[182]

Også i sit forfatterskab har Holberg givet en lang række billeder af sider af Universitetets liv. Det kan være rene konstateringer og statistiske oplysninger eller mere eller mindre satiriske portrætter af universitetsbefolkningen. I Peder Paars spidder Holberg i en bekendt scene de disputerendes stridslyst. Og i den samme scene i Peder Paars (I. bog, 3. sang) giver Holberg en mindre elskværdig skildring af Universitetspedellernes handlekraft, når det gælder om at skride håndfast ind:

»De ere gamle Mænd/ Hvad kand de rette ud?
De Kaarde ey kand se. De kand ey lugte krudt.
At sige med et ord: de ere kun Pedeller/
De ere tamme Dyr. De fægte kun med Hæler.
De kun på Salen skal som Skilderier staae.
Med Scepter udi Hånd, de ere og for faa«.[183]

182. l.c. (note 180) s. 321 ff.
183. *Ludvig Holberg samlede Skrifter,* 1914, Bd. II, s. 243.

Fig. 66. I en berømt scene i heltedigtet Peder Paars (1. del, 3. scene) giver Holberg en farverig skildring af et akademisk slagsmål på Universitetet:
»Jeg lægger intet til, min Geist kan ikke lyve,
Man Skole-Bøger saae om Ørene at flyve;
Een af Hesiodo fik Næse, Mund i Blod;
En Kant af Pindaro i andens Pande stod;
En Aristophanes, som trofast var indbunden,
Blev efter Slaget paa en halvdød Rektor funden.«
På billedet ses scenen, som tegneren H. N. Hansen forestillede sig den i sine illustrationer til Peder Paars fra 1885. Originaltegning på Tersløsegård.

Kort forinden havde Holberg i sin diskussion med juristen Andreas Hojer i anledning af dennes disputats om nærtbeslægtedes ægteskab givet prøver på sin satire i form af fingerede disputatser. Stærkest som vidnesbyrd om tidens akademiske liv står dog nok komedien »Erasmus Montanus«, hvor Holberg tegner et karikeret billede af sin samtids bondestudent: »Jeg kan disputere på godt latin om hvilken materie, det skal være«, siger Erasmus: »Vil en sige, at dette bord er en lysestage, så vil jeg forsvare det; vil een sige, at kød eller brød er strå, så vil jeg og forsvare det; det har jeg gjort mangen ærlig gang«. På broderen Jakobs spørgsmål om, hvad nytte eller fordel det giver at vinde en disputation, svarer Erasmus, at rygtet om at være lærd er belønning nok. Som emner for disputationerne nævner Erasmus: »om englene er skabt før menneskene; om jorden er rund eller oval; om måne, sol og stjerner, deres størrelse og distance fra jorden og andet deslige«.

Holberg lader her Erasmus give udtryk for et studenterideal, som var på

retur. Nye nyttesynspunkter med krav om, at uddannelseerne skulle have en praktisk funktion, var ved at vinde frem, således som de i Holbergs komedie personificeres af broderen, der kan forsvare studiet af landøkonomien, og af officeren, som går ind for naturretten. Nye tider var på vej for Universitetet.

Holberg er Universitetets kendeste skikkelse i 1700-årenes første halvdel. Han har givet epoken navn – vi taler om Holbergs tid. Holberg kom også til at opleve Universitetets nærmest totale fysiske undergang i 1728 og dets genrejsning i 1730-erne.

Med branden 1728 går den periode mod enden, som er genstand for beskrivelse her. I 1728 brændte en stor del af København, og også Universitetets bygninger blev luernes bytte. Ilden var opstået natten mellem den 20. og 21. oktober 1728 i et hus ved voldene ved Vesterport og samtidig i en bryggergård i Nørregade. Om morgenen den 21. oktober var universitetsgården med Kommunitetsbygningen, Domus Anatomica, auditorie-bygningen, professorhusene og den botaniske have ødelagt. Den gamle konsistoriebygning var den eneste af Universitetets bygninger, som overlevede. Valkendorfs kollegium og Petri Kirke brændte, og snart forplantede ilden sig til Store Kannikestræde, hvor de tre andre studenterkollegier, Elers og Borchs Kollegium og Regensen brændte. Samme eftermiddag gik der ild i Trinitatis Kirke, hvor det astronomiske observatorium og Universitetsbiblioteket ødelagdes.[184]

Om brandens betydning for Universitetet skriver Holberg: »... hele Universitetet med professorernes embedsboliger, Kommunitetsbygningen, hvor 100 fattige studenter blev bespist, fire herlige kollegier, nemlig Regensen, Valkendorfs, Borchs og Elers kollegium, foruden utallige andre huse, som der ikke er grund til at nævne. Kun Konsistorialbygningen, hvor professorerne plejer at træde sammen, blev ikke berørt af ilden, skønt så mange omliggende og tilstødende bygninger brændte, at man kan sige om vores berømte Universitet:

Her hvor forhen Troja lå,
ser man nu kun græs og strå«[185]

Til de mindre tab hørte, at brændt var også det skrin, hvori opbevaredes den røde baret af fløjl, som siden 1675 havde været benyttet ved teologiske disputatser.

Universitetet stod nu uden tag over hovedet og manglede samtidig et tidssvarende retligt fundament. På begge disse punkter tog man snart fat for

184. Svend Ellehøj & Leif Grane (red.): *Københavns Universitet 1479-1979* IV, 1980, s. 178-80.
185. Ludvig Holberg Værker i Tolv Bind, XII, 1971, s. 180.

Fig. 67. U. A. Holstein (1664-1737) var gift med en halvsøster til Frederik IV's dronning Anne Sophie Reventlow og hørte derfor til dem, som fik en vis politisk indflydelse i kongens sidste år. I 1720 blev han storkansler og dermed chef for Tyske og Danske Kancelli samt tillige Universitetets patron. Det er vanskeligt at bedømme hans indflydelse på Universitetets anliggender. Ved Christian VI's tronbestigelse mistede han som mange andre af den kreds sine embeder. Stik efter medaille af G. V. Lode. KB. Billedsamlingen.

at skabe noget nyt. Efter storkansler V.A. Holsteins afgang i 1730 var der ikke straks beskikket en ny patron for Universitetet. I en skrivelse af 8. februar 1731 pegede Universitetet imidlertid på, at det »ved sidste store ildebrand er sat i en så slet tilstand, som det næppe tilforns har været udi«, og at en patron derfor var »højlig fornøden«. Den 16. marts 1731 beskikkedes geheimeråd Iver Rosenkrantz, der var chef for Danske og Tyske Kancelli, til Universitetets patron. I beskikkelsesbrevet tales som tidligere om kongens vilje og respekten for hans suveræne rettigheder og om et virke »til de boglige kunsters og videnskabers excolering, flor og opkomst«.[186] Det ideal blev i højere grad til virkelighed i den tid, som fulgte. Universitetet kom i løbet af det følgende århundrede ind i en mere frugtbar udvikling, som ikke var til at forudse i det jernårhundrede, som var gået forud.

186. Rørdam, Da. Mag. 5.III, s. 247.

Studenterne ved Københavns Universitet 1621-1731

Undersøgelsen er foretaget på baggrund af: Københavns Universitets matrikel, udgivet af S. Birket Smith, bind 1 1611-1667, Kbh. 1890 og bind 2 1667-1740, Kbh. 1894.

Medtaget er alle studerende, der er blevet indskrevet i matriklen i tidsrummet 1621-1731. Derfor vil de udenlandske studerende, der blot var på »besøg« også figurere i tallene. Desuden er antallet af baccalaur- og magisterpromotioner opført.

Baccalaurpromotionen i 1676 er først indført i matriklen i 1677, men i skemaet figurerer den under 1676. Ligeledes forholder det sig med promotionen af baccalaurer og magistre fra 1712 og baccalaurer fra 1713, der først omtales i matriklen under 1714.

Det første indtryk man får af denne kolossale talmængde er, at studenteroptaget var ganske svingende fra år til år. Der synes dog at være tale om en generelt stigende tendens.

Antallet af især baccalaurer, men også magistre, stiger tydeligt.

Københavns belejrings konsekvenser for universitetet ses tydeligt, hvorimod branden ikke synes at have den store konsekvens for studenteroptaget.

Immatrikulerede		Baccalaurer		Immatrikulerede		Baccalaurer	Magistre
1621:	159	0	18	1641:	184	32	0
1622	102	37	0	1642:	223	47	0
1623:	120	0	13	1643:	145	0	32
1624:	175	61	0	1644:	151	35	0
1625:	69	0	24	1645:	198	0	14
1626:	216	42	0	1646:	137	34	0
1627:	192	0	16	1647:	231	0	34
1628:	149	47	0	1648:	154	28	0
1629:	107	0	0	1649:	70	0	20
1630:	213	0	0	1650:	207	25	0
1631:	87	0	12	1651:	259	0	0
1632:	94	19	0	1652:	118	0	0
1633:	126	0	29	1653:	243	0	13
1634:	136	34	0	1654:	191	15	0
1635:	174	19	0	1655:	214	0	15
1636:	170	0	0	1656:	191	52	0
1637:	90	0	29	1657:	222	0	9
1638:	178	14	0	1658:	42	0	0
1939:	153	0	19	1659:	24	0	0
1640:	114	36	0	1660:	430	0	0

Immatrikulerede		Baccalaurer		Immatrikulerede		Baccalaurer	Magistre
1661:	182	11	12	1698:	203	68	50
1662:	197	0	0	1699:	182	83	0
1663:	145	0	0	1700:	207	81	44
1664:	153	46	17	1701:	204	114	0
1665:	148	0	11	1702:	244	82	40
1666:	171	36	0	1703:	190	82	40
1667:	155	16	0	1704:	209	83	36
1668:	120	31	0	1705:	205	65	0
1669:	176	0	20	1706:	186	74	41
1670:	147	0	0	1707:	194	78	0
1671:	126	0	0	1708:	163	68	32
1672:	170	27	0	1709:	164	52	0
1673:	160	0	0	1710:	146	34	38
1674:	174	0	0	1711:	174	50	0
1675:	141	0	0	1712:	155	62	45
1676:	140	128	0	1713:	197	86	0
1677:	84	106	31	1714:	165	68	26
1678:	190	76	0	1715:	146	76	0
1679:	177	0	0	1716:	169	69	45
1680:	156	34	21	1717:	168	70	0
1681:	153	27	0	1718:	170	66	21
1682:	166	29	24	1719:	121	63	0
1683:	161	29	0	1720:	150	43	0
1684:	140	31	32	1721:	138	37	0
1685:	168	0	0	1722:	158	73	0
1686:	175	30	23	1723:	178	75	28
1687:	164	27	0	1724:	191	71	0
1688:	192	37	21	1725:	178	57	0
1689:	150	43	0	1726:	206	64	34
1690:	172	15	21	1727:	161	75	0
1691:	177	30	0	1728:	197	69	0
1692:	171	28	26	1729:	187	50	0
1693:	168	38	0	1730:	198	65	0
1694:	145	47	26	1731:	216	0	0
1695:	159	38	0				
1696:	191	75	39	Ialt:	18.564	3.927	1.141
1697:	213	62	0	Pr. år	167,2	35,3	10,3

Københavns Universitet 1732-1788

Af Birgit Løgstrup

FUNDATSEN 31. MARTS 1732. KRITIK OG RESULTAT

Forhistorie

Da Københavns Universitet den 31. marts 1732 fik en ny fundats, var det ikke en hverdagsbegivenhed. En fundats, der virkelig medførte nydannelser, var sidst blevet udstedt i 1539. Den var dog blevet ændret på enkelte punkter i 1571 og 1621.

Det havde ganske vist ikke skortet på tilløb til fundatsændringer i den efterfølgende periode, men hver gang var det lykkedes at undgå forandringer. Efter enevældens indførelse i 1660 havde Statskollegiet i 1664 behandlet Universitetets selvstyre. Kunne dette tolereres under den nye enevældige regeringsform? Det lykkedes Hans Svane ene mod kollegiets øvrige medlemmer at forhindre, at der denne gang skete ændringer i fundatsen.[1] Ved Christian V's regeringstiltrædelse 1670 fik Universitet bekræftet alle sine fundatser og privilegier, men med den generelle bemærkning, at de ikke måtte stride imod det enevældige regeringssystem. I 1691 blev der nedsat en fundatskommission bestående udelukkende af Universitetsprofessorer. Kommissionen udarbejdede et udkast til en ny fundats, der fortrinsvis bestod i en kodifikation af de gældende regler, uden indgreb i Universitetets selvstyre. Forslaget opnåede ikke godkendelse.[2]

Alt imens fortsatte Universitetet sin virksomhed, men ikke uden kritik. Den nyudnævnte oversekretær i Danske kancelli Chr. Møinichen fik kort efter sin

1. J. Lindbæk, *Aktstykker og oplysninger til Statskollegiets historie 1660-76*, 1903-04, 191. Almindeligvis opfattes Hans Svane som modstander af Universitetets selvstyre, eks. W. Norvin, Københavns Universitet I 1937, s. 43.
2. DK C 31 bilag til Sj. miss. 1691, 7. april. Kommissionsbetænkninger trykt hos W. Norvin II, s. 82 ff.

embedstiltrædelse i jan. 1725 fra dronning Anna Sophie forelagt et forslag om nedsættelse af en undersøgelseskommission for Universitetet. Forslaget var udarbejdet af den kongelige historiograf Andreas Højer, som ikke selv havde studeret i København, men ved Europas daværende mest moderne Universitet i Halle. Forslaget indeholdt en skarp kritik af professorernes administration af de midler, der var henlagt til underhold for professorer og studenter. Disse penge gik fortrinsvis til et par professorfamilier og de studenter, der behagede dem, lød kritikken fra Andreas Højer, der selv havde søgt at opnå et professorat ved Universitetet. Det var en alvorlig kritik i disse tider, hvor den geheime inkvisitionskommission netop var blevet nedsat for at undersøge embedsmændenes forhold til bestikkelser. Den foreslåede Universitetskommission skulle også undersøge professorernes akademiske forpligtelser, om de holdt deres forelæsninger og disputatser eller var for optaget af ekstra hverv uden for Universitetet. Studenternes niveau ved optagelsen på Universitetet burde hæves, ligesom forordningen om teologisk embedseksamen fra 1707 burde overholdes.

Denne kritik lå på linie med flere tidligere angreb på Universitetet. Derimod var der mere perspektiv i henstillingen om en vurdering af de fag, der doceredes på Universitetet. Dette punkt understregede Møinichen meget stærkt i sin anbefaling til dronning Anna Sophie af forslaget. »Her læses aldrig på vores Københavnske Akademi noget, som kan opvække ungdommen til en ærlig og fædrelandet tjenlig ambition, der høres aldrig et ord om tidernes eller fædrenelandets historie, ingen politica eller moralia bliver her nogen tid handlet, men en del skolemester gloser, og det børn burde vide, førend de kommer ud af skolerne, er det eneste nogle få her læser og handler; derfor tvinges enhver ærekær fader, der ikke vil have sin søn til en pedant, at udsende ham til fremmede akademier og steder, hvorved dog stundum hazarderes både timelig og evig velfærd, at jeg intet skal tale om de mange skiønne Capitaler, der således går ud af fædrenelandet og kommer aldrig igen«. Det var en skarp kritik af niveauet på Københavns Universitet. Formålet var at reformere dette, så det nåede samme standard som Universitetet i Halle, hvor der blev undervist i moderne historie og politiske fag. Det skulle opnås gennem nedsættelse af en undersøgelseskommission, bestående af eksterne embedsmænd. Det var en ukendt procedure ved Københavns Universitet, men almindelig benyttet i krisesituationer ved de nordtyske universiteter. Forslaget blev stærkt støttet af oversekretæren i Danske kancelli, hvorunder Universitetet sorterede, men blev ikke gennemført inden dennes politiske fald.[3]

3. Forslaget findes i DK Inkvisitionskommissions papirer, trykt i *Danske Samlinger*, 3, 1864-68 s.

Det lykkedes således at afværge alle menneskelige anslag mod Universitetet. Men den 20. oktober 1728 udbrød der storbrand i Københavns vesterkvarter. En kraftig efterårsblæst spredte ilden, så to femtedele af København lå i aske, da den endelig døde hen. Tilbage på Fruc plads stod kun Konsistorium, Universitetets administrationsbygning. Auditoriernc, hele biblioteket med dets uerstattelige værdier af bøger og håndskrifter, det videnskabelige apparat, kollegierne, regensen og professorboligerne lå i aske. Da samtidig flere professorater stod ledige, var situationen meget alvorlig for Universitetet. En senere historiker, Rasmus Nyerup, paralleliserede situationen med Universitetets nød under borgerkrigen efter Frederik I's død og stillede spørgsmålet, om Københavns Universitet overhovedet ville rejse sig igen.[4] Men der var den i denne henseende afgørende forskel på de to perioder, at et universitet i det 18. århundrede blev betragtet som et nødvendigt led i en fyrstes territoriale politik, f.eks. fik hver lille fyrste i Tyskland sit universitet i denne periode. Der var således ikke tvivl om, at landet fortsat skulle have et universitet.

Derimod var det ikke afgjort, at Universitetet skulle genrejses i København. Flere projektmagere benyttede sig af Københavns Universitets situation til at foreslå oprettelsen af universiteter i andre egne af landet. Domprovst Chr. Lassen Thyconius anmodede Frederik IV om oprettelsen af et universitet i Viborg, dels for at ophjælpe byen, dels for at billiggøre studierne i forhold til livet i den kostbare og farlige residensstad. Forslaget blev behandlet i kancelliet den 23. februar 1729, men som det bemærkes i supplikprotokollen, blev det siden resolveret at henlægge projektet indtil videre.[5]

Da den kendte pietist grev Zinzendorph opholdt sig i København i sommeren 1731 for at overvære salvingen af Christian VI og hans dronning, var visse kredse nervøse for den indflydelse, han ville få på den unge konge. Zinzendorph interesserede sig i forbindelse med sine missionsplaner også for universitetsanliggender og indleverede et forslag til oprettelse af et dansk universitet i hertugdømmerne beliggende i Flensborg. Tychonius havde i sit forslag gennemtænkt de administrative og økonomiske problemer, der var forbundet med oprettelsen af et universitet. Derimod var Zinzendorph alene optaget af påvisningen af den falske ånd, der hvilede over det hidtidige akademi. Det afgørende var derfor at sikre sig personer med den rette tro til

358ff. Conrad Bornhak, *Geschichte der preussischen Universitätsverwaltung bis 1810*, Berlin 1900, s. 183.

4. Rasmus Nyerup: *Tilstanden i Danmark-Norge* III, 2, 1805, s. 267ff.

5. Håndskriftsamling I Mallingiana, gruppen Universitet. DK, Supl.prot. 1729 I nr. 364.

de nye professorater. Det, han ønskede, var at skabe en pietistisk bastion i hertugdømmerne. Selv var han ganske overbevist om, at kongen ville godtage hans forslag. Men i stedet blev der udfærdiget et afvisende svar underskrevet af geheimerådets medlemmer. De gav ham ret i, at der muligvis havde indsneget sig misbrug i de eksisterende universiteter som i alle andre menneskeskabte værker. Men de foretrak imidlertid at rette fejlene i de overleverede institutioner, frem for at oprette nye. Derfor burde hr.grev Zinzendorph i stedet have stillet forslag om at føre Københavns Universitet tilbage til sin forrige glans. Konceillets svar er dateret den 26. juni 1731, samme dag som kommissionen vedr. Københavns Universitets nye fundatz blev nedsat. Det er forklaringen på den selvsikre og afvisende tone i geheimerådets svar.[6]

Fundatskommissionens nedsættelse

Ved tronskiftet i efteråret 1730 havde Universitetet oplevet endnu en ulykke: dets patron U.A. Holstein var blevet afskediget, uden en anden var blevet udnævnt i stedet. Dette var måske et fingerpeg om Universitetets truede situation. I hvert fald ansøgte Universitetet i februar 1731 om at få beskikket en af kongens ministre som patron. Anmodningen var begrundet med ønsket om at få en person, som kunne tale Universitetets tarv hos kongen. Det var ikke mindst nødvendigt nu, da »Universitetet ved sidste store ildebrand var sat i så slet tilstand, som det næppe tilforn have været«, skrev samtlige professorer og Universitetets rektor. Anmodningen resulterede den 16. marts i udnævnelsen af Iver Rosenkrantz, der ved tronskiftet var blevet landets øverste civile embedsmand som statsminister og chef for begge kancellier. Han var iflg. sin bestalling som Universitets patron pålagt at sørge for »dets gavn, beste og fremtarv«. Derfor måtte han afvise Zinzendorphs universitetsforslag på mødet i geheimerådet den 26. juni 1731. At det nu til gengæld skulle gå stærkt med ændringerne på Københavns Universitet, viser en påskrift på konceptet til nedsættelsen af Universitetskommissionen: »Rasch Matthiesen (kancellibuddet) at levere til hr.geheimeråd Rosenkrantz samme aften«, altså også den 26. juni 1731.[7]

Kommissoriet for Universitetskommissionen lød på en gennemgang af alle

6. DK Henlagte sager 1731, trykt i Danske Magasin, 5. rk. IV. Formodentlig har Zinzendorph ikke modtaget afvisningen i denne form, da svaret ligger i original i DK.
Knud Heiberg: *Fra den religiøse brydningstid i årene o. 1725-50.* K S V rk, 3. bd., s. 464ff.
7. DK Sj. tegn. nr. 126, 16. marts 1731 og nr. 268, 26. juni 1731.

Universitetets anordninger med en undersøgelse af, i hvilken udstrækning de blev efterlevet, og hvorledes de kunne forbedres. Desuden skulle der foretages en tilbundsgående undersøgelse af Universitetets økonomiske forhold og professorernes embedspligter. Det var helt på linie med de undersøgelser, Andreas Højer havde krævet gennemført i 1725. Arbejdet skulle resultere i et forslag til en ny universitetsfundats.

Det var en tilbundsgående undersøgelse af universitetsforholdene, der forestod. Den skulle ikke foretages alene af eksterne embedsmænd, som Andreas Højer havde foreslået i 1725. Som leder af undersøgelsen stod den nyudnævnte patron, Iver Rosenkrantz. Han havde i øvrigt været med til at afvise de to tidligere omtalte anslag mod Københavns Universitet. Mens han var stiftamtmand i Viborg, havde Tychonius vist ham sit forslag om oprettelsen af et universitet i Viborg. Det havde han ifølge Tychonius selv betegnet som uigennemførligt, ligesom han i geheimerådet nogle år senere havde afvist Zinzendorphs forslag. Blandt de øvrige medlemmer af kommissionen var Sjællands biskop C. Worm, der samtidig var theologisk professor ved Universitetet, men fritaget for undervisning. Fra Universitetet sad desuden professorerne Thomas Bartholin og Hans Gram, begge fra det filosofiske fakultet. Som udenforstående var udpeget den kongelige konfessionarius Johan Frauen. Han var desuden den eneste i kommissionen, der kan betegnes som pietist.

Allerede tre dage efter udnævnelsen holdt kommissionen den 29. juni sit første møde hjemme hos geheimeråd I. Rosenkrantz. Det blev besluttet at fordele arbejdet imellem medlemmerne således, at biskop Worm gennemgik alle Universitetets og Kommunitetets fundatser, etatsråd Bartholin Universitetets jordebøger og professorernes øvrige indtægtskilder og Hans Gram alle studenterlegaterne. I løbet af 14 dage havde de afsluttet arbejdet, og næste møde blev afholdt den 16. juli, til trods for at konfessionarius Frauen ikke kunne deltage. Man gennemgik det forelagte grundmateriale og besluttede, at alle medlemmer skulle afgive en skriftlig betænkning om Universitetets forbedring og især om professorernes og de studerendes pligter. Desuden påtog biskop Worm sig at udarbejde et overslag over opbygningen af de afbrændte professor residenser og et nyt forslag til professorernes aflønning.

Inden næste møde i fundatskommissionen den 3. oktober havde alle kommissionsmedlemmerne undtagen formanden udarbejdet hver sit forslag til en Universitetsreform, som Hans Gram havde samarbejdet til ét forslag. Det blev nu diskuteret punkt for punkt. Da man var nået til enighed, blev det overdraget biskop Worm at udarbejde det endelige udkast til en ny Universitetsfundats. Desværre er medlemmernes forslag ikke bevaret, kun det af biskop Worm udarbejdede, som blev endelig afpudset af Hans Gram. Af

Fig. 68. Prof. Hans Gram trak det store læs både ved arbejdet med formuleringen af den nye fundats af 1732 og det efterfølgende besvær med at få den ført ud i livet. Hans Gram (1685-1748) var filolog og historiker. Maleri 1743 af J. S. Wahl. Frederiksborg

væsentlige forskelle mellem dette og den endelige fundats er kun de økonomiske forbedringer af professorernes lønninger. Man måtte afvente kongens tilsagn om udskrivningen af den nye studieskat til fordel for Universitetet. Da det kom som et særligt reskript af 18. marts 1732, og kongens eget bidrag bestående af tre norske kongetiender kom med reskriptet af 21. marts, kunne disse begunstigelser indføjes i den nye Universitets fundats, som blev underskrevet den 31. marts 1732.[8]

Fundatsen blev udfærdiget i tre håndskrevne eksemplarer, hvoraf et skulle opbevares i geheimearkivet, et i Danske kancelli og et på Universitetet. Det kostede Universitetet 150 rdl. Desuden blev fundatsen trykt hos Universitetets bogtrykker Høpfner, hvortil medgik 5 ris papir for 13 rdl. Besværet med korrekturlæsningen var også overdraget biskop Worm og Hans Gram.[9] Der

8. Kilderne til kommissionsarbejdet er desværre få: H. Grams koncept til et kort møderefera findes i KB Ny kgl. S, 1500 fol. Biskop Worms fundatsudkast med Hans Grams rettelser findes i KB Ny kgl. S. 753^{c} folio under betegnelsen Christian VI's Universitets fundats, men det er ikke den endelige fundats. Fundatsen findes i RA, Egeskabene og er trykt i W. Norvin: *Københavns Universitet,* anf. v. II, 1940, s. 113ff.

9. Universitetet. Studieskattens og Cathedraticums regnskabsbog B, 1733 udgifter, VI og VII. Brev til Hans Gram fra biskop Worm 18.5.1752. K S 4. rk. 2. bd., 1891-93, s. 452.

var desuden planer om at oversætte fundatsen til den lærde verdens sprog, latin. Chr. Falster, rektor i Ribe, havde tilbudt I. Rosenkrantz at påtage sig arbejdet. Tilbuddet blev accepteret, da det i modsat fald sikkert ville ske udenlands, og man i så fald ingen kontrol ville have med resultatet. Falsters oversættelse skulle indsendes til eftersyn og derefter trykkes i København. Dette skete, ligesom Falster forsynede oversættelsen med en latinsk fortale, der er dateret den 20. august 1732. Om fortalen ikke har været tilstrækkelig »modest« i omtalen af I. Rosenkrantz selv, som denne havde forlangt, eller hvorfor planen om udgivelsen af Universitetsfundatsen på latin blev skrinlagt, vides ikke.[10]

Fundatsens indhold

Universitetsfundatsen gav forskrifter for hele universitetsvæsenet: administration, professorerne og studenternes forpligtelser, herunder fag, optagelsesbetingelser og eksamenskrav, økonomiske betingelser for både professorer og studenter og endelig kollegier og bibliotek.

Universitetets styrende organ var Konsistorium, hvori alle ordinære professorer fik sæde. Rektor havde ledelsen af den daglige administration, bortset fra den økonomiske. Han var valgt af og blandt de ordinære professorer inden for en fastlagt turnus mellem fakulteterne. Valgperioden var et år, normalt uden mulighed for forlængelse. Der gjaldt samme regler for de fleste tyske universiteter, mens Uppsala Universitets rektor kun havde en funktionsperiode på et halvt år. Fundatsen indeholdt ingen regler for Konsistoriums forhandlinger. Derimod pålagde den rektor i tilfælde af uenighed eller manglende beslutningsdygtighed i Konsistorium at forelægge sagen for universitetspatronen. Konsistoriums sekretær skulle være den professor fra det filosofiske fakultet, som havde den laveste anciennitet i Konsistorium. Sekretærens funktionsperiode blev dermed afhængig af udskiftningen i Konsistorium. Før 1732 var sekretæren den professor i det filosofiske fakultet, der stod lige for at indtræde i Konsistorium, men altså endnu ikke medlem af dette. Sekretæren repræsenterede kontinuiteten i den løbende administration, men han blev ikke udvalgt efter særlige kvalifikationer til netop denne post. Ved flere udenlandske universiteter var det fastlagt, at sekretæren skulle være medlem af det juridiske fakultet, da man derved fik en person med juridisk erfaring. Embedet bestod nemlig ud over det almindelige referat af Kon-

10. Falsters oversættelse findes i KB Gl. kgl. S. 3222, 4°, Brevvekslingen herom i KB E don. var. 2°, 4°, nr. 160 og 165. Breve fra I. Rosenkrantz til Chr. Falster 5.7.1732 og 7.8.1736.

sistoriums møder, brevskrivning og kopibogsføring, af skifteforvaltning, stævningsudtagning og notarforretninger ved Universitetets jurisdiktion.

Ledelsen af universitetets økonomiske administration lå hos *kvæstor,* hvilket var en nyskabelse. Op til 1732 havde de skiftende rektorer også haft økonomien under sig. Nu blev det derimod fast overdraget en af professorerne fra det filosofiske fakultet. Som begrundelse for nyordningen anførte fundatsen: For det de øvrige professores med des større roelighed kunne beobagte deres professioner. Tyve år senere gav professor Ramus, der også var professor i 1732, følgende begrundelse for Qvæsturens oprettelse: »Ved den ulykkelige ildebrand udi året 1728 afbrændte alle Universitetets bygninger, kirker og kollegier her i staden tillige med en stor del af byens andre bygninger, som gjorde en ikke liden confusion i henseende til Universitetets panteobligationer og regnskabssager«. Desuden havde den nyoprettede stilling, stadig iflg. Ramus, det formål at beholde professor Bartholin ved Universitetet. Han havde som generalprokurør mange opgaver uden for Universitetet. Da kvæstoren både blev fritaget for sin undervisningsforpligtelse og fik penge (100 rdl) til at lønne sin fuldmægtig til regnskabsførelsen, opfattede professor Ramus stillingen som en sinecure post for professor Bartholin, der som tidligere omtalt selv havde været medlem af fundatskommissionen. Ramus var i øvrigt kritisk over for princippet om at få den økonomiske administration adskilt fra den øvrige, fordi de skiftende rektorer derved mistede muligheden for at få et nærmere kendskab til Universitetets økonomiske forhold. Det faldt igen tilbage på Konsistorium, der havde det overordnede økonomiske tilsyn[11].

I modsætning til rektor og konsistoriums administration gav fundatsen detaljerede forskrifter for kvæstors forvaltning, endog hvilke regnskabsprotokoller han skulle føre. Det er bemærkelsesværdigt, at det reviderede regnskab ikke skulle indsendes til endelig godkendelse i centraladministrationen. På det økonomiske område bevarede Universitetet således sit selvstyre på trods af alle enevældens centraliseringsbestræbelser. Derved indtog Københavns Universitet en særstilling i forhold til de preussiske universiteter, hvor der var et strengt tilsyn med universiteternes finansforvaltning. Selv til de mindste udgifter skulle de preussiske universiteter indhente godkendelse, ligesom regnskaberne skulle godkendes i den centrale regnskabsrevision[12].

Havde Københavns Universitet således bevaret sit selvstyre på det økono-

11. Professor Ramus' votum i sagen om kvæstoratets ophævelse, efter Holberg havde frasagt sig dette i Universitetets arkiv. Circularia 10.3. 1751.
12. Conrad Bornhak anf. v. s. 168.

miske område, så blev det stærkt understreget, at Konsistorium kun kunne administrere i henhold til fundatsens bestemmelser. Selv et enigt Konsistorium kunne ikke på egen hånd ændre disse. Endelig havde man afskaffet Universitetets selvstændige anordningskompetence. Det havde været anstødsstenen i 1664, da Statskollegiet behandlede Universitetets forhold til den nye enevældes administration. Det var ikke medtaget i professorkommissionens forslag fra 1691. Men nu blev det understreget med al tydelighed, at kommandovejen for universitetsadministrationen gik over patronen til den enevældige konge. Der står intet sted i fundatsen, at der skulle være en patron, eller hvorledes han skulle udpeges – hvad der heller ikke var at vente under en enevældig styreform. Derimod forudsættes det flere steder i fundatsen, at patronen afgjorde interne stridigheder og forelagde forslag om ændringer i Universitetets forhold til kongen.

Der var fire fakulteter på Universitetet, selvom dette ord ikke forekommer i fundatsen: det teologiske, juridiske, medicinske og filosofiske. Antallet af professorer indskrænkedes til 15, som blev opnået ved en ændring af det filosofiske fakultet fra ti til syv, mens det juridiske fordobledes til to. Den nytilkomne jurist skulle docere romerret og dansk ret set i forhold både til natur- og folkeretten og andre landes love. Det var en indrømmelse til den moderne retning inden for universitetsverdenen, hvor der blev lagt større vægt på landets egne og de omgivne staters forhold. Det medicinske fakultet kunne også betegnes som det naturvidenskabelige, idet de to professorer udover anatomi skulle forelæse i kemi, botanik, farmaci og udføre fysiske eksperimenter. I det filosofiske fakultet lå hovedvægten på grundsprogene hebræisk, græsk og latin. Derudover var der et professorat i historie og geografi, to i matematik og endelig det nederste professorat i logik og metafysik.

Professorerne skulle som andre embedsmænd udnævnes af kongen og aflægge ed til ham. Det blev forbudt professorerne i det filosofiske fakultet at avancere fra fag til fag, hvilket havde været almindeligt tidligere p.g.a. professoraternes forskellige aflønning. Det var også blevet forbudt i 1621 uden større virkning. Fundatsen indførte en salomonisk løsning på det til grund liggende økonomiske problem, idet det blev tilladt at rykke op til bedre indtægter ved bedre aflønnede professorers afgang uden at overtage afgåede professorers fag. Forbindelsen mellem fag og indtægt blev således ophævet. Derved blev det samtidig muligt at hæve det faglige niveau, idet en professor i hele sin embedsperiode kunne arbejde inden for samme fag.

Antallet af professorer svarede nogenlunde til forholdet på det mest moderne tyske universitet på denne tid: I Halle var der ved oprettelsen i 1694 13 ordinære professorer og 2 ekstraordinære, men med hovedvægten på det

retsvidenskabelige fakultet med 4 ordinære og 1 ekstraordinær professor. Desuden blev der ansat en professor i moderne sprog – italiensk, hvilket var ganske fremmed for det københavnske Universitet. Derimod havde det pietistiske Universitet i Halle kun to professorer i det teologiske fakultet[13].

Professorernes embedspligter bestod i tre offentlige forelæsninger om ugen, der var gratis. Derudover måtte de afholde private collegieøvelser mod betaling for dem, der havde råd. De skulle desuden mod trussel om bødestraf holde én offentlig disputats om året. Endelig skulle alle deltage i Universitetets administration og afholde eksamen. Fritaget fra undervisningsforpligtelserne var Sjællands biskop, Universitetets kvæstor og den ældste professor, som alle modtog 100 rdl. til at lønne en vikar. De var derimod ikke fritaget for de administrative forpligtelser. Siden 1603 var der blevet udgivet trykte årlige lektionskataloger. Nu blev det påbudt at indsende lektionskataloget til patronens godkendelse, inden det blev sendt til trykkeriet. Desuden skulle rektor to gange årligt indsende beretning om, hvorledes forelæsningerne blev afviklet. Centraladministrationen havde således til hensigt at føre tilsyn med professorernes undervisningsforpligtelser.

Fundatsen indskærpede overholdelsen af Danske lovs krav til de studerendes optagelse på Universitetet. Der skulle afholdes offentlig adgangseksamen, examen artium, på Universitetet for alle. Den bestod i skriftlig latinsk stil, som var udfærdiget hjemme, og en mundtlig eksamination af professorerne. Ved indskrivningen i Universitetets matrikul skulle studenterne udvælge en af professorerne – uden for det teologiske fakultet til privat præceptor, en særlig studievejleder.

Det normale studieforløb startede i det filosofiske fakultet. Det var en basisuddannelse, som efter bestået filosoficum eksamen gav adgang til de højere fakulteter. Filosoficum kunne først aflægges 8 måneder efter optagelsen på Universitetet. Desuden stilledes der krav til de studerende om tilstedeværelse ved de fleste af de filosofiske professorers forelæsninger, såfremt de havde opholdt sig i København. Der var dermed åbnet adgang for selvstudier. Fundatsen fastsatte eksamenskravene således, at der til bedste karakter, laudabilis, krævedes kyndighed i grundsprogene, et vist pensum i græsk og latin, nogen viden i historie og geografi og et nogenlunde kendskab til fysik og matematik, men grundsprogene alene var ikke tilstrækkelige for at bestå. Ved den filosofiske eksamen skulle det ikke blot kontrolleres, at værktøjet til de videregående studier var til stede, men den skulle også have værdi i sig selv.

Universitetets eneste embedseksamen var den teologiske, der var blevet

13. Wilh. Schrader: *Geschichte der Friedrichs – Universität zu Halle*, Berlin 1894, s. 47 ff.

indført i 1707. Også her blev kravene skærpet, således at der til første karakter krævedes, at eksaminanden kunne læse hele Bibelen på grundsprogene. Desuden måtte kandidaten have nogen viden i kirkehistorie. Til bestået krævedes der læsefærdighed i Gammel Testamentes historiske bøger på hebræisk og hele Ny Testamente på græsk, samtidig måtte eksaminanden demonstrere forståelse af indholdet. Det var ikke længere tilstrækkeligt at klare sig godt i de dogmatiske discipliner. Efter overstået teologisk eksamen skulle kandidaterne som sædvanligt aflægge prøveprædiken for de teologiske professorer.

Vel fandtes der ingen skoleembedseksamen, men fundatsen forbød biskopperne at ansætte rektorer ved latinskolerne, der ikke var magistre eller candidati magisterii, d.v.s. havde bestået den eksamen, der gik forud for den mundtlige disputats. Det var ikke tilladt at konferere nogen magistergraden fraværende. Magistergraden var den højeste grad i det filosofiske fakultet. I de højere fakulteter eksisterede doktorgraden. I det medicinske fakultet blev der også krævet en forudgående eksamen, da denne grad udover de sædvanlige disputatsrettigheder gav adgang til at praktisere. I de teologiske og juridiske fakulteter var betingelsen for at afholde den mundtlige, offentlige disputats ikke en bestået eksamen, men besiddelse af statens øverste gejstlige og verdslige embeder.

Selvom embedseksamenssystemet ikke var fuldt udviklet, indeholdt fundatsen et almindeligt tilsagn til de studerende om, at kongen ved embedsbesættelser ville tage hensyn til attester og andre anbefalinger fra Universitetet. På samme måde kunne enhver studerende, der havde gjort sig særdeles bekendt for lærdom og flid, håbe på at blive professor i sit fag. Ved professoratsbesættelser var der yderligere den begrundelse for det kgl. løfte, at kongen til deslige betydningsfulde stillinger ville foretrække sine egne kære og tro undersåtter frem for fremmede, i det mindste når disse var på højde med udenlandske forskere. Det er en interessant tankegang knapt et halvt århundrede før indfødsretsloven.

Hele paragraffen er desuden interessant, fordi den vidner om den større vægt, man ønskede at tillægge universitetsstudier. Men den kan kun opfattes som en løfteparagraf. Den enevældige konge kunne og ville ikke bindes ved embedsbesættelser. Begrundelsen for dette løfte i fundatsen var formentlig ønsket om at hjælpe Universitetet på fode ved at tiltrække flere studenter og samtidig anspore dem til at udvise større flid.

Det økonomiske grundlag for Universitetet bestod dels af jordegods og kapitaler, der var skænket af tidligere konger og stormænd, dels forskellige afgifter. Hovedparten af jordegodset blev opdelt i mindre enheder, således at hver professor administrerede sin del heraf. Det samme gjaldt konge- og

kirketienderne, hvoraf professorerne måtte aflevere en del til fælleskassen. Indtægterne fra det jyske gods og renten fra de udlånte kapitaler gik også ind i fælleskassen, hvis overskud deltes lige mellem professorerne. Der skete ingen ændringer i beholdningen af jordegods ved 1732 fundatsen. Men ved reduktion af antallet af professorer fra ti til syv i det filosofiske fakultet blev der en større andel til de øvrige professorer i fakultetet. I de højere fakulteter var der knyttet et bestemt corpus (del af jordegods) til hver professorat. Men i det filosofiske fakultet opterede (valgte) man efter anciennitet. Det nye juridiske professorat fik i stedet for jordegods tillagt tre norske kongetiender.

Siden det 17. århundrede havde Universitetet modtaget en årlig studieskat på 1 rdl. fra alle landsbykirker i kongeriget Danmark og Norge. Begrundelsen var, at alle kirker havde samme gavn af den uddannelse, den studerende ungdom nød på Universitetet. Den skattekilde blev yderligere udnyttet, idet det nu også blev pålagt præsterne at betale en art vederlag for den undervisning og eventuelle stipendier, de havde modtaget i deres studietid på Universitetet. Den vanskelige skatteligning klarede man for landsbypræsternes vedkommende ved at pålægge dem samme beløb, som deres kirke hvert år betalte til biskoppen, det såkaldte katedraticum. Hvor dette hidtil var blevet betalt af præsten, skulle kirken yde det tilsvarende beløb til Universitetet. Men for købstadskirkerne måtte man foretage en ligning, således at hver præst betalte i forhold til indtægten af sit præstekald. Nu modtog Universitetet altså en afgift fra alle landsbykirker (gammel studieskat), en fra alle præster på landet (cathedraticum eller ny studieskat), og fra alle købstadspræster (pension).

Det er som tidligere omtalt ikke muligt af det bevarede referat af fundatskommissionens møder at se, hvilke medlemmer der havde forestået de enkelte nyskabelser i fundatsen. Den nye studieskat er en undtagelse, idet biskop Worm to år tidligere havde foreslået noget tilsvarende i bygningskommissionen for København. Da havde han foreslået, at professorerne i stedet for embedsboliger fik et årligt huslejetilskud. Midlerne hertil skulle delvis skaffes gennem en ny studieskat, som skulle pålignes præsterne i Norge og Jylland, der ikke som deres kollegaer i de øvrige landsdele svarede katedraticum til biskopperne. Forslaget var dengang blevet skarpt afvist, da målet for kommissionens arbejde var genopbygning af den afbrændte by[14].

Begrundelsen for kun at lægge afgift på de gejstlige embeder var formentlig, at der kun til besættelse af præsteembeder blev stillet krav om embedsek-

14. RA DK Henlagte sager 1729 (ad skab II, nr. 111). Akter ang. den økonomiske tilstand ved Universitetet etc. efter Københavns ildebrand 1728. Robert Egevang: *Professorgårdene i latinerkvarteret*, 1975, s. 18 ff.

samen fra Universitetet. Udover denne embedsskat var der tidligere ved præsteindvielser blevet betalt 1 rdl., som bisperne årligt skulle indsende til Universitetet. Det havde haft sine vanskeligheder at få pengene ind. Derfor skulle de nu betales i Danske kancelli ved indløsningen af bestallingen. Indtægten skulle indgå i fælleskassen og fordeles ligeligt mellem alle professorer, undtagen konsistoriums sekretær. I økonomisk henseende var der altså sket en forbedring af professorernes indkomster. Når professorerne var blevet pålagt en række undervisningsforpligtelser, så var det også billigt, at de fik en sømmelig underholdning af deres embeder. Sådan lød begrundelsen, der skulle sælge de nye afgifter til præsterne.

Universitetet havde selv tidligere fordelt jordegodset mellem professorerne, hvilket havde medført meget lave indtægter for professorerne i det filosofiske fakultet. Fundatsens økonomiske følgelove indeholdt minutiøse fordelingsregler for de nye indtægter, hvorimod de ikke rørte ved fordelingen af de tidligere indtægter[15].

Sammenfattende kan man sige om fundatsen af 1732, at den indeholdt en betydelig stramning af centraladministrationens tilsyn med Universitetet. På det økonomiske område beholdt det sit selvstyre. Der blev ganske vist givet stramme regler for Universitetets økonomiske administration, men da der ikke var påbudt en central revision af regnskaberne, var der intet tilsyn med reglernes overholdelse. I faglig henseende ønskede man at hæve Universitetets standard. Der blev stillet større krav til studenternes viden, således skulle alle gennem den offentlige adgangseksamen. Næste eksamen, filosoficum, kunne først tages efter 8 måneder, og kravene både til denne og den teologiske embedseksamen blev strammet. Tilsynet med Universitetet skulle ikke mindst koncentrere sig om professorernes embedsforpligtelser, både forelæsninger og den årlige disputats. A.h.t. den faglige standard i det filosofiske fakultet blev de stadige skift fra professorat til professorat forbudt. Ved oprettelsen af det nye juridiske professorat var der givet en indrømmelse til den moderne opfattelse af Universitetet som hjemsted for fag, der var nødvendige i den verdslige administration. Derimod ophævedes det særlige professorat i fysik. Faget deltes mellem de medicinske og matematiske professorer. Endelig indebar nyordningen en økonomisk forbedring for Universitetet ved indførelse af nye afgifter. Det fremhæves normalt i oversigtsværkerne, at 1732-fundatsen er pietismens værk. Hans Gram og Chr. Worm, der havde størst indflydelse i fundatskommissionen, stod meget langt

15. Fundatsens økonomiske følgelove var: DK Sj. tegn nr. 132 18.3. 1732. (præsternes afgift) Sj. Reg. nr. 86 21.3. 1732, (indtægter til det juridiske professorat) Sj. Reg, nr. 138 a 18.4. 1732. (fordelingen).

Fig. 69. Studenternes reaktion på den nye fundats var ængstelse over de forøgede krav, den stillede til dem. Ville den medføre, at de nu skulle sidde endnu længere i studerekammeret?
Forsidestikket fra P. Kofod Ancher: Den jydske lovbog på gammel dansk med forskiellige læsninger, latinsk oversættelse, anmerkninger og forklaringer. København 1783.

fra pietismen. Der er da heller ikke mange træk i fundatsens indhold, der kan betegnes som pietistiske. Til teologisk embedseksamen lægges der megen vægt på bibellæsning på grundsprogene og interesse for indholdet af det læste. Det er imidlertid ikke krav, som pietismen er ene om.

Reaktioner på fundatsen

Den nye fundats stillede større krav til studenterne, uden at deres stipendiemuligheder eller økonomiske forhold i øvrigt blev forbedret. Det gav anledning til, at alle kollegianerne på Regensen den 15. juni samme år, som fundatsen blev udstedt, henvendte sig til Universitetets patron Iver Rosenkrantz for at få deres ligbæreprivilegium forbedret. I 1714 havde regensianer-

ne som tak for deres indsats under pesten med nogle få undtagelser fået eneret på at bære lig i København. P.g.a. den større fattigdom efter branden 1728 og en række omgåelser af privilegiet var det ikke nær så indbringende som tidligere. De forøgede eksamenskrav medførte, at studenterne måtte anvende al deres tid på studierne og derfor ikke som tidligere kunne tjene penge ved erhvervsarbejde, fremhævede de. Der er ikke bevaret nogen reaktion på deres henvendelse fra Iver Rosenkrantz, men 6. juli sendtes samme ansøgning i omarbejdet form til kongen. Den findes nu i Konsistoriums arkiv, da den formodentlig blev sendt til udtalelse i Konsistorium. Men regensianerne fik ikke de ønskede forbedringer.

Også fra anden side høres om studenternes reaktion. 5. juli skrev konrektor ved latinskolen i Christiania David Schiøth til professor Hans Gram: »Den nye akademiets fundats har sat sådan skræk i studenterne heroppe, særdeles (dem) som ikke har deres eksamen theologium, så de, såvel som den del, der allerede har den, har begæret, at jeg ville holde som et collegium Hebræum for dem, og deri læse den ebraiske bibel«. Ligeledes havde nogle studenter bedt ham om manuduktion til filosoficum. Begrundelsen var den almindelige praksis, at fattige studenter rejste hjem efter optagelsen for på egen hånd at læse op til de følgende eksaminer.

Hvorledes Universitetsprofessorerne i almindelighed bedømte den nye fundats, vides ikke. Hans Gram udtrykte i et privatbrev fra 1734 skuffelse over den manglende fremgang for de naturvidenskabelige fag. Årsagen hertil fandt han i de enkelte professorers uduelighed.[16] Det afgørende for Universitetets status var, om det lykkedes at få fundatsen til at fungere i praksis. I første omgang trak Hans Gram som årets rektor det store læs. Der skulle udfærdiges nye regler for de studerende. Der skulle træffes bestemmelser om, hvem der skulle eksaminere ved den førstkommende optagelsesprøve. Endelig måtte lektionskataloget være klar til trykning. Det sidste voldte vanskeligheder, fordi det også skulle indeholde tidspunktet for professorernes årlige disputatser. Professorerne fandt på alle hånde indvendinger. I hvilken rækkefø-

16. Regensianernes henvendelse: RA.KU Konsistorium. Indkomne sager 6. juli 1732. David Schiøths brev til Hans Gram: KB Gl. kgl. Samlinger folio 1101 nr. 780.
Hans Grams bedømmelse af de naturvidenskabelige professorer i hans brev til Chr. Rantzau, 13. februar 1734. Herman Gram: *Breve fra Hans Gram,* 1685-1748, 1907, s. 40:
»Her er Gud bedre det, kun lidet tegn dertil endnu, Horrebov passer vel nok på sine astronomiske og geometriske lektioner. Rasmus er alt for occuperet med kongens og publique bygninger og secretariatu academico. Buchwald kiende vi alle. Og den anden medicus Detharding, som vi fik fra Rostock, var en stor mand derude, men sandelig intet miraculum her. Hans anatomiske lektier for barbererne love os ingen store ting om hans physica experimentalis«.

ge skulle disputatserne afholdes? Hvornår skulle de starte? Hans Gram skar igennem og fastslog i et nyt cirkulære, at rækkefølgen var aldeles ligegyldig og den akademiske undervisning altid var blevet påbegyndt 1. september. »Ja«, skrev han, »om nu end ikke så var, så er det dog højst fornødent udi indeværende år ingenlunde at opsætte vore funktioner til nytåret med at læse og disputere, men begynde dermed strax i førstkommende septembrii for de årsagers skyld, som jeg skulle tro at kunne være enhver af de gode herrer bekiendt...«. Fundatskommissionen havde skaffet Universitetet betydelige økonomiske forbedringer, som i første række var kommet professorerne til gode. Nu måtte de til gengæld demonstrere, at de kunne få Universitetet til at fungere igen.[17]

DET INTERNE STYRE. KONSISTORIUM – REKTOR – SEKRETÆR.

Optagelse i Konsistorium

Konsistorium var Universitetets øverste myndighed i interne anliggender. I 1775 beskrev konsistorium sine funktioner således: modtage kgl. ordrer, afgive erklæringer på forelagte spørgsmål og have opsigt med alt, hvad der hører under Universitetets administration. Hertil kom før 1771 Universitetets domsmyndighed.[1]

Efter fundatsen 1732 skulle alle 15 professorer være medlem af Konsistorium. Konsistorium søgte selv at fastholde, at der kun kunne være 15 konsistoriales, selv om der udnævntes flere professorer i de normerede fag, eller der oprettedes professorater i nye fagområder. Når der fandtes mere end 15 professorer, skete optagelsen i Konsistorium på grundlag af professorernes anciennitet, regnet efter datoen for den kgl. udnævnelse. Samtidig med optagelsen i Konsistorium opnåede professorerne fuld fundatsbestemt løn. Det lykkedes ikke altid at fastholde antallet af konsistoriales på 15. I flere tilfælde opnåede enkelte professorer kgl. dispensation. Den 11. oktober 1743 fik professorerne Stampe og Møllman sæde i Konsistorium, inden de opnåede fuld løn, hvorved Konsistorium blev overtalligt. Denne dispensation foran-

17. RA.KU. Konsistorium. Circulærer og andre dokumenter, 14. og 27. juli 1732.

1. RA.KU. Kons. kopibog nr. 88, oktober 1775.

ledigede 8 dage senere en lignende ansøgning fra den ekstraordinære professor i teologi Peder Holm. Selvom Kancelliet var indstillet på at imødekomme ansøgningen, lykkedes det Universitetets rektor ved personlig henvendelse til patronen at hindre den nye udvidelse af Konsistorium.[2]

Da professorerne i modsætning til praksis før 1732 normalt ikke skiftede fag, kunne Konsistorium få en anden faglig sammensætning, end fundatsen havde fastsat. Professorerne Abr. Kall og B. Riisbrigh var i henholdsvis 1770 og 1773 blevet udnævnt til professorer i de fundatsbestemte fag græsk sprog, logik og metafysik, foreløbig uden sæde i Konsistorium. Da de i 1775 ønskede at blive optaget, meddelte de i første omgang blot Konsistorium, at de havde i sinde at benytte sig af deres professoraters fundatssikrede ret. Da Konsistorium afviste dette, sendte de en lignende ansøgning til kongen. Hovedbegrundelsen for ansøgningen var formelt hensynet til deres fag, som ingen repræsentant havde i Konsistorium til trods for fundatsens påbud. De kunne desuden henvise til et fortilfælde. Professor Munthe var som professor i græsk indtrådt i Konsistorium efter Hans Grams død i 1748, selv om han først opnåede ordinær løn i 1758. Konsistorium var allerede overtalligt i 1748 p.g.a. Stampe og Møllmans optagelse i 1743. Abr. Kall og B. Riisbrigh gik så vidt, at de truede med at overdrage deres fag til ældre konsistoriales, hvis deres ansøgning ikke kunne imødekommes, fordi de fandt det skadeligt for fagene ikke at være repræsenteret i Konsistorium.

Da ansøgningen blev sendt til udtalelse i Konsistorium, beklagede dette i sin erklæring den fejltagelse, der var sket ved professor Munthes optagelse. Antallet af konsistoriemedlemmer var dog ikke blevet større end før Grams død, idet udvidelsen var sket allerede i 1743. Det afgørende i sagen var hensynet til Konsistoriums størrelse. En kollegial rådslagning var vanskelig blandt 15 medlemmer, men blev antallet udvidet, ville Konsistorium ikke kunne fungere. Da kongen havde udnævnt så mange overtallige professorer, kunne Konsistorium kun løse sine procedureproblemer gennem en successiv optagelse i det besluttende organ. Ved de to ansøgeres eventuelle optagelse ville der ske en tilsidesættelse af professorer, der havde en ældre bestalling og endnu ikke var optaget i Konsistorium. Desuden kunne professorer fra de andre fakulteter påstå, at balancen mellem fakulteterne blev forrykket ved optagelsen af to professorer fra det filosofiske fakultet. De to professorer burde ifølge Konsistoriums opfattelse hellere glæde sig over, at de var fritaget for den byrdefulde administration af Universitetets gods og kapitaler. Det var ved eksamen og censur, at en professor virkelig skulle varetage sit fag. Derfor

2. DK Sj. tegn. nr. 574, 11.10.1743. Oversekretærens brevbog nr. 372, 24.10.1743. RA.KU, Kons. kopibog s. 315ff, 19.10. og 28.12.1743.

måtte professorernes bemærkninger om at frasige sig deres fag betragtes som overilelse. I denne sag, der drejede sig om at afværge de uheldige følger af kongens udnævnelsespolitik, fulgte Kancelliet Konsistoriums indstilling, og de to professorer blev ikke optaget i Konsistorium førend 1777.

Konsistorium kunne imidlertid også fravige sin almindelige holdning i en tilsvarende sag. Da professor Colbjørnsen i 1781 ansøgte om optagelse i Konsistorium, var dette også betænkeligt a.h.t. beslutningsprocessen. Men da Colbjørnsen med sin juridiske og administrative erfaring var nyttig for Universitetsadministrationen, besluttede Konsistorium at anbefale hans optagelse under forudsætning af, at de øvrige designerede professorer ikke opnåede samme rettighed.[3]

Når det nye medlem første gang mødte i Konsistorium, skulle han indlevere sin skriftlige ed på den augsburgske konfession og underskrive constitutiones laudabiles. Dernæst var det ifølge acta, Konsistoriums forhandlingsprotokol, en sædvane, at alle de tilstedeværende gratulerede den nye tilkomne.[4]

Rektor

Som leder af Konsistorium stod rektor, som var valgt af og blandt Konsistoriums medlemmer for et år af gangen. Proceduren blev benævnt som valg, men der var faste regler for, hvorledes rektoratet skulle gå på omgang mellem fakulteterne og atter blandt de ældste medlemmer. Rektor skulle først tages af det teologiske fakultet, derefter af det juridiske og medicinske fakultet, der i denne henseende fungerede som ét fakultet. Det tredie år skulle rektorposten beklædes af en konsistorial fra det filosofiske fakultet. Inden for hvert fakultet var det kun de tre professorer med højeste anciennitet i Konsistorium, der var rektorabile, værdige til rektorposten. Det indebar, at samme person kunne beklæde rektorposten mindst hvert niende år og dermed flere gange i sin embedsperiode. I perioden 1732-88 har 15 professorer været rektor to gange. Heraf beklædte fem posten 3 gange og professorerne Kratzenstein og Kofod Ancher endog 4 gange.[5]

Udover anciennitet krævedes der for at blive rektor en tiltrædelsesdisputats. Det krævede fundatsen ganske vist af alle nyudnævnte professorer, men undertiden disputerede professorerne først lige inden rektoratet eller

3. RA.KU, Kons. kopibog nr. 43, 10.7.1775, nr. 87, 26.7.1775, nr. 88, oktober 1775.
4. RA.KU, Kons. Acta 19.7.1775. Circ. 15.9.1781, 8.10.1781. Acta 22.8.1765.
5. Oversigt over Univ.s rektorer i H. P. Selmer: *Universitetets årbog,* 1837-38 s. 21 ff.

måtte frasige sig værdigheden af samme grund. Efter Sjællands biskop Peder Hersleb den 7. marts 1738 også blev dispenseret fra de administrative forpligtelser ved det 3. teologiske professorat, var der kun tre professorer i fakultetet. Da der fastholdtes en rektorats turnus mellem de tre professorer, kunne en nyudnævnt teologisk professor risikere at blive Universitetets rektor kort efter sin optagelse i Konsistorium. Det skete rent faktisk både i 1773, 1775 og 1778 for professorerne Balle, Janson og Horneman. Efter oprettelsen af det nye juridiske professorat i 1732 fastholdt man øjensynlig stadig, at det var indehaveren af det ældste juridiske professorat, der skulle være rektor, på bekostning af det nyoprettede professorat. Men en kgl. ordre af 19. maj 1741 fastslog, at det var ancienniteten blandt alle fire professorer i de juridiske/medicinske fakulteter, der skulle være afgørende for rektorværdigheden. I modsat fald ville den nyudnævnte juridiske professor Kofod Ancher være blevet rektor, hvorimod professor Chr. Ludvig Scheidt aldrig var blevet det.[6] Det filosofiske fakultet havde ifølge Universitetsfundatsen 1732 syv professorer, som alle sad i Konsistorium. Men også her var det kun de tre ældste, der skiftevis beklædte rektoratet. Det betød, at en nyudnævnt filosofisk professor ikke risikerede at blive rektor, kort efter han var indtrådt i Konsistorium. Til gengæld kunne der være professorer, der aldrig opnåede værdigheden.

Hvor stor vægt professorer kunne tillægge rektoratet, ses af et brev fra professor Chr. Thestrup til Hans Gram 17. maj 1741. Det tilkom det filosofiske fakultet at stille rektor for det kommende år. Sidste gang havde den tredie ældste professor været rektor. Da Holberg i mellemtiden var blevet kvæstor, var spørgsmålet, om han som næstældste professor stadig skulle medregnes blandt de rektorværdige. Det var afgørende for, om C. Thestrup som den fjerde ældste eller Hans Gram som senior skulle være rektor. Selvfølgelig påstod Thestrup, at han var helt indifferent, ja han havde endog tænkt at blive borte fra Konsistoriemødet af samme grund. Men hvis nu valget skulle foretages blandt hele fakultetet, ville han jo nødig springes over og dermed få betegnelsen »non idoneus«, d.v.s. ikke værdig til rektoratet, heftet på sig. Hvis Hans Gram som senior ville modtage valget, ville han hellere votere på ham, for han var selv ganske overbebyrdet med arbejde.[7] Hvorledes forhandlingerne er foregået i det filosofiske fakultet i 1741, vides ikke. Men årets rektor blev Chr. Thestrup. Da turen næste gang kom til det filosofiske fakultet, blev Hans Gram rektor for anden gang. Fundatsen forbød ikke kvæstor at påtage sig rektoratet. Men kvæstoratet var netop oprettet for

6. DK Sj. tegn. nr. 259, 19.5.1741.
7. KB Additamenta 175[1] 2°, 17.5.1741.

at adskille den økonomiske administration fra rektoratsfunktionerne. I praksis forblev det også sådan, idet kvæstorerne altid frasagde sig rektoratet.

Selvom der var ganske klare regler for rektoratets omgang mellem fakulteterne og mellem professorerne inden for disse, var der alligevel mulighed for at manipulere med valgene. Ved valget i 1772 tilkom rektoratet det teologiske fakultet og inden for dette professor Studsgaard. Denne havde imidlertid kort før rektorvalget i et brev til rektor givet afkald på valg dette år, officielt p.g.a. sit svage helbred. Derefter havde årets rektor, professor Kratzenstein, henvendt sig til de juridiske/medicinske fakulteter, men alle professorer havde bedt sig fritaget. Derfor tilfaldt rektoratet atter det filosofiske fakultet. Det teologiske fakultets seniorprofessor Holm havde længe holdt sig borte fra konsistoriemøderne, formodentlig p.g.a. sit fjendskab med professor Kratzenstein. Men på dette møde, hvor valget skulle finde sted, var han mødt op. Han fremførte en svag protest mod, at rektoratet dette år skulle gå til det filosofiske fakultet, når det egentlig tilfaldt det teologiske. Men, noteredes det i forhandlingsprotokollen, »efter omstændighederne var hr. dr. Holm ikke imod, at hr. etatsråd Hübner nu blev rektor, hvorhen ham (Holm) syntes, at præsentes de hr. collegaer inclinerede«. Professor Holm indså, at han var i mindretal. De øvrige tilstedeværende gav alle deres vota til hr. etatsråd Hübner, siden der efter nuværende omstændigheder ingen var nærmere dertil end han. »Derefter kunne konsistorium aflægge den afgående rektor deres skyldigste taksigelse for hans flid og vindskibelighed for Universitetets bedste og ønske den nyvalgte rektor tillykke med dette hans antrædende embede«. – En fast formel ved hvert rektorskifte.

Bag denne facade skjultes en magtkamp, som professor Holm skildrede i et brev til rektor før valget i 1773. Rektoratet tilfaldt rettelig det teologiske fakultet i 1772. Det burde selv have afgjort, hvem der var rektorværdig. Da de to nyudnævnte professorer ikke havde disputeret pro loco, burde rektoratet være tilfaldet professor Holm selv. Han havde ganske vist haft rektorposten i 1769 for tredie gang, men det kunne ikke være nogen hindring. For at undgå ham havde en eller anden overtalt professor Studsgaard til at sende det famøse brev til rektor, som Holm iøvrigt havde et par processer med på det tidspunkt. Rektor burde efter Holms mening have ladet Studsgaards brev cirkulere inden mødet, men det blev først fremlagt på selve mødet. Desuden havde rektor også indhentet erklæringer fra professorerne i det juridiske og medicinske fakultet, at de ikke ønskede at modtage valg. Ligeledes forelå der et skriftligt forslag fra professor Chr. Horrebov fra det filosofiske fakultet om at vælge professor Hübner. Ved denne nøje planlagte taktik var det lykkedes at overrumple professor Holm. Konsistorium undgik ham, fordi de øvrige professorer holdt sammen. Der var intet usædvanligt i en bytteaftale mellem

mellem fakulteterne. Den var i dette tilfælde ikke vedtaget i fakultetet og byggede formelt på, at professor Studsgaard ville være i stand til at overtage rektoratet det følgende år, hvad ingen imidlertid anså for sandsynligt. Reelt tjente aftalerne til at udfylde tiden, til de nye professorers tiltrædelsesdisputatser var afviklet, hvilket professor Holm til gengæld søgte at hindre som dekan i det teologiske fakultet.

I 1773 var Studsgaard blevet forflyttet til Ålborg, og rektoratet tilkom professor Balle. Men da professor Holm følte sig forbigået det foregående år, bad han Konsistorium overveje, om rektoratet ikke i stedet burde tilfalde ham. Da han havde været medlem af Konsistorium siden 1746 og beklædt rektoratet tre gange, havde han langt større erfaring end den 29-årige professor Balle, der kun havde været professor et år. Hermed bragte Holm nogle synspunkter ind i rektorvalget, som aldeles ikke hørte hjemme der – nemlig personens kvalifikationer. Det afgørende var en række formelle kriterier, som man kun undtagelsesvis kunne se bort fra. Rektor Hübner valgte ikke at lade Holms brev cirkulere, da det først blev skrevet dagen før rektorvalget. Det blev fremlagt og refereret i Konsistorium, inden man valgte professor Balle.

Ved valget i 1774 var rektor Balle så uforsigtig i et cirkulære at redegøre for rektoratets turnus. Det gav atter professor Holm lejlighed til at redegøre for den tort, der var overgået ham i 1772, selvom det ifølge hans mening havde været publikum tjenligt, at han var blevet rektor. For det var hverken p.g.a. den mådelige ekstraindtægt, der fulgte med rektoratet eller den forfængelige æres skyld, han havde ønsket rektoratet. I 1773 blev han ikke valgt, fordi professor Balle skønt så ny ytrede appetit til rektoratet og fik det. Nu tog de øvrige professorer til genmæle. Professor Stampe skrev direkte: Jeg har både troet og tror endnu, at publicum aldeles intet tabte ved, at han ikke blev rektor 1772 eller 1773 og måske ikke bliver det 1775. Professor Kratzenstein, Holms specielle uven, var der straks: at en mand med det ene ben i graven kan vise en sådan begærlighed efter rektoratet! Rektor Balle blev helt ophidset over denne nedrige stiklen, en smuk afskedstale og taksigelse til sin rektor: »Hvad jeg vil giøre derved må tiden lære. Thi nu kan mit gemyt ikke tåle flere stød, da jeg skal arbejde på min indtrædelsesprædiken til 1. pinsedag«. Balle var netop blevet udnævnt til anden dansk hofprædikant. Men han kom ind i prædikestilen igen ved at afslutte circulæret med en bøn for professor Holm: »Gud forlade ham de synder, som han har begået mod næsten alle sine colleger og lad ham dog komme til selverkendelse, inden han går ud af verden«.

Det følgende år 1775 tilkom rektoratet atter det teologiske fakultet. Det blev den nyudnævnte professor, dr. Janson, der blev rektor, selv om professor

Holm atter protesterede. I 1778 kunne man ikke være kommet uden om professor Holm, men da var han død året før.

I sagen om professor Holms valg til rektor for fjerde gang manipulerede Konstistorium med valget, men holdt sig dog inden for det tilladelige. Ved valget i 1777 forbigik man direkte professor Wadskiær, uden at det er muligt at se den egentlige begrundelse herfor. Årets rektor foreslog imod sædvane tre kandidater fra det filosofiske fakultet, hvoraf han selv anbefalede professor Obelitz. Som første kandidat anførte han professor Hübner, der havde været rektor i 1772, og altså ikke kunne tilkomme valg, når der var andre rektorværdige i fakultetet. Som nr. tre nævntes professor Wadskiær, der havde længere anciennitet i Konsistorium end professor Obelitz, hvilket ikke blev anført. Normalt fandt valget sted på et møde i Konsistorium, således at hver enkelt professors stemmeafgivning ikke blev begrundet skriftligt. Da der imidlertid kun havde været fem til stede i Konsistorium, mente rektor, valget burde ske ved skriftlig afstemning. Det er tydeligt, at professorerne var meget forsigtige i deres stemmeafgivning, idet de alle stemte på Obelitz med det forbehold, at det var i overensstemmelse med valgreglerne. Professor Wadskiær sendte cirkulæret videre uden at votere. Den næste i rækken, Obelitz, frasagde sig værdigheden, tydeligt nok a.h.t. Wadskiær. Professor Hee skrev derimod en formelig valgtale for Wadskiær. Han havde to gange været dekan, han var stærk nok i latinen til at holde de latinske festtaler og havde disputeret pro loco. Dermed skulle han opfylde de administrative og formelle krav, som rektorembedet stillede. Skulle der endelig forefalde usædvanligt vanskelige sager i hans rektorat, var det Konsistorium og ikke rektor alene, der afgjorde sådanne sager. Endelig var Hee sikker på, »at det ville blive en pind til hans ligkiste, et ulægeligt sår i hans forestående ægteskab og ville måske gøre hans mange umyndige børn faderløse før tiden«. Professor Hee fik støtte af yderligere to professorer i det filosofiske fakultet. Men fakultetet stod splittet, og da de øvrige gik ind for Obelitz, modtog denne valget.

Hvorfor lagde man så megen vægt på at opnå rektoratet? Det indebar en betydelig arbejdsbyrde med en række administrative og officielle forpligtelser. Der blev ikke givet lettelser i undervisningsbyrden. Rektor fik kun 60 rdl som vederlag ud over et gebyr fra de nye studenter ved indskrivningen i Universitetets matrikel. Der er intet bevaret om gebyrets størrelse. Det var frivilligt, hvor meget studenterne ville yde. Rektoratets attraktivitet bestod formentlig først og fremmest i den prestige, der var forbundet hermed. Således var årets rektor i rangforordningen placeret over professorerne. Desuden havde han som initiativtager og leder af Konsistoriums forhandlinger mulighed for at øve en betydelig indflydelse på dettes afgørelser. Men han havde kun én stemme som de øvrige konsistoriales.

Når rektorvalget havde fundet sted, blev resultatet meddelt Universitetspatronen. Der er ikke fundet eksempler på indsigelser mod valget i denne periode. Formodentlig ville det også være sket ad andre kanaler, inden valget skulle finde sted.

Selve rektorindsættelsen fandt sted på Christi legemsfesten, torsdag efter Trinitatis. Der blev først udstedt et trykt program, der inviterede til højtideligheden. På selve dagen holdt den afgående rektor en kort tale, inden den nyvalgte rektor aflagde ed på rektorsceptret, som en af pedellerne rakte frem. Derefter kunne den gamle rektor creere den nye udi Faderens, Sønnens og Helligåndens navn. Han overrakte ham embedssymbolerne: de to sceptre, Universitetets fundats og et skrin med Universitetets og alle fakulteternes segl. Endelig iførte han den nye rektor rektorkappen. Denne højtidelige del af festen foregik på Konsistorium. Om aftenen holdt den nye rektor en fest, kaldet rektor schmausen. Da professor Friis Rottbøll tiltrådte i 1776, foregik den i den botaniske have. Hans lille datter skulle stå udklædt i haven som en levende statue af gudinden Flora![8]

Universitetets sekretær

Der var ikke de samme vanskeligheder ved valg af Universitetssekretæren. Det var altid indehaveren af det syvende ordinære professorat i det filosofiske fakultet, der var aflønnet med corpus metaphysicum, det mindste jordtilliggende. Det var altså ikke nødvendigvis den sidst ankomne filosofiske professor i Konsistorium. Således blev professor Munthe først sekretær i 1758, selv om han indtrådte i Konsistorium i 1748. Det normale var, at sekretæren tiltrådte sine funktioner et års tid efter, han var indtrådt i Konsistorium. Chr. Horrebov måtte overtage posten i april 1753 allerede efter to måneders forløb. Årsagen hertil var sikkert hans forgænger Henrik Stampes mange forsømmelser, der ustandseligt medførte, at tidligere sekretærer måtte føre protokollen.

Funktionsperioden var afhængig af udskiftningen i Konsistorium. Hvis sekretæren rykkede op til et jordegods med bedre afkastning, eller hvis han døde, blev en ny professor fra det filosofiske fakultet udnævnt til hans efterfølger. I perioden 1749-88 havde professor Schlegel den korteste funk-

8. Rektorvalgene: RA.KU, Kons., Acta 6.6.1772, 7.6.1775. Circ. 28.5.1773, 14.4.1777. Indk. sager 1771, 9.5.1774. Rektorløn: Udgiftsbeviser til regnskab over studieskatten 1739. Rektorfest: Fundatsudkast 1691, Norwin anf. v. s. 99. Eiler Nystrøm: *Luxdorphs dagbøger* II, s. 74, 1925-30.

tionsperiode, 7½ måned, 17.2.-1.10.1777, mens professor Hee fungerede i 6¾ år, 21.3.1770-20.12.1776. Det normale var et par år. Da Konsistorium i 1787 diskuterede sin procedure og årsagerne til den langsomme administration, blev problemet med de hurtigt skiftende sekretærer fremhævet. Disse nåede ikke at få grundigt kendskab til administrationen, inden de avancerede lønmæssigt og dermed forlod sekretærposten. Omvendt påpegede man også, at en forøgelse af sekretærens arbejde ville medføre, at han ikke samtidig ville kunne bestride et professorat.[9]

Opgaven bestod i at føre Konsistoriums forhandlingsprotokol, Acta, udarbejde skrivelser i henhold til Konsistoriums vedtagelser, indføre kopierne både af disse og de modtagne skrivelser i kopibogen. Mens sekretærerne selv førte pennen i acta, havde de skrivere til at føre kopibogen. Desuden havde sekretæren også juridiske opgaver som notar i Konsistorieretten og som skifteforvalter ved de dødsboer, der faldt under Universitetets jurisdiktion.

Udover corpus metaphysicum fik han ved årsskiftet 100 rdl. og til påske 24 rdl. som løn og til dækning af udgifter til papir. Derudover som supplement til sit corpus 6 rdl. og af Walchendorf legatet 7 rdl. Det var udtrykkelig fastsat i fundatsen, at sekretæren ikke skulle have del i distributsen, d.v.s. fordelingen af regnskabsoverskuddet blandt de ordinære professorer i Konsistorium. Derimod havde sekretæren en svingende indtægtskilde i de ekstraordinære programmata, småskrifter, han forfattede ved universitetsfestligheder og i anledning af dødsfald inden for den lærde verden. Endelig havde han sportlerne, en afgift af ekspeditionerne ved Konsistorieretten. Det er altid vanskeligt at fastslå omfanget af sportler, fordi der aldrig skulle føres regnskab for denne form for indtægter. Men da Universitetets selvstændige jurisdiktion blev ophævet i 1771, hvilket bl.a. medførte sportlernes bortfald, fik sekretæren 200 rdl. årligt som kompensation for de tabte indtægter. I 1769 blev sekretærens løn beregnet til 634 rdl., heraf 250 rdl. fra fæstegårdene og 250 rdl. som uvisse indkomster. I januar 1771 opgave professor Hee den samlede indtægt af sekretariatet til 850 rdl. Da opgivelsen skulle danne grundlag for en ekstraskat blev beløbet sandsynligvis ikke angivet for højt.[10]

9. RA.KU, Kons. Circ. 3. november 1787. Funktionsperioden udregnet p.g.a. Acta, der i denne periode desværre først er bevaret fra 1748. Som skel mellem perioderne er benyttet første og sidste referatsdag.

10. DK Sj. tegn. nr. 370, 10.6.1778. RA.KU, Kons. Indk. sager P.M. til Næsted 17.12.1776. Indk. sager 28.10.1769. Kopibog nr. 33, 1771.

Konsistoriums procedure

Fundatsen af 1732 indeholdt meget lidt om beslutningsprocessen i Konsistorium. Den forudsatte en mundtlig beslutningsproces, men i praksis var den både skriftlig og mundtlig. Skrivelser til Universitetet blev modtaget af rektor, som rundsendte dem sammen med evt. erklæringer fra Universitetets embedsmænd til konsistoriemedlemmerne, inden spørgsmålet blev sat på Konsistoriums dagsorden. De modtagne skrivelser blev ledsaget af en skrivelse (cirkularia) fra rektor, hvor han enten kort redegjorde for sagen eller stillede forslag om dens afgørelse. Nogle rektorer benyttede sig kun i ringe grad af denne mulighed for at påvirke Konsistoriums beslutninger, andre udbredte sig i vidtløftige erklæringer som den tidligere omtalte teologiske professor Holm. Det var ganske afhængig af de skiftende rektorers administrative erfaring og indsigt.

Skrivelserne blev i portofeuiller eller brevtasker båret rundt til alle konsistoriales af Universitetets pedeller. Oprindelig var brevtaskerne ulåste, men i 1784 anskaffede rektor H.F. Janson tre portofeuiller med lås og 15 nøgler, således at hver konsistorial havde sin. Rækkefølgen for omgangen var fakulteternes rangfølge: det theologiske, juridiske, medicinske og det filosofiske. Inden for hvert fakultet voterede professorerne efter anciennitet på grundlag af optagelsen i Konsistorium. Konsistoriales, der ekstraordinært var optaget, modtog portofeuillen efter alle andre, en undtagelse herfra var professor Colbjørnsen, der voterede sidst i det juridiske fakultet. Rækkefølgen blev undtagelsesvis ændret, således at en professor med særligt kendskab til en sag modtog circulariet først for at afgive erklæring, f.eks. i en sag om den pågældendes fæstegårde. Efter den tidligere overlandmåler, professor Bugge, var blevet konsistorial i 1777, var der en tendens til, at alle vigtigere landvæsenssager først gik til erklæring hos ham, uden det medførte formaliserede procedureregler. Formålet med circulationen var dels at informere Konsistoriemedlemmerne om de verserende sager inden de mundtlige forhandlinger, dels at fremskaffe det bedste informationsgrundlag for beslutningerne, hvad enten de blev truffet ved skriftlig eller mundtlig votering.

Sproget

Sproget i Konsistoriums rundskrivelser var normalt dansk. Dog skrev flere af de tyske professorer på tysk. De måtte nødvendigvis forstå dansk for overhovedet at kunne votere. I slutningen af 1730erne voterede tre af professorerne på tysk: teologen J.Fr. Reus, juristen Chr. Ludvig Scheidt og

medicineren Georg Detharding. Da professor Kratzenstein var rektor første gang i 1765 skrev han sine cirkulærer på dansk. Men anden gang i 1771 forespurgte han i det første cirkulære sine kolleger, om de havde noget imod, at han benyttede tysk i cirkulærerne, da det danske sprog havde kostet ham så meget besvær i sidste rektorat. Det var hans overbevisning, at hans kolleger bedre forstod godt tysk end hans dårlige dansk. Han ville således ikke opnå andet ved anvendelsen af dansk end at ødelægge sit tyske sprog. Hvis nogle af hans kollegaer ikke forstod det tyske tilstrækkeligt, ville han foretrække at benytte latin. Professor Holm svarede som den første i omgangen, at det helt kunne overlades til rektor selv, om han ville skrive tysk. Men iøvrigt syntes Holm, at Kratzenstein både talte og skrev et udmærket dansk med få germanismer. Man kunne lige så ofte høre provincielt hos indfødte danske. Holm fremhævede, at det faldt nationen ubehageligt, når fremmede var bosat her i 20 år uden at gide lære det danske sprog. Kratzenstein skrev derefter på tysk i sit andet rektorat. Først i sit tredie rektorat 1779 skrev han på dansk igen efter at have været bosat i landet i 25 år. Da han i 1785 blev rektor for fjerde gang, bad han sine kollegaer undskylde de fejl, han måtte begå i det danske sprog, da han ikke havde haft tid og lejlighed til at lære det grammatikalsk.

Latin blev kun benyttet som skriftsprog ved ganske særlige lejligheder, som i Universitetets takkebrev til den tidligere patron, Iver Rosenkrantz, efter hans afskedigelse i 1740. Der findes latinske sentenser i professorernes – specielt de teologiske – voteringer, men ikke i større omfang end det kan sidestilles med nutidens brug af fremmedord. Ved Universitetsfesten og i undervisningen var sproget derimod latin.[11]

Møder i Konsistorium

Fundatsen 1732 påbød ugentlige konsistoriemøder, onsdag eller lørdag, men med tilføjelsen: »Lige som fornødenheden udkrævede det«. I hvert fald fra 1749, hvorfra forhandlingsprotokollerne, Acta, er bevaret, har man kun fundet det nødvendigt at afholde et møde pr. måned i gennemsnit (se bilag 1). I slutningen af 1770erne og begyndelsen af 1780erne var der år, hvor der kun blev afholdt 7-8 møder pr. år. I professor Colbjørnsens rektorat 1782/83 blev Konsistorium kun samlet til 6 møder. Professor Holm havde tilsyneladende en ganske anden opfattelse af konsistoriemødernes værdi. I hans første rektorat 1750/51 blev der afholdt 24 møder, til gengæld faldt det gennemsnit-

11. RA.KU, Kons. Circ. 31.5.1771, 31.5.1785. Kopibog s. 58, 1740.

Fig. 70. Der er mange professorer til stede på dette prospekt af et konsistoriemøde, hvor professorerne formentlig er trådt sammen for at pådømme en skilsmissesag i deres egenskab af Tamperret for Sjællands stift. Det var ikke altid tilfældet, når det var almindelige universitetssager, der skulle behandles. Tyngden i beslutningsprocessen lå her i de skriftlige voteringer.
Stik af C. H. Lode i Müllers Pinakotek, KB.

lige deltagerantal fra 7,9 det foregående år til 6,2. I Holms to næste rektorater indkaldte han kun til 14 og 16 møder.

Hvis der var hastesager af afgørende betydning for Universitetet, blev der afholdt ekstraordinære konsistoriemøder. F.eks. da Struensee i 1771 havde anmodet Konsistorium om at indgive forslag til en omordning af Universitetet, samledes Konsistorium i den anledning til fem møder: den 9., 14. både formiddag og eftermiddag, 18. og 21. marts. Da Universitetsjordegodset var i fare i 1776 p.g.a. kongens ønske om et mageskifte med krongodset i Odsherred, fraveg man også den sædvanlige procedure og holdt konsistoriemøder den 8., 9., 12., 17. og 20. juni.

På disse ekstraordinære møder med så vigtige punkter på dagsordenen var der relativt mange af de 15 konsistoriemedlemmer til stede – fra 8 til 11. Ellers var der hyppige klager over fremmødet. 10. maj 1765 noterede sekretæren professor Wadskiær i forhandlingsprotokollen efter de tre tilstedeværendes navne: »flere af professorerne mødte ikke, selvom mons. Bov (pedellen) forsikrede, at han havde advaret dem samtlige«. 27. april 1768 var der ved begyndelsen af mødet kun tre konsistoriales til stede. Rektor ville egentlig have udsat dette, hvis ikke konsistorieretten skulle træde i funktion samme dag p.g.a. nogle justitssager, der ikke kunne udsættes. Senere mødte der endnu to konsistoriales.

Rektor og sekretæren eller deres stedfortrædere skulle være til stede ved hvert møde. Kvæstoren Ludvig Holberg kom ikke til alle møder, men viste sig dog af og til. Hans efterfølger Henrik Stampe kom efter udløbet af sin sekretærperiode kun til to møder, hvor det omtalte mageskifte med krongodset i Odsherred skulle drøftes. Da fraveg man i øvrigt den sædvanlige rækkefølge af tilstedeværende konsistoriales i forhandlingsprotokollen og anførte hr. geheimeråd Stampe lige efter rektor og før den øverste teolog.

Det højeste gennemsnitlige deltagerantal var 9,0 i året 1754/55. Ellers var det gennemgående sløjt med professorernes mødedeltagelse fra midten af 1760erne og perioden ud, hvor der de sidste to år kun var et gennemsnitlig deltagerantal på 5,2. Den 20. maj 1777 anmodede rektor Rottbøll Friis i et cirkulære alle konsistoriales om at være tilstede i Konsistorium torsdag eftermiddag kl. 3½, hvor man skulle drøfte de meget uheldige forhold ved afdøde professor Kalls administration af legater og kirker. Selvom det var et punkt, hvor Universitetet ofte var udsat for kritik, mødte professorerne ikke op. Den ene skrev, at hans helbred kun var passelig. Andre bad sig undskyldt uden at angive grunden. Men Kofod Ancher skrev direkte: »Disse mundtlige deliberationer kan jeg ikke vel tåle, bliver derfor hellere borte«.

Mens deltagerantallet faldt, var antallet af behandlede sager til gengæld stigende. Dette betød ikke tilsvarende forøget arbejdsindsats, da behandlingen i denne periode som regel indskrænkedes til at fastslå resultatet af den skriftlige votering. Professor Holm gav i 1765 følgende karakteristik af forhandlingerne i Konsistorium: »Dette og meget mere fortjente den omhyggeligste overvejelse i Konsistorio, som sjælden samles, og i hvilket tiden jævnlig spildes, uden for så vidt at noget totilet qvaliter afgøres ang. indløbende spørgsmål og for resten snakkes, eller og kives imod den – om nogen er – som vil den rette vej, når passioner vil en anden vej«.[12]

Votering

Den endelige beslutning blev i begyndelsen af perioden taget på Konsistoriemøderne, hvor de divergerende opfattelser kunne bøjes mod hinanden. Men efterhånden blev beslutningsprocessen flyttet ud i rundsendelserne, der nu fungerede som voteringer i en skriftlig afstemningsprocedure. På det efterfølgende Konsistoriemøde blev de afgivne stemmer talt op og beslutningerne ført til protokols. Oprindelig benyttedes skriftlig afstemning kun ved fordeling af vakante tiender og residenser. Hvornår denne ændring har fundet sted, kan ikke fastslås med sikkerhed. Abr. Kall anførte i et cirkulære om voteringsmåden 1782, at ændringen havde fundet sted engang imellem 1740 og 1750. Forhandlingsprotokollerne er først bevaret fra 1748. Men så vidt det er muligt at afgøre på grundlag af de bevarede circularier, har der været en glidende overgang, således at flere og flere spørgsmål efterhånden er blevet afgjort ved skriftlig votering. Som understregning af konsistoriemødernes svigtende

12. Kilder til Konsistoriums forhandlinger: RA.KU, Kons. Acta 10.5.1765, 12.6.1776. Indk. sager 15.4.1765. Circ. 20.5.1777. Se desuden bilag 1.

betydning kan nævnes, at prokansler E. Pontoppidan, der blev udnævnt i 1755, stort set var til stede ved dem alle i begyndelsen af sin embedsperiode, mens prokansler H. Fr. Janson, der blev udnævnt 1785, aldrig deltog. Efter mødernes ændrede funktion havde professorerne med Abr. Kalls udtryk ikke andet at gøre i Konsistorieforsamlingerne »end at sidde og kiedes, imens magnificus Rector dicterede hvad i circulærerne pluraliteten havde voteret ofte efter de øverste fakulteters stemme«.[13]

Denne voteringsform favoriserede de øverste fakulteter, fordi rundskrivelsen kom først til dem. Men der er flere eksempler på, at et circulære er blevet rundsendt en ekstra gang, fordi der f.eks. fra en professor i det filosofiske fakultet var fremkommet nye oplysninger. Men undertiden opgav professorerne i det filosofiske fakultet på forhånd, fordi de tre øverste fakulteter var enige. Før biskoppens fritagelse for Universitetsadministrationen i 1738 havde de øverste fakulteter 8 stemmer og det filosofiske 7. Efter fritagelsen burde der være 7 mod 7, men så fulgte efter kgl. påbud de omtalte udvidelser af Konsistorium. Det var dog ikke normen, at skillelinjerne gik efter fakulteter. Dertil var professorerne for store individualister.

Ofte var der nuancer mellem professorernes vota, som vanskeliggjorde stemmeoptællingen. Det resulterede undertiden i uklare erklæringer, der tog hensyn til for mange sider. I 1748 blev Konsistorium fra Kancelliet den 29. februar bedt om at afgive en erklæring om rækkefølgen i den store skare af designerede professorer, som kongens udnævnelsespolitik havde skabt. Erklæringen blev afgivet den 20. april. Men allerede om formiddagen den 23. april kl. 10.30 slet blev professor Kall, Universitetssekretæren, kaldt op i Kancelliet og fik at vide af Universitetets patron, at erklæringen var ganske ubrugelig. Meningerne var så adskilte og stridende mod hinanden, ligesom nogle punkter ikke var tilstrækkeligt oplyste, at det ikke var muligt på dette grundlag at foretage indstilling til hans majestæt. Derefter opregnede han nøje punkt for punkt, hvad Konsistorium skulle udtale sig om. Erklæringen måtte være enstemmig eller, hvis det ikke var muligt, følge flertallets opfattelse. Men der skulle afgives en konkret erklæring. Kall udarbejdede et referat af samtalen, som han den 25. april forelagde patronen til godkendelse. Derefter circulerede sagen mellem professorerne på ny.[14]

En professor blev aldrig kendt inhabil til at deltage i en sag p.g.a. egen eller slægtninges berøring med sagen. Tværtimod kunne en professor med særlig interesse i en sag som begrundelse anmode om at få circulæret tilsendt igen efter de øvrige professorers votering. Ved embedsudnævnelser kunne man

13. RA.KU, Kons. Circ. 3.11.1787.
14. RA.KU, Kons. Circ. og andre dok. 24.4.1748.

som professor Balle kokettere med at afholde sig fra afstemningen, p.g.a. slægtskabsforhold til en af ansøgerne, men på den anden side fremhæve, at dette bevirkede så meget større kendskab til ansøgeren.[15] Parthaverens egen deltagelse vanskeliggjorde både de skriftlige og mundtlige voteringer. Som professor Ramus skrev i 1748, gav det anledning til ubehagelige og fortrædelige stridsskrifter, når parthavere fik de andre vota at se og tog til genmæle imod dem. Denne procedure fandt han stridende både imod landets lov og ret og imod praksis i andre kollegier. Derfor foreslog han, at rektor med Konsistoriums samtykke udsendte et dekret, der forbød denne praksis. Men hans forslag vandt ikke genklang – til skade for Konsistorium.

Afstemningsregler

Idealet for de kollegiale forhandlinger var fuldstændig enighed. Da det ofte viste sig umuligt p.g.a. de modstridende interesser i Konsistorium, blev resultatet enten tvetydige og uklare erklæringer eller flertals og mindretals indstillinger, som både kunne indeholdes i samme erklæring eller indgå separat. Hvis mindretallet ikke ville bøje sig for flertallets afgørelse, måtte ideen bag den kollegiale beslutningsproces betragtes som bortfaldet. Således havde Økonomi- og Kommercekollegiet i 1748 anmodet Konsistorium om at tildele bogtrykker fru Wielandt en næse for en annonce, hun havde optaget i sin avis. Da professor Thestrup stod alene med den opfattelse, at sagen ikke henhørte under Konsistoriums ressort, ville han ikke have med sagen at gøre og gik udenfor, mens Økonomi- og Kommercekollegiets brev blev læst op for den indkaldte fru Wielandt.[16]

Dette ideal om enighed virkede lammende på initiativer udgået fra Konsistorium. Derfor bortfaldt professor Ramus forslag om Konsistoriemedlemmernes inkompetence i egne sager. Derfor kunne man i 1771 ikke vedtage en almindelig regel om bødepålæg for indlæg med upassende beskyldninger og skældsord mod kollegaer. Voteringen var altid underskrevet, så professorerne – og måske også pedellerne, der bragte brevtaskerne rundt – kendte standpunkterne. Der kunne være situationer, hvor det var mindre heldigt. I diskussionen om en ny patron efter Struensees fald foreslog professor Kratzenstein hemmelig afstemning ved voteringen om en konkret person, med den begrundelse at det senere kunne vise sig ubehageligt at have holdt på den gale hest. Flertallet var imod anonym afstemning med den begrundelse,

15. RA.KU, Kons. Circ. 19.8.1772.
16. RA.KU, Kons. Acta 4.9.1748.

at nogle måske ville votere helt uansvarligt, når de ikke hæftede med deres navn.[17]

Der var en særlig procedure for fordeling af fæstegårde, tiender og residenser mellem professorerne. Det tilkom professorerne at stemme om disse størrelsesmæssigt varierende lønandele efter anciennitet. Når en professor f.eks. kvitterede en kongetiende til fordel for en vacant og mere indbringende tiende, udløste dette en kædereaktion, idet professorer med lavere anciennitet derefter udskiftede deres tiender med de vacante. I dette spørgsmål stod striden om den rette fortolkning af ancienniteten, men selve valgproceduren lå fast.

Ved stillingsbesættelser måtte flertalsafgørelser accepteres, da man ikke kunne undlade at handle p.g.a. uenighed. Hvis valget stod mellem to ansøgere, gav det kun problemer i tilfælde af stemmelighed. I så fald havde rektor eller i prokanslerens periode denne to stemmer.[18] Da man normalt skulle vælge mellem ti eller flere ansøgere var problemet det klassiske at afgøre hvilken kandidat, der havde flertallet uden uendelig mange afstemninger. Man foretog valget i to omgange. Ved besættelse af ledige pastorater i byerne eller de større landsbykald, som Universitetet havde kaldsret til, udvalgte man først mellem tre og seks kandidater til at prædike på valg, som det kaldtes. På grundlag af disse prædikener udvalgtes præsten i et Konsistoriemøde, hvor hver professor havde flere alternative stemmer. Der var en tendens til større fremmøde, når der stod valg på dagsordenen. Man kunne også skriftligt give meddelelse om, hvem man ønskede at stemme på.

I 1781 stillede professor Kratzenstein forslag om, at den anden afstemning blev afholdt som hemmelig afstemning, for at kandidaterne ikke skulle erfare, hvem der havde stemt på dem. Han foreslog afstemningen organiseret, således at pedellerne skrev kandidaternes navne på lige så mange sedler, som der var professorer til stede i Konsistorium. Disse kunne så klippe navnet på deres kandidat ud af sedlen og aflevere det sammenrullet til rektor. En yderligere begrundelse for hemmelig afstemning var pedellernes åbenmundethed om professorernes votering, efterhånden som brevtasken blev bragt frem i cirkulationen. Det resulterede i yderligere bevægelser for at hverve de sidste professorers stemmer. Abr. Kall var enig i fordelene ved hemmelig afstemning, men indvendte mod forslaget, at man risikerede, at en kandidat blev valgt med et meget lavt stemmetal, hvis hver professor kun havde en stemme. Derfor foreslog han, at man også fik en alternativ stemme. Professor Rottbøl Friis var imod hemmelig afstemning af ideelle grunde. En stemme

17. RA.KU, Kons. Circ. 14.6.1772.
18. RA.KU, Kons. Acta 9.1.1771 og 19.9.1787.

måtte altid afgives, således at man kunne være den bekendt. Desuden fastslog han, at en sådan nyordning kun kunne indføres med almindeligt samtykke – altså enstemmigt, med mindre det kom som et påbud fra regeringen. Andre mente, at begge valgmetoder kunne eksistere side om side, men i den foreliggende sag hastede det med en afgørelse, da et kald skulle besættes efter seks uger. Af mangel på enighed og under tidspres faldt da forslaget om hemmelig afstemning, hvilket flere af professorerne beklagede.[19]

Sammenfatning af voteringen

Der var åbnet mulighed for en betydelig indflydelse for den person, der sammenfattede voteringerne i konsistoriebeslutningen, d.v.s. rektor eller sekretæren. Der havde ikke været nogen fast praksis, før patronen den 21. januar 1758 pålagde rektor at godkende alle skrivelser til ham eller Kancelliet. Det betød en styrkelse af rektors administrative myndighed, men også en forøgelse af hans arbejdsbyrde. Det gav fortsat mulighed for konflikter mellem rektor og sekretæren, hvis denne formulerede den endelige skrivelse. Således var der i 1770 en interessant strid mellem årets rektor P. Holm og sekretæren Obelitz. De havde forskellig opfattelse af professorerne Kall og Horrebovs votering. Sekretæren fik på eget initiativ de to professorers godkendelse af sin fortolkning. Men derved var flertallet vippet, og rektor var i mindretal. Det udløste en vred erklæring fra denne, der fastslog rektors ret til at bestemme proceduren, mens sekretæren kun udførte rektors ordrer. Samtidig beskyldte han sekretæren for dårligt samarbejde, idet han opførte sig, som om han var overrektor. Obelitz blev rasende over beskyldningen for samarbejdsvanskeligheder. Han havde kun undertiden tilladt sig at have en anden mening end rektor Holm, men da forhandlingerne i Konsistorium var kollegiale, så var han i sin gode ret. I sin ophidselse greb han blækhuset i stedet for sandhuset, og resultatet blev en stor blækklat på nederste side, så han måtte skrive en del af sit votum om.[20] At den sammenfattende funktion var vigtig, ses også af den ændrede praksis efter prokansler Jansons udnævnelse. Han voterede som første teologiske professor lige efter rektor, men efter cirkulationen var afsluttet, kom cirkulæret til ham pány, hvorefter han og ikke rektor fastslog flertallet.

19. RA.KU, Kons. Circ. 8.5.1781.
20. RA.KU, Kons. Indk. sager 9. januar 1770.

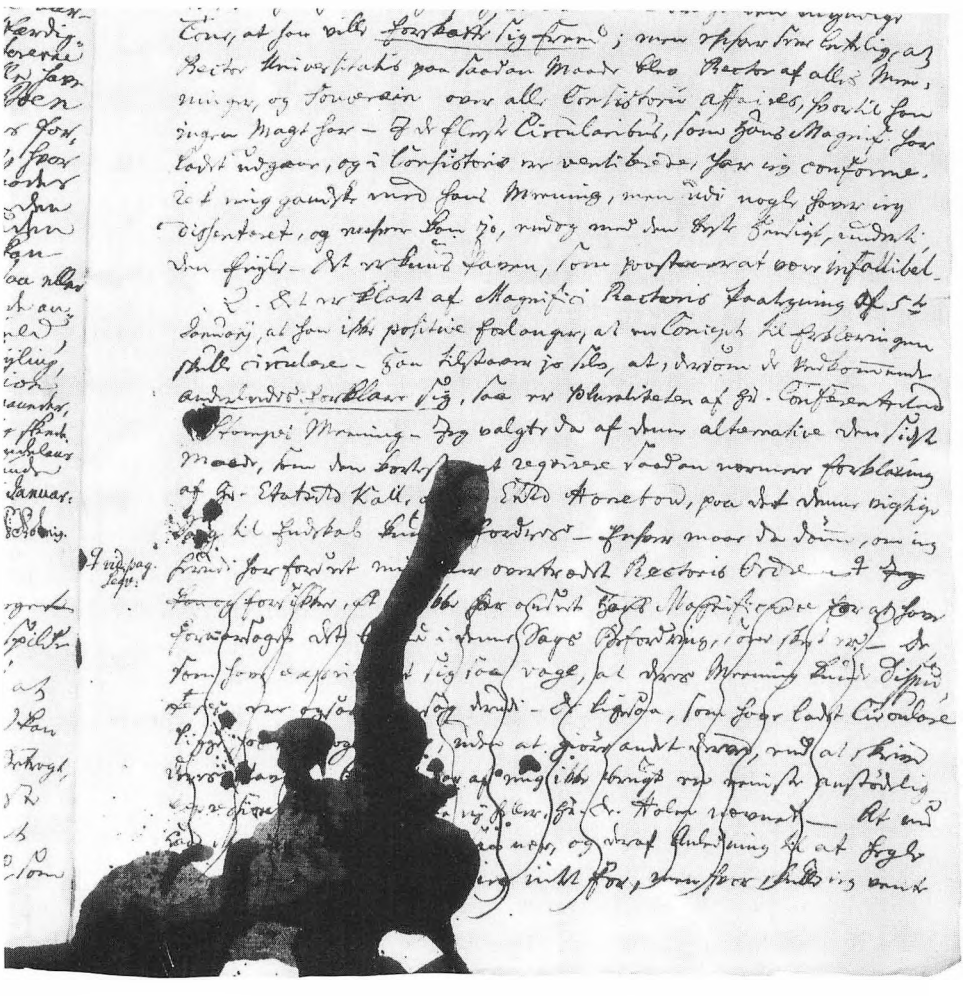

Fig. 71. Der var ikke altid enighed mellem professorerne. Prof. B. Obelitz blev meget ophidset den dag i januar 1770, da han skriftligt svarede på nogle fornærmelser fra den teologiske professor P. Holm. Resultatet blev den store blækklat i hans erklæring. Forklaringen gav han på den følgende side:
»P.S. Af en forseelse tog jeg blækhuset i stedet for sandhuset og slog på forrige side, hvorfor jeg skrev det makulerede om. – Dette fejlgreb måtte pardoneres.«
RA, K.U. Konsistorium. Indkomne sager 9. jan. 1770.

Underskrivelsespraksis

Når skrivelsen var udfærdiget blev den underskrevet med formlen: rektor og professores og paraferet af sekretæren. Ved udnævnelsen af en prokansler i 1755 ændredes formlen til rektor, prokansler og professores. Denne form prætenderede, at rektor og professores var et enigt kollegium med mindre, der

blev taget særligt forbehold i skrivelsen. Ellers var uenighed skjult for modtagerne. Derfor påbød Universitetspatronen J. L. Holstein 19. november 1757, at alle skrivelser til patronen og Danske kancelli skulle underskrives af samtlige professorer i lighed med praksis i andre kollegiale organer. Det satte Konsistorium i højeste alarm. Det var et indgreb i alle dets gamle herligheder, skrev Rosenstand Goiske. Rektor henvendte sig på Konsistoriums vegne til patronen for at forespørge, om Universitetet måtte ansøge om at forblive ved sin sædvanlige underskrivningsmåde. Da det blev tilladt, fulgte ansøgningen den 9. januar 1758, som blev begrundet med praksis ved udenlandske Universiteter. Hvis skrivelser skulle godkendes og underskrives af alle professorer, ville det enten medføre umådelig mange Konsistoriemøder eller en meget langsom procedure, hvis underskrivelsen skulle foregå ved nye cirkulationer. Begge ændringer ville medføre en øget administrationsbyrde for professorerne til skade for deres undervisning. De havde ikke som medlemmerne af andre kollegier kun administrative forpligtelser. Der var imidlertid også medlemmer af Konsistorium, der så forslaget som en fordel for Universitetsadministrationen, nemlig Holm, fordi sekretærens selvrådighed derved forhindredes. Resultatet blev, at konsistoriemedlemmerne blev fritaget for personlig underskrift, men på betingelse af godkendelse i hver sag af rektor, prokansler og dekanen fra det berørte fakultet. Dette kompromis var blevet foreslået af professor Kall i Konsistoriums interne forhandling, men var ikke indgået i erklæringen fra Universitetet. Der var dog også andre mindre officielle kanaler mellem Universitet og centraladministration i denne periode, først og fremmest gennem prokansleren.

Den påbudte godkendelsesprocedure blev tilsyneladende ikke overholdt. Da H. F. Janson blev udnævnt til prokansler i 1786, var det påbudt i hans instruks, at alle skrivelser fra Universitetet skulle underskrives af rektor og prokansler personligt og paraferes af sekretæren som sædvanligt. Derved sikredes prokanslerens kontrol med alle udgående skrivelser, ligesom han som tidligere omtalt sammenfattede voteringerne.[21]

Ekspeditionstid

Processen fungerede for langsomt med cirkulation til alle 14 eller 17 medlemmer, måske i flere omgange, og efterfølgende konsistoriemøder, som blev afholdt med op til to måneders mellemrum. Der findes utallige tilkendegivelser af, at nu hastede det med Universitetets svar, både ad de

21. DK Indlæg til Oversekretærens brevbog nr. 22, 21.1.1758.

officielle kanaler med rykkerskrivelser fra Kancelliet og gennem professorernes personlige bekendtskaber. Professor J. P. Anchersen oplyste den 23. april 1755: »Jeg har for kort tid siden hørt fra Kancelliet, at vore erklæringer bie alt for længe« – Professor Chr. Horrebov den 13. april 1769: »For nogle dage siden var jeg i selskab med etatsråd Horn, som bad mig, at Brand- og Vandkommissionen måtte nu engang med det første få svar på det brev, som i november måned var skrevet til Universitetet«. Professor Nic. Balle den 5. april 1774: »I søndags mødte etatsråd Aagaard mig efter prædiken på volden og spurgte med en kjendelig fortrydelse efter de sidste erklæringer«.[22]

En undersøgelse af ekspeditionstiden for breve, der udgik fra Konsistorium i april måned 1760, 1770 og 1780, kan uddybe klagerne over Konsistoriums langsommelighed. I 1760 var der 12-30 dage mellem dateringen af det indgåede og det udgåede brev. Da det ikke er muligt at konstatere modtagelsesdatoen for breve til Konsistorium, ligger der en usikkerhedsfaktor i forsendelsestiden, som skal regnes Konsistorium til gode. I 1770 var ekspeditionstiden forøget lidt: 19-35 dage. Til sammenligning tjener en gennemgang af alle ekspeditioner i 1768, hvor tiden fordeltes mellem 12 og 41 dage. Helt ekstraordinært afgik en skrivelse efter fem dage og en anden efter tre måneder. I 1780 var ekspeditionstiden derimod forøget ganske betydeligt: 25-73 dage. Hvis disse tal sammenholdes med ekspeditionstiden i Danske kancelli i 1830, er klagerne over Konsistorium forståelige. I Kancelliet lå ekspeditionstiden normalt mellem to og tre dage, mens den i ekstraordinære tilfælde gik op omkring 10 dage. I disse tal er posttiden fraregnet.[23]

Den 3. november 1787 fik Universitetet på linie med alle andre Kollegier og embeder pålagt en tidsfrist for sine erklæringers indsendelse til Kancelliet. Tidsfristen blev som for Københavns Magistrat 3 uger, hvilket atter gav anledning til en gennemgang i Konsistorium af hele beslutningsprocessen. Den almindelige reaktion hos professorerne var, at en tidsfrist på tre uger var umulig at overholde med den sædvanlige cirkulationsform. I Magistraten benyttede man ikke cirkulation af skrivelserne. Derfor var det berettiget, at Universitetet søgte udsættelse af tidsfristen til mindst fem uger. Nogle fandt årsagen til den langsomme administration i Konsistoriums rodede arkivfor-

22. RA.KU, Kons. Circ. 23.2.1755, 13.4.1769, 5.4.1774, DK Oversekretærens brevbog nr. 34, 15.2.1744.

23. Ekspeditionstiden udregnet på grundlag af Konsistoriums kopibog, hvor både indgåede og udgåede skrivelser er indført. 1760-88 er de indgåede skrivelser indført samtidig med Konsistoriums svar, hvilket letter en sådan stikprøveundersøgelse. Til sammenligning findes der desværre kun få undersøgelser fra andre kollegiale organer. Rasmus Kam: *Kollegialsystemet.* Juristen, 1961 s. 76ff.

hold og de skiftende sekretærer, der ikke opnåede tilstrækkeligt kendskab til sagerne. Ved en nyordning var det på den anden side et spørgsmål, om ikke sekretærfunktionen ville blive så krævende, at det var umuligt for indehaveren samtidig at bestride et professorat. Andre som Abr. Kall fandt, at nu var der anledning til at afskaffe hele den skriftlige voteringsmåde, som var så skadelig, at man måtte frygte, at pressen fik fat i sagen. Netop på det tidspunkt var universitetsforholdene, især de økonomiske, genstand for diskussion i offentligheden. Også prokansler Janson fandt, at proceduren medførte for megen vidtløftighed og tidsspilde. Men han kunne som Universitetets eneste medlem i den kommission, der på daværende tidspunkt arbejdede med en ny fundats for Universitetet, henvise Konsistorium til at afvente den nye fundats. Fundatsen af 1788 afskaffede da også den skriftlige votering og henviste alle sager til afgørelse i konsistoriemøderne. I det hele taget indeholdt den i modsætning til fundatsen af 1732 detaljerede regler for beslutningsprocessen.[24]

Vurdering og reformforsøg

Det værdifulde i Konsistoriums procedure bestod i tilvejebringelsen af et omfattende informationsgrundlag, før de endelige beslutninger blev truffet. Det skete dels gennem indhentning af erklæringer, dels gennem skrivelsernes cirkulation til alle professorer i Konsistorium. Over for de skiftende rektorer og sekretærer repræsenterede Konsistorium kontinuiteten. Derfor var det vigtigt, at de afgåede rektorer og sekretærer som ordinære Konsistoriemedlemmer stod til rådighed i beslutningsprocessen med deres omfattende viden. Systemet kunne derfor også fungere, selvom årets rektor havde ringe administrativ erfaring. Derimod var Konsistorium med mindst 14 ligestillede medlemmer – undertiden flere – for stort til en effektiv kollektiv beslutningsproces. Dog kan den lange ekspeditionstid for henvendelser til Konsistorium ikke anvendes som kritik af kollegialsystemet i almindelighed, men kun af et

24. Den store trold i pressen var N.D. Riegels, som Kall direkte nævnede. Han havde netop udgivet »*Nogle Spørgsmål og tvivl i anledning af prokansler Jansons beskrivelse over det kongelige Universitet i Kiøbenhavns tilhørende midler og indkomster.* Univ. fundatsen af 7.5.1788 § 19, trykt i Ole B. Thomsen: *Embedsstudiernes Univ.* bd. 2. 1975, s. 704ff. Allerede i 1759 havde rektor I.P. Anchersen i en betænkning til patronen i anledning af stridigheden mellem prokansleren og P. Holm foreslået, at Kons. holdt hyppigere møder og den skriftlige circulation indskrænkedes. Det var rektor alene, der var blevet bedt om en udtalelse, så sagen har ikke været for Kons. og der kom ikke mere ud af forslaget. DK Indlæg til Oversekretærens brevbog nr. 332, 6.9.1759.

kollegialt organ af en sådan størrelse, hvor hovedvægten i beslutningsprocessen desuden lå i den skriftlige cirkulation. Dette sidste punkt ændredes som tidligere omtalt i fundatsen af 1788.

En anden vanskelighed i Universitetets administration var, at alle professorer i Konsistorium skulle deltage i behandlingen af alle sager. Få dage før sin død foreslog Universitetspatronen I.L. Holstein på prokansler Pontoppidans foranledning, at der hver måned blev afholdt et møde mellem ham, rektor, prokansler, kvæstor og dekanerne fra de fire fakulteter. På disse månedlige møder skulle der træffes beslutninger vedr. alle sager af større betydning for Universitetet. For at fastslå mødernes betydning skulle der føres en særlig forhandlingsprotokol. Hvis dette forslag blev gennemført, ville Konsistorium fuldstændig miste sin betydning og blot blive et forum for meddelelser fra det besluttende organ. Reaktionen i Konsistorium var også entydig. Selvfølgelig var det prisværdigt, at den travlt optagne patron ville afse så meget tid til Universitetet, men forslaget kunne først blive nyttigt, når alle konsistoriemedlemmer kom med til møderne, p.g.a. den ekspertice hver især sad inde med. Professor I.C. Kall kunne acceptere forslaget i den foreliggende form, hvis alle sager, der skulle op i det mindre forum, på forhånd havde cirkuleret til votering blandt alle konsistoriemedlemmer. Så var tyngdepunktet igen flyttet ned i Konsistorium. Universitetets svar blev indsendt til den nye patron O. Thott, som i sit gensvar på alle Universitetets betænkeligheder lovede at stille sagen i bero, mens han overvejede den nærmere. Den blev aldrig genoptaget.[25]

På et afgørende punkt svigtede det kollegiale selvstyre helt. Det var i udførelsen af rektors og dermed Konsistoriums pligt til at føre tilsyn med professorernes embedsførelse. »I særdeleshed skal rektor advare professores, at de flitteligen med at læse og disputere giøre deres embede«, lød fundatsens § 23. I dette krav lå samtidig kimen til megen kiv og strid mellem professorerne. Derfor veg mange tilbage for en fast optræden over for deres kolleger, mens andre kastede sig ud i kampen. Hvis en professor ikke holdt sin årlige disputats, skulle kvæstoren ifølge fundatsen tilbageholde 20 rdl. af hans gage. Selvom flere professorer ikke overholdt disputatspligten, er der intet eksempel på, at de 20 rdl. er blevet tilbageholdt. I 1776 var der intet undervisningstilbud i hebræisk og græsk, fordi Abr. Kall i sin vrede over ikke at blive optaget i Konsistorium nægtede at undervise. Rektor søgte at overtale ham med så tungtvejende argumenter som hans bestalling og det vanry, Københavns Universitet ville få på nabouniversiteterne. Som et kompromis

25. RA.KU, Kons. Indk. sager 26.1.1763. KB Kall 148, hvor koncepten til Univ.s svar og O. Thotts originale skrivelse af 14.3.1763 findes.

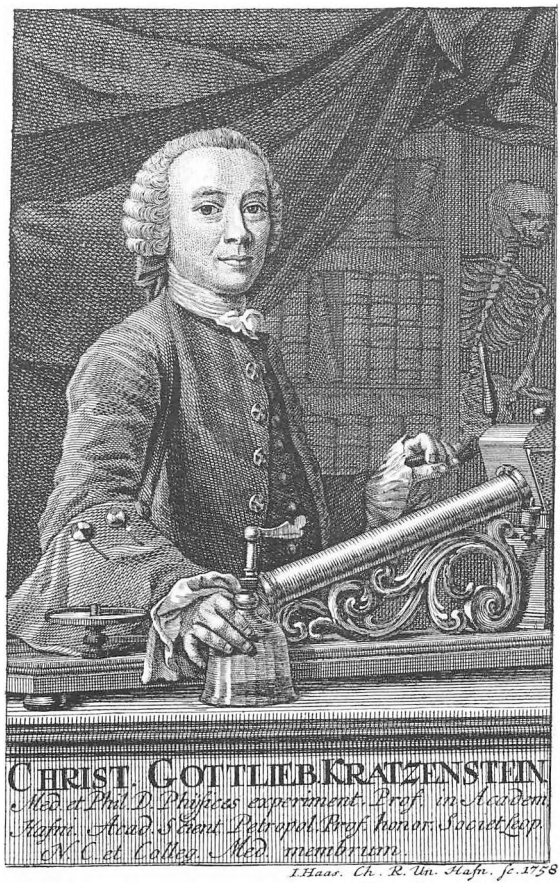

Fig. 72. Af professor C. G. Kratzenstein (1723-1795) har vi dette stik af I. Haas fra 1758. Desværre har vi intet billede af hans store modstander og uven, professor i theologi Peder Holm (1706-1777). De førte oven i købet proces mod hinanden ved Hof- og Stadsretten. Der har eksisteret et relief af Peder Holm på hans epitafium i Vor Frue Kirke, men det blev ødelagt i 1807 ved Københavns bombardement. KB. Billedsamlingen.

indvilgede Kall i at påtage sig examinationen, men ikke undervisningen. Da rektor meddelte Konsistorium resultatet, måtte han resigneret konstatere: »Man får at tage folk som de falder. Når de sætter sig noget vist i hovedet, så er de ikke at bringe tilbage«. Hvorfor indbragte Konsistorium ikke sagen for Kancelliet, da der ikke var nogen Universitetspatron på dette tidspunkt? Forklaringen må ligge i det kollegiale hensyn, Konsistorium trods alt følte over for en kollega, der på et senere tidspunkt ville blive optaget i Konsistorium.

Da Konsistorium i 1748 skulle udtale sig om rækkefølgen blandt de designerede professorer, afgav det i første omgang en tvetydig betænkning. Som professor Kall udtrykte det: »Det er penibelt for os i så delicat en materie at mueligen fortørne en eller anden, som dog siden skal leve med os og vi med ham i et Collegio sammen, da det billigt måtte regnes blandt de største

ulyksaligheder i det menneskelige liv, om vi skulle leve i hemmelig simultæt med hinanden uforskyldt«.[26]

Der var mange stridigheder mellem professorerne i Konsistorium. I 1771 førte professor Holm og Kratzenstein endog proces imod hinanden for Hof- og Stadsretten. Konsistoriums interne rundskrivelser var fyldt med grove beskyldninger og udfald mod kollegaer. Til sidst foreslog professor Kratzenstein som rektor, at skældsord i circularierne skulle medføre udelukkelse fra skriftlig votering i et kvart år eller mere afhængig af forseelsens karakter. Afgørelse herom skulle træffes i Konsistorium ved flertalsafgørelse. Da afgørelserne blev truffet i den skriftlige votering, ville forslaget i realiteten have medført udelukkelse fra Konsistoriums beslutningsproces, selvom den skyldige stadig kunne deltage i konsistoriemøderne. De øvrige professorer mente ikke, Konsistorium havde kompetence til at fritage professorer fra deres administrative embedsforpligtelser. Derimod var der flertal for at pålægge et aggressivt konsistoriemedlem en bøde på 10-20 rdl. eller mere, som skulle tilfalde fattige studenter. Flere af konsistoriemedlemmerne følte hele sagen højst uværdig for mænd af deres stand. Forslaget bortfaldt imidlertid p.g.a. professor Holms protest. Man har ganske tydelig ment, at en sådan sag krævede enstemmighed.

Forholdene nærmede sig det groteske, da rektor Kratzenstein benyttede sin afskedstale ved den offentlige fest i anledning af rektorskiftet det følgende år til en omtale af den manglende enighed ved Universiteter i almindelighed. Han forklarede denne uenighed med, at der ofte fandtes en enkelt professor, der ønskede at være anfører for de øvrige. Professor Holm, som talen tydelig sigtede til, var ikke selv til stede, men rundsendte senere et Pro Memoria til konsistoriemedlemmerne for at få oplyst talens nøjagtige indhold. Men alle undskyldte sig, da de intet kunne huske. Professor I.C. Kall havde med flid vendt øret fra og havde givet sig i snak med sin sidemand. C. Horrebov kunne heller ikke udtale sig, for han var netop den mand, Kall havde tiltalt. Man ønskede ikke at afgive bevismateriale til en ny proces.[27]

Det kollegiale organ var pålagt en selvjustits, som krævede umådelig megen disciplin af dets medlemmer. Så længe professorerne anerkendte Konsistoriums myndighed, fungerede systemet, ellers ikke.

26. RA.KU, Kons. Circulærer og andre dokumenter 24.4.1748. Circ. 25.8.1776.

27. RA.KU, Kons. Circ. 21.10.1771, 13.11.1771. Indk. sager 26.6.1772. Spørgsmålet om bødestraf var blevet berørt i rektors betænkning til patronen i striden mellem prokansler og professor Holm. Bøden skulle pålægges for at opholde Kons. med for lange indlæg, når der var enighed herom mellem de tilstedeværende konsistoriales. Der kom ikke noget ud af sagen, og den var ikke på forhånd forhandlet i Kons. DK Indlæg til Oversekretærens brevbog nr. 332, 6.9.1759.

DET EKSTERNE TILSYN. PATRON – PROKANSLER

Patron

Universitetet havde fra gammel tid en af kongen beskikket patron, der stod som bindeled mellem Konsistorium og centraladministration. Da Universitetets tidligere patron storkansler U. A. Holstein var faldet ved regeringsskiftet i 1730, var der mod sædvane ikke blevet udnævnt en efterfølger. Konsistorium anmodede da i marts 1731 om at få en af kongens høje ministre til patron. Det blev geheimeråd Iver Rosenkrantz, der indtil 1. juni 1735 samtidig var øverste chef for Danske kancelli, det regeringskontor hvorunder Universitetet sorterede. Den samme dobbeltstilling beklædte de efterfølgende patroner J. L. Holstein (1704-63) og Otto Thott (1763-70). Men i Otto Thotts andet patronat (1784-88) og i begyndelsen af J. O. Schack Ratlous patronat (1785-88) blev Danske kancelli ledet af de to ældste kancellisekretærer. Ved Schack Ratlous udnævnelse til præsident for kancelliet den 28. september 1787 var den sædvanlige forbindelse etableret mellem centraladministration og Universitet.[1] I perioden 1770-84 var der ingen patron, hvilket på Universitetet opfattedes som meget uheldigt.

Patronernes ledende stilling i centraladministrationen udsatte dem for de skiftende stemninger ved hoffet. Således var det i denne periode kun J. L. Holstein, der undgik at blive afskediget eller selv at måtte tage sin afsked fra regeringen og dermed også fra patronatet. Det gjaldt dog ikke I. Rosenkrantz lige straks, idet han beholdt patronatet fem år, efter han havde mistet sin stilling som chef for Danske kancelli. Han var også fortsat medlem af Statsrådet, indtil han 1740 mistede begge poster.

Alle patronerne modtog enslydende bestallinger, som i almindelighed pålagde dem at røgte Universitetets tarv. I særdeleshed skulle de overvåge administrationen af fundatser og legater, modtage indberetninger om Universitetets tilstand og i det hele påse, at den akademiske standard blev opretholdt.[2] Patronen var tilstede ved de officielle festligheder på Universitetet,[3] men deltog aldrig i Konsistoriemøderne. Derfor var han henvist til at få sin viden om universitetsforholdene i form af officielle indberetninger, klager eller lignende, med mindre han skaffede sig informationer gennem private

1. Vejledende arkivregistratur I, 1943, s. XXXIVff.
2. DK Sj. tegn. nr. 126, 16.3.1731. 408, 18.9.1740. 41, 1.2.1763. 321, 5.5.1784. 722, 23.9.1785.
3. Eiler Nystrøm anf. v. I s. 34.

Fig. 73. Iver Rosenkrantz (1674-1745) var både universitetets patron og øverste chef i Danske kancelli. Denne dobbeltrolle kunne være nyttig for universitetet, men betød også, at det normalt mistede sin patron, når han som øverste embedsmand faldt i unåde hos kongen. Iver Rosenkrantz beholdt dog sin post på universitetet i fem år efter afsættelsen fra kancelliembedet. I 1740 måtte han også forlade patronatet. Maleri af J. S. Wahl (1689-1765), tilhører universitetet.

kontakter. Set fra patronens synspunkt medførte prokanslerembedets oprettelse i 1755 en forbedring af hans informationsmuligheder.

Så vidt det bevarede kildemateriale tillader en bedømmelse af *I. Rosenkrantz'* patronat, synes han at have lagt vægt på sin funktion som Universitetets beskytter og talsmand over for kongen. Det skyldtes formentlig i sidste instans hans indflydelse, at den i økonomisk henseende meget gunstige Universitetsfundats blev vedtaget i 1732. Da Christian VI i 1737 for at forstærke det pietistiske element ønskede pietisten Chr. Langemach Leth ansat som ekstraordinær professor ved Universitetet uden selv at betale hans gage, protesterede Rosenkrantz mod forslaget om at anvende Universitetsbibliotekets penge hertil. Christian VI beklagede sig i et brev til oversekretær J.L. Holstein over, at »Rosenkrantz gjorde store vanskeligheder«. Men I. Rosenkranz havde ikke længere sin gamle indflydelse og var desuden svagelig. Resultatet blev, at Langemach Leth fik tillagt 200 rdl. årlig af Bibliotekets fond for at holde kollegier med studenterne.[4]

I modsætning til Iver Rosenkrantz lagde *J.L. Holstein* hovedvægten på tilsynsopgaven. Således udgik der gentagne skrivelser fra ham til pro-

4. H. Rørdam: *Historiske Samlinger og studier* II, 1896, s. 310 nr. 189, 29.12.1737. DK Sj. tegn. nr. 151, 31.3.1738. 550, 26.11.1745.

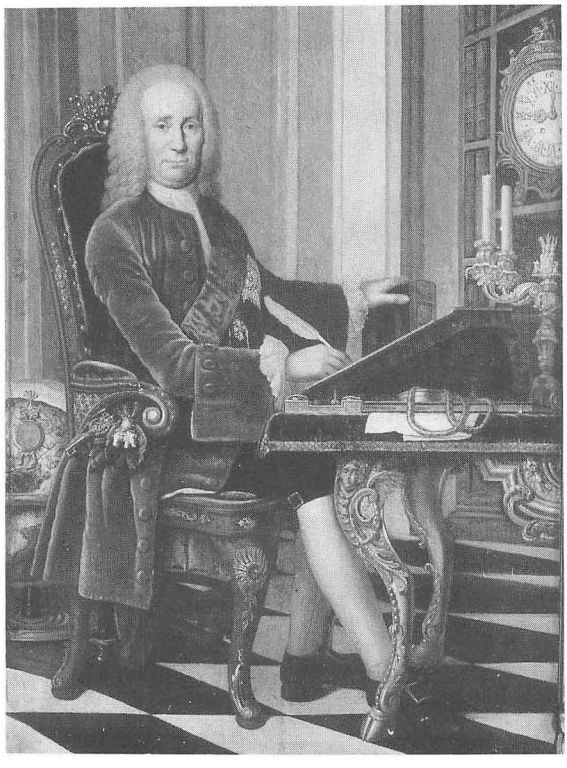

Fig. 74. J. L. Holstein (1704-1763) forblev på sin post som patron fra 1740 til sin død i 1763. Han opfattede sin tilsynspligt med universitetet meget alvorligt og stillede krav om årlige indberetninger om professorernes og studenternes arbejdsindsats. Det forøgede ikke hans popularitet.
U. F. Beenfeldts maleri af J. L. Holstein. Fotografisamlingen på Charlottenborg.

fessorerne om at overholde deres årlige disputatsforpligtelser, ved trykning af studenterdisputatser at tage hensyn til Universitetets videnskabelige anseelse og at indsende årlige beretninger om studenternes og professorernes arbejdsindsats. Han skaffede også Universitetet direkte fordele, f.eks. øget studenterrekruttering i 1743 ved forbud mod danske og norske studenters studieophold i udlandet uden forudgående studier ved Københavns Universitet og ved opfordring til studenterne fra hertugdømmerne til studier ved Københavns Universitet, hvis de ønskede ansættelse i kgl. embeder. Som en direkte økonomisk fordel skaffede han 1. april 1746 – dog ikke uden stærkt pres fra Konsistorium – en bevilling på 36.000 rdl. til genopbygning af de 6 manglende professorresidenser.[5]

J.L. Holstein forstod også efter moderne opfattelse at drage nytte af sin stilling. Hans tidligere tjener Hans Nic. Nissen blev i 1744 udnævnt til Kommunitetets økonomiforvalter. Dette system, sædvanligvis kaldet lakajisme, behøvede ikke at medføre sagligt forkerte udnævnelser. Tværtimod viste

5. DK Sj. Reg. nr. 93, 15.3.1743. Sj. Tegn. nr. 304, 11.5.1743. Sj. Tegn. nr. 186, 1.4.1746. Robert Egevang anf. v. s. 31 ff.

Nissen sig at være en fortrinlig administrator af Kommunitetets økonomi. Derimod repræsenterede systemet en indskrænkning i Universitetets selvstændige udnævnelsesret til lavere embeder, som det i øvrigt søgte at værne. Patronens anbefaling af en norsk jurastuderendes optagelse i Collegium medicum fik således et noget vrissent svar fra Konsistorium, som påpegede, at dette kollegium var forbeholdt teologer, medicinere, matematikere og filologer. Da den pågældende ansøger var student fra Helsingør, kunne han i henhold til et tidligere afgivet tilsagn fra Konsistorium få stipendium Grønbechianum. Yderligere tilføjede Konsistorium, at man fandt det vanskeligt at overholde legatfundatsen, hvis den nuværende praksis fortsatte, at de studerende først henvendte sig til patronen eller andre høje ministre.[6]

Undertiden kunne patronens dobbeltfunktioner også give problemer for Universitetet. Således var J. L. Holstein præsident for Missionskollegiet og udførte her et stort arbejde for udsendelsen af missionærer til Lapland. For at skaffe midler hertil henvendte Missionskollegiet sig i en skrivelse af 20. januar 1751 til det teologiske fakultet og Konsistorium for at sikre legatet Stenbuchiani Nidrosiansis hertil. Men da dette var bestemt for fattige studenter fra Trondhiem, måtte anmodningen afvises, selvom det faldt Konsistorium vanskeligt, da Universitetets patron som præsident i Missionskollegiet var medunderskriver. Det, man frygtede, var en kgl. ordre om at udlevere legatet, hvilket Holstein nemt kunne opnå som leder af Kancelliet. Det blev afværget for denne gang. Men da de første kandidater fra det lappiske seminarium fortsatte deres studier på Universitetet, udvirkede Missionskollegiet den 17. november 1758 en kgl. ordre, der sikrede disse vidtgående begunstigelser, herunder også det omtalte legat. Den eneste begrænsning, det lykkedes Universitetet at få indføjet, var, at antallet blev fastsat til tre.[7]

Også i privatøkonomisk henseende søgte J. L. Holstein at udnytte patronatet. Den 12. april 1742 forespurgte han Konsistorium om muligheden for at erhverve to små fæstegårde, som Universitetet ejede i Glim og Allerslev. Baggrunden for henvendelsen var Holsteins bestræbelser for at udvide sine jordbesiddelser i Lejre, så han kunne opnå grevskabsprivilegier. Allerede den 17. april afviste Konsistorium forespørgslen under henvisning til Frederik II's gavebrev, der havde indeholdt et forbud mod salg. Den 29. september samme år ønskede patronen at købe Glim kongetiende, hvilket også blev afvist den 29. oktober. To dage senere sendte han en ny forespørgsel, om Universitetet

6. Sigurd Jensen: Lakajismen og Københavns Magistrat omk. 1770. Hist. medd. om Kbhn. 1973 s. 38. RA.KU Kons. Kopibog 1.3.1747 s. 490. Indk. skrivelser 12.1.1747. Det var Hans Gram, der fik denne passus indført.

7. RA.KU Kons. Circ. febr. 1751. DK Sj. tegn. nr. 540 17.11.1758.

ikke ejede jordegods omkring Lejre, der ikke var behæftet med klausuler. Efter Holsteins oplysninger fra Danske kancelli var Glim kongetiende ikke blandt de klausulerede. Derfor ville han gerne have tilsendt en beediget kopi af Universitetets oplysninger. Universitetet nægtede at afstå kongetienden. Den 25. juni 1743 henvendte patronen sig påny om den omtalte gård i Allerslev. Denne gang fik han et positivt svar den 12. august med det ene forbehold, at overdragelsen skulle afvente fæstebondens død. Dette forbehold søgte han at omgå med løfte om at give den gamle fæstebonde samme fæstevilkår som hidtil. Professor Hans Gram, indehaver af Allerslev gården, sendte en indtrængende forbøn for den gamle fæster, som han havde lovet at måtte forblive som fæster under Universitetet. Det gav anledning til et spidst svar fra Holstein den 1. oktober 1743, som fik Universitetet til at kapitulere den 19. oktober. Ved tovtrækkeriet om overdragelsesbetingelserne fremgik det tydeligt, at Universitetet ønskede et arvefæste til Holsteinslægten med mulighed for i tilfælde af kontraktens misligholdelse at inddrage gården. Derimod ønskede Holstein den optaget i den almindelige jordebog blandt hoverigodset, men uden benævnelsen fæstebrev.

Patronen nåede ikke uden lange forhandlinger sit mål. De interne forhandlinger bag Universitetets kapitulation er ikke bevaret. Forud for genoptagelsen af sagen om køb af gården i Allerslev havde Holstein udvirket anordningen om studietvang for danske studenter i København og var i forhandlinger om dennes udvidelse til studenter fra hertugdømmerne. Disse initiativer var blevet mødt med megen tilfredshed på Universitetet. Skal overdragelsen af fæstegården i Allerup betragtes som betaling herfor? 10. januar 1747 startede en ny forhandlingsrunde om Kornerup sogns kongetiende og to halvgårde i Glim, hvoraf den ene havde været med i Holsteins allerførste henvendelse. Universitetet måtte efter flere vægringer give køb m.h.t. fæstegården. Det afgørende blev henvisningen til den parallelle sag om gården i Allerslev. Derimod undgik man det vedvarende bortfæste af kongetiender, som var forbudt i fundatsen af 1732.[8]

Selvom J. L. Holstein havde et så skarpt blik for mulighederne i patronatet, at det efter moderne opfattelse synes at grænse til magtfordrejning, så må det ikke fordunkle hans stærke interesse for Universitetets og videnskabens anliggender i almindelighed. Denne interesse gav sig også udslag i en privat

8. RA.KU Kons. Kopibog 25.6.1743 s. 285. 27.8.1743 s. 296-99. 20.11.1743 s. 323. 17.12.1743 s. 329-31. 10.1.1747 s. 475. 7.3.1747 s. 495. Circ. 12.1.1747. 18.3.1747 s. 539. 31.8.1747 s. 700. 29.10.1747 s. 704. 22.2.1748 s. 637. DK Sj. Reg. nr. 118, 1.5.1744. Samme dag fik Holstein kgl. konfirmation på skøde på gårde tilh. Magistraten, Roskilde domkirke og Vartov (do nr. 119-21). William Norwin anf. v. 2. bd. s. 160 og 161.

korrespondance med en række tyske professorer, hvorigennem han holdt sig orienteret om tyske universitetsforhold. Da Holsteins protegé, den designerede professor Martin Hübner, i årene efter 1752 var på sin store udlandsrejse, sendte han lange beretninger hjem til Holstein om forholdene ved de tyske, franske og engelske universiteter, han besøgte.[9]

Efter J.L. Holsteins død i januar 1763 blev hans efterfølger som oversekretær i Danske kancelli *Otto Thott* den 1. februar 1763 udnævnt til patron for Universitetet, ligesom han også modtog de andre ledelsesposter inden for kirke- og skoleinstitutioner, som Holstein havde haft.[10] Den nye patron synes ikke at have opfattet sin tilsynsfunktion med samme ihærdighed som forgængeren. Derimod skaffede han Universitetet en række bevillinger til styrkelse af de naturvidenskabelige fag: astronomi og botanik. Han var klar over, at Universitetet ikke kunne klare den ønskede omstilling til disse fag uden ekstrabevillinger. Det er forståeligt, at Universitetet opfattede O. Thott som en god patron, hvis afskedigelse i 1770 man oprigtigt beklagede.

Struensee havde haft til hensigt at indføre en nyordning af Universitetet uden at indsætte en ny patron som mellemled mellem Universitet og centraladministration. Da Universitetet blev bedt om et reformforslag, foreslog det den 23. marts 1771, at kommunikationen i stedet blev varetaget af rektor og repræsentanter fra alle fire fakulteter, efter mandat fra hele Konsistorium. Struensee nåede ikke at få gennemført sine intentioner over for Universitetet inden sit fald i januar 1772. Hver gang Universitetet i den følgende periode kom i en vanskelig situation, tilskrev man det straks tabet af patronatet. Dets forslag fra 1771 havde således været betinget af de givne omstændigheder. Det ville ikke have været heldigt at foreslå patronatets genoprettelse, kort efter Struensee havde ophævet dette. I sommeren 1772 diskuterede Konsistorium derimod ivrigt, hvorledes det kunne udvirke udnævnelsen af en patron. Mange gik ind for Otto Thott, som havde været en god patron og iøvrigt selv var en lærd mand. Desuden gik der rygte om, at han var ved at testamentere en stor sum penge til Universitetet.

Arveprins Frederik blev også foreslået. Professor Kall stillede det kompromisforslag, at arveprinsen blev æresrektor, rektor Magnificentissimus, en titel man kendte ved de tyske Universiteter, og grev Thott kansler. Henrik Stampe

9. C.A. Becker: *Historiske Museum* 1. bd. 1. hefte 1845. Holstein korresponderede med A.F. Büching og C.A. Scheidt i Göttingen, J.R. Kiesling i Leipzig, J. Lange i Halle, J.L. Mosheim i Helmstädt og J.G. Walch i Jena. M. Hübners breve til Holstein i KB, Ledreborg nr. 464 fol. 10. DK Sj. tegn. nr. 36-42 1.2.1763: Oversekretær i DK, præses i Missionskollegiet, 1. generalkirkeinspektør, præses i Videnskabernes Societet i København, Skoleherre på Herlufsholm skole, patron for Univ. i København.

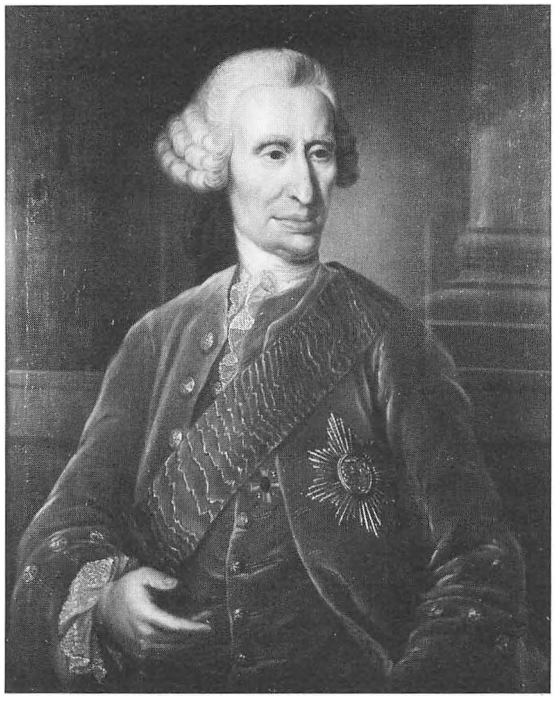

Fig. 75. Otto Thott (1703-1785) blev på Universitetet opfattet som en god patron. Om det skyldtes, at han opfattede sin tilsynspligt mindre nidkært end forgængeren, eller han skaffede Universitetet en række bevillinger til styrkelse af de naturvidenskabelige fag, vides ikke. Efter hans afskedigelse i 1770 forsøgte Universitetet at få ham genindsat på posten som patron. Det lykkedes først i 1784, og så døde han allerede året efter.
G. M. Fuchs maleri fra 1770 på Universitetet.

kunne kun tilråde at vente og se tiden an. I 1775 vedtog man at rette henvendelse til arveprins Frederik, om han ville være Universitetets protektor og desuden udvirke, at Thott blev genindsat som patron. Arveprinsen ses imidlertid ikke at have givet skriftligt svar. 1. deputerede i Danske kancelli B.W. Luxdorph omtalte henvendelsen i sin dagbog under den 22. oktober. Han havde lovet, at Thott skulle blive genindsat som patron, men intet svaret til det første. Det afgørende for Universitetet var også at have en patron med stor indflydelse i centraladministrationen. Det var imidlertid først efter den næste regeringsomvæltning i 1784, at O. Thott på kronprinsens foranledning blev genudnævnt til Universitetets patron.[11]

Efter Otto Thotts død den 10. september 1785 blev geheimeråd *J. O. Schack Rathlou* den 23. september udnævnt til hans efterfølger som patron for Universitetet. De første år af hans patronat var meget stille, idet man afventede betænkning fra den nye fundatskommission, der var blevet nedsat 14 dage før hans udnævnelse. Da Schack Rathlou året efter sin udnævnelse til

11. Chr. VII's Kabinetsarkiv læg: Univ. Univ.s svar på kab. ordre af 4.1.1771. RA.KU Kons. Circ. 14.6.1772. Acta 13.9.1775 s. 298. Kopibog akt. 1775 nr. 89 (der er ingen dato indføjet, heller ikke på det foregående brev). DK Sj. tegn. nr. 321, 5.5.1784. E. Nystrøm: anf. v. s. 49.

patron også blev præsident for Kancelliet, var den gamle forbindelse mellem dette og Universitetet som tidligere omtalt genoprettet.[12]

Forholdet til kancelliet

Universitetet sorterede administrativt under Danske kancelli. Det betød, at kancellieembedsmændene udarbejdede forestillingerne til kongen vedr. Universitetets anliggender. I spidsen for Kancelliet stod indtil 1770 oversekretæren, der bortset fra perioden 1735-40 som tidligere omtalt var identisk med Universitetets patron. Den 27. december 1770 ophævedes oversekretærembedet, i stedet bemyndigedes de to ældste kancellisekretærer til at underskrive alle ekspeditioner og forestillinger. Først den 28. september 1787 genoprettedes embedet under betegnelsen præsident.[13] Medens Danske kancelli var uden oversekretær, havde Universitetet heller ingen patron, bortset fra perioden 1784-87. Universitetet fandt det meget vigtigt, at dets patron sad i en nøgleposition i den indenrigske civilforvaltning. Patronens position blev i utallige tilfælde udnyttet af Konsistorium til underhånds forespørgsler. Dobbeltstillingen betød samtidig, at det ikke var muligt at se, om kancelliskrivelserne var underskrevet af oversekretæren i sin egenskab af leder af Kancelliet eller Universitetets patron. I almindelighed har man ikke haft behov for denne sondring, men man var klar over forholdet. Da Konsistorium i 1785 diskuterede en efterfølger for den afdøde patron O. Thott, foreslog rektor Kratzenstein grev Bernstorff. Det afviste professor Janson, ikke p.g.a. Bernstorffs personlige egenskaber, men fordi han som chef for Tyske kancelli uundgåeligt ville komme i konflikt med lederen af Danske kancelli, der fortsat havde Universitetsagerne under sit ressort. En anden konfliktmulighed lå i Kiels Universitets tilknytning til Tyske kancelli. Grev Bernstorff måtte derfor efter sin charge støtte konkurrenten til Københavns Universitet. Resultatet blev, at Universitetet ikke selv stillede forslag om patron.[14]

Kongen udnævnte J.O. Schack Rathlou, der var medlem af Statsrådet, men på dette tidspunkt ingen forbindelse havde med administrationen af Danske kancelli. Han måtte derfor indsende sine forestillinger til kongen gennem Danske kancelli, som behandlede dem på linie med alle andre henvendelser. Når Kancelliets forestilling blev forelagt for kongen i Statsrådet, var Schack Rathlou derimod med i den endelige beslutningsproces. I

12. DK Sj. tegn. nr. 722, 23.9.1785. 667, 9.9. 1785.
13. Vejledende Arkivregistratur I s. XXXIVff.
14. RA.KU Kons. Circ. 13.9.1785.

prokansler H. F. Jansons sag mod professor Kratzenstein i 1788 afviste Schack Rathlou selv at tage stilling, men videresendte sagen til Kancelliet. Det betød ikke, at sagen nødvendigvis skulle forestilles for kongen. Den endte netop med en kancelliskrivelse med en skarp næse til Kratzenstein, der fik pålæg om i stedet for at tage sagen i sin egen hånd enten at henvende sig til Universitetets patron eller til Kancelliet med sine klager.[15]

Både patronen og Kancelliet synes således at have opfattet deres indbyrdes relation som sideordnet. Ved adskillelsen mellem patronatet og ledelsen af Kancelliet var der opnået dobbelt administration af Universitetets anliggender. Til gengæld var mulighederne for magtfordrejning mindsket, idet patronen kun skulle varetage Universitetets interesser.

Konsistorium ville i den patronløse periode ikke anerkende Kancelliet som arvtager af patronens myndighed. Der havde i 1772 været uenighed i Konsistorium om nedsættelsen af en kirkebetjents afgifter til Universitetet. Mindretallet havde klaget til Kancelliet. På foranledning heraf tildelte Kancelliet Konsistorium en næse, dels fordi det ikke på forhånd havde spurgt i Kancelliet, og dels fordi vedtagelsen havde fundet sted på et møde med få medlemmer til stede. Dette satte Konsistorium i harnisk, fordi det forudsatte en rettighed for Kancelliet »til at approbere og bedømme consistorii handlinger, samt at reprimandere, når noget menes at være sket anderledes end det burde«, som Kofod Ancher udtrykte det. Konsistorium valgte ikke at besvare skrivelsen for ikke at afsløre, at henvendelsen var blevet opfattet som en reprimande.[16]

Forbindelsen til Kancelliet kunne også følge mere uofficielle kanaler. De enkelte professorer kunne gennem deres personlige forbindelser i Kancelliet skaffe sig information om konkrete sager, der havde betydning for Universitetet. Luxdorphs dagbøger afslører, at flere professorer benyttede sig af deres bekendtskab med ham som Kancelliets 1. deputerede til privat at forelægge ham deres sager. Endelig havde man gennem Henrik Stampe, der både var placeret i Kancellikollegiet, medlem af Konsistorium fra 1743 og kvæstor fra 1751, en betydningsfuld forbindelse til centraladministrationen. Som generalprokurør affattede han desuden flere erklæringer, der dannede grundlag for lovgivningen vedr. universitetsforholdene. Der var enkelte sager, hvor Stampe opnåede begunstigelser for Universitetet, men generelt kan han ikke karakteriseres som Universitets repræsentant i Kancelliet, hvilket heller ikke var hans opgave. Formentlig følte han sig ofte i modsætning til Konsistoriums

15. DK Oversekretærens brevbog nr. 1059, s. 24 1788. Sagens akter ligger ved Sj. tegn. nr. 313, 16.4.1790. Sagen omtaltes nærmere i afsnittet om prokansleren s.
16. RA.KU Kons. Circ. juni 1772.

flertal. Han deltog aldrig i dets møder, bortset fra helt ekstraordinære situationer, men han deltog altid i den skriftlige votering.

Universitetet sorterede i landvæsenssager under Rentekammeret. Det medførte en betydelig kontakt med dette i landboreformtiden, hvor Universitetet fik en central placering p.g.a. sit store og spredte jordtilliggende. Selvom man sagligt ofte var i opposition til Rentekammerets politik, indså man det fornuftige i geheimeråd Stemans mundtlige råd til professor Bugge i en konkret sag om fællesskabets ophævelse i Snoldelev Hastrup, at Konsistorium endelig måtte være føjelig og eftergivende. »Jeg tror ikke«, skrev professor Bugge i en rundskrivelse, »at det skal være os gavnligt at have dette kollegium til uven eller i det mindste at blive ansete for vrangvillige og vanskelige«. Endelig kunne Rentekammeret lige som Kancelliet meget let opnå en kgl. resolution, der ville gennemtvinge de ønskede ændringer på Universitetet.[17] Hvad enten Universitetet ville eller ej, måtte det anerkende, at både Kancelli og Rentekammer stod nærmere ved magtens centrum, den enevældige konge, end det selv.

Prokansler

Universitetets patron deltog som tidligere omtalt aldrig i konsistoriemøderne. Sin viden om Universitetet fik han gennem indberetninger og betænkninger. Det daglige tilsyn havde han derimod ingen mulighed for at udøve. Universitets rektorer havde kun en et-årig funktionsperiode og var bundet af kollegiale hensyn, eller var, som det ofte benævntes, primus inter pares. I denne problematiske ledelsesstruktur blev prokanslerembedet oprettet den 2. maj 1755 som et mellemled mellem patronen og Konsistorium. Initiativet udgik fra Holstein, som i slutningen af februar eller begyndelsen af marts 1755 havde en orienterende samtale med den udpegede kandidat til stillingen, Erik Pontoppidan. Denne var biskop i Bergen, dr.theol. og ekstraordinær professor i teologi, en både lærd og naturvidenskabelig interesseret forsker. Den 5. marts indsendte denne sine økonomiske krav og et udkast til en instruks. Han var villig til at påtage sig hvervet på betingelse af orlov med sædvanlig løn fra sit bispeembede i Bergen. Det sikrede ham en indtægt på 2185 rdl., uden at Universitetets budget blev berørt heraf. Pontoppidan forestillede sig, at prokanslerembedet skulle udføre patronatets tilsynsfunktion, således at det i sin placering midt imellem Konsistorium og patron var nærmest knyttet til patronen. Evt. misbrug og forsømmelser på Universitetet mente han i første

17. RA.KU Kons. Circ. 8.8.1781.

omgang selv at rette, men derefter at gå direkte til patronen. Hans kompetence skulle dække alle universitetsanliggender, bortset fra økonomien.

Rektor Rosenstand Goiske blev også spurgt om sit syn på et prokanslerembede. Han gjorde opmærksom på, at betegnelsen ved udenlandske universiteter dækkede vidt forskellige funktioner. Skulle embedet indføres ved Københavns Universitet, måtte det defineres som en »perpetuus prorektor«, en fast stedfortræder for rektor. Den afgåede rektor havde hidtil fungeret som prorektor. Prokansleren skulle indgå som et almindelig medlem af Konsistorium, men med rang og placering lige efter rektor. Universitetet forsøgte således at fastholde rektors og dermed Konsistoriums position over prokansleren, idet denne kun kunne viderebringe beslutninger, der var vedtaget i Konsistorium på sædvanlig vis. Kontakten til patronen skulle ikke varetages af prokansleren alene, men under ledsagelse af rektor eller et andet medlem af Konsistorium.

Resultatet, som det fremtræder i prokanslerens instruks, blev et kompromis mellem de to synspunkter. Problemerne skulle blot være færdigbehandlet i Konsistorium, inden de blev indbragt for patronen af prokansleren og rektor. Det var altså ikke nødvendigt at nå frem til en endelig beslutning, inden sagen blev indbragt for patronen. Kun i tilfælde af stemmelighed fik prokansleren to stemmer. Pontoppidan synes selv at have foreslået, at kun et enigt Konsistorium kunne bryde hans afgørelse. Desuden skulle prokansleren årligt indberette hvilke forelæsninger, øvelser, disputatser etc., der var blevet afholdt på Universitetet, samt hvilke kandidater der havde bestået embedseksamen. Prokansleren fik rang med virkelige etatsråder, mens Universitetets rektor i sin funktionsperiode kun havde rang næst efter konferentsråder.[18]

Der findes ingen kommentarer til oprettelsen af prokanslerembedet i Konsistoriums forhandlingsprotokol. Måske røbes Konsistoriums holdning af rækkefølgen i dagsordenen på mødet den 7. maj. Som punkt 1 fremlagdes det kgl. reskript af 2. maj 1755, der tillagde rektor rang næst efter konferentsråder. Først derefter læstes prokanslerens instruks af samme dato, selvom den var af ulige større betydning for Konsistorium.

Samme dag som rektorskiftet fandt sted, blev der holdt en særlig højtidelighed på Konsistorium, hvor patronen introducerede prokansleren.

18. DK Si. tegn. nr. 214 og 215, 2.5.1755. Betænkning med Rosenstand Goiskes hånd, men ikke underskrevet. Formodentlig ikke behandlet i Kons., da forslaget tillægger rektor større kompetence end hidtil. Intet herom i Univ.s arkivet. Ejler Nystrøm: *Erik Pontoppidans udnævnelse til prokansler*, Kirkehist. Saml. 6. rk. 1. bd. 1933-35 s. 39ff. Michael Neiendam: *Erik Pontoppidan* II, 1933 s. 188ff. L. Koch: *Erik Pontoppidan som Univ.s prokansler* Kirkehist. Saml. 3. rk. 6. bd. 1887-89.

Denne mødte også op på det følgende konsistoriemøde den 11. juni 1755.[19] Prokansleren vedblev at deltage i møderne, men med mange forsømmelser. Han modtog rundskrivelserne, skrev sit: vide E. P., men søgte ikke at påvirke Konsistorium i den skriftlige beslutningsproces.

Selvom Erik Pontoppidan før sin embedstiltrædelse opfattede dette som et tilsyn med Universitetet, var han i de første år solidarisk med professorerne. I anledning af et angreb på Universitetet og specielt udøvelsen af faget latin, offentliggjort i Leipzig af en kollegianer på Borchs kollegium, Jhs. Martin Sommer, forsvarede Pontoppidan professorernes undervisning i et brev til J. L. Holstein den 12. januar 1756. »Videnskaberne har her til lands aldrig været sådan dyrket ved professorernes anførsel så meget, ja ikke halv så meget som nu sker..., Kollegiis holdes nu 3-4 gange så mange som i min ungdom«. Men den 3. august 1761 skrev han i sin årlige indberetning til kongen: – »Jeg understår mig ikke længere at lægge skjul på sandheden for Deres kongelige Majestæts øjne, men må rent ud, efter samvittighed, bekiende, at ikke alle professores efterleve fundatsen«. De var for optaget af administrationen af deres fæstegårde og kirker. De havde for mange ferier. De lod én undervisningsrække gå over flere år. De overholdt ikke deres disputatsforpligtelser trods gentagne påmindelser. Da Københavns Universitet på daværende tidspunkt var kongerigernes eneste Universitet, manglede professorerne konkurrence fra ligeberettigede, mente Pontoppidan.[20]

Hvad var der sket i den mellemliggende periode? Pontoppidan havde på flere afgørende punkter en anden Universitetsopfattelse end de øvrige professorer. Bl.a. mente han, det var en fordel for Universitetet at sælge sine fæstegårde. Han lagde større vægt på de naturvidenskabelige fag end flertallet i Konsistorium. Men det afgørende var formentlig, at Pontoppidan ikke var smidig som forhandler, hvad han allerede havde afsløret i sin bispegerning. Desuden gik han gentagne gange bag om ryggen på Konsistorium til patronen uden samråd med rektor, som hans instruks pålagde ham. Dermed fik patronen information om divergerende opfattelser i Konsistorium, som han udmøntede i nærgående spørgsmål til dette, selvfølgelig uden at angive sin kilde. Det var heller ikke nødvendigt, da Konsistorium udmærket kendte initiativtageren. Konsistorium var ofte lammet af interne stridigheder, som forhindrede nye tiltag. Prokansleren var derimod en initiativrig person, som gennemgående modtog fuld støtte fra J. L. Holstein.

I en afgørende sag svigtede patronen sin prokansler. Denne var i 1759

19. RA.KU Kons. Acta 7.5.1755 og 11.6. 1755.

20. DK Den Esmarckske arkivaflevering D 149a 3B. Kopi af skr. af 12.1.1756. Årsberetning 1760-61 i L. Engelstoft: *Universitets- og Skoleannaler 1813* s. 160ff.

kommet i strid med prof.theol. P.Holm i anledning af en anmodning fra E. Pontoppidan til eforerne på kollegierne om at indsende en fortegnelse over de studenter, der havde overholdt deres disputereøvelser. Holm fandt det hverken ret anstændigt eller tjenligt, om der blev angivet nogen forsømmelse på højere sted. Striden udspandt sig i det teologiske fakultets protokol under stærk heftighed – og mange bibelcitater. Til sidst tog prokansleren en afskrift af fakultetsprotokollen, som han indsendte til Universitetspatronen sammen med en klage over P. Holm. Han anbefalede Holstein i et brevi manu at beordre rektor til at indføje et forbud i det teologiske fakultets protokol for professor Holm mod at skrive på denne måde mod sine kollegaer og overordnede.

Patronen fulgte derimod almindelig administrativ skik og sendte en officiel høringsskrivelse til rektor, professor I.P. Anchersen, der i løbet af to dage afgav sin betænkning. I følge hans opfattelse drejede sagen sig om et par professorer, der ikke kunne enes – en bagatel som ikke burde optage patronens tid. Han anerkendte ikke, at striden drejede sig om prokanslerens tilsyn med Universitetet. Til løsning af sagen foreslog han i henhold til § 5 i prokanslerens instruks, at patronen indkaldte de to professorer og formanede dem til at opføre sig anstændigt mod hinanden, som det sømmede sig for to teologer. De pågældende sider i fakultetsprotokollen foreslog han udslettet.

Holstein var i første omgang indstillet på at følge rektors råd og udfærdigede et officielt brev om at udslette de pågældende sider af protokollen. Men skrivelsen er formodentlig aldrig afgået. I samme sag i Kancelliarkivet ligger et takkebrev til patronen fra E. Pontoppidan for hans løfte om at tilbageholde dette brev. Han foretrak, at de famøse sider blev bevaret for eftertiden som et bevis på, hvorledes han var blevet behandlet. Med dette udfald i sagen havde det, som patronen havde foreholdt ham, været bedre ikke at klage. Så sluttede takkeskrivelsen i øvrigt: »Hvorledes jeg herefter skal komme ud med den meget farlige mand, ved Herren alene«.

Pontoppidan havde overvurderet sin indflydelse på Holstein og ment, at han let kunne udvikle en sådan næse til professor Holm. Det er i øvrigt underligt, at han ikke fik mere støtte i denne sag. Han havde ikke overskredet sin instruks med indkaldelse af beretninger fra kollegierne. Men hans råd til Holstein var ikke heldigt, da rektor ikke havde kompetence til at uddele irettesættelser i fakulteternes protokoller.[21]

Det var en vanskelig opgave for en udefrakommende at rette op på Universitetet. Men Pontoppidan røgtede opgaven med en ihærdighed, som

21. DK Indlæg til oversekretærens brevbog nr. 332, 6.9.1759.

isolerede ham i Konsistorium. Da han deltog så lidt i Konsistoriums skriftlige forhandlinger, er det meget vanskeligt at komme på hold af de konkrete modsætningsforhold. Knap 30 år efter nævnede professor Kratzenstein i en indberetning til Kancelliet i en strid mod prokansler Janson, at professor Mølman som rektor havde vist prokansleren ud af Konsistorium, og at han virkelig var gået. Sagen har desværre ikke afspejlet sig i Konsistoriums forhandlingsprotokol, der i denne periode blot gengiver de officielle vedtagelser.[22]

Erik Pontoppidan døde i dec. 1764 knap to år efter J. L. Holstein. Derefter blev der ikke udnævnt nogen ny prokansler før den 9. juni 1786. Den nye Universitetspatron, J. O. Schack Rathlou, gjorde i et velformuleret forslag til Kancelliet den 21.4.1786 rede for det behov, han som patron for Universitetet havde for en person, der kunne være nærværende ved Universitetet og udøve et bestandigt umiddelbart tilsyn. Han fandt det meget væsentligt, at prokansleren blev taget af Universitetets kreds og indefra havde kendskab til dets forhold. Derfor foreslog han professor dr.theol. Hector Fr. Janson, der havde været professor ved Universitetet siden 1774 og rektor to gange (1775 og 1784). Som et særligt argument fremhævede han, at Janson havde udarbejdet en plan til forbedring af Universitetet, som var grundlaget for den nye fundatskommission. Resultatet heraf ville han så selv komme til at føre ud i livet. Desuden skulle han lønmæssigt ikke bebyrde statskassen synderligt. Han fik tilstrækkelig i løn som professor og hofprædikant og skulle blot have et lille tillæg på 300 rdl. til aflønning af en vikar i præsteembedet og en skriver.

I følge instruksen tilkom der Janson betydelig større myndighed i Universitetsadministrationen end hans forgænger. Rektor skulle forelægge alle indkomne sager for prokansleren og aftalte proceduren. Efter voteringen sammenfattede denne de afgivne vota og underskrev sammen med rektor den endelige skrivelse. Som i den første prokanslers instruks havde han, hvis stemmerne stod lige, to stemmer. Dette punkt havde Kancelliet iøvrigt indstillet til ændring, således at rektor i stedet fik to stemmer. Men i Statsrådet, hvor Schack Rathlou selv sad, blev denne kompetence tildelt prokansleren. Schack Rathlou var formodentlig helt klar over, hvilke vanskeligheder den foregående prokansler havde mødt i Konsistorium. Dagen før Jansons udnævnelse sendte patronen Kancelliet et promemoria, hvori han bad om at få indført en særlig passus i følgeskrivelsen til Konsistorium om prokanslerens instruks: »Hvis efterlevelse vi allernådigst formode, at alle

22. DK Indlæg til Sj. tegn. nr. 313, 16.4.1790.

vedkomne langt fra at være hinderlige, vil efter deres allerundanigste pligt søge at være ham behjælpelige«. Sporene skræmte![23]

Prokansler Janson udnyttede sin myndighed i den almindelige administration ved både at deltage i møderne og i den skriftlige votering for at påvirke professorerne indefra, hvorimod forgængeren næsten udelukkende havde spillet på sin forbindelse til patronen. Han havde den store erfaring, der gav ham mulighed for at klare sig i argumentationen med de øvrige professorer. Men helt undgik han ikke strid. Ved rektorvalget 1788 fornærmede han professor Kratzenstein på det groveste, idet han både undlod at nævne ham som rektoremne i et år, hvor rektorratet tilfaldt det juridiske/medicinske fakultet, og i en samtidig sag ikke anbefalede en tilbygning til hans professorbolig. Det forårsagede nogle voldsomme beskyldninger fra Kratzenstein mod Janson, som indberettede sagen for patronen, for at undgå sådanne beskyldninger for fremtiden. Hvordan skulle han ellers kunne opretholde god tone og orden mellem professorerne, hvis enhver af dem frit kunne angribe ham. Schack Rathlou ville ikke selv tage stilling i sagen, men overlod den til Kancelliet. Her var man i tvivl om, hvor vidt man skulle gå ind i den konkrete sag, for så måtte man konstatere, at prokansleren ved rektorvalget havde fornærmet Kratzenstein. Eller skulle man i stedet slå ned på Kratzensteins skrappe udtryk uden hensyn til anledningen? Det blev den for Kratzenstein hårde linje, der sejrede, af hensyn til prokanslerembedets fremtidige myndighed. Den 24. maj 1788 udgik der en kancelliskrivelse til professor Kratzenstein, der indeholdt en alvorlig næse. Den nye prokansler modtog en ganske anden støtte end Erik Pontoppidan i en ganske lignende sag 30 år tidligere.[24]

ØKONOMISK SELVSTYRE

Kvæstor

Universitetets økonomiske forvaltning påhvilede før 1732 de årligt skiftende rektorer. Ved fundatsen 1732 oprettedes embedet som økonomisk administrator, kvæstoratet, som efter valg i Konsistorium skulle besættes med en af

23. DK Sj. tegn. Indlæg til nr. 373, 9.6.1786. Schack-Ratlous udkast til instruks indeholdt desuden en paragraf (15) om prokanslerens beføjelser ved censur af skrifter, der ville have betydet indførelse af fuld censur. Det fik Kancelliet pillet ud.
24. DK Oversekretærens brevbog nr. 1059, 24.5.1788. Sagens akter ligger ved Sj. tegn. nr. 313, 16.4.1790.

professorerne fra det filosofiske fakultet. Kvæstoren skulle beholde indtægten af sit ordinære professorat, men til gengæld fritages fra alle undervisningsforpligtelser. Til dækning af vikarudgifter og til aflønning af en regnskabskyndig fuldmægtig fik han desuden 200 rdl.

Kvæstoratets ressort var forvaltning af Universitetets kapital, opkrævning af studieskatterne, revision af professorernes kirkeregnskaber og desuden både bogholderi og kassefunktioner. Derimod omfattede det ikke administration af Universitetets største fond, jordegodset. Det var stadig pålagt hver professor at administrere sine tiender og sit corpus, d.v.s. fæstegårde, som udgjorde hovedbestanddelen af hans professorgage. Kvæstor skulle opkræve de afgifter, som skulle ydes heraf til fælleskassen, men havde intet regnskabsmæssigt tilsyn. Som embedsmand sorterede han under Konsistorium, der skulle give sit samtykke til alle vigtige beslutninger, som udlån og evt. sagsanlæg i forbindelse hermed. Desuden reviderede Konsistorium de årlige regnskaber, som ikke skulle indsendes til godkendelse i Centraladministrationen. Universitetet havde fuldt økonomisk selvstyre. I følge fundatsen var hensigten med kvæsturens oprettelse at befri professorerne for den daglige regnskabsforpligtelse. Desuden medførte oprettelsen af kvæstoratet, at der blev opnået større kontinuitet i den økonomiske administration, når den blev varetaget af én person og ikke af de skiftende rektorer. For at modvirke at Konsistorium helt blev berøvet økonomisk indsigt, blev det pålagt kvæstor at deltage i Konsistoriums møder.[1]

Denne ordning fungerede 1732-84. Der var i hele perioden kun tre kvæstorer: Thomas Bartholin 16. maj 1732-1. april 1737, Ludvig Holberg 20. april 1737-11.juni 1751 og Henrik Stampe 11. juni 1751-1. maj 1784. Efter professor Ramus' erindring knap 20 år senere blev kvæstoratet i 1732 oprettet som en sinecurepost for professor Bartholin, som man fortsat ønskede at have knyttet til Universitetet, selv om han var travlt optaget som generalprokurør. Da kvæstoratet blev ledigt ved hans død, blev Ludvig Holberg valgt som hans efterfølger og fik ligesom forgængeren en kgl. udnævnelse. Han anmodede i 1751 om at blive løst fra embedet p.g.a. dårligt helbred. Den egentlige årsag var øjensynligt irritation over professor Holm, der havde tilbagesendt nogle af hans regnskaber p.g.a. formelle mangler. Desuden havde Holm beholdt dem i 5 uger uden at sende dem videre. Det drejede sig om bygningskasseregnskaber for 7 år, studieskatregnskaber for 4 år, almindelige indtægtsregnskaber for 3 år og kapitalernes regnskaber for10 år. Det har siden givet anledning til, at Holberg er blevet stemplet som en forsømmelig administrator. Hans

1. 1732 Fundatsen §§ 84-87. W. Norvin anf. v. II s. 141 ff.

Fig. 76. Ifølge Dansk litteraturhistorie fik Ludvig Holberg (1648-1754) inspiration til sine satiriske komedier fra den franske digter Boileau. I et af dennes værker fra 1713 så Holberg dette billede, der forestiller franske gejstlige i vildt slagsmål med bøger som kasteskyts. Men samarbejdet med de øvrige professorer på Københavns universitet kunne også have givet Holberg megen inspiration. KB.

forsømmelse var dog reelt af mindre omfang, end det umiddelbart fremgår af den lange opremsning. Den egentlige regnskabsrevision foregik på grundlag af konceptregnskaberne, der efter cirkulation i Konsistorium med de af revisionen ønskede forandringer blev indført i to regnskabsprotokoller, som derefter cirkulerede til endelig godkendelse hos professorerne. Det var bortset fra to årgange kapitalregnskaber de renskrevne regnskaber, som cirkulerede med så stor forsinkelse.

Den irriterede Holberg foreslog som en form for gengæld årets rektor, prof.teol. P. Holm, som sin efterfølger. Det var imidlertid udelukket p.g.a. fundatsens krav om kvæstors tilhørsforhold til det filosofiske fakultet. Professor Ramus misforstod med eller mod sin vilje Holbergs forslag således, at kvæstoratet igen skulle forbindes med rektoratet. Dette støttede han, fordi han fandt det uheldigt, at ikke alle konsistoriemedlemmer fik samme fortrolighed med Universitetets regnskaber. Desuden mente han ikke, kvæstorens arbejdsbyrde var tilstrækkelig til at begrunde opretholdelsen af en

selvstændig stilling. Henrik Stampe støttede forslaget med det forbehold, at der under rektor blev ansat en regnskabskyndig fuldmægtig, som repræsenterede kontinuiteten. Holberg protesterede mod inddragelsen af kvæstoratet, som efter hans opfattelse var alt for betydningsfuldt til at gå på omgang mellem professorerne. I givet fald ville han gå videre med sin protest. Samtidig gik han aktivt ind i forsøget på at finde sin efterfølger, fik Henrik Stampe overtalt og forelagde hans kandidatur for patronen, inden han bragte forslaget frem i Konsistorium. Som professor i det filosofiske fakultet var Stampe valgbar og blev valgt enstemmigt. Stampe havde imidlertid stillet som betingelse for modtagelse af valget, at det blev en interimsordning, som han kunne frasige sig når som helst.

Stampe fik i modsætning til sine forgængere ingen kgl. bestalling, da Holberg havde erklæret dette for unødvendigt. Derimod meddelte patronen efter Stampes ønske sit skriftlige samtykke den 5. maj, efter valget havde fundet sted den 21. april 1751. I skrivelsen udtrykte Holstein håb om, at Stampe med samme flid som hidtil fortsat ville holde sine kollegier, men de offentlige forelæsninger omtaltes ikke. Han ønskede altså ikke, at fundatshjemlede begunstigelser for kvæstoren skulle fortsætte uændret. Stampe holdt i overensstemmelse hermed 1756-57 to private kollegier for grev Chr. Holstein og de to brødre Magnus og Ludvig Moltke. Bortset herfra synes han ifølge de bevarede årsberetninger ikke at have varetaget nogen undervisning. Ifølge Universitetets fundats skulle kvæstor inden sin tiltrædelse stille Universitetet kaution for 3 eller 4000 rdl. Stampes fætter landsdommer Frantz de Thestrup lovede at kautionere for 1500 rdl., hvilket blev forhøjet til 2000 rdl. Det ses ikke, hvorledes det manglende beløb er skaffet til veje. Formentlig blev Stampe selv anset for god for det manglende beløb. Stampe deltog imod fundatsens påbud kun i ganske få konsistoriemøder i hele sin lange embedsperiode. Derimod tog han altid del i den skriftlige votering. Dermed overtrådte han kun formelt fundatsbestemmelserne, fordi Konsistoriums beslutningsproces som tidligere omtalt var blevet skriftlig i denne periode.[2]

H. Stampes embedsperiode forløb ikke uden flere alvorlige sammenstød med Konsistorium. I sommeren 1760 var der uenighed om renteudbetalingernes størrelse på de enkelte legater. Den skiftende rente på de enkelte obligationer forårsagede, at der ikke fuldt ud kunne udbetales 5%. Derfor

2. RA.KU Kons. Circ. 10.3.1751, 17.4.1751. Acta 21.4.1751, 25.7.1770. Indk. skrivelser 10.4.1751, 15.5.1751. Kopibog 28.4.1751, s. 153, 5.5.1751, s. 170. Årsberetning 1756-57 i DK. Indl. til Oversekretærens brevbog nr. 311, 22.9.1757. Henning Matzen: *Københavns Universitets Retshistorie 1479-1879*, 1879, II, s. 343ff.

ønskede Stampe kun at udbetale 4½% og lægge det overskydende beløb til kapitalernes hovedstol. De øvrige professorer med professor Holm i spidsen ønskede derimod at tage de manglende 250 rdl. fra de sidste års opsparing. Forholdet mellem Holm og Stampe var i forvejen tilspidset p.g.a. Holms mange urimelige bemærkninger til regnskaberne. Da Stampe truede med at nedlægge kvæstoratet, var der ingen, der ønskede at overtage hvervet. Professor Holm berørte muligheden af en nyordning med en kvæstor uden for Konsistorium. Det blev afvist, bl.a. fordi professor Kall fandt det uheldigt, at folk uden for Konsistorium fik kendskab til dets sager. Derfor bøjede de øvrige professorer af – men ikke Holm. Da der tre år senere var uenighed om Universitetets udlånspolitik, var det Stampe, der bøjede af.[3]

Kommunikationen mellem kvæstor og Konsistorium foregik skriftligt, da Stampe i modsætning til sine forgængere som tidligere omtalt aldrig deltog i konsistoriemøderne – til professor Holms store harme. De sædvanlige årlige kapitalrevisioner, hvor obligationerne i blikkassen blev undersøgt, ville han heller ikke deltage i. Han opfattede det som tidsspilde efter indførelsen af fælles administration for alle legater. Tidligere kunne det være nyttigt at optælle de mange obligationer, hvert legat havde del i, men nu fremgik alle oplysninger af kapitalregnskabet.

Selvom Stampe havde betinget sig kun at beklæde kvæstoratet indtil videre, fortsatte denne interimsordning indtil 1784. Der skete ingen ændring, da Stampe 16. februar 1753 efterfulgte professor Chr. L. Scheidt i det juridiske fakultet og dermed forlod det filosofiske fakultet. Han søgte heller ikke selv at blive fritaget, da han samme dato blev udnævnt til generalprokurør. Som Th. Bartholin fandt han det formentlig lettere at kombinere kvæstoratet med generalprokurørembedet end et ordinært professorat. Men da han 1784 blev udnævnt til statsminister, benyttede han sig af sit forbehold fra 1751 til at frasige sig kvæstoratet.

Der havde i almindelighed været tilfredshed med Stampes administration. Stor var bestyrtelsen, da man året efter hans afgang opdagede, at der manglede 2500 rdl. på bygningskasseregnskabet. Fejlen var sket ved en uagtsomhed fra Stampes fuldmægtig Næsted, som i 1783-84 regnskabet havde indført de 2500 rdl. fra de overskydende residenspenge i opgørelsen over beholdningen, mens de tidligere var blevet opført særskilt. Da beholdningens sum ikke var steget tilsvarende, betød det en mangel i beholdningen på 2500 rdl., som ikke var blevet opdaget ved revisionen i Konsistorium. Årsagen til denne fejltagelse var, at Universitetets regnskabssystem ikke sondrede mel-

3. RA.KU Kons. Acta 11.6.1760. Indk. skrivelser 14.6.1760, 10.3.1763.

lem bogholderi- og kassefunktioner. Da Stampe fik sagen forelagt, lovede han straks at erstatte det manglende beløb, selvom Konsistorium havde godkendt regnskabet.[4]

Ændring af den økonomiske forvaltning

Stampes afgang i 1784 gav lige som den foregående vakance anledning til genoptagelse af diskussionen om ordningen af Universitetets økonomiske administration. Årets rektor H.F. Janson stillede forslag om ophævelse af det professorbesatte Kvæstorat og beføjelsernes overførsel til Konsistorium, som til gengæld skulle ansætte en fuldmægtig direkte under sig til varetagelse af den daglige administration. Formålet var at hindre, at et professorat i det filosofiske fakultet ikke blev benyttet til undervisningsformål. Det var stadig de særlige privilegier til Th. Bartholin fra 1732, der voldte problemer. Ansættelse af en udefra kommende embedsmand til varetagelse af den økonomiske administration medførte kontrolproblemer. Til løsning heraf foreslog Janson udnævnelse af to professorer som inspektører ved kvæstoratet. De skulle fungere som mellemled mellem Kvæstoratets fuldmægtig og Konsistorium, men ikke selv have noget økonomisk ansvar. Beslutningsproceduren blev fra fuldmægtigen til inspektørerne, der indstillede sagerne til afgørelse i Konsistorium, hvortil fuldmægtigen ikke havde adgang. Fuldmægtigembedet skulle besættes med kancelliråd M. Næsted, Stampes fuldmægtig gennem mange år, der skulle lønnes med 300 rdl. De to inspektører skulle hver have 50 rdl. og fritagelse for andre administrative funktioner ved Universitetet.

Da forslaget betød en ændring af fundatsen, kunne den ikke iværksættes uden kgl. tilladelse. Janson havde forudset en stærk modstand i Konsistorium og foreslog derfor, at der skulle indgives både en flertals – og en mindretals betænkning. Forslaget fik imidlertid uventet tilslutning. Kun professorerne Rotbøll og Lodberg Friis var imod med den begrundelse, at det økonomiske ansvar ikke blev placeret hos én person. Rotbøll foreslog i stedet, at Obelitz blev udnævnt til kvæstor med en årlig løn på 100 rdl. og fritagelse for andre administrative forpligtelser, men derimod ikke for undervisning. Det forslag ville medføre en betydelig forringelse af de fundatsbestemte betingelser for Kvæstoratet. Obelitz gik selv ind for Næsteds ansættelse under Konsistorium. De øvrige professorer diskuterede funktionsperioden for de to inspektører og

4. RA.KU Regnskaber 170101. Kopibog for inspectores qvæsturæ. 24.9.1785 og 12.10.1785. Kons. kopibog nr. 33 21.9.1786. nr. 34 21.10.1786. nr. 201 13.6.1787. Circ. 2.10.1786.

muligheden for i stedet at indsætte en kommission bestående af to inspektører og de skiftende rektorer. Det var en afvejning af hensynet til kontinuiteten i tilsynet og ønsket om større økonomisk ekspertice hos flere medlemmer af Konsistorium. Resultatet blev to inspektører med en funktionsperiode på 5 år med successiv afgang. Forslaget var dateret den 1. oktober og mod sædvane underskrevet af alle professorer, med undtagelse af Rotbøll og Hübner, heller ikke af Stampe som de facto var ophørt at fungere.

Det lykkedes i sidste øjeblik M. Næsted ved henvendelse til Danske Kancelli at få indført en for ham meget vigtig ændring. Efter Konsistoriums forslag kunne han opsiges uden lov og dom med ½ års varsel. Næsted ønskede samme beskyttelse som andre regnskabsførere mod afskedigelse, nemlig en tjenestemandssag for retten. Ændringen af kvæstoratsordningen blev godkendt af kongen den 3. december 1784, men M. Næsted blev ansat af Konsistorium, som også udarbejdede instruksen for hans embedsførelse. Det må tages som bevis på Konsistoriums selvhævdelse i regnskabssager, at klausulen om Næsteds afsked uden proces dukkede op igen i hans instruks, der blev udstedt den 30. maj 1786. Hele sagen om Kvæstoratets ændring er et sjældent eksempel på initiativ udgået fra Konsistorium. Det fremkom også under pres, fordi der ikke kunne findes en stedfortræder for Stampe i Konsistorium.[5]

Forsøg på indgreb i det økonomiske selvstyre

Det lykkedes Konsistorium at bevare sin selvstændige økonomiske forvaltning i modsætning til centraladministrationens mange kontrolforsøg på andre områder. Professorerne var perioden igennem meget forsigtige med at lade andre få indblik i den økonomiske administration. Da fakulteterne i 1754 blev bedt om en begrundelse for den manglende videnskabelige produktion, advarede professor I. P. Anchersen mod at nævne administrationen af legater og stipendier, »thi det kunne stikke dem at tage slig administration fra os og sætte os en syndicum og renteskriver på halsen«.[6]

Prokansler E. Pontoppidan var mod slutningen af sin embedsperiode formentlig blevet klar over, at her var kernen i Universitetets selvstændighed, som han forgæves havde søgt at knække. Derfor foreslog han den 14. januar 1763 patronen at fastsætte en årlig akademisk regnskabsdag, hvor alle

5. DK Sj. tegn. nr. 846 3. dec. 1784 med indlæg. RA.KU Kons. Acta 29.9.1784. Circ. 21.7.1784, 16.3.1786. Kopibog nr. 699 2.4.1785. nr. 946 18.9.1786.
6. RA.KU Juridisk fakultet. Dekanatssager 1754.

universitetsanliggender skulle debatteres under tilstedeværelse af patronen, rektor, prokansler og kvæstor. Da kvæstor også skulle deltage, havde han sikkert forestillet sig, at de økonomiske anliggende skulle inddrages. Holstein godkendte forslaget, men da han døde den 29. januar og hans efterfølger lod sagen falde, bevarede Universitetet sin økonomiske uafhængighed for denne gang.[7]

Det alvorligste anslag mod Universitetets økonomiske selvstyre fandt sted i Struensees korte regeringsperiode, hvor han indkaldte biskop Gunnerus for at udarbejde en helt ny Universitetsordning. Denne fik dog ikke frie hænder, men modtog som retningslinie fra Struensee et anonymt forslag. Dette fastslog på det økonomiske område, at Universitetet skulle beholde alle sine fonds. Men den vigtigste af disse, jordegodset, skulle ikke længere administreres af de enkelte professorer, men som et samlet godskompleks sættes under tilsyn af en forvalter, som ikke sorterede under Konsistorium, men direkte under Finanskammeret. Det ville betyde fuldstændig ophævelse af Universitetets selvstyre. Biskop Gunnerus ændrede ikke dette forslag fuldstændigt, hvilket måske også lå uden for hans kompetence. Men han fik gennemført en meget betydningsfuld ændring, idet forvalteren ifølge hans forslag skulle sortere direkte under Konsistorium. Indtægterne fra godset skulle indbetales til kvæstoren, og hans regnskab skulle revideres af Konsistorium. Derimod ville Universitetet heller ikke efter hans forslag undgå godkendelse af denne revision i Finanskammeret. Alle reformbestræbelserne faldt med Struensee i januar 1772. Tilbage i Konsistorium blev der en taknemmelighedsfølelse over for biskop Gunnerus, »som ved sin nærværelse her i byen med en så distingueret flid søgte at ophjælpe vores Acedemie og alle slags akademiske studeringer«.[8]

I 1787 havde Finanskollegiet planer om kontrol med alle offentlige stiftelsers økonomiske forvaltning gennem central regnskabsrevision. I den anledning anmodede Kollegiet gennem Danske Kancelli om en redegørelse for Universitetets forvaltning af offentlige midler. Konsistoriet gav den 8. december samme år en udmærket redegørelse for principperne bag denne og fremhævede, at disse var i overensstemmelse med de kongelige fundatser. Derimod gik man ikke ind på konkrete talstørrelser, for som professor Obelitz voterede: »sådant kan så let give appetit«. Derimod fremhævedes i svarskrivelsen, at Konsistorium altid havde haft »den rettighed selv at lade revidere

7. DK Overskretærens brevbog nr. 18, 25.11.1763. nr. 61, 14.3.1763.

8. Udtrykket stammer fra professor C. Hee i anledning af Gunnerus' anbefaling af J.H. Tauber. RA.KU Kons. Cirk. 26.10.1772 s. 43-44. Christian VII's kabinetsarkiv, lægget Universitetet. Gunnerus betænkning s. 113 ff.

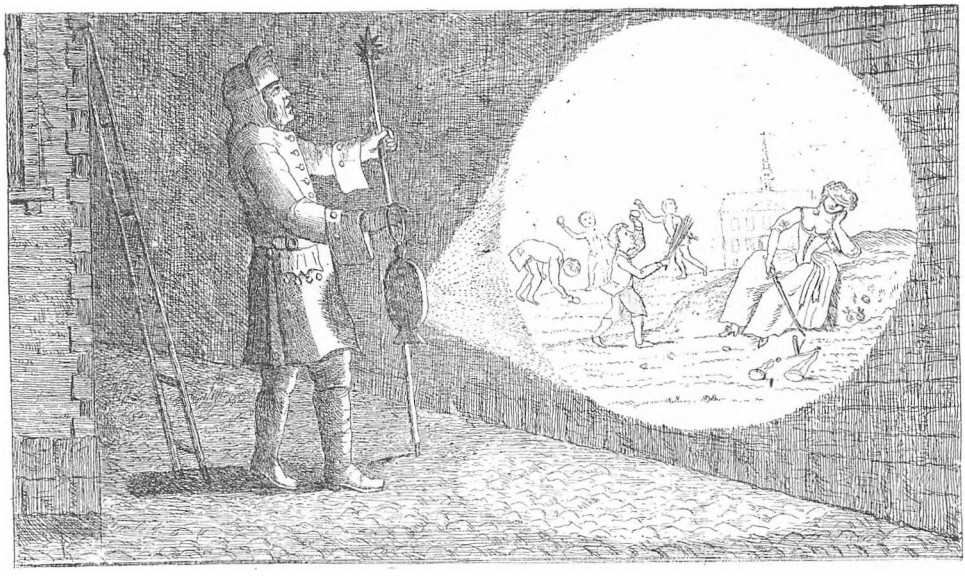

Fig. 77. I slutningen af det 18. århundrede blev der offentligt rettet kritik mod mange sider af samfundslivet. På billedet går det ud over håndhævelsen af retfærdigheden. Heller ikke universitetets økonomiske selvstyre var hævet over kritik. Men det lykkedes at fastholde dette selvstyre i den nye fundats af 1788.
KB. Billedsamlingen. Stik fra 1787. Nr. 1721 i P. Krohn: Samlinger til en beskrivende fortegnelse over danske kobberstik m.m. 1. del. København 1889.

alle regnskaber og at decidere dem, uden heri at være afhængig af noget andet Collegio«. Prokansler Janson, der som den eneste professor sad i den nye fundatskommission, havde på forhånd beroliget sine kolleger m.h.t. intentionerne bag henvendelsen. Den nye fundats af 1788 gav ham ret, idet den ikke ændrede 1784 ordningen af Universitetets økonomiske administration.[9]

Protokolrækker

Universitetets kvæstor førte fem regnskabsrækker, hvoraf de fire er bevaret.

I. Regnskabet over Universitetets og legaternes kapital styrede Universitetets udlån af legatmidler, hvad enten de var bestemt til Universitetet i

9. RA.Ku Kons. Kopibog nr. 399 13.10.1787. nr. 400 8.12.1787. Circ. 21.10.1787. Professor Riisbrigh havde derimod foreslået, at man benyttede lejligheden til i enkeltheder at forsvare sin styrelse over for Kancelli og Finanskollegium, da denne netop var blevet kraftig angrebet af N.D. Riegels: *Nogle spørgsmål og tvivl i anledning af prokansler Jansons beskrivelse over det kgl. Univ. i København tilhørende midler og indkomster. 1787.*

almindelighed eller studenterunderstøttelse. Da hvert legat indtil 1752 blev forvaltet som en enhed, måtte kvæstor af sikkerhedsgrunde udsætte dets kapital i flere forskellige obligationer. For at forenkle regnskabet gennemførte H. Stampe ved tiltrædelsen af Kvæstoratet i 1751 en enhedsadministration af Universitetets formue, således at tab på én obligation fordeltes over alle kapitaler. Samtidig fik han gennemført, at frugtesløse d.v.s. ikke udlånte kapitaler blev sat ind på en konto i banken.[10] Den indkomne rente udbetaltes enten til eforerne for de enkelte legater, eller indgik for Universitetets egen kapitals vedkommende som en post på Universitetets almindelige indtægts- og udgiftsregnskab.

II. Universitetets almindelige indtægts- og udgiftsregnskab dækkede indtægterne af det fællesgods, der administreredes af rektor og Konsistorium. Desuden indgik renten af Universitetets kapital, professorernes afgifter til fælleskassen af deres tiender (kanon), afgiften af præsteordinationerne, som indbetaltes fra Danske Kancelli og afgiften af promotionerne på Universitetet. Da flere af indtægtsposterne beroede på jordindkomster svingede den samlede indtægt fra år til år afhængig af høstudbyttet målt i årets kapitelstakst. Den reelle indtægt svingede mellem 2500 og 3000 rdl. årligt, det sidste tiår endda mellem 3000 og 4000 rdl. Regnskabsteknisk indgik beholdningen i indtægten indtil 1785, hvor kvæsturens inspektører dels ændrede regnskabsopstillingen, dels lod beholdningen udgå af regnskabet, således at indtægt og udgift balancerede. Indtægten på dette regnskab anvendtes til aflønning af Universitetets embedsmænd, rektor, sekretær, pedeller og ringer, tillæg til professorerne i det filosofiske fakultet og pension i form af tilskud til husleje for professorenker. Det resterende beløb fordeltes under betegnelsen distributs mellem ordinære professorer, undtagen sekretæren, d.v.s. i 14 portioner. Derved blev professorerne interesserede i det størst mulige overskud på det almindelige indtægts- og udgiftsregnskab. Fra 1763 blev der trukket mellem 100 og 300 rdl. årligt til dækning af ekstraskatten for de fattige på Universitetets jordegods. Da indtægten varierede, gjaldt det samme professorernes distributs, der kunne svinge fra 1300 til 3000 rdl. inden for få år, f.eks. var distributsen af det almindelige regnskab i 1780-81 1279 rdl. og i 1783-84 2931 rdl. til alle 14 professorer.

III. Procuratoriernes regnskab.

De afgifter, professorerne skulle indbetale af deres tillagte fæstegårde og tiender, indgik som samlede beløb i det almindelige indtægts- og udgiftsregnskab. Det var nødvendigt for kvæstor at føre et særligt regnskab over ydelsen fra hvert corpus og dets skiftende indehavere. Dette regnskab

10. RA.KU Regnskabsvæsen. Kapitalernes regnskab 1751.

omfattede ikke professorernes tiender og corpus i almindelighed, som blev opfattet som en privatsag, men kun afgifterne til fælleskassen i form af kanon (ca. ⅓ af de 25 kongetiender), ko- og sildepenge (afløsning af en gammel tiendeafgift på nogle af bønderne) og følgepengene ved betaling af kirketienderne.[11]

IV. Regnskab over den gamle og nye studieskat.

Kirkernes og præsternes faste afgifter til Universitetet indførtes i et særligt regnskab. Den gamle studieskat, der var pålagt enten præsterne eller kirkerne på landet, beløb sig til 2137 rdl. årligt, mens den nye, der også omfattede købstadspræsterne, indbragte over det dobbelte, 4489 rdl., men efter Tørninglens fritagelse i 1736 4411 rdl. Den samlede afgift var 6549 rdl. årligt fra kirkerne og præsterne i Danmark og Norge, men ikke hertugdømmerne. Fra de danske stifter indkom der 4740 rdl. og fra de norske 1809 rdl. Det var i 1732 blevet overladt biskopperne og stiftamtmændene at fastsætte det beløb, den såkaldte pension, som købstadspræsterne skulle betale. Det varierede fra 1 til 6 rdl. afhængig af kaldets størrelse. Studieskatten var gennemsnitlig 1 rdl. for hver kirke, men blev modereret for de norske præster, fordi de havde flere og fattigere kirker under sig end deres danske kolleger. Desuden blev der givet en generel dispensationsret for bisperne til lejlighedsvis at nedsætte afgiften for enkelte præster, når blot hovedsummen indkom uden ændringer.[12]

Der var problemer med at inddrive de pålagte afgifter, specielt fra de jyske stifter. Allerede fra starten berettede biskoppen over Aalborg stift, F. Thestrup i et privat brev til Hans Gram 1733 om problemerne, som han håbede at få løst ved stiftamtmandens påmindelser og trusler om eksekution hos skyldnerne. 28. januar 1735 lykkedes det Universitetet at udvirke en kgl. ordre om eksekution uden videre proces på grundlag af provsternes restancelister med biskoppernes påtegning.[13]

Restancerne var reelt ikke så store, som regnskabet udviste. Det var delvis et regnskabsteknisk problem, fordi afgiften fra de norske og jyske stifter kom for sent til at figurere på samme års regnskab. Derfor blev den opført som restance hvert år. Efter Stampes tiltræden som kvæstor 1751 opførtes kun den

11. RA.KU Kons. Circ. 24.2.1786. Regnskabet blev ikke opfattet som bilag til indtægts- og udgiftsregnskabet, idet dette intet steds henviser til prokuratoriernes regnskab. Fundatsen 1732 pålagde ikke kvæstor at føre det, men det har været en nødvendig foranstaltning for at styre de mange indbetalinger.

12. DK Sj. tegn. nr. 363 19.9. 1732 med indlæg. Jy. tegn. nr. 63 og 64, 19.9.1732. nr. 68 og 69, 26.9.1732. nr. 85 21.11.1732. nr. 92 12.12.1732. Norske tegn. nr. 151 19.9.1732.

13. KB Add. 175[1] 2°. F. Thestrup til Hans Gram udat., men af Rørdam ansat til 1733. DK Sj. Reg. nr. 20, 28.1.1735.

virkelige restance, hvilket var ca. 600 rdl. de første år, derefter i resten af perioden godt 300 rdl. Det var de jyske stifter, specielt Ribe stift, der stadig gav de største problemer. Så sent som den 21. maj 1788 udsendte Universitetet rykkerskrivelser til biskopperne over Ribe og Aalborg stifter for restancer på henholdsvis 373 rdl. og 52 rdl.[14]

På udgiftssiden var det fastlagt i det kgl. reskript af 18. april 1732, at der af den forøgede studieskat skulle afgives 300 rdl. årligt til biblioteket, 500 rdl. til deling mellem sekretæren, de tre vikarer og kvæstors fuldmægtig og endelig 270 rdl. til Universitetets løbende småudgifter, såsom betaling for opkrævning af studieskatten og udgifter ved de årlige Universitetsfester. Som ved det almindelige indtægts- og udgiftsregnskab skulle overskuddet deles mellem de 14 professorer. Da indtægterne på dette regnskab var faste, varierede distributsen herfra ikke meget, men lå i hele perioden normalt omkring 5400 rdl. Men der kunne ske udsving enten p.g.a. særligt store restancer eller Konsistoriums egen beslutning om at tage nogle ekstraordinære udgifter over dette regnskab.[15]

V. Bygningskassen.

Efter 1732 havde bygningskassen som eneste indtægt overskuddet fra Universitetets 13 landsbykirker. Disse bestyredes af de enkelte professorer. Professorerne oppebar kirkens tiende, afleverede en fast afgift heraf til kirken og aflagde årligt regnskab for sin bestyrelse til Konsistorium, som forlods lod det revidere af kvæstor og to konsistoriales. Der blev i perioden 1732-88 afleveret 20.499 rdl. eller gennemsnitligt 366 rdl. pr. år af landsbykirkernes overskud til Universitetet. Disse beløb skulle efter reskript af 24. januar 1699 indgå i Universitetets bygningskasse. Efter professorerne ved fundatsen af 1732 selv var blevet pålagt vedligeholdelsen af deres embedsboliger, skulle bygningskassen kun anvendes til Universitetets fællesbygninger, nemlig auditorierne og Konsistorium. Da et evt. overskud på dette regnskab ikke kom til uddeling blandt professorerne, var det almindeligt at anbringe flest mulige ekstraordinære udgifter her for at skåne distributsen af det almindelige indtægts- og udgiftsregnskab og studieskatteregnskabet. Disse posteringer var ikke blot regnskabstekniske finesser, men afspejlede professorernes bestræbelser for at sikre sig selv den størst mulige årsindtægt.

Der var ikke enighed om denne linie. I bemærkningerne til regnskabet 1742-43 forespurgte professor C. Thestrup, med hvilken hjemmel udgiften til genopbygning af afbrændte fæstegårde var taget af bygningskassen. Professor

14. RA.KU Kons. Kopibog nr. 485 og 486 21.5.1788.

15. Eks. i 1756 til afbetaling af fogedens gæld på kgl. skatter og i 1767 til brandhjælp for tre professorer på 10 rdl. pr. td. hrtk.

Buchwald forsvarede det med, at kirkernes overskud skulle anvendes til Universitetets offentlige bygningers vedligeholdelse, mens Hans Gram fastslog, at der kun var tænkt på offentlige bygninger i København. Resultatet blev alligevel, at der dette år anvendtes 400 rdl. til dette formål.[16] På samme måde blev udgifterne til opførelsen af de landsbyskoler, som påhvilede Universitetet som jordegodsejer, taget af denne kasse. Diskussionen fortsatte i hver ny professor-generation. Professor Thestrups rolle blev overtaget af P. Holm, på hvis forslag det den 5. maj 1760 blev vedtaget at udvise tilbageholdenhed over for bygningskassen, indtil den fik flere midler. I 1761 protesterede han mod hjælpen til de afbrændte gårde. Da det var midt under kampen for at bevare Universitetets gods, var han bange for, at den efter hans opfattelse uretmæssige anvendelse af offentlige midler »skulle så at sige afbrænde (skille os ved) bøndergodset«.[17]

I 1766 var Universitetet hårdt presset økonomisk, fordi der skulle afholdes højtideligheder både i anledning af Frederik V's fødselsdag og senere på året ved hans død. Da den stående bevilling på studieskatteregnskabet til ekstraordinære udgifter ikke slog til, havde Stampe taget pengene, ialt 157 rdl., af bygningskassen. Professor P. Holm protesterede, mens Rosenstand Goiske forsvarede det således: »Det kan ei være billigt, at de professores som ere, når en konge dør, skulle betale de bekostninger Universitetet bør gøre«. De øvrige professorer støttede det sidste synspunkt.[18] Men professor Holm fortsatte sin protest. Den 16. maj 1770 fik han en vedtagelse gennem Konsistorium, at brandhjælp til professor Friis skulle tages af Universitetets almindelige indtægter. Alligevel posterede Stampe udgiften på bygningskasseregnskabet. Det resulterede i, at professor Holm efter eget udsagn overvejede at forelægge sagen for Universitetspatronen. Men han nåede det ikke inden patronatets ophævelse den 8. december 1770. Derimod godkendte han den 18. februar 1771 i modsætning til de øvrige professorer kun regnskabet under forbehold m.h.t. brandhjælpen på 371 rdl. og overvejede iøvrigt at indbringe sagen for kongen. Det sidste forblev i øvrigt en tom trussel, hvilket var såre heldigt for Universitetet midt i Struenseeperiodens reformiver.[19]

Hidtil havde man diskuteret posteringsproblemet fra sag til sag, men i 1779 anmodede Stampe Konsistorium om en generel bemyndigelse til overførelse af de ekstraordinære udgifter, der ikke kunne dækkes af de anordnede 270 rdl.

16. Bygningskassens regnskab 1742-43 og 1743-44 og 1758-59 revision 18.4.1761.
17. RA.KU Kons. Indk. skrivelser 1. maj 1760.
18. RA.KU. Bygningskasseregnskab 1765-66.
19. RA.KU. Bygningskasseregnskab 1769-70 revision og bilag nr. 3.

i studieskatteregnskabet, til bygningskassen. Baggrunden for henvendelsen var de ekstraordinære udgifter i forbindelse med Universitetets 300 års jubilæum. Han fik den ønskede bevilling den 5. marts 1780.[20]

Bygningskassen var i almindelighed i dårlig forfatning. Alle kvæstorerne måtte gentagne gange rykke kirkekuratorerne for aflevering af deres kirkers beholdning til bygningskassen. Da der flere år havde været underskud på dette regnskab, rykkede Stampe for indbetaling i 1754 under trussel om, at det ellers ville blive nødvendigt at forhøje kanon, d.v.s. den afgift af kirketienden, som professorerne måtte aflevere til deres kirkes kasse. Derved ville kirkernes beholdning stige og dermed også mulighederne for indbetaling til bygningskassen. Denne løsning ville imidlertid ramme professorerne på deres private pengepunge.[21] I 1759 fandt man en anden udvej til forøgelse af indskuddet i bygningskassen, idet klokkeren ved Trinitatis kirke, som blev ansat af Konsistorium, blev pålagt en lønafgift til bygningskassen på 150 rdl. Man argumenterede over for patronen, hvis godkendelse man anmodede om, med ønsket om at tilvejebringe en fond til nybyggeri på Universitetet. Ordningen fik patronens stærke billigelse, idet denne ved skrivelse af 25. maj 1759 yderligere opfordrede til at udfinde flere tilsvarende indtægtskilder. Rådet blev fulgt, da den nye klokker ved Vor Frue kirke i 1771 blev pålagt en årlig afgift på 250 rdl., som ved næste vacance blev forhøjet til 300 rdl.[22] Ordningen blev derimod ikke overført på andre embedskategorier. Den medførte en tydelig forbedring af bygningskassens økonomi, således at denne i 1788 havde en beholdning på 9168 rdl. Efter kvæstoren i 1780 havde fået den omtalte generelle bemyndigelse til at anvende bygningskassens indtægter til dækning af ekstraordinære udgifter, skete der en generel forhøjelse af udgifterne på bygningskasseregnskabet. Dette anholdt de to kvæsturinspektører i bemærkningerne til regnskabet for 1784-85: »Udgifterne ved Solenniteter til musik, opvartning m.v. var i 1772, 45 rdl., så [er] man i de sidste år ikke sluppet det ene år med det andet ringere end 300 rdl. og derover«.[23]

Udsugede Universitetet da sine kirker til dækning af ekstraordinære udgifter? Der blev foretaget reparationer på kirkerne, også selvom deres egen beholdning ikke var tilstrækkelig til dækning af omkostningerne, så det var nødvendigt at optage lån enten hos kurator, bygningskassen eller en anden

20. RA.KU Kons. Kopibog nr. 823, 27.12.1779 og 824, 5.3.1780. »Bekostninger på jubilæum med Musique, Poesie, Pyntning, Wegter m.v.... gjør 342 rdl.«

21. RA.KU. Bygningskasseregnskab 1753-54.

22. DK Oversekretærens brevbog nr. 203, 25.5.1759. RA.KU Kons. Acta 19.6.1771 og 3.7.1771. Circ. (Appendix) 6.6.1772.

23. RA.KU. nr. 170101 s. 129.

Universitetskirke. Bringstrup kirke gennemgik to større reparationer i 1740 og 1757, som i henholdsvis 10 og 4 år satte den i gæld til kuratoren. Den afleverede to mindre beløb til bygningskassen i 1749 og 1750, men først i 1770 var den i stand til at yde et større tilskud til Universitetet. Værløse havde årlige reparationer, og afleverede i hele perioden kun 450 rdl. til Universitetet. Grevinge, Ganløse, Gladsakse og Tårnby formåede både at finansiere årlige reparationer og aflevere til Universitetet. Regnskaberne tyder ikke på, at kirkebygningerne er blevet forsømt, selvom det, som biskop Hersleb påpegede i 1740, var uheldigt, at de p.g.a. professorernes skift til mere indbringende kirker så ofte skiftede kuratorer.

Derimod overholdt professorerne ikke den årlige regnskabspligt, f.eks. revideredes 4 års regnskaber for Ganløse kirke i 1769. Næste revision fandt sted i 1778. Anledningen var i begge tilfælde en ny kurators overtagelse af administrationen.[24]

Denne manglende kontrol førte til en alvorlig forskrækkelse ved den højtagtede professor I.C. Kalls død i 1776. Han havde som kurator for Vor Frue kirke ikke aflagt regnskab for Konsistorium i 25 år. Derved kom han til at ligge inde med betydelige beløb, som tilhørte kirken. Det samme gjorde nogle legater under hans administration. Det kom som et chok for Konsistorium, at boet ikke var solvent, men manglede 3.000 rdl. Professor Kall's enke ansøgte kongen om at få gælden eftergivet. Da Konsistorium fik sagen til udtalelse, gav den anledning til en pinlig selvransagelse, der resulterede i en enstemmig vedtagelse om at overholde de årlige regnskabsaflæggelser. Man frygtede, at sagen ville resultere i tabet af kirke- og legatadministrationen og evt. nedsættelse af en undersøgelseskommission for hele Universitetsadministrationen. Efter nogen tøven foreslog Konsistorium, at tabet skulle bæres af Vor Frue kirke med den begrundelse, at dens midler var vokset fra 16.000 til 56.000 rdl. under Kall's administration. Kancelliet besluttede a.h.t. professor Kall's efterladte at indstille professorernes erklæring til kgl. resolution, men med en alvorlig formaning til Konsistorium i fremtiden stå til ansvar for eventuelle tab. Indstillingen blev fulgt af kgl. resolution den 16. juli 1777.[25]

24. Kirkeregnskaber findes i Univ.s arkiv. Der startede i 1732 nye regnskabsprotokoller efter samme regnskabssystem. Jacob Baden: *Københavns Universitets journal*, 8. årg., 1800 s. 131.

25. DK Sj. tegn. nr. 443, 16.7.1777. RA.KU Kons. Acta 22.5.1777. Circ. 19.4.1777. Vor Frue kirkes overskud indgik ikke i Univ.s bygningskasse, men der gjaldt samme regler for regnskabsaflæggelsen for denne som de øvrige kirker.

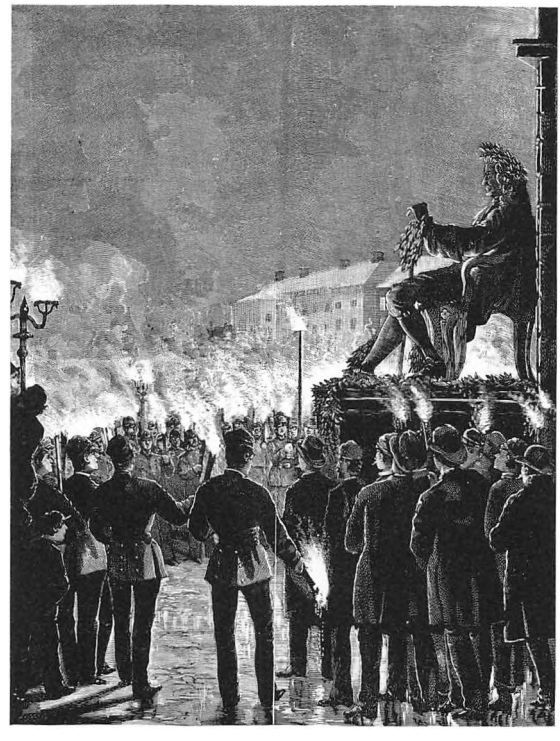

Fig. 78. Danmarks største komedieforfatter Ludvig Holberg (1684-1754) sad som kvæstor på Københavns Universitet og arbejdede med disse tunge regnskaber. Det var dog ikke på grund af dem, studenterne i 1884 hyldede ham med et fornemt fakkeltog ved hans plads ved indgangen til Det kgl. Theater.
Illustreret Tidende 1884, 135.

Universitetets indtægter og udgifter

Den største post på Universitetets indtægtsside var i 1785-86 den årlige renteindtægt af kapitalen (428.177) på 14.785 rdl., der i h.t. donatorernes bestemmelser anvendtes dels til Universitetsapparatet dels til studielegater. Heraf ejede de tre private kollegier til 48 studenter 90.250 rdl., Universitets biblioteket 10.800 rdl.[26] Kun 777 rdl. af renteindtægten indgik i Universitetsregnskabet, idet legatmidlerne udbetaltes til de professorer, der administrerede legaterne. For Universitetsapparatet førtes der specielle regnskaber.

Den næststørste indtægtskilde var Universitetets fæstegårde, der ifølge en jordebog fra 1761 var opgjort til 3298 tdr. hartkorn. Den kapitaliserede værdi heraf kan p.g.a. de tilbud, der blev afgivet på 6/7 af Universitetets og Kommunitetets gods i forbindelse med mageskifteforhandlingerne i 1776, beregnes til 207.774 rdl. for Universitetets fæstegårde alene.[27] Det er ikke

26. Heri er ikke medregnet Vor Frue og Trinitatis kirkers kapital, som ifølge H.F. Janson: *Beskrivelse over samtlige Det kgl. Univ. i Kbhn. tilhørende midler og indkomster.* 1787 var 82.260 rdl.
27. Rtk. 2422.614 og 2243.262.

muligt at beregne det nøjagtige årlige udbytte heraf. Det var under det 18. århundredes Universitetsstyre en sag mellem universitetsfogderne og den enkelte professor. Desværre er der ikke bevaret regnskaber fra deres mellemværende. I henhold til jordebogen fra 1761 skulle fæstegodset årligt yde 270 tdr. rug, 2.247. tdr. byg, 839 tdr. havre, 1.538 rdl. og naturalier. Omregnet efter kapitelstaksten for 1786 beløb det sig til 10.897 rdl. + naturalier. Kapitelstaksten svingede fra år til år. Således var den høj i 1786 med 4 rdl. pr. td. rug, 3 rdl. pr. td. byg og 1 rdl. 80 sk. pr. td. havre.

Også indtægten af tiender svingede fra år til år. Både kirke- og kongetienderne var bortforpagtede enten til landsbybeboerne eller godsejerne. Af indtægten af kongetienderne afleverede professorerne ca. ⅓ (betegnet kanon) til fælleskassen, mens de ⅔ (betegnet lucrum) indgik direkte til hver enkelt professor. Det nyoprettede juridiske professorat blev aflønnet med 3 norske kongetiender, der indbragte 900 rdl., hvoraf der intet afleveredes til fælleskassen.[20] Kirketiendernes kanon indgik i landsbykirkernes beholdning og afleveredes kun i form af overskud herfra til Universitetets bygningskasse. Lucrum var mindre ved kirketiende end ved kongetiender.

I modsætning til indtægterne af jord indbragte de særlige afgifter og skatter som hovedregel samme beløb hvert år. En undtagelse herfra var den afgift på 1 rdl., som skulle betales til Universitetet i Danske Kancelli ved hver præsteordination. Den varierede i denne periode fra 90 rdl. i 1738-39 til 48 rdl. i 1756-57. Også afgiften ved promotionerne på Universitetet svingede fra 384 rdl. i 1760-61 (i anledning af jubilæet for det enevældige regime) til 66 rdl. i 1785-86. Den næststørste indtægtskilde var den samlede studieskat, som årligt indbragte 6.548 rdl.

Hovedparten af Universitetets indtægter, specielt jordegodset, gik tilbage til det 16. århundrede. Men ved nyordningen 1732 havde Universitetet fået en betydelig udvidelse af sine indtægter, nemlig det nye juridiske professorat (900 rdl. årligt) og den nye studieskat (4.489 rdl. årligt). Dertil kom direkte tilskud fra statskassen til ekstraordinære professorater. Det var særlig stort i periodens slutning med 4.900 rdl., hvilket var et udtryk for, at stillingsnormeringen i 1732-fundatsen ikke havde kunnet holde. I 1770 bevilgedes Universitetet en årlig afgift på 750 rdl. af byfogedembedet på Sct. Croix.[29] Der var således sket en forbedring af Universitetets årlige indkomster i denne periode på 11.039 rdl. Dertil kom de særlige gaver til Universitetet fra privatpersoner, som sammen med de årlige besparelser, d.v.s. renteindtægt som ikke blev udbetalt, betød en kapitaltilvækst i denne periode på 355.605

28. DK Sj. Reg. nr. 223, 25.4. 1750 med indlæg.
29. DK Sj. tegn. nr. 373 af 15.6.1770.

rdl. Det var en fordobling i forhold til kapitalen i 1732/33 på 183.492 rdl. Det betød en forøgelse af den årlige renteafkastning af Universitetets samlede kapital med 11.018 rdl.

Ved anvendelsen af kapitalindtægten var Universitetet bundet af givernes bestemmelse. Derimod stod Konsistorium frit m.h.t. de øvrige indtægter, bortset fra afgiften af byfogedembedet på Sct. Croix, 300 rdl. af studieskatten til Universitetsbiblioteket og de særlige bevillinger til ekstraordinære professorater, som slet ikke indgik i Universitetsregnskabet. Lønudgiften var helt dominerende på regnskabet, idet den udgjorde 30.875 rdl. af de samlede udgifter på 33.667 rdl. Lønnen til funktionærgruppen udgjorde faste beløb. Derimod blev de ordinære professorer dels aflønnet med de svingende indtægter fra fæstegårde og tiender dels med overskuddet på regnskabet, som blev delt i 14 lige store dele, professorernes distributs. Dette system medførte, at det ikke var muligt gennem besparelser at sikre ansættelser af professorer i de nye fag. Det ville de allerede ansatte professorer opfatte som et indgreb i deres velerhvervede rettigheder. Forøgelsen af antallet af professorer blev midlertidig sikret gennem tilskud fra statskassen, indtil de ekstraordinære professorer ved deres anciennitet blev berettiget til et ordinært professorat. Det medførte en stor lønforskel mellem ordinære og ekstraordinære professorer.

Fundatskommissionen af 1731 havde stået overfor en tilsvarende ulighed mellem professorerne i det filosofiske fakultet og de øvrige fakulteter. Den havde delvis løst problemet ved nedlæggelse af tre filosofiske professorater og en forøgelse af de indtægter, der skulle deles lige mellem professorerne. Fundatsen af 1788 løste ikke det nye forskelsproblem. Først da professorerne efter 1796 blev sat på en fast årlig indkomst, svarende til 150 tdr. rug og 150 tdr. byg efter gennemsnittet af de sidste 10 års kapitelstakst, var der skabt mulighed for efterhånden at lønne de ekstraordinære professorer over det almindelige budget og afskaffe den økonomiske forskel mellem professoraterne. Grundlønnen blev anslået til 800 rdl. En fjerdedel af indtægterne af fæstegårdene skulle benyttes til anciennitets- og kvalifikationstillæg til ældre og fortjenstfulde professorer.[30]

Kapitaladministration

I 1732 havde Universitetet udover jord en kapital på 178.946 rdl. og 4.546 rdl. kurant, som afkastede en årlig rente på 8.947 rdl. og 223 rdl. kurant. I 1788

30. DK Sj. tegn. nr. 374 11.5.1792 og nr. 512 19.7.1795. Jacob Baden: *Københavns Universitets journal* 5. årg. s. 43.

var den steget til 539.097 rdl. med et renteafkast på 20.188 rdl. Stigningen skyldtes dels tilgangen af nye kapitaler, dels en effektiv administration med få tab. Kapitalen blev udsat på rente normalt med sikkerhed i ejendom. Kvæstor administrerede lånene, men beslutninger om långivning blev taget i Konsistorium. Udstedelsen af nye obligationer, der var en følge af ny kapitaltilførsel eller indløsning af gamle lån, var stærkt svingende fra år til år. Det laveste i perioden 1752-88 var 1.050 rdl. i 1773 og det højeste 86.100 rdl. i 1776. Antallet af obligationer, som Universitetets udlånte kapital fordeltes i, svingede indtil 1769 mellem 30 og 40. Men derefter steg antallet, indtil det i 1787-88 var 117. (se bilag 2).

Fra professor Stampes tiltrædelse af Kvæstoratet i 1751 blev lånerne inddelt i fem grupper: Kongen, handelskompagnierne, jordegods, huse og gårde (købstadsejendomme) og professorerne. Kongen havde i 1752 lån på i alt 29.643 rdl. Det faldt indtil 1756 til 10.625 rdl., hvorefter det var jævnt stigende indtil 1768 med 115.375 rdl. Her holdt det sig indtil 1775 for igen at falde til 14.000 i 1779, hvor det blev perioden ud. Det almindelige handelskompagni havde i 1749 og 1750 lånt i alt 17.000 rdl., som blev stående på 14.000 rdl. fra 1753-76, da det blev indfriet. I 1787 optog Asiatisk kompagni et lån på 13.500 rdl.

Nogle af professorerne havde i første halvdel af perioden mindre lån hos Universitetet med sikkerhed i nådensåret, således professorerne Ramus, Thestrup, Gram, Kofod Ancher, Buchwald og Langemach Leth. Det sidste lån blev udbetalt i 1768, hvorefter der ikke blev udstedt flere lån til professorer, uden der i øvrigt synes at foreligge en principiel vedtagelse herom. Lån med pant i jordegods beløb sig i 1752 til 74.600 rdl., men var i 1788 steget til 167.912 rdl. Der var en jævn stigning indtil 1759 til 158.037 rdl., hvorefter det faldt til 58.912 i 1771, for atter at stige til 167.912 i 1778, hvor det holdt sig perioden ud. Stigningen i lån med sikkerhed i købstadsejendomme var derimod langt større. I 1752 udgjorde lån af denne art 29.948 rdl., men i 1788 293.525, altså en tidobling i løbet af 36 år. Stigningen var jævn gennem hele perioden bortset fra et fald i 1761, 1764 og 1775.

Udlån med sikkerhed i jordegods var således den største kategori i 1752, men blev 14 år senere overfløjet af købstadsejendomme. Der blev gennemgående udstedt større lån til jordegodsejere, da de kunne stille større sikkerhed, f.eks. i 1752 til grevinde Schack (Jullund) på 30.000, landsdommer Brabrand (Sonnerupgård) på 22.000, geheimeråd A.G. Moltke 20.000 i 1774 og kammerherre Lerche (Lerchenborg) 40.000. Det var normalt mod 1. prioritet, men i 1752 fik kommerceråd Svane et lån på 3.000 rdl. mod 3. prioritet i Annebjerggård og gods.

Kravet om sikkerhed i fast ejendom fraveg Konsistorium i 1757, da

kapellanen ved Hellig Geist kirke, Jacob Wulf, fik et lån på 800 rdl. med sikkerhed i hans bibliotek og øvrige ejendele. Da den nyudnævnte professor N. Bützov ved Odense Gymnasium i 1772 søgte om et lån på 350 rdl. på lignende vilkår, hvor hans nådensår endda udgjorde 200 rdl., var der enighed om at afvise det a.h.t. konsekvenserne, såfremt dette rygtedes blandt studenterne. Bützov skulle bruge 150 rdl. for at indløse sin professorbestalling i Kancelliet. Men selv om Konsistorium havde medlidenhed med ham, så blev Universitetets udlånspolitik drevet ud fra pengepolitiske synspunkter. I 1760 vedtog Konsistorium efter stor diskussion at købe 10 aktier à 500 rdl. i Den kgl. oktrojerede Københavns bank. Aktiekøbet blev ikke udviddet, og posten blev kun opretholdt indtil 1776.[31]

Det var i periodens første del ikke vanskeligt at få kapitalen udlånt. Da Christian VI i 1743 manglede kapital, sikrede Holstein ham et lån på 12.000 rdl. fra Universitetet til junitermin. Kongen takkede ham meget, for »Alles Geld ist anjetzo sehr gut«. Da kongen til december termin ønskede endnu et lån, var det vanskeligt for Kvæstor at skaffe ledig kapital, men han nåede til sidst en sum på 20.625 rdl. Kapitalbehovet synes at formindskes fra midten af 1740erne, hvor Universitetet i sin udlånspolitik måtte tage hensyn til forbedrede lånemuligheder andre steder. Lånerne dikterede nu betingelserne, som Konsistorium gik ind på af frygt for opsigelse af lånet. Holberg beklagede i 1749, at det var så vanskeligt at få gode huspanter. Det blev endog nødvendigt i 1748 at annoncere i dagspressen, at der mod pant kunne fåes penge hos Universitetet. Dette afspejlede den almindelige økonomiske afmatning i Danmark. Landbruget havde siden begyndelsen af 1730erne haft en periode med dårlige konjunkturer og kunne ikke opsuge større lånekapitaler. Handlen var omkring 1750 kommet ind i en afmatningsperiode. Ligesom industrien med sine store varelagre ikke ønskede at foretage investeringer.[32]

Kapitalefterspørgslen indvirkede på rentefoden. Officielt havde Danmark maksimalrente, der siden 1695 havde været fastlåset på 5%. Denne rentepolitik fulgte Universitetet også indtil begyndelsen af 1750erne. Da der i 1751 blev opsagt et stort lån, blev det dels nødvendigt pány at indrykke en annonce i aviserne, dels at nedsætte renten til 4½ eller 4%. Flere konsistoriemedlemmer mente, der burde søges kgl. bevilling til rentenedsættelsen. Men efter Holberg og Stampes råd havde man p.g.a. tidsfaktoren fraveget dette igen.

31. RA.KU Konc. Circ. 8.7.1772. Indk. skrivelser 29.3.1760.

32. H. Rørdam i *Hist. saml. og studier* III 1898, s. 250. RA.KU Kons. Circ. og andre dok. 6.9.1743, 15.10.1743, 3.12.1743. Circ. 7.8.1745, 5.7.1748. Kopibog 27.7.1745, s. 411. Acta 4.9.1748, 5.3.1749. Sigurd Jensen: *Lånerenten i Danmark indtil 1914* i P. Nyboe Andersen: Lånerenten, 1957 s. 93ff.

Fig. 79. Universitetets kvæstor fra 1751-1784 Henrik Stampe (1713-1789) færdedes også hjemmevant på de bonede gulve. Han var foruden professor i jura også generalprokurør i tilknytning til Danske kancelli. På dette udsnit af J. H. W. v. Haffners tegning fra appartementssalen på Christiansborg i 1781 står han lidt til højre for midten.
Rosenborg.

Samme dag som Konsistorium tog beslutning om rentenedsættelsen, blev der den 17. marts 1751 udstedt en forordning, der tillod, at umyndiges og offentlige kapitaler måtte udlånes til denne rente. Rentefaldet medførte endnu flere låneopsigelser, da det nu var muligt at opnå lån til lavere rente. Stampe måtte de første fire år af sin embedsperiode udstede nye obligationer for gennemsnitlig 50.000 rdl. om året. I slutningen af 1750erne steg renten igen til 5%, da konjunkturerne var forbedret p.g.a. de store krige i Europa og kolonierne. Den kgl. kasse ønskede i 1758 at få så stort et lån til 5% fra Universitetet, som dette var i stand til at give. Det resulterede i et lån på 8.000 rdl. i 1758 og 16.000 rdl. i 1759. Samtidig besluttede Konsistorium den 14. februar 1789 at opsige 10.000 rdl., som Universitetet havde udlånt til geheimeråd Bernstorff mod pant i hans palais, såfremt han ikke ville betale 5% i rente. Bernstorff accepterede renteforhøjelsen. Der fulgte igen nogle år med stærke forandringer i obligationsmassen.[33]

I 1763 var billedet vendt om p.g.a. stormagternes fredsslutning. Universitetet måtte acceptere rentekonverteringer, for at undgå låneopsigelser og den deraf følgende risiko for ikke at få kapitalen genudlånt. Det var et af flere

33. RA.KU Konc. Acta 20.2.1751, 17.3.1751, 21.4.1751, 13.12.1758, 14.2.1759. Circ. 10.3.1751. Sigurd Jensen: anf. v. s. 91 ff.

stridspunkter mellem kvæstoren Henrik Stampe og professor Peder Holm. Stampe ville for enhver pris undgå frugtesløse kapitaler, mens Holm ved de første henvendelser om rentenedsættelse fra købmand P. Wasserfall mente, at det kun var en prøveballon, som ved Konsistoriums eftergivenhed ville føre en strøm af opsigelser med sig. Flertallet støttede Holm, således at opsigelsen blev accepteret. Men Universitetet kunne ikke vende udviklingen på kapitalmarkedet, men måtte acceptere rentenedsættelse på flere lån til 4%. Obligationsudstedelsen lå atter et par år på 50.000 rdl. Først ved forordningen 13. februar 1767 blev renten officielt nedsat til 4%.[34]

Normalt lå Universitetets udlånsrente i denne periode med svingende rentefod ½% over den officielle udlånsrente, således at det var muligt at udbetale den officielle rente til legatmodtagerne. Differencen blev holdt tilbage som sikkerhed for eventuelle tab og lagt til kapitalernes hovedstol. Størrelsen af denne rentemarginal gav anledning til et alvorligt sammenstød mellem kvæstor Henrik Stampe og de øvrige professorer. I 1760 havde Konsistorium vedtaget en legatudbetaling på 5%, men Stampe ønskede at fastholde 4½, da der manglede nogle få hundrede rigsdaler, som han ikke ville tage af de tidligere års overskud. Striden gav anledning til en principiel debat om forholdet mellem kvæstor og Konsistorium. Da Stampe satte sin stilling ind på spørgsmålet, bøjede de øvrige professorer som tidligere omtalt af, fordi ingen anden ville påtage sig Kvæstoratet.[35]

Efter 1768 faldt legatudbetalingen med ¼%, da forordningen af 14. maj 1768, havde påbudt ¼% skat af alle udlånte kapitaler i fast ejendom i Danmark. Da skatten skulle betales af långiverne, fik Universitetet et tilsvarende mindre beløb til udbetaling til legatmodtagerne. Derfor faldt denne udbetaling til 3¾% i 1769, hvor den, bortset fra en stigning på ¼% fra begyndelsen af 1771 indtil 1773, hvor ¼% skatten var ophævet, holdt sig resten af perioden. Derimod synes maksimalrentens officielle stigning til 5% i den korte periode mellem den 23. januar 1771 og den 12. november 1772 ikke at få indflydelse.[36]

34. RA.KU Kons. Indk. sager 10.3.1763, 19.7.1763. Kopibog nr. 22, 7.3.1763. nr. 224, 9.3.1763. nr. 225, 10.3.1763. nr. 226, 10.3.1763. nr. 264, 18.7.1763. nr. 265, 6.8.1763. nr. 266, 15.8.1763. nr. 314, 1.6.1764. nr. 347, 19.12.1764.

35. RA.KU Kons. Indk. skrivelser 14.6.1760.

36. Forordningen 14.5.1768 og 5.1.1769 (trykt i Christian VII's allernådigste forordninger). Skatten blev ophævet 30.11.1770, men pålagt igen 17.6.1773. K.E. Svendsen: *Dansk Pengehistorie* 1968, s. 21ff.

Jordegodsets administration

Universitetets første fond bestod af 3.298 tdr. hrtk. ager og eng og 63 tdr. skov- og mølleskyld, som det havde erhvervet ved gaver fra tidligere konger. Godset bestod af spredte besiddelser af fæstegårde, som p.g.a. deres beliggenhed ikke kunne drives under en hovedgård. Før 1662 var største parten af fæstegårdene under navn af prokuratorium blevet administreret af de årligt skiftende rektorer, som udbetalte overskuddet til professorerne. Desuden administrerede hver professor en mindre del, et præbende, hvorfra han indkasserede alle indtægter. I 1662 foretog Konsistorium en ny fordeling af alle fæstegårde, således at alle professorer administrerede en del af prokuratoriet og et præbende, hvilket tilsammen udgjorde hans corpus. Godset i Jylland, præbende Tved – oprindelig overdraget Universitetet som erstatning for tabene i Skåne i 1658, et par andre gårde og alle søer og skove forblev under rektors administration. Formålet med overdragelsen af administrationen til professorerne var at sikre en større kontinuitet og dermed en mere effektiv administration i stedet for de årligt skiftende rektorers styre. Det blev ganske vist ikke forbudt at skifte corpora, men professorerne mente den tilstræbte ligedeling inden for fakulteterne, automatisk ville hindre bytninger, men denne antagelse holdt ikke. Efter hvert dødsfald opterede professorer med lavere anciennitet i samme fakultet det vakante corpus.

Der skete ingen principiel ændring af jordegodsets administration i 1732. Fæstegårdene fra de ophævede filosofiske professorater blev fordelt på de 6 øverste professorater i det filosofiske fakultet, således at antallet af corpora nu var 13 ialt. Det blev ligesom i 1621 forbudt at skifte professorater ved vakancer, men forbuddet gjaldt ikke de tilhørende corpora, hvorved forbindelsen mellem det enkelte professorat og corpora blev ophævet. I det teologiske og medicinske fakultet rykkede man fra det lavere til det højere professorat med tilhørende corpora ved vakancer. Dette fik imidlertid ingen faglig betydning, da alle var ansat som professorer i alle teologiske eller medicinske fag uden nærmere betegnelse. Hver af de 13 professorer administrerede også efter 1732 sit corpus og indkasserede alle indtægter uden at aflægge regnskab. De bar selv eventuelle tab på fæstegodset, bortset fra et tilskud på 8 eller 10 rdl. fra den fælles kasse i tilfælde af brand. Til gengæld indkasserede de også eventuelle afgiftsforhøjelser fra fæstebønderne, således at forbedrede økonomiske forhold ikke gav mulighed for aflønning af flere professorer. Beslutninger af større rækkevidde eller vedr. fælles anliggender blev taget i Konsistorium ud fra den betragtning, at professorerne også administrerede jorden for deres efterkommere. Det gjaldt i sager om bøndernes frihedskøb, hvor der måtte tages hensyn til mulighederne for bortfæstning

af gårdene i fremtiden, eller ved de mange henvendelser om køb eller mageskifte af de enkelte fæstegårde. Til udførelsen af det daglige tilsyn havde professorerne i fællesskab ansat tre fogeder med hvert sit geografiske område. Deres ansættelsesforhold sorterede under Konsistorium.[37]

Struensee havde i sin korte regeringsperiode som tidligere omtalt planer om en ændring af alle Universitetets anliggender. Hans planer ville have medført ophævelse af corporaordningen og godsernes overgang til fællesadministration under en forvalter, men han nåede ikke at realisere dem inden sit fald i januar 1772. Fundatsen af 1788 medførte heller ingen radikal ændring i den bestående administration, men indskrænkede sig til krav om fæstebrevenes konfirmation i Konsistorium og formaning om hverken at fordre overdreven indfæstning eller nedsætte landgilden a.h.t. efterfølgerne i embedet. Derimod indeholdt den en løfteparagraf om en nyordning, der skulle hindre de bestandige skift af corpora ved optioner. Dette resulterede i nedsættelse af en kommission, som afgav betænkning i 1796 om corporas successive inddragelse under Kvæsturens administration og professorgagernes bestemmelse til faste pengebeløb med mulighed for tillæg til ældre og veltjente professorer. Betænkningen blev approberet den 25. november 1796. Dermed var ordningen fra 1662 med den enkelte professor som godsadministrator endelig ophørt.[38]

Universitetsgodset og landboreformerne

Godset bestod af bortfæstede bøndergårde, spredt i de sjællandske og i nogle østjyske amter. Den normale ejendomsstruktur i disse amter var godskomplekser af hovedgårde med underliggende hoveriydende fæstegårde. Godsejernes jordpolitik sigtede i almindelighed på inddragelse af de nærmestliggende fæstegårde under hovedgårdens drift og erhvervelse af andre fæstegårde fra nabogodser, således at samme godsejer kontrollerede hele landsbyer. Denne jordpolitik blev i de pågældende amter hindret af Universitetsgårdenes spredte beliggenhed. Universitetets fæstebønder var i modsætning til de øvrige fæstebønder hoverifrie – bortset fra enkelte befordringer og

37. Constitutionen af 20.3.1662 i L. Engelstoft: *Universitetets og Skoleannaler* 1810 II, s. 175ff. Matzen anf. v. II s. 274ff. Brandhjælpen var 8 rdl. fra 1739 og 10 rdl. efter 1754. Konceptregnskabets antegnelser 1753-54 i Univ. almindelige indtægt og udgiftsregnskab. Extract af Acta Kons. 1724-50 s. 573 (xerokopi i Univ. arkiv Diverse).

38. L. Engelstoft i *Universitetets og Skoleannaler 1810* II s. 48ff. Univ.s fundatsen 1788 VII kap. 88. Ole B. Thomsen anf. v. II s. 735.

gensidig hjælp med pløjning og harvning i tilfælde af sygdom blandt bøndernes heste.[39]

Hovedparten af Universitetets fæstegårde var overdraget Universitetet med den klausul, at »de altid og stedse skal blive hos Universitetet, aldelis uformindskede under guds ævige hefn, straf og vreede. Fordrister sig nogen herimod at kiøbe eller pandte noged gods fra Universitætet, da skal det ingen macht have, men de som det kiøbendes vorder skulle for hjemgield miste hvis penge de derfor udgivet have«. Det er tidligere omtalt, hvorledes patronen J. L. Holstein i 1743 havde udnyttet sin stilling som Universitetets patron til at få arvefæste på tre fæstegårde, der lå belejligt for Lejregårds udvidelse til grevskab. Der kom tilsvarende ønsker om køb fra andre godsejere, men dem kunne Universitetet afvise med henvisning til gavebrevenes forbud mod salg.[40]

Sagen blev vanskeligere, da regeringen i landboreformperioden førte en jordpolitik med ophævelse af fællesskabet mellem byerne og de enkelte lodsejere i byerne. De største lodsejere fik ved forordningen af 29. december 1758 beføjelse til at tvinge andre byer eller mindre lodsejere til udskiftning enten gennem salg eller mageskifte. Det skabte en uoverskuelig situation for Universitetet, som kun var ejer af det største hartkorn i 10 byer. I alle de øvrige var Universitetet ude af stand til at påvirke udviklingen, når ønskerne fra det største hartkorn skulle være udslaggivende. Straks efter nytår 1759 modtog Universitetet en strøm af henvendelser om mageskifte, som alle blev besvaret med den sædvanlige henvisning til fundatsens forbud.[41] Samtidig blev der den 23. marts sendt en henvendelse til kongen, der forelagde alle de økonomiske og for Universitetsbønderne menneskelige problemer, der var forbundet med salg til godsejerne på deres betingelser og imod fundatsens forbud. Konsistorium havde været delt i denne sag, idet prokansler Erik Pontoppidan ikke mente, fundatsklausulen hindrede et salg. Et salg ville tværtimod efter hans opfattelse være til fordel for Universitetet, da professorerne anvendte alt for lang tid på godsadministration til skade for deres

39. RA.KU Kons. Cirkulærer og andre dok. 17.4.1742.

40. Eks. landsdommer Brabrand i 1756, RA.KU Kons. Circ. 6.2.1756.

41. Hans Jensen: *Dansk jordpolitik 1757-1919* I, 1936 (1975) s. 37ff. RA.KU Kons. Indk. skrivelser 21.1.1759. (Brabrand, Sonnerupgård) 29.1.1759 (Rosenkrantz, Rosenlund) 1.2.1759 (v. Staffeldt, Kongsdal) 10.2.1757 (C. Juel, Rønnebæksholm) 14.2.1759 (Brinck Seidelin, Eriksholm) 22.2.1759 (Moltke, Bregentved(7.3.1759 (Lorentzen, Wemmetofte) 8.3.1759 (Kvistgaard, Wibygård) 12.3. og 24.3. 1759 (O. Thott) 13.3.1759 (Løvenskiold, Wognserup) Holstein havde været der igen, allerede inden forordningens udstedelse 22.12.1758. Kopibog nr. 459 13.3.1759 og nr. 481, 23.3.1759.

almindelige universitetsvirke. Men han stod alene med denne indstilling og kunne ikke påvirke Konsistoriums politik.[42]

Regeringen besvarede Universitetets henvendelse med nedsættelse af en særlig tre-mands kommission for Universitetets og andre stiftelsers gods den 16. maj 1759, hvor Erik Pontoppidan fik sæde som eneste repræsentant for Universitetet. Efter opfordring fra kommissionen indsendte Konsistorium den 27. juli en 17 siders betænkning, der opregnede alle vanskelighederne ved salg og forsøgte at stille så store krav til arvefæste, at dette hindredes. Det krævede bl.a. 1. prioritet i hovedgårdene, mulighed for gårdenes tilbagefald i tilfælde af afgiftens udeblivelse og fæstegårdenes fortsatte hoverifrihed. Resultatet af kommissionens arbejde blev en indstilling til kongen den 11. december 1759 om at lade Universitetet beholde sit gods. Dermed var interessen for Universitetets gods ikke bortfaldet. Den samtidige landbokommission arbejdede med planer om et tresidet mageskifte mellem Universitetets og Magistratens gods på den ene side og kronens gods i Odsherred og dele af rytterdistrikterne på den anden. Som sidste led i mageskiftet ville kongen sælge det tidligere Universitetsgods til de omkringliggende private godsejere. I den anledning blev der ved cirkulære af 26. marts 1763 indhentet tilbud på Universitetsgårdene fra disse godsejere. Men sagen kom ikke over det forberedende stade, før landbokommissionen blev ophævet.[43]

Mens landbokommissionen havde taget sit udgangspunkt i den bestående godsstruktur og dermed bragt Universitetsgodset i fare, så lagde den nye landbokommission af 1767 vægt på bondebruget. Henrik Stampe var den ledende person bag dette skifte i regeringens jordpolitik. Det er måske nyttigt at bemærke, at Stampes praktiske erfaring med agerdyrkning stammede fra Universitetet. Bønderne her var vel fæstebønder, men de var befriet for mange af de byrder, som var pålagt godsejernes hovbønder. Konsistorium havde allerede i sin lange redegørelse fra 27. juli 1759 forsigtigt fremdraget Universitetsbøndernes gode økonomiske forhold og foreslået, at reformarbejdet tog sit udgangspunkt i de hoverifri bønders vilkår.

På Generallandsvæsenskollegiets generelle høringsskrivelse af 27. april 1768 om bl.a. arvefæste erklærede Universitetet sig villig til at indføre

42. RA.KU Kons. Acta 14.3.1759 s. 262. Pontoppidan havde indsendt en skriftlig betænkning til Kons., som han anmodede om måtte blive læst op i Konsistoriemødet. Indk. skrivelser 12.3.1759.

43. DK Sj. tegn. nr. 333, 16.5.1759. Kommissionen blev senere efter ønske fra Pontoppidan suppleret med L. Harboe. RA.KU Kons. Kopibog nr. 500, 29.5.1759 og nr. 501, 27.7.1759. Rtk. 431.17 og 2243.262.

arvefæste efter de samme principper, som Magistraten havde fulgt på sit gods, hvis blot professorernes efterfølgere fik deres rettigheder sikret. Den betingelse kunne benyttes til at sabotere enhver forandring. I øvrigt havde professorerne i deres fæstepolitik bestandig søgt at bortfæste ledige gårde til den forrige fæsters familie, hvilket i øvrigt var almindeligt på de fleste godser.[44]

Forordningen af 13. maj 1769 om selvejerbønder i Danmark pålagde Universitetet og andre stiftelser at tilstræbe deres fæstegårdes overgang til selveje. På Generallandvæsenskollegiets forespørgsel af 20. april 1771 om resultaterne heraf svarede Konsistorium den 18. maj, at bønderne ikke selv havde ønsket nogen forandring i deres status, selvom flere af professorerne havde spurgt, om de ønskede arvefæste. Universitetet havde i praksis altid haft arvefæste, og bønderne var desuden bange for at miste den sædvanlige understøttelse fra Universitetet i krisetider, hvis de fik ejendomsret. Man havde også bemærket de uheldige erfaringer med selveje i Københavns amt. Skrivelsen var iøvrigt uklart formuleret, hvilket dækkede over, at professorerne ikke var enige i deres syn på ejendomsret. Et flertal fandt, at arvefæste, men ikke ejendomsret, var foreneligt med fundatsbestemmelsen, mens et mindretal med professor Holm i spidsen ville afvise begge ændringer.[45]

Vanskelighederne ved mageskifterne mellem Universitetet og de mange lodsejere havde givet anledning til, at regeringen den 5. juni 1776 genoptog de tidligere planer om mageskifte mellem Universitetets strøgods og det samlede krongods i Odsherred. Mageskiftet skulle foregå hurtigt, da der var fastsat en offentlig auktion over krongodset den 15. juli. Der blev nedsat en kommission bestående af to repræsentanter fra Danske kancelli, to fra Rentekammeret og to fra Universitetet. Konsistorium stod splittet i sagen. Der var enighed om at afvise et mageskifte på de foreslåede vilkår, – nemlig at man byttede lige over, selv om Universitetet og Kommunitetet havde det største tilliggende. En fløj med professor Holm i spidsen ville med korslagte arme henvise til Universitetsfundatserne, mens andre ville gå ind i forhandlingerne for at opnå de bedste betingelser. Professor Schlegel fremhævede værdien af et samlet jordtilliggende og var derfor villig til at gå ind i realitetsforhandlinger. Konsistorium var klar over situationens alvor og fraveg sin sædvanlige langsomme beslutningsproces. I stedet blev der afholdt fem Konsistoriemøder i perioden fra den 8. til den 20. juni, hvor endog professor Stampe deltog i de

44. RA.KU Kons. Kopibog nr. 119, 2.8.1768.
45. RA.KU Kons. Kopibog nr. 121, 20.4.1771. nr. 122, 18.5.1771. Indk. sager til Kons. 1771-79, 22.4.1771. Circ. 31.5.1771.

to møder. Han var sammen med professor Kofod Ancher blevet udvalgt til at repræsentere Universitetet i forhandlingerne. Der blev holdt to møder i kommissionen. På det afgørende møde den 24. juni blev det klart, at Universitetet ikke ønskede et betingelsesløst mageskifte. Det betød langvarige forhandlinger, der ikke kunne afsluttes inden den berammede auktion. Det afgørende var imidlertid, at Rentekammerets repræsentanter heller ikke kunne tiltræde et mageskifte, da de bud, amtmændene havde fået på Universitetsjorden fra de stedlige godsejere, ikke var så høje som forventet. Derved forsvandt den økonomiske interesse i mageskiftet hos finansrepræsentanterne. Ved kabinetsordre af 10. juli 1776 lod kongen sagen falde.[46]

Derefter fortsatte forhandlingerne af enkeltsager om ophævelse af fællesskabet mellem Universitetet og de omliggende fæstegårde. Flertallet af henvendelserne kom fra de omliggende godsejere, men i sagen om Højelse var initiativet udgået fra den stedlige sognepræst Kragelund, som havde dannet en forening med beboerne i byen. Universitetets politik i disse sager var henholdende af frygt for, at Universitetsbønderne skulle blive forfordelte ved jordtildelingen. I perioden 1779-88 blev der foretaget udskiftninger i 40 byer, hvor Universitetet ejede jord. Det medførte en vældig forøgelse af Universitetsfogdernes arbejdsbyrde, men også af Konsistoriums administration. Det var også en kostbar affære for Universitetet, idet både opmåling og selve udskiftningen i perioden 1779-88 havde kostet Universitetet 2.263 rdl., som blev taget af bygningskassen. I 1790 var ⅔ af Universitetsgodset udskiftet med andre lodsejere.[47]

PROFESSORER

Kvalifikationer

Det 18. århundredes Universitet var helt domineret af professorerne. Hvilke egenskaber blev der lagt vægt på ved ansættelse af disse? Fundatsen anførte kun, at professoren skulle være »en dygtig og lærd mand, som kan eragtes vel forfaren i den eller de videnskaber, som han skal profitere«. I Kancelliets forestilling til Christian VII om ansættelse af sognepræst Nic. E. Balle som

46. Rtk. 2422.614 og 2482.808. RA.KU Kons. Acta s. 381-92. Circ. 10.6.1776. Matzen anf. v. II s. 282 ff.

47. RA.KU. Kons. Kopibog 29.8.1772 s. 447. Circ. nr. 34-35. Kopibog 21.9.1773, s. 595. 25.2.1775, s. 866. DK Sj. tegn. nr. 374, 11.5.1792. Matzen anf. v. II s. 284.

professor i teologi fremhævedes i overensstemmelse hermed som det første punkt hans grundige indsigt i alle teologiens dele, især i Theologia Patrum og den del af kirkehistorien, der handler om stridighederne i lærdommen. Men som punkt to understregedes hans tydelige og behagelige læregaver. Når dette var forbundet med samarbejdsevne og Konsistorium enstemmigt ønskede ham ansat, fandt Kancelliet, han måtte være den rette mand. Endelig havde han vist fædrelandskærlighed ved at afvise glimrende tilbud fra det berømte universitet i Göttingen, hvilket måtte belønnes i form af ansættelse.[1]

Man vurderede kandidaten ud fra hans viden om faget frem for evnen til at udvide faget. De videnskabelige afhandlinger, Balle havde produceret, fremhævedes kun som eksempler på den viden, han havde erhvervet sig. Derimod lagde Universitetet ved besættelse af professorater i naturvidenskabelige fag vægt på kandidatens evne til at udføre fysiske eksperimenter. Her ønskede man således en udvidelse af den faglige viden, i modsætning til det statiske videnskabsbegreb bag de teologiske og filosofiske fag.

De pædagogiske evner blev også fremhævet ved besættelse af et professorat, der havde til formål at undervise studenter. Ved vurdering heraf lagde man vægt på de ydre karakteristika, idet der tales om tydelige og behagelige læregaver. Den betydning, Universitetet tillagde professorernes pædagogiske evner, fremgår med al ønskelig tydelighed af Konsistoriums betænkning fra Struenseetiden om reform af Universitetet: »Erfarenhed [har] noksom lært, at de grundigste lærde, ja endog videnskabernes opfindere selv, ikke havde været skikkede til at være gode professorer, – og formedelst den dem manglende foredragsgave ikke have forskaffet de Universiteter, hvortil de ere kaldede, nær så stor nytte og ære, som man havde forventet sig af deres lærdom og den berømmelse, som de forhen i den lærde verden havde erhvervet sig«. Ved besættelse af medicinske professorater lagde Universitetet vægt på kandidaternes praktiske erfaring. Men den skulle forbindes med teoretisk viden, kandidaten skulle være litteratus, som det hed, for at der ikke skulle savnes for meget i foredrag og anførsel eller hans begrebsapparat skulle være uklart.[2]

I det medicinske fakultet anbefalede man erhvervelsen af en doktorgrad, der i dette fakultet ikke havde samme omfang som i de øvrige. Men det var ikke ved besættelse af noget professorat en betingelse, at kandidaten havde

1. DK 1. dept. åbne breve nr. 121, 19.3.1772. Se desuden den senere omtalte afskedigelse af P. Horrebov. RA.Ku Kons. circ. 20.10.1776. Ansættelsessagerne i DK er desværre i almindelighed meget magre og består oftest kun af et koncept til bestallingen, da de fleste ansøgninger er kasseret efter en beslutning fra det 18. årh.

2. DK 1. dept. åbne breve nr. 72, 18.2.1773. Man planlagde på daværende tidspunkt chirurgiens forening med Universitetet. Christian VII's Kabinetsarkiv læg: Universitetet 22.3.1771.

Fig. 80. Barberen fra Stenløse var efter datidens tankegang ikke kollega til Universitetets professorer. Han tilhørte et håndværkerlaug og var ikke litteratus, d.v.s. han havde ingen teoretisk viden. Fra 1736 kunne han få en videregående uddannelse på Amphiteatrum anatomico-chirurgicum. Fuldstændig sammensmeltning med universitetet skete først i 1842.
Tegning af J. Wiedewelt, Medicinsk-historisk museum.

erhvervet en doktorgrad. Derimod skulle han efter udnævnelsen afholde en tiltrædelsesdisputats. Fundatsen påbød endog, at der ikke måtte udbetales løn, før denne betingelse var opfyldt. Dette blev ikke overholdt. Men Universitetet lagde alligevel megen vægt på dette punkt, f.eks. kunne en professor ikke vælges til rektor, før han havde disputeret pro loco, som det hed. Man mente, at denne disputatsforpligtelse afskrækkede uværdige kandidater fra at søge et professorat.

Antal

Fundatsen af 1732 fastsatte antallet af professorer til 15, fire i det teologiske, to i det medicinske, to i det juridiske og syv i det filosofiske fakultet. Heraf var tre fritaget for undervisning: Sjællands biskop, der altid beklædte det 3.

teologiske professorat; Kvæstor, der skulle vælges blandt det filosofiske fakultets professorer og endelig professor honorarius, professoren med højest anciennitet. Som stedfortrædere for disse skulle der være tre vikarer, således at antallet af undervisere var det fundatsbestemte antal. Som vikar for biskoppen fungerede i denne periode de skiftende Kommunitetsprovster (inspektører), mens to af de ekstraordinære professorer i h.t. kgl. befaling af 12. august 1740 vikarierede for de to andre. Ifølge de årlige lektionskataloger svingede antallet af undervisere omkring 15 frem til 1754. Derefter begyndte tilvæksten af overtallige professorer, således at det samlede antal var 17 i 1755, 19 i 1761, 20 i 1767, 23 i 1773 og 29 i 1786. Antallet af professorer ved periodens slutning var således fordoblet i forhold til 1732. Den stillingsnormering, 1732 fundatsen havde fastlagt, havde ikke kunnet holde.[3]

Titel

De 15 fundatsbestemte professorer var ordinære professorer. Det indebar, at de blev aflønnet med indtægten fra jordegods og overskud på Universitetets regnskab. Det første årti efter fundatsens udstedelse blev alle professorer ud over det fundatsbestemte antal betegnet som ekstraordinære. De kunne ved embedsledighed ikke gøre krav på det vakante professorat. Men deres titel viste, at de var blevet erklæret professorkompetente. Der var ikke forbundet nogen fast løn med det ekstraordinære professorat. Professoren måtte leve af sine øvrige embeder eller evt. ekstraordinært tillæg af kongens kasse.

Efter 1743 blev der atter udstedt ekspektancer på embeder. Den opnåede titel var professor designatus. Der var heller ikke forbundet nogen løn fra Universitetets kasse med dette embede. Ekspektancerne var undertiden begrundet i ønsket om at knytte et ikke fundatsanordnet fag eller en bestemt person til Universitetet, selvom der ikke var ledige professorater. Det betød, at den designerede professor ved vakance automatisk rykkede ind i den funktion, som han havde ekspektance på. Det kunne derimod udmærket være en anden, der oppebar de ledige indkomster, hvis hans ekspektance var af ældre dato. Den første skulle undervise i et af de normerede fag, men en anden fik lønnen og sæde i Konsistorium. Denne skulle til gengæld undervise i de fag, hans bestalling lød på – uanset der i forvejen blev undervist af en anden professor i samme fag. En ordinær professor oppebar således den fundatsbe-

3. Lektionskatalogerne er bevaret for hele perioden og findes på KB og Universitetsbiblioteket. Her er benyttet en xerokopi på Universitetshistoriens midlertidige læsesal. Vikarspørgsmålet: DK Sj. tegn. nr. 448, 12.8.1740.

stemte indkomst og havde sæde i Konsistorium, men underviste ikke nødvendigvis i de fag, fundatsen havde normeret. Det var den mest retfærdige løsning på det umulige problem, der fulgte med udnævnelsen af flere professorer, end der var lønnede professorater, uden samtidig at forøge lønmassen ud over mindre interimstillæg. Universitetet var normalt modstander af systemet, fordi man følte det som en uretfærdighed, at en professor skulle udføre fundatsbestemt arbejde uden at få den tilsvarende løn. Efter 1743 var det normalt, at professorerne uden for det teologiske fakultet startede som professores designati.[4]

Ved siden af professorer blev der også beskikket honorære professorer, som i modsætning til tidligere blev optaget i rangforordningen af 14. oktober 1746. Hans Gram fik i 1747 udvirket, at rektor ved Vor Frue skole Clemens Schade blev titulær professor a.h.t. hans anseelse, efter hans conrektor Casp. Munthe var blevet designeret som Grams efterfølger. Schades bestalling blev ovenikøbet antedateret for at være ældre end Munthes. Senere udtalte Konsistorium sig skarpt imod denne ulige rangsyge. Selv om ansøgeren i en anden sag fra 1779 måtte betegnes som en værdig og duelig mand, havde han ikke udmærket sig med teologiske skrifter. Ligeledes bemærkede Luxdorph, 1. deputerede i Danske kancelli, noget besk på en lignende ansøgning i 1782: »Når alle blev professorer, hvad ville da de være, som ville være mere end andre«.[5]

Udnævnelsesprocedure

Et professorat blev aldrig annonceret ledigt. Ved rygte om dødsfald eller afsked indsendte interesserede deres ansøgning. Hvis der efter 1743 var udgivet ekspektance på embedet, så påtog den designerede professor sig fagområdet. Ansøgning om ekspektancer indsendtes uafhængig af embedsledighed. Det var et af den enevældige konges prærogativer selv at udpege sine embedsmænd. I praksis var det selvfølgelig ikke muligt for ham på egen hånd at træffe disse beslutninger, men han måtte støtte sig til sine rådgivere. Adgangen til den enevældige konges øre kunne være kroget, men inden for den civile administration gik den lige vej gennem oversekretæren i Danske Kancelli. J. L. Holstein udførte personligt et betydeligt arbejde for at holde sig

4. RA.KU Kons. Circularia og andre dok. 31.7.1741, 24.4.1748. DK Sj. tegn. nr. 334, 12.7.1748.

5. H. Gram: anf. v.: 5.3.1747 s. 300. RA.KU. Kons. Kopibog nr. 800, 16.10.1779. DK Sj. Reg. nr. 789, 9.10.1782.

orienteret om udbuddet af kandidater. Han stod i brevveksling med adskillige udenlandske professorer for bl.a. at høre, hvorledes danske studerende klarede sig ved udenlandske universiteter. Han påbød 1754 Universitetet årligt at indsende navnene på de flittigste og dygtigste studenter, ligesom landets biskopper og de teologiske professorer i.h.t. forordningen af 2. november 1736 skulle indsende et skema i 31 punkter om de kandidater, der opholdt sig inden for deres stifter. Da Holsteins protege, den designerede professor Martin Hübner, i 1752 havde indledt sin store udenlandsrejse til Europas berømteste universiteter, havde han som en af sine opgaver at skaffe Holstein oplysninger om flere nordtyske professorer og undersøge mulighederne for at indkalde dem til Københavns Universitet.[6]

Christian VI interesserede sig personlig for udnævnelsen af professorer i det teologiske fakultet. Da der ved professor Steenbuchs død i 1740 var blevet et professorat ledig, rådførte kongen sig først med sine hofprædikanter. Han ønskede selv at kalde provst Henrik Chr. Bützow, men det frarådede hofprædikanterne, dels fordi de ikke fandt ham stærk nok i latinen, dels fordi man ikke var helt sikker på hans stilling i spørgsmålet ortodoksi eller pietisme. Derfor lod kongen Holstein forsøge at indkalde den berømte professor Joachim Lange i Halle. De brevvekslede også i længere tid. Lange trak sagen i langdrag, men besluttede til sidst at afvise tilbuddet fortrinsvis af personlige årsager, men også fordi han mente, den preussiske konge ville protestere. Da vendte kongen tilbage til provst Bützow og beordrede i et brev til Holstein 14. maj 1741, at Bützow og sognepræst Søren Bloch blev indkaldt til nærmere eksamination. Hvorledes denne er foregået vides ikke, men 30. juni fik Søren Bloch ordre til at holde en disputats på Universitetet og 4. august samme år fulgte hans udnævnelse til teologisk professor.[7]

Da man året forinden skulle besætte professoratet i hebraisk i det filosofiske fakultet efter Caspar Bartholin, havde kongen tydeligvis ingen specielle kandidater, men bad Holstein tilskrive det teologiske fakultet om at stille forslag om egnede kandidater. Det er bemærkelsesværdigt, at opfordringen gik til det teologiske fakultet, og ikke til det filosofiske, hvor vakancen var. Men forklaringen ligger formentlig i opfattelsen af faget hebraisk som en hjælpedisciplin for teologien. Inden opfordringen om udtalelse udgik, havde

6. DK Sj. Reg. nr. 330, 2.11.1736. Forord. er virkelig blevet efterlevet. I DK Henlagte sager 1730-46 findes et par skemaer i udfyldt stand. KB Ledreborg nr. 464 fol., 22.10., 23.12. 1752, 28.2.1753.

7. Brevvekslingen kongen – Holstein: H. Rørdam i *Hist. Saml. og studier* III Kbh. 1898 s.62, 67, 71, 76. Brevvekslingen Holstein – Lange: KB Ledreborg 467, 20.2., 24.2., 10.3., 7.4. og 5.5. 1741. DK Sj. tegn. nr. 341, 30.6.1741. Sj. Reg. nr. 238, 4.8.1741.

en af de teologiske professorer allerede benyttet en anden kanal for at påvirke afgørelsen. Professor Wøldike havde skrevet til Hans Gram om at påvirke Universitetspatronen I. Rosenkrantz, der i denne periode ikke var identisk med oversekretæren i Danske Kancelli. Det samlede fakultet anbefalede 6 kandidater, mens Wøldike kun omtalte tre i brevet til Hans Gram. Således kunne Wøldike kun omtale J.C. Kall, pagernes informator, som habil og med lyst til professionen, da han ikke havde tilstrækkeligt kendskab til ham. Derimod fik Kall i fakultetets betænkning den bedste anbefaling på grundlag af sine studier i Jena, dog sådan at det fremgik, at Wøldike ikke delte denne opfattelse. I.C. Kall fik professoratet. Den nye professor blev som yngste medlem af filosofisk fakultet tillige sekretær i Konsistorium, og p.g.a. aldersfordelingen kunne man forvente, at han skulle beklæde posten gennem længere tid. Derfor var de enkelte kandidaters administrative evner også blevet fremhævet – uden at det fik den afgørende indflydelse på udnævnelsen.[8]

Undertiden anvendtes officielle professorkonkurrencer. Universitetsfundatsen havde ikke omtalt denne ansættelsesprocedure, selv om den var blevet benyttet før 1732. Den blev til trods herfor også fortsat anvendt. Forud for besættelsen af et medicinsk professorat i 1739 blev der nedsat en bedømmelseskommission bestående af de kgl. livlæger og den ene medicinske professor. Der var fem kandidater, der konkurrerede ved afholdelse af disputatser med de dygtigste medicinske studenter som opponenter. Resultatet blev udnævnelsen af en ordinær og to ekstraordinære professorer.[9] Ved denne konkurrence var der tilkaldt tre eksterne sagkyndige, hvilket faldt godt i tråd med den værdi, man tillagde de medicinske professorers praktiske erfaring.

Ved prof. jur. Andreas Hojers død i 1739 rykkede den tyske professor Chr. Ludvig Scheidt op i hans professorat. Der blev afholdt en officiel professorkonkurrence med hele Konsistorium som bedømmelsesudvalg for at besætte Scheidts embede. Der var fem kandidater, som alle skulle disputere i det øverste og fornemste auditorium på Universitetet med hinanden som opponenter og med mulighed for opposition ex auditorio. Det var normalt forbeholdt doktorer, og kun to af kandidaterne havde taget doktorgraden. Der foreligger en udtalelse fra alle professorer om kandidaternes præstationer, undtagen fra professor Steenbuch, der var fritaget p.g.a svagelighed. Professor Ramus var p.g.a. møder i bygningskommissionen forhindret i at

8. Rørdam, anf. v. II, 16.6.1738. DK Oversekretærens brevbog nr. 825, 17.6.1738. Indl. til Sj. Reg. nr. 251, 14.7.1738. KB Gl. Kgl. S 2° 1101, 12.6.1738.

9. DK Indl. til Sj. reg. nr. 264-66, 31.7.1739. Jul. Petersen: *Den danske lægevidenskab 1700-1750* 1893 s. 181 ff.

Fig. 81. Dette kunne godt være et satirisk angreb på en disputats fejde. Men det er det ikke, f.eks. føres kampen med fjerpenne og ikke med det talte ord som ved en disputats. Men kampiveren er den samme. Anledningen til denne radering fra 1787 er et skrift af A. Henning, som blev skarpt kritiseret af provst, dr. theol. Schønheyder.
KB. Billedsamlingen. »Eigentliche und genaue Abbildung des schrecklichen und weitberühmten Zweikampfs– –.« Nr. 1742 i P. Krohn: Samlinger til en beskrivende fortegnelse over danske kobberstik m.m. 1889.

overvære de mundtlige disputatshandlinger, der fandt sted på onsdag formiddage fra 9-12, så derfor kunne han kun udtale sig p.g.a. de skriftlige arbejder. Flere af professorerne var i familie med ansøgerne, men det hindrede ikke deres deltagelse i voteringen. Der var ikke enighed i Konsistorium om at vælge én blandt de tre kandidater, H. Stampe, P. Kofod Ancher og B. Mølmann. Derfor besluttede man året efter, at de alle tre skulle undervise et halvt år, for at man kunne opnå bedre grundlag for en vurdering af deres pædagogiske evner. Kun Kofod Ancher skulle holde juridiske kollegier, Stampe filosofiske og Mølmann historiske. Professorerne i det filosofiske fakultet skulle bedømme Stampe og Mølmann, mens de juridiske professorer sammen med eksterne sagkyndige, højesteretssagførere og generalprokurøren, skulle udtale sig om Kofod Anchers kvalifikationer. Det var på linie med indkaldelsen af livlægerne ved besættelsen af det medicinske professorat året før. I denne omgang blev de eksterne sagkyndige først indkaldt til bedømmelse af de pædagogiske kvalifikationer. Endelig 19. maj 1741 blev alle tre kandidater udnævnt til professorer. Rent teknisk blev det

formuleret således, at Stampe og Mølmann blev ordinære professorer, mens deres professorater var ekstraordinære. Det vakante juridiske professorat blev på professor Scheidts anbefaling besat med Kofod Ancher, som til gengæld af sin løn skulle betale 200 rdl. til hver af de to andre.[10]

Universitetet foretrak denne ansættelsesprocedure. Dels gav den Universitetet større kompetence, dels indebar den valg mellem flere kandidater, hvor en enkelt ansøgning om designation på et embede udelukkede alle andre og muligvis bedre kandidater i en lang periode. I den nye fundats 1788 blev det også fastlagt, at der skulle holdes professorkonkurrence, hvis der var flere ansøgere med lige kvalifikationer.

Nationalitet

Christian VI havde i sin fundats 1732 indsat den løfteparagraf, at han »ville foretrække sine tro undersåtter til deslige magtpåliggende embeder fremfor fremmede, helst når de var i det mindste lige så dygtige som fremmede«. Hvorledes gik det i praksis? Ud af 70 udnævnelser i denne periode var de 13 professorer fra Tyskland. Desuden var 5 fra Holsten. I 1732 indkaldte man en teologisk (J. F. Reus) og en medicinsk professor (G. Detharding) fra universiteterne i Halle og Rostock. Man forsøgte ligeledes at få den kendte juraprofessor J. G. Heineccius fra Frankfurt til det nyoprettede professorat i jura. Da det ikke lykkedes, blev det endelig i december 1734 besat med slesvigeren Andr. Højer, der udelukkende havde studeret i udlandet og nu var blevet kgl. dansk historiograf. Chr. Ludvig Scheidt var professor i jura i Göttingen, da han blev indkaldt til professoratet efter Hans Baggers afgang i 1737. Ved Scheidts afrejse i 1748 søgte man iøvrigt forgæves at indkalde Daniel von Nettelbladt, der var professor i jura ved Universitetet i Halle. Da havde P. Kofod Ancher, som beklædte det andet juridiske professorat, allerede anmodet om at få Scheidts bedre aflagte embede, men havde fået til svar, at hans majestæt ville forbeholde sig at disponere over embedet.

Det ser således ud, som om man søgte at få gang i Universitetet igen efter katastrofestemningen efter Københavns brand i 1728 ved at indkalde en række udenlandske professorer. Universitetets egne professorer havde på daværende tidspunkt intet mod indkaldelsen af udenlandske professorer,

10. RA.KU Kons. Indk. skrivelser 1739. DK Indl. til Sj. tegn. nr. 569, 30.10.1739, nr. 374 og 75, 28.6.1740. Sj. Reg. nr. 152-54, 19.5.1741. Sj. tegn. nr. 585, 27.10.1741. H. Rørdam anf. v. III 14.5.1741 s. 76. Danske Samlinger V, 239ff.

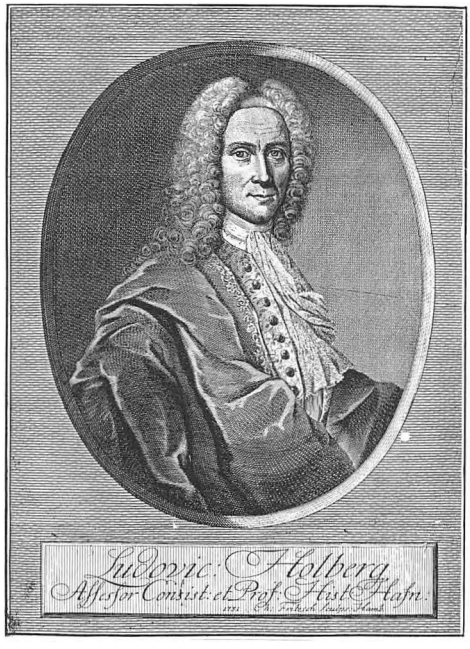

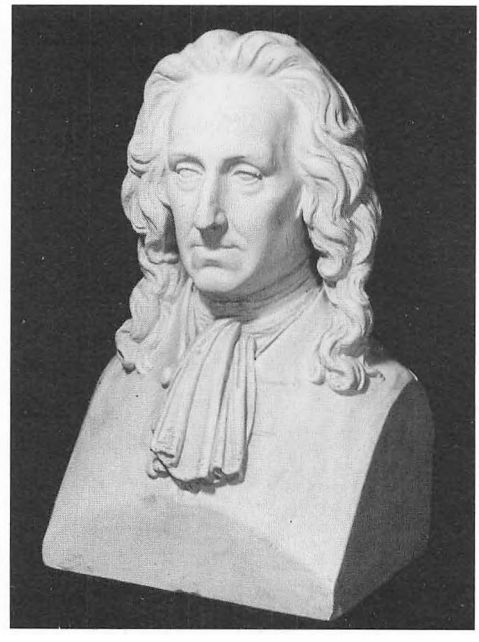

Fig. 82 og 83. Stik af C. Fritzsch fra 1731 af den unge professor Ludvig Holberg (1684-1754) stillet over for en buste udført af Bertel Thorvaldsen. Ludvig Holberg var født i Bergen, men blev naturligvis betragtet som dansk, da Norge dengang var en del af det danske monarki. Derfor havde han også studeret i København inden sine mange udenlandsrejser, da Københavns universitet dengang var det eneste universitet i dobbelt monarkiet. Thorvaldsens museum.

f.eks. omtalte Hans Gram i et brev fra 1731 med sympati de bestræbelser, der var i gang, for at få professoren i orientalske sprog ved gymnasiet i Hamburg Magnus Crusius til det ledige professorat i teologi. Derefter synes det især at være det nye juridiske professorat i natur- og folkeret, som man ønskede at besætte med professorer fra de tilsvarende professorater ved de nordtyske universiteter. Også ved de tyske universiteter var det almindeligt at søge at kalde berømte professorer fra andre universiteter for gennem deres anseelse at trække studenter til Universitetet. Den 21.4.1733 udstedtes i Preussen et reskript, der forbød professorerne at modtage fremmede kaldelser uden højere tilladelse. De tre eksempler på kaldelser til Københavns Universitet, der ikke blev efterkommet, angik netop professorer fra preussiske universiteter efter udstedelsen af det omtalte reskript. Indkaldelsen af Hallenseren professor Kratzenstein i 1753 som professor i eksperimental fysik skete uden om de preussiske bestemmelser, fordi Kratzenstein på dette tidspunkt var professor i Sct. Petersborg. Begrundelsen for hans indkaldelse synes at ligge på linie med

situationen i 1732 og omkring det juridiske professorat: Et fag skulle ekspandere ved hjælp af en udenlandsk professor.[11]

Der synes i det medicinske fakultet fortsat at have været tradition for at besætte professorater med tyskfødte professorer. Men i de øvrige fakulteter blev udlændinge ansat enten gennem embedet som hofpræst (Cramer og Janson) eller gennem hushovmesterstillingen hos kgl. eller adelige børn. (J.C. Kall, Johs. H. Schlegel og Martin Hübner). Konsistorium fik tilsendt Schlegels ansøgning af 10. november 1760 om designation til et professorat. Den gav anledning til en skarp afvisning af flere designerede professorer og fremhævelse af nødvendigheden af akademiske studier. »Til professor Schlegels akademiske studier haver ingen af os ringeste kendskab, så at i hvor brav en mand han ellers i andre henseender kunne være, vi dog aldeles ikke vide, hvor bekvem eller ubekvem han kan være til et professorembede med nogen nytte eller ære for Universitetet at forestå«. Schlegel havde studeret i Leipzig og var i 1748 kommet til Danmark som hushovmester hos grev Chr. Rantzau. I den interne debat om ansøgningen havde professor Holm nævnt hans tyske oversættelse af Slanges Christian IV's historie, men denne borgede ikke for evnen til at skrive godt dansk. Det faldt professoren for brystet, at Schlegels ansøgning var skrevet på tysk. Da han som professor i det filosofiske fakultet kunne forvente med tiden at stige op til ordinær professor, ville han også blive sekretær i Konsistorium og måtte så beherske det danske sprog. Dette punkt blev der ikke taget hensyn til i den endelige erklæring. Det afgørende for Universitetet var i denne forbindelse designationsvæsenet og usikkerheden omkring Schlegels videnskabelige niveau. Protesten var ikke vendt mod studier i udlandet, som man iøvrigt var tilhænger af. Men disse skulle lægges ovenpå det fundament, studenten havde erhvervet ved det hjemlige Universitet. Udsigten til et professorat skulle som lovet i fundatsen være en drivfjeder for akademiske studier. Konsistoriums protest nyttede ikke, Schlegel fik sin udnævnelse.[12]

11. Heineccius bestalling er indført i kopibogen i DK Sj. Reg. nr. 123, 27.4.1733. Orginalbestallingen for Daniel von Nettelbladt findes udat. i DK Henlagte sager 1746-71, 1748. Koncepten er dateret 27. dec. 1748. Hans Gram til J.C. Wolf i brev af 30.10.1731 i Vita Johannis Grammi, 1942, s. 156. Conrad Bornhak: anf. v. s. 119. E. Snorrason: *C. G. Kratzenstein and his studies on Electricity during the 18. century,* Odense 1974 s. 85 ff.

12. DK Sj. Reg. nr. 451, 19.9.1760. Schlegel var iøvrigt først blevet udnævnt til professor ved Sorø Akademi. 19. september blev han tillige professor ved KU. Da der ikke stod, at han skulle ascendere i det filosofiske fakultet, var det i virkeligheden kun en ærestitel, der indrømmedes ham. Da det gik op for ham, ansøgte han straks om at få de famøse ord indsat i bestallingen. Det var denne ansøgning af 10. november, der var blevet indsendt til professorernes erklæring,

Det samme synspunkt findes ved diskussionen om holsteneren Joachim Mich. Geus' ansøgning i 1773 om designation til et matematisk professorat. Da Konsistorium ikke mente, en designation kunne undgås i denne omgang, blev det foreslået at nævne flere professoremner »for at vise at vi blandt vore egne ikke have mangel på duelige subjecta«. Dette udtryk fik den tyskfødte professor Kratzenstein til at bruse op. En holstener hørte sandelig også til kongens undersåtter. »Dieser Nationalismus würde zu weit gehen, wenn wir gegen Hr. Geuss sagen wollte »blandt vore egne«. Sie müssen ja nicht eben hier studiert haben«. Resultatet i den konkrete sag blev, at Konsistorium udtalte sig i almindelige vendinger mod designationsvæsenet. Geus blev udnævnt til ekstraordinær professor. Konsistoriums holdning over for udlændinge skal ikke opfattes som et udslag af nationalisme i moderne betydning. Det afgørende var hensynet til kandidater fra Københavns Universitet og derigennem Universitetets ry.[13]

Social rekruttering

Før 1732 anklagedes Universitetsprofessorerne for at sikre deres egne sønner adgang til professoraterne. I denne periode fik tre professorer ansat to sønner ved Universitetet: P. Horrebov fik i 1743 sin ene søn Chr. Horrebov udpeget til sin efterfølger, mens den næste søn P. Horrebov i 1763 blev designeret som professor, når broderen gik af. Han blev imidlertid helt ekstraordinært forbigået ved broderens død i 1776. Også J.C. Kall fik to sønner forsørget på denne måde. Abr. Kall blev designatus i 1770, men ikke i faderens professorat, hvilket N.C. Kall blev i 1776. Hans ansøgning blev sendt til udtalelse i Konsistorium, der imod sin praksis på denne tid fremhævede designationsvæsenets gode sider og anbefalede ansøgningen. Juristen P. Kofod Anchers søn Lorentz Ancher blev professor i teologi i 1773. Desuden var både Chr. G. Seydlitz og Jeremias Wöldike sønner af professorer, men deres fædre var afgået ved døden henholdsvis 22 og 37 år før sønnernes udnævnelse. Af ialt 70 udnævnelser i denne periode var professorernes fædrene ophav i 8 tilfælde professorer, heraf en i Tyskland. Selvom det ikke var en almindelig kritik mod Universitetet i denne periode, at professorsønner

og på trods af denne fik bestallingen den ønskede ordlyd. Den blev nu antedateret til den første bestallingsdato 19.9.1760. RA.KU. Kons. Circ. 18. nov. 1760.

13. Kratzenstein havde ret i, at en holstener også var den danske konges undersåt og efter 1769 var det desuden lovbestemt, at holstenere skulle studere to år ved Kiels Universitet. RA.KU. Kons. kopibog nr. 370, 16.3.1773. nr. 371, 6.4.1773. Circ. marts 1773.

kom lettere til embedet, så stak den alligevel hovedet frem. Den senere professor Jacob Baden skrev i sine »Raisonnements over Københavns Universitet« i 1771 om Universitetspatronen: »Troer han, at en professorsøn kan blive professor med ringere Dueligheder, end en anden, fordi han er en Laugsbroders Søn: misbruger han sin Post til at befordre uduelige Clienter: – så bort med ham!«

Der var derimod hyppigt sønner af præster, der nåede frem til professorater. Ud af de 70 udnævnelser i denne periode var faderen i 26 tilfælde sognepræst. Det svarede til frekvensen af præstebørn blandt de studerende på Universitetet. 11 af professorerne stammede fra familier, hvor faderen var beskæftiget inden for den civile administration som amtmand, rådmand, tolder eller auktionsforvalter. Kun 3 havde fædre som rektorer i latinskolen, mens 4 var betydeligt lavere på strå som degn eller klokker (Bernth, van Aphelen, Balle og Sahl). 4 var læger og 4 havde militære charger. 5 var beskæftiget inden for handel som købmænd eller en enkelt ølhusejer (Nørregaard). Landets største erhverv, landbruget, var repræsenteret af 3 sønner af forpagtere (Fr. L. Bang, Wadskier og Friis Rottbøl). Dertil kom en (tysk) hushovmester og en missionær. Professorerne var således på ingen måde rekrutteret fra samfundets øverste lag. Det var middelklassen, der fik deres børn ansat som professorer.[14]

Udenlandske studieophold

Som omtalt så man gerne, at kandidaterne havde studeret i udlandet. I de bevarede ansøgninger har de altid gjort rede for deres udenlandske studieophold. I det teologiske fakultets tidligere omtalte indstilling af kandidater til professoratet i hebraisk i 1738 bemærkedes det specielt om studiosus Jens Hansen, at han kun havde studeret ved Københavns Universitet, men »han har ypperlig kundskab og så gode naturens gaver til dette studium..., at ikke lettelig ved noget udenlandsk Universitet skulle findes nogen, som ham derudi skulle overgå«. Universitetet lagde vægt på, at studieopholdet i udlandet først fandt sted efter studier ved Københavns Universitet, hvilket

14. (Jakob Baden): *Raisonnements over Kbhns Univ.* Helsingør 1771, s. 26. Anklagen for lakajisme, som han også fremfører, kan ikke bevises. De eneste eksempler er måske professoren i Sorø Fr. Wadskier og Martin Hübner, som begge blev designati i 1751. Hübner havde siden 1744 været informator for J. L. Holsteins søn, men var i øvrigt på daværende tidspunkt et ubeskrevet blad. Aage Friis: Bernstorfferne og Danmark II, 1919 s. 119ff. Oplysningerne om professorernes rekrutering bygger på Dansk Biografisk Leksikon.

var i overensstemmelse med lovgivningen, idet reskriptet af 15. marts 1743 pålagde danske og norske studenter to års studietvang ved Københavns Universitet inden studieophold ved udenlandske universiteter. For studenter fra hertugdømmerne gjaldt forpligtelsen kun, hvis de senere ønskede ansættelse i kongens tjeneste, hvilket i 1769 blev afløst af studietvang ved Universitetet i Kiel.[15] Som tidligere omtalt fremgik det af Nic. E. Balles ansættelsessag, at Kancelliet lagde vægt på, at højtuddannede kandidater afviste smigrende udenlandske ansættelser og vendte hjem for at lade deres viden og uddannelse komme fædrelandet til gode. Begrundelsen herfor var i hvert fald ikke efter 1740 mangel på ansøgere til professoraterne, men formodentlig det økonomiske synspunkt at bevare værdierne i landet. Af de professorer, der blev udnævnt i perioden 1732-88, havde 46 ud af 70, altså ⅔, studeret ved et eller flere udenlandske universiteter.

Rekrutteringsstillinger

Hvorfra rekrutteredes professorerne? Universitetet havde stort set ingen stillinger, hvis indehavere efterhånden kunne meritere sig til professorater. I 1756 fremhævede Henrik Stampe, som generalprokurør, i en betænkning om optagelsesbetingelserne til Universitetet nytten af »at skabe en klasse af repetenter, som man kender ved tyske universiteter. De kan anses som et seminarium (d.v.s en fond) til at tage gode professorer af«.[16] Prokansler Pontoppidan foreslog i 1759 med de tyske ordninger som forbillede at ansætte magistri legentes ved Kommunitetet med den opgave at holde forelæsninger for de studerende, hvor de daværende kommunitetsdekaner kun havde til opgave at lede disputereøvelserne. Som en af fordelene ved den nye ordning fremhævede Pontoppidan i sin indstilling til patronen J. L. Holstein, at man med tiden ville få »et større tal af professormæssige studenter, som just for at habiliteres og accrediteres, enten til kirke eller skoleembeder, ville vist nok emergere supra sortem vulgarem og give os en classem selectam«. Samtidig ville disse personer få både undervisningserfaring og lejlighed til at fortsætte deres studier. I overvejelserne om denne nye eliteklasse indgik også at pålægge Kommunitetsdekanerne at tage magistergraden. Det teologiske fakultet, hvorunder Kommunitetet sorterede, fik sagen forelagt, men afviste en sådan tvang for dekanerne. Heller ikke tanken om forelæsninger på Kommunitetet kunne fakultetet støtte a.h.t. den konkurrence, det ville påføre

15. Se afsnit om studenterne.
16. DK Sj. reg. nr. 288, 23.7.1756.

professorerne. De almindelige disputereøvelser var efter fakultetets opfattelse fuldt tilstrækkelige som videnskabeligt incitament. Det afgørende var, at fakultetet ikke ønskede, pengene skulle tages af Kommunitetets midler. Ordningen blev gennemført imod det teologiske fakultets betænkning, men således at fire af de allerede eksisterende dekaner på Kommunitetet fik pålagt at holde forelæsningerne.[17]

Af de tre første dekaner ved Kommunitetet med forelæsningsforpligtelser fik den ene, B. Riisbrigh, i 1767 bestalling som ekstraordinær professor med løn. Den anden, Chr. G. Seydlitz, blev først forfremmet til provst ved Kommunitetet og derfra designeret professor i 1773. Den tredie, Lauritz Sahl, måtte om af Konrektoratet ved Københavns latinskole, inden han i 1780 blev professor i græsk.

Også tidligere havde embedet som kommunitetsprovst fungeret som rekrutteringsstilling til professorater. Således kunne P. Holm i sin ansøgning om et professorat i 1738 argumentere med, at næsten alle hans forgængere i embedet som kommunitetsprovst var blevet forfremmet til gode embeder, herunder også professorater. Han blev da professor extraordinarius, men da han følte sig forbigået ved besættelsen af det næste ledige professorat, indsendte han en ny ansøgning, der henviste til den opfattelse, studenterne under hans inspektion nødvendigvis måtte få om hans tjeneste, hvis han atter blev forbigået. Han fik besked på at henvende sig igen ved første vakance.[18] Kommunitetsprovsten fungerede i denne periode som vikar for Sjællands biskop. Af de 9 vikarer for biskoppen 1732-88 opnåede tre et ordinært professorat: Holm, Bang og N.C. Kall og to et ekstraordinært: Johs. Gunnerus og Chr. Seydlitz.

Spørgsmålet om rekruttering af professorer spillede ind ved Konsistoriums utallige behandlinger af designationssystemet. Udover de tre professorvikariater var en designation p.g.a. de manglende ikke-professorale stillinger den eneste mulighed, man havde for at knytte begavede unge til Universitetet. Fejlen ved designationssystemet som rekrutteringsinstrument var, at der ikke blev foretaget en ny vurdering af den designerede i forhold til andre ansøgere ved embedsledighed. Samtidig havde det den ulempe, at de studerende i mange år frem ingen muligheder så inden for faget. Nogle hævdede, at en designeret professor sløjede af – dels p.g.a. sine sikre fremtidsmuligheder, dels p.g.a. den ringe løn, der tvang ham til ekstra fortjenester for ikke at komme i

17. DK Oversekretærens brevbog nr. 61, 13.2.1759. DK Sj. tegn. nr. 313, 4.5.1759. nr. 417, 27.7.1759.

18. DK Sj. Reg. nr. 118, 31.3.1738. Oversekretærens brevbog nr. 457, 26.8.1741, nr. 523, 9.12.1741.

bundløs gæld, inden han nåede frem til den ordinære løn. Derfor ville professor Ramus foretrække en rekruttering til det filosofiske fakultet fra skolevæsenet. »For det øvrige, om lectores thelogiæ, rectores og conrektores havde håb om at blive professores philosofiæ ved Universitetet, når de beflittede sig på at gøre sig dertil meriterede, skulle man kunne vente at få en god forråd på dygtige mænd til at besætte de in facultate philosophica forefaldende vakancer«.[19]

Latinskolen leverede også flere professorer til Universitetet, først og fremmest Vor Frue skole i København, nemlig Hans Gram, hans efterfølger Casp. Fr. Munthe og den tidligere omtalte Lauritz Sahl. Men også latinskolerne i Aalborg og Helsingør leverede professorer: Henrik Stampe og Jacob Baden, ligesom også J.L. Berndt fra Herlufsholm. Før århundredets midte avancerede en del sognepræster til professorer. Der kan nævnes Chr. Langemack Leth, J. Aug. Seidlitz, Søren Bloch, P. Rosenstand Goiske. Men derefter kun Chr. Studsgaard, der både var lektor ved Herlufsholm skole og sognepræst og Nic.E. Balle. De medicinske professorater blev besat med praktiserende læger, hvad enten de var livlæger, landsdelslæger eller senere fra Frederiks hospital i København.

Afsked

Normalt forblev en professor som alle andre embedsmænd i sit embede indtil sin død. Som et særligt privilegium havde Universitetet en stilling som professor honorarius, idet profesoren med højeste anciennitet var fritaget for undervisning. Derimod skulle han, så længe han formåede, deltage i Universitetets administration. Han oppebar selvfølgelig stadig ordinær løn. Blev de øvrige professorer gamle og ude af stand til at passe deres professorat, kunne de selv lønne en vikar og stadig oppebære fuld løn. En direkte fratræden kunne, selvom den var begrundet i alder, kun ske med kgl. tilladelse. Det eneste eksempel på afskedigelse efter ansøgning p.g.a. anden offentlig virksomhed i denne periode var Henrik Stampe, da han var blevet geheimestatsminister. Ansøgningen blev bevilget den 23. november 1785 sammen med tilladelse til fortsat at oppebære professorgage. Tre af de professorer, der blev indkaldt fra udlandet, søgte bort igen, prof. teol. Fr. Reus og prof. jur. Chr. Ludv. Scheidt, begge i 1749, og prof.teol. Johan A. Cramer i 1771, da han blev superintendent i Lübek. Den medicinske professor G. Detharding havde søgt

19. RA.KU. Kons. Circ. og andre dokumenter 31.7.1741.

sin afsked allerede i 1737. Den var også blevet bevilget, men han forblev alligevel i sit professorat til sin død i 1747.[20]

Flere designati søgte deres afsked, når de fik mere indbringende stillinger uden for Universitetet. Det betød, at de øvrige designati med lavere anciennitet rykkede nærmere et ordinært professorat. Denne fordel betalte den næste i rækken ofte med en årlig afståelsessum, som professoren i litteraturhistorie Olaus Henrik Møller. Professor i økonomi Ole Stockfleth Pihl gav op i 1764 efter kun to år med 200 rdl. årligt for at blive sorenskriver i Guldalen i Norge. Det lykkedes Johs. Ludv. Berndt at holde alle muligheder åbne, idet han ikke frasagde sig ekspektance på et professorat, da han modtog rektoratet ved Herlufsholm. Da hans tur kom i 1769, afviste han det for denne gang mod årlig at modtage 200 rdl. fra den næste i rækken, men fastholdt sin ret til at indtræde ved næste vakance. Det samme spil gentog sig med kgl. tilladelse ved hver vakance, indtil en irriteret kabinetsordre 26. marts 1777 befalede, at der ikke måtte gøres forestilling om professortilskud til en professor, der ikke forelæste. Hans majestæt ønskede ikke at få forelagt flere kontrakter med professor Berndt.[21]

Fire teologiske professorer søgte efter en kort årrække ud til indbringende præstekald. Den ene, Chr. Studsgaard, er formentlig blevet gået. Det hedder om ham i Kancelliets forestilling: »Professor Studsgaard har på nogen tid set sig angrebet af en svaghed i senerne, som både gør ham det besværligt længe og daglig at holde offentlige talere, ja undertiden adspreder hans hukommelse«. Det havde ifølge forestillingen aldrig manglet på lyst og flid i embedet, hvortil han var blevet kaldet uden forudgående ansøgning. Derfor skulle hans afskedigelse ske på en måde, så han kunne finde al mulig lettelse. Han havde allerede ladet sig forlyde med, at han med taksigelse under visse betingelser ville modtage det ledige Budolfi kald i Aalborg. Kancelliet opfyldte alle hans betingelser.[22]

I perioden 1732-88 skete der to afskedigelser uden forudgående ansøgning. Det ene tilfælde var begrundet i professorens politiske virksomhed og skete helt uden om Universitetet. Det var prof. med. Chr. Johan Berger, som p.g.a. sin rådgivende virksomhed for Struensee blev revet med i dennes fald i 1772. Berger var allerede i 1761 blevet ansat som 3. prof. med. Det var et

20. RA.KU. Kons. Indk. skrivelser 18.7.1737. Detharding var blevet kaldet fra Univ. i Rostock i 1732.

21. DK Sj. tegn. nr. 15, 9.1.1750. DK Sj. Reg. nr. 452, 27.8.1762. DK Sj. tegn. nr. 241, 21.4.1764. DK Sj. tegn. nr. 197, 7.4.1769 og nr. 132, 29.2.1776. Oversekretærens brevbog 28.2.1769 og 16.4.1777.

22. DK 1. dept. åbne breve nr. 52, 4.2.1773.

ekstraordinært professorat i fødselsvidenskab lønnet af kongens kasse. På to ansøgninger om overtagelse af hans professorat erklærede det medicinske fakultet i 1722: »Da vi ikke vide, om hans kgl. majestæt anser vores forrige collegæ plads for vacant, så kunne vi ikke andet end conditionaliter i denne sag give vores betænkning, og ville ikke at vores erklæring skulle i mindste måde komme ham til fornærmelse, da han i sit læreembede har i adskillige år gjort Universitetet de vigtigste tjenester og opfyldt alle de ham påliggende pligter«. En ganske modig udtalelse syv måneder efter Struensees henrettelse.[23]

Den næste afskedigelses sag var ikke begrundet i politiske anliggender, men personens faglige uduelighed. Det drejede sig ganske vist ikke om en ordinær professor, men en designeret professor, der altid plejede at rykke ind i forgængerens embede. Mag. P. Horrebov blev i 1763 udnævnt til professor designatus i matematik og astronomi, mens hans broder Chr. Horrebov beklædte det ordinære professorat. Da denne døde i 1776, forventede alle, ikke mindst han selv, at han rykkede ind i professoratet. Professoratets indtægter skulle efter anciennitet blandt de designerede professorer tilfalde professor Berndt i Herlufsholm. Da man forventede, at denne som sædvanlig ville give afkald på professoratet, stod P. Horrebov for tur både til faget og indtægterne. Han annoncerede endog i pressen, at han nu overtog professoratet. Men 19. oktober forelagde Kancelliet en række spørgsmål til udtalelse i Konsistorium vedr. P. Horrebovs faglige dygtighed. Sammen med en ansøgning fra overlandmåler Bugge om professoratet i astronomi og matematik. Det var ganske tydeligt, hvilken retning vinden blæste. Konsistorium behandlede også sagen med største alvor. Det mente, Horrebovs professorkompetence måtte bedømmes efter hans publicerede skrifter, hans behændighed til astronomiske observationer og hans evne til at foredrage sin videnskab for studenterne. Kriterierne var viden, praktisk kunnen og pædagogiske evner.

Denne undersøgelse blev overdraget professoren i eksperimental fysik C. G. Kratzenstein fra det medicinske fakultet og den anden professor i matematik Chr. Hee fra det filosofiske. Horrebovs skriftlige arbejder var, efter Kratzensteins opfattelse, ganske vist solide, men 50 år efter udviklingen i Europa. Kommissionen aflagde efter aftale med Horrebov besøg på astronomitårnet og så, hvilken elendig forfatning instrumenterne befandt sig i. Rektor havde

23. DK 1. dept. åbne breve nr. 72. 18.2.1773. I øvrigt blev Berger allerede i 1774 ansat som professor ved Univ. i Kiel, der nu hørte under den danske konge. *Politikens Danmarkshistorie* bd. 9, s. 454 ff. Jul. Petersen: *Om lægen Christian Johann Berger*, HT 6. rk. 3. bd. 2. hf. s. 339 og E. Ingerslev: *Et brev fra lægen Christian Johann Berger*. HT 8. rk. 2. bd. 1 + 2 hf. s. 73 ff. De tidligere fagkolleger har ikke udvist den mangel på sympati, som E. Ingerslev antager.

foreslået, at kommissionen skulle overvære et af hans kollegier for at høre, om det var ham eller studenterne, der var skyld i de ufordelagtige rygter om studenteruro i hans timer. Det ønskede Horrebov ikke, ligesom han heller ikke ville holde et mindre foredrag i Konsistorium. Derfor måtte Konsistorium i sin beretning om hans pædagogiske vanskeligheder nøjes med at henvise til de ufordelagtige rygter, som man mente var opstået, fordi udtalen faldt ham besværlig og usikker. Da Hee og Kratzenstein ikke var enige om bedømmelsen af ham, indsendte Kratzenstein en særberetning ved siden af Konsistoriums udtalelse.

I Konsistorium indså man, at Horrebov ikke stod til at redde. Man forsøgte alligevel at få det bedste ud af situationen ved at foreslå, at Bugge overtog Observatoriet og blev ekstraordinær professor, mens Horrebov fik det ordinære professorat. Hvis det ikke fandt bifald i Kancelliet, måtte Horrebov forflyttes til et embede uden for Universitetet og Bugge overtage hans embede, men som designatus sidst i rækken af designerede professorer. I øvrigt bemærkede Konsistorium, at Horrebovs designation i sin tid ikke havde været forelagt Universitetet til udtalelse. Kancelliet indstillede Konsistoriums alternative forslag og foreslog som et plaster på såret, at Horrebov skulle tildeles karakteren af virkelig justitsråd. Statsrådet skar igennem og besluttede, at Bugge skulle tiltræde både C. Horrebovs fag og indtægter, da de øvrige designati ikke blev dårligere stillet ved udnævnelsen af Bugge i stedet for Horrebov. Bugges efterfølger som overlandmåler skulle betale halvdelen af sin løn på 600 rdl. til den næste designatus på Universitetet, indtil denne tiltrådte fuld løn. Ærestitlen til P. Horrebov var ganske bortfaldet, ligesom hans fremtidige embede kun var formuleret som en løfteparagraf. Iøvrigt blev det efter Kratzensteins forslag fastsat, at overleveringen af Observatoriet skulle finde sted ved en skriftlig afleveringsforretning, som Bugge senere skulle stå til ansvar for.[24]

Der havde været optræk til en lignende sag mod prof. teol. P. Holm i 1774. Han havde gennem mange år utallige gange lagt sig ud med sine kollegaer, til sidst i 1771 endog ført processer ved Hof- og Stadsretten mod professor Kratzenstein. Fakultets erklæringer blev stærkt forsinkede, fordi han ikke ville lade de andre professorer tage del heri. Det slog hovedet på sømmet, at han i 1774 tøvede med at tage stilling til sine tre teologiske professorkollegaers doktorpromotion. Ved at nægte at udføre handlingen ville han som eneste doktor i fakultetet kunne forhindre, at de fik doktorgraden. Det affødte en

24. DK Sj. Reg. nr. 69, 30.1.1777. RA.KU. Circ. 20.10.1776 og kopibog nr. 314, 26.11.1776. Acta 20.11.1776 s.443. Iøvrigt er det eneste gang, jeg har observeret, at professorer p.g.a. svogerskab har frabedt sig at deltage i forhandlingerne. Der var ikke noget at gøre.

meget skarp kancelliskrivelse, der beordrede ham til at afgive endelig erklæring inden 24 timer, da kongen i modsat fald selv ville overdrage biskop Eiler Hagerup eller en anden doktor theol. at foretage doktorhandlingen i anledningen af prinsens formæling.

P. Holm indsendte selvfølgelig et forsvarsskrift, men opnåede kun at få en kancelliskrivelse med en række ubehagelige spørgsmål om sin undervisning og skriftlige arbejder, der ganske lignede starten til en tjenestemandssag. Denne skrivelse var ifølge Luxdorph kommet direkte fra arveprinsen, og fik af Luxdorph prædikatet »temmelig hård« i hans dagbog den 20. september. Holm svarede herpå, og dermed lod man sagen bero p.g.a. Holms alder. Formodentlig ønskede man på højeste sted blot at give ham en eftertrykkelig advarsel. Episoden fandt sted i den patronløse tid, hvor der ikke var noget mellemled mellem Universitetet og Kancelliet, der eventuelt kunne have grebet ind på et tidligere tidspunkt. Men professorerne Balle, Ancher og Janson blev alle promoverede den 1. november 1774 af biskop, dr. theol. Eiler Hagerup, der havde fået kgl. udnævnelse som professor ved Københavns Universitet den 5. oktober til dette ene formål. Luxdorph noterede i sin dagbog den 1. november, at Hagerup opførte sig på værdigste måde ved doktorpromotionen.[25]

Embedsforpligtelser

Professorernes undervisningspligt bestod ifølge fundatsen af 1732 kun af to ugentlige forelæsninger og et eksaminatorium. Desuden var det tilladt at holde private kollegier mod betaling, men gratis for ubemidlede studerende. Derimod påbød fundatsen hver professor at holde en årlig disputats. Det årlige lektionskatalog, der meddelte tid og emne for professorernes undervisning, skulle forud godkendes af universitetspatronen, hvilket også fandt sted i praksis.

Rektors to årlige indberetninger om de annoncerede forelæsningers afholdelse blev derimod ikke afgivet. Først den 28. december 1754 anmodede patronen J.L. Holstein om en årlig indberetning om Universitetets tilstand ikke med henvisning til fundatsen, men fordi »det havde behaget hans majestæt at spørge herom«. De punkter, professorerne skulle redegøre for, var

25. DK. Sj. tegn. nr. 706, 5.10.1774. Oversekretærens brevbog nr. 669, 14.5.1774. nr. 1266, 16.9.1774. nr. 1297, 21.9.1774 med indlæg. RA.KU. Kons. Circ. 15.5.1774. Indk. sager 1771-79, 5.4. 1774. KB. Kall Saml. nr. 146 fol. E. Nystrøm anf. v. II 16.9., 20.9., 5.10., 26.10., 1.11.1774, s. 19 og 22.

LECTIONES PUBLICÆ
PROFESSORUM IN REG. UNIVERSIT. HAVNIENSI
A CALEND. SEPTEMBRIS ANNO MDCCXLIII. AD CALEND. AUGUST. AN. MDCCXLIV.
RECTORE
GEORGIO DETHARDINGIO.

HORA IIX.

IOH. PETR. ANCHERSEN, J. U. D. Philoſ. & Eloqv. P. P. *Faſtorum* opus Ovidianum, locupletem *Antiqvitatum Romanarum* penum, publice recognoſcere & enarrare, Scholis vero privatis *Hiſtoriam Romanam* ipſis Autorum veterum verbis docere. ſiqve freqvens & adjutans nobiliſim. Dn. Auditorum acceſſerit ſtudium. *Juris Publici & Feudalis antiqviſſimi*, ut in *Obſervationibus de Soldurüs* interlucent, primas lineas ducere, ut & Menſem Octobr. D. B. E. F. Diſputationi anniverſariæ conſtituit.

HORA IX.

PETRUS HOLMIUS, SS. Theolog. & Phil. Prof. P. Theologiam Dogmaticam explicare perget. Menſe Decembri V. D. diſputabit.

JOACHIMUS FRIDERICUS RAMUS, Philoſ. & Mathem. P. P. Fontes Matheſeos puræ Novitiis Academiæ aperiet; Matheſeos vero Candidatis, ulterius ad Mathematicæ & Naturalis Philoſophiæ adyta penetrare cupientibus, promptam inprimis operam lubentiſime pollicetur. Diſputationem (ſi Deo & Regi placuerit) habebit menſe Junio.

JOH. CHRISTIAN. KALL, LL. OO. PP. Propheras minores explicare aggredietur; privatas lectiones alio tempore ſignificabit. Diſputabit menſe Februario.

HORA XI.

MARCVS WÖLDIKE, SS. Theol. D. & Prof. P. Hiſtoriam Eccleſiaſticam V. T. exponet. Diſputabit menſe Julio.

GEORGIUS DETHARDING, Med. D. & Prof. Publ. Qvæ ad Medicinæ dogmata capienda & ad ſcientiam naturalem ſibi comparandam facere poterunt, publice & privatim Auditoribus iſthæc ſitientibus inſtillare porro ſedulus erit. Ad Diſputationem annuam habendam menſem April. D. V. deſtinavit.

M. CASPARUS FRIDER. MUNTHE, Senioris Academiæ Vicarius, ſelecta N. T. Vocabula rariora magisqve emphatica, item loca difficiliora, inprimis qva phraſeologiam & conſtructionem, expouet, initium a Matthæo facturus. Die autem Jovis Chreſtomathiam Græcam Geſneri brevi commentatione enucleabit, & qvalibet data occaſione, qvomodo ad ſacros uſus accommodari qveant omnia, monſtrabit, diſputaturus menſe Januario.

HORA II.

JEREMIAS FRIDERICUS REUSS, SS. Theol. D. & P. P. O. indolem Sermonis Chriſti & Apoſtolorum rectamqve eum *interpretandi* rationem pro ea, qvam DEUS impertiretur, Gratia exponet. Die jovis autem de Philoſophiæ recentioris habitu ad Theologiam diſſeret. Diſputabit V. D. menſe Aprili.

CHRISTIANUS THESTRUP, Primus Ordinarius Juris & Philoſ. P. P. Baumeiſteri Philoſophiam Definitivam explicabit, Hora ſeqvente Logicam & Ontologiam docebit, & ad praxin in Jure per exempla, ubi è re fuerit, ſingula applicare allaboret. Menſe Februario V. D. diſputabit.

CHRISTIANUS LUDOVICUS SCHEIDIUS, J. V. D. & P. P. Eam partem Philoſophiæ Practicæ, quam *Ethicam* dicimus, illuſtraturus, theſes breuiſſimas ſuis in hoc ſtudio commilitonibus calamo excipiendas dabit, ac vbiuis iuſtos virturis internae ac iuris cogentis externi limites, & curatum in reliquis, quas practicas vocamus, ſcientiis finium regundorum iudicium inculcabit. Caeterum priuato Collegio iuris publici Romano Germanici doctrinam ex genuinis ſuis fontibus, Legibus publicis ſcilicet & hiſtoria imperii, exponet. Diſputabit V. D. Menſe Nouembri.

JOH. PETR. ANCHERSEN, Bibliothecarii muneri ſibi impoſito ſatisfacturus, diebus Mercurii & Saturni, Lectiones in Bibliotheca publicas, ex præſcripto Fundationis Regiæ, obibit.

HORA III.

SEVERINUS BLOCH, SS. Theol. P. P. Confeſſionem Auguſtanam explicabit. Menſe Septembri diſputabit.

BALTHASAR JOH. de BUCHWALD, Med. D. & P. P. per hyemem data occaſione Anatomiam, per æſtatem vero vegetabilium indigenarum vires docere continuabit. Volupe ipſi qvoqve erit deſiderantibus ſimplicium ex triplici regno deſumtorum virtutes & doſes enodare. Diſputabit in Majo.

BERNHARDUS MÖLLMANN, J. U. D. & Antiqvitatum Patriæ P. P. Hiſtoriam Univerſalem publice, Scholis vero privatis Danicam genuinis Antiqvitatum Patriarum præſidiis inſtructam, Geographiam Obſervationibus ſelectioribus illuſtratam, & Differentias Juris Romani, Germanici atqve Patrii ex domeſticis, undiqve principiis erutas commoda Auditoribus methodo ediſſeret, menſe Martio diſputaturus.

HORA IV.

PETRUS KOFODIUS ANCHER, J. U. D. & P. P. Librum ſecundum Codicis Chriſtianei, qvi rem eccleſiaſticam perſeqvitur in lectionibus publicis interpretando explanabit; in collegiis privatis jus civile patrium æqve ac Romano Germanicum commentabitur, principia Juris Civilis univerſalis tradet ſingulisve hebdomadis, theſibus juridicis in conflictu diſputatorio ventilandis horam impendet. Diſputabit menſe Martio.

PETRUS HORREBOVIUS, Mathem. Superior. Prof. P. Elementa ſua Matheſeos enodabit; Menſe vero Majo diſputabit.

HENRICUS STAMPE, J. U. & Phil. D. & Prof. P. Lectionibus Publicis explicabit Philoſophiam Practicam. Lectiones Privatas in Struvii Jurisprudentiam, Jus Civile Danicum, &c. incepras continuabit & novas, volente Deo, in Jus Naturæ & Jus Feudale aperiet.

HAVNIÆ, Ex Typographéo Regiæ Majeſtatis & Univerſitatis Joh. G. Höpfneri.

Fig. 84. Lektionskatalogerne fyldte ikke så meget i det 18. århundrede som i dag. På dette ene blad kunne alle professorernes offentlige forelæsninger og øvelser sagtens stå. De private blev annonceret i aviserne. Dette lektionskatalog er fra 1743-1744.

deres offentlige forelæsninger, private kollegier, emnet for deres disputatser og de skrifter, de havde udgivet i årets løb. Det afspejlede en bredere opfattelse af professoraternes embedsindhold end fundatsen 1732. Professorerne forventedes nu at have en videnskabelig produktion ved siden af undervisningen. Nøjagtig samtidig, 30.12.1754, fik Universitetet i Halle samme påbud og

tilsyneladende efter samme skema for skrifter, kollegier og disputatser. Allerede året før var der krævet indberetning om forelæsningerne. Der er ikke i det danske materiale konstateret nogen henvisning til de preussiske forhold, men J. L. Holstein havde som tidligere omtalt mange kontakter til nordtyske universitetskredse. Efter udnævnelsen af E. Pontoppidan som prokansler i 1755 overtog denne de årlige indberetninger, som udformedes efter samme retningslinier som i 1754. Efter hans død overtog Universitetets rektor funktionen, men efter 1771 er der ikke konstateret flere indberetninger. Formodentlig har man i den patronløse tid også slappet af på dette punkt.[26]

Alle professorer holdt de pligtige offentlige forelæsninger, med mindre de havde særlig tilladelse til at stille en vikar i stedet. Pontoppidan gjorde i 1761 opmærksom på, at indbefattet de sædvanlige ferier var den lovpligtige undervisningstid kun 80 timer årligt. Flere professorer havde langt flere timer end de lovpligtige. Det var undtagelsen, hvis en professor ikke samtidig holdt et eller flere private kollegier. Desuden havde enkelte professorer helt privat undervisning enten for studerende, der boede hos dem eller især de juridiske professorer for unge adelige, der modtog særlig undervisning, der ikke nødvendigvis tog sigte på eksamen. Som en flittig professor kan fremhæves J. P. Anchersen i det filosofiske fakultet, der 1753-54 fra kl. 8-9 de tre dage om ugen læste over Horats skrifter, fra kl. 9-10 dikterede på latin og forklarede de romerske antiqviteter i private kollegier, onsdag og lørdag fra kl. 2-3 underviste i bibliotekskundskab på biblioteket, mandag fra kl. 3-4 holdt privat kollegium: Om anstændige sæder, og de øvrige læsedage: Om hvad en retskaffen hovmester bør vide. Desuden havde han privat undervisning for grev Schach den yngre fra kl. 4–6. Derimod anførte prof. med. Buchwald kun de offentlige forelæsninger: »Har læst over chirurgiam Medicam, tracterer nu physiologiam og anatomiam, når lejlighed gives. Om sommeren explicerer jeg herbarum indigenarum«. Derimod holdt han ingen private kollegier p.g.a. manglende tilhørere, men gav de få medicinske studenter fornøden undervisning til at begynde studiet.

26. Der er bevaret flg. indberetninger:
1753-54 i RA.KU. Kons. Indk. skrivelser 20.1.1755. 1756-57 i DK Oversekretærens brevbog nr. 311, 22.9.1757.
1758-59 i DK D 149 a Esmarkske arkivaflev.; trykt i L. Engelstoft: Univ. og skoleanaler 1813 s. 11.
1759-60 i DK D 149 a Esmarkske arkivaflev, trykt i L. Engelstoft: Univ. og skoleanaler 1811, I, s. 193ff.
1760-61 i DK D 149 a Esmarkske arkivaflev. trykt i L. Engelstoft anf. v. 1813, s. 161ff.
1767-68 i RA.KU. Kons. Indk. skrivelser 16.9.1768.
1770-71 i RA.KU. Kons. Circ. 17.7.1771. Conrad Bornhak anf. v. s. 132ff.

Mange af de ekstraordinære professorer påtog sig en stor undervisningsbyrde, fordi de med deres ringe løn havde behov for de indtægter, de private kollegier kunne afkaste. Dermed lignede deres situation de tyske professorer, der var dårligt lønnede og derfor ofte havde 5-7 timers undervisning daglig. De ydre lokalemæssige forhold var ikke gunstige for professorernes flid, idet der var mangel på opvarmede auditorier. Der fandtes kun to auditorier, men de var, som Pontoppidan indberettede, umulige at opvarme. Det øverste – teologernes – var samtidig meget koldt og blæsende. Konsistoriets mødesal havde en kakkelovn og blev også benyttet som auditorium, men det var ikke tilstrækkeligt. Derfor holdt mange professorer deres offentlige forelæsninger hjemme, mens andre sagde, de gjorde det, bemærkede Pontoppidan syrligt i sin indberetning 1761.

Fundatsen omtalte ikke forelæsningssproget. Det var en selvfølge, at det var latin. Det latinske sprog og manglen på lærebøger var baggrunden for, at det var nødvendigt i fundatsen at forbyde professorerne at diktere for meget. En forelæsningsrække måtte kun strække sig over et år. Det sidste påbud lykkedes det ikke at få håndhævet. F.eks. opgav professor P. Holm selv i 1754, at han efter 3 års forløb nu havde afsluttet gennemgangen af Johannesevangeliet. Dette punkt blev fremhævet af Pontoppidan i den kritik, han i 1761 lod følge indberetningerne. Studenterne havde klaget over, at der ikke i alle fakulteter holdtes så korte collegia, at de kunne afsluttes inden for et år som i Tyskland. Men også ved de preussiske universiteter måtte de offentlige myndigheder gribe ind for at hindre, at forelæsningerne fortsatte gennem flere semestre.

De årlige disputatser blev ikke holdt af alle professorer. Af de bevarede indberetninger fremgår det, at der i året 1758/59 blev afholdt 8, hvorimod der de to følgende år kun kunne indberettes om 4 og 5. Fundatsen havde påbudt, at professorerne skulle betale 20 rdl. i bøde, hvis de ikke overholdt deres disputatsforpligtelser. Bøden skulle tilbageholdes af kvæstoren i professorernes andel af Universitetets overskud. Men det skete ikke, for som Pontoppidan skrev i 1761, »kvæstor, som [er] en from og føjelig mand, vil ikke være den onde, som man kalder det, når en embedsmand gør sin pligt uden persons anseelse«. På Pontoppidans forslag blev det tilladt professorerne i stedet for den årlige disputats at fremlægge en trykt afhandling. Da fik publikum da nogen erstatning, ja måske nogen langt bedre nytte af den slags arbejde, argumenterede Pontoppidan.[27] Det svarede bedre til det nye og mere udadvendte videnskabsbegreb, som trængte igennem i det 18. århundrede.

Det var ikke alle professorer, der delte denne opfattelse. Da den teologiske professor P. Holm som tidligere omtalt i 1774 var faldet i unåde på højeste

27. DK Sj. tegn. nr. 470, 18.9.1761.

sted p.g.a. sin vægring ved at foretage en doktorpromotion, lød et af de spørgsmål, han på arveprinsens foranledning skulle besvare: Ved hvilke skrifter har han æret akademiet, opbygget den danske kirke og forsvaret de hellige i de sidste tider så hårdt angrebne sandheder? Holm henviste til, at fundatsen kun påbød offentlige forelæsninger. Skriftlig virksomhed var også efter Holms opfattelse nyttig, men kunne ikke kræves af professorerne. Hvad den gode Holm glemte, var, at han heller ikke opfyldte disputatsforpligtelsen. Han henviste derimod til det store administrative arbejde, han udførte i Konsistorium og fakultetet.[28]

Holm havde ret, for så vidt som en professor med hans stærke interesse for Universitetets administration kunne bruge en væsentlig del af sin tid hertil. Det var ikke de månedlige Konsistoriemøder, der tog tiden, men derimod den skriftlige votering. Konsistoriums arkiv er i denne periode karakteriseret ved Holms lange betænkninger. Han besad unægtelig en vældig erfaring fra sin lange funktionsperiode, men hans betænkninger var vidtløftige i ordets moderne betydning.

Som tidligere omtalt tog ikke alle professorer deres administrative forpligtelser lige tungt. Men den økonomiske administration af professorernes fæstegårde var i deres egen interesse og tidskrævende, selvom Universitetets tre fogder udførte det umiddelbare tilsyn med bønderne. Derudover administrerede de ordinære professorer en landsbykirke og en række stipendier. Indtil 1771 udøvede de i Konsistorium domsmyndighed i første instans over alle akademiske borgere, ligesom de sammen med den sjællandske stiftamtmand udgjorde Tamperretten, der havde domsmyndighed i ægteskabssager i Roskilde stift. Som Hans Gram i 1733 skrev til konferentsråd Niels Slange som undskyldning for, at han ikke fik tid til at besøge ham: »I går eftermiddags måtte jeg uforbigængeligen hen til hans excellense hr. geheimeråd Rosenkrantz – patronen – og kom ej derfra før ud på aftenen. I dag kan jeg ikke se Deres velbyrdighed p.g.a. den ubehagelige Tamperret, som jeg nu i dag må udholde udi og måske ligeledes i morgen... Fredag formiddag skal jeg holde distributionem Stipendii in collegio Medico...«.[29]

Professorerne var travlt optaget. Hertil kom de forpligtelser, de havde som fakultetsmedlemmer med eksamen, doktorpromotioner, censur af bøger, studieproblemer, og for det juridiske fakultets vedkommende enkelte betænkninger over særlige forhold. De juridiske betænkninger spillede dog ikke samme rolle i Danmark som i Preussen. Derimod havde censuren af bøger,

28. DK Oversekretærens brevbog nr. 1297, 21.9.1774. KB Kall Saml. nr. 146 fol. Jvf. afsnit om professorernes afskedigelse.
29. H. Gram: anf. v. s. 33, 16.12.1733.

der ønskedes publiceret, et betydeligt omfang i de teologiske og filosofiske fakulteter. Det teologiske fakultet havde i 1756/57 censureret 22 bøger, hvoraf to var blevet afvist. Proceduren var, at bøgerne blev indsendt til fakultetets dekan, som derefter fordelte dem mellem professorerne.[30]

Professorernes løn

Aflønningen af de 15 ordinære professorer skete ikke i form af et fast beløb. Den bestod for de 14 professorer af indtægten fra corpus, de fæstegårde der var tillagt hvert professorat, konge- og kirketiende og overskuddet på Universitetets regnskab, kaldet distributs. Universitetets fæstegårde var vurderet til 3.298 tdr. hartkorn. De var ikke fordelt lige mellem professorerne, idet professorerne i de øverste fakulteter havde et større corpus end professorerne i det filosofiske fakultet, selv om disse i 1732 havde fået tildelt 51 tdr. hartkorn hver fra de tre ophævede professorater. De teologiske professorater havde mellem 354 tdr. og 398 tdr. hver. Ved ledighed rykkede de teologiske professorer op i det ledige professorat med større hartkorn. Undtagelsen herfra var Sjællands biskop, der sad inde med indtægterne af det 3. teologiske professorat uden undervisnings- eller administrative pligter. I det juridiske fakultet havde kun juris consultus, det ældste professorat, fæstegårde, ialt 293 tdr. hartkorn. Den nye juridiske professor fra 1732 blev i stedet for fæstegårde aflønnet med tre norske kongetiender. Først ved skrivelse af 23. august 1780 blev det tilladt at optere lønninger i det juridiske fakultet efter anciennitet, således at den ældste fik de norske kongetiender. De to medicinske professorer havde henholdsvis 241 og 307 tdr. hartkorn, som opteredes ved ledighed i fakultetet. Det filosofiske fakultet havde 6 corpora mellem 224 og 202 tdr. hartkorn, som ikke var knyttet til et fast professorat, men opteredes efter anciennitet, mens det tilhørende fag ikke opteredes. Den syvende professor, der samtidig var sekretær i Konsistorium havde corpus metaphysicum, som kun afkastede 250 rdl. årligt.[31] Professorerne modtog indtægten af fæstegårdene fra Universitetsfogderne. Regnskabet var udelukkende et anliggende mellem den enkelte professor og disse. Derfor findes der intet herom i Universitetets arkiv. Indtægten af hele Universitetsgodset for 1785-86 er i afsnittet om økonomi anslået til 10.897 rdl. Fordelt lige mellem de 14 professorer ville det give en årlig indtægt på 778 rdl.

30. DK Sj. tegn. nr. 578, 10.10.1738.
31. RA.Ku. Kns. Circ. 16.9.1771. Indkomne sager 28.10.1769.

De 25 konge- og 13 kirketiender var ikke af samme størrelse. De blev opteret efter anciennitet i Konsistorium, uafhængig af tilknytningen til fakulteter. Professorerne administrerede selv tienderne, som normalt blev bortforpagtet. Af kongetienderne skulle afleveres en kanon til Universitetet normalt en trediedel, mens kanon af kirketienderne indgik i kirkernes regnskab. Resten, lucrum, beholdt professorerne selv. Kongetiendens lucrum kan i 1786 anslås til 3.492 rdl., som skulle fordeles mellem 14 professorer, men ikke ligeligt.

Distributsen, overskuddet på regnskabet, blev fordelt lige mellem de 14 professorer. Konsistoriums sekretær tog ikke del heri. Det er den eneste indtægtskilde, hvor det er muligt at fastslå afkastningen (se bilag 3). Den varierede mellem 453 rdl. i 1733-34 og 600 rdl. i 1783-84, men i gennemsnit var den 518 rdl. årligt for hver professor.

Desuden havde 12 professorer embedsbolig i 11 professorgårde. De var alle brændt i Københavns brand 1728. De 5 var blevet genopført i 1734, mens de sidste 6 først stod færdige i 1760. De opteredes efter anciennitet ved Universitetet. Ved 1732 fundatsen blev vedligeholdelse i modsætning til tidligere pålagt professorerne selv.[32]

Professorerne havde pligt til at holde gratis offentlige forelæsninger, men det var tilladt at kræve betaling for private kollegier af de studenter, der var i stand til at betale. En undtagelse fra denne regel var professoren i hebraisk, som fundatsen pålagde at afholde hebraiske kollegier for de nyankomne studenter, men mod betaling. Professorerne fastholdt principielt, at denne indtægtskilde i modsætning til forholdet ved de tyske universiteter ingen betydning havde. De danske studenter var gennemgående for fattige til at betale de private kollegier. Ved de tyske Universiteter var professorerne henvist til at skaffe en del af deres løn ved disse kollegier og havde derfor som omtalt en undervisningsbyrde på 5-7 timer daglig for at supplere deres lave faste løn. Ved Københavns Universitet er det også påfaldende, at det er de yngste professorer, der endnu ikke havde opnået ordinær professorgage, der tegnede sig for de fleste undervisningstimer. Da professorerne ikke aflagde regnskab for indtægten af kollegierne, er det ikke muligt at vurdere størrelsen. Professoren i hebraisk I.C. Kall opgav i den interne debat i Konsistorium i 1768, at han selv tjente 200 rdl. årligt ved sine kollegier, men indrømmede, at det ikke gjaldt alle professorer. 1787 fremførte N.D. Riegels i sin kritik af de oplysninger, prokansler Janson havde offentliggjort om Universitetet og

32. Robert Egevang: Professorgårdene i latinerkvarteret, 1975, s. 18ff, s. 28 og 28. Matzen anf. v. II s. 28ff.

professorernes økonomi, at de filosofiske professorer i gennemsnit tjente 140 rdl. årligt på disse privat-kollegier.[33]

Det er ikke muligt at fastslå den nøjagtige størrelse af den enkelte professorgage. I 1770 skulle professorerne selv angive deres samlede indtægt som grundlag for opkrævning af ekstraskatten. Listen så således ud:

1. teologiske professor:	1.200-1.300 rdl.
2. teologiske professor:	1.000 rdl.
4. teologiske professor:	800 rdl.
Professor juris consultus:	1.200 rdl.
Professor juris naturæ et gentium:	1.300-1.400 rdl.
1. medicinske professor:	1.150 rdl.
2. medicinske professorer:	800 rdl.
De syv filosofiske professorer:	1.200 rdl.
	1.200 rdl.
	1.100 rdl.
	850 rdl.
	800 rdl.
	750 rdl.
	700 rdl.

Da formålet med selvangivelsen var skatteudskrivning, skal tallene opfattes som minimumsbeløb.

Ganske vist havde Kratzenstein ved samme anledning i 1768 advaret imod at opgive for lave tal, da han frygtede, at angivelserne skulle danne grundlag for en senere indtægtskonvertering. Men han havde stået alene med sin advarsel.[34] Denne omlægning kom som omtalt efter 1796, hvor professorernes grundløn uden anciennitets- eller kvalifikationstillæg blev fastsat til 800 rdl. Dette kan sammenholdes med, at prokansler H. F. Janson ti år tidligere i en piece om de økonomiske forhold ved Universitetet havde oplyst, at de ældste professorer havde en årlig indtægt på 1.500 rdl., andre 1.200 rdl., de yngste 900 rdl., mens sekretæren tjente 1.000 rdl.[35]

De københavnske professorer var lønnet langt bedre end deres nordtyske

33. RA.KU. fundatz § 17. RA.KU. Kons. Acta 16.7.1768. N. D. Riegels anf. v. s. 5. I fundatsen 1788 blev der indsat maximum pris for deltagelse i et halvt års kollegium: 4 rdl. for et almindeligt og 5 rdl. for et kemisk eller fysik, stadig med mulighed for fritagelse for mindrebemidlede studenter.

34. RA.KU. Kons. kopibog nr. 32, 8.12.1770, nr. 33, 27.12.1770. Acta 16.7.1768.

35. H. F. Janson: *Beskrivelse over Kbhn.s Univ.s midler og indkomster*, 1787 s. 44. L. Engelstoft: *Universitetets og Skoleanaler 1810* II s. 60.

kollegaer. Ved Universitetet i Halle havde en enkelt professor 1.200 rdl., ellers lå den faste gage på 500 rdl. Ved Frankfurt an der Oder var den højeste løn 500, mens professorerne i det filosofiske fakultet måtte nøjes med 175-100 rdl. De tyske Universiteter gennemlevede i sidste del af det 18. århundrede en nedgangsperiode. En af årsagerne hertil var de dårlige økonomiske forhold for professorerne i de filosofiske fakulteter. Det medførte, at de enten måtte tjene penge ved andet arbejdet uden for Universitetet eller stræbe efter et professorat i de højere fakulteter. Begge dele var til skade for de filosofiske fag, som netop i slutningen af århundredet begyndte at ekspandere. Herhjemme havde Universitetsfundatsen 1732 som omtalt indført en betydelig forbedring af de filosofiske professorers økonomiske forhold og dermed standset det almindelige fagskifte. Begge dele var grundlag for en faglig forbedring af de filosofiske fag. Men det lykkedes dog ikke herved helt at undgå en nedgang i studentertallet i sidste trediedel af århundredet.[36]

De overtallige professorers løn

Fundatsen af 1732 havde normeret 15 professorer med fast løn. Da man stadig ansatte designerede eller ekstraordinære professorer, opstod der et lønproblem. I Preussen skete der en tilsvarende udvidelse af det statutmæssige antal professorer. Det medførte der en forringelse af lønnen også for de ordinære professorer, idet lønnen gerne ved embedsledighed blev delt mellem flere professorer. Ved Københavns Universitet opretholdt man lønniveauet for de ordinære professorer. Da problemet første gang blev aktuelt efter udnævnelsen af to ekstra professorer i 1741, var det en af de tyske professorer, J.F. Reus, der i Konsistorium foreslog en indtægtsdeling. Det blev bestemt afvist af de øvrige professorer. Men problemet blev i 1741 alligevel undtagelsesvist løst ved en kgl. resolution, der pålagde professor Kofod Ancher, der fik det ordinære professorat, at afgive 200 rdl. til hver af professorerne Stampe og Mølmann, indtil de ved dødsfald blandt de ældre professorer kunne opnå ordinær løn. Også i 1773 måtte Lorentz Ancher som 4. prof. teol. afstå 300 rdl. årligt til den ekstraordinære professor Herman Treschou.[37] Men hovedreglen var, at de overtallige professorer blev lønnet af andre statsmidler uden om Universitetets fond. I 1785 blev 8 professorer

36. Conrad Bornhak anf. v. s. 113. R. Steven Turner: *University Reformers and Professorial Scholarship in Germany 1760-1806* i The University in Society, II Princeton 1974 s. 499 ff.
37. RA.KU. Kons. Circ. og andre dok. 31.7.1741. DK 1. dept. åbne breve nr. 52 og 53, 4.2. 1773. Conrad Bornhak anf. v. s. 114.

lønnet af den kgl. kasse og to professorer af Fondet ad usus Publicos – den statslige Videnskabsfond. Det var i virkeligheden en forøgelse af Universitetets budget. Det beløb sig i 1785 til 4.900 rdl.[38]

Herudover blev vikarerne for de professorer, der af forskellige grunde var fritaget for undervisning, taget blandt de overtallige professorer, der fik deres løn forøget med en vikarløn af 1-200 rdl. årligt. Desuden anvendtes det 18. århundredes så almindelige krogede lønsystem også på Universitetet. F.eks. skulle overlandmålertjenesten fra 1777 afstå halvdelen af lønnen, 300 rdl. årligt, til professoren i græsk. Begrundelsen var, at overlandmåler Morville havde fået sin stilling, fordi hans forgænger var blevet udnævnt til professor ved Universitetet og p.g.a. de ekstraordinære forhold omkring det forsømte fag astronomi havde opnået ordinær løn til skade for græsk professoren, Abr. Kall, der efter den sædvanlige praksis kunne tilkomme lønnen, men ikke faget. Morville havde fået en uventet begunstigelse, mens Kall ikke havde fået den forventede. Derfor måtte Morville yde kompensation til Kall, indtil denne opnåede ordinær løn ved Universitetet.[39]

Pensionsvæsen

Da det var normalt, at en professor forblev i embedet til sin død, fandtes der ved Universitetet som inden for andre institutioner intet pensionsvæsen i det 18. århundrede. Enken eller boet efter en professor havde ret til at oppebære alle indkomsterne et år efter embedsindehaverens død på bekostning af efterfølgeren, der i samme periode ikke oppebar løn. Det var oprindeligt tænkt som en hjælp for enken til at klare overgangstiden efter mandens død. Men efterhånden blev det betragtet som et vederlag for den periode, enhver professor havde afstået løn til forgængerens enke. Derfor havde alle også ret til nådensår, som det hed, selv om årsagen til afgangen var forflyttelse til et andet embede. Desuden var der på Universitetets konto afsat penge til 5 enkepensioner på 25 rdl. hver, som professorenker kunne søge, hvis der var ledige portioner. Det fungerede således som et legat, ikke som en rettighed, enken automatisk opnåede. Efter nådensåret måtte enken naturligvis fraflytte embedsboligen. Enkelte professorenker opnåede fribolig på Studiegården, som fru Wøldike og fru Pontoppidan.

For at sikre deres efterladte oprettede professorerne i 1767 en enkekasse,

38. RA.KU. Kons. Kopibog nr. 828 og 829, 9.11.1785. Oplysningerne blev indhentet fra Univ. til brug for Kommissionen anl. skolevæsenet og Univ.
39. Se afsnittet om afskedigelse.

som fik. kgl. konfirmation den 23. maj. Det var selvfølgelig ikke gået af uden strid i Konsistorium. Den ugifte professor Holm ville ikke være med og underskrev ikke som de andre ansøgningen til kongen, selvom rektor professor Cramer ydmygt skrev på circulariet: »Jeg kan ikke andet end ønske, at Gud vil forene alle vore hjerter med den sande kærlighed, han af os fordrer«. Det blev en pligt for alle professorer i Konsistorium at være med i enkekassen uanset deres civilstand. Betalingen var 25 rdl. årlig for gifte, men kun halvdelen for ugifte. Til gengæld skulle pensionen være 100 rdl. årligt. Der var åbnet adgang for designerede professorer, men ikke andre. Man gjorde alligevel en undtagelse i 1783 ved optagelse af professor Fumar, der var ekstraordinær professor i fransk sprog og litteratur.[40]

STUDENTER

Optagelsesbetingelser

Fundatsen af 1732 forbød immatrikulation uden den offentlige optagelsesprøve på Universitetet, eksamen artium, men der blev i 1743 foretaget visse lempelser af forbuddet (se s. 434). I hele perioden blev 92% optaget med artium, 4% med et udenlandsk testimonium, hertil regnedes slesvig-holstenere, og 4% med privat eksamen. For at blive optaget måtte ansøgerne desuden normalt have tilfredsstillende udtalelser fra rektor på den latinskole, hvor de var blevet undervist. Dette testimonium angik både elevernes opførsel og faglige niveau. Der var fortsat adgang til Universitetet for elever med privat dimission, hvad enten de forinden underkastede sig eksamination på en latinskole eller blev indstillet til eksamen artium direkte fra privatundervisningen. I perioden 1732-87 var 71% af de studenter, der blev immatrikuleret med eksamen artium, dimitteret offentligt fra en skole, mens 23% var privat dimitteret og 6% var uoplyst.

Studenterantal

I hele perioden 1732-87 blev der optaget ialt 10.751 nye studenter. Det var naturligvis udelukkende mandlige studerende, idet kvinders universitetsuddannelse var et ukendt fænomen.

40. DK Sj. Reg. nr. 316, 23.5.1767. RA.KU. Kons. Indk. sager 17.5.1767. Acta 25.10. og 11.12.1783.

Fig. 85. Fruen på Støvringgård, Christine Harboe (1682-1735) havde naturligvis aldrig frekventeret Københavns eller noget andet universitet. Den slags var kun for mænd. Men alligevel var hun meget optaget af litterære sysler. Hun korresponderede bl.a. med rektor Chr. Falster, der havde tilbudt at oversætte universitetsfundatsen til latin. Christine Harboe har da også valgt at lade sig male med en opslået bog ved hånden.
Maleri på Støvringgård.

Det årlige antal immatrikulerede svingede omkring 200 (se bilag 4). Det startede med 183 nye studenter i 1732 for at stige til det ekstraordinært høje tal 293 i 1739. Året efter var det faldet til 180. Fra 1742 lå det almindeligvis over 200 indtil midten af 1760erne, hvor de årlige optagelser viste en faldende tendens. Det laveste antal immatrikulerede nåedes i 1779 med kun 103, derefter steg det atter i 1780erne til 1732-niveauet med 170 nye studerende i 1787. Til sammenligning kan anføres tallene for de fire mest besøgte tyske universiteter i 1767: Leipzig 442, Halle 334, Jena 275 og Göttingen 259. På samme tidspunkt blev der årligt immatrikuleret ca. 200 studenter i Oxford, der netop da var inde i en nedgangsperiode. I 1767 var 184 studenter blevet immatrikuleret i København. Den samlede immatrikulation ved de tyske universiteter lå i første halvdel af det 18. århundrede årligt lidt over 4.000 studerende. Den nedadgående tendens, som startede ved Københavns Universitet i midten af 1760erne, var sat ind et ti-år tidligere ved de tyske universiteter. Ligesom nedgangslinien her fortsatte indtil begyndelsen af det

19. århundrede, hvor den årlige immatrikulation var under 3.000. Men naturligvis var der individuelle forskelle. Således mærkede det moderne Universitet i Göttingen intet til den almindelige nedgang.[1]

Disse tal oplyser kun de ny-tilkomne studenter. Det er ikke muligt at angive det samlede antal studerende ved Universitetet på et givet tidspunkt. Et beregnet tal ud fra det gennemsnitlige antal år, der medgik til eksamen vil blive helt urealistisk p.g.a. det 18. århundredes studievaner. En række studenter afsluttede ikke studierne med eksamen, men opholdt sig kun kort tid ved Universitetet. Selv kandidater med afsluttende eksamen havde ofte studeret på egen hånd i længere tid i deres hjemprovins eller havde haft erhvervsarbejde ved siden af, således at de kun opholdt sig ganske kort tid i København. Årsagen hertil var især de økonomiske forhold. Studenterne kunne ikke få stipendier, før de havde studeret mindst et halvt år ved Universitetet, i praksis først efter filosofikum.

Geografisk rekruttering

Universitetet i København var det eneste universitet i den danske konges lande: Danmark, Norge, Island, Færøerne og den kgl. del af hertugdømmerne. Alle, der ønskede en universitetsuddannelse i Danmark-Norge, måtte rejse til København. Det gav i 1769 et befolkningsunderlag for Universitetet på godt 2 millioner mennesker. Rekruteringen til Københavns Universitet fra de enkelte landsdele kan ikke optælles på grundlag af den trykte studentermatrikel, da den blot angiver, hvilken skole de immatrikulerede var dimitteret fra. Familieforbindelser, skolernes ry og særlige stipendieforhold kunne motivere, at andre latinskoler end den nærmeste blev foretrukket. Ved undersøgelse af de 213 immatrikulerede i 1750 lykkedes det i 165 tilfælde at fastslå enten hjemstedet ved immatrikulationstidspunktet eller fødestedet. Det gav følgende geografiske fordeling af studenterne i 1750:

Norge	49
Jylland (til Kongeåen)	43

1. I *Universitetets Årbog 1837-38* s. 4 ff findes det samlede antal af de årligt immatrikulerede. Ole B. Thomsen: *Embedsstudiernes Univ.*, 1975 bd. 2 s. 688 ff har de samme tal (dog med ganske små forskydninger), men talt op efter immatrikulationsgrundlag. Thomas Otto Achelis: *Die Schleswig-Holsteiner auf der Universität Göttingen 1734-1848* i Niedersächsisches Jahrbuch bd. 16, Hildesheim 1939 s. 217. Lawrence Stone: *Size and Composition of Oxford Student Body,* Appendix IV; in The University in Society, I, Princeton 1974. R. Steven Turner: anf. v. s. 497 ff.

Fyn	18
Sjælland (uden for København)	13
København	13
Slesvig	11
Lolland Falster	6
Bornholm	5
Island	3
Holsten	2
Sct. Thomas	1
Tyskland	1

Hvis disse tal sammenholdes med de enkelte landsdeles befolkningsgrundlag ved folketællingen 1769, giver det følgende resultat:

	Indbyggertal	Studentertal	‰
Øerne	427.454	55	0,129
Jylland	358.136	43	0,120
Norge	723.141	49	0,068
Slesvig	243.605	11	0,045
Island	46.201	3	0,007

Der var således nogenlunde paritet mellem studenterrekruteringen fra øerne og Jylland i forhold til befolkningsgrundlaget i de tilfælde, hvor fødestedet eller hjemstedet på immatrikulationstidspunktet var kendt. Det gjaldt derimod ikke de øvrige lande under den danske krone.[2]

Det norske kontingent af studerende ved Københavns Universitet svingede noget fra år til år. I 1743 og 1744 var det helt oppe på 54 og 58, mens det i de magre 1770'ere sank til 17 i 1777. I hele det 18. århundrede var det samlede antal af norske studenter kun 2.885 eller 15,2% af det samlede antal. Det svarede ikke til forholdet mellem Norges og Danmarks befolkningstal. De norske studenter havde samme adgang til stipendier ved Universitetet som de danske. Forklaringen på den skæve fordeling ligger formodentlig i organisationen af det højere skolevæsen i Norge. Omkring 1730 var der 8-10 latinskoler i Norge. Efter omorganiseringen ved skoleloven af 1739 var der kun 4 latinskoler i Norge, nemlig en i hver stiftsby, mens der i Danmark var 20. Det betød længere afstande for skoleeleverne i Norge, og dermed også en

2. Denne tidskrævende undersøgelse af studenterårgangen 1750 er udført på grundlag af trykt materiale af cand.phil.'erne Jette og Ole Tuxen under tilsyn af lektor Claus Bjørn. Folketællingen 1769 offentliggjort i V. A. Heinze: *Sammlungen zur Geschichte und Statswissenschaft*, I, Göttingen 1789, s. 51.

større økonomisk byrde for forældrene at holde et barn i skole. Desuden var rejsen til København også længere og mere kostbar for nordmændene end for de danske studenter.

Oprettelsen af et Universitet i Norge blev også et af de vigtigste krav i den norske nationalbevægelse. Det var fremsat allerede i 1661 af borgerstanden på det norske stændermøde. I det 18. århundrede blev det gentaget ved flere lejligheder, ikke mindst i den bølge af publikationer, der blev udløst ved censurens ophævelse i 1770. Da den norske biskop Gunnerus under Struensee skulle udarbejde forslag til en universitetsreform, var oprettelsen af et norsk universitet et led i reformen, hvoraf intet blev ført ud i livet. Først i 1811 blev der oprettet et universitet i Norge.[3]

Der var endnu færre studenter fra hertugdømmet Slesvig på Københavns Universitet. Fra 1732-43 var det højeste antal årlige immatrikulationer 7 i 1737, men enkelte år som 1734 og 1741 var der kun to slesvigske studenter, der vovede sig til København. Flertallet studerede enten ved Kiels Universitet, der hørte under Gottorp eller ved et af de tyske universiteter. Da den danske regering i 1743 greb ind over for de danske studenters studierejser til udenlandske universiteter uden forudgående studieophold ved Københavns Universitet, overvejede man at udstrække påbuddet om 2 års forudgående studietid ved Københavns Universitet til også at gælde de kgl. dele af hertugdømmerne. Forslaget havde sin oprindelse i Danske Kancelli, hvorfra det blev sendt til Tyske Kancelli, hertugdømmernes regeringskontor. Her fik det en indgående behandling, der dog afslørede et vist ukendskab til de danske universitetsforhold. Men Tyske Kancelli havde ret i at påpege de store forskelle, der var på de kirkelige og juridiske forhold i kongeriget og hertugdømmerne. I hertugdømmerne benyttede man tysk procesordning, feodalret, kanonisk ret og tysk offentlig ret, som ikke fandtes på studieplanen i København. Hvis man da ville foreslå, at studenterne kunne rejse til et tysk universitet efter udløbet af de to år, måtte man huske, at de fleste kun havde råd til at studere i to år ialt. Det ville altså kræve ansættelse af en særlig professor i de tyske juridiske fag, hvis man ville tvinge slesvig-holstenerne til København. Men da denne professor kun ville få et ringe antal studenter, ville han blive meget dårligt aflønnet, mente man i Tyske Kancelli.

Man gik altså i Tyske Kancelli ud fra, at der eksisterede samme lønningsformer ved Københavns Universitet som ved de tyske. Dernæst fremhævede assessorerne i Tyske Kancelli den dårlige indvirken, et ophold i København

3. I Univs. årbog 1837-38 er antallet af immatrikulerede norske studenter anført hvert år. Albert Olsen: *Danmark-Norge i det 18. årh.*, 1936, s. 1, 107, 134. Hans Jensen: *Dansk-norsk vekselvirkning i det 18. årh.* 1936, s. 85 ff. Ole B. Thomsen anf. v. bd. 2, s. 480 ff.

ville have på studenternes tyske sprog. De skulle dog efter endt uddannelse anvende tysk på prædikestolen og i retssalen. Endelig var der det almindelige argument mod et universitet i en residensby, at opholdet der var for dyrt, ligesom der var for mange adspredelser for de studerende. Stillet over for disse indvendinger besluttede kongen blot at gøre studieophold i København obligatorisk for studerende fra Danmark og Norge, mens det blev frivilligt for de studerende fra hertugdømmerne. Dog kundgjorde kongen i et patent af 1. april 1743, at han gerne så, at disse også studerede to år i København. Hvis de efterkom hans ønske, kunne de regne med at blive foretrukket frem for andre ved embedsbesættelser.

Da man måtte forvente, at nogle studenter fra hertugdømmerne efterkom opfordringen, var der en række praktiske problemer at løse. Forholdene i latinskolerne var forskellige i kongeriget og hertugdømmerne. Der blev ikke undervist i de samme fag, ligesom der ikke afsluttedes med nogen prøve i hertugdømmerne. Ved indskrivningen på de tyske universiteter skulle der ikke aflægges nogen form for examen artium. Ligeledes havde de tyske universiteter ingen embedseksamen, da den var lagt ud til kirken. Til løsning af disse problemer forespurgte oversekretæren i Danske Kancelli, J.L. Holstein, Universitetet, hvorledes man her mente, at skolevæsenet i hertugdømmerne kunne indrettes, så det var i bedre overensstemmelse med kongerigets forhold.

Konsistorium gik ikke ind på dette meget vanskelige spørgsmål. I stedet koncentrerede det sig om, hvilke krav der kunne stilles til slesvigske studenter, der søgte optagelse på Universitetet i København. Konsistorium delte sig i to fløje. Den ene ønskede ikke, at de studerende fra hertugdømmerne skulle slippe ind uden nogen form for eksamen. Årets rektor, teologen Marcus Wöldike, mente, at de måtte underkastes en privat eksamen af dekanen for det filosofiske fakultet i modsætning til den offentlige examen artium, de dansk-norske studenter måtte underkaste sig. Ved denne private eksamen skulle de kun forhøres om den kristne tros grundsætninger og skrive en latinsk stil. Hvis de siden ønskede at tage baccalaurgraden, måtte de underkaste sig filosofikum, som blev betragtet som en udvidelse af artium. For de professorer, der støttede rektor, var det vigtigt, at det faglige niveau ikke blev sænket. Der var også enighed om, at man ved at stille krav om attester for fødested måtte sikre sig, at dansk-norske studenter ikke søgte at omgå eksamensbestemmelserne. Den anden fløj mente ikke, man kunne afkræve studenterne for hertugdømmerne nogen form for prøve, da de tyske universiteter ikke gjorde det. »Thi på anden måde nås kongens øjemærke til Universitetets flor ikke«, skrev professor Buchwald. »Men kan man siden efter nogle års forløb bringe dem til vores love og skikke, vil tiden lære«.

Den milde fløj sejrede i svaret til J. L. Holstein. Desuden foreslog man, at det blev bekendtgjort i et særligt reskript til hertugdømmerne, hvori der også blev gjort opmærksom på den særlige privat-præceptorordning. Studenterne valgte selv en af de filosofiske professorer til at have et vist opsyn med deres færden. Denne ordning var på ingen måde så effektiv, som det blev fremstillet, men den skulle fremhæves for at berolige de slesvigsk-holstenske forældre, så de vovede at sende deres sønner til den farlige residensstad. Der blev også udsendt et kgl. patent til hertugdømmerne den 22. juni 1743.

Men Holstein havde endnu ikke opgivet at nå længere i sine bestræbelser for at forøge tilgangen til Københavns Universitet. Han havde allerede den 29. maj 1743 forespurgt oversekretæren i Tyske Kancelli, Schulin, hvad man skulle gøre, hvis opfordringen til studenterne ikke havde den forventede virkning. Kunne man forandre opfordringen til en befaling? Desuden stillede han også det spørgsmål, hvorledes skoleforholdene i hertugdømmerne kunne indrettes på samme måde som i Danmark, således at uddannelsesforholdene blev ens i Danmark-Norge og hertugdømmerne.

En måned senere forelå der et meget afvisende svar fra Schulin. Da der allerede havde været modstand mod indførelsen af patentet fra 1. april, ville han på ingen måde råde hans majestæt til at negligere den forskel, der var mellem de danske og tyske provinser. Den havde man også anerkendt ved i stedet for at indføre studietvang kun at opfordre studenterne fra hertugdømmerne til at studere i København. Det andet spørgsmål om ensartede skoleforhold ville kræve en mængde tidskrævende og kostbare undersøgelser, som ikke kunne pålægges disse provinser, der var i en forarmet tilstand. Det ville blive lagt hans majestæt til last, hvis han påbød sådanne byrder. Det var ganske tydeligt, at Schulin selv var imod denne ændring af det højere skolevæsen. Over for modstanden fra Tyske Kancelli blev sagen lagt på hylden, indtil forholdene eventuelt blev mere gunstige for så vidtrækkende reformer. Sagen blev ikke genoptaget senere.[4]

De øverste myndigheder inden for dansk undervisningsvæsen havde taget

4. TKIA B II Inländische Rescripten 29.6.1743. C 94 Diverse Universitetssager. Statholderskabet, Forskelligt 16.6.1743. DK Oversekretærens brevbog nr. 171, 3.5.1743, nr. 199, 29.5.1743. Sj. tegn. nr. 304, 11.5.1743. nr. 357, 7.6.1743. Sj. Reg. nr. 93, 15.3.1743. RA.KU. Kons. Cirkulærer og andre dok. 4.5.1743. Kopibog 24.5.1743 s. 266 ff. 3.7.1743 s. 282 ff. Studenternes uensartede skolebaggrund spillede ind på deres studieniveau. Prokansler Pontoppidan skrev i sin indberetning 1760 (L. Engelstoft Univ.s og Skoleanaler 1811 s. 196): – »de tyske studenter, som endnu i temmelig mængde indfinder sig her, men skånes for de første examina, gemeenligen ikke kunne sættes i parallel med vore danske og norske, ligesom i deres skoler ikke heller kræves slet så meget eller så mange ting«.

et initiativ, der på dette vigtige område kunne havde ført til en ensartet embedsstand og på længere sigt en sammensmeltning af hertugdømmerne og kongeriget. Tyske Kancelli havde ret i, at dette ville kræve tilbundsgående undersøgelser og sikkert også støde på modstand i hertugdømmerne. Begrundelsen for Holsteins initiativ var først og fremmest hensynet til Københavns Universitet og den økonomiske betragtning, at det var bedre for landets økonomi, at pengene blev i landet. Initiativet var udgået fra Danske Kancelli, men Universitetet værdsatte Holsteins bestræbelser. Således sendte man et takkebrev til ham, hvilket kun skete ved ganske særlige lejligheder.

Opfordringen til studenterne fra hertugdømmerne om at studere to år ved Københavns Universitet mod løfte om fortrin ved embedsbesættelser medførte en øget tilgang af slesvigske studenter til Københavns Universitet. I ti-året før 1743 var der 373 elever, der forlod latinskolerne i Slesvig. Heraf studerede 55 ved Københavns Universitet, 12 heraf studerede både ved et dansk og et tysk universitet. I 10-året efter 1743 var der udaf 342 dimittenter 112, der blev immatrikuleret ved Københavns Universitet, heraf studerede 34 også ved et tysk universitet. Hertil skal lægges 22, der var dimitteret før 1743, men først blev immatrikuleret i København efter 1743. Denne betydelige tilgang skete på bekostning af Kiels Universitet, der i årene efter 1743 oplevede år, hvor der kun blev immatrikuleret en enkelt student fra Slesvig. Virkningen på embedsstanden i Slesvig viste sig også. I 1743 havde 30 ud af 189 præster i seks af de slesvigske provstier studeret i København, men i 1768 var tallet steget til 71.[5]

Derefter blev den gunstige udvikling standset. Ved mageskifte-traktaten med Rusland af 22. april 1767 kom den hertugelige del af Holsten og dermed Kiels Universitet ind under den danske konge. For at få mageskiftet accepteret i Kiel, som var modstander heraf, fik den russiske forhandler den danske konge til at love ikke at ansætte nogen embedsmand i hertugdømmerne, med mindre han havde studeret to år ved Kiels Universitet. Som følge heraf blev der den 1. februar 1768 udstedt en forordning, der forpligtede alle studenter fra hertugdømmerne til at studere to år ved Kiels Universitet, hvis de ville gøre sig håb om at opnå civilt eller kirkeligt embede i hertugdømmerne.

Dermed var situationen fuldstændig ændret, således at næsten alle studenter fra hertugdømmerne studerede i Kiel. I de sidste fire år før 1768 var der kun mellem 2 og 5 af en studenterårgang fra Slesvig, der lod sig immatrikulere

5. Opdeling på grundlag af Th. O. Achelis: *Matrikel der Schleswigschen Studenten 1517-1864,* I-II, 1966. *Sdr. Jyllands Hist.* III, 1942, s. 363. Aage Friis: *A. P. Bernstorff og Ove Høegh Guldberg,* 1899, s. 140.

ved Kiels Universitet, mens mellem 9 og 14 rejste til Københavns Universitet. Efter 1768 var billedet vendt om: 13-17 studenter af en årgang studerede i Kiel, mens kun et par stykker lod sig immatrikulere i København – 8 nye studerende fra Slesvig i 1769 var ekstraordinært højt for de nye studievaner. Samtidig faldt også immatrikulationen af slesvigske studenter ved tyske universiteter.[6]

Immatrikulation af slesvigske studenter 1764-1773

År	Samlede antal studenter fra Slesvig	Immatrikulerede i			
		Kbhn.	Kiel	Både Kbhn. og Kiel	Tyske Univ.
1764	41	9	2		30
1765	34	14	3		17
1766	21	9	2		10
1767	26	9	5	1	11
1768	33	3	13	1	16
1769	30	8	17	2	3
1770	29	2	17	1	9
1771	20	2	18		0
1772	23	2	18		3
1773	32	3	22	3	4

Dette var en af faktorerne i det tidligere omtalte fald i immatrikulationerne ved Københavns Universitet, der som omtalt satte ind i slutningen af 1760erne.

Social rekruttering

I 1761 udtalte professor I. P. Anchersen om studenterrekruteringen »Jeg tror, at halvdelen af de sig nu her opholdende studiosi er præstesønner«.[7] Den ovenfor omtalte undersøgelse af studenterårgangen 1750 søgte også at fastslå

6. Th. O. Achelis: *Die Schleswig-Holsteiner auf der Universität Göttingen 1734-1848* i Niedersachsisches Jahrbuch bd. 16, Hildesheim 1939, s. 220. do: *Matrikel der Schleswigschen Studenten 1517-1864* I-II, 1966. Edv. Holm: *Danmark-Norges historie,* 4 bd. I 1902, s. 80 ff. H. Hejselbjerg Paulsen: *Oplysningstiden i hertugdømmerne.* Sdr. Jyske årbøger, Åbenrå, 1933, s. 54 ff.
7. RA.KU., Kons., Circ. 23.2.1761.

faderens sociale stilling ved elevens immatrikulation. Det lykkedes i 146 tilfælde ud af 213 og gav følgende fordeling efter faderens erhverv:

65 gejstligt embede (hvad enten det var kapellan, sognepræst eller provst)
7 skoleembede
37 byerhverv (købmand, borgmester, håndværker)
22 prokuratorer eller ansatte i offentlige civile erhverv
3 militære embeder
12 landbrugs-erhverv (4 godsejere, 3 forpagtere, 5 selvejere)
67 ubekendte

I knap halvdelen af de tilfælde af årgangen 1750, hvor det lykkedes at fastslå faderens erhverv, kom studenten fra præstehjem. Da præsternes data er de letteste at identificere, må 65 gejstlige antages at være næsten udtømmende. Derfor kan det fastslås, at 44,5% af de identificerede studenter og 30,5% af hele årgangen 1750 stammede fra den gejstlige stand. Dette stemmer således nogenlunde overens med det tidligere omtalte udsagn fra I. P. Anchersen i 1762, selvom han måske overdriver lidt i forhold til 1750. Det er måske mere overraskende, at 25,3% af de identificerede kom fra byerhverv. Deres fædre tilhørte det øverste sociale lag af borgerstanden: borgmestre, rådmænd, købmænd, apotekere, kirurger, hofbager eller hofbrokadeskrædder. Det er formentlig også denne gruppe, der har været vanskeligst at identificere, således at tallet for hele årgangen 1750 ville blive større ved total identifikation. Til denne gruppe vil det yderligere i social henseende være relevant at tillægge de 22, der var beskæftigede i offentlige civile erhverv i lokaladministrationen: postmester, landsdommer, birkedommer, herredsfoged og toldinspektør. Der findes i denne årgang ingen fra centraladministrationen. Tilsammen udgjorde dette øverste lag af borgerstanden i hovedstaden og provinskøbstæderne 40,4% af den sociale baggrund for de studenter fra årgangen 1750, hvis fædres erhverv er identificeret.

Det er betegnende, at med få undtagelser kom alle studenter fra denne gruppe fra byer med latinskole. Bopæl i nærheden af en latinskole formindskede de økonomiske byrder ved at holde en søn »til bogen«, indtil han kunne dimitteres til Universitet. Den største del af rigernes befolkning levede på landet. Alligevel rekrutteredes kun 12% eller 8,2% af de identificerede studenter fra landet, når der ses bort fra landsbypræsternes sønner. Den sociale rekruttering til Universitetet var, som det kunne forventes i det 18. århundrede, fuldstændig skæv i forhold til befolkningens sammensætning både m.h.t. repræsentationen af landbefolkningen og den laveste bybefolkning.

Københavns Universitet blev i 1750 som omtalt ikke frekventeret af sønner fra samfundets øverste lag. Disse rejste til udenlandske universiteter, hvor de

studerede juridiske fag og moderne statsforfatninger. Deres interesse var fag, der kunne komme dem til nytte ved senere ansættelse inden for centraladministrationen. Herover for stod Københavns Universitet med fag, der fortrinsvis tog sigte på kirke- og skolevæsen. Dette forhold havde man søgt at råde bod på i fundatsen af 1732 ved indførelsen af et nyt juridisk professorat i natur-, folke- og offentlig ret.

Derimod fastslog fundatsen, at også adelige studenter skulle underkaste sig examen artium med dens latinskolefag. Latinskolen var ikke attråværdig for adelsbørn. Derfor medførte det forsigtige moderniseringsforsøg i 1732 ikke nogen øget tilgang af adelige. Det var baggrunden for, at der i 1743 blev indført en to-årig undervisningstvang ved Københavns Universitet for alle danske og nordmænd, der senere ville søge ansættelse i verdslige embeder i kongerigerne. Til gengæld blev adgangsbetingelserne lempede for alle adelige og dem, der ikke stilede imod embeder inden for skole- og kirkevæsen. Der blev således indført en optagelsesdifferentiering afhængig af uddannelsesformålet. I stedet for den offentlige eksamen artium kunne adelige og andre studenter, der stilede mod verdsligt embede, eksamineres privat af en professor fra det filosofiske fakultet i latin, elementær logik, historie og geografi.

Studietvang var ikke ukendt i udlandet. I Preussen havde et edikt af 26. marts 1736 krævet to års studier ved Universitetet i Halle af alle preussiske studenter, der ønskede ansættelse i den preussiske stat. Formålet var der som herhjemme ud fra en merkantilistisk tankegang at forbedre betalingsbalancen over for udlandet og samtidig fremme Universitetets ry med en høj årlig immatrikulation. I Danmark var der desuden et fagligt hensyn. Sagen var startet med en betænkning fra det juridiske fakultet i 1742, der fremhævede den skadelige virkning, det havde for fortolkningen af dansk ret, at jurister med uddannelse fra tyske universiteter altid ville lægge tysk og romersk ret til grund for dens fortolkning.

Nyordningen medførte i perioden 1743-87 en årlig immatrikulation af gns. 9,3 privat deponerede uden artium. Men det betød ikke nødvendigvis, at disse ca. 10 studenter var adelige eller hjemmehørende i samfundets øverste lag, således ikke de 7, der deponerede i 1750 uden artium.

Bestemmelsen om det to-årige studieophold ved Københavns Universitet forud for udenlandske studieophold blev gentaget i skoleforordningen af 23. juli 1756. Alligevel anmodede både Konsistorium og biskop Gunnerus om, at disse bestemmelser måtte indskærpes påny i 1771, da de hver især af Struensee var blevet anmodet om at fremsætte forslag til universitetsforbedringer. Begge forslag angav desuden den egentlige grund til bestemmelsernes manglende efterlevelse som centraladministrationens ringe hensyntagen til

Fig. 86. Denne lille herre blev malet omgivet af bøger, kort og globe, som om han var ivrigt optaget af lærde sysler. Men på Københavns Universitet kom han nok aldrig. Det blev kun sjældent besøgt af adelige. De kom først på Akademiet i Sorø, hvorefter de startede på den obligatoriske dannelsesrejse rundt i Europa. Universitetet i København forsøgte ellers at indrette læseplaner og eksaminer efter denne gruppes interesser. Det var et led i datidens moderniseringsplaner.
Portræt malet af N. P. Dahlin på Fyns Stifts Kunstmuseum.

universitetseksaminer ved besættelse af de højere verdslige embeder. Derved blev det højere sociale lag berøvet ethvert incitament til at studere ved det hjemlige Universitet, som så stærkt ønskede denne kategori til at kaste glans over Universitetet.[8]

8. DK Sj. Reg. nr. 93, 15.3.1743. Oversekretærens brevbog nr. 187, 11.8.1742 med indlæg. Chr. VIIs kabinetsarkiv. Læg: Universitetet. Conrad Bornhak: anf. v. s. 150. R. Steven Turner anf. v. s. 509. Ole B. Thomsen anf. v. tabel 1, s. 700. At ordningen ikke alene benyttedes af adelige, ses af en ansøgning af 4.6.1768 fra den bondefødte Jens Lund om optagelse til filosofikum, selvom han havde deponeret privat i 1760, RA.KU. Kons. Kopibog nr. 100, Acta 6.7.1768 og Indk. sager 23.6.1768. Den tilgrundliggende undersøgelse af studenternes sociale rekruttering bygger som omtalt på matriklen 1750. Formodentlig vil en tilsvarende undersøgelse på et senere tidspunkt vise en noget større rekruttering fra de højere sociale lag. I hvert fald anfører årsberetningen 1760/61 en halv snes studenter fra disse lag som deltagere i professorernes privatundervisning. De fleste af disse var immatrikuleret. Jvf. s. 458.

Adgangsbegrænsning

Det store flertal af studenter ved Københavns Universitet kom fra økonomisk mindre velstillede miljøer. Deres studier tog sigte på skole- og kirkeembeder. Danske Kancelli, det regeringskontor der foretog indstillingerne om besættelse af disse embeder, mente, der var overproduktion af kandidater hertil. »Da de ei alle kan befordres«, skrev oversekretær Holstein til biskop Hersleb i 1751, »søge (de) enten ved først at blive et sted kapellan eller ved slægt og venner at forfremmes, hvorover iblandt så stor mængde supplikanter til hver forefaldende vacance ofte bedre meriterede personer sættes tilbage og gjøres kiedsomme i at fare fort i deres studeringer«. Mange var startet i latinskolen p.g.a. de gode stipendie-muligheder. Når de blev optaget på Universitetet, havde de ikke økonomiske muligheder for at blive i København i hele studietiden, men måtte rejse hjem eller på egen hånd læse op til eksamen ved siden af erhvervsarbejde. Det svækkede Universitetets faglige niveau. Derfor bad oversekretæren, der samtidig var Universitetets patron, biskop Hersleb udarbejde en betænkning om stærkere adgangsbegrænsning til videregående uddannelse for de socialt lavere stillede elever for samtidig at sikre en højnelse af det faglige niveau på Universitetet. Biskop Hersleb anbefalede en stærkere adgangsbegrænsning både ved optagelsen i latinskolen og på Universitetet. I latinskolen foreslog han afskaffelse af de første klasser, så der kun blev optaget elever med nogen viden i hovedfaget latin. Det ville medføre, at latin kun kunne læres ved privatundervisning. Sammen med afskaffelse af stipendier i naturalier til latinskoleeleverne betød det udelukkelse af de socialt dårligt stillede elever. Desuden måtte professorerne efter Herslebs forslag være skrappere i deres krav ved optagelsen til Universitetet. Efter Herslebs opfattelse lå årsagen til den nuværende tilstand i Universitetets holdning til studentertallet. Det ønskede at fremvise et stort antal årlige immatrikulationer a.h.t. Universitetets internationale ry.

Generalprokurør Stampe, der samtidig var professor ved Universitetet, fik også spørgsmålet forelagt. Han mente ikke, at kandidatproduktionen var for stor. Det var et spørgsmål om at finde alternative beskæftigelsesmuligheder. Derfor fandt han det gavnligt, om de nye kandidater startede som degne. Men da han stod ene med sit synspunkt, gik han ind i diskussionen om adgangsbegrænsning. Fremfor at gennemføre en stærkere adgangsbegrænsning ved overgangen til Universitetet ville han sætte ind ved optagelsen i latinskolen med den begrundelse, at latinskolen og Universitetet var et uddannelsesforløb. Hvis dette blev afbrudt, var eleven endt i en uddannelsesblindgyde og

havde spildt de mest afgørende år af sit liv, i stedet for i disse år at have lært et håndværk. Dog måtte Universitetet fastholde sine eksamenskrav for stadigvæk at fungere som en højere instans for skolernes eksamination. Han mente i overensstemmelse med det 18. århundredes tænkemåde ikke, man kunne gribe ind i velhavende forældres dispositionsret over deres børn, når de var villige til selv at betale omkostningerne – heller ikke ved optagelse på Universitetet. Det var en fordel for helheden, at lidt tungere begavede, men velhavende studenter havde råd til at betale andre for manuduktion. Derved kunne der skabes en særlig klasse af repetenter, som man kendte ved de tyske universiteter. Derimod kunne og burde Universitetet gribe stærkere ind ved kontrollen med de studerende, der modtog stipendier. Disse tanker var baggrunden for den efter moderne opfattelse meget udemokratiske skolelov af 23. juli 1756, der nedlagde nederste lektie og skærpede kravene både ved optagelsesprøven til latinskolen og til elevernes flid. En del af latinskoleelevernes stipendier skulle, under navn af oplagspenge, tilbageholdes for først at komme til udbetaling i de første vanskelige studieår.[9]

Nyordningen medførte en nedgang i antallet af studenter, der blev offentlig dimitteret til Universitetet fra en latinskole. Der var dog ikke tale om et markant fald efter 1756. Også for denne kategori kom den store nedgang i slutningen af 1760erne. I perioden 1732-56 var det årlige gennemsnit af denne kategori 139,7, mens det tilsvarende tal for perioden 1757-87 var 111,2.

Det faglige niveau hos studenter, der var immatrikulerede efter den nye skolelov, blev også bedømt positivt af prokansler E. Pontoppidan i indberetningen 1757: »Det tal af 176 unge studenter, som siden Eders majestæts højst priselige skoleforordnings publikation ere komne til Universitetet, begynde allerede at vidne om denne forandrings store gavn og nytte, efterdi dette mindre tal er et bedre udsøgt tal, renset for de mange halv eller hel uduelige, som fordum fandtes, men nu må stå tilbage«. Pontoppidan byggede sin udtalelse på de karakterer, der var givet til dette års artium. I øvrigt refererede han en vis kritik af denne lovs udemokratiske konsekvenser: »Den eneste tvivl, som jeg ved, at nogle velsindede har haft herhos (er), at fattige børn måtte fornærmes«. Denne anklage imødegik Pontoppidan med henvisning til, at virkeligt begavede, men fattige studenter nu p.g.a. det lavere antal og en samtidig udvidelse af det store legat, Kommunitetet, kunne forvente højere understøttelse.[10]

9. DK Oversekretærens brevbog nr. 299, 11.12.1751. nr. 45, 10.2.1756. nr. 52, 16.2.1756. Sj. Reg. nr. 288, 23.7.1756, med indlæg. RA.KU. Kopibog nr. 506, 21.2.1756, nr. 507, 26.2.1756.
10. DK Indl. til Oversekretærens brevbog, nr. 311, 22.9.1757, prokanslerens indberetning til Univ.s patronen 12.8.1757.

Økonomiske forhold

I alle diskussioner om studieforhold blev det gentaget atter og atter, at studierne blev forsømt p.g.a. studenternes erhvervsarbejde, hvad enten dette foregik i København eller provinsen. Hvorledes var de økonomiske forhold for studenterne i København?

Frederik II havde skænket en betydelig mængde jordegods til underhold for fattige studenter, det såkaldte Kommunitet. Jordegodset var i Christian V's matrikel ansat til 1000 tdr. hrtk., hvilket svarede til det, der krævedes til oprettelsen af et baroni. Overskuddet heraf skulle anvendes til kost i naturalia for oprindeligt 100 studenter. Spisningen havde været indstillet i tre år efter branden i 1728, men blev atter genoptaget i 1731. Af overvejende økonomiske grunde blev den atter midlertidigt indstillet med kgl. tilladelse 12. oktober 1736. Studenterne fik i stedet udbetalt 4 mk. ugentligt i kostpenge. Der var uenighed blandt professorerne, om stipendiet fortsat skulle bestå af rede penge, eller man skulle vende tilbage til den fundatsbestemte ordning med kost i Kommunitetets bygning. Modstanderne af udbetalingen af rede penge delte sig i to fløje. Den ene fremhævede de mange fristelser, studenterne blev udsat for, når de skulle spise på byens værtshuse. Den anden mente ikke, Universitetet kunne gå med til at ændre en fundats. Så var der åbnet for også at ændre andre fundatser, såsom jordegodsbestemmelser. Men ved den nye fundats for Kommunitetet af 25. juni 1777 blev kosten endelig ophævet – også formelt.[11]

Kommunitetsstipendiet stod fast på 4 mk. uafhængig af prisstigningerne. Til sammenligning tjener, at den gennemsnitlige ugeløn for en arbejder i København i 1732 var 6½ mk., i 1749 7 mk., men derefter stigende til 8 mk. i begyndelsen af 1750erne, hvor den blev perioden ud. Prisindekset for fødevarer og brændsel i København var svingende i det 18. århundrede, men langtidstendensen var stigende. Hvis priserne i 1731 sættes til 100, var prisindekset i 1750 steget til 124,3, i 1770 til 142,0 og i 1787 til 169,9.[12] Økonomus Hans Nic. Nissens administration af Kommunitetets midler efter 1744 var så effektiv, at godset gav et stigende udbytte. Dette blev på trods af de stigende priser ikke benyttet til at hæve de enkelte understøttelsesportioner, men til udvidelse af antallet af understøttede, så der i 1759 var 153 studenter, der modtog 4 mk. ugentligt.[13] Kommunitetet kunne først opnås

11. DK Sj. Reg. nr. 393, 25.6.1777. C.E.F. Reinhardt: *Kommunitetet og Regensen,* HT 3, rk., 3. bd., s.219ff.
12. Poul Thestrup: *The Standard of Living in Copenhagen 1730-1800,* 1971 s.275 og 278.
13. DK Oversekretærens brevbog nr. 195, 15.5.1759 med indlæg.

efter ½ års studietid og normalt oppebæres i tre år i alt, mens magistre og baccalaurer kun havde det endnu to år. En studenterårgang bestod normalt af 150-200 studenter. Hvis studietiden anslås til tre år, kunne knap hver tredie student forvente at få Kommunitetet.

Udover Kommunitetet kunne den heldige student opnå fribolig på Regensen, hvis økonomiske grundlag var Kommunitetets jordegods. Desuden havde studenterne på Regensen siden pesten 1711 privilegium på at bære lig for Københavns borgere mod betaling. I 1771 anslog man værdien af dette privilegium til 16-20 rdl. pr. student årlig.

Desuden havde København tre privatfunderede kollegier: Valkendorf, Borch og Elers kollegium, hver med fribolig til 16 studenter. Derudover var der en række mindre private legater, der enten blev administreret af donatorernes slægt eller af professorerne.

Hvor lidt kunne en student klare sig for? I 1758 vurderede Kancelliet en students økonomiske behov for 70 rdl. i rede penge ved siden af fribolig i Regensen. Det blev pålagt Universitetet at skaffe dette beløb til tre studenter til den finmarkske mission.

Tre studenter til den grønlandske mission havde opnået maksimal støtte i 1771, d.v.s. Kommunitetslegatet, Regensen med del i ligprivilegiet og to mindre legater til 11 rdl. årligt, ialt 61 rdl. 4 mk. foruden fribolig. Det var ikke muligt at leve af dette beløb alene. Den ene student havde erhvervsarbejde ved siden af. Han havde condition, som det hed, hos en brændevinsbrænder 3 timer daglig. Det var lønnet med 10 mk. månedlig, hvilket var en forøgelse af hans årsindtægt med 20 rdl. Da seminaristerne ikke kunne klare sig med deres Universitetslegater, havde de ansøgt Kancelliet om at få Kommunitetsbeløbet forhøjet. Missionskollegiet anbefalede ansøgningen. Men det teologiske fakultet, som administrerede Kommunitetet, erklærede, at »da fattige studenter, som underholdes af publico, bør være nøjsomme og sparsommelige, mener vi, at disse bør takke Gud og nøjes med, hvad de have«. Baggrunden var, at man opfattede det som et indgreb i fakultetets administration til skade for andre og måske mere værdige ansøgere. Kancelliet fandt imidlertid, at beløbet var for lavt og forhøjede det til 8 mk. ugentlig. Derved fik studenter, der på forhånd havde bundet sig til missionen, en årlig understøttelse på 96 rdl. 2 mk.[14]

I behandlingen af sager om udbetaling af arv til studenter gik Konsistorium ud fra, at 100 rdl. årligt var et minimum for en student i 1771. Vurderingen af udbetalingen var påvirket af arvens størrelse. I ét tilfælde fra 1771 var denne kun på 700 rdl. I en tilsvarende sag fra samme år var den

14. DK Sj. tegn. nr. 540, 17.11.1758. 1. dept.s missiver nr. 350, 9.10.1771.

Fig. 87. Sådan har den typiske student formentlig set ud i det 18. århundrede – bortset fra at han ikke som stud. theol. Hans Muller har haft råd til at lade sig male af U. F. Beenfeldt. Han er blevet malet med armen hvilende på Bibelen, mens han i højre hånd holder et brev. Er det fra kæresten derhjemme, der skal høre, om han snart er færdig med studierne, så han kan få kald?
Bruun-Rasmussens kunstauktioner fot.

6.000 rdl. Da mente professor Kratzenstein, at renten heraf, 250-300 rdl., var fuldt tilstrækkelig for en nogenlunde økonomisk student. 5 år tidligere havde Johs. Evald søgt at få sin arv på 500 rdl. udbetalt. Da havde Kratzenstein ment, at det var tilstrækkeligt, at han fik udbetalt 150 rdl. om året.[15]

Det er meget vanskeligt i dag at vurdere en students økonomi i det 18. århundrede. Vi kender den almindelige prisudvikling på enkelte fødevarer.[16] Men hvor meget dyrere var det for studenten at skulle købe mad på diverse værtshuse? Hvordan var prisudviklingen for leje af værelser? Hvordan med tøjudgifter? Derudover kom der udgifter til bøger, lys og vask. Kancelliet vurderede i 1771 som omtalt udgifterne til 96 rdl. årlig, exclusive boligudgiften. Det kunne ikke dækkes ved stipendier alene.

15. RA.KU. Kons., Indk. sager 10.1.1766. Acta 6.4.1771. Circ. 7.10.1771.
16. Poul Thestrup anf. v. s. 78 angiver det årlige forbrug af fødevarer i 1749 til 21 rdl. Men da en students forbrugsmønster formentlig er ganske anderledes end gennemsnits københavnerens, tør jeg ikke benytte tallet.

Knap halvdelen af en studenterårgang ved midten af det 18. århundrede kom som tidligere anført fra præstehjem. Præsternes lønninger på landet varierede meget mellem landsdelene, men også mellem de enkelte kald. I Jylland lå årsindtægten mellem 100 og 400 rdl., på Fyn var den gennemsnitligt 300 rdl., mens gennemsnittet på Sjælland var 400 rdl. Disse tal stammer fra præsternes selvangivelse til ekstraskatten 1768, og er derfor ikke angivet for højt. Men det kunne alligevel være vanskeligt på grundlag af en præsteindkomst at underholde flere sønner i København, hvis der skulle afstås næsten 100 rdl. til hver pr. år. De største købstadspræstekald var bedre aflagt, men en indberetning til Danske Kancelli i 1759 oplyste, at der i Danmark-Norge kun var ialt 15 præsteembeder med en årlig indtægt på 1.000 rdl. eller derover.[17]

Det kan ikke undre, at der er samstemmende klager over, at problemerne omkring studieniveau og eksamenskrav bundede i, at studenterne ikke kunne opholde sig i København i hele studietiden, men måtte klare sig ved selvstudier. Dette problem søgte man som tidligere omtalt ikke at løse ved en forhøjelse af stipendierne, men ved adgangsbegrænsninger til den højere uddannelse.

De fleste legater ved Københavns Universitet var forbeholdt studenter fra Danmark-Norge. Da de studerende fra hertugdømmerne i 1743 blev opfordret til at studere i København i to år, blev der ikke taget stilling til det økonomiske problem. Men 2. januar 1745 indsendte Hans Peter Koch fra Haderslevegnen en ansøgning til kongen, om han og andre studerende fra hertugdømmerne kunne få del i Universitetets kgl. legater. På en lignende ansøgning til det teologiske fakultet havde han fået det svar, at det ansøgte legat var forbeholdt studerende fra Danmark og Norge med filosofikum.

Den nye ansøgning blev sendt til udtalelse i Konsistorium. Her blev der efter to afstemninger opnået enighed om at dispensere fra kravet om filosofikum p.g.a. de slesvigske studenters forskellige forkundskaber, men ikke for fødestedskriteriet. Rektor Hans Gram fandt, at det var Universitetets pligt at fastholde Kommunitetet for de mange fattige danske og norske studenter. Det var allerede blevet udhulet ved mange kgl. særbestemmelser. Endelig måtte man huske, fremhævede Hans Gram, at slesvigerne ikke var blevet pålagt studietvang. Hvis de fandt København for dyr, kunne de rejse til tyske universiteter. Marcus Wöldike var enig med Gram og fremhævede som yderligere begrundelse, at hverken præsterne eller kirkerne i hertugdømmerne betalte studieskat eller Kathedraticum til Universitetet i København. Det

17. DK oversekretærens brevbog nr. 126, 24.3.1759 med indlæg. Georg Hansen: *Præsten*, Holbæk 1944, s. 57ff.

fik Reus til at foreslå, at disse skatter også blev pålagt hertugdømmerne. Det blev afvist af Holberg p.g.a. de protester, der ville følge et sådan nyt påbud. Gram mente heller ikke, at dette punkt skulle medtages i erklæringen, da denne indtægt blev anvendt til professorlønninger og til biblioteket, og den foreliggende sag drejede sig om studielegater.

Den tyske retslærde Chr. L. Scheidt fandt ikke, man kunne udelukke slesvigske studenter fra del i stipendierne. Slesvig var incorporeret i kronen og stod efter hans opfattelse på linie med Danmark-Norge, mens Holsten og grevskaberne tilhørte kongen. Disse retslærde spidsfindigheder blev afvist af Holberg. Det afgørende i denne forbindelse var, at begge hertugdømmer var udeladt i Kommunitetsfundatsen. Både i den civile og kirkelige lovgivning var de to hertugdømmer altid blevet opfattet som en enhed. Den retslærde diskussion endte med en afvisning af slesvig-holstenske studenters adgang til Kommunitetet.

Denne afgørelse er det 18. århundredes Universitets ledelse blevet stærkt kritiseret for af det 19. århundredes historikere, der var stærkt optaget af deres samtids nationale problemer. Men et af det 18. århundredes største universitetsproblemer var den faglige niveausænkning, der fulgte studenternes dårlige økonomiske forhold. Man måtte forudse, at disse ville blive forværret ved at åbne adgang til stipendierne først for slesvigske og senere holstenske studenter. Denne sammenhæng mellem sociale og faglige problemer er baggrunden for L. Holbergs udtalelse, at slesvigernes adgang til Universitetets stipendier ikke ville »kontribuere til Universitetets styrke og lustre«, men »ville blive til byrde, såsom derved alene vil indtrækkes de allerfattigste og fast stoddere«. Der var nemlig ingen stipendiemuligheder for disse ved de tyske universiteter. Universitetet havde med tak modtaget meddelelsen om den kgl. opfordring til slesvigere om studieophold i København. Men man ville ikke lade de danske og norske studenter betale prisen. Endelig var det i alle anliggender et princip på Universitetet af fastholde en fundats' ordlyd.

Det lykkedes i første omgang at udelukke slesvigerne fra stipendierne, men i 1758 fik Universitetet en kgl. befaling, at de indfødte slesvigere herefter skulle behandles på lige fod med de danske og norske studenter ved uddeling af Kommunitetsstipendiet. Af landsfaderlig omsorg ville Frederik V »ikke have dem anset for andet end hvad de virkelig ere nemlig rette danske og født inden for vort rige Danmarks grænse«. Så vidt det kan ses, var Universitetet ikke blevet hørt forud for dette påbud. Den økonomiske situation var forbedret for Kommunitetet, for så vidt som antallet af stipendieportioner i mellemtiden var blevet udviddet til 146.[18]

18. L. Koch: Om slesvigernes adgang til Kommunitetet, HT 5. rk. 6. bd. 2. hefte s. 300 ff, hvor

Til trods for at ikke alle trængende studenter kunne opnå Kommunitetsstipendiet, beslaglagde centraladministrationen portioner heraf til andre formål. Da man i 1745 diskuterede slesvigernes adgang hertil, gik 14 portioner uden om Universitetet: 4 til lærere i Vajsenhuset, 3 til katecheter ved byens kirker, dobbelt portion til den ene famulus ved det Kgl. bibliotek, Jakob Langebek, og en almindelig til den anden, én til famulus ved Universitetsbiblioteket og seks til vordende grønlandske og lappiske missionærer. Dertil kom i 1761 og 1763 en kgl. befaling om at uddele 9 portioner til 6 studenter, som skulle assistere landmålerne ved de danske øers opmåling. I 1764 kom ansøgning om det samme fra professor Hee til yderligere to studenter. Da voterede Lodberg Friis: »Det bliver bedst at finde sig deri, såsom der er ingen tvivl om, at i fald af vægring, vil en kgl. ordre blive os forelagt«. I 1771 kom den tidligere omtalte forhøjelse af stipendiet til de grønlandske missionærer. Da missionskollegiet i 1773 ansøgte kongen om udbetaling af disse Kommunitetspenge til Missionskollegiet til aflønning af missionærerne de første år på Grønland, protesterede Universitetet skarpt. Men i Kancelliet mente man ikke, det forværrede de øvrige studenters situation, når blot beløbet var det samme.[19]

Disse beløb gik alle til specielle funktioner. Men desuden modtog Universitetet kongebreve med ordre til udbetaling af stipendier til studerende, som kongen af den ene eller anden grund ønskede at støtte. Som da Peter Vessel i 1746 ansøgte kongen om hjælp enten til at fortsætte sine studier eller, hvis det behagede hans majestæt, at han skulle gå til Søvæsenet som farbroderen viceadmiral Tordenskjold, da at sikre hans ansættelse i Søetaten. Det medførte en skrivelse fra Holstein til Universitetet om at tildele Peter Vessel et stipendium ved første lejlighed – med direkte henvisning til hans farbroders tro tjeneste, men dog også til de resultater, Vessel selv havde opnået i sine studier.[20] Eller da Carl von Plessen i 1747 anbefalede to unge mennesker, som enkedronningen hidtil havde sørget for, men nu gerne så »nogenledes forseet ved Akademiet, siden de fører sig begge honnet op og forhåbentlig anvender deres tid til nytte.«[21]

Konsistorium søgte længst muligt at holde sig til stipendiefundatserne, når

en del af kilderne er aftrykt. De manglende kilder findes i DK Indl. til Sj. tegn. nr. 244, 23.4.1745. nr. 484, 20.10.1758. RA.KU. Kons. Circ. og andre dok. 14.1.1745, 28.1.1745.

19. DK Sj. tegn. nr. 618, 18.12.1761. nr. 254, 10.6.1763. 1. dept. Missive nr. 350, 9.10.1771. Sj. tegn. nr. 327, 7.7. 1773 med indlæg. RA.KU. Kons. Circ. 4.2.1764 s.615.

20. RA.KU. Kons. Kopibog 14.4. 1746 og 22.4.1746 og 23.5.1746. Circ. 25.4.1746. DK Oversekretærens brevbog nr. 108, 23.4.1746.

21. RA.KU. Kons. Kopibog 25.4.1747 s.684.

de fik den slags sager til udtalelse. Hans Gram bemærkede bittert til en sådan ansøgning i 1747: »Hvis det bliver en skik, at studiosi ved suppliqver til kongen og ved vemodige og veltalende skrivelser til patronum og andre ministros Regios skulle erholde beneficia, vil heraf følge uforbigængeligen alle gode studeringers ruin«.[22]

Forsikring

Ligesom professorerne til erstatning for en enkepensionsordning havde gennemført en enkekasse, fremkom der ved århundredets midte to forslag om en studieforsikring til udvidelse af de utilstrækkelige stipendier. 7. januar 1750 sendte overauditør Andreas Bruun et forslag til udtalelse hos Universitetet om oprettelse af en studieforsikring under hans egen administration. Der skulle være åben adgang for alle forældre med børn mellem 6 og 13 år. Indskuddet var 50 rdl. og et tillæg på 5 rdl. for hvert år, barnet var over 6 år. Den årlige præmie var 4 mk. Til gengæld skulle der udbetales 60 rdl. årligt i 4 år med ekstra tillæg for eksaminer bestået med laud. Konsistorium fandt forslaget nyttigt, men mente ikke, Universitetet som institution kunne stå inde for dets gennemførelse. Det afgørende syntes at være en vis mistillid til forslagsstillerens person.[23]

Elleve år senere, den 12. januar 1761, indsendte sognepræsten i Vissenbjerg Thomas Trojel et forslag til kongen om en lovpligtig studieforsikring for alle præster i Danmark og Norge. De skulle årligt indbetale 2 rdl. til Universitetet, der skulle administrere forsikringen. Til gengæld skulle alle præstesønner, der studerede teologi, have udbetalt 50 rdl. årligt i to år. Konsistoriums flertal anbefalede forslaget med den ændring, at den årlige præmie skulle sættes i forhold til kaldets indkomst, hvilket ikke skulle influere på den årlige ydelse. Desuden foreslog man, at denne præmie skulle fradrages præsternes ekstraordinære skatter. Det var således skattefradragsregel i det 18. århundrede med den motivering, at præsterne »derved befordrede det almindelige i henseende til kirken, studia og rigerne«. Men man kunne ikke tilråde at indføre denne nye byrde, uden at præstestanden blev spurgt. I Konsistoriums svar blev der udtrykkeligt gjort opmærksom på, at tre professorer, nemlig prokansler Pontoppidan, Kall og Bang, dissenterede. Deres betænkning blev senere indhentet. De fandt ikke forslaget praktisabelt, da de mange præstesønner på Universitetet ville sprænge forsikringen. Derfor

22. RA.KU. Kons. Indk. skrivelse 12.1.1747.
23. RA.KU. Kons. Circ. og andre dokumenter 13.1.1750.

kunne man forvente en række klager både på Universitetet og hos kongen. Derimod kunne de tre professorer tilråde, at der på lokalt plan blev oprettet frivillige kasser til studiehjælp for de indtegnedes sønner. Det var under alle omstændigheder forkasteligt, at Trojels forslag kun tog sigte på teologistuderende. Denne betænkning blev afgørende for Kancelliets endelige afvisning af Trojels forslag.[24]

I 1786 foreslog lederen af Universitetets økonomiske forvaltning, fuldmægtig Næsted, oprettelsen af en sygekasse for studerende til betaling af deres indlæggelse på Frederiks hospital. Studenterne skulle selv betale 1 rdl. ved immatrikulationen og derefter af de legater, de modtog og de mulkter, de måtte blive pålagt. Dertil skulle lægges de få sygelegater, der allerede fandtes. Der er ingen tvivl om, at der var behov for en sådan hjælp, da legaterne til syge studenter var helt utilstrækkelige. Kvæstur-inspektørerne anbefalede forslaget, men i en meget barberet form. De kunne hverken gå ind for betalingen ved immatrikulationen eller den særlige afgift af legater.[25]

Studieeffektivitet

Den 17. juni 1750 diskuterede professorerne et vigtigt emne i Konsistorium, nemlig hvorledes studieeffektiviteten kunne forbedres. Initiativet hertil var som sædvanlig ved mere principielle spørgsmål ikke udgået fra Konsistorium selv. Patronen J.L. Holstein havde gennem professor Kall sagt til Konsistorium, at han selv og end også hans majestæt ønskede, at Konsistorium skulle tage skridt til at gennemføre en større studieeffektivitet. Det indebar, at studenterne skulle forblive i København i længere tid og følge flere forelæsninger. Rektor Holm foreslog i et circulære den følgende dag publicering af et uddrag af fundatsens omtale af studenternes studieforpligtelser, som skulle gives til de nye studenter og opslås i Kollegierne. Desuden anbefalede han indførelsen af kontrol med studenternes deltagelse i forelæsninger og kollegier i form af tilhørerlister. Studenterne skulle forud for semestrets begyndelse meddele kollegieinspektørerne eller deres privatpræceptor, hvilke forelæsninger de agtede at følge. Disse lister skulle overlades professorerne til kontrol af, at de indtegnede studenter var tilstede.

Man kunne forlange, at studenterne frekventerede 3 til 4 forelæsninger eller kollegier om dagen. Til bedømmelse af studenternes udbytte af undervisningen kunne flere professorer end nu overholde fundatsens bestemmelser

24. RA.KU. Kons. Circ. 23.2.1761, 13.4.1761. DK Oversekretærens brevbog nr. 270, 25.7.1761. 321, nr. 5.9.1761 med indlæg.

25. RA.KU. Kons. Kopibog nr. 54, 21.9.1786. nr. 55, 5.10.1786.

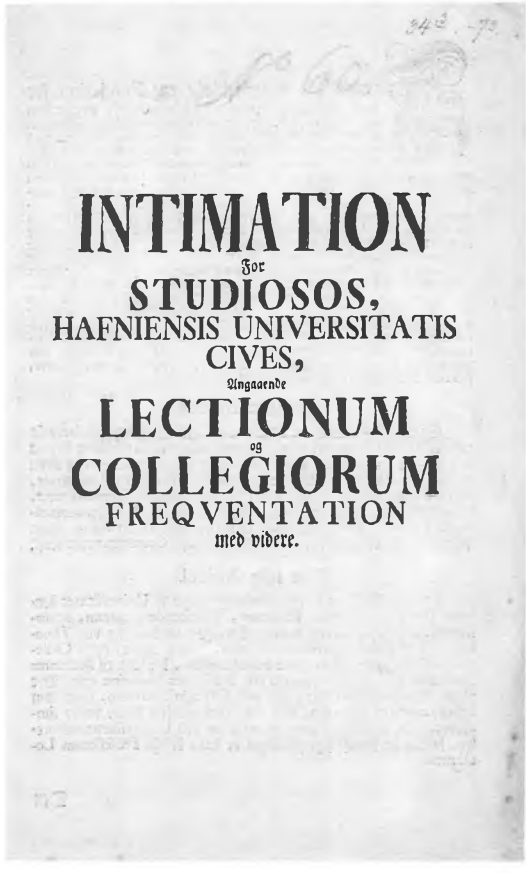
INTIMATION
For
STUDIOSOS,
HAFNIENSIS UNIVERSITATIS
CIVES,
Angaaende
LECTIONUM
og
COLLEGIORUM
FREQVENTATION
med videre.

Fig. 88. Også i det 18. århundrede diskuterede man studieeffektiviteten. Midlet til at fremme studenternes arbejdsiver fandt man i indskærpelsen af deres pligter og øgede kontrolforanstaltninger. Denne lille tryksag »Intimation for studiosos« fra 1750 indeholdt uddrag af fundatsen fra 1732 og et forbud mod, at studenterne forlod Universitetet straks efter immatrikulationen for på egen hånd derhjemme at læse op til den første eksamen.
KB. Småtrykssamlingen.

om lørdagseksaminationer, hvor de igennem studenternes svar kunne kontrollere deres udbytte af ugens undervisning. Professor Wøldike havde én indvending af rent praktisk art mod professor Holms forslag. De uopvarmede auditorier gjorde det ikke tillokkende for studenterne om vinteren at forlade deres varme kamre for at sidde og fryse i et koldt auditorium. Dette blev støttet af professor I.P. Anchersen, der foreslog, at man opvarmede to auditorier. Også han fandt det nyttigt »at advare studenterne til at være flittige, når for alle ting ingen tvang sker, som er allerskadeligst og unyttig udi studeringer. Thi man kan nøde en hest til vandet, men ikke til at drikke –«. Alligevel blev det vedtaget på næste Konsistoriemøde den 29. juli at trykke de omtalte dele af fundatsen af 1732 og en meddelelse om, at man herefter ikke ville tolerere, at studenter rejste bort fra byen straks efter optagelsesprøven uden gyldig årsag. Desuden blev alle professor Holms forslag til studieeffektivitet optaget uden ændringer. Der er bevaret et eksemplar af denne trykte studenterformaning, men derimod intet om dens efterlevelse i praksis.

Sagen fik derimod et uventet efterspil. Fem dage efter vedtagelsen i Konsistorium kunne offentligheden den 3. august læse i Københavns Postrytter nr. 62, at man ved alle universiteter måtte tage forholdsregler for at indskrænke studenternes store frihed, »da den forargelse, som forårsages ved deres ryggesløse og vilde opførsel, giver stor forargelse blandt menige mand og ofte haver draget onde suiter efter sig«. Anledningen var offentliggørelsen af en række nylig publicerede leveregler for de studerende ved Cambridge Universitet, som i to paragraffer forbød studenterne alle former for uordentlig opførsel, især drik, spil og hor. Det fik Postrytterens redaktør Høpfner, der samtidig var Universitetets bogtrykker, kædet sammen med de uddrag af Christian VI's fundats om studenternes flid, som han skulle trykke for Universitetet. »Man erfarer, at det københavnske Universitet er lige så omhyggelig i at se på den studerende ungdoms bedste, og at holde al ryggesløshed og uordentlighed i tømme, dette øjemærke viser øjensynlig den for nyelig publicerede intimation«.

Det gav anledning til en voldsom protest til Konsistorium fra alle byens studenterkollegier med deres inspektører i spidsen. Man forlangte, at Høpfner skulle idømmes en bøde og tvinges til at bringe et dementi. I Konsistorium stod man fuldstændig på studenternes side. Dog mente man ikke, man rent juridisk kunne pålægge Høpfner en bøde uden at anlægge sag imod ham, selv om han var universitetsansat. Men sekretæren udformede en protest, som skulle indrykkes enten i Postrytteren eller i Berlings aviser. Heri forklarede man, at hensigten med Universitetets tryksag ikke var at klage over studenternes opførsel, men at opmuntre dem til at udvise endnu mere flid i deres studier. Høpfner havde misbrugt en sag om studieeffektivitet til at anklage alle studenter for uanstændig opførsel. Dermed ramte han hele Universitetets ry. Professorerne blev derfor tvunget til at forsvare studenterne, da en sådan anklage kunne få betydning for tilgangen af studenter til Universitetet.[26]

Hvorledes stod det da til med studenternes flid? Da patronen J. L. Holstein i 1754 afkrævede Universitetet årlige indberetninger, var et af de faste punkter studenternes flid, dels antallet af tilhørere ved forelæsningerne, dels navnene på de studenter, der udmærkede sig frem for andre »i genie og application«. De teologiske professorer opgav i 1753/54 alle at have haft 30-40 deltagere i deres undervisning. Juristen Kofod Ancher opgav 20 tilhørere. Stampes vikar Obelitz gennemsnitlig 3-4, men til kollegierne 14. De to ordinære medicinske

26. RA.KU. Kons. Circ. og andre dok. 18.6.1750 og 19.8.1750. Acta 29.7.1750. Kopibog nr. 58, 17.8.1750. KB Københavns Postrytter nr. 62, 3.8.1750. Der ses ikke optaget noget dementi hverken i Postrytteren eller Berlings avis i resten af året 1750. KB Småtryksamling. Intimation for studenterne, 29.7.1750.

professorer også kun 3-4, da der altid havde været få medicinske studenter ved Universitetet. Derimod havde professor Kratzenstein til sine forelæsninger 30-40-50 tilhørere og til kollegier over kemien 20. I det filosofiske fakultet svingede antallet fra 10 til 100. Det var kendetegnende, at den enkelte professors tilhørerantal svingede fra gang til gang. Deltagerantallet i det filosofiske fakultet var så højt, fordi alle uddannelser startede med en basisuddannelse i filosofi. Gennemgående havde professorerne få tilhørere sammenholdt med de årlige immatrikulationer på ca. 200 studenter i disse år. P.g.a. usikkerheden om det samlede antal studerende er det ikke muligt at angive nogen talstørrelse for studenternes flid – målt ud fra forelæsningsfrekvensen. Men tallene underbygger de mange klager over, at en stor del af studenterne p.g.a. erhvervsarbejde var henviste til selvstudier.

Studenterdisciplin

Fundatsen 1732 fastsatte, at dekanen for det filosofiske fakultet ved immatrikulationen skulle holde en alvorlig tale til de nye studenter. Heri skulle han formane dem til »at lægge stedse vind på gudsfrygt, flittighed og lydighed, samt at føre et skikkeligt og dennem anstændigt levnet«. Det samme var indholdet af de leges Studiosorum, hver student skulle aflægge ed på. Han fik udleveret et eksemplar, der samtidig tjente som akademisk borgerbrev. Studenten skulle ifølge disse love først og fremmest frygte og ære Gud, men dernæst være trofast og lydig mod den enevældige konge. Af særlige studieforpligtelser indeholdt lovene kun bestemmelser om privatpræceptoren, hver students særlige vejleder, og om overværelse af professorernes forelæsninger. Alle de øvrige paragraffer pålagde studenten særlige forbud i omgangen med studenter og byens borgere: Det var absolut forbudt at besøge værtshuse, deltage i spil eller slagsmål, slå ruder ind o.s.v.[27]

Ved indskrivningen hos rektor skulle hver student vælge en professor uden for det teologiske fakultet som privatpræceptor. Denne skulle både have opsyn med studenternes livsførelse og fungere som studievejleder. Ved Konsistoriums drøftelse af enkelte studenters forhold indhentede rektor altid en udtalelse hos studentens privatpræceptor, men denne måtte ofte erklære, at han intet kendte til vedkommende student. Ordningen synes kun at have fungeret, hvis studenterne tog initiativet. Hvis de ikke selv henvendte sig til privatpræceptoren, forholdt denne sig også passiv, og dermed fik ordningen

27. Et eksemplar af *Leges Studiosorum* fra 1739 findes i KBs småtrykssamling.

Fig. 89. Studenterne skulle aflægge ed på, at »de ville føre et skikkeligt og dennem anstændigt levned.« Hertil hørte, at de ikke gik på værtshuse, deltog i spil eller slagsmål, slog ruder ind o.s.v. Det kunne nok være vanskeligt i en by som København med en stor garnison og mange håndværkerlaug med unge svende. På stikket fra 1787 er en norsk student blevet inddraget i et sammenstød mellem nogle officerer og bagersvende uden for bagerkroen.
KB. Billedsamlingen. Stik fra 1787, nr. 1694 i P. Krohn: Samlinger til en beskrivende fortegnelse over danske kobberstik m.m. Kbh. 1889.

ikke den forventede virkning. Alligevel var denne ordning et af de momenter, som Konsistorium i 1743 ønskede at få fremhævet i kongens opfordring til studenterne fra hertugdømmerne om at studere i København, da præceptoren »dennem med bedste råd og tilsyn i alle ting går til hånde..., (hvilket) virkelig ville opmuntre mange forældre des villigere at sende deres børn til Københavns Universitet hellere end til andre steder«. De tyske universiteter var i det 18. århundrede kendt for deres mangel på studenterdisciplin, hvilket var et af momenterne i den tyske universitetskrise ved århundredets midte.[28]

28. RA.KU. Kons. Kopibog s.266, 24.5.1743. R. Steven Turner anf. v.s.503ff.

I Christians VI's regeringstid lagde man på højeste sted vægt på, at studenterne holdt sig til den sande gudsfrygt. Da København i begyndelsen af 1730erne oplevede en række voldsomme sammenstød mellem ortodokse, pietistiske, separatistiske og herrnhutiske kirkeopfattelser, tog studenterne ivrigt del i kampene. De teologiske professorer fik i november 1733 ordre til at formane studenterne til sand gudsfrygt. Den 23. april det følgende år kom der en kgl. ordre til Universitetets ledelse om at formane studenterne til ikke at blande sig i stridighederne. De havde fungeret som omdelere af løbesedler, og de havde forfattet de anonyme og ugudelige pasqviller, der var blevet udspredt. Sproget og indholdet røbede dem. Den slags skulle de studerende ikke bruge deres legater til, men alene til at opnå en grundig uddannelse. Hvis de fortsatte, skulle de miste stipendierne, relegeres og udelukkes fra ansættelse i statens tjeneste. For at finde frem til ophavsmændene skulle der udloves præmier for de studerende, der angav de skyldige.

Formaningen skulle dels straks oplæses for studenterne, dels yderligere indskærpes i form af et universitetsprogram. Allerede næste formiddag den 24. april samledes Konsistorium og besluttede, at rektor samme formiddag skulle læse den kgl. befaling op på Regensen for beboerne her og på de øvrige kollegier. Det var betydeligt vanskeligere at nå til enighed om, hvem der skulle skrive programmet. Flertallet i det filosofiske fakultet mente, at udkastet hertil måtte skrives af en teologisk professor og derefter renskrives af universitetssekretæren, der var professor i det filosofiske fakultet. Både professor Wøldike og professor Reus, som allerede havde gjort sig uheldig bemærket i disse sager i hofkredsene, undskyldte sig. Derfor måtte sekretæren, professor Ramus, påtage sig den utaknemmelige opgave, og betingede sig udtrykkeligt, at udkastet skulle sendes rundt til eftersyn og rettelse hos alle konsistoriales. Det kollektive ansvar blev altså understreget. Professor Ramus accepterede også opgaven til slut: »i hvorvel han fandt sig som geometriæ et arithmeticus professorus ganske ubekvem og uvedkommende i sin profession at kunne noget eftertrykkeligt circa materiam religionis udi sådant extraordinært tilfælde at skrive, som publice skulle opslås helst siden den oratio exhortatoria, som besagde programma til de theologiske studenter skulle indbefatte, ikke på principiis mathematicis eller philosofiske persvasionibus efter hans formaning burde være grundet, men alene på Guds ords kraft og på den hellige skrift«. Det var en ordentlig salve til de teologiske professorer. Professor Ramus forfattede et udkast, men professor Wøldike påtog sig alligevel at »fuldfærdige samme«, inden det blev sendt omkring til godkendelse hos alle konsistoriemedlemmer. Den 12. maj 1734 kunne det trykte universitetsprogram endelig publiceres.[29]

Under studenternes studierejser i udlandet var det væsentligt for det

enevældige styre at sikre, at de ikke kom på afveje i religionsspørgsmål. Derfor fik de danske og norske teologi-studerende, der rejste til Halle i 1741 ordre til at holde sig til professorerne Lange og Francke, og ved deres tilbagekomst til Danmark medbringe attest herpå, som skulle indsendes til Danske Kancelli. Året efter søgte professor Lange ved et brev til J. L. Holstein at få dette for ham så nyttige påbud udvidet til også at omfatte slesvig-holstenske studenter i Halle. Desuden forsøgte han at få udvirket et forbud mod deres studieophold i Jena under påskud af den farlige påvirkning fra det herrnhutiske societet i byen. Sagen blev behandlet i General-Kirkeinspektionskollegiet, hvor medlemmerne indviklede sig i lange diskussioner om de tyske teologiske professorer. Flere var imod at binde de studerende til en bestemt professor, ligesom man ikke var blind for den økonomiske betydning, et sådant forbud ville have for professor Lange. Sagen faldt.

I 1744 blev der udstedt forbud mod at rejse til Herrnhut eller Marienborn, hvis man ønskede ansættelse i et gejstligt embede. Derimod blev der ikke gjort flere forsøg på at holde de danske studenter til visse professorer under deres studieophold i udlandet. Men J. L. Holstein holdt sig som Universitetspatron og ansvarshavende for stillingsbesættelser i skole og kirke som tidligere omtalt gennem privat brevveksling med adskillige udenlandske professorer orienteret om de danske studerende i udlandet.[30]

Der var også mange fristelser hjemme i København, som kunne afspore studenterne fra deres studier. Det var ikke blevet lettere, efter Komediehuset på Kongens Nytorv var blevet indviet den 18. december 1748. I Christian VI's sidste 10-år var komediespil blevet forbudt, men det blomstrede op igen efter Frederik V's regeringstiltrædelse i 1746. Det medførte, tordnede prof. teol. P. Holm, at mange studenter, også stipendiater, fordrev megen tid på den slags og spildte mange penge, nemlig 2 mk. pr. forestilling. »Thi på Galleriet agtes for gement og koster dog 24 sk. hver gang, foruden hvad det videre koster, da det skulle være ordinaire, at de stadser sig det bedste de formår, som om det var til et bryllup og spilde tid og penge«. Derfor diskuterede Konsistorium i 1761 at udstede et forbud mod, at studenterne gik på komedie. Det kunne højest være tilladt tre gange ialt. Anledningen var, at to studenter var blevet arresteret i forbindelse med uroligheder under en teaterforestilling. Flertallet i Konsistorium mente ikke, man på nuværende

29. *Den Danske kirkes historie V*, 1951, s. 127 ff. J. Paludan: *Fremmed indflydelse på den danske Nationallitteratur i det 17. og 18. årh.*, s. 78. 1913. KB Kall saml. 146 fol. RA.KU. Kons. Diverse. Extract af Acta Cons. 1724-50 s. 546 ff.

30. DK Sj. tegn. nr. 445, 25.8.1741. Sj. Regn. nr. 383, 20.11.1744. Generalkirkeinsp.koll. Protokollerede indkomne sager nr. 24, 23.2.1742.

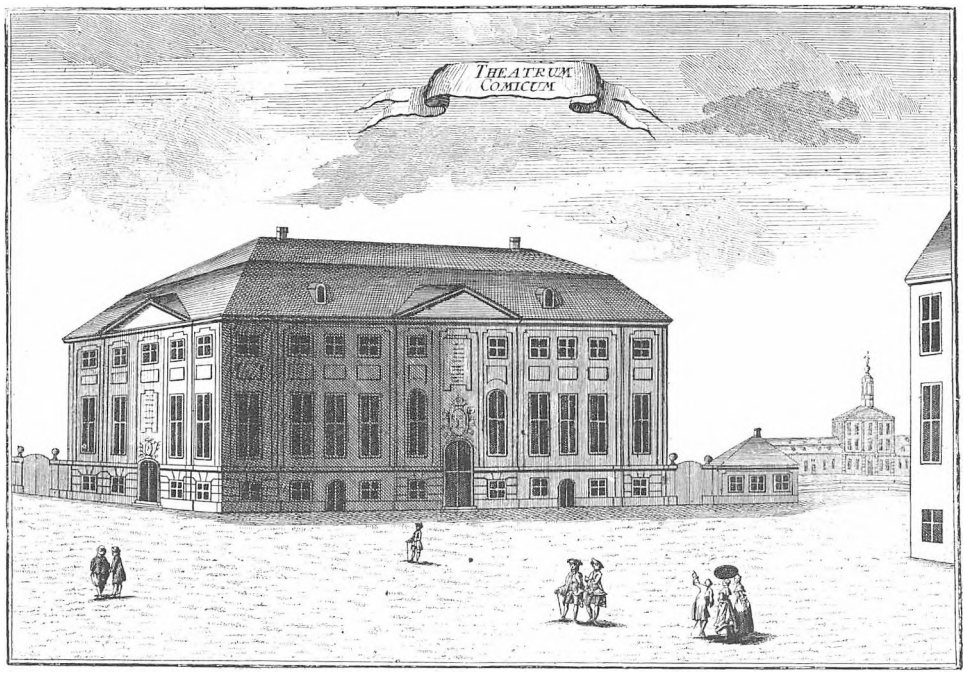

Fig. 90. Også for studenterne udøvede det nye Komediehus på Kongens Nytorv en stor tillokkelse. Så stor at Konsistorium i 1761 overvejede at udstede et forbud mod, at studenterne gik på komedie. Det blev ikke til noget – af hensyn til reaktionen på højere sted, hvor theatret nød stor bevågenhed. Professorerne havde ellers stor lyst til at udstede et sådant forbud, da »mange studenter ere nok så bekendte med Theatret som med vore Auditorios,« som prof. I. C. Kall formulerede det.
KB. Billedsamlingen.

tidspunkt kunne forbyde studenterne at gå på komedie. De to studenter var straks blevet løsladt ved kgl. resolution, og derved havde kongen vist, at han ikke ville nægte studenterne den fornøjelse. I den situation ville det måske blive taget ilde op på højeste sted, hvis Universitetet udstedte et forbud for studenterne, »selvom mange studentere ere nok så bekiendte med Theatret, som med vore Auditorios«, som I.C. Kall udtrykte det.

Værre var det, hvis studenter selv optrådte på scenen og senere ville genoptage deres studier, som intet var hændt. Et halvt år efter Komediehusets indvielse i 1748 havde det teologiske fakultet afvist stud. teol. Mathias Birch fra teologisk embedseksamen med den begrundelse, at han havde optrådt i 6 uger ved von Quotens tyske skuespillertroup i 1747. Birch indgav derpå sin ansøgning til Frederik V. Da sagen kom til udtalelse i det teologiske fakultet, gik Marcus Wøldike ind for at indstille ham til eksamen efter et års flittige studier. Peder Holm mente derimod, at prædikestolen derved ville blive

nedvurderet i folks omdømme. Hvorledes kunne man vide, hvornår han blot agerede. Mange ville ikke tro, at hans ord kom fra hjertet. Oversekretæren J.L. Holstein meddelte kort den 17. september 1749, at Marcus Wøldikes indstilling skulle følges.[31]

København havde som residensstad en stor garnison. Det gav anledning til adskillige sammenstød mellem soldater og studenter. Men også flere episoder, som eftertiden kender bl.a. fra Holbergs komedie Erasmus Montanus. Den 15. april 1764 klagede en ulykkelig student Erik Steenhof sin nød til Universitetets rektor. En vagtmester i grev Gørtes dragonregiment, som han kendte hjemmefra, havde narret ham til at modtage 30 rdl. som forskud på et legat hjemmefra. Studenten skrev sit navn på et stykke papir som kvittering, troede han. Men det viste sig senere, at det i virkeligheden var et hvervebrev, han havde underskrevet. Konsistorium var indstillet på at bruge alle forbindelser for at redde denne tåbelige student. Men da der i den senere tid havde været mange lignende sager, besluttedes det desuden at opslå en advarsel på tavlen på Universitetet og i Kommunitetet til studenterne om at holde sig fra al omgængelse med underofficerer, især på skænkehuse.[32]

Der var også andre former for studenteruro. Studenter der ikke betalte deres gæld, studenter der rev blade ud af lektionskataloget. Uroligheder under eksamen, hvor tilhørerne væltede skranken mellem tilhørerpladserne og eksamensbordet. Kastede hatte ned på bordet, så lyset væltede. Oprør over professor Badens optræden ved hans søns disputats på Borchs kollegium. Men også ulykkelige skæbner som Claus Møller, teologistuderende fra København, der havde levet af privatundervisning, men som arbejdsløs var henvist til at leve af almisser fra de kgl. herskaber og professorerne. Til sidst begyndte han at stjæle tøj og andet dels til eget brug, dels med videresalg for øje.

Universitetets straffemidler var i mindre sager indkaldelse for Konsistorium, hvor de pågældende modtog en alvorlig formaning. Var der flere sager af samme art, kunne Konsistorium opslå en advarsel til studenterne på den sorte tavle. I alvorlige sager kunne man relegere, d.v.s. bortvise studenter fra Universitetet, enten på åremål eller for tid og evighed. Hvis Konsistoriums dom lød på fængselsstraf, måtte Universitetet søge at få sine arrestanter anbragt i byens arrest, da det ikke længere selv havde et carcer, d.v.s. fængsel. Den omtalte Claus Møllers sag blev i 1755 med kgl. tilladelse

31. Alfred Jeppesen: *Den danske skueplads på Holbergs tid*, 1972, s.151. DK Overskretærens brevbog nr. 235, 17.9.1749 med indlæg. RA.KU. Kons. Indk. sager 22. nov. 1761.
32. DK Overskretærens brevbog nr. 431, 16.12.1756. RA.KU. Kons. Indk. sager 15.4.1765. E. Nystrøm anf. v. II, s. 22, 1.11.1774.

ordnet ved, at Claus Møller lod sig hverve til kongens tjeneste i Vestindien. Til gengæld lod man sagen mod ham falde. Årsagen til dette udfald var ikke først og fremmest hensynet til Claus Møller, men til studenternes almindelige omdømme, der ville lide skade ved, at en tyveridom overgik en akademisk borger.[33]

Gentagne gange blev det fremhævet i diskussionen om universitetsreformer, at København ikke var egnet som universitetsby. Det var naturligvis et stående argument hos dem, der af økonomiske grunde ønskede Universitetet flyttet til deres egn, f.eks. provst Lassen Tychonius, der som tidligere omtalt i 1729 foreslog Universitetet flyttet til Viborg, fordi leveomkostningerne var så høje i København. Prokansler Pontoppidan betegnede i et brev til patronen J. L. Holstein i 1756 København som en »vidtløftig by« – »I denne og mange flere henseender er København vist nok det urette sted for et Universitet«. Også i den strøm af reformlitteratur, der fulgte efter censurens ophævelse i 1770, blev København angrebet som universitetsby. Rektor på Helsingør latinskole Jacob Baden foreslog »at forlægge Universitetet til en egn, hvor levemåden er lettere og tarveligere, sæderne simplere og renere, og adspredelserne færre, end i hovedstaden.«[34]

FAGENES KAMP OM UNIVERSITETET

Baggrund

1600-tallets Universiteter levede på den humanistiske lærdomstradition. Universitetsstudierne var organiseret som en helhed, hvor alle startede med en filosofisk basisuddannelse afsluttet med examen filosofikum. Den skulle dels give et alment dannelsesniveau, dels de nødvendige forudsætninger i filosofi og klassiske sprog til det teologiske studium. Jurastudiet havde oprindelig til hovedformål at støtte teologien. Kun det medicinske studium stod uden for denne enhedsopbygning. Universitetsuddannelsen sigtede først

33. DK Oversekretærens brevbog nr. 365, 20.4.1771. RA.KU. Kons. circ. 23.9.1734. Indk. skrivelser 19.12.1766. Acta 7.9.1785 og 21.10.1785. Claus Møller sagen: Indk. sager 19.2.1755. Circ. 19.2.1755, 23.4.1755. DK Oversekretærens brevbog 25.3.1755.

34. DK D 149a, 3b, Den Esmarckske arkivaflevering. Kopi af Pontoppidans skrivelse til Holstein 12.1.1756. Desuden skrev Pontoppidan, at udenforstående ikke kunne være tilstrækkeligt orienteret om undervisningen, »fordi det sker i en stor by og kgl. residence, hvor Univ. er ickun en bisag og giver ikke så stor eclat som andensteds«. [Jacob Baden]: *Raisonnements over Københavns Universitet,* Helsingør 1771, s. 27 ff. Edvard Holm: *Striden om København som Universitetsstad,* Museum, 1891, I, s. 193 ff.

og fremmest på en kandidateksamen til gejstlige embeder eller en universitetsgrad, baccalaur- eller magistergrad, til skolevæsenet. De to embedskategorier dækkede hovedparten af alle civile statsembeder.

De store naturvidenskabelige opdagelser omkring 1600 rokkede ved den humanistiske universitetsopfattelse. Samtidig muliggjorde de oplysningstidens statsopfattelse, der lagde vægt på statens velfærdsopgaver over for sine borgere. Det var udgangspunkt for en stigende statsadministration og dermed et større behov for kvalificerede embedsmænd. De måtte kende de naturlove, hvorpå agerbrug, håndværk og industri hvilede. Naturvidenskaberne blev derved hjælpevidenskaber for økonomien, der var en vigtig del af statslæren. Desuden krævedes beherskelse af moderne sprog, viden om andre landes statforfatning og moderne historie. Det 18. århundredes universitetshistorie kan betragtes som en kamp mellem den humanistiske lærdomstradition, der byggede på oldtidens store filosoffer og de moderne kameralvidenskaber, der havde de naturvidenskabelige opdagelser som forudsætning og arbejdede på grundlag af den empiriske metode inden for statsvidenskab og økonomi. Samtiden anvendte en meget bred definition af faget økonomi, der dækkede både statsvidenskabelige og naturvidenskabelige fag.

Universitet contra Akademi

Undervisningen i de nye fag blev fortrinsvis givet på de ridderlige akademier, som unge adelsmænd frekventerede for at uddanne sig til ledende stillinger inden for statsadministrationen og det private erhvervsliv: landbrug, handel og industri. Undervisningssproget var de nationale sprog, således at manglende kendskab til universiteternes almindelige sprog, latin, ikke hindrede udbyttet af undervisningen. Moderne sprog var desuden selvstændige undervisningsfag. Adelen søgte derimod ikke til de gamle universiteter, hvis humanistiske dannelse ikke tilfredsstillede dens uddannelsesønsker. En karriere inden for kirken var ikke længere attråværdig i adelskredse.[1]

Ville det lykkes for universiteterne at tiltrække de betydende og de formuende og bl.a. derigennem hæve deres egen prestige? Universitetet i Halle var det første universitet, der allerede ved sin grundlæggelse i 1694 åbnedes for de nye videnskabsretninger. Her underviste professorerne i økonomi og statsvidenskabelige fag, der havde nær forbindelse med det juridiske fakultet. Det samme gjaldt Tysklands mest moderne universitet i

1. D. Almqvist: *Fackutbildning og humanistisk tradition ved stormaktstidens svenska Universitet.* Sv. H.T. 1934. Axel Nielsen: *Det statsvidenskabelige studium i Danmark før 1848,* 1948.

Göttingen, oprettet 1737. De engelske universiteter holdt fast ved den teologiske og skolastiske lærdomstradition, mens den juridiske uddannelse i England udelukkende fandt sted gennem praktiske øvelser hos praktiserende sagførere eller ved domstolene. Det medførte, at den engelske overklasse overhovedet ikke frekventerede universiteterne.[2]

Herhjemme blev der som tidligere omtalt rettet et alvorligt angreb på Københavns Universitet i 1725 fra oversekretæren i Danske kancelli C. Møiniche, fordi både dets metode og de fag, der doceredes, var ude af pagt med tidens krav. Resultatet blev i følge Møinichens kritik, at forældre sendte deres børn udenlands, og at de fleste af Universitetets studenter ikke duede til andet end at udskrive og recitere en postilprædiken. Det var ganske vist ikke hele sandheden, fordi han glemte, at Universitetet også havde en professor Reitzer, der introducerede de nyeste statsvidenskabelige forfattere som f.eks. Pufendorf.

I universitetsfundatsen af 1732 tog man på visse punkter hensyn til kritikken af Universitetet. Der blev oprettet et nyt juridisk professorat i naturret og folkeret. Derimod blev de naturvidenskabelige fag ikke forøget, tværtimod nedlagdes professoratet i fysik. Faget blev delt mellem de to medicinske professorater og professoratet i matematik. De naturvidenskabelige fag var delt mellem det medicinske og det filosofiske fakultet. De to medicinske professorer skulle udover anatomien dække kemi, botanik,farmaci og fysik, mens de to professorer i matematik også underviste i astronomi og fysik. I studieopbygningen var disse fag placeret i basisuddannelsen, der fungerede som en udbygning af den viden, studenterne medbragte fra latinskolen. P.g.a. studenternes dårlige økonomiske forhold var det almindelig skik og brug, at de forberedte sig til denne eksamen på egen hånd, mens de tjente til de efterfølgende studier ved erhvervsarbejde. Denne praksis var medvirkende til det lave niveau i disse fag.

De juridiske fag blev styrket ved indførelsen af juridisk embedseksamen i 1736, idet der skulle aflægges prøve i naturret og folkeret, dansk og norsk lov og proces, romerret og dansk og tysk offentlig ret.[3] Alligevel blev Universitetet udsat for skarp kritik i diskussionen forud for genoprettelsen af Sorø ridderlige akademi i 1746. Grev Reus, den vordende overhovmester ved akademiet, placerede i en fremstilling til kongen Københavns Universitet udelukkende som et uddannelsessted for præster og lærere ved latinskolerne. I modsætning hertil ønskede han, at Sorø akademi alene skulle uddanne kandidater til civile

2. W. Schraeder: *Geschichte der Friedrichs Universität zu Halle,* Berlin 1894. F. Paulsen: *Die deutschen Universitäten,* Berlin 1902. Lawrence Stone, anf. v. s. 46 ff.
3. DK Sj. Reg. nr. 44, 10.2.1736.

embeder. Det var desto mere nødvendigt, som adelen ikke hidtil havde villet anvende tid og midler ved Universitetet, hævdede han.

Kancelliet sendte grev Reus' forslag til udtalelse hos professor Hans Gram, der også havde været medlem af Universitetskommissionen af 1731. Han afviste grev Reus' karakteristik af Københavns Universitet, idet den kun dækkede Universitetet før den nye fundats. Som eneste nulevende medlem af fundatskommissionen kunne han bevidne, at det netop havde været Christian VIs hensigt at forbedre det juridiske fakultet og de politiske videnskaber. Udover det nye ordinære professorat var der senere blevet beskikket to ekstraordinære professorer, således at der nu var et varieret undervisningstilbud i juridiske fag, som både adelige og ikke-adelige studerende benyttede sig af. Dette ville igen sygne hen, hvis kandidater fra Sorø akademi fik eneret på verdslige statsembeder, hævdede han.

Hans Gram opnåede i første omgang, at der blev ligestilling mellem kandidater fra Sorø akademi og Københavns Universitet. P.g.a. en senere betænkning fra professorerne Hans Gram og Chr.L. Scheidt blev ligestillingen indskrænket til kun at gælde den særlige administrationsvendte eksamen, der var blevet indført ved kgl. reskript af 28. oktober 1746. Universitetet fik således eneret på at uddanne kandidater til gejstlige og juridiske embeder, for så vidt som der ved udnævnelsen af disse embedsmænd overhovedet blev taget hensyn til eksamenspapirer. Derimod opnåede Sorø akademi ved en ny forbedret fundats af 29. januar 1782 den ønskede ligestilling mellem kandidater med juridisk og politisk eksamen fra Sorø og Københavns Universitet. Dette fik ikke den ønskede virkning for Sorø akademi, der i sin sidste periode 1782-92 blot nåede at producere 11 juridiske og 2 politiske kandidater.

Undervisningstilbudene på Sorø akademi dækkede filosofi, jura, politika, eloqvence (veltalenhed), matematik, historie, geografi, genealogi, økonomi, kommerce- og kameralvidenskaber. Desuden blev der ansat en sprogmester i fransk og tysk. Sorø akademi fik på trods af dette brede fagtilbud ikke den tilgang, man havde forventet. I perioden 1747-93 blev det besøgt af 163 elever, hvoraf kun 43 efter 1770. Derimod fik professorerne i statsvidenskab ved akademiet, Sneedorff og Schytte, tid til en betydelig statsvidenskabelig litterær produktion.[4]

4. Fundats af 7.7.1747 §§ 2 og 13. DK Indl. til Sj. Reg. nr. 287, 7.7.1747. Aktstykker vedr. genoprettelsen af Sorø akademi i Danske Magasin 6 rk. III s. 275 ff. Axel Nielsen anf. v. s. 32 ff. A. Falk-Jensen og H. Hjorth-Nielsen: *Candidati og examinati juris 1736-1936,* 1954. Indledningen s. (2).

Statsvidenskabelige fag på Universitetet

De undervisningstilbud, der blev givet i de juridiske universitetsprofessorers offentlige forelæsninger, begrænsede sig til offentlig og privat ret, romerret, proces, natur- og folkeret. Det var fuldt forsvarligt, da de juridiske professorater var defineret således. Perioden kendetegnes ved udviklingen af den danske videnskabelige lovkyndighed. Andreas Højer (professor 1734-39) havde planlagt selvstændige undersøgelser af dansk ret på modersmålet. Han nåede ikke at føre sine planer ud i livet, men de blev genoptaget af professorerne Kofod Ancher og Stampe. I deres private kollegier dækkede de juridiske professorer derimod et bredere spektrum, ikke mindst i de specielle kollegier de afholdt for standspersoner. Professorerne Mølmann og Anchersen i det filosofiske fakultet var i 1743 også blevet medlemmer af det juridiske fakultet og afholdt derfor også private kollegier over juridiske emner. H. P. Anchersen holdt i 1753-54 private kollegier over »Anstændige sæder og hvad en retskaffen hovmester bør vide«, hvortil han i øvrigt indbød ved et skrift på dansk. I sine collegia privatissima opgav han »In jure statuum publico og hvad der hører til af historie, geografi og heraldik«. 1755-56 havde professor Kofod Ancher privat undervisning i politik på grundlag af Montesquieu. Det foregående år havde hans emne været dansk retshistorie.

Selvom professor Stampe var fritaget for sine undervisningsforpligtelser p.g.a. kvæstoratet, holdt han alligevel i 1756-57 et kollegium for grev Chr. Holstein om »adskillige praktica-politica henhørende til de kgl. kollegiers principia og cautela«. Desuden ét for greverne Magnus og Ludvig Moltke over »proces og principiis oeconomicis ad statum patriæ applicatis«. Desuden holdt også den ekstraordinære teologiske professor Jhs. Gunnerus private juridiske kollegier i 1756-57. Disse aktiviteter kunne tyde på, at der var søgning til de private kollegier, som også afkastede en ekstra fortjeneste til professorerne, selvom det ikke er muligt at fastslå størrelsen heraf. Ifølge årsberetningen 1760-61 var professor Obelitz som vikar for kvæstor den eneste underviser i det juridiske fakultet, og han angav i sin privatundervisning i proces at have haft bl.a. 12 standspersoner som tilhørere, nemlig de to grever Moltke, grev Knuth, grev Scheel, to baroner Güldencrone, geheimeråd Rabens to sønner, geheimeråd Linstows to sønner og geheimeråd Lewetzous to sønner. Professor Schlegel holdt i 1767-68 private kollegier over Frankrig og de forenede Nederlandes geografi, statsforfatninger og historie.[5]

5. Det er meget vanskeligt at fastslå hvilken undervisning, der rent faktisk har fundet sted. I de publicerede lektionskataloger, der alle er bevaret for denne periode, angives, hvilke offentlige

JUSTITZ-RAAD, DOCTOR
og PROFESSOR

Hans Peder Anchersens Indbydelse

Til
At høre en Academiſk Forlæsning udi hans
Huus, Klokken 3 til 4re Eftermiddag,

Om hvad en Hoffmeſter bør viide, og hvorledes han bør opføre og ſkikke ſig ꝛc.

Cenſore, atqve Autore audendi,
Illuſtriſſimo & Excellentiſſimo DNO. COMITE
Univerſitatis Regiæ PATRONO, &c.

KJOBENHAVN, 1754.
Trykt hos Directeuren over Hans Kongel. Majeſts. og Univ.
Bogtrykkerie, Johan Jørgen Høpffner.

Fig. 91. Der blev i det 18. århundrede udfoldet mange bestræbelser på at modernisere Københavns universitet – ikke mindst m.h.t. fagudbud. Professorernes emner var også betydeligt bredere i deres private kollegier, som i modsætning til den øvrige undervisning ikke var gratis. I 1753-1754 holdt prof. H. P. Anchersen hver eftermiddag mellem kl. 3 og 4 private kollegier om »Hvad en hoffmester bør vide, og hvorledes han bør opføre og skikke sig.« Det er indbydelsskriftet hertil, der er vist på billedet.

forelæsninger og private kollegier professorerne annoncerede. De angiver ikke den helt private undervisning, eller hvilke forelæsninger professorerne rent faktisk holdt. Den bedste kilde bliver således de originale årsberetninger. Men ikke de af Engelstoft publicerede i Universitetsårbøgerne, fordi han kun gengiver det summariske antal, for hvert fakultet jfr. kap. 5 note 26. Undervisning i det juridiske fakultet i årene før 1757 oplyses desuden i RA.KU. Kons. Circ.

Professor Kofod Ancher var i 1759 blevet fritaget for undervisning p.g.a sit arbejde i lovkommissionen. I stedet blev den designerede prof. phil. Martin Hübner udnævnt som professor i det juridiske fakultet og lønnet af Kofod Ancher. Han var de første år optaget af tjenstlige udenlandsrejser for diplomatiet, men selv efter han havde tiltrådt fuld løn på Universitetet i 1766 som professor i det filosofiske fakultet, annoncerede han de samme forelæsninger hvert år, ligesom han i årsberetningen 1767-68 måtte indrømme, at hans offentlige forelæsninger ikke var blevet gennemført p.g.a. mangel på tilhørere. Der havde heller ingen meldt sig til hans private kollegier over folkeret, tysk offentlig ret og de politiske discipliner. I efteråret 1775 klagede en række studenter til kongen over, at professor Hübner ikke gennemførte de annoncerede forelæsninger, specielt i kameralvidenskaberne. »Vi brænder af længsel efter at høre disse videnskaber af ham ej alene ved et behageligt foredrag satte i deres rette lys, men endog broderede med de bedste og sieldeneste iagttagelser, hvor af hr. conferenceråden har formodentligen i en række år samlet hos de slebne folk, iblandt hvilke har opholdt sig, en for fædrenelandet frugtbar skat«.

Studenterne havde ret i, at professor Hübner var den rette person til at forene statsvidenskabelig teori og praksis, som var vigtig for kameralvidenskaberne. Han havde i 1759 udgivet et værk på fransk om folkeretslige regler for neutral skibsfart i krig og i 1766 en latinsk afhandling om statens indtægter. Hübner reagerede på studenternes klage ved som undvigelsesmanøvre at foreslå en særlig statsøkonomisk studieretning ved siden af den juridiske med det formål at uddanne kandidater i finans- og kameraldiscipliner både til staten og det private erhvervsliv. Af helbredsgrunde måtte han anmode om en stedfortræder til at varetage undervisningen. Derimod ville han selv udgive en lærebog på dansk, der både kunne danne grundlag for undervisningen og benyttes som håndbog. Uddannelsen skulle afsluttes med en eksamen, som var enekvalificerende til finans- og amtsembeder. Hans plan blev sendt til udtalelse i Konsistorium, der under henvisning til Universitetsfundatsen ikke kunne anbefale et juridisk professorats benyttelse til forelæsninger i kameralvidenskaber, hvor nyttige de i øvrigt måtte være. Professor Hübner havde ifølge Konsistoriums erklæring givet tilsagn om selv at afholde sine juridiske forelæsninger, hvis dette forslag ikke gik igennem. Dette løfte blev ikke overholdt. Der kom således ikke ved denne lejlighed noget ud af

18.3.1757 i anledning af Hans Arntz' ansøgning om et professorat i moralis et politices. Desuden ville en systematisk gennemgang af Adressekontorets efterretninger og andre aviser oplyse nogle af de private kollegier, professorerne havde i sinde at holde, men formodentlig ikke alle. Erik Reitzel Nielsen: *Festskrift i anledning af 200 året for juridisk eksamen,* 1936, s. 117 ff.

ønskerne om en særlig lærestol i kameralvidenskab. Men sagen er interessant, fordi den viser brydningen inden for Universitetsverdenen.[6]

Der blev som tidligere omtalt givet undervisning i moderne juridiske fag, men kun som betalt privatundervisning. Bestræbelserne for at opnå et særligt professorat må på denne baggrund opfattes som et forsøg på at demokratisere undervisningen, således at der blev holdt offentlige og dermed gratis forelæsninger i disse discipliner, som hidtil rent faktisk havde været forbeholdt de højere stænder. Oprettelsen af et nyt professorat ville have krævet tildeling af nye statsmidler eller en de facto ændring af fundatsen. Det sidste havde tidligere fundet sted ved designerede professorers opstigen til ordinær løn, selvom de ikke havde fundatsbestemte fag. Det var Konsistoriums almindelige politik at modsætte sig disse udnævnelser, som blev opfattet som et overgreb mod Universitetet.

I 1785 blev der atter presset på for at få oprettet et professorat i kameralvidenskaberne ved Universitetet. Denne gang var det en ny fuldmægtig i Økonomi- og kommercekollegiet C.U.D. Eggers, der ansøgte kongen om et professorat i kameralvidenskaberne ved Universitetet i København. Han havde i 7 år studeret disse discipliner sammen med jura og moderne sprog i Kiel, Leipzig, Halle og Göttingen. Først i 1783 var han kommet til København. Han opnåede den 20. juli 1785 et ekstraordinært professorat uden ret til at ascendere til ordinær løn. I stedet fik han en understøttelse på 400 rdl. fra Fonden ad usus publicos. Undervisningen skulle ikke alene tilbydes studenter, men først og fremmest embedsmænd fra centraladministrationen. Rentekammeret var indstillet på at give ham adgang til kamrene og kollegiernes arkiver, for at han derfra under fornøden opsigt kunne hente de nødvendige oplysninger til forelæsninger og øvelser. Desuden håbede rentekammeret, at øvelser og forelæsninger ville blive lagt på sådanne tider, at de embedsmænd, der havde lyst, kunne få lejlighed til at følge dem.

Da Eggers startede sin undervisning i efteråret, så det ud til at blive et tilløbsstykke. 70 havde indtegnet sig til kurserne om almindelige grundsætninger for statsvidenskaberne, enkelte dele af kameralvidenskaberne og den danske statsforfatning. 50 til kurset om kameralistisk lovkyndighed og knap 40 til det praktiske kollegium. Det var hensigten, at undervisningen skulle foregå hos Eggers privat. Men det store deltagerantal sprængte alle rammer. Derfor fik han overladt et værelse i »det kongelige palais bag slottet«. Da

6. DK Supplikprot. nr. 1155, 19.10.1775. RA.KU. Kons. Kopibog nr. 100-103, 16.10., 12.10., 29.10 og dec. 1775. Hübner nåede at indsende ansøgningen om en stedfortræder, inden studenternes klage nåede frem. Axel Nielsen anf. v.s.55. Matzen anf. v. II s.92ff.

undervisningen endelig kunne starte, kom der kun en trediedel af dem, der havde meldt sig. Kun til det praktiske kollegium mødte alle indtegnede op. Størsteparten var fra administrationen, kun fem var studenter. I vintersemestret måtte undervisningen aflyses p.g.a. manglende tilslutning, idet der kun meldte sig 3-4 på hvert hold, hvoraf kun én uden for Rentekammeret.

Det var baggrunden for hans nye ansøgning til kongen om at blive efterfølger i professor Hübners professorat i politik og med de samme indkomster som denne. Han ville straks påtage sig at undervise i professor Hübners sted uden særligt vederlag mod til gengæld at få sæde i Konsistorium for at eksaminere i disse videnskaber. Denne gang blev ansøgningen sendt til udtalelse på Universitetet. Den var set fra et universitetssynspunkt fuld af misforståelser, som gjorde det let at afvise den. Der var ikke normeret et professorat i kameralvidenskab i fundatsen. Hübner havde et professorat i historie. Sæde i Konsistorium og eksaminationsret havde ingen forbindelse med hinanden. Der var ingen særlig kameralistisk eksamen. Endelig ville det være en fornærmelse mod de øvrige designati, hvis Eggers' opnåede ordinær indtægt før dem. Eggers' eneste fortaler i den interne debat i Konsistorium var professor Kratzenstein, der fremhævede ham som »aktiv og ej manglende på geni. Han skrev en god stil af et interessant og velordnet indhold«. Kratzenstein kendte ikke hans pædagogiske evner, men foreslog at lade ham holde en prøveforelæsning i Konsistorium. Konsistoriums afvisning afspejlede det filosofiske fakultets opfattelse af de nye videnskaber: »De få lønninger, syv i tallet, som i det philosophiske fakultet ere henlagte til professioner i de videnskaber, som i strengeste forstand henhøre til de academiske videnskaber, nemlig philologie, philosophie og mathematik«. Professor Eggers fik ikke sin udnævnelse og måtte fortsat aflyse sine annoncerede forelæsninger.[7]

Naturvidenskabelige fag

Fundatsen af 1732 havde som omtalt nedlagt professoratet i naturfilosofi og eksperimental fysik, som var blevet fordelt mellem de medicinske og matematiske professorer. Hans Gram udtrykte i et brev fra 1734 sin skuffelse over, at ingen af disse professorer endnu havde vist tegn til at arbejde med faget. Han havde oprindelig ventet sig meget af den nye professor i medicin, Detharding, der var indkaldt fra Rostock i 1732. »Han var en stor mand derude, men sandelig intet miraculum her. Hans anatomiske lectier for barbererne (chirur-

7. Axel Nielsen anf. v. s.59ff. RA.KU. Kons. Circ. 6.3.1786 og 10.4.1786. Kopibog nr. 916, 9.2.1786, 917, 6.5.1786.

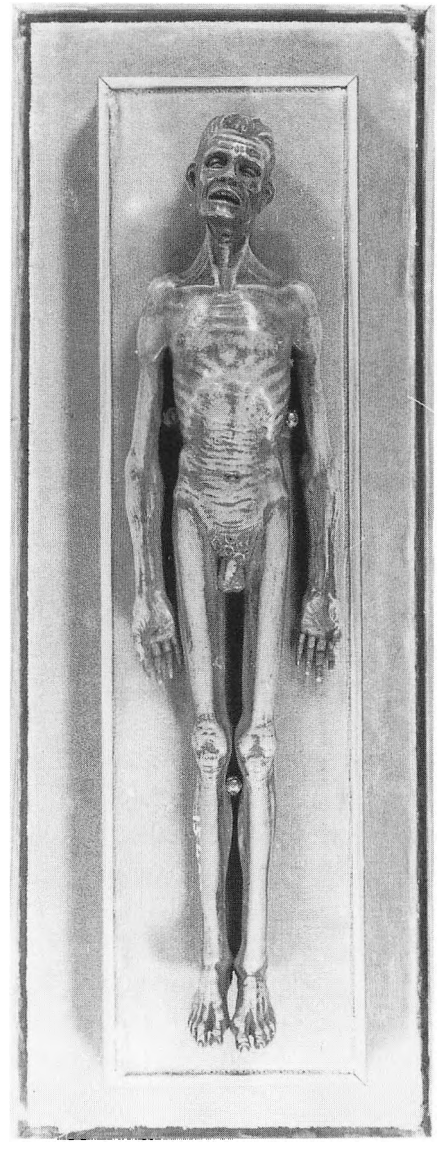

Fig. 92. Dette »Sceleton humanum« stammer fra Kunstkammeret. Det er iflg. oplysninger fra Medicinsk-historisk museum udskåret i buxbom. Det nævnes allerede 1737, så teoretisk kunne det godt have været anvendt i professor Dethardings »anatomiske lektier for barbererne.« Medicinsk-historisk museum.

gerne) love os ingen store ting om hans physica experimentalis«. Detharding var ved sin kaldelse 62 år gammel, og selv om han var anset som en dygtig anatomisk docent, tilhørte han det forrige århundredes skolastisk-lærde retning inden for medicin og stod fremmed over for den nye naturvidenskabelige retning.

Denne blev for så vidt styrket af det 18. århundredes herskende nationaløkonomiske system, merkantilismen. Dennes vigtigste princip var, at en stat i

størst mulig udstrækning måtte bære sig selv økonomisk og være selvforsynende. Derved blev der lagt vægt på i første omgang at styrke fabriksdrift og industri og på et senere tidspunkt landbrug, havebrug og skovbrug. Dette måtte ske på baggrund af en mere omfattende viden om landets naturlige produkter og resultere i en styrkelse af de naturvidenskabelige fag, eksperimental fysik, kemi, botanik, naturhistorie eller, som de kaldtes i det 18. århundrede, de økonomiske videnskaber.[8]

Den nye retning beherskede de medicinske fakulteter i Halle og Göttingen, hvorfra påvirkningerne spredtes til Skandinavien. Sverige kom først, idet C. Linné allerede i 1741 blev ansat som medicinsk professor i Uppsala. Senere skiftede han til sine egentlige fag, naturhistorie og botanik.

Som ved Københavns Universitets genrejsning i 1732 søgte man også nu over for tidens naturvidenskabelige udfordring at lede de nye strømninger ind på Universitetet ved ansættelse af udenlandske professorer. Hans Gram oplevede ikke, at J.H.E. Bernstorff i 1752 foranledigede, at G.C. Oeder, læge i Slesvig, med den bedste anbefaling fra Albrecht Haller i Göttingen blev indkaldt til et botanisk professorat ved Universitetet. Inden udnævnelsen blev han pålagt at holde en latinsk disputats ved Universitetet. Det lykkedes det medicinske fakultet at latterliggøre ham ved selve disputatshandlingen, fordi han ikke mestrede det latinske sprog og de specielle disputereregler. Oeder klagede over behandlingen til universitetspatronen J.L. Holstein, som forelagde klagen for det medicinske fakultet. Ud over Oeders formelle fejl fremhævede fakultetet, at hans disputatsarbejde heller ikke i faglig henseende var godt, idet det viste alt for stor afhængighed af læremesteren professor Haller i Göttingen. Desuden påviste fakultetet ateistiske træk i disputatsens menneskeopfattelse. Det lykkedes derved at hindre Oeders ansættelse ved Universitetet. Samme år som han blev korresponderende medlem af Videnskabernes selskab i Göttingen 6. maj 1754, fik han derimod bestalling som professor i botanik ved den kgl. botaniske have ved Amalienborg, der ingen forbindelse havde med Universitetet.[9]

Året efter Oeders indkaldelse blev C. Kratzenstein udnævnt til professor i eksperimental fysik. Professoratet i fysik var som omtalt blevet afskaffet 1732, men genopstod nu som et ekstraordinært professorat, lønnet af kongens kasse, men med mulighed for fast normeret løn ved det første ledige professorat.

8. H. Gram: *Breve fra Hans Gram 1685-1748,* 1907, s. 40, 13.2.1734. Carl Christensen: *Den danske botaniks historie* 1924-26, s. 63 ff. Jul. Petersen: *Den danske lægevidenskab 1700-1750,* 1893, s. 124 og 250 ff.

9. DK Sj. Reg. nr. 212, 6.5.1754. Gordon Norrie: *Af medicinsk fakultets historie 1750-79,* 1934, s. 28 ff.

Kratzenstein var elev af Krüger i Halle, der udførte elektriske eksperimenter. Denne gang blev der ikke afkrævet nogen disputats inden tiltrædelsen. Den udenlandske videnskabsmands udnævnelse er dateret 25. maj 1753. 20. september ankom han og startede sin undervisning i eksperimental fysik den 15. oktober. Han blev bærer af Universitetets undervisning i de naturvidenskabelige fag. I det akademiske år 1756-57 holdt han offentlige forelæsninger over naturhistorien efter Linnés system, kollegier over eksperimentalfysikken i fem ugentlige timer for 72 tilhørere, anvendt matematik efter Wolfs elementa for 15 tilhørere og endelig øvelser for 10 tilhørere over »såvel den økonomiske som den medicinske og pharmaceutiske kemi og metallurgi«.

I det hele taget var de naturvidenskabelige fag sammen med de statsvidenskabelige tidens modefag. I følge Universitetets årsberetning 1758-59 havde Kratzenstein afholdt fysiske eksperimenter for en snes standspersoner og embedsmænd. Ligesom han 1767-68 også holdt private øvelser over eksperimentalfysikken på tysk for ca. 30 officerer, industrifolk og kirurger. Han har øjensynlig forstået betydningen af de nye videnskabers udbredelse til interesserede uden for Universitetet. Samtidig betød denne privatundervisning også en forøgelse af hans indkomster. Det medicinske fakultet anerkendte kun den naturvidenskabelige forsker, der samtidig var litteratus, d.v.s. hjemme i den klassiske latinske dannelse, som det med al tydelighed havde demonstreret i Oeder-sagen. Det var sikkert baggrunden for, at Kratzenstein om lørdagen helt privat holdt særlige disputereøvelser for sine studenter.[10]

Der blev i begyndelsen af 1750'erne taget forskellige initiativer for at sætte gang i den naturvidenskabelige forskning og oplysning i Danmark. Efter den saltvandsindsprøjtning Universitetet havde oplevet ved professor Kratzensteins indkaldelse, var problemet at udbrede den naturvidenskabelige forskning til større dele af det danske samfund, end man kunne nå gennem de få medicinstuderende. Da præsterne var den største gruppe embedsmænd med uddannelse fra Universitetet og desuden havde forbindelse med alle grene af samfundet, valgte man at forøge deres naturvidenskabelige viden. Det er sandsynligt, at bestræbelserne er blevet inspireret af drøftelserne i Videnskabernes selskab, hvor landets bedste forskere mødtes på tværvidenskabelig basis med landets ledende embedsmænd. Det var i hvert fald drøftelser i dette selskab, der ifølge dets sekretær H. Hielmstjerne foranledigede J. L. Holstein til den 27. februar 1754 at nedsætte en læseplanskommission bestående af Universitetets tre medicinske og to matematiske professorer, men ingen af de teologiske professorer. Kommissionen skulle stille forslag om, hvad der kunne

10. E. Snorrason: *C. G. Kratzenstein and his studies on Electricity during the 18. century*, Odense 1974, s. 85 ff. Årsberetningerne 1753-54, 1756-57, 1767-68. Jvf. kap. 5 note 26.

hvad der kunne kræves af de teologistuderende inden for fagene fysik og matematik, uden at det gik ud over deres hovedfag teologi.

Kommissionen afgav betænkning den 30. juni samme år. Heri gik den videre, end kommissoriet egentlig berettigede, idet den inddrog de fysiske studiers placering i hele studieforløbet. De var placeret som en del af den almendannelse, der krævedes til filosofikum. Men p.g.a. dårlige økonomiske forhold var studenterne som tidligere omtalt ofte henvist til erhvervsarbejde i denne periode af studieforløbet og fulgte derfor ikke professorernes forelæsninger. Samtidig stod der kun få stipendier til rådighed for studenter med hovedvægt på naturvidenskabelige fag. Dette var baggrunden for disse fags forsømmelse. Derfor anbefalede kommissionen, at professorerne indskærpedes at være mere restriktive med deres hjemrejsetilladelser. Den fandt det nyttigt, at der blev udlovet 50 rdl. til fire studenter med de bedste karakterer i naturvidenskabelige fag. Desuden burde juristerne også studere naturvidenskaberne, hvilket de under det nuværende studieforløb kunne undgå, da filosofikum ikke var obligatorisk for dem. Der var dog størst sprængstof i forslaget om, at staten i sin ansættelsespolitik skulle begunstige de teologiske kandidater, der i studietiden havde lagt vægt på naturvidenskab. De områder, der kunne komme i betragtning, var »kendskab til planter, mineraler, fossilier, jordarter, ertzer, adskillige dyr og særdeles insekter, item visse vandes art og beskaffenhed, desuden studium physicum, astronomicum, geometricum og mechanicum«. Det var dog ikke tanken, at hver kandidat skulle dække alle områder, men han måtte vælge efter egne interesser.

Efter læseplanskommissionen havde afgivet betænkning, blev der nedsat en ny kommission bestående af Sjællands biskop L. Harboe, de øverste kancelliembedsmænd Luxdorph, Hjelmstjerne og Stampe og professor Holm fra det teologiske fakultet, senere suppleret med prokansler E. Pontoppidan. Kommissionen nåede aldrig til enighed, heller ikke efter et nyt pålæg herom fra J.L. Holstein den 29. april 1756. Der var ganske vist enighed om de naturvidenskabelige studiers samfundsnytte. Hjelmstjerne og Stampe støttede læseplanskommissionens forslag fuldt ud. Fra et teologisk standpunkt kunne forslaget begrundes i, at Guds storhed kunne læres både af hans ord og hans skaberværk. Desuden var der mange eksempler på gode præster, der tillige var store fysici. Naturvidenskaben skulle kun få indflydelse ved stillingsbesættelser, hvis to kandidater i øvrigt stod lige.

Men den anden fløj, alle teologerne og Luxdorph, mente, at studenterne ville forsømme teologien til fordel for naturvidenskaben, hvis kandidater med kendskab til fysiske fag blev foretrukket ved besættelsen af præstekald. Det kunne kun kræves ved udsendelse af missionærer. De havde afgjort ret i, at under den rådende overproduktion af teologiske kandidater ved århundredets

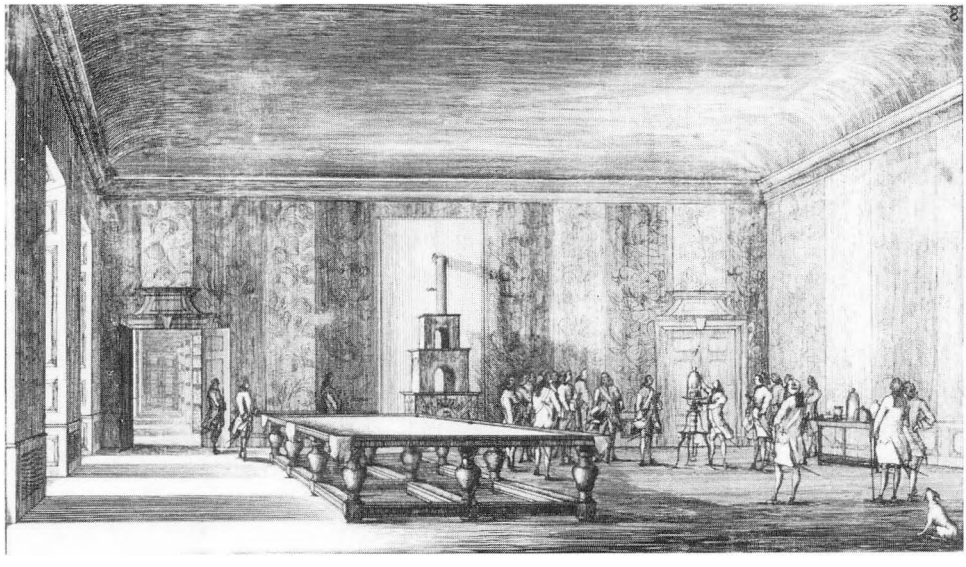

Fig. 93. Også på Sorø akademi blev der foretaget fysiske eksperimenter som et led i undervisningen. Det var nødvendigt, hvis man ville være en moderne undervisningsinstitution i det 18. århundrede og tiltrække de studerende. På billedet udfører Jens Kraft sine eksperimenter for den undrende tilhørerskare, heriblandt Frederik V. Tegning af P. J. Grønvold til et illustreret værk om kongens rejser i Norge og Danmark. KB.

midte ville de studerende af sikkerhedsgrunde lægge for stor vægt på naturvidenskaben. Selvom forslaget var blevet gennemført, ville det ingen indflydelse have fået på den videnskabelige udvikling af naturvidenskaberne. Derimod havde det formentlig betydet en vældig opblomstring af naturvidenskaberne som anvendte videnskaber.[11]

Medens kommissionen arbejdede, søgte prokansler Erik Pontoppidan at fremme naturvidenskaberne ved at foreslå oprettelsen af et professorat i økonomi, i betydning naturfagenes økonomi. Han stillede forslaget første gang den 12. januar 1756 til universitetspatronen J. L. Holstein. Det foreslåede professorat kunne besættes enten med Georg Tycho Holm, der siden 1749 havde studeret i Sverige under C. Linné, eller P. Ascanius, der tidligere

11. DK Oversekretærens brevbog nr. 56, 27.2.1754 med indlæg nr. 141, 29.4.1756 med indlæg. Kommissionens arkiv i LAS, Sjællands bispearkiv. Betænkninger over hvorvidt studenter opmuntres til at drive fysiske studier. Afskrifter i KB Kall 148. Allerede Hans Gram havde i 1741 foreslået, at teologer skulle gå til juridiske og fysiske forelæsninger, men først efter embedseksamen. Det egentlige formål for ham var at skaffe flere tilhørere til disse forelæsninger, men han fandt det også nyttigt for observationer i disse fag. C. Molbech: *Historiske og biografiske samlinger*, 1851 s. 309.

havde opholdt sig i Uppsala. Først 3. september samme år blev Universitetet forespurgt, hvorledes der kunne ansættes en professor i økonomi, uden der blev oprettet et nyt professorat. Henvendelsen blev begrundet med, at det var hans majestæts ønske, at denne videnskab blev dyrket ved Københavns Universitet som ved andre universiteter, fordi den havde indflydelse på samfundets velfærd. Derimod ønskede kongen altså ikke økonomisk at støtte oprettelsen af et sådant professorat. Konsistorium havde intet forslag til aflønning og fandt, at det var håbløst at designere en ny professor i det fakultet, hvor der allerede var to professorer på ventelisten til de to normerede stillinger. Desuden gjorde de juridiske professorer og teologen Rosenstand Goiske i Konsistoriums interne forhandling opmærksom på, at forslaget fra patronen ikke tog sigte på den politiske del af økonomien. Derfor foreslog Kofod Ancher, at Kratzenstein skulle påtage sig den naturvidenskabelige del af faget og en jurist, der samtidig blev ansat i Økonomi- og Kommercekollegiet, skulle læse over den politiske del.

Svaret til patronen blev indskrænket til en afvisning under henvisning til, at Universitetet ikke havde økonomisk mulighed for at lønne en særlig professor. Prokansleren tilføjede, at han indtil videre havde ordnet sagen ved at opfordre professorerne C. G. Kratzenstein og Fr. Chr. Sevel til at læse over henholdsvis den fysiske og politiske del af økonomien. Kratzenstein underviste allerede i indeværende år i naturhistorie. Fr. Chr. Sevel var notarius i det juridiske fakultet og var blevet udnævnt til professor extraordinarius den 9. januar samme år uden løn, og uden der var stillet et ordinært professorat i udsigt. Han var formentlig ikke interesseret i at påtage sig nogen undervisningsbyrde uden løn. Han optræder i hvert fald ikke i årsberetningerne 1758-59 eller 1759-60.[12]

I sin årsberetning for 1760-61, dateret den 3. august 1761, gentog prokansleren da også sit forslag om at ansætte en professor i naturlære alene med henblik på den private økonomi. Han anbefalede P. Ascanius, der i mellemtiden var blevet professor i naturhistorie ved den nyoprettede Charlottenborgske Naturalhusholdnings samling. Begrundelsen for forslaget var stadig hensynet til fædrelandets velstand. Derunder fremhævede han påny den nytte, landet kunne få af præster med kendskab til dette fag. Undervisningssproget skulle være dansk. Dette forslag fik kgl. godkendelse, og

12. DK D, 149a, 3b. Den Esmarckske arkivaflev., kopi af Pontoppidans skrivelse til Holstein 12.1.1756. DK Oversekretærens brevbog nr. 294, 3.9.1756. RA.KU. Kons. Circ. 9.9.1756. DK Sj. Reg. nr. 22, 9.1.1756. Af de medicinere, der var på udenlandsrejse, foretrak det med. fak. G. Tyche Holm, men mente iøvrigt også, den designerede professor Rotbøl kunne studere de økonomiske discipliner.

Universitetet fik den 18. september 1761 besked om, at der ville blive ansat en professor økonomiæ ved Universitetet, som efter sin anciennitet skulle opnå ordinær løn i det filosofiske fakultet. Atter en designation i et ikke fundatsbestemt fag. Konsistorium protesterede da også den 5. februar 1762, ikke mod selve faget, men mod ansættelsesformen. Protesten blev ikke taget til følge.[13]

Den 27. august 1762 blev da endelig det første professorat i økonomi ved Københavns Universitet besat med studiosus Ole Stochfleth Pihl. Første gang hans navn blev bragt på bane, var i Konsistoriums interne forhandlinger. Henrik Stampe roste ham for den praktiske erfaring, han havde lagt for dagen i sine artikler i den lærde københavnske presse. Universitetet var ikke blevet anmodet om forslag til professoremne, så protestskrivelsen omtalte ikke Stochfleth Pihl. I modsætning til de professoremner man tidligere havde diskuteret, havde Stochfleth Pihl ikke studeret faget ved udenlandske universiteter. Han var blevet immatrikuleret i 1745 og havde anvendt sin tid på økonomiske studier bl.a. ved private rejser rundt i Danmark og Norge. De sidste år havde han redigeret den økonomiske journal og skrevet i de Københavnske lærde tidender. Hans ansættelsesbetingelser var elendige. I første omgang fik han løfte om 200 rdl. af Kratzensteins gage, når denne måtte få et ordinært professorat. Disse 200 rdl. måtte han nøjes med, indtil han selv opnåede ordinær løn i det filosofiske fakultet. Men foreløbig fik han intet. Knap to år efter rykkede han da også til Norge i et sorenskriverembede.[14]

For de reformvenlige statsmænd gik udviklingen af de naturvidenskabelige fag på Universitetet for langsomt. Derfor planlagde A.G. Moltke allerede fra 1756 oprettelsen af en institution uden forbindelse med Universitetet, hvor alle de økonomiske grundvidenskaber skulle dyrkes, støttet på videnskabelige samlinger. Det resulterede i 1759 i oprettelsen af Naturalie- og Husholdningskabinettet på Charlottenborg, som bestod af et bibliotek og store samlinger af naturalier, især mineraler, men også zoologiske og botaniske samlinger. Det økonomiske grundlag for Naturalkabinettet var tilskud fra kongens particulærkasse. Der blev ansat to professorer, en i naturhistorie, Peter Ascanius, der skulle holde forelæsninger over mineralogi, kemi og fysik, den anden i økonomi, d.v.s. botanik, Georg Tycho Holm. Begge havde studeret hos Linné i Uppsala og Holm endog med stærk støtte fra Universitetet. Da Holm døde få måneder efter sin ansættelse, blev stillingen ikke genbesat.

På dette tidspunkt – i slutningen af 1750erne – fandtes der i København en

13. DK Sj. tegn. nr. 470, 18.9.1761 med indlæg. nr. 144, 26.3.1762 med indlæg.
14. DK Sj. Reg. nr. 452, 27.8.1762 med indlæg. nr. 241, 21.4.1764. RA.KU. Kons. Cir. 1.10.1761.

botanisk have med professor G.C. Oeder som leder, Naturalkabinettet med P. Ascanius som professor i naturhistorie og en botanisk have under Universitetet, hvor C.F. Rotbøll var professor i botanik i det medicinske fakultet. Desuden var der den 27. august 1762 oprettet et professorat i økonomi ved Universitetet. Det var en stærk spredning af den naturvidenskabelige indsats. Muligvis er det baggrunden for, at Oeder og Ascanius bag kulisserne arbejdede for oprettelsen af et naturvidenskabeligt fakultet ved Universitetet, hvor alle naturvidenskabelige professorer og institutioner forenedes. Et væsentligt moment var de nye institutioners usikre økonomiske baggrund.[15]

Begge initiativtagere havde som omtalt tidligere forsøgt at blive ansat ved Universitetet. Ifølge deres forslag skulle deres professorater i botanik og naturhistorie sammen med Universitetets professorater i fysik og økonomi udgøre det nye fakultet. Dettes opbygning var vel gennemtænkt, idet botanik, naturhistorie og fysik udgjorde grundvidenskaberne for faget økonomi, således som de definerede dette fag. »Økonomien bestod af tre grene: 1) Landvæsenet eller rudimateriernes avling og frembringelse af land og vand. 2) Fabriksvæsenet eller de naturlige produkters tilberedning til sin visse hensigt og brug. 3) Commercen eller et lands naturlige formue beroende på dets rudimaterier eller forædlede produkter i jævnførelse med sin egen og andre landes tarv«.

Ved optagelsen til studiet krævedes en examen artium med færre fag end den almindelige. Undervisningen skulle foregå på dansk. Eksamen skulle bestå i udarbejdelse af skriftlige afhandlinger over opgivne emner. Derimod skulle ekstemporale spørgsmål og disputationer være bandlyst. Studenterne skulle hverves dels ved opmuntring, nemlig jurister og teologer, der søgte embeder på landet, dels ved tvang nemlig alle, der ønskede stillinger under Økonomi og Kommercekollegiet. Det var tydeligt, at forslagsstillerne var bekendt med den uafsluttede kommission om nyttige videnskaber. Fakultetets professorer skulle aflønnes af kongen enten ved tillæg af jordegods eller fast løn. I Universitetets administration skulle fakultetets professorer deltage på lige fod med de øvrige, dog uden indflydelse på de økonomiske spørgsmål, p.g.a. de nye professorers særlige aflønning.

Forslaget blev forelagt for præsidenten i Naturalkabinettet overhofmarskal A.G. Moltke første gang i efteråret 1762. Denne var i hovedtrækkene enig med forslagsstillerne. Derefter forelagde P. Ascanius det for O. Thott den 15. september 1763. Det synes dog ikke at være kommet til realitetsforhandlinger. Derfor blev det endnu engang forelagt A.G. Moltke den 12. december 1764

15. Carl Christensen anf. v. s. 74ff. Axel Garboe: *Geologiens historie i Danmark* I, 1959, s. 140ff.

Fig. 94. Botanik var et gammelt fag på universitetet, men det blev i det 18. århundrede sat ind i en helt ny naturvidenskabelig og samfundsmæssig sammenhæng. Ekskursioner havde man også kendt tidligere, som det fremgår af denne lille poetiske tegning, hvor prof. Ole Borch (1626-1690) med en blomst i hånden går i spidsen for et hold studenter. Tegning af Holger Jacobæus i hans »Rejsebog«, ca. 1672.

sammen med forslag til den taktik, der skulle sikre dets gennemførelse. Det afgørende var ifølge forslaget, at sagen blev vedtaget i Statsrådet, inden den blev forelagt Universitetet, som skulle stilles over for et fait accompli m.h.t. sammenlægningen. Som det første skridt skulle Moltke forelægge sagen under hånden for O. Thott, inden den kom for i Statsrådet. Dette skulle så nedsætte en kommission til udarbejdelse af en særlig fundats for fakultetet. Men så langt kom det aldrig. A. G. Moltke sendte loyalt forslaget til O. Thott med en anbefalingsskrivelse. Men derefter lykkedes det Kancellikollegiet at få det bremset.

I Kancelliet var der enighed om, at forslaget var til størst gavn for Oeder og Ascanius. Universitetet havde i forvejen en udmærket botaniker og fysiker i professorerne Rottbøll Friis og Kratzenstein. Det savnede en professor i økonomi og naturhistorie, som man kunne få på en billigere måde end ved at lønne et helt fakultet med 3.000 rdl. årligt. Stampe ville gå med til at lægge den botaniske have og Naturaliekabinettet under Universitetet, hvis der blev givet garantier for, at driften ikke ville belaste Universitetets midler. Han var imod oprettelsen af et nyt fakultet, fordi det »som noget usædvanligt ville forårsage adskillige collisioner og vanskeligheder«. De to professorer kunne medtages og placeres i det filosofiske fakultet, dog uden mulighed for at blive dekan. Da Stampes votum i realiteten var et afslag, foreslog Hjelmstjerne, at

Moltke fik en skriftlig afvisning begrundet med de uoverskuelige økonomiske forhold. Derved blev det foreløbigt.[16]

Den 7. juni 1765 fik student Morten Thrane Brünneche efter forslag fra A.G. Moltke bevilget 300 rdl. årligt til økonomiske og naturhistoriske studier i udlandet, for senere at vende hjem og docere samme fag ved Universitetet. Dermed var der truffet foranstaltninger til at afhjælpe Stockflet Pihls bortrejse. 5. maj 1769 fulgte Brünneches udnævnelse som professor i økonomi og naturhistorie ved Universitetet. Denne gang var der afsat en lille professorgage fra starten. Den blev fortrinsvis betalt af ekstra statsmidler nemlig 300 rdl. fra particulærkassen og 100 rdl. af Universitetets vikarpenge.[17]

Universitetet fik altså ikke i denne omgang fat på den botaniske have ved Amalienborg. Det havde selv siden 1600 haft en meget lille botanisk have, som fungerede som have for lægeplanter. Ved reskript af 3. februar 1769 skænkede kongen 2500 rdl. til at forbedre denne. Det blev 15.6. 1770 forøget med et årligt beløb på 150 rdl. Med allerede i begyndelsen af 1770 var der atter planer om at overdrage den botaniske have ved Amalienborg til Universitetet. Konsistorium opfattede overdragelsen som en økonomisk forpligtelse og krævede i tilgift en engangssum på 3.000 rdl. og 1.000 rdl. årligt. Man fik i første omgang en samlet sum på 5.000 rdl., hvilket senere blev forøget med 300 rdl. årligt af particulærkassen. 8. december 1770 udgik så en kgl. ordre til professor Oeder om at udlevere den botaniske samling til Universitetet. Det blev resultatet af Oeders stolte planer om et naturvidenskabeligt fakultet. Universitetet fik haven fuldstændig på sine egne betingelser.[18]

Forholdet til Natural- og husholdningskabinettet udviklede sig på samme måde. I Stuensee-tiden blev det ved kabinetsordre af 6. marts 1771 overdraget til Universitetet, men således at Universitetet selv måtte afholde størsteparten af udgifterne. Det blev overdraget professorerne Oeder og Hübner at finde frem til en måde, hvorpå de to institutioner kunne forenes, således at kabinettets to professorer fulgte med til Universitetet. I deres betænkning af 7. maj 1771 blev det for første gang foreslået lige ud, at de to

16. DK Oversekretærens brevbog nr. 376, 15.6.1770 med indlæg.

17. DK Sj. tegn. nr. 319, 7.6.1765. Sj. Reg. nr. 219, 5.5.1769.

18. DK Sj. tegn. nr. 55, 3.2.1769. Sj. tegn. nr. 373 og 374, 15.6.1770. Oversekretærens brevbog nr. 320, 28.4.1770. nr. 376, 15.6.1770. nr. 398, 23.6.1770. nr. 538, 1.9.1770. nr. 736, 8.12.1770. Rent arkivalsk er der også forbindelse mellem Oeders oprindelige planer og forhandlingerne om overdragelsen, idet de første ligger som indlæg til sidstnævnte. I øvrigt betingede Univ. sig ret til at sælge gaven. Det skete 1778, hvor der ved reskript af 22.7.1778, blev givet tilladelse til at indrette en botanisk have ved Charlottenborg.

professorater i orientalske sprog og latin kunne lægges sammen med professoraterne i teologi og græsk. Derved kunne professoraterne i naturhistorie og økonomi blive ordinære. De tog på forhånd højde for Universitetets sædvanlige henvisning til 1732-fundatsens professornormering og argumenterede for, at det var nødvendigt at ændre professorkorpsets sammensætning, fordi studeremåden nu var blevet »ulige mere praktisk«.

I dette forslag, skrevet med professor Hübners hånd, fik fagene naturhistorie og økonomi endnu mere karakter af realvidenskaber, som tog sigte på den umiddelbare nytte, landet kunne have af deres udvikling. Kemi måtte »udbrede en tydelig og fuldstændig kundskab om de almindeligste, i de kgl. stater forhåndne forskiællige jordarter og mineraler. Uden hjælp af disse meget nødvendige kundskaber... komme vi aldrig til et ordentligt, forstandigt, og ret fordeelagtigt agerbrug«. Den økonomiske lærestol skulle ikke sigte på den højere økonomi eller statsøkonomien, men på landøkonomien. Et cursus ruralis skulle omfatte emner som ager- og landbrug, fædrift, humleavl, fåre- og biavl. Der skulle lægges vægt på den rette gøskning af jorden og de bedste ager- og landhusholdningsredskaber. Forslagsstilleren var ikke for ingen ting initiativtager til det nyoprettede Landhusholdningsselskab. Et andet cursus skulle sigte på »håndværk, manufakturer, fabrikker og andre mekaniske kunster, hvorved naturprodukterne forædles«.

Havde Universitetet udviklet sig efter de retningslinier, professor Hübner udstak for dets virksomhed, var det formentlig lykkedes at samle al højere uddannelse og forskning i én institution. Men hans forslag blev fejet af bordet. Det lykkedes atter Universitetet at sætte sin vilje igennem, idet de to professorer fra Natural- og Husholdningskabinettet blev tilknyttet det filosofiske fakultet som ekstraordinære, altså uden mulighed for ordinær fundatsbestemt løn eller sæde i Konsistorium. Den ene af professorerne, J.C. Fabricius, fik allerede i 1775 et professorat ved Universitetet i Kiel og den anden Morten Brünniche måtte supplere sine indtægter med stillingen som kommitteret i Bjergværksdirektoratet, der efterhånden tog hele hans tid.[19]

De naturvidenskabelige fag forblev delt mellem det filosofiske og det medicinske fakultet. I Universitetsreformdebatten efter 1770 var der atter forslag fremme om oprettelsen af et fysisk fakultet. Således i det anonyme forslag Struensee anmodede biskop Gunnerus om at bearbejde. Ifølge dette burde de verdslige videnskaber deles mellem 8 klasser, der med en dekan i spidsen svarede til fakulteter. Det fysiske fakultet omfattede fagene fysik, naturhistorie, botanik og kemi, medens det medicinske fakultet skulle beholde

19. RA.KU. Kons. Indk. sager 1771-79. Axel Nielsen anf. v. s. 56ff. Matzen anf. v. II s. 254ff. Jacob Baden: K.U.s journal 5. årg. 1797 s. 97ff.

de lægevidenskabelige fag. Der skulle iøvrigt også oprettes et særligt politisk fakultet med fagene folkeret, statsret, kameral- og finansvidenskaber og økonomi. Gunnerus tog afstand fra den stærke fakultetsopdeling. Ved Struensees fald blev reformvirksomheden foreløbig indstillet. Den inspiration, fagene kunne yde hinanden gennem en fakultetsordning, blev heller ikke opnået ved fundatsen af 1788. De omtalte naturvidenskabelige fag fik end ikke fast normerede professorater, selvom fundatsen generelt påbød undervisning heri.[20]

Astronomi

I 1760erne og 1770erne var der ligesom inden for de øvrige naturvidenskabelige fag også bestræbelser for at ophjælpe astronomien. Observatoriet var aldrig kommet rigtig på fode igen efter branden i 1728, hvor alle dets instrumenter brændte. Kapitalen måtte udleveres til bygningskommissionen. Regnskabet for Observatoriet viser, hvor lidt der blev anvendt til nyanskaffelser. Professor Horrebov havde gentagne gange klaget over forholdene. Men først i forbindelse med den almindelige interesse for naturvidenskaberne og specielt Videnskabernes Selskabs planer om en fuldstændig kortlægning af landet blev der sat skub i bestræbelserne for at reformere Observatoriet. Konsistoriet fik den 13. marts 1761 ordre til at indsende regnskab over Observatoriet og forslag til dets istandsættelse, uden udgifterne hertil måtte berøre kongens kasse. Ifølge det indsendte overslag var det nødvendigt med et årligt beløb på 500 rdl., som ikke kunne tages af Universitetets fond. Det fandt oversekretæren og universitetspatronen J. L. Holstein for højt og udbad sig et lavere forslag i en skrivelse stilet direkte til professoren i astronomi Chr. Horrebov. Der skete ikke videre i sagen, end at Universitetet den 26. juni 1761 fik en almindelig ordre om at sætte Observatoriet i stand, så det kunne måle sig med Europas bedste observatorier, uden at der samtidig blev stillet penge til rådighed. Det blev da også et slag i luften.

Et par år efter Holsteins død indsendte professor Horrebov den 15. marts 1766 et nyt forslag til forbedring af astronomien til Universitetets nye patron O. Thott. Denne gang resulterede henvendelsen i en lang række økonomiske tilskud til Observatoriet. 8. august 1766 bevilgedes 1.000 rdl., 28. september 1767 600 rdl. specielt til iagttagelse af Venus' gang gennem solen, 20. maj 1768 endnu 1.000 rdl. og 15. juni 1770 200 rdl. til årlig løn for observatorerne.

20. Christians VII's kabinetsarkiv. Læg: Universitet. Ole B. Thomsen anf. v. II s. 478 ff.

Efter O. Thotts afskedigelse fra patronatet i december 1770 blev der ikke pumpet flere penge i Observatoriet.

Efter astronomiprofessoren Chr. Horrebovs død i 1776 blev der iværksat en undersøgelse af hans broder og designerede efterfølger Peder Horrebovs og indirekte også af hans egen embedsvirksomhed. Denne undersøgelse afslørede, at de mange penge, der var blevet bevilget de foregående år, ikke havde givet det forventede resultat. Observatoriet var stadig meget forsømt. Som en konsekvens heraf blev den designerede professor Peder Horrebov ikke broderens efterfølger. Overlandmåler Th. Bugge blev indsat direkte i P. Horrebovs sted som ordinær professor den 30. januar 1777 uden om Universitetets sædvanlige anciennitetsregler. Det var en helt usædvanlig foranstaltning, der afspejlede den alvorlige situation. Den nye professors bestalling indeholdt et krav om studierejser af 2-3 måneders varighed til de mest moderne observatorier i Europa de to følgende somre. Samme dag som bestallingen er udstedt, blev der desuden nedsat en undersøgelseskommission for Observatoriet, der skulle indgive forslag om forbedring. Kommissionens forslag blev godkendt den 25.3.1778 på alle punkter, indbefattet et tilskud fra statskassen på godt 5.000 rdl.[21]

Der er således en tydelig forskel på de økonomiske fordele, Universitetet kunne opnå under J. L. Holsteins og O. Thotts patronat. Holstein ville ikke anerkende, at en udvidelse af Universitetets kapacitet på det naturvidenskabelige område krævede en forøgelse af dets bevillinger. Den samme forskel mellem de to Universitetspatroner afspejlede sig i den tidligere omtalte lønforskel for økonomiprofessorerne Stockfleth Pihl og Brünneche, der blev ansat henholdsvis i 1762 og 1769. I sagen om den botaniske have opnåede Universitetet som omtalt også betydelige økonomiske bevillinger i O. Thotts patronat, først 2.500 rdl. til den gamle botaniske have i 1769 og som en af de sidste sager, O. Thott fik gennemført inden sin afskedigelse, 5.000 rdl. i forbindelse med overtagelse af den botaniske have ved Amalienborg. Ved overdragelsen af Natural- og husholdningskabinettet på Charlottenborg, der først fandt sted efter O. Thotts afsked, blev der ikke givet bevillinger hverken til drift eller istandsættelse. Det er fuldt forståeligt, at Universitetet med dyb beklagelse modtog meddelelsen om O. Thotts afsked og senere tænkte tilbage på hans patronat som Universitetets gyldne periode.

21. DK Oversekretærens brevbog nr. 89, 13.3.1761. nr. 265, 25.5.1761. Sj. tegn. nr. 356 og 358, 26.6.1761. nr. 471, 8.8.1766. nr. 575, 26.9.1766. Oversekretærens brevbog nr. 496, 28.9.1767. Sj. tegn. nr. 359, 20.5.1768. nr. 373, 15.6.1770. Sj. Reg. nr. 69, 30.1.1777. Sj. tegn. nr. 88 og 89, 30.1.1777. nr. 180, 25.3.1778.

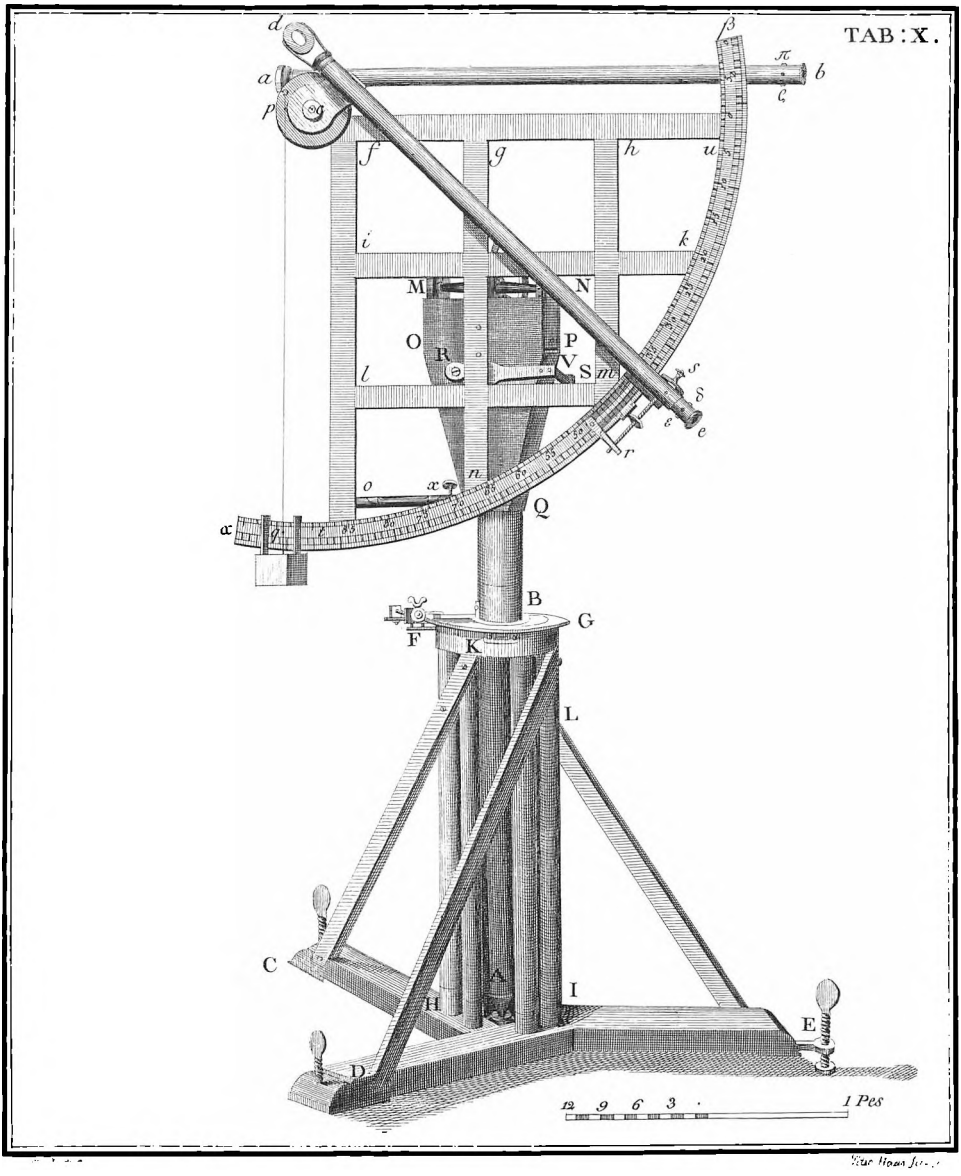

Fig. 95. Denne astronomiske kvadrant har været anvendt af prof. Thomas Bugge til at bestemme polhøjden fra Rundetårn, Universitetets observatorium. Vi ved, den blev lavet i 1777 i messing på mahognistativ med beslag af messing. Instrumentmageren var den svenskfødte Johan Ahl, som samarbejdede med prof. Bugge om konstruktionen. Thomas Bugge havde samme år overtaget et forsømt observatorium fra sin forgænger prof. Chr. Horrebov. Efter Thomas Bugge: »Observationes astronomicæ.«

Moderne sprog

Modsætningsforholdet mellem de gamle universiteter og ridderakademierne viste sig også i holdningen til moderne sprog, engelsk, tysk, fransk og italiensk. Ved ridderakademierne blev beherskelse af de levende sprog anset som et nødvendigt led i den unge adelsmands uddannelse. Det var nødvendigt for at kunne læse de udenlandske værker om statskundskab og moderne historie, for at foretage studierejser i udlandet og a.h.t. den efterfølgende ansættelse i administration eller diplomati. Derfor blev der ved Sorø akademi ansat en sproglærer i fransk og tysk. Oprindelig havde man også ønsket en italiensk sproglærer, men det gled ud under de efterfølgende realitetsforhandlinger. Fundatsen for Københavns Universitet 1732 kendte kun de klassiske sprog, latin, græsk og hebraisk. Ved optagelsen blev der lagt afgørende vægt på latinskoleelevens færdighed i latin. Latin blev anvendt i undervisningen, ved eksamen og i disputatserne.

Men de kandidater, der ikke sigtede på embeder inden for kirke- og skolevæsen, havde også brug for andre sprogfærdigheder. Professoren i jura Andreas Højer fremhævede i sin pligtmæssige årlige disputats »Ideæ jurisconsulti« eller »Forestilling på en dansk jurist« i 1736 – samme år som forordningen om juridisk embedseksamen blev udstedt – som de vigtigste forudsætninger for en jurist sprogkyndighed i dansk, tysk, latin og fransk. Ud fra sit kendskab til retsvæsenet hævdede han kundskab og færdighed i modersmålet som det vigtigste middel for juristen til at vise sit nemmes hurtighed og sin forstands skarpsindighed. Tysk var nødvendig a.h.t. de kongelige provinser og ansættelse i centraladministrationen. Desuden var det nødvendigt for at læse den væsentlige juridiske litteratur, der udkom på dette sprog. Latin var nødvendig for forståelsen af de juridiske udtryk, de romerske retskilder og juristers og filosoffers skrifter. Det man skulle lægge sig efter, var ikke en skolestil, men den brugelige hofstil – der bl.a. anvendtes ved udfærdigelsen af traktater. »Men er det til hove eller i kancellierne, man vil søge sin forfremmelse, er det patroner, man vil forhverve sig eller fornemme herrer, man vil tilbyde sin tjeneste, enten at tjene dem som sekretær eller fædrelandet i dets publiqve forretninger: da holdes det for en af de største meriter at forstå det franske sprog og det vel at skrive«.[22]

Men ville studenterne lære moderne sprog, måtte de henvende sig til de private sproglærere, som gav undervisning ude i byen. Flere af dem søgte i periodens løb at få foden inden for på Universitetet, undertiden af uvidenhed,

22. Troels G. Jørgensen: *Andreas Højer, jurist og historiker, 1961 s.248ff.*

uvidenhed, fordi de forventede at få løn for offentlig undervisning. Men Universitetet havde ingen speciel fond til ekstra undervisningstilbud. Det sproglærerne kunne opnå, var en professortitel, der som et blåt stempel kunne forbedre deres anseelse i konkurrencen om private elever. Desuden kunne der undertiden stilles lokaler til rådighed på et af kollegierne.

Professorerne på Universitetet var på ingen måde afvisende over for nytten af moderne sprogfærdigheder. Undervisning heri blev blot ikke opfattet som hørende til Universitetets opgave. 13. april 1748 ansøgte den engelske sproglærer ved Akademiet for Søkadetterne Charles Bertram kongen om beskikkelse til offentligt at undervise studenterne ved Universitetet, der i stort tal henvendte sig for at modtage privat undervisning, men ikke have penge til at betale. Ansøgningen blev sendt til erklæring hos professorerne, der stillede sig positivt over for ønsket, når blot ikke timerne faldt sammen med deres egne forelæsninger. Professor Holm foreslog støttet af de øvrige professorer, at man kunne overlade Bertram auditoriet på Regensen, når det var sat i stand og indtil da et af de andre kollegier. Dog måtte der i erklæringen gøres opmærksom på, at Universitetet ikke havde midler til at aflønne sproglæreren. Derimod indstillede man til hans majestæt, at han af sær nåde ville tillægge ham noget. Det samme indstillede Kancellikollegiet og Konceillet, men der er ikke noteret en kgl. resolution herom. Kancelliets kopibøger ses ikke at indeholde en bestalling for Bertram, hvorfor sagen må betragtes som bortfaldet.[23]

Den 28. marts 1750 fik L. de la Beaumelle kgl. udnævnelse som professor i fransk med ret til at forelæse offentligt og privat. Det hed udtrykkelig i udnævnelsen, at han intet skulle have med Universitetet eller Konsistorium at gøre. Udnævnelsen blev iøvrigt senere overstreget i Kancelliets kopibog, formentlig fordi la Beaumelle ikke indløste bestallingen. Selvom han ingen forbindelse skulle have med Universitetet, forsøgte han alligevel gennem Holstein at få sit indbydelsesprogram udsendt i rektors eller Universitetets navn. Oprindelig havde han ønsket det udsendt i Holsteins navn, men det ville denne ikke tillade. Universitetet ønskede heller ikke at være ansvarlig for hans indbydelsesskrift. Undervisningen skulle i øvrigt foregå på Charlottenborg.[24]

Året efter, den 16. juli 1751, fik Briand de Crevecoeur samme bestalling.[25]

23. DK Supplikport. nr. 751, 23.3.1748. RA.KU. Kons. Kopibog 23.3.1748 s.596ff. Circ. 20.4.1748.
24. DK Sj. Reg. nr. 105, 28.3.1750. RA.KU. Kons. Circ. 9.1.1751 s.43. Kopibog s.110.
25. DK Sj. Reg. nr. 322, 16.7.1751.

26. juli 1754 blev der udstedt endnu en bestalling for Hans von Aphelen til at docere tysk og fransk, men denne gang ikke under professorbetegnelse, men blot som adjunkt ved Københavns Universitets filosofiske fakultet. Professortitlen fik han først i 1759. Universitetet synes ikke at have fået disse ansøgninger til udtalelse.

Professor i elokventia J. P. Anchersen stod bag denne sidste bestalling. Han havde i 1753-54 gennemført en serie privatkollegier over emnet »hvad en retskaffen hovmester bør vide«. Formålet havde været at gøre studenter egnede til at modtage ansættelse som hovmester for velhavende unge på studierejse, da der var udstedt forbud mod anvendelse af udenlandske hovmestre. Skulle dette forbud efterleves, måtte danske studenter, som skulle erstatte de udenlandske hovmestre, beherske moderne sprog. Derfor havde professor Anchersen opfordret von Aphelen til at indsende sin ansøgning til kongen. Desværre var der som ved de øvrige sproglærere ingen mulighed for at lønne ham af Universitetets penge, men Anchersen havde stillet sit private auditorium til rådighed for ham. Formentlig var det også Anchersen, der uden de øvrige professorers viden havde foranlediget von Aphelens undervisning optaget i Universitetets lektionskatalog. Det medførte protest fra I. C. Kall, som fik hans navn strøget. Senere figurerede han imidlertid både i lektionskataloget og Universitetets årsberetninger.

Hans undervisningsplan kendes i øvrigt, fordi han for at opnå det officielle stempel gennem Holstein sendte den til godkendelse på Universitetet. I de offentlige forelæsninger ville han gennemgå grammatikken og almindelige regler for brevskrivning. I private kollegier eller øvelseshold ville han holde praktiske skrive- og taleøvelser. Til hjælp for udtalen ville han udgive en særlig tabel med udtaleregler. Indholdsanalysen skulle foregå på dansk. Der ville blive oprettet særskildte hold for begyndere og viderekomne. Ifølge årsberetningen 1760-61 fulgte von Aphelen sin undervisningsplan, idet han »offentligt haver tracteret grammaticalia gallica og expliceret den bekendte statsroman Telemagre. I private collegier haver han anført sine auditores til at skrive fransk og særdeles at oversætte professor Sneedorffs breve. Mange gøre god fremgang i dette sprog«. I øvrigt gav professor Schlegel i samme periode som privatundervisning anvisning på at skrive tyske breve.

Von Aphelen var meget produktiv i litterær henseende. Men han opnåede ikke regulær løn, selvom han ansøgte herom flere gange. Han opnåede kun ekspectance på 5.600 rdl. efter conferenceråd Rheders død. Men som han skrev i en ansøgning fra 10. januar 1774, »da dette håb kan for nærværende tid ikke afhjælpe min trang, er det, jeg allerunderdanigst bønfalder Deres kgl. majestæt om en god forandring heri«. Denne gang blev han udnævnt til virkelig justitsråd og lærer for kronprinsen i fransk. Ved hver ansøgning blev

der afgivet en fordelagtig erklæring fra Universitetet, der dog stadig ingen fond havde til aflønning.[26]

Efter von Aphelens død i sommeren 1779 forelå der tre ansøgninger om professorater i lingva gallica, som det da kaldtes. Universitetet foretrak J. A. S. Ahler ikke p.g.a. hans franskkundskaber, som man indrømmede stod tilbage for de to andre ansøgeres, men fordi han tillige kunne undervise i engelsk og italiensk. Konsistorium lagde især vægt på engelsk, som man fandt nyttigere end fransk for både teologer, matematikere og fysikere. Desuden fandtes der flere franske end engelske sproglærere i byen. Men selv om Ahler havde opnået Universitetets støtte, havde han en stærk konkurrent i Charles Henrik Mourier, på hvis ansøgning selve kronprinsen havde skrevet: »Det er at overveje, om ikke C. H. Mourier kunne blive professor Lingvæ Gallicæ ved Københavns Universitet«. Resultatet blev dog ifølge et notat i Kancelliets supplikprotokol, at begge sager blev henlagt.[27]

Da E. de Fumars blev beskikket til professor i fransk den 16. oktober 1782, blev der for første gang tillagt professoren i moderne sprog løn – 600 rdl. af den kgl. kasse. Til gengæld skulle han undervise gratis i 6 timer om ugen og holde de sædvanlige private kollegier.[28]

Det lykkedes således de moderne sprog perioden igennem langsomt at vinde fodfæste inden for latinens højborg. Også reformdebatten efter 1770 havde fremhævet det ønskelige i ansættelse af lønnede lærere i levende sprog ved Universitetet. Således foreslog latinskolerektoren Jacob Baden i 1771 lærere i de fornemste sprog, såsom engelsk, fransk, tysk og russisk. Der blev ikke normeret noget fast professorat i moderne sprog i fundatsen 1788. Men det blev fastslået, at der skulle tilbydes undervisning i levende sprog med tilhørende litteratur, uden det dog præciseredes, hvilke sprog man ønskede undervisning i.[29]

26. DK Sj. Reg. nr. 319, 26.7.1754 med indlæg nr. 474, 21.9.1759. Oversekretærens brevbog nr. 218, 16.8.1754. nr. 417, 2.4.1754. RA.KU. Kons. Kopibog nr. 211 og 212, 4.9.1754. nr. 34, 12.2.1760. nr. 503, 10.1.1774. Indk. skr. 21.8.1754. 11.3.1760. Årsberetning 1760-61 i DK D 149a Den Esmarckske arkivaflevering. Aphelen udgav en fransk-dansk ordbog. Første del udkom i 1754 med I. P. Anchersens fortale. En dansk-tysk og en tysk-dansk ordbog. Oversættelser af naturvidenskabelige værker: Den almindelige naturhistorie (1767-70) af De Bomare og Macqvers Chymisk Dictionaire (1771-72). En fransk sproglære 1775 og franske sprogøvelser for danske i 1777. H. Ehrencron-Müller: Forfatterleksikon, 1924.

27. RA.KU. Kons. Kopibog nr. 775-78, 5.10.1779. Circ. 25.9.1779. DK Supplikprot. nr. 748 og 762 aug. 1779.

28. DK Sj. Reg. nr. 914, 16.10.1782. RA.KU. Kons. Kopibog nr. 829, 9.12.1785.

29. Jacob Baden anf. v. s. 38. Universitetsfundatsen 1788 1. kap. § 6.

Undervisningssproget

Undervisningssproget på Universitetet var ved periodens start udelukkende latin. Det var så selvfølgeligt, at fundatsen 1732 ikke omtalte det med ét ord. Beherskelsen af latin var helt afgørende for, at studenten kunne klare sig på Universitetet. Derfor var latin hovedfaget i den forudgående latinskoleundervisning, der udelukkende tog sigte på Universitetet. I den tidligere omtalte debat om universitetsforhold i 1771 var der almindelig enighed om, at undervisningen burde foregå på dansk, hvilket ville stille krav til undervisningsmaterialet, som også burde være dansk. Som Rasmus Fleischer udtrykte det: »Vi fik vort sprog beriget og endog ustuderede kunne med nytte læse disse danske lærebøger. Derved ville den gode smag og videnskaberne blive meget udbredte. Men der måtte ikke være et eneste latinsk konstord deri, med mindre det allerede førhen var indlemmet i vort sprog. Dette ville tillige lære vores tyske professorer at legge sig lidt mere efter det folks sprog, de leve iblandt«. Kravet om dansk som forelæsningssprog gik igen i de samtidige officielle reformforslag både fra biskop Gunnerus og pastor Nannestad.[30]

Periodens mange forslag om undervisning i naturvidenskabelige discipliner var alle forbundet med pålæg om undervisning på dansk. Dels ønskede man at tiltrække nye grupper til deltagelse i undervisningen, dels benyttede begrebsapparatet inden for disse discipliner ikke latin, men nationalsproget. Det ville være kunstigt og til en vis grad skadeligt for fagenes udvikling at presse dem ind i en latinsk sprogform. Også p.g.a. terminologien var det så vanskeligt for den ansete botaniker C.G. Oeder i 1752 at klare Universitetets krav om latinitet inden ansættelsen. Da Ole Stockfleth Pihl 10 år senere den 27. august 1762 blev ansat som professor i økonomi, blev det direkte pålagt ham i bestallingen at undervise på dansk. Professoren i eksperimental fysik C.G. Kratzenstein holdt 1767-68 private kollegier på tysk for officerer, erhvervsdrivende og chirurger.

Men også forud var der blevet undervist på dansk i enkelte fag. Det var formentlig de juridiske professorer, der startede de officielle forelæsninger på dansk. Professor Andreas Højer havde haft til hensigt at læse over dansk og norsk ret på dansk, men fik det aldrig gennemført. Det blev derimod taget op af både Kofod Ancher, Stampe og Obelitz. Der foreligger et forslag allerede fra 1. august 1742 fra det samlede juridiske fakultet om at udbygge den danske juridiske eksamen fra 1736 med en særlig universitetsundervisning på

30. Rasmus Fleischer: *Philomusus om de akademiske examina ere videnskaberne til gavn eller skade*, 1771 s.9. Christian VII's Kabinetsarkiv, læg: Universitetet.

dansk i eksamensfagene. »Det latinske sprog, hvilket, i hvor stor nytte det end i visse måder kunne bringe, dog udi dette studio ikke just er absolut fornøden, til hovedrealiteten i sig selv, det fornødenste og reelle, jo nu altid både af philosofi og jura kan nås... af danske, tyske og franske bøger, ligesom hovedrealiteterne fornødentlig skal uddrages af det danske sprog udi loven og forordningerne og med praksis og øvelse i samme sprog for retterne allerrettest og bedst familiariseres«. Men fakultetet kom ikke igennem med sit forslag om undervisning på dansk for de danske jurister, der normalt ikke modtog nogen form for undervisning på Universitetet.[31]

I periodens slutning var billedet vendt om, således at latinens tilhængere nu var i defensiven. Biskop Hagerup i Christianssand havde indsendt en klage over det latinske sprogs forsømmelse i byens latinskole. Klagen gav anledning til en meningsudveksling i Konsistorium om latin contra moderne sprog. Professor eloqventiæ Jacob Baden gav for så vidt biskop Hagerup ret, som det var en generel udvikling også i Tyskland, at det latinske sprog ikke blev benyttet så meget og samtidig ikke agtedes så højt som tidligere. Han havde selv bemærket det i den svigtende søgning til sine praktiske øvelser i latinsk stil, som forrige vinter helt havde måttet aflyses. Forklaringen var ikke mindst, at professorerne ikke holdt deres forelæsninger på latin, ligesom de offentlige disputereøvelser næsten var afskaffet. Ændringen afspejledes i reglerne for karaktergivningen til artium, hvor reskriptet af 3. september 1784 fastslog, at karakteren i latinsk stil kun skulle have indvirkning på latinkarakteren og dermed kun indirekte på gennemsnitskarakteren. Derfor lagde latinskolen nu større vægt på de andre fag. Som professor eloqventiæ måtte professor Baden desuden beklage, at der nu fandtes danske oversættelser til de fleste latintekster, der anvendtes i skolen. Professor Kratzenstein fremhævede, at hvis man blot ville benytte samme moderne undervisningsmetoder i latin som i fransk og engelsk, ville eleverne studere latin med samme lyst som mange på eget initiativ læste fransk og engelsk. Professor Colbjørnsen ville på ingen måde afvise latin og græsk som grundsprog for videnskaberne, men de måtte ikke indlæres som ordkundskab alene. Studenterne måtte også medbringe en vis forsmag på videnskaberne fra skolen. Klagen bundede efter hans opfattelse i biskoppens »mere nidkære, end oplyste kiærlighed for det latinske sprog«. Han havde engang hørt ham sige, »at man omhyggeligen burde søge at hindre, at den studerende ungdom ingen af de levende sprog måtte lære«.[32]

Men udviklingen kunne ikke vendes. H.C. Ørsted, professor i fysik ved

31. RA.KU. Kons. Circ. 18.3.1757. Se desuden kap. 8 note 33.
32. RA.KU. Kons. Circ. 19.9.1785.

Københavns Universitet, skrev i 1837 i en afhandling »Om brugen af det latinske sprog« bl.a.: »Imidlertid vandt de nyere sprog efterhånden agtelse... og endelig kom man blandt andet hos os så vidt, at man foredrog alle videnskaber i modersmålet. Man kunne nu ikke mere ligefrem foragte dette, men derimod beholdt dog latinen den ved gammel vane hævdede forrang og blev anseet som et fornemmere sprog. Hver gang man gjorde noget mærkeligt skridt til at indrømme modersmålet en virkekreds, som før havde tilhørt latinen, opvakte det nogen forargelse. Jeg mindedes endnu fra mine første studenterår (H.C. Ørsted blev immatrikuleret i 1794), at det forekom adskillige noget betænkeligt, da Riisbrigh begyndte at foredrage philosophien på dansk, og jeg hørte ofte klage over, at der kun holdtes så få forelæsninger på latin. Trods modstand vedblev modersmålet at forfølge sin sejer, først langsommere som da man ved forrige århundredes slutning ophørte at examinere i den danske ret på latin, i den seneste tid hurtigere, så at man nu holder den største del af den teologiske og af den medicinske eksamen på dansk, har danske programmer, danske universitetstaler, enddog en dansk disputats for magistergraden.«[33]

EKSAMENSVÆSEN

Eksamensproblematik og diskussion

Efter Struensees magtovertagelse ophævedes censuren på trykte skrifter ved forordningen af 14. september 1770. Det gav anledning til en forøgelse af den offentlige debat. Et af de mange emner, der blev taget op, var Universitetsforhold i almindelighed og ikke mindst eksamensvæsen. Struensees regeringstiltrædelse resulterede desuden i ophævelse af patronatet i december 1770. Meddelelsen herom til Konsistorium var ledsaget af en bemærkning om, at kongen nu ønskede at indrette Universitetet på en anden måde. Denne løfteparagraf – eller trussel afhængig af synsvinklen – blev fulgt op af en række officielt indhentede betænkninger om Universitetet, her i blandt også fra Konsistorium. Konsistorium takkede for denne lejlighed til at udtale sig, da »man noksom erfarer, at den løse utilstrækkelige og lidet brugbare indsigt, som hentes af nogle i vore tider alt for giængse skrifter, der vel i hensigt til deres skrivemåde have en glimrende anseelse, men dog i sig ere mere vittige end grundige, såkaldte Essaies, Journaler og Dictionairer, næsten i alle lande

33. H.C. Ørsted: *Om brugen af det latinske sprog*. Månedsskrift for litteratur bd. 18 1837 s. 206.

tager overhånd«. Det var Universitetets svar på den offentlige polemik om spørgsmål, det opfattede som sine indre anliggender.

Struensees fald i januar 1772 hindrede, at diskussionerne fik noget praktisk resultat. Men både den offentlige debat og de officielle betænkninger er først og fremmest interessante ved deres stillingtagen til eksamensproblematikken. Der var to hovedlinier i debatten: Eksamen burde enten forvises fra Universitetet eller reformeres. Konsistorium indtog dog et tredie standpunkt, idet det ikke ville ændre eksamensformen, men blot ønskede eksamensresultatet respekteret ved embedsbesættelser – især af regeringskontoret Danske Kancelli.

Jacob Baden, rektor ved Helsingør skole, ønskede at afskaffe examen artium eller depositsen a.h.t. undervisningen i latinskolen, der på denne måde kunne åbnes for friere former frem for det sædvanlige terperi og udenadslære. Derved ville forholdene blive som ved de tyske universiteter, hvor alle studenter, der meldte sig og var i stand til at betale indskrivningspengene, kunne optages. Han blev straks imødegået af kommunitetsdekanen Rasmus Fleischer, som tværtimod ønskede eksamen skærpet både m.h.t. professorernes censur og den betydning, som kancellierne tillagde eksamenskarakterer ved embedsbesættelser. Desuden leverede han et forsvar for udenadslærens nytte, der viste sig, når studenterne senere skulle holde prædikener og taler. Også pastor Nic. Nannestad i Odense forsvarede examen artium, som han fandt absolut nødvendig for at opretholde Universitetets standard.

Biskop Gunnerus, der var kaldt ned fra Trondheim for at reformere Universitetet, skulle ifølge Struensees ordre tage sit udgangspunkt i et anonymt forslag, der anbefalede ophævelse af examen artium. Derimod ønskede den anonyme forfatter alle embedseksaminers bevarelse på Universitetet, hvor Gunnerus og Nic. Nannestad i lighed med de tyske ordninger ønskede dem henlagt til kommissioner uden for Universitetet. Det var afgørende for dem begge, at hovedvægten i universitetsundervisningen derved ville blive lagt på forelæsningerne og en fordybelse i fagene frem for en målrettet eksamenslæsning, der indskrænkedes til udenadslæren af kortfattede kompendier. Rent praktisk fandt biskop Gunnerus desuden, at der var alt for megen tidsspilde både for professorer og studenter med de mange eksaminer. Det var efter hans opfattelse umuligt at forlange upartiskhed af professorerne over for de studenter, som havde ydet dem betaling for kollegier, selvom eksaminationen nu var offentlig. Det er således karakteristisk for fortalerne for eksamensophævelsen, at de a.h.t. kvaliteten af den eksamensforberedende undervisning ønskede eksamen afskaffet, hvad enten deres udgangspunkt var undervisningen i latinskolen eller på Universitetet.

Flertallet af diskussionsdeltagerne ønskede at afskaffe den filosofiske

eksamen, som fandt sted 8 måneder efter optagelsen på Universitetet. Begrundelsen var, at fagene var en gentagelse af artiumsfagene, uden der var tid til videre fordybelse. Derfor blev det første års tid på Universitetet, argumenterede Jacob Baden, et driveår. Han mente, at studenterne ved siden af deres brødstudium alligevel af interesse ville kaste sig over et filosofisk fag, når eksamen var ophævet. Da Rasmus Fleischer havde den stik modsatte forventning til studenterne, fandt han, det ville tjene Danmark til liden ære, om man begrænsede de filosofiske fag, netop som de vandt større udbredelse i det øvrige Europa. Derfor ønskede han at fordoble studietiden til den filosofiske eksamen. Denne skulle desuden deles, så fagene geometri, astronomi, fysik, historie og geografi blev afløst efter de første 8 måneder, så studenterne kunne koncentrere sig om græsk, latin og filosofi til den sidste eksamen.

Hvis eksamenen skulle bibeholdes, ønskede Jacob Baden, at eksamensformen skulle ændres. Først og fremmest skulle eksamenssproget ikke være latin, men dansk. Derved blev det muligt i overhøringen at erstatte den ordrette reciteren af en meningsfyldt samtale mellem eksaminator og eksaminand, der skulle vise, om denne sidste havde forstået sit fag. Faget latin skulle alene undtages herfra. Den danske eksamination ville virke tilbage på professorernes undervisning, som nu foregik på latin. De måtte i hvert fald forelæse deres kollegier på dansk, hvilket Baden betegnede som en fordel for videnskaberne. Formentlig ville overgangen til modersmålet også betyde en lettere udbredelse af videnskaberne til kredse uden for Universitetet. Dette sidste var væsentlig for oplysningstidens nyttefilosofi, som slog igennem i Danmark ved det 18. århundredes midte.[1]

Modstanderen af denne linie, repræsenteret af Rasmus Fleischer, ønskede på baggrund af overproduktionen af kandidater at gøre eksamen så vanskelig som mulig. Derfor burde latinen opretholdes som eksamenssprog, men også af den idelle grund, at latin i modsat fald ville »gå i glemmebogen«. I øvrigt fremhævede Fleischer, at eksaminator ikke var uvillig til at få svaret på dansk, ja, han bad tværtimod ofte svagere studenter om at udtrykke sig på dansk. Også biskop Gunnerus ønskede, at eksaminationssproget ved den teologiske og juridiske embedseksamen for de foreslåede eksterne eksamenskommissioner skulle være latin, men med tilladelse for studenterne til at forklare sig nærmere på dansk.

For Fleischer som for Konsistorium lå det egentlige eksamensproblem i de

1. De samme synspunkter om eksamen findes i Hübners forslag om oprettelse af et femte fakultet ved Univ. DK. Indl. til Oversekretærens brevbog nr. 376, 15.6.1770 trykt i Badens *Universitets journal* 5. årg. 1797 s. 106ff.

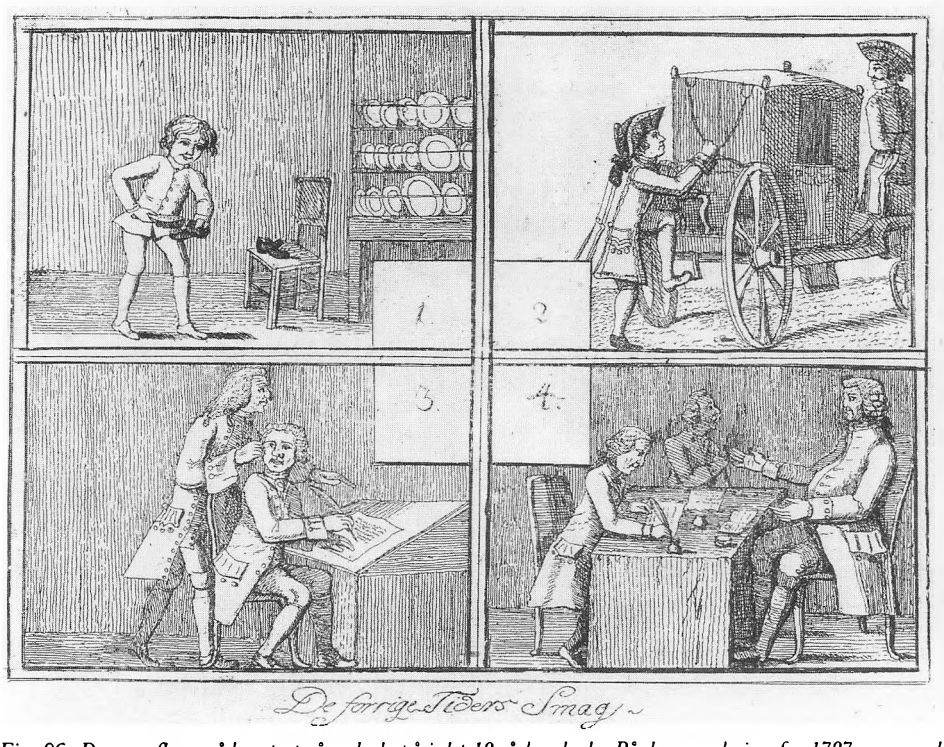

Fig. 96. Der var flere måder at opnå embede på i det 18. århundrede. På denne radering fra 1787 avancerede det unge menneske fra skopudser til lakaj, videre til skriverkarl for til sidst at ende som politimester. Her over for fremhævede Konsistorium en udvælgelsesprocedure, der lagde vægt på ansøgernes eksamensresultater. Det mente, at Danske Kancelli burde gå i spidsen for at indføre denne ansættelsesmetode.
Kobberstiksamlingen. Danske satiriske kobbere nr. 43.

ansættende myndigheders manglende hensyntagen til eksamensresultatet. »Indehavere af kaldsretten bør følge dem, som er beskikkede til at dømme kandidaternes duelighed«. Ansøgernes karakterer burde altså være afgørende ved embedsbesættelser og ikke forbindelser. En sådan reform ville efter deres opfattelse få indflydelse på eksamen og dermed på de forudgående studier.

Det var den konservative linie, der blev den foreløbige sejrherre i det 18. århundrede. I fundatsen af 1788 foretog man en forsigtig indrømmelse til eksamination på dansk i kapitel 4 § 5: Der skal examineres på latin, men i henseende til den danske ret især kan det være ligegyldigt, om examinandus besvarer de ham opgivne spørgsmål på latin eller dansk. Men på længere sigt var det reformtilhængerne, der slog igennem.[2]

2. Betænkninger fra biskop Gunnerus, (og det anonyme forslag han fik forelagt som udgangspunkt), Nic. Nannestad og Konsistorium i Christian VII's kabinets arkiv, læg:

Examen artium

For at blive optaget på Universitetet og efter datidens sprogbrug først dermed blive student skulle ansøgerne bestå examen artium, Universitetets første eksamen. Formålet var at bedømme, om eleverne havde nået et tilstrækkeligt niveau i latinskolen til at kunne følge undervisningen på Universitetet. Examen artium skulle ifølge 1732 fundatsen afholdes to gange årligt, ved Sct. Hans og efter Mikkelsdag. Desuden skulle der holdes en ekstraordinær eksamen for eleverne fra Island og Færøerne, som p.g.a. de vanskelige rejseforhold evt. først nåede til København senere på året. De to ordinære eksamensterminer blev ved forord. af 11. maj 1775 indskrænket til én i begyndelsen af september. Eksamensterminens varighed var afhængig af antallet af eksaminander, idet der efter 1732 fundatsen kun måtte eksamineres 16 pr. dag og efter 1775 loven kun 12. Det blev gentaget flere gange i den tidligere omtalte eksamensdebat i 1771, at det store antal eksaminander pr. dag hindrede en dyberegående eksamination. Aspiranter, der ikke bestod ved de ordinære eksaminer, forsøgte undertiden af gå op igen til den ekstraordinære eksamen for færinger og islændinge. Men det blev i 1775 forbudt, fordi man ikke kunne forvente, at de fra september til december havde forbedret deres standpunkt. Derimod blev denne ekstraordinære eksamen for færinger og islændinge benyttet som sygeeksamen.[3]

Fundatsen 1732 angav ikke kravene til examen artium, blot at denne bestod af latinsk stil og en offentlig mundtlig prøve med én teologisk og alle de filosofiske professorer som eksaminatorer. Specificeringen af de nærmere krav havde fundatskommissionen overladt til latinskolekommissionen, der udarbejdede skoleloven af 1739. Hovedkravet blev stillet i latin, som eleven skulle kunne forstå, skrive og tale. Desuden var der følgende rubrikker i eksamensprotokollen: Cathechesis (bibelhistorie), loci communes (teologiens hovedstykker), hebraisk, græsk, logik, physica, metaphysica, ethica, historia, geographia, geometria, aritmetica, astronomia. Det var en mængde fag, eleven skulle have snuset til. Også som et resultat af reformdebatten i 1771 indskrænkedes antallet af fag i 1775 således, at der kun krævedes latin, græsk, hebraisk, historie, geografi og astronomi. Hebraisk kunne man endog fritages for, hvis eleven erklærede, at han ikke stilede efter teologisk embedseksamen. Sprogfagene var også efter 1775 forordningen de vigtigste. Selvom historie og

Universitetet. Jacob Baden: *Upartisk undersøgelse om de akademiske examina ere Videnskaberne og lærdommen til gavn eller skade,* 1771. Rasmus Fleischer: *Philomusus om de Academiske examina ere Videnskaberne til gavn eller skade,* 1771.

3. DK Oversekretærens brevbog nr. 1892, 31.12.1776. Sj. tegn. 194, nr. 19.3.1784.

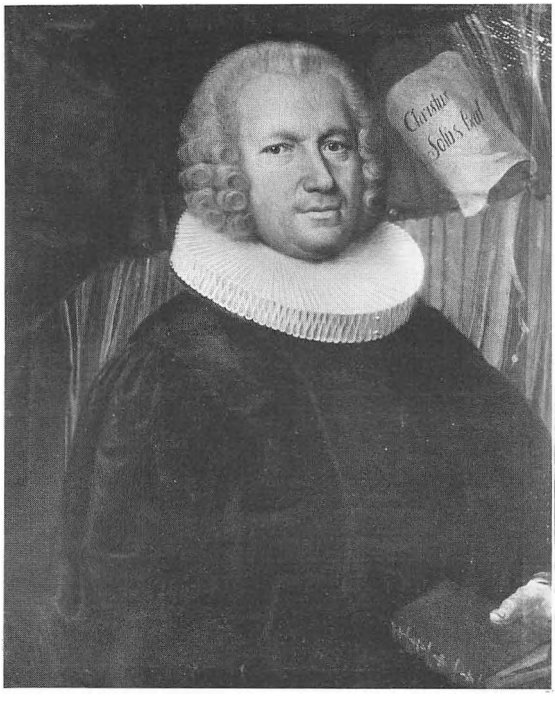

Fig. 97. Examen artium blev aflagt på Universitetet. Begrundelsen for at fastholde dette var alene at bedømme, hvad eleverne havde lært i latinskolen. Først i 1775 blev der indført en særlig filologisk embedseksamen beregnet på lærere i latinskolen. De skulle dog lige som tidligere først bestå den theologiske embedseksamen. Derfor er rektor på Horsens statsskole Christen Bagge også malet i fuldt ornat af A. Brunniche i 1754.
Fotografisamlingen på Charlottenborg.

geografi havde hver sin rubrik i eksamensprotokollen, havde de i den endelige sammentælling kun en stemme. Begrundelsen var, at disse fag ellers ville få for stor vægt, da eksaminationen i de sproglige tekster også måtte tage hensyn til realkommentarer.

Eksaminationen foregik på latin i alle fag, således at eleverne f.eks. i sprogfagene skulle oversætte fra hebraisk og græsk til latin. Karakterskalaen var indtil 1775 ikke fastlagt, men eksaminatorerne benyttede sig af betegnelserne 0, tenuissime (meget tyndt), mediocriter (mådeligt), hæsitanter (usikkert), non mediocriter (ikke dårligt), bene (godt), bene bene (meget godt), optime (udmærket godt). Ved forordningen 1775 blev der indført samme karakterskala som ved de øvrige universitetseksaminer: non, haud, laud. Det var desuden muligt at bestå conditionalis, d.v.s. under betingelse af en senere fremgang i de svage fag. Det blev endelig afgjort ved filosofikum, hvorvidt studenterne havde været i stand til at indhente det manglende grundlag.

Der blev givet en samlet karakter for examen artium, som blev udregnet p.g.a. karakteren for de enkelte fag. Denne endelige karakterberegning blev i datidens sprogbrug betegnet som censuren. Under henvisning til tidligere praksis forsøgte Kancelliet i 1780 at fastslå alle professorernes berettigelse til at deltage i sammentællingen. Konsistorium mente derimod ikke, professorer,

der ikke havde overværet eksaminationerne, kunne deltage i censuren. I 1784 påbød et kgl. reskript, at alle professorer, såvel ordinære som designerede, skulle indbydes til censuren, ligesom rektor havde pligt til at deltage. Denne førte forsæde, efter ham kom dekanen for det filosofiske fakultet og først derefter professorerne i den sædvanlige konsistoriale rangorden. Formålet med alle professorers tilstedeværelse var at sikre overholdelse af reglerne. I tvivlstilfælde voteredes om karakteren, idet rescriptet kun gav visse retningslinier. Det laveste, der krævedes til at bestå, var 4 n.c. (non contemnendus) og 2 laudabiles. Derimod var 3 n.c. og 1 nul for lidt. De lave karakterer måtte dog ikke være i sprog og religion. En dårlig latinsk stil trak kun latin karakteren en grad ned og indvirkede kun indirekte på den samlede karakter. I øvrigt gjaldt der den regel, at hvis stemmerne stod lige mellem en højere og en lavere karakter, skulle den lavere karakter gives. Disse mange procedureregler var nødvendige for gennemsnitsberegninger i et karaktersystem uden talværdier.[4]

Det, der skulle måles ved examen artium, var det grundlag, eleverne havde med sig fra latinskolerne. Et af argumenterne i debatten i 1771 for at bibeholde examen artium var netop hensynet til skolerne. Denne eksamen var i virkeligheden det eneste check, man havde på undervisningen i latinskolen. Dette argument blev tillagt megen vægt i den efterfølgende skoleforordning af 1775, idet den pålagde Universitetet hvert femte år at indberette de enkelte latinskolers niveau på baggrund af deres elevers standpunkt ved examen artium.

I periodens senere del fik nogle af de filosofiske professorer en ekstraindtægt ved at holde forelæsninger for de elever, der agtede at indstille sig til eksamen artium. Professorerne Schlegel og Abr. Kall havde i 1778 annonceret disse forelæsninger i Adressekontorets efterretninger. Det medførte en reaktion fra Kancelliet, der mente, at ekstraundervisning slørede det billede, eksamen gav af de enkelte latinskoler. Derved saboteredes en del af formålet med 1775 forordningen. Desuden var det en ekstra udgift for eleverne, da undervisningen selvfølgelig ikke var gratis. Konsistorium delte Kancelliets grundsynspunkt, men fandt på den anden side, det var vanskeligt at forbyde latinskoleeleverne adgang til professorernes undervisning, når der ikke fandtes noget kgl. forbud herimod. Det var desuden ikke forbudt at holde forelæsninger om sommeren eller at annoncere, hvor man havde lyst. Først 18. december 1779 kom det endelige forbud mod at antage latinskoleelever,

4. DK Sj. tegn. nr. 608, 3.9.1784. Oversekretærens brevbog nr. 97, 18.1.1777 med indlæg nr. 454, 23.3.1780. RA.KU Kons. Kopibog nr. 821, 18.12.1779 og nr. 822, 4.3.1780. Ole B. Thomsen anf. v. I, s. 110. Matzen anf. v. II, s. 122ff.

der endnu ikke var blevet akademiske borgere, til forelæsninger. Forbuddet gjaldt derimod ikke privatister, som det stod professorerne frit for at dimittere til akademiet.[5]

Det var også nødvendigt i 1779 at udstede forbud mod, at professorerne på forhånd prøvede de elever, der agtede at indstille sig til examen artium.[6] Man har i nutiden på grundlag af de mange erindringer fra det 18. århundrede hævdet, at examen artium lå på et meget lavt niveau med den begrundelse, at forfatterne mange år efter omtalte denne eksamen ringeagtende. Memoireværker er vanskelige kilder til begivenheder, der tidsmæssigt er foregået længe før nedskrivningen. Denne holdning til examen artium har i hvert fald ikke været almindelig efter skoleforordningen 1775, hvor elever efter afslutning af latinskolen var villige til at betale for professorernes forelæsninger eller til at aflægge en foreløbig prøve inden examen artium.

Det er meget vanskeligt at bedømme en eksamens sværhedsgrad. Karaktergivningen udsiger kun noget om professorernes relative bedømmelse af præstationerne, ikke hvorledes niveauet er blevet lagt. En undersøgelse af karaktergivningen til examen artium i årene 1738-43 viste betydelige forskelle i karakterernes niveau i de enkelte fag for de 250 studenter, undersøgelsen dækkede. De mest benyttede karakterer var bene og mediocriter. Fagene katekismus, latin, græsk, logik, metafysik, etik og astronomi var placeret i karaktergruppen omkring bene. For fagene hebraisk, fysik, historie og geografi var der næsten ligevægt mellem karaktergrupperne bene og mediocriter, men dog en lille overvægt for den laveste. Derimod faldt geometri helt igennem, idet 94% af eleverne fik 0. Karakterernes fordeling afspejlede i hvert fald en forskellig vægtfordeling i latinskolernes og Universitetets vurdering af fagenes betydning.[7]

Filosofikum

Inden studenten startede på sit fagstudium, skulle han erhverve sig et lag af almindelig dannelse ved at følge de filosofiske professorers forelæsninger og

5. RA.KU. Kons. Kopibog nr. 661, 10.9.1778. nr. 663, 24.10.1778. nr. 821, 18.12.1779. Circ. 7.1.1778 (22. december 1777 attesterede p ofessor Schlegel, at en student havde hørt kollegier hos ham ½ år før sin depositz, men også hos professor Wadskier, Kall og Riisbrigh. Flere rektorer fra andre latinskoler havde desuden klaget over, at Vor Frue skole i København blev foretrukket).

6. DK Oversekretærens brevbog nr. 1579, 27.9.1779.

7. Georg Hansen: *Præsten på landet i Danmark i det 18. århundrede,* 1946, bilag A, I, s. 237.

Fig. 98. Det kunne være lidt af et kulturchok for den fattige student fra landet at komme ind til det brogede liv i hovedstaden. Den sortklædte unge mand under det store træ kunne være en sådan student, der med undrende øjne så det gode borgerskab spadsere i Rosenborg have. Ikke underligt at han rejste hjem, så snart det var muligt. Det var også dyrt at opholde sig i hovedstaden.
KB. Billedsamlingen. Kobberstik fra 1785, nr. 1676 i P. Krohn: Samlinger til en beskrivende fortegnelse over danske kobberstik m.m. Kbh. 1889.

bestå eksamen filosofikum efter mindst 8 måneders studietid. De filosofiske fag blev betragtet som basis for de senere fagstudier. Efter 1732 fundatsen krævedes filosofikum kun til teologisk embedseksamen, da det var den eneste eksisterende embedseksamen. Først i 1775 blev kravet om filosofikum også formelt udvidet til de øvrige fagstudier.

Fagene var efter 1732 fundatsen de samme, som krævedes til artium, blot med forøgede krav. Derfor var det som tidligere omtalt ikke ualmindeligt, at studenterne rejste hjem efter artium for på egen hånd at forberede sig til filosofikum. Det var ofte de dårlige økonomiske forhold, der tvang dem til at forlade Universitetet, da det først efter et halvt års forløb var muligt at opnå stipendier. Fundatsen søgte at indskærpe undervisningspligt ved at kræve, at studenterne ved indskrivningen til filosofikum skulle møde med attester på at have overværet de fleste filosofiske professorers forelæsninger. Der var imidlertid indføjet den vigtige undtagelsesbestemmelse, at undervisningspligten kun gjaldt, hvis studenten havde opholdt sig i byen i disse 8 måneder.

I efteråret 1744 opstod der tvivl om forståelsen af bestemmelsen. Det filosofiske fakultets dekan Chr. Thestrup havde afvist de studenter, der ønskede at blive indskrevet til filosofikum uden de omtalte erklæringer. De havde alle frejdigt sagt, at de ingen forelæsninger havde fulgt, fordi de var rejst fra byen. Dels var det tilladt ifølge fundatsen, dels var det praksis at indskrive studenter med selvstudier som forberedelsesgrundlag. Thestrup mente med rette, at man dermed udhulede fundatsens bestemmelser om undervisningspligt og forelagde spørgsmålet for det filosofiske fakultet. Årets rektor, prof.phil. Hans Gram, fandt, at problemet vedrørte alle fakulteter og lod derfor sagen cirkulere i hele Konsistorium. Han havde som medlem af fundatskommissionen været med til at udarbejde fundatsen og var imod en snævrere fortolkning af dens ordlyd. Undtagelsesbestemmelsen var indsat »for ej at sulte så mange fattige mennesker ihiel her i staden i bemeldte 8 måneder, da de ej må engang efter fundatsen admitteres til beneficia«. De øvrige professorer støttede rektor i denne fortolkning. Der var enighed om, at undtagelsesbestemmelsen ikke måtte smitte af på de andre studenter. Derfor blev det praksis at afkræve studenterne et bevis på deres økonomiske forhold, når de søgte fritagelse fra undervisningspligten.[8]

1732 fundatsen normerede en minimums studietid på 8 måneder mellem immatrikulationen og den filosofiske eksamen, uanset om tiden blev anvendt til selvstudier eller undervisning. Et konservativt indlæg i undervisningsdebatten i 1771 havde krævet en fordobling af studietiden for at give studenterne tid til at fordybe sig i de filosofiske fag. I den nye lov om filosofikum af 11. maj 1775 blev studietiden dog kun udvidet til 9 måneder. Der blev dispenseret fra denne regel af sociale grunde. Men Konsistorium var klar over faren for, at dispensationerne kunne medføre en sænkning af eksamensniveauet, der til sidst ville medføre ophævelse af filosofikum og dermed basisuddannelsens afskaffelse.[9]

Filosofikum var en offentlig eksamen og skulle efter 1732 fundatsen afholdes 4 gange årligt. Karakterskalaen var fastlagt til laudabilis, haud illaudabilis og 0. Laudabilis skulle kun gives, hvis studenten var vel kyndig i sprogene latin, græsk og hebraisk, med flid havde læst det nye testamente på græsk og et par latinske forfattere, var verseret i historie og geografi og nogenlunde i fysik og matematik. Man kunne altså ikke opnå topkarakter uden nogen viden i fysik og matematik, hvilket ikke var nødvendigt til haud illaudabilis. Da man lagde vægt på filosofikums almendannende betydning,

8. RA.KU. Kons. Circ. 31.8.1744. Indk. skrivelser 27.5.1758. DK Oversekretærens brevbog nr. 226, 5.6.1758.
9. RA.KU. Kons. Circ. 7.1.1778.

var sprogkyndighed ikke tilstrækkeligt for at bestå. Eksaminanden skulle kunne klare spørgsmålene i historie og geografi tilfredsstillende. Reglerne om fysik og matematik var indsat for at hæve disse fags betydning på Universitetet i almindelighed. Professorerne i disse fag kunne da også møde med et betydeligt antal tilhørere i Universitetets årsberetninger.

Efterhånden gled disse fags betydning i baggrunden ved censuren, således at studenter med 0 i fysik alligevel opnåede topkarakter. Professoren i fysik Kratzenstein protesterede skarpt herimod midt under censuren efter sommereksamenen 1771. 16 studenter var blevet tildelt laud på trods af et 0 i fysik. De øvrige professorer mente i første omfang ikke at kunne ændre praksis midt i censuren. Studenterne måtte i god tid gøres bekendt med den ændrede praksis, selvom den var i fuld overensstemmelse med fundatsen. Derefter forlod Kratzenstein censurmødet med trussel om at indbringe sagen for Konsistorium. Han var selv rektor dette år og følte derfor, sagde han, en særlig forpligtelse til at overholde fundatsen. Derefter ændrede professorerne de samlede karakterer, også for de studenter, der allerede havde fået laud, selvom de ikke havde bestået faget fysik. Studenterne blev naturligvis ophidsede og truede både med at slå vinduerne ind hos professor Kratzenstein og at klage til kongen. Ingen af delene skete, men de øvrige professorer så på skandalen med største alvor. Der blev også talt om sagen ude i byen, endog langt uden for Universitetets cirkler. Universitetet følte sig i forvejen sat under lup af Struenseestyret, der havde bebudet en total ændring af dets styreform. Sagen afslørede stor lemfældighed ved udregningen af den samlede karakter. En undersøgelse af karaktergivningen i perioden 1732-75 har vist, at 80% ud af 600 studenter opnåede laudabilis, 18% haud illaudabilis, mens kun 2% dumpede.[10]

Ved skoleforordningen 1775 overtog Universitetet undervisningen i filosofi, fysik og matematik fra latinskolerne. Derfor blev filosofikum alene indrettet på fagene teoretisk og praktisk filosofi, fysik og de matematiske fag. Dette kan også ses som et resultat af reformdebatten i 1771, hvor der havde været enighed om ulempen ved de mange fag til filosofikum. Samtidig blev filosofikum obligatorisk for alle embedseksaminer, ligesom opnåelse af karaktererne laud og haud illaudabilis blev en betingelse for at opnå Universitetsstipendier. Begge ændringer havde til formål at styrke filosofikum. Den nye fordeling af fag mellem latinskolen og Universitetet medførte desuden, at studenterne ikke længere kunne klare sig med den viden, de havde fra skolerne, men var nødsaget til at følge undervisningen i de nye fag.

10. RA.KU. Kons. Circ. 24.6.1771. Georg Hansen: Anf. v. s. 25.

Dispensationer fra filosofikum

Den kgl. opfordring i 1743 til de slesvig-holstenske studenter om at studere ved Københavns Universitet medførte en ansøgning fra Hans Peter Koch fra Haderslevegnen i 1744 om dispensation fra filosofikum under henvisning til forskellen i latinskoleundervisningen for de slesvig-holstenske og de dansk-norske studenter. Ansøgningen gav anledning til livlig debat i Konsistorium, hvis flertal ikke fandt det rimeligt at påtvinge slesvig-holstenerne den danske filosofikum eksamen. Det ville medføre nogle års tidsspilde for dem, mente professoren i orientalske fag I.C. Kall. Derfor var han også bange for, at de ville optage samme dårlige vane som de fattige danske og norske studenter, der rejste frem og tilbage mellem Universitetet og deres hjemby. Resultatet af Peter Kochs ansøgning blev en generel kgl. dispensation for studenterne fra hertugdømmerne for filosofikum.[11]

Efter indførelsen af filosofikum også for jurister og medicinere blev der givet nogle dispensationer i overgangstiden for studenter, der havde bestået examen artium efter de gamle regler. Derefter blev der kun givet ganske få dispensationer. Filosofikum skulle også aflægges af de velstillede studenter, der i h.t. forordningen af 15. maj 1743 fik adgang til Universitetet uden om examen artium, når de ikke stilede mod ansættelse i kirke og skole og desuden gav afkald på al offentlig støtte. I 1784 blev der givet en generel dispensation for filosofikum for denne gruppe, når hver student kunne møde med en attest på deltagelse i forelæsninger i filosofi og historie, og der var forløbet to år efter optagelsen på Universitetet. Formålet var at sikre nogen viden i historie og filosofi, som blev anset for de vigtigste filosofiske fag for juristerne. Ændringen blev opfattet som en følge af den indrømmelse, denne kategori af studenter allerede havde fået i 1743. Forslaget stammede fra det juridiske fakultet og var en reaktion på de dispensationer, Kancelliet allerede havde givet. Forslaget havde mødt nogen modstand i Kancelliet, hvor etatsråd P. Aagaard protesterede: »Denne forestilling synes at gå ud på at fritage den unge adel for at lære noget, og troer jeg ikke, at de af adelen, som nu er i vigtige embeder, fortryde at de haver lært latin«. De øvrige kancelliråder støttede forslaget om dispensation på betingelse af overværelse af forelæsninger i filosofi og historie. Da også Universitetspatronen, grev Thott, støttede forslaget, gik det igennem.[12]

11. RA.KU. Kons. Circ. 28.1.1745. DK Sj. tegn. nr. 244, 23.4.1745 med indlæg.
12. DK Oversekretærens brevbog nr. 1912, 30.12.1775. Sj. tegn. nr. 876, 17.12.1784 med indlæg.

Embedseksamen

I 1732 var den teologiske eksamen den eneste embedseksamen ved Københavns Universitet. Samtidig var præstekald de eneste embeder, som ifølge Christian IV's bestemmelse fra 1629 kun kunne besættes med kandidater med en universitetsuddannelse. I begyndelsen af det 18. århundrede var bestemmelsen slået igennem. Fundatsen 1732 indeholdt i § 95 den løfteparagraf, at der ved embedsbesættelser i almindelighed ville blive taget hensyn til universitetsstudier: »For at opmuntre den studerende ungdom des mere til dyd og des større flittighed, ville vi af særdeles Kongelig nåde være betænkt på deres forfremmelse, der ved Universitetet frem for andre have gjort sig bekendte af flittighed og lærdom«.

Det omfattende administrationsapparat, som enevælden udviklede, stillede også krav til de verdslige embedsmænds uddannelse. Dette behov var sammen med ønsket om at stimulere de akademiske studier baggrunden for indretningen af de juridiske embedseksaminer i 1736. Der eksisterede i det 18. århundrede tre forskellige juridiske embedseksaminer: en offentlig latinsk eksamen på baggrund af universitetsstudier. En privat dansk eksamen på Universitetet på baggrund af selvstudier, der efter 1737 også kunne aflægges for lokale embedsmænd og endelig fra 1746-69 en særlig privat eksamen for de højere klasser, der kunne aflægges på Universitetet eller over for administrationen på dansk og latin.[13]

Samme behov for duelige embedsmænd som læger både for militære og civile var baggrunden for indførelsen i 1736 af en særlig offentlig chirurgisk eksamen, som var betroet Theatrum Anatomico – Chirurgicum. Ordningen havde ingen forbindelse med Universitetet, da chirurgien fra gammel tid opfattedes som et håndværk organiseret i bartskærerlauget. Den medicinske læges uddannelse fandt derimod sted på Universitetet og afsluttedes enten med doktorgraden i medicin eller dennes forberedende eksamen. Allerede medicinalordningen 1672 havde fastslået, at medicinske doktorer kunne få tilladelse til at praktisere. Den medicinske eksamen blev fra 1769 offentlig. Da der ved samme lejlighed indførtes eksamensprotokoller, havde medicinerne fået deres eksamensordning på linie med teologer og jurister. Der er i perioden 1770-88 eksamineret 197 medicinske kandidater.[14]

Som et led i bestræbelserne for at forbedre latinskolerne indførtes i 1775 en særlig skoleembedseksamen, filologisk eksamen, der blev lagt ovenpå en

13. Se følgende afsnit om juridisk eksamen.

14. DK Sj. Reg. nr. 161, 30.4.1736. Gordon Norrie: *Af Medicinsk fakultets historie 1750-79*, 1934, s. 97. Ole B. Thomsen anf. v. s. 269 ff.

Fig. 99. Chirurger blev ikke uddannet på Universitetet, men på Theatrum Anatomico-Chirurgicum, hvor der i 1736 var blevet indført en offentlig embedseksamen. Dette stik, der viser en stærstikker eller okulist i arbejde, stammer fra L. Heisters »Chirurgie«, Nürnberg 1724. Det har tilhørt J. Murer, Odense, fra 1760'erne. Medicinsk-historisk museum.

bestået teologisk embedseksamen, der hidtil havde kvalificeret til undervisning i latinskolen. Fagene var de tre sprog, latin, græsk og hebraisk, og historie, geografi, mytologi og antikviteter. Eksamensforberedelserne kunne foregå ved selvstudier eller universitetsundervisning. Hvis kandidaterne havde opholdt sig i København i studietiden, måtte de ved indskrivningen til eksamen møde med sprogprofessorernes attester for deltagelse i undervisningen. I perioden 1775-88 blev der eksamineret 121 filologiske kandidater ved Københavns Universitet.[15]

Generelt kan det fremhæves ved eksamensordningen i perioden 1732-88, at offentlighedsprincippet blev fastslået. Det var den eneste garanti for eksaminationens kvalitet. Censorordningen med udefra kommende censorer blev først indført med fundatsen af 1788. Der var undtagelser fra offentlighedsprin-

15. DK Sj. Reg. nr. 251, 11.5.1775. Ole B. Thomsen anf. v. s. 259ff.

cippet ved den dansk juridiske eksamen og den særlige eksamen for adelige jurister. Eksamen blev betragtet som Universitetets ansvarsområde – modsat de tyske ordninger, hvor eksamen var placeret ved de ansættende myndigheder. Dette følges så selvfølgeligt, at Universitetet også påtog sig at eksaminere de ustuderede jurister. Hermed påtog Universitetet sig en opgave, der gik ud over de almindelige forventninger til en undervisningsinstitution, der blot afholdt eksamen som en sekundær funktion, der skulle garantere omverdenen, at kandidaten virkelig også havde tilegnet sig den viden, undervisningsinstitutionen havde søgt at bibringe ham. Eksamen blev derimod en primær funktion over for de ustuderede kandidater, der næsten aldrig havde studeret ved Universitetet, men blot kom for at modtage et blåt stempel på deres faglige kompetence til de lavere juridiske embeder. Disse kandidaters viden byggede på praktisk erfaring kombineret med selvstudier. I nogle tilfælde blev denne viden suppleret med ganske korte ophold på Universitetet umiddelbart før eksamen. Den danske juridiske eksamen kunne i særlige tilfælde efter 1737 aflægges for en lokal embedsmand, men på grundlag af eksamensspørgsmål stillet af det juridiske fakultet og med dettes efterfølgende censur af svarene. Den særlige adelige juridiske eksamen, der kun eksisterede 1746-69, var til en vis grad en undtagelse fra den almindelige danske ordning, fordi eksamenen kunne aflægges i regeringskontorerne, men eksaminationen blev foretaget af de juridiske professorer.

Eksamenssproget var latin gennem hele perioden – på trods af den stærke kritik heraf i debatten i 1771. Den eneste undtagelse var den danske juridiske eksamen og den særlige eksamen for adelige jurister.

Både den teologiske og juridiske eksamen bestod af en teoretisk og en praktisk del. Teologerne skulle efter at have bestået de teoretiske fag holde en dimisprædiken for de teologiske professorer, hvilket med kgl. dispensation i vid udstrækning blev ændret til den hjemlige biskop. På tilsvarende måde pålagde forordningen om juridisk embedseksamen af 10. februar 1736 med direkte henvisning til teologernes dimisprædiken de juridiske kandidater at udarbejde et indlæg og en dom i en sag, som blev forelagt dem af det juridiske fakultet. Universitetet havde i sin betænkning til Struensee om den højere undervisning i almindelighed i 1771 fremhævet det ønskelige i, at latinskolelærere udover deres teologiske embedseksamen skulle holde nogle skoleforelæsninger for professorerne i teologi og filosofi. Forordningen af 11. maj 1775 om den nye skoleembedseksamen, filologicum, indeholdt dog intet om praktiske prøver på kandidatens pædagogiske evner.

Den samlede kandidatproduktion i perioden 1732-88 var 8.176. Den fordeltes således:

Teologer:	1732-88	5455
Jurister:	1736-88	479
Eksaminerede jurister:	1736-88	(2025)
Medicinere:	1770-88	96
Filologer:	1775-88	121
Ialt		8176 eller 6151

Det er et spørgsmål, om de danske jurister skal medregnes i Universitetets kandidatproduktion. Kun de færreste af dem havde studeret ved Universitetet – indtil 1755 kun 44 – og en stikprøveundersøgelse har vist, at de ikke blev immatrikuleret forud for eksamenen. Antallet af adelige jurister efter den særlige eksamensordning fra 28. oktober 1746 kendes ikke. Det samme gælder antallet af medicinere før 1770. Det har dog ikke været noget stort antal. De teologiske kandidater udgjorde næsten ⅔ af den samlede kandidatproduktion, hvis de eksaminerede jurister regnes med, i modsat fald ⅚. De skulle dække behovet for kandidater i kirke- og det højere skolevæsen, efter 1775 suppleret med kandidater med filologisk eksamen. Juristerne udgjorde kun en trediedel af kandidatproduktionen, når de eksaminerede jurister medregnes, i modsat fald kun 7,8%.[16]

I samme periode blev der immatrikuleret 10.929 studenter ved Københavns Universitet. Hvis de eksaminerede jurister medregnes, var den procentvise andel af studenter, der ikke afsluttede med en embedseksamen 25,2. I denne sammenhæng giver det et mere dækkende billede af forholdene at udelade disse, da de som omtalt sjældent var immatrikuleret. Derfor bliver tallet 43,7%. I moderne terminologi ville det hedde en frafaldsprocent på 43,7. Men ikke alle studerede ved Universitetet i det 18. århundrede med det formål at afslutte med en embedseksamen. Derfor er begrebet ikke dækkende.[17]

Teologisk embedseksamen

Fundatsen 1732 kendte som omtalt kun den teologiske embedseksamen, der var lagt ovenpå den interne eksamen filosofikum. Dels var langt det største

16. H. P. Selmer: *Universitetets Årbog 1837* s. 9ff og 1838 s. 4. Jacob Baden: *Københavns Universitets journal 1793*, s. 54. Jvf. Bilag 5.

17. Da immatrikulationerne lå på nogenlunde samme niveau i 1732 og 1788, er det forsvarligt at benytte tallene uden at kalkulere med den helt usikre studietid.

antal offentlige stillinger præsteembeder, dels byggede de juridiske embeder endnu på praktisk uddannelse. Kravene til den teologiske embedseksamen var blevet skærpet i 1732 fundatsen i forhold til den sidste eksamensbestemmelse fra 1707. Grundkravet var forståelsen af Gammel Testamente og Ny Testamente på grundsprogene. Dertil kom theologia thetica og polemica, svarende til dogmatik. Dette pensum gav karakteren haud illaudabilis. Men for at opnå topkarakter krævedes desuden viden i kirkehistorie. Desuden skulle den nybagte kandidat aflægge en prøveprædiken for en af de teologiske professorer over et opgivet emne. Karakteren skulle gives dels for indhold dels for fremførelse.

De skærpede krav til kandidaternes eksamensopgivelser blev fulgt op af en tilsvarende skærpelse af professorernes bedømmelse af eksamenspræstationerne. Mens der ved karaktergivningen til teologisk embedseksamen før 1732 oftest var ligevægt mellem antallet af topkarakteren laud og antallet af de to andre karakterer haud illaudabilis og non contemnendus tilsammen, så var forholdet mellem karaktergrupperne efter 1732 vendt om. Nu var de to laveste karakterer tilsammen 5,6 eller 8 gange så talrige som topkarakteren. Professor Hans Gram, en af fundatsens fædre, skrev i en afhandling om universitetsforelæsninger i 1741 om den protest, de nye eksamenskrav havde mødt: »Dette skreg de ud, som en urimelig ting og et jugum intolerabile – et utåleligt åg, som hverken vi i vor ungdom eller vore fædre skulle bære«. Hans Gram vurderede selv den ændring, der var sket i kandidaternes niveau efter 1732 som meget betydelig og glædelig.[18]

Antallet af teologiske kandidater var i perioden 1732-88 5455. Det var fordelt således, at gennemsnittet de første fem år var 68,8. Derefter steg det stødt til 150 omkring 1750 for igen at falde brat til 100 og i 1770erne igen til knap 50. Det steg atter en smule, så det sidste middeltal var 75. Det unormale i kandidatproduktionen set over hele perioden er for det første den store stigning fra 1740 til 1750. Denne overproduktion kunne ikke opsuges af de eksisterende stillinger, hvilket var baggrunden for den tidligere omtalte adgangsbegrænsning til den højere uddannelse i skoleloven 1756. For det andet er der en bemærkelsesværdig nedgang i antallet af teologiske kandidater fra 1769. Forklaringen er dels nedgangen af immatrikulerede studenter, dels den samtidige stigning i antallet af juridiske kandidater. Desuden var procenten af studenter, der ikke afsluttede deres universitetsstudier med eksamen lidt højere i sidste del af perioden end for perioden som helhed, 50% i perioden 1769-88 mod 43,7% i hele perioden 1732-88.

Langt det største antal kandidater bestod efter 1732 med den laveste

18. C. Molbech: *Historisk-biografiske Samlinger* 1851. H.P. Selmer: *Univ. årbog 1837-38* s. 7ff.

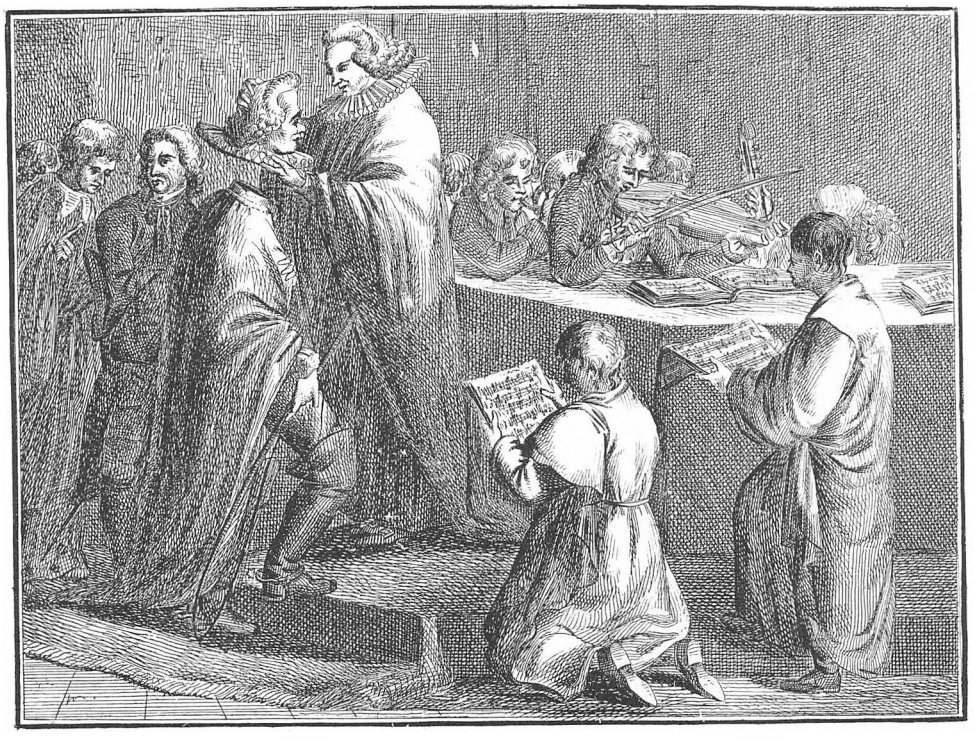

Fig. 100. »Hvo Gud giver embede, den giver han også forstand« er titlen på dette kobberstik fra slutningen af det 18. århundrede. Anledningen var muligvis en professorudnævnelse ved Kiels universitet i 1780. Eller formålet er blot at levere en satire over embedsudnævnelser i almindelighed.
KB. Billedsamlingen, nr. 1781 i P. Krohn: Samlinger til en beskrivende fortegnelse over danske kobberstik etc. Kbh. 1889.

karakter. I perioden 1743-60 bestod ud af 2000 kandidater 60% med non comtemnendus, 24% med haud og kun 12% med laud og 4% dumpede.[19]

Der blev ved embedsbesættelse ikke taget hensyn til hvilken karakter, den teologiske eksamen var bestået med. Derfor var det almindelig praksis, at studenterne kun læste de fag, der var nødvendige for at bestå. For at ændre denne praksis foreslog den initiativrige prokansler E. Pontoppidan i 1756, at der blev taget hensyn til kandidaternes eksamenskarakterer ved embedsbesættelse. Da indtægterne af præstekaldene varierede stærkt, foreslog han efter Württembergsk forbillede at inddele alle kald i to klasser over og under 300 rdl. i årlig indkomst. Embeder under 300 rdl. skulle kun besættes med teologiske kandidater med laveste karakter, mens embeder over 300 rdl. blev reserveret for kandidater med laud og haud. Formålet var at opmuntre

19. Antallet af kandidater i H. P. Selmer: *Københavns Univ. Årbog 1837* s. 4 og 1838 s. 9 ff. Ole B. Thomsen anf. v. s. 203 ff.

studenterne til større faglige præstationer. »Thi håbet er egentlig det, der sætter alle mennesker i bevægelse og til noget sådant principium movens actu secundo trænge de nordiske nationer allermest ifølge af deres temperaments og landets luft, hvilken ellers holder dem unægtelig noget længere tilbage«, argumenterede Pontoppidan.

Hans forslag fik principiel tilslutning i Konsistorium, der selvfølgelig gerne så, at universitetskaraktergivning fik indflydelse på embedsbesættelser. Generalkirkeinspektionskollegiet mente ikke, det var muligt at foretage den foreslåede klassifikation af embederne. Det ville desuden få den uheldige konsekvens, at alle kandidater med de højeste karakterer kom til Sjælland, Fyn, Lolland og Norge, mens Jylland fik alle med laveste karakterer. I Kancelliet betvivlede man overhovedet, at eksamenskarakterer kunne give noget udsagn om en kandidats videre udvikling. Den kandidat, der opnåede den højeste karakter, kunne siden lægge al lærdom på hylden og gå i stå i sin videre udvikling. Det var også et spørgsmål, om professorerne i deres eksamination virkelig var i stand til at sortere de bedste fra. I virkeligheden havde man i Kancelliet mistillid til eksamensinstituttet som sådan. Endelig kunne man ved besættelsen af gode kald ikke forbigå de præster, der allerede længe havde udført et stort arbejde i mindre kald. Forslaget blev henvist til en kommission, der aldrig afsluttede sit arbejde.[20]

Da det teologiske fakultet i 1773 fik pålagt at indsende forslag til en ny eksamensordning, dukkede forslaget om en klassifikation af embederne efter indkomster op igen. Det mødte atter indvendinger i Kancelliet, som etatsråd P. Aagaard formulerede således: »Det er ikke sagt, at den som har laudabilem bliver den bedste prædikant«. Har det mon indvirket på Kancelliets holdning, at forslaget reelt ville betyde en indskrænkning af dets egen indstillingsret? Resultatet af alle disse overvejelser om eksamenskarakterernes indflydelse blev en almindelig bestemmelse i forordningen om teologisk embedseksamen af 6. oktober 1773 om, at der ved besættelse af præstekald skulle reflekteres på den karakter, enhver ansøger havde fået såvel in examine theologico, som for hans dimisprædiken. Det teologiske fakultets forslag var udarbejdet af professorerne Balle, Ancher og Treschow, da professor Holm på dette tidspunkt obstruerede fakultetets anliggender. I dette forslag udvidedes kravene til teologisk embedseksamen ganske betydeligt, med moralteologi, theologia naturalis, exegese, herunder kendskab til kaldæisk, syrisk og arabiske sprog. I Kancelliet bemærkede Aagaard hertil: »Der vil nok ikke blive mange laudabilister herefter. Kunne de tillige skaffe gode hoveder til at

20. DK Sj. tegn. nr. 438, 27.8.1756 med indlæg. Oversekretærens brevbog nr. 268, 24.7.1759. RA.KU. Kons. Kopibog nr. 526, 14.2.1756. nr. 527, 18.2.1756. nr. 533, 19.7.1756.

lære det alt, var det meget godt«. Resultatet i den endelige forordning blev, at kravene til embedseksamen blev forøget i forhold til fundatsen, selvom sprogkravene gled ud.[21]

Fundatsen af 1732 havde ikke opstillet nogen mindste studietid, før den teologistuderende kunne indstille sig til eksamen. Der blev blot stillet krav om, at han flittig skulle have frekventeret de teologiske forelæsninger. I de tidligere eksamensforordninger var studietiden normeret til mindst to år, og således blev det også stadigvæk fortolket efter 1732. Der blev søgt om og også givet adskillige kgl. dispensationer fra to-årsreglen. Ved reskripetet af 22. juli 1746 blev det imidlertid overdraget eksaminatorerne selv at dispensere for følgende grupper: indehavere af offentlige embeder og studenter, der af økonomiske grunde var tvunget til at forlade København. Det teologiske fakultet havde fastholdt, at der ikke kunne gives en generel dispensation a.h.t. de misbrug, der måtte forudses at følge heraf. Det var fakultetets opfattelse, at studenterne måtte »tilholdes ved Universitetet at profitere af viva voce docentium og andre subsidiis til at nå den lærdom, som ikke så vist eller så vel anderledes, om de end for sig ere flittige, kan nås«. Det må betragtes som en programerklæring, for de økonomiske forhold medførte stadig, at studenterne rejste bort fra byen, selvom de formelt overholdt to-årsreglen.

Det tidligere omtalte ambitiøse eksamensforslag fra det teologiske fakultet fra 1773 stillede på den ene side forslag om en studietid på 3 år efter filosofikum. På den anden side tog det konsekvensen af den almindelige studiepraksis og pålagde professorerne at gennemføre en studievejledning for de studenter, der af økonomiske grunde måtte rejse fra byen og studere på egen hånd. Det skulle følges op af halvårlige studieberetninger fra de studerende. En undersøgelse af 147 præsters studieforhold i det 18. århundrede viste, at 61% brugte mellem 3-6 år til embedseksamen, 16% brugte 7-9 år, 9% over 10 år og 14% under 3 år. Disse tal kan dog kun angive den tid, der er forløbet mellem immatrikulationen og embedseksamen, derimod ikke den praktiske studietid. Kandidaternes alder lå for 60%'s vedkommende mellem 22 og 27 år, 14% under og 16% over.[22]

Dispensationer

Undervisningen i teologi og den teologiske eksamen foregik som tidligere omtalt på latin. Det vanskeliggjorde for ikke at sige umuliggjorde lægmænds opnåelse af præstekald. Under Christian VI var det imidlertid muligt at opnå

21. DK Sj. reg. nr. 388, 6.10.1773 med indlæg.
22. DK Indl. til Sj. tegn. nr. 386, 22.7.1746. Georg Hansen anf. v. s.238.

dispensationer. Peder Pedersen fra Lyngby ansøgte 1. december 1740 om at blive antaget til teologisk embedseksamen på dansk uden forudgående filosofikum. Han var først blevet student i sit 45. år. Ansøgningen blev straks bevilget i Konceillet den 9. december, uden at Universitetet var blevet hørt. Men da Peder Pedersen mødte op på Universitetet for at blive indtegnet til eksamen, var der nye forhindringer. Han havde ikke været student i to år. Desuden var det ikke muligt for den tyske professor Reus at eksaminere ham offentligt p.g.a. manglende færdighed i det danske sprog. Peder Pedersen fik dog blot udgivet et nyt kongebrev af 24. februar 1741, der dispenserede fra 2 års reglen og påbød professorerne Wøldike og Reus at eksaminere ham privat. Under de følgende konger kunne man derimod ikke komme igennem med deslige ansøgninger.[23]

Den 11. juni 1755 ansøgte Peder Nielsen af staden København kongen om at blive eksamineret i teologi på dansk af professorerne. Han havde lært skrædderhåndværk, men havde fundet et guddommeligt kald og en stor drift i sit hjerte til at vidne om Gud og hans ord. Ved den første behandling af ansøgningen i Kancelliet havde man fundet sagen helt uantagelig og noteret: Herved er intet at gøre. Derefter var den gået til Konceillet, som i første omgang havde noteret: ligeledes. Men det blev senere streget ud og ansøgningen sendt til Konsistoriums erklæring. Det teologiske fakultet kunne ikke tilråde bønhørelsen af en så besynderlig ansøgning. Det højeste Peder Nielsen ville kunne nå, hvis han kunne fremvise pålidelige attester om sine forhold, var et skoleholderembede. Fakultetets erklæring blev fulgt både i Konsistorium, Kancelli og Konceil.[24]

En lignende ansøgning fra skoleholder Jens Lund fra 3. juni 1772 om at blive fritaget for filosofikum og eksamineret på dansk blev ligeledes afvist bl.a. med den begrundelse, at han havde deponeret privat, og dermed i h.t. forordningen 18. marts 1743 var afskåret fra at opnå embeder i skole og kirke. Rektor, professor i fysik, Kratzenstein havde ganske vist i Konsistoriums forhandlinger rådet til at efterkomme ansøgningen, hvor pietisten stak så tydeligt frem. Han mente, det måtte være en let sag at påvise ansøgerens uvidenhed ved eksamensbordet. I modsat fald ville den enfoldige fromhed rejse en larm over de hindringer, der blev lagt i vejen for det gode. Men det teologiske fakultet fastholdt afvisningen, da man ellers kunne forvente en mængde lignende ansøgninger.[25]

23. DK Sj. tegn. nr. 695, 16.12.1740. nr. 97, 24.2.1741.
24. DK Suplik-protokol nr. 1220, 1755. RA.KU. Kons. Acta 9.7.1755. Teologiske fakultet. Kopibog juli 1755.
25. RA.KU. Kons. Circ. 14.6.1772. Kopibog nr. 279, 3.6.1772, nr. 280, 15.6.1772. nr. 281, 2.7.1772.

Der blev givet enkelte dispensationer fra teologisk eksamen til lærde personer, der på flere måder havde udmærket sig videnskabeligt, men aldrig taget eksamen. Det gjaldt 1755 prof. ekstraord. Jhs. Gunnerus, der var beskikket til sognepræst i Herlufsholm. Begrundelsen var, at han havde opholdt sig flere år ved tyske universiteter og udgivet adskillige lærde værker. Det samme gjaldt 1766 Hektor Fr. Janson, den senere prokansler, som var beskikket til slotspræst på Christiansborg. Ligeledes slotspræsten på Kronborg Vilh. V. Piper i 1751. Derimod blev stud.teol. Peder Brand i 1763 erklæret for uværdig til præsteembede, fordi han ved ansøgning til et kapellani havde søgt at skjule den manglende embedseksamen.[26]

I Hertugdømmerne fulgtes den tyske eksamensform, hvorefter embedseksamen blev aflagt for de kirkelige myndigheder og ikke på Universitetet. Christian VI havde den 1. april 1743 opfordret de slesvig-holstenske studenter til at studere to år ved Københavns Universitet, hvis de ønskede at opnå et kgl. embede. I konsekvens heraf søgte to slesvig-holstenske studenter om fritagelse for eksamen fra Københavns Universitet, da »de som tyske studenter ikke havde gjort sig nogen forhåbning om at blive befordret uden i vore tyske provinser«. Det blev tilstået dem uden videre den 27. september 1743. Men i 1744 søgte Henrik Zeise om en tilsvarende dispensation for at opnå et præsteembede i Kongeriget, da han allerede havde aflagt eksamen i Haderslev. Universitetet afviste ansøgningen med den begrundelse, at hermed ville incitamentet til at studere i København fjernes for studenter fra Hertugdømmerne. Var det mon samtidig Universitetets reaktion på den første dispensation, som selvfølgelig ikke omtales? Kancelliet var også indstillet på at følge Universitetets erklæring, men blev tilsidesat i Konceillet, så Henrik Zeise den 29. maj 1744 blev fritaget for teologisk embedseksamen.[27]

Juridisk embedseksamen

Selvom de juridiske fag blev styrket ved normeringen af et nyt professorat i fundatsen af 1732, fandtes der stadig ingen juridisk embedseksamen ved Universitetet. Det vides ikke, om man i fundatskommissionen havde diskuteret indførelsen heraf. I hvert fald stillede generaltoldforvalter C. M. Stub i Bergen forslag herom i et brev til Hans Gram, mens kommissionen endnu

26. DK Sj. tegn. nr. 276, 13.6.1755. nr. 276, 18.4.1766. nr. 246, 8.5.1751. nr. 608, 23.12.1763.
27. DK Sj. tegn. nr. 550, 27.9.1743. nr. 268, 29.8.1744. Supplikprot. nr. 446, 16.3.1744. KU. Kons. Indk. sager 16.4.1744. Kopibog 20.2.1744. 16.4.1744.

arbejdede. Han begrundede forslaget med den gavnlige indflydelse, en juridisk eksamen ville have både for dommerstanden og for Universitetet.[28]

Det var dog først den 10. februar 1736, at den juridiske embedseksamen – sandsynligvis på foranledning af den nye juridiske professor Andreas Højer – blev indført i Danmark. Formålet var ifølge forordningens præambel at højne dommer – og prokuratorstanden, så befolkningen ikke p.g.a. uvidenhed blev indblandet i trætter og processer. Derfor måtte kun kandidater, der var blevet eksamineret af det juridiske fakultet, ansøge om ledige juridiske embeder. Den offentlige latinske embedseksamen var modelleret over den teologiske, som også var den eneste universitetseksamen, man kendte. Som den teologiske var den delt i en teoretisk og en praktisk prøve. Der var tre karakterer, som dækkede hvert sit pensum. Til den laveste karakter, non contemnendus, krævedes et nogenlunde kendskab til naturret, forståelse af den danske og norske lov og rettergangsmåde samt de juridiske termer i romerret. Til haud illaudabilis krævedes en grundigere viden i de samme fag og desuden folkeret og kendskab til den romersk germanske juris prudence. Til topkarakter krævedes desuden kendskab til jus militare og dansk og tysk offentlig ret. Hvis eksaminanden opgav flere fag som ældre dansk ret, tysk feudal ret eller saksisk og lybsk rettergangsordning, skulle han også eksamineres heri og kunne erhverve en særlig attest herpå. Ved den praktiske prøve skulle kandidaten udarbejde et indlæg i en retssag og en domsafsigelse. Ved indskrivning til eksamen krævedes examen artium, bevis for at have fulgt nogen undervisning og privat præceptorens bevis for god opførsel. Derimod blev der hverken stillet krav om filosofikum eller en mindste studietid.

Stillingsstrukturen inden for den juridiske verden var kendetegnet af mange små embeder med ringe indkomst. Til disse herreds- og birketings dommer – og skriverstillinger kunne man ikke kræve en kostbar universitetsuddannelse, men måtte stadig anerkende den praktiske uddannelse. Men for at sikre et vist niveau i disse embeder indførtes en dansk juridisk embedseksamen, der skulle aflægges privat for det juridiske fakultet. I modsætning til den latinske eksamen krævedes der ingen forudgående studier ved Universitetet, ligesom eksaminationen foregik på dansk. De teoretiske eksamenskrav var i naturret bundet til et pensum, som kunne erhverves gennem dansk og tysk litteratur. Hovedfaget var dansk proces og lovkyndighed. Ved den praktiske prøve skulle der ligesom til den latinske eksamen udformes et retsindlæg og en dom. Som bevis for kandidatens faglige viden udstedte det juridiske fakultet en særlig attest. Den synes i følge en erklæring fra generalprokurør Stampe, der samtidig var professor i jura ved Universitetet, at udformes forskellig,

28. KB Gl. Kgl. S. 2°, 1101 nr. 888, 22.6.1731.

således at det indirekte fremgik, hvilken embedskategori fakultetet skønnede kandidaten værdig til at bestride. »Nogen vidne alene om beqvemhed til et skriverembede, og efter dem går det ikke an at søge dommerembede, andre vidne allene om nogenledes beqvemhed til et vist ringe embede, og efter dem går det ikke an at søge andre embeder«. Oprindelig foregik den danske eksamination som omtalt for lukkede døre, men ved reskript af 8. september 1769 blev også denne eksamen offentlig.[29]

Denne særlige foranstaltning for de små embeder var ikke tilstrækkelig. Da grev Schach det følgende år fik afvist kgl. konfirmation på en birkeskriverbestalling til Lystrup birketing for hans lakaj Laurids Pedersen p.g.a. den manglende eksamen, ansøgte han straks om fritagelse herfor under henvisning til den lave årlige indtægt på 12-16 rdl. Sagen blev fra Kancelliet sendt til udtalelse i det juridiske fakultet. Her var man formodentlig klar over, at nu stod hele eksamensinstitutionen på spil. Derfor foreslog fakultetets to professorer Chr. Bagger og Andr. Højer, at eksaminationens afholdelse under særlige omstændigheder som fattigdom og svaghed blev uddelegeret til en lokal juridisk embedsmand. Til gengæld skulle den være skriftlig og afholdes på grundlag af fakultetets spørgsmål, ligesom dette skulle censurere besvarelsen. Den lokale embedsmand skulle således blot være garant for lovligheden af eksaminationen. Fakultetets erklæring blev fulgt uden ændringer i reskriptet af 5. april 1737. Eksaminationen af de ustuderede jurister blev således ikke afskaffet, blot forlagt til en lokal embedsmand, men stadig foretaget på fakultetets præmisser.

Dispensationsordningen blev benyttet i vid udstrækning. I perioden 1737-88 blev mindst 240 kandidater eksamineret fraværende. Tallet er lidt for lavt, da eksamensprotokollerne p.g.a. unøjagtighed ingen opgivelser har i perioden 1759-65. Det samlede antal af eksaminerede danske jurister var i samme periode 2025, hvoraf altså godt en tiendedel havde bestået skriftlig eksamen uden Universitetets tilsyn.

Det juridiske fakultet blev efterhånden mere tilbageholdende med disse dispensationer, fordi man ingen tiltro havde til de lokale eksaminationers

29. DK Sj. Reg. nr. 44, 10.2.1736. Sj. tegn. nr. 492, 8.9.1769. H. Stampe: *Generalprokurørens erklæringer, breve og forestillinger*, III, 1795, s.455. Poul Jhs. Jørgensen: *Retsundervisning og retsvidenskab ved Kbhv.s. Univ. 1537-1736* i Festskrift i anledning af 200 års dagen for indførelsen af juridisk embedseksamen, 1936. Det er aldrig lykkedes at føre det endegyldige bevis for Højers paternitet til forordningen om juridisk eksamen. Der er også stillet andre forslag. Til de mere fantasifulde hører Kristof Glamanns forslag om den på dette tidspunkt unge O. Thott i: Kristof Glamann: *Otto Thotts Uforgribelige tanker om Kommerciens Tilstand*, Kbnh.s Univ.'s festskrift i anledning af kongens fødselsdag 1966, s. 59.

pålidelighed. Henrik Stampe mente således ikke, de havde megen værdi, udover de tjente til opretholdelse af den fiktion, at man burde eksamineres for at kunne betjene et dommerembede. I en erklæring fra 1768 skrev han: »Hvad de fraværendes examina angår, da ere de til liden nytte og medføre adskillige ulejligheder, men blive dog af en slags nødvendighed, så længe det med birkedommer- og birkeskriverembederne forbliver som nu, thi da man af folk, som få et embede på 16 á 20 rdl., ikke kan påstå, at de skulle gøre en rejse til Kiøbenhavn, som kunne medtage 3 á 4 års indkomster, og det dog er fornødent, da en virkelig jurisdiktion bliver dem anfortroet, at de, om ikke af anden årsag, så dog for et syns skyld bliver prøvede, så må man beholde disse fraværendes examina, så længe den årsag vedbliver, som i begyndelsen har gjort dem nødvendige«.[30]

Fra 1770 ses fakultetet at have afvist alle ansøgere, der ikke kunne godtgøre, at de på forhånd havde opnået embede. Desuden måtte særlige forhold gøre sig gældende, hvis en ansøger fra Sjælland skulle opnå dispensation. Man ville heller ikke tillade ansøgeren selv at udpege sin eksaminator. Men sålænge dispensationsordningen eksisterede, var fakultetet tvunget til at medvirke. Ordningen blev først ophævet i 1794.[31]

Blev eksamensordningerne fra 1736 benyttet? I perioden 1737-88 bestod 479 kandidater den latinske juridiske eksamen. De første år var der kun nogle få kandidater pr. år, men i begyndelsen af 1750erne var der over 10 kandidater, derefter faldt det igen med enkelte undtagelser i 1760, 1763 og 1766. Først efter 1771 lå tallet konstant over 10 og ofte omkring 20. Forøgelsen af antallet af juridiske kandidater faldt som tidligere omtalt sammen med tilbagegangen både af teologiske kandidater og de årligt immatrikulerede ved Universitetet i det hele taget. Karaktergivningen lå de første år på et højt niveau, idet der op til 1752 ud af 64 karakterer kun blev givet 7 haud og 1 non, mens resten var laud. Derefter er kravene sandsynligvis blevet skærpet, men laud var stadig i overtal.

Antallet af eksaminerede jurister med dansk eksamen var i hele perioden 2025, altså det firedobbelte i forhold til de latinske jurister. Der var ca. 30 de første år, men derefter var der en nedgang i 1740erne til ca. 23 pr. år. Derefter steg det jævnt for i midten af 1760erne at nå 50-60 kandidater pr. år. Til denne eksamen blev der angivet to karakterer: bekvem og ej ubekvem. I

30. DK Sj. tegn. nr. 188, 5.4.1737 med indlæg. nr. 658, 2.12.1768 med indlæg. Stampes erklæring desuden trykt i H. Stampe: *Generalprokurørens erklæringer, breve og forestillinger V, 1797, s.524ff.* H.P. Selmer: *Københavns Univ.s årbog 1837,* s.n12.

31. *Festskrift til 200-året for juridisk embedseksamen, 1936,* s.290. RA.KU. Kons. Kopibog nr. 272, 28.5.1772. nr. 506, 27.2.1774. nr. 79, 27.9.1775. nr. 393, 29.5.1777. nr. 444, 9.9.1777.

Fig. 101. Også dommerstanden blev udsat for anklage i samtidens satire. Titlen på dette kobberstik er: »De uretfærdige og falsk oplyste dommere«. De var i hvert fald ifølge kunstneren ikke i stand til at opretholde ro og orden. Ræven jager haren, mens mus og rotter myldrer overalt. Den ene dommer har da også lås for sin mund, mens de to andre læser med lukkede øjne.
KB. Billedsamlingen, nr. 1650 i P. Krohn: Samlinger til en beskrivende fortegnelse over danske kobberstik m.m. Kbh. 1889.

begyndelsen var der nogenlunde ligevægt mellem antallet af de to karakterer. Men i perioden 1750-70 var der almindeligvis overvægt af ej ubekvem. Det er iøvrigt samtidig med indførelsen af strengere kurs i bedømmelsen af de latinske jurister. Første gang en kandidat dumpede til den danske eksamen var i 1761, derefter skete det indtil 1835 ialt 84 gange.[32]

I Kancelliet var man af den opfattelse, at den danske juridiske eksamen var skyld i, at der ikke udklækkedes så mange latinske jurister, som man havde ventet. Denne opfattelse byggede på en henvendelse fra den juridiske professor Chr. L. Scheidt i 1742. Oversekretær J. L. Holstein anmodede da den 21. juli 1742 det juridiske fakultet om en betænkning om mulighederne for at indskrænke den danske eksamen. Men det samlede fakultet mente ikke,

32. H. P. Selmer: *Kbhv.s Univv.s. årbog 1837,* s. 11-12.

årsagen til de få latinsk juridiske kandidater var konkurrencen fra den danske eksamen, men derimod Kancelliets praksis ved besættelse af juridiske embeder. Når de studerende konstaterede, at der ikke blev taget særligt hensyn til ansøgere med eksamen, indså de ikke nytten af eksamenspapiret.

Fakultetet vurderede på dette tidspunkt de danske juristers viden højt. Da de havde en god praktisk erfaring suppleret med læsning af juridiske værker på dansk, tysk og fransk, nåede de ofte længere i dansk ret end de latinske jurister. De bedste studerende var ofte danske jurister, som senere vendte tilbage for at studere de særlige fag til offentlig eksamen. Derfor mente fakultetet, at man i stedet for at indskrænke den danske eksamen skulle udvide den med universitetsundervisning på dansk i eksamensfagene. I øvrigt pegede fakultetet på den sædvanlige sociale årsag som forklaring på, at det juridiske studium ikke nåede de forventede højder: de studerende måtte af økonomiske grunde forlade København straks efter immatrikulationen til skade for de filosofiske studier, som var så væsentlige for det juridiske studium. Man nævnte ikke, at filosofikum ifølge eksamensforordningen ikke krævedes til den juridiske eksamen. Den sidste årsag til jurastudiets svækkelse så fakultetet i den adelige ungdoms studierejser til udlandet. Derved fik de deres første juridiske begreber fra tysk ret og romerret, hvilket bevirkede, at de i deres senere virke tolkede dansk ret ud fra romerret.

Fakultetets betænkning var dateret den 1. august 1742. Allerede 10 dage efter blev det opfordret til at indsende nærmere forslag om studiets fremgang. Desværre synes blot professor Anchersens betænkning at være bevaret. Men den giver tilstrækkeligt grundlag til at fastslå, at fakultetet fortsatte sine bestræbelser for at gennemføre eksamenstvang for civile embedsmænd også i centraladministrationen og udbygge den danske juridiske eksamen. Der blev ikke taget hensyn til fakultetets tanker om at udbygge den danske juridiske eksamen med et særligt studium på dansk. Derimod var man mere lydhør over for tanken om at gøre Universitetet populært i nye samfundslag. Det var i det 18. århundrede de velhavende og de adelige, der skulle indse fordelen ved en universitetsuddannelse. Det første resultat heraf var den tidligere omtalte lov af 15. marts 1743, der forbød studierejser til udlandet uden forudgående studier ved Københavns Universitet.[33]

Problemerne omkring centraladministrationens embedsbesættelser var betydeligt mere ømtålelige, fordi det i sidste instans var et indgreb i den enevældige konges frie udnævnelsesret. Derfor søgte man i første omgang at løse problemet indirekte ved at gøre embedseksamen tillokkende for den

33. Dk Oversekretærens brevbog nr. 162, 21.7.1742 med indlæg. nr. 187, 11.8.1742 med indlæg. RA.KU. Juridisk fakultet, Dekanatsager 1.10.1742.

velhavende del af ungdommen, som man ønskede at trække ind på Universitetet. I første omgang blev det den 31. juli 1744 tilladt de studerende, der ikke havde modtaget offentlig understøttelse, at aflægge juridisk eksamen uden adgang for offentligheden – »inden lukte døre« – men med den garanti, der lå i alle juridiske professorers tilstedeværelse.[34]

Straks efter Frederik V's regeringstiltræden kom den 28. oktober 1746 bestemmelsen om, at ingen måtte nyde noget embede i den statslige administration eller ved domstolene uden at have bestået juridisk embedseksamen. Samtidig differentieredes studiet i én linie med sigte på juridiske embeder og en anden til administrative embeder – i virkeligheden den senere så omdiskuterede administrative uddannelse. Desuden indførtes der en særlig linie for jurister fra hertugdømmerne med fagene romerret, kanonisk ret, saksisk og lybsk ret og feudalret. Det var et svar på Tyske Kancellis kritik af fagtilbuddet på Københavns Universitet, som det havde fremført i 1743 i protest mod at gøre det juridiske studium ved Københavns Universitet obligatorisk for slesvig-holstenske studenter.

Eksamensformen var helt anderledes for den nye administrative linie end for den gamle juridiske. Den skulle foregå i samtaleform i overværelse af både de juridiske professorer og den fremtidige arbejdsgiver, nemlig et medlem af Konceillet og det regeringskontor, hvor kandidaten søgte ansættelse. Stedet for eksaminationen skulle enten være Konsistorium, Kancelliet eller privat hos den tilstedeværende geheimeråd. Der siges intet i forordningen om sproget. Men i praksis blev der oftest eksamineret på dansk, men undertiden både på dansk og latin. Den særlige eksamensprotokol er gået tabt.

Man har almindeligvis skønnet, at denne eksamen ikke fik nogen større tilslutning. Men kancelliråd Luxdorph har noteret adskillige steder i sine dagbogsoptegnelser, at han har overværet sådanne eksaminationer. F.eks. hørte han den 2. maj 1765 Michael Treschov blive eksamineret in jure naturæ et gentium, romano, germanico publico, feudali et danico af professorerne Anchersen og Obelitz. Han svarede meget vel for sig, noterede Luxdorph.

Eksaminationen kunne tilsyneladende også finde sted hjemme hos eksaminanden efter en bedre middag hos forældrene. Den 14. april 1764 skrev Luxdorph: »Spist med Obelitz hos mad. Levetzau og hørt hendes to sønners examination«. Denne særlige eksamination gik ifølge en erklæring fra det juridiske fakultet af brug i midten af 1770erne, uden formelt at blive ophævet.[35]

34. DK Sj. tegn. nr. 365, 31.7.1744.

35. DK Sj. tegn. nr. 178, 28.10.1746. *Festskrift til juridisk eksamen* s. 288 note 22. *Luxdorphs dagbøger* I, s. 77, 139, 177, 207, 214, 232, 285, 381, 455, 483. Der er usikkerhed om, hvornår

Embedsbesættelser

Hvorledes gik det for juristernes vedkommende med fundatsens løfteparagraf om fortrin for universitetsstudier ved embedsbesættelser – specielt efter indførelsen af juridisk embedseksamen i 1736 og den særlige administrationseksamen i 1746? En stikprøveundersøgelse i Danske Kancellis gratialprotokoller af 47 civile embedsbesættelser i perioderne 1750-52, 1760-62, 1766-68, viste, at man ikke overholdt kravet om juridisk embedseksamen ved besættelsen af lokale civile embeder. Stillinger i centraladministrationen er ikke omfattet af gratialprotokollerne. Antallet af stillingsansøgere var til alle embeder meget stort i alle tre perioder. Der var tre ansøgere til byskriverembedet i Ebeltoft i 1752, men 87 til samme embede i Christianssand. Embedet i Ebeltoft blev besat med den eneste person, der mødte med en attest fra det juridiske fakultet, men han var samtidig konstitueret i embedet. Til embedet i Christianssand havde 7 ansøgere embedseksamen og 3 mødte med attester fra fakultetet, men den foretrukne havde ingen embedseksamen.

	ansøgere	heraf med eksamen eller attest	embeds-besættelser	heraf med eksamen eller attest
1750-52	381	53	16	3
1760-62	333	33	15	5
1766-68	349	62	16	5

I de tre perioder meldte der sig ingen kandidater med eksamensbevis eller attest fra det juridiske fakultet til henholdsvis 1, 3 og 6 embeder. Det vil sige, at der ikke er blevet reflekteret på eksamen ved besættelsen af 12 stillinger i 1750- 52, 7 i 1760-62 og 5 i 1766-68. Denne undersøgelse viser derimod ikke, om den kommende embedsmand efter sin udnævnelse har været nødsaget til efter udnævnelsen på dispensation at underkaste sig lokal eksamination.[36]

denne særlige eksamen er blevet ophævet. L. Engelstoft mente, at det skete i 1769 samtidig med den danske juridiske eksamen blev offentlig (L. Engelstoft 1811, I, s. 199 note). Grundlaget for denne antagelse kan alene være den ubestemte henvisning i forordningen af 8. september 1769 til hovedforordningen om juridisk eksamen af 10. februar 1736, som der nu i alle henseender skulle forholdes efter. Dette modsiges af en udtalelse fra det juridiske fakultet fra 24. april 1777, hvorefter denne eksamen de facto var gået af brug, men omtales som eksisterende i 1770. (DK Sj. tegn. nr. 366, 4.6.1777 med indlæg).

36. DK D, 1 Gratialprotokoller. I denne periode er ansøgerne opført efter embeder. Kancelliet har foretaget en ganske kort ekstrakt af hver ansøgning, inden sagen blev forelagt kongen, der

Indtil 1755 var der ialt blevet dimitteret 94 juridiske kandidater. Heraf havde 5 opnået embede ved underretterne i Danmark, i Højesteret fandtes kun en juridisk kandidat, i Hofretten tre og ved landstingene ingen. Sagførerstanden havde optaget 8, kollegierne 6, Universitetet 3. Til Norge, Island og kolonierne gik 23. Resten var enten ubefordret eller havde søgt andre karrieremuligheder. I centraladministrationen rykkede de nye jurister kun langsomt ind. I perioden 1737-71 blev der kun ansat 17 kandidater.

Efter 1771 gik udviklingen hurtigere. De eksaminerede jurister indtog herefter en stor part af amtmandsembederne og flertallet af de ledende poster i Kancelli, Rentekammer og de øvrige kollegier, hvilket i øvrigt tidsmæssigt faldt sammen med den tidligere omtalte forøgelse af antallet af latinsk juridiske kandidater fra begyndelsen af 1770erne. Det kunne tyde på, at det juridiske fakultet havde ret i, at det manglende hensyn til universitetsstudier ved embedsbesættelser var en væsentlig årsag til de lave kandidattal. Det var ikke uden protest, at kandidater med universitetsuddannelse rykkede ind i centraladministrationen. Da J. G. Moltke overtog ledelsen af Rentekammeret, fik han udvirket en kabinetsordre af 23. december 1776, at »herefter ingen må i Kammeret til kopist eller fuldmægtig antages uden studenter«. Den 14. januar 1777 noterede Luxdorph i sin dagbog, at der var »allarm i Kammeret, fordi de skal alle være studerede«.

I 1790 havde alle højesteretsassessorer juridisk embedseksamen. Det samme var tilfældet i hof- og stadsretten for justitiarius og alle dommerne på én nær. Af de 22 landsdommere var de 14 latinsk juridiske kandidater, 4 var dansk eksaminerede, mens 4 ikke havde nogen eksamen. Den overvejende del af retsbetjentene ved underretterne havde eksamen i 1790, men heraf var kun 16 latinsk juridiske kandidater, resten dansk eksamineret.

Generalprokurør Henrik Stampe, der samtidig var professor i jura ved Universitetet, havde i en erklæring fra 1762 kæmpet for strengere krav til den juridiske viden hos en auscultant (praktikant) i Højesteret. Den pågældende ansøger mødte med en attest af følgende indhold: »Han haver viist, at have vel fattet de første grundsandheder såvel i den naturlige som danske lovkyndighed«. Hertil bemærkede Stampe: »At have fattet de første grundsandheder, såvel i den naturlige som danske lovkyndighed, vil ikke sige ret meget, og synes ikke at udfordre meget mere, end 3 á 4 ugers flid og arbejde. Det er og i sig billigt, at En, der har endt sine studeringer ved Universiteterne og begierer at antages i en anseelig ret, han bør allerede besidde den theoretiske kundskab, som erhverves ved Universiteterne, og vide de Prin-

traf den endelige afgørelse. Det almindelige var, at kandidaterne søgte mange stillinger, inden de fik embede. Protokollerne eksisterer i denne form 1706-46, 1749-70.

cipia og Regulas Juris, som må anvendes på de forekommende Facta.... Det var ilde, om En skulle blive auscultant, og med tiden assessor i Højesteret, efter en attest, som kun var hel mådelig for den, der ville søge et underdommerembede, og aldelis ikke tilstrækkelig for den, der ville være overdommer«.[37]

UNIVERSITETET SOM VIDENSKABELIG INSTITUTION

Disputatsen

Den overleverede videnskabelige form på Universitetet var disputatsen. Kernen i denne var en mundtlig handling med en these på latin efterfulgt af angreb og forsvar efter specielle disputereregler. Thesen, der ikke nødvendigvis var forfattet af forsvareren selv, kunne trykkes før eller efter disputatshandlingen. Oprindelig var det promotor, fakultetets dekan, der forfattede theserne, som doktoranden skulle forsvare som respondent overfor opponenternes angreb og i dette forsvar vise, at han mestrede disputerekunsten. Forsædet blev ført af dekanen, der kun greb ind, når opponenter og respondent ikke kunne nå til enighed. Ved almindelige professordisputatser, som var et led i universitetsundervisningen, var det professoren som præses, der skulle forsvare sine egne theser. Opponenterne blev af fakultetets dekan udtaget blandt de ældre studenter, som skulle indøves i behandlingen af videnskabelige spørgsmål. Det var sædvane, at den yngste opponerede først, da han skulle have fri rådighed over alle argumenter. Desuden skulle opponenterne ikke opponere mod hinanden, men kun mod præses.[1]

Dette disputatssystem var i hele perioden udsat for skarp kritik. Den mest kendte kritiker var Ludvig Holberg, som allerede i sin Danmark-Norges Stat fra 1729 skrev, at disputatserne mere tjente til »ornament og zirat end til bevis på lærdom«, fordi de reelt kun beviste færdigheden til at snakke latin og dristigheden til at tale offentligt. Det var årsagen til, at disputatser på de mest poleerte akademier begyndte temmeligen at komme af mode. Holberg ønskede ikke at afskaffe dem, men mente, at der skulle lægges større vægt på

37. *Festskrift i anledning af 200 årsdagen for juridisk embedseksamen,* 1936, s. 289 ff. Luxdorph II, s. 96, 14.1.1777 med note. Rtk. 2411,5 Kgl. resolution nr. 4, 20.1.1777. H. Stampe: *Generalprokurørens erklæringer, breve og forestillinger,* III, 1795, s. 452 ff.

1. Fritze Smith: *Bidrag til Doktordisputatsens historie ved Københavns Universitet,* 1950, s. 2 ff. William Norvin: anf. v. I, s. 254 ff.

THESES
THEOLOGICAS
CUM
OBSERVATIONIBUS
ET
COROLLARIIS
SCRIPSIT
D. NICOLAUS EDINGER BALLE
THEOLOGIÆ PROFESSOR P. O. ET IN AULA
REGIA SACRORUM MINISTER.

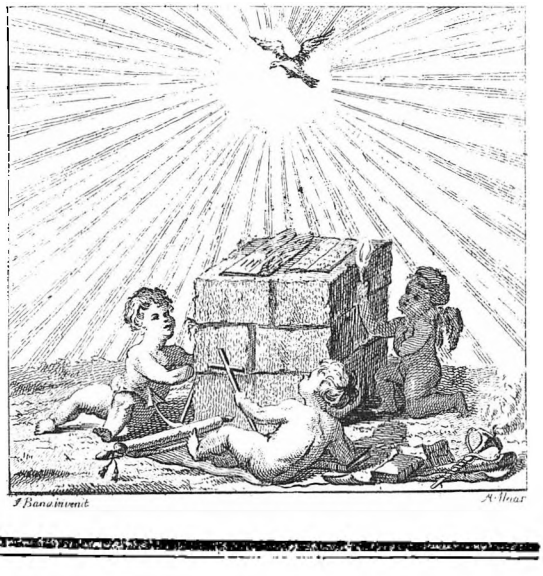

LIPSIÆ,
IN COMMISSIS APUD F. C. PELTIUM
Ao. MDCCLXXVI.

Fig. 102. Prof. Nic. E. Balle udtalte sig i 1776 meget nedsættende om de årlige disputatser, som professorerne skulle afholde. Det var stadig den ydre disputerekunst på latin, der var afgørende og ikke disputatsens indhold. Han vidste, hvad han talte om, for samme år havde han forsvaret sine Theses Theologicas. Forsiden af publikationen ses på billedet.

disputatsens indhold. Tværtimod skulle alle med akademiske titler eller stillinger ved en offentlig disputats vise, at de var værdige hertil.

Oplysningstiden lagde vægt på nyttige afhandlinger, der kom en større kreds til gode. Da Universitetets forhold blev stillet til debat i Struenseeperioden, indgav Konsistorium et reformforslag, der angreb disputatsinstitutionen

som hjemmehørende i en tid, »da alle akademiske kundskaber fast ikke vare brugbare uden for høresalene og Kathederne og desforuden, i hvor meget godt de måtte indeholde, dog blive ubekendte for fremmede«. Det, man ønskede afskaffet, var de årlige disputatser, men ikke disputatsen for doktorgraden eller tiltrædelsesdisputatsen. I Konsistoriums interne forhandlinger skrev teologiprofessoren Nic. E. Balle i 1776: »Offentlig at forsvare en disputats, så liden konst end dertil hører, når man kender sin materie og er sproget mægtig, har neppe nogen sand nytte.... Man skriver og lader trykke, eller holder forelæsninger, til hvilke man i forvejen har beredet sig, eller man præker, også efter forberedelse. På disse måder skal kundskab og dyd udbredes blandt mennesker, men ikke ved et lærd mundhuggeri i bundet latin«.[2]

Doktorgraderne

Statens formål med at opretholde et Universitet blev oftest defineret som et ønske om at excolere (dyrke) videnskaberne og studeringerne. Et af de ydre tegn på, at Universitetet levede op til sit formål, var forvaltningen af de videnskabelige grader. I 1736 blev formålet med doktorgraden udtrykt således i Christian VIs skrivelse til Universitetet, dateret den 24. august: »På det at verden kunne skønne, at der ei mindre i vore riger og lande, end som hos andre omkring liggende nationer findes habile mænd i gejstlige og verdslige bestillinger, hvis lærdom, forstand og berømmelige forhold, fortjener et offentligt og anseeligt ærenavn af doctores theologiæ eller juris frem for andre at distingveres«.[3]

Fundatsen 1732 fastslog, at doktorgraden i de to øverste fakulteter, det teologiske og juridiske, kun kunne tildeles personer i fornemme embeder. For teologernes vedkommende defineredes disse som biskopper, professorer, lektorer, stiftsprovster og sognepræster ved stifternes hovedkirker, for juristerne som professorer og højesteretsadvokater. Dog måtte de alle være bekendte for deres grundige lærdom. Der blev ikke krævet nogen forudgående doktoreksamen, men kandidaterne skulle disputere offentlig på Universitetet. Der nævnes intet om indlevering af en skriftlig disputats. I den nærmere udformning af reglerne for den juridiske doktorgrad i 1736 blev det pålagt kandidaten, eller om de var flere, én af dem, offentligt at forklare et problema,

2. A.C. Boye: *Holbergiana*, I, 1832, s. 139ff. Christian VII's Kabinetsarkiv, læg: Universitetet. 23.3.1771. RA.KU. Kons. Circ. 8.5.1776.
3. RA.KU. Kons. Indk. skrivelser 24.8.1736.

en these, som blev forelagt ham af promotor eller hvem, kandidaten måtte udvælge.[4]

I de øverste fakulteter synes doktorgraden i periodens begyndelse at være betragtet som den moderne æresdoktortitel. Hertil svarede, at de teologiske og juridiske doktorgrader fortrinsvis blev uddelt til de store jubilæumsfester, reformationsjubilæet i 1736, det oldenborgske kongehus' jubilæum i 1749, 100 året for enevældens indførelse 1760, Universitetsjubilæet 1779, hvortil kom kongens og dronningens fødselsdagsfester i 1742 og arveprinsens ægteskab i 1774. Derimod var graderne med erhvervskompetence, den filosofiske og medicinske, ikke bestemt af særlige lejligheder, men jævnt fordelt over hele perioden. Der blev fra 1732-87 uddelt 40 teologiske og 19 juridiske doktorgrader, mens der blev uddelt 233 filosofiske magistergrader og 46 medicinske doktorgrader.[5]

Universitetets 300 års jubilæum i 1779 blev fejret med doktorpromotion for 12 doktorander, 10 fra det teologiske og en fra henholdsvis det juridiske og medicinske fakultet. Kun fire doktorander var tilstede, de øvrige blev promoverede in absentia. Selve disputatshandlingerne havde fundet sted fra den 3. til den 8. maj. Hvert forsvar havde strakt sig over både en formiddag og en eftermiddag med tre til seks opponenter. Landets lærde personer og øverste embedsmænd var blevet inviteret til at overvære højtideligheden ved udsendelsen af et særlige program. Selve promotionen foregik i Universitetets øverste auditorium fra kl. 10 til 13.30. Forinden samledes under klokkernes ringning alle de inviterede i rektor prof. theol. C. F. Hornemanns hus, hvorfra de i procession fulgte doktoranderne op til det øverste auditorium. I processionen sås mange prominente personer: Thott, Scheel, Rosenkrantz, Brockenhus, Moltke, Steeman, Suhm etc. De kongelige, den 11 årige kronprins og arveprinsen, kom direkte til Konsistorium, hvor de blev modtaget. Det øverste auditorium var i dagens anledning pyntet op med rød damask og rødt taft som gardin bag kathedra og på kongens stol.

Højtideligheden, der refereredes i Bolle W. Luxdorphs dagbogsoptegnelser, indledtes med et kor, et recitativ, en arie og et kort kor, hvor Ewald stod for poesien og Johan Ernst Hartmann for musikken. Derefter holdt rektor hovedtalen på knap 1½ time over filosofiens og filologiens fremgang, men til Luxdorphs forargelse uden at nævne en eneste dansk videnskabsmand. Endnu et kort kor inden professor Janson holdt en smuk og fyndig tale de connubio theologiæ cum cæteris scientiis, hvorefter han creerede de teologiske doktorer. De blev enkeltvis kaldt op på det øverste kathedra, hvor de fik

4. DK Sj. Reg. nr. 44, 10. februar 1736.
5. Ole B. Thomsen anf. v. s. 702.

overrakt først en lukket siden en åben bog som symbol på, at de endnu havde meget at lære. Derefter fik de en sort fløjlshat – som symbol på friheden – sat på hovedet og en guldring på fingeren – som symbol på trolovelse med videnskaben. Derimod fik teologerne sandsynligvis ikke det sædvanlige kys. Derefter var der atter kormusik. Så holdt professoren i jura Obelitz en tale, hvor han, stadig ifølge Luxdorphs referat, klagede over sin sundhed, nævnede et par juridiske anordninger og creerede den juridiske doktor, som efter Luxdorphs opfattelse ikke var værdig til graden. Endelig creerede professor Rotbøll den medicinske doktorand. Som afslutning på denne specielle doktorpromotion overleverede rektor Hornemann rektoratet til rektor for det kommende år, C.G. Kratzenstein.[6]

Det var Universitetets opgave at sikre opretholdelsen af den videnskabelige standard. Det er ikke i noget tilfælde i denne periode blevet pålagt Universitetet at udnævne bestemte personer. Men da det ikke var ualmindeligt, at de indbudte afslog værdigheden, der ikke var ganske gratis p.g.a. udgifterne til trykning af disputats og invitationsprogram, udsmykning af auditoriet og endelig doktorgildet, kunne man komme langt i sin søgen efter emner. Den lærde professor Hans Gram lod tydeligt skinne igennem i sine breve til Fr. Rostgaard, at han så med stor uvilje på den store ståhej om de mange doktorpromotioner til reformationsjubilæet i 1736. Med en vis skadefryd noterede han de mange afbud. »Noget bliver deraf, det kan ikke fejle, men nok ikke så meget som parturiens mons brystede sig til og truede med«. I et tidligere brev havde han fortalt, at justitsråd (og professor i jura) Andreas Højer, »som soubconneres for at være auteur for al denne artige projekt, agter om han må råde, dertil at invitere alle højesterets assessorer, som have lært latin i deres ungdom, fra etatsråder af inclusive«.[7]

I almindelighed søgte Universitetet at administrere ordningen bedst muligt, således at man kun foreslog lærde doktoremner. Professor Holm noterede i 1760: »Jeg haver altid ønsket, at i det mindste til gradus theologicum ej andre nogen tid vorde promoverede end ret værdige. Som vel og stedse af vedkommende påagtes så vidt gjørligt«. Men bestemmelsen, at kun højere embedsmænd kunne inviteres til doktorgraden, blev efterhånden følt som en spændetrøje, der ikke harmonerede med ønsket om gennem doktorgrader at fremme det videnskabelige niveau. I periodens begyndelse havde Universitetet anmodet om kgl. dispensation, hver gang man ønskede at

6. Beskrivelse af promotionen: *Luxdorphs dagbøger* II, s. 176ff. Universitetets forberedelser: RA.KU. Kons. Circ. 5.3.1779. Indk. skrivelser 9.10.1760. 24.8.1736. DK Sj. Reg. nr. 44, 10.2.1736. Gordon Norrie: *Af Medicinsk fakultets historie 1750-1779, 1934 s. 171ff.*

7. *H. Gram: Breve fra Hans Gram,* 1907, til Fr. Rostgaard 23.7.1736, 2.9.1736 s. 94ff.

promovere en person, der ikke beklædte et af de fundatsbestemte embeder. I 1779 besluttede man uden videre at promovere en af dekanerne på Kommunitetet Peder Kofod Trojel, som kancelliembedsmanden Luxdorph da også, som tidligere omtalt, betegnede som uværdig til graden.[8]

Ved siden af æresdoktorgraden fandtes i 1732 fundatsen den filosofiske magistergrad og den medicinske doktorgrad, der først blev tildelt efter en forudgående eksamen. Begge medførte desuden erhvervskompetence, den ene til rektorembeder ved de store latinskoler, den anden som praktiserende læge. Det karakteristiske ved den filosofiske og medicinske grad var, at kandidaten kvalificerede sig ved selve handlingen, mens kandidaterne til den teologiske og juridiske forud havde kvalificerede sig ved opnåelsen af embede og en evt. videnskabelig produktion. Hertil svarede, at fundatsen direkte forbød tildeling af magistergraden til en fraværende kandidat. Efterhånden smeltede de to opfattelser sammen, således at der til opnåelse af den teologiske og juridiske grad forud krævedes indlevering af en skriftlig afhandling, inaugural dissertation. I 1752 blev der på det teologiske fakultets anmodning givet tilladelse til, at Chr. Pontoppidan, stiftsprovsten i Århus, blev promoveret in absentia under forudsætning af, at han indleverede en disputats. Det samme var tilfældet i 1774 og 1779.[9]

Ved anmodning om doktorgraden fra personer, der ikke sad i højere embeder, frarådede Universitetet altid dispensation fra kravet om tilstedeværelse. I 1746 modtog Universitetet gennem centraladministrationen en henvendelse fra Gerhard Focken fra Øvelgønne i Oldenborg om tilladelse til erhvervelse af doktorgraden ved det juridiske fakultet. Han var villig til at indsende en disputats over et forelagt emne, men kunne p.g.a. svaghed ikke foretage rejsen til København. Da hans økonomiske forhold ikke p.t. tillod ham at bestride omkostningerne, anmodede han desuden om udsættelse af betalingen. Altså en doktorgrad til en ubekendt fraværende person på kredit! Dette satte Universitetet i raseri. »Det ville være en tort for dette Deres kgl. majestæts Universitet, om man ligesom hvervede candidatos endog på kredit med at borge for dem det, som ved promotionerne var at betale. Og vi have så meget mere årsag at allerunderdanigst bede Eders majestæt, at ikke letteligen dispensere nogen kandidatum, helst in facultatibus superioribus fra at sistere sig personlig og ved et lærdt specimen in cathedra at vise sin habilitet, jo snarere det ved slige dispensationer kunne hende sig at gradus doctoris kom i foragt og misbrug«. Denne erklæring blev sendt til Danske Kancelli, hvor

8. RA.KU. Kons. circulærer og andre dok. 13.6.1742 og 14.8.1742. Circ. 25.4.1760 s. 226. 5.3.1779.

9. DK Oversekretærens brevbog nr. 226, 31.8.1752. nr. 1445, 15.10.1774. nr. 669, 17.4.1779.

både Kancellikollegiet og Konceillet fulgte Universitetet og noterede, at herved intet var at gøre.[10]

I Kancelliet havde man derimod – i hvert fald ved periodens slutning – ikke høje tanker om den mundtlige disputatshandlings værdi. Landfysicus på Island, John Svendsen, havde i 1780 søgt om tilladelse til at promovere in absentia. Han havde forud bestået den egentlige eksamen. Derfor ville den ene fløj i Kancelliet give dispensation mod Collegium Medicums erklæring med den begrundelse, at selve handlingen kun var en formalitet, som ikke kunne forsvare, at Island måske et helt år skulle undvære en læge. For »hvad enten en doctorandus siger noget eller intet, vist eller galt, in tentamine disputatorio, bliver han dog altid alligevel doktor«. Kancelliets flertal enedes om det kompromis, at John Svendsen helt måtte fritages for at tage doktorgraden, så længe han forblev i landfysikatet på Island.[11]

I 1782 blev der fra Kancelliet i h.t. kabinetsordre af 15. august udsendt nærmere regler om erhvervelse af doktorgraden og trykning af doktordisputatser. Det forudsattes, at der altid forud for konfereringen af doktorgraden skulle indsendes en dissertation. Hvis den blev kendt værdig til offentliggørelse, skulle fakultetet på siden over for titelbladet indrykke sin godkendelse og en meddelelse om, at forfatteren ville forsvare afhandlingen offentligt. Der blev stadig opretholdt en forskel i behandlingen af unge, der på eget initiativ ansøgte om doktorgraden, og embedsmænd i højere stillinger. Hvis afhandlingen fra den første gruppe forkastedes, skulle den pågældende ikke konfereres doktorgraden. Hvis derimod en inviteret standsperson ikke præsterede et arbejde af tilstrækkelig kvalitet, måtte disputatsen alligevel trykkes, men uden fakultetets påtegning, og forsvarshandlingen afholdes. Hermed var det underforstået, at kandidaten alligevel fik sin doktorgrad. Desuden skulle fakulteterne afkræve forfatterne to eksemplarer, som skulle indsendes til kongens eftersyn, »for det at vi kan være forsikrede, at ikke dissertationer antages, som kunne være forklejnende for vores Universitet og vore videnskaber«.[12]

Disse regler blev optaget i fundatsen af 1788, men uden den særlige dispensation for kvaliteten af de højere embedsmænds disputatser. Tværtimod fastslår kapitlet om de akademiske værdigheder straks, at »disse ikke skal tilbydes nogen, i hvad embede han og måtte være, uden han ved skrifter

10. RA.KU. Kons. kopibog 31.12.1746. DK Supplikprotokol nr. 950, 1746.
11. DK Sj. tegn. nr. 537, 20.9.1780 med indlæg.
12. DK Brevbog nr. 1296, 15.8.1782. Sagen indeholder intet om baggrunden for kabinetsordren. Indlægget angår en strid mellem de ordinære og designerede professorer i det medicinske fakultet om udtalelser om ansøgning om nye designationer. Forbindelsen er i h.t. følgeskrivelsen fra kabinettet: »Ved samme lejlighed ville vi...«.

haver bevist fortrinlig lærdom og duelighed i den videnskab, hvoraf han skal nævnes doktor eller magister«. Dermed var udviklingen bort fra 1732 fundatsen fuldbyrdet, således at doktorgraden ved periodens slutning var betinget af en doktordisputats, hvor af den skriftlige afhandling var den væsentligste bestanddel.

Professorernes disputatsforpligtelser

Det blev ikke som ved de tyske universiteter krævet, at professoremner kvalificerede sig til et professorat ved en doktordisputats. Efter udnævnelsen skulle de derimod inden et halvt år disputere i deres fag med de øvrige professorer som opponenter. Fundatsen forbød, at der blev udbetalt løn, inden dette forhold var bragt i orden. Hvis der gik mere end et halvt år, tabte professoren retten til den opsparede løn. Disse straffebestemmelser blev ikke håndhævet. Derimod holdt Konsistorium fast ved, at ingen kunne vælges til rektor, uden disputatsforpligtelsen var afviklet. Professorerne opfattede selv bestemmelsen som et værn mod udnævnelsen af udygtige professorer.

Fundatsen indeholdt ingen bestemmelser om emnerne for professorernes disputatser. Da J. L. Holstein tiltrådte patronatet, var han meget ivrig for at reformere Universitetet, selvom han derved overtrådte hellige, men uskrevne forskrifter. Således berørte han i skrivelse af 15. februar 1742 til Universitetet dette frie emnevalg. »Det er vel ganske godt, at enhver professor selv udvælger sig materien for sin disputats, men jeg mener, det ville være til større nytte for den lærde verden og videnskabernes opkomst, om samtlige herrer professorer forenede sig om at ville enhver i sit fakultet og scientz, vælge og foretage sig en vis vigtig eller curieux materie, som ikke af andre lærde noksom er approfonderet, at igiennemgå og samme efterhånden i de årlige disputatser ex professo at pertractere«. Disse disputatser kunne publiceres i en særlig skriftrække, Acta Academica, således at udlandet kunne se, at Københavns Universitet også havde lærde og flittige mænd at brillere med.

Dette forsøg på at regulere forskningen blev mødt med modstand fra professorerne. Årets rektor Marcus Wøldike fastslog, at det bedste resultat af professorernes videnskabelige produktion blev opnået, hvis de bibeholdt deres forskningsfrihed. Begrundelsen var, at de derved kunne tage det nødvendige hensyn til undervisningen, hvilket ikke medførte, at Universitetets ære blev forsømt. Udenlandske forskningsresultater kunne give anledning til en nyttig disputats, som ikke var blevet skrevet, hvis professorerne på

forhånd var bundet til bestemte emner. Han støttedes af Universitetets to nestorer Hans Gram og Ludvig Holberg. Herved blev det.[13]

Efter fundatsen af 1539 skulle professorerne holde fire årlige disputatser. Det var i fundatsen 1732 nedsat til én årlig disputats. Men alligevel blev denne disputatsforpligtelse ikke overholdt af alle professorer. I 1742 disputerede 9, hvoraf den ene holdt sin tiltrædelsesdisputats og i 1744 var tallet 10. Men derefter sløjede professorerne tydeligt af, så kun 4 professorer i året 1753/54 overholdt forpligtelsen. Det var endda først efter en meget kraftig henstilling fra universitetspatronen J. L. Holstein, som i et brev til rektor Kall den 3. januar 1754 undrede sig over, at man så længe intet havde hørt til professorernes årlige disputatser. Der var ikke blevet afholdt en eneste, siden undervisningen var startet 1. september. Derfor udbad patronen sig en fortegnelse over de tilbagestående disputatser. Rektor lod straks den 5. januar henvendelsen cirkulere. Flere af professorerne forsikrede, at de netop ville holdes deres disputatser til foråret, andre at de var forhindrede af kommissionsarbejde uden for Universitetet eller af fakultetsanliggender. En enkelt, professoren i jura Kofod Ancher, protesterede mod hvert år at skulle producere en disputats under henvisning til den heraf følgende ringere faglige kvalitet.[14]

Derefter skete der ikke videre i sagen, før det nye prokanslerembede var blevet oprettet i maj 1755. Den første årsberetning fra Universitetet i Pontoppidans embedsperiode foreviste han for patronen allerede i udkast. Denne bemærkede straks de mange tomme rubrikker for de årlige disputatser, »som så længe er bleven raisonneret over og anket på«. Derfor fik prokansleren straks ordre til at undersøge fundatsens bestemmelser om disputatser og stille forslag om deres efterlevelse. Det resulterede i et reskript af 16. juli 1756, der indskærpede disputatsforpligtelsen. Rektor og prokansler blev gjort økonomisk ansvarlige for tilbageholdelsen af mulkten, der var blevet forhøjet til 40 rdl. Den største tort var formentlig, at halvdelen af bøden skulle anvendes som præmie for de bedste studenterdisputatser, mens den anden halvdel i henhold til fundatsen skulle tilfalde biblioteket. Prokansleren havde oprindelig foreslået, at hele beløbet blev givet som præmie evt. i form af en guldmedalje til den bedste studenterdisputats. Desuden havde han ønsket disputatsforpligtelsen suppleret med tilladelse til at publicere »en anden nyttig bog eller tractat, særdeles i landets sprog«. Men ud for dette punkt

13. RA.KU. Kons. Kopibog 15.2.1742, s. 138. 24.3.1742, s. 141 ff. Circ. 21.2.1742.
14. Tallet fra 1742 og 1744 fremgår af bogtrykker Høpfners skrivelse af 5.12.1742 til Kons. RA.KU. Kons. Kopibog s. 557. Fra 1753/54 af Univ.s årsberetning, s. kap. 5 note 26. DK Oversekretærens brevbog nr. 2, 3.1. 1754. RA.KU. Kons. Indk. skrivelser 5.1.1754.

Fig. 103. Bogtrykkeren tilhørte universitetsverdenen. Han havde monopol på at trykke Universitetets skrifter mod uden beregning at yde et vist antal ark årligt. Denne fritrykskonto var bl.a. beregnet til professorernes årlige disputatser, der dog ikke altid blev til noget. Så sparede bogtrykkeren sit arbejde. Dette træsnit fra 1766 er ikke udført af universitetsbogtrykkeren, men af Johan Rudolph Thiele. KB. Billedsamlingen.

resolverede Holstein selv: »går ud«. Reskriptet var centreret om dette ene, at få fundatsens disputatsregler overholdt.[15]

Alligevel kunne årsberetningen 1756/57 kun opvise 7 lovlydige professorer. Der ses dog ikke at være betalt nogen form for bøde. Mod slutningen af det akademiske år 1758/59 indsendte prokansleren 16. maj 1759 efter anmodning fra J. L. Holstein en foreløbig status over dette ene forhold. Dette år var der blevet disputeret endnu mindre end tidligere. »Efter lang forfaring, nytter min venlige advarsel slet intet, da man ser, den har ingen videre følge formedelst Kvæstors føjelighed«, sukkede Pontoppidan. Derfor foreslog han, at Universitetskvæstoren atter som i 1757 fik ordre til at mulktere de forsømmelige professorer. Det irriterede desuden Pontoppidan, at Universitetet ikke kunne udnytte sin fritrykskonto på 84 ark årligt hos Universitetets to bogtrykkere. Derfor foreslog han igen som i 1756, at professorerne kunne vælge mellem at disputere og publicere et skriftligt videnskabeligt arbejde »til publici nytte«, som han formulerede det typisk for oplysningstiden. Derimod gentog han ikke forslaget om, at afhandlingen skulle være skrevet på dansk.

15. DK Sj. tegn. nr. 376, 16.7.1756. Skrivelsen fra Pontoppidan findes ved Sj. tegn. nr. 144, 26.3.1762.

Patronen fulgte alle Pontoppidans indstillinger, undtagen forslaget om en afløsningsordning for disputatserne.[16]

Professorerne nåede da også op på 8 disputatser i året 1758/59. I de to følgende akademiske år blev der kun afholdt henholdsvis 4 og 5 disputatser. Dette var en af årsagerne til Pontoppidans skarpe kritik af professorerne i årsberetningen 1760/61, hvor han desuden genoptog sit to gange tidligere fremsendte forslag om at tillade professorerne inden årets udgang at fremlægge en trykt afhandling for patronen. Denne gang fulgte J.L. Holstein prokanslerens forslag med reskriptet af 18. september 1761.[17]

Selve anerkendelsen af et skriftligt arbejde i stedet for en disputats blev modtaget med tilfredshed af professorerne, dog ville de fastholde tiltrædelsesdisputatsen, »eftersom dog billig enhver professor i det mindste en gang må vise for publicum, at han kan disputere«. Derimod indsendte de en protest til patronen mod de stramme regler for tidspunkt og procedure. Den lignede kontrolforanstaltningerne med studenterdisputatserne på kollegierne, hvilket var under professorernes værdighed. »Burde der dog ikke giøres forskiæl imellem professorer og studenter?« skrev rektor I.C. Kall i den interne cirkulation. Desuden ønskede professorerne at fastholde den kollegiale styreform og ville derfor ikke tildele rektorembedet og kvæstoren særlige tilsynsbeføjelser. »Rektor kan og skal dog vel aldrig i sin rapport herom være alle andres dommer«, skrev årets rektor. Endelig protesterede de imod, at studenterne fik rådighed over den del af fritrykskontoen, der ikke blev benyttet til disputatser. I så fald kunne professorerne ikke benytte den til andre arbejder, »ihvorvel forhåbentlig ingen vil nægte, at hvad de skriver, det kan være mere nyttigt end disputationes alumnorum collegii Regii«. Det lykkedes professorerne at få bestemmelserne ændret ved et nyt reskript af 26.3.1762 m.h.t. tiltrædelsesdisputatsen og fritrykskontoen, således at studenterne alene fik rådighed over restkontoen ved årets udgang.[18]

Ved dette tovtrækkeri var der reelt opnået, at videnskabelige afhandlinger var blevet næsten ligestillet med disputatser. Universitetet havde fastholdt, at disputerekunsten hørte med til professorfærdighederne, men havde hilst de nye muligheder velkommen. De nye bestemmelser kom formentlig ikke til at fungere, da J.L. Holstein og prokansler Erik Pontoppidan døde de to følgende

16. DK. Oversekretærens brevbog nr. 311, 22.9.1757. nr. 202, 25.5.1759 med indlæg. Årsberetningerne se kap. 5, note 26.

17. L. Engelstoft: *Univ.s og Skoleanaler 1813,* s. 161. DK Sj. tegn. nr. 470, 18.9.1761 med indlæg.

18. DK Sj. tegn. nr. 144, 26.3.1762 med indlæg. RA.KU. Kons. Circ. 1.10.1761. Den egentlige grund til professorernes beslutning om at gøre indsigelse var bestemmelsen om deres offentlige forelæsninger, som er behandlet i afsnittet om professorerne.

år. Den nye patron O. Thott forsøgte ved mundtlige henstillinger i 1765 at bevæge professorerne til at overholde fundatsen på dette punkt. Kongen havde bemærket, at ingen af professorerne i de sidste år havde holdt deres årlige disputats og befalet, at fundatsen skulle efterleves. Der blev ikke – heller ikke af professorerne – henvist til muligheden for at lade skriftlige afhandlinger træde i stedet for disputatserne.[19]

Næste gang problemet blev rejst, var det, så vidt vides, på Konsistoriums eget initiativ. Med hjemmel i bestemmelsen fra 18. september 1761 vedtog det den 22. maj 1776 at afskaffe de årlige disputatser til fordel for skriftlige afhandlinger, som samlet skulle publiceres i Acta Academica. Det redaktionelle arbejde blev overdraget rektor, som allerede i januar 1777 skulle fremlægge det første bind, så det kunne nå frem til udlandet til næste påskemesse. Der var enighed om, at afhandlingerne skulle skrives på latin. Dette viser, at baggrunden for projektet var den afdøde universitetspatron J. L. Holsteins kongstanke: Universitetets ry i udlandet. Professorerne enedes om at overholde mulktbestemmelserne fra 1761 og 1762, hvis de ikke indleverede det lovede bidrag. Den eneste, der dissenterede var den gamle professor Peder Holm, der »holdt for, at det [var] bedre at disputere end at skrive afhandlinger«, som det noteredes i forhandlingsprotokollen. I 1778 planlagde man udsendelsen af andet bind. Det var en sejr for Universitetets kollegiale selvstyre, at man kunne enes om denne opgave i en periode, hvor der hverken var patron eller prokansler, men dette års rektor var også den myndige og dygtige Fr. H. Janson.[20]

Dermed var det endelig lykkedes at få afskaffet professorernes årlige disputatser. 1788 fundatsen fastslog i overensstemmelse hermed, at professorerne skulle være fritaget »for de forhen anordnede årlige dissertationer – dog at i disses sted af dem skrives afhandlinger over interessante og nyttige materier, som årlig i en samling skal udgives«. Denne udvikling afspejlede ændringen i synet på disputatsen som pædagogisk middel. Som videnskabelig erkendelsesmetode blev disputereformen ikke forkastet, idet doktordisputatsen stadig var en nødvendig betingelse for opnåelse af en doktorgrad. Men som det fremgik af afsnittet om doktorgraden, lagde man ikke længere hovedvægten på den mundtlige handling og beherskelsen af de særlige disputereregler. Det afgørende var i stedet kvaliteten af den skriftlige afhandling, der havde udviklet sig af de kortfattede theser. Sproget både i afhandlingen og ved den mundtlige disputatshandling var stadig latin, det

19. RA.KU. Kons. Indk. skrivelser 8.8.1765.

20. RA.KU. Kons. Acta, 22.5.1776, s.370. 20.12.1776, s.449. Circ. 8.5.1776. 3.10.1778.

internationale videnskabelige sprog, som til gengæld hindrede de videnskabelige resultaters udbredelse til andre samfundskredse i landet.[21]

Universitetsprogrammer

De lejligheder, professorerne havde til at træde frem for offentligheden uden for den snævre Universitetsverden, var de særlige fester, der blev fejret med festtale af rektor på det øverste og fornemste auditorium. Det skete ved de årligt tilbagevendende begivenheder, kongens fødselsdag og reformationsjubilæet. Hertil kom promotionerne af baccalaurer, magistre og doktorer. Endelig var der specielle anledninger som dødsfald i kongehuset og blandt professorerne – i sidste tilfælde dog kun, hvis de efterladte var villige til at betale herfor. Det årlige rektorskifte var oprindeligt blevet fejret med stor højtidelighed i Vor Frue kirke, den første torsdag efter Pinse, men i denne periode kun med den kortere ceremoni i Konsistorium med tale af den afgåede rektor, inden han overrakte værdigheden til sin efterfølger. Selv Holberg syntes at beklage denne ændring, fordi sådanne fester tjente til bevis på Universitetets anseelse.[22]

Derfor blev offentligheden, fortolket som de øverste embedsmænd og hovedstadens lærde, inviteret til at overvære festlighederne ved et særligt program, normalt forfattet af Konsistoriums sekretær på latin og underskrevet af rektor. Det var oprindelig en plakat i folio, som dels blev slået op på Universitetet, dels af pedellerne båret rundt til den kreds, der skulle indbydes. Indholdet var kun en bekendtgørelse af anledning, tid og sted, men den blev pakket ind i den traditionelle pompøse lapidarstil med 600-900 ord, der ikke sagde så forfærdelig meget. Ludvig Holberg, der som sekretær forgæves havde søgt at reformere programtraditionen, gav følgende beskrivelse: »Jeg haver f.eks. intet gammelt akademisk programma set, der haver andet at tilkendegive end disse ord: I morgen skal holdes en grad, og dog fylder det et helt ark på regal papir. Thi de mange broderier om apolline, phæbo og de 9 gudinder og andre ting, som kommer aldeles intet invitationen ved, må fylde papiret«.[23]

Kritikken mod universitetsprogrammerne kom også fra patronen J.L. Holstein, som i en skrivelse af 15. februar 1742 kritiserede, at de bestandig behandlede samme emne blot med andre ord og i en anden rækkefølge, »så

21. Fritze Smith anf. v. s. 82 ff. Den første dispensation fra latinen fandt først sted i 1836. Ved bekendtgørelsen af 19. maj 1854 blev alle doktorander stillet frit, om afhandlingen skulle skrives på dansk eller latin, hvorimod det mundtlige forsvar stadig skulle foregå på latin.
22. Alf Henriques: *L. Holberg: Baccalaurprogram og rektortale,* 1961, s. 15 og 25.
23. J. Billeskov Jansen: *L. Holberg: Moralske tanker,* 1943, Libr. I, Epigram 177, s. 203.

det siunes, at disse programmata ere til parade mere end nogen reel nytte«. Derfor opfordrede han professorerne til at indgive forslag til forbedring. Selv foreslog han, at indholdet deltes op i en ganske kort omtale på nogle få linier af anledningen til højtideligheden og en særlig afhandling om et lærd emne, f.eks. ved promotionerne et emne, der var blevet behandlet i en af disputatserne. Den ydre form skulle være ensartet, hvad enten den blev folio eller kvart, så programmerne kunne opbevares som en særlig række.

Konsistorium reagerede positivt på patronens forslag m.h.t. den ydre form, men mente, at programmerne til kongens fødselsdag og død måtte bringe de mange levnedsoplysninger, som folk forventede at finde heri. Derimod tog professorerne afstand fra patronens forsøg på at bestemme emnet for afhandlingen. Det var Universitetssekretærens opgave at skrive programmerne og samtidig en del af hans indkomst. Han kunne ikke forventes at behandle disputatsemner fra andre fakulteter. På den anden side kunne fakultetsdekanerne heller ikke uden vederlag pålægges at skrive om disputatser inden for deres fakultet. Derfor mente Konsistorium, at sekretæren fortsat frit måtte bestemme emnet for afhandlingen.

Patronens initiativ lykkedes, forsåvidt som programmerne fra 1743 ændredes i format og fulgtes af en lille afhandling. Det var en ændring, som sigtede til at bringe Universitetsforskningen ud til den lærde verden i ind- og udland.[24]

Derimod bibeholdtes den traditionelle lapidarstil, som efterhånden også blev opfattet som et snærende bånd af nogle af Universitetssekretærerne, der skulle udfærdige programmerne. Det berømteste eksempel var Ludvig Holbergs uheldige forsøg som programforfatter i 1720, hvor hans kolleger kasserede programmet, fordi det vovede at berøre baccalaurgradens aflysning det foregående år.[25]

I 1777 var der optræk til en lignende sag, idet professor Schlegel havde skrevet et program til kongens fødselsdag, som især vakte rektor Rottbøl Friis' vrede. »Er dette et programma, som er anstendig på kongens fødselsdag. Det ser ud som et Baccalaure eller Magisterprogramma. Ingen materie af kongen selv, ingen lykønskninger over kongen eller kongehuset. Var der en patron, tror jeg neppe, det fik lov så at passere«. Teologerne Holm og Balle gjorde ophævelser over, at programmet ikke var skrevet i den sædvanlige lapidarstil. Professorerne Janson og Obelitz fandt det derimod ikke så afgørende, at professor Schlegel ikke havde anvendt den traditionelle form. P.g.a. tidspres – manuskriptet til programmet var indleveret til rektor den 22. januar, en uge

24. Se note 13.
25. Alf Henriques: anf. v. s. 14 ff.

før Christian VII's fødselsdag – sluttede man sig til professor Kratzensteins kompromisforslag om at godkende programmet i den foreliggende form med en kort forherligelse af kongen som afslutning.[26]

I den nye fundats 1788 blev lapidarstilen direkte forbudt i alle universitetsprogrammer, der udstedtes i Universitetets navn til promotioner og andre offentlige akademiske højtideligheder. I stedet skulle Universitetssekretæren skrive en ordentlig afhandling, hvilket i virkeligheden var en genoptagelse af Holsteins forsøg på at modernisere universitetsprogrammet i 1743.

J.L. Holstein var også utilfreds med, at Universitetet ikke benyttede alle lejligheder til at placere sig stærkere i den lærde verden. Han opfordrede i 1748 Universitetet til at holde orationer over alle afdøde lærde personer. Egentlig ønskede han med de tyske universiteter som forbillede, at der blev skrevet programmer over både standspersoner og andre, der havde udmærket sig enten ved lærdom eller andre fortjenester mod fædrelandet. Han mente, at publikum, eller i det mindste den del, der fandt lyst og smag herudi, var interesseret i at læse disse levnedsbeskrivelser. Desuden var det betydningsfuldt for udlandets kendskab til Danmark.

Patronen nøjedes dog med at henstille til Universitetet om i det mindste at udstede et program, når et af Konsistoriums medlemmer døde. Det var, så vidt han vidste, ikke sket, siden Andreas Højer døde 1739. Hvis den afdødes arvinger ikke ville bekoste et program, kunne pengene tages af akademiets kasse, foreslog Holstein. Anledningen til skrivelsen blev ikke nævnt. Men der var utilfredshed med, at der ikke var blevet holdt oration over den lærde og fortjenstfulde professor Hans Gram, der var død i februar måned 1748. Universitetet svarede meget afvisende med henvisning til praksis, at det kun skete efter ønske fra familien og på dødsboets bekostning. Hvis pengene skulle tages fra Universitetets kasse, ville det gå fra professorernes lønninger, da overskuddet på regnskabet og dermed deres distributz blev mindre. I øvrigt var programmet over Hans Gram under forberedelse, hvilket var sandt, men den langsomme professor Mølmann fik det aldrig afsluttet. Konsistorium opfattede tydeligvis patronens henvendelse som et indgreb i dets indre anliggender, ikke mindst fordi det økonomiske problem blev berørt.[27]

Året efter havde Universitetspatronen nye bestræbelser i gang for at øge kontakten mellem Universitetet og omverdenen. Han havde bemærket, at der kun var meget få standspersoner til stede ved disputatshandlingerne på Universitetet. Det var beklageligt, fordi »mængden af auditores, formentlig af distinction, contribuerer ikke lidet til Academiets lustre«. Årsagen til deres

26. RA.KU. Kons. Circ. 22.1.1777. Holm henviste i øvrigt til Holbergsagen 1720.

27. DK Oversekretærens brevbog nr. 77, 13.4.1748 med indlæg. Vita Johannis Grammi, 1942.

udeblivelse var efter hans opfattelse dels uvidenhed om, hvad der skete på Universitetet, dels tidspunktet for disputatsernes afholdelse. Flertallet blev holdt om sommeren, da hoffet og standspersoner opholdt sig på landet. Derfor ville patronen gerne høre Universitetets forslag til en ny annonceringsmåde og en ændring af disputatstiderne. På det sidste punkt føjede Universitetet straks patronen og foreslog de nødvendige ændringer i det nye lektionskatalog. Derimod mente man ikke, handlingernes annoncering kunne foregå anderledes end nu, hvor pedellerne distribuerede programmerne og et stort antal eksemplarer af disputatserne efter en liste over alle, som mentes at være liebhavere af akademiske sager. Allerede 5 dage efter Universitetets svarskrivelse forelå en ny henvendelse fra patronen, der billigede Universitetets foranstaltninger, men foreslog, at pedellerne leverede disputatserne til de personer i 1., 2. og 3. rangklasse, »som i nogen måde kunne holdes for at være elskere af både at vide og læse, hvad godt der på akademiet årlig in artibus liberalibus blev tracteret«.[28]

Professorernes øvrige videnskabelige produktion

Universitetets patron var ikke tilfreds med de traditionelle former for udfoldelse af akademisk lærdom. Den 23. februar 1754 modtog hvert fakultet en henvendelse fra Universitetspatronen, der ved læsning af udenlandske lærde journaler havde bemærket de mange anmeldelser af udenlandske professorers værker. Derimod var det meget sjældent, danske professorer udmærkede sig bortset fra disputatser, orationer, programmer eller en oversættelse af udenlandsk litteratur. Det var udmærket, men skaffede ikke akademiet nogen anseelse eller højagtelse i udlandet.

Hvert fakultet blev derfor opfordret til at indsende dels en forklaring på den manglende videnskabelige produktion, dels forslag til at fremme denne. Desværre synes fakulteternes svar ikke at være bevaret. Derimod haves det juridiske fakultets bemærkninger til dekanen Kofod Anchers udkast til fakultetets svar. Det startede med nogle eksempler på, at det ikke stod så galt til endda med de danske professorers litterære udfoldelse, og fremhævede Erik Pontoppidan og Ludvig Holberg. Den sidste kunne gå an, men Pontoppidan havde intet med Universitetet at gøre, hævdede de øvrige professorer. (Denne var på dette tidspunkt ekstraordinær professor, men virkede som biskop i Bergen). Når produktionen ikke var større, skyldtes det først og fremmest sprogområdets størrelse. Blev der skrevet på dansk, var markedet ikke stort nok. F.eks. var Det Lærde Selskabs (Videnskabernes Selskabs) Acta kun afsat

28. DK Oversekretærens brevbog nr. 244, 29.6.1743. RA.KU. Kons. Kopibog 12.8.1743, s.281. 17.8.1743.

i 100 eksemplarer. Var værket på latin, kunne endnu færre eksemplarer afsættes herhjemme. Hvis det derimod blev trykt i Tyskland, var efterspørgslen langt større. F.eks. indbragte Jhs. Møllers Cimbria literata udgiveren 2 dukater arket i Tyskland, men herhjemme tabte Det kgl. Waisenhus' forlag over 5000 rdl. herpå. Desuden var det professorernes hovedopgave at undervise den studerende ungdom. Så kunne det ikke nytte, at de brugte tiden til at skrive lærde værker og til gengæld forsømte undervisningen! Kofod Ancher havde desuden anført den tidskrævende administration af legater og stipendier som forklaring på den manglende litterære produktion. Professor Anchersen var enig med ham, men advarede mod at medtage argumentet ud fra universitetspolitiske synspunkter.

Professor Stampe argumenterede mod sammenligningen med Tyskland, som havde langt flere Universiteter og tradition for, at også indehavere af andre embeder end professorater kunne udøve litterær virksomhed. Det samme kunne opnås herhjemme, hvis man blot ved udnævnelser til justitsembeder ville tage hensyn til personernes lærdom og ved avancementer belønne videnskabeligt arbejde. F.eks. havde en laugmand langt mere tid end en professor. Endelig kritiserede Stampe indirekte Holsteins videnskabsbegreb. Det afgørende var ikke, at man kunne brillere i udenlandske journaler med artikler på fremmede sprog. Men for at disse kunne blive til virkelig nytte, måtte sproget være dansk. For at udbrede kendskabet til dansk litterær produktion i udlandet, hvilket Holstein tillagde så stor værdi, kunne der startes en latinsk eller fransk journal med anmeldelser af danske værker.[29]

Så vidt det er muligt at bedømme på grundlag af det bevarede materiale, kom der ingen konkrete resultater ud af universitetspatronens henvendelse til fakulteterne. Han fulgte imidlertid sagen op i de årsberetninger, som universitetsprofessorerne blev afkrævet fra slutningen af 1754, idet disse havde en særlig rubrik med titlen »Små eller andre skrifter, som han har udgiven«.

Bestræbelserne er interessante, fordi de viser J.L. Holsteins opfattelse af Universitetets forpligtelse overfor forskningen. For oplysningstiden var det

29. DK Oversekretærens brevbog nr. 51, 23.2.1754. RA.KU. Juridiske fakultet. Dekanatssager 1754. Tilsvarende forklaringer på manglende litterær produktion angav professoren i orientalske sprog I.C. Kall i en indberetning fra begyndelsen af 1755. Han havde på årsberetningen kun angivet mindre arbejder som disputatser og programmer. »Til andre og større skrifter haver jeg allerede [for] længe siden offeret mig, når jeg enten kan få en billig og raisonable forlægger dertil, eller i andre måde vente mig noget pro labore.... Jeg kan mindre end andre litterati tåle selv at forlegge mine skrifter, både fordi de løbe ind i litteraturam orientalem, som just ikke haver mange kiendere og liebhavere, så og fordi jeg blandt professorerne haver den største hob børn«. RA.KU. Indk. skrivelser 28.1.1755.

væsentligt, at videnskabelige resultater blev spredt videre ud. Professorerne følte sig klemt inde i trekanten mellem forskning, undervisning og administration. De mente afgjort, at hovedvægten i deres arbejdsindsats måtte lægges på undervisningsområdet. Ingen af dem følte nogen nødvendig forbindelse mellem forskning og undervisning. Formentlig fordi de opfattede undervisning som overlevering af en samlet sum af viden.

Baggrunden for universitetspatronens interesse for forskning var ønsket om at fremme Københavns Universitets anseelse i international sammenhæng. De samme bestræbelser udfoldede styrelsen af de preussiske universiteter. Universitetsdirektør Moser kritiserede i en beretning af 2. januar 1737 professorerne ved Universitetet i Frankfurt an der Oder for ikke at skrive. Det samme skete for Universitetet i Halle i en visitationsberetning fra 1. september 1768, der blev fulgt op af et kgl. påbud af 12. december 1768 til professorerne om at skrive og det efter tidens mode og smag.[30]

Flere af de københavnske professorer udfoldede imidlertid også en betydelig litterær virksomhed, som fremgår af de omtalte årsberetninger. I deres virke uden for Universitetet levede flere af dem op til oplysningstidens krav om at sprede lærdom til en større kreds. Universitetsprofessorerne var især i begyndelsen det bærende element i Det kgl. danske Videnskabernes Selskab, der var oprettet i 1742. Ved oprettelsen var alle medlemmer undtagen sekretæren Henrik Henrichsen, senere Hielmstierne, professorer ved Københavns Universitet. Der blev i perioden 1742-88 optaget 79 medlemmer i selskabet, hvoraf de 30 var professorer ved Københavns Universitet. Det var fra starten et aktivt videnskabeligt selskab, hvor medlemmerne oplæste deres videnskabelige arbejder, inden de publiceredes på dansk.[31]

Men der var også andre mindre ambitiøse selskaber. Kancelliråd Bolle W. Luxdorph noterede i sin dagbog møderne i Smagens Selskab, et litterært selskab, hvis medlemmer lod deres egne og andres litterære arbejder cirkulere for senere at diskutere dem. F.eks. havde han den 24. marts 1775 om aftenen spist hos Schlegel i Smagens Selskab med Carstens, Suhm, Nielsen, Guldberg, Møller og Laus. Eller i Mandagsaftens Selskabet, det senere Teologiske Selskab, hvor man også mødtes hos hinanden på omgang. Den 19. november 1781 var Luxdorph hos Bluhme sammen med Holmskiold, Suhm, Balle, Schönheiter, Hornemann, Nielsen og Rottbøl Friis.[32]

30. Conrad Bornhak anf. v. s. 147 ff.

31. Asger Lomholt: *Det kgl. danske videnskabernes Selskab 1742-1942, I, 1942, s. 354 ff.*

32. Luxdorphs dagbøger, II, s. 32 og s. 240. Edv. Holm skrev i *Danmarks-Norges historie* V, s. 560, at man ikke traf Universitets lærere i de betydeligste Københavnske klubber, det samme gjaldt de højerestående kredse. Nu fremgår det ikke, hvad Edv. Holm anså for de betydeligste klubber, men i hvert fald dannede disse højere kredse egne klubber, hvor Universitetets folk var med.

Fig. 104. Professorerne ved Københavns Universitet holdt sig ikke inden for Universitetets mure. De tog også del i den livlige klubvirksomhed, der udfoldede sig i København i det 18. århundrede. Denne tegning af F. L. Bernth fra 1817 gengiver stemningen i den litterære klub, almindeligvis kaldet Dreyers klub, der blev oprettet i 1775.
Bakkehuset.

I de sidste selskaber lå hovedvægten formodentlig på det selskabelige, men professorernes deltagelse viser, at den akademiske verden på Frue Plads ikke var en indelukket forsamling. De var i videnskabelig og selskabelig kontakt med de højere kredse i København. Hvor meget længere deres forbindelser nåede, er vanskeligt at afgøre. Her stødte de på det 18. århundredes sociale, geografiske og uddannelsesmæssige barrierer.

Studenternes videnskabelige arbejder

På kollegierne skulle studenterne afholde disputereøvelser som bevis på, at de var værdige til at modtage stipendier. Fundatsen af 1732 fastsatte, at studenter med baccalaurgrad, som havde kommunitetsstipendiet, mindst en gang om året skulle disputere på Regensen. Studenter uden baccalaurgrad skulle blot declamere, d.v.s. fremføre en tale uden efterfølgende opposition.

Hvis de ikke havde råd til at lade disputatserne eller declamationerne trykke, måtte de forfatte dem med håndskrift. Der blev stillet det kvalitetskrav, at studenterne »ikke måtte sammenskrive dem uden judicio af trykte bøger eller med skiødesløshed og løsligen dem forfatte, men de skulle være med deres bedste flid udarbejdede«. Der gjaldt lignende regler på de øvrige kollegier.

Disputatserne er blevet latterliggjort i Holbergs komedier, hvor de karakteriseres som klosterlatin og overflødig spekulation over ligegyldige emner. Men i sine alvorligere skrifter mente Holberg ikke, det var uden værdi, at studenterne ved disputereøvelser lærte at beherske det latinske sprog. Derimod var det urimeligt, at deres theser så sjældent omfattede emner inden for historie og jura. Under alle omstændigheder fandt han det forkasteligt, at dissertationerne blev publiceret af unge mennesker, »førend de har fået skæg på hagen«.[33]

Også Universitetspatronen J.L. Holstein var kritisk over for kvaliteten af de publicerede studenterdisputatser. Han så gerne, at studenterne for øvelsens skyld disputerede. Men man måtte være kritisk over for de studenterarbejder, der blev publiceret, fordi de gennem omtale i journalerne nåede til udlandets kundskab og ikke altid gavnede Københavns Universitets anseelse udadtil.[34]

Studenterdisputatserne blev i prokansler Pontoppidans embedsperiode medregnet i Universitetets videnskabelige produktion, idet de indgik i Universitetets årsberetninger. Dette gav iøvrigt anledning til en skarp strid med professor Holm, der betragtede studenterdisputatser som et anliggende, der udelukkende vedkom de enkelte kollegier. Af Pontoppidans indberetninger fremgår, at der på Valkendorf, Borch og Elers kollegium årligt blev holdt ca. 13 disputatser hvert sted. Derimod varierede antallet på Regensen fra 17 til 69. Dertil kom et svingende antal deklamationer. Flertallet af disputatserne havde teologiske emner, men der blev også holdt disputatser over historiske, politiske og økonomiske emner.

Erik Pontoppidan lagde som prokansler megen vægt på at opmuntre studenterne til videnskabeligt arbejde. I 1761 fik han som tidligere omtalt gennemført, at den tiloversblevne del af professorernes fritrykskonto blev stillet til rådighed for de bedste studenterarbejder. Allerede i sommeren 1756 havde han for at tvinge professorerne til at overholde disputatsforpligtelsen foreslået patronen, at en del af den forhøjede bødesum skulle anvendes som en årlig præmie »for de alumnis collegiorum, som befandtes at have skrevet den allerbedste disputation, hvilket ville give en stor stimulum, særdeles når

33. Alf Henriques anf. v. s. 23ff. J. Billeskov Jansen anf. v. s. 209.
34. RA.KU. Kons. Kopibog 19.11.1743, s. 332.

samme penge bleve givne i form af en guldmedaille«. Denne sammenkædning af professorstraf og studenterros blev virkelig godkendt af patronen og indgik i reskriptet af 16. juli 1756.[35]

Denne bestemmelse ses imidlertid ikke at være blevet efterlevet. I årsberetningen 1759-60 foreslog Pontoppidan derfor i stedet, at der af Kommunitetets årlige overskud skulle tages nogle præmier til belønning for de studenter, der i deres disputatser gav de bedste besvarelser af nogle emner, der årlig skulle fremsættes af hvert fakultet. Han gentog det i årsberetning 1760-61, og denne gang blev forslaget antaget og videre udarbejdet i reskriptet af 18. september 1761 til prisopgaveinstitutionen. Fakulteterne skulle årligt stille prisopgaver inden for fagene teologi, moralia, matematik, fysik og historie. Efter patronens godkendelse skulle emnerne publiceres i aviserne og på Universitetets sorte tavle. De bedste besvarelser skulle udvælges af samtlige professorer og derefter godkendes af patronen, inden prisen på 20 rdl. blev uddelt. Pengene skulle som foreslået af Pontoppidan tages af Kommunitetets overskud.

Konsistorium var ikke blevet spurgt inden vedtagelsen, men var i hovedsagen tilfreds med ordningen. Dog mente man ikke, studenterne skulle være bundet til bestemte emner, men foretrak som i Göttingen at præmiere de bedste arbejder uanset emne. Begrundelsen var, at opgivelsen af et fast emne ville favorisere de studenter, der i forvejen havde arbejdet med samme eller nærbeslægtede emner på bekostning af andre måske mere begavede studenter med andre emneområder. Konsistorium advarede således mod, at prisopgaverne blev stillet til bestemte studenter. Desuden var man som sædvanlig imod, at Kommunitetets penge blev benyttet til uvedkommende formål. I den interne debat i Konsistorium var flere af professorerne, bl.a. Kall og Stampe, skeptiske over for projektets praktiske effekt, hvis ikke det blev fulgt op af en favorisering af de prisbelønnede ved stillingsbesættelser. Det punkt blev ikke medtaget i Konsistoriums henvendelse af 5. februar 1762 til patronen. I spørgsmålet om prisopgaver opnåede Universitetet ingen ændring i det nye reskript af 26. marts 1762.[36]

På dette grundlag startede Konsistorium forberedelserne til de første prisopgaver. Det teologiske fakultet skulle stille det teologiske, det juridiske fakultet det moralske, det medicinske fakultet det fysiske og det filosofiske fakultet både det matematiske og det historiske. Allerede den 29. april 1762

35. DK Sj. tegn. nr. 376, 16.7.1756. Pontoppidans forslag i indlæg til Sj. tegn. nr. 144 26.3.1762.

36. DK Sj. tegn. nr. 470, 18.9.1761 med indlæg. nr. 144, 26.3.1762 med indlæg. RA.KU. Kons. Circ. 1.10.1761. Årsberetning 1759/60 se kap. 5 note 26.

kunne emnerne indleveres til patronens godkendelse. Desuden forespurgte Konsistorium, om de skriftlige besvarelser skulle forsvares ved en offentlig disputatshandling. Det ønskede flertallet af de tilstedeværende konsistoriemedlemmer på mødet den 21. april med den begrundelse, at man derved kunne sikre sig, at den angivne forfatter også selv havde udarbejdet besvarelsen. Men et mindretal bestående af rektor I.C. Kall, prokansleren og Rosenstand Goiske var imod, da manglende disputereøvelse kunne afholde velbegavede studenter fra at besvare prisopgaven. Desuden kunne forfatterskabet ikke som i udlandet hemmeligholdes ved censuren, hvis besvarelsen med henblik på disputatshandlingen skulle publiceres. Patronen godkendte alle prisopgaveemnerne og støttede mindretallet i spørgsmålet om et mundtligt forsvar af handlingen.[37]

I maj 1762 blev emnerne for prisopgaverne offentliggjort i aviserne. Ved årsskiftet forelå to besvarelser af det teologiske, hertil kom en post festum i marts måned, tre af det juridiske, en af det medicinske, to af det historiske, men ingen af det matematiske. Prokansleren var som initiativtager til ordningen glædeligt overrasket over antallet af besvarelser, som overgik hans forventninger. Anonymiteten var stort set bevaret. Dog kunne professor Mølmann genkende håndskriften fra en islandsk regensianer, som i øvrigt havde besvaret både den historiske, juridiske og post festum den teologiske prisopgave i løbet af 10 måneder. Selvom det blev vurderet som en stor arbejdspræstation, siger det noget om prisopgavens omfang. Professor Lodberg Friis var noget usikker overfor kvaliteten af den medicinske besvarelse, men ud fra emnets sværhedsgrad ville han dog indstille besvarelsen til præmiering. I den forbindelse lagde han mindre vægt på de mange fejl i latinen, som han betragtede som en lapsus, da sætningskonstruktionerne var i orden. Foranlediget af en besvarelse afsendt fra Norge foreslog professor Holm, at man ved publicering af det følgende års prisopgaver gjorde opmærksom på, at de kun kunne besvares af nuværende studenter. Konsistoriums indstilling vedr. præmieringen blev approberet af patronen den 14. marts 1763.[38]

Der blev også udstedt prisopgaver de følgende år. I 1763 indkom der 10 besvarelser, heraf 7 teologiske. I 1764: 4, heraf 2 teologiske. I 1765: 8, heraf 5 teologiske, 1766: 8, heraf 5 teologiske I 1767: 4, heraf 1 teologisk. Der blev

37. DK Oversekretærens brevbog nr. 164, 15.5.1762 med indlæg RA.KU. Kons. Acta 21. og 24. april 1762 s.319 og 323.

38. RA.KU. Kons. Acta 8.2.1763. Indk. sager 9.1.1763. 1.3.1763. DK Oversekretærens brevbog nr. 61, 14.3.1763 med indlæg.

som sædvanlig fremsat fem emner i 1768, men der ses ikke at være indkommet besvarelser. Derefter blev der ikke stillet flere prisopgaver i denne periode.

Der var i alle årene problemer med afgrænsningen af personkredsen. I 1763 viste det sig ved åbningen af den vedlagte forseglede kuvert, at vinderen var kandidat og kapellan på Lolland. Han kunne ikke selv tildeles prisen og havde samtidig afskåret andre fra at opnå den. Ingen af forfatterne til det følgende års to besvarelser af den teologiske opgave var akademiske borgere, men havde ansættelse i hertugdømmerne. Professor Holm beklagede dybt, at ingen af de teologistuderende havde besvaret opgaven, som ikke havde været vanskelig. Derfor foreslog han at fremsætte to teologiske emner for 1765, men det fandt ikke tilslutning hos de øvrige. Et andet generelt problem var anonymitetens overholdelse – også af studenterne selv. Flere af dem lod skinne igennem over for professorerne, at de arbejdede med besvarelsen og fortalte evt. også hvilket mærke, de ville anvende. Professor Holm mente, at studenten i så fald havde diskvalificeret sig. Det burde meddeles ved næste publicering, hvilket heller ikke støttedes af de øvrige.

Den historiske prisopgave i 1766 havde titlen »An Episcopus Arnefastus Regem Christophorum primum hostra missatica Veneno timeta interfecerit?«. Om biskop Arnfast dræbte Christoffer den første med en forgiftet kalk. Der var indkommet en ganske god besvarelse, men forfatteren benægtede biskoppens skyld og hævdede tværtimod, at kongehuset havde udspredt dette rygte. Professor Holm mente ikke, man kunne prisbelønne et skrift, der gik imod det vedtagne og tilmed så letsindigt tillagde hoffet dette påfund. Flertallet fremhævede, at forfatteren havde vist »god læsning og et godt judicium« om de historiske sandheder. Desuden var det så gamle begivenheder, at det ikke kunne optages ilde af det nuværende hof. Men for en sikkerheds skyld indstilledes skriftets prisbelønning til patronens afgørelse. Flertallet i Konsistorium lagde vægt på, »at den historiske Sceptici, hvoraf forfatteren er indtagen, også har sin store nytte til fordommes udryddelse og den rette sandheds opdagelse«. Patronen O. Thott godkendte i skrivelse af 3. juni 1767 Konsistoriums indstilling uden forbehold. Den videnskabelige frihed havde sejret over politiske hensyn.[39]

39. DK Oversekretærens brevbog nr. 61, 14.3.1763. RA.KU. Kons. Acta 21.3.1764, 11.7.1764. Circ. 22.3.1764, 16.6.1764, 2.8.1764. Kopibog nr. 307, 23.3.1764. DK Oversekretærens brevbog nr. 236, 14.6.1764 med indlæg. nr. 410, 6.7.1765. RA.KU. Kons. Acta 15.6.1765. Indk. sager 11.4.1765, 9.10.1765. Indk. skrivelser 10.6.1766. Kopibog nr. 578, 13.4.1767. 582, 3.6.1767. Acta 28.3.1767. 3.6.1767. Indk. skrivelser 17.6.1767. 25.7.1767. Kopibog nr. 92 og nr. 98, 13.6.1768, 13.8.1768. Indk. sager 14.8.1768. *Københavns Univ.s journal* I, 1793 s.9: Om præmiers udsættelse for de studerende.

Udstedelsen af prisopgaver ophørte som tidligere omtalt i 1768 p.g.a. manglende interesse fra studenternes side. Skal årsagen hertil søges i centraladministrationens ansættelsespolitik, der ikke fulgte akademiske normer? Flere af professorerne havde som omtalt fremhævet, at en prisbelønning måtte følges op af en fortrinsstilling ved embedsbesættelser. Dette ville forsåvidt blot have været en konsekvens af løfteparagraffen i Universitetsfundatsen om embeder til de studenter, der udviste den største flid og dygtighed. Konsistorium ønskede fortsat at fremme studenternes videnskabelige studier. I betænkningen om reform af det højere uddannelsessystem af 23. marts 1771 foreslog det, at det »årlig måtte anmelde og til allerundanigst befordrings forventelse anbefale de dueligste og braveste studenter, især dem som ved trykte specimina (afhandlinger) havde udmærket sig frem for andre«.[40]

Videnskabeligt akademi contra Universitet

Forbilledet for udsættelse af prisopgaver stammede fra de videnskabelige akademier, hvor bl.a. Videnskabernes Selskab i Berlin udsatte en prisopgave i 1744. Det er betegnende for udviklingen af videnskabelig forskning i det 18. århundrede, at den foregik dels på universiteterne, dels på akademierne. Der var samtidig tendens til at definere universiteterne som undervisningsinstitutioner, mens forskningen koncentreredes i akademiernes videnskabelige miljø. Disse var kongeligt understøttede institutioner, hvor videnskabsmænd fra flere discipliner kom sammen for at diskutere hinandens undersøgelser under forsæde af præsidenten. Undersøgelserne publiceredes derefter i en særlig skriftrække. Akademierne var selvsupplerende og havde ud over ordinære medlemmer også anerkendte udenlandske forskere som korresponderende medlemmer. Da det 18. århundredes mest moderne Universitet, Göttingen, blev planlagt, foreslog en af dets fædre at oprette et akademi i tilknytning til Universitetet for at fremme dets anseelse. Det blev afvist af den hannoveranske friherre von Münchhausen med den begrundelse,

40. Christian VII's kabinetsarkiv, læg: Universitetet. En anden forklaring på ophævelsen af prisopgaveinstituttet skal måske søges i Videnskabernes Selskabs udsættelse af Selskabets prismedalje i guld i 1768. Der er dog intet kildebelæg for denne antagelse. Initiativtageren hertil var i øvrigt Universitetsprofessoren Chr. Hee, som allerede i 1759 – inden Univ. havde påbegyndt sine prisopgaver – havde stillet forslag herom, stærkt støttet af Erik Pontoppidan. Asger Lomholt, anf. v. II s. 299 og III, s. 450ff.

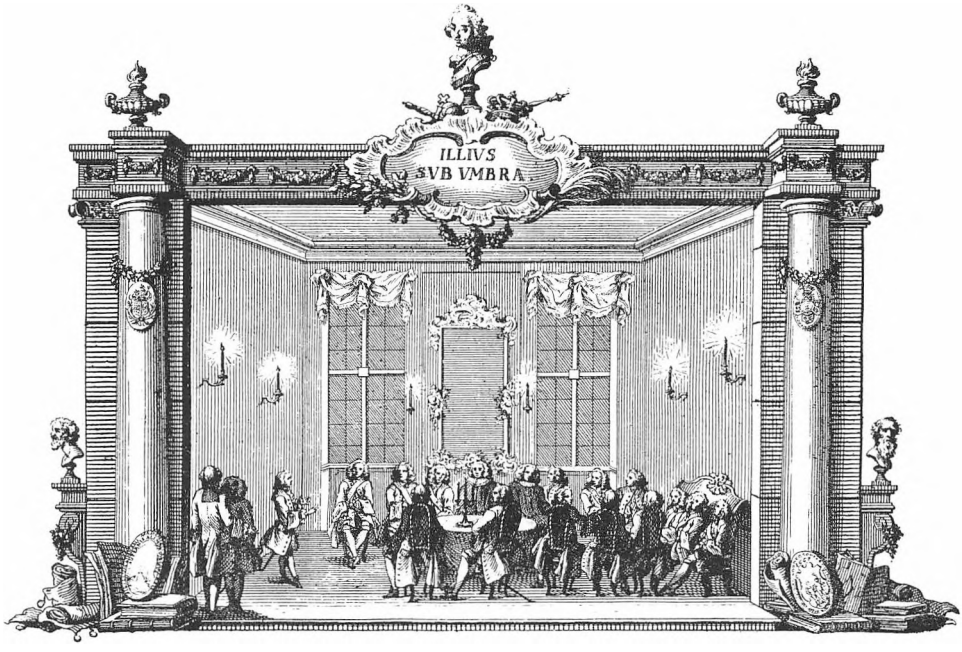

Fig. 105. Videnskabernes Selskab var blevet oprettet i København i 1742 på initiativ af prof. Hans Gram og universitetspatron J. L. Holstein. Der var ingen organisatorisk forbindelse til Universitetet, men en del af medlemmerne i Videnskabernes Selskab var professorer ved Universitetet. Der er en hyggelig stemning på Lodes stik fra 1751, hvor mødet blev afholdt i Holsteins palæ.
KB. Billedsamlingen.

at et akademis funktioner ikke henhørte til et universitet. Først i 1751 stiftedes Videnskabernes Selskab i Göttingen.

I København var Videnskabernes Selskab blevet oprettet i 1742 på professor Hans Grams initiativ. Det havde ingen forbindelse med Universitetet, men dets medlemmer var professorer ved Universitetet, ligesom dets første præsident var Universitetets patron J.L. Holstein. Derimod var der ingen institutionel forbindelse mellem dette og Universitetet. I 1744 besluttedes det at udgive Selskabets skrifter på dansk under henvisning til eksemplerne fra udenlandske selskaber. Hans Gram havde ønsket dem publiceret på latin a.h.t. den udenlandske efterspørgsel.

Som fremhævet i det foregående ønskede Universitetets patron J.L. Holstein, at Universitetet skulle placere sig som videnskabelig forskningsinstitution. De enkelte professorer ved Universitetet havde altid udført en form for forskning. I deres disputatser demonstrerede de lærdom og beherskelse af det erkendelsesapparat, som lå bag disputereglerne. Flere af dem havde desuden også udfoldet en videnskabelig forskning i form af litterære arbejder,

der udvidede grænserne for deres fag. Denne form for forskning blev oprindelig ikke opfattet som en integreret del af deres embedsforpligtelser. Men dette var målet for en stor del af Holsteins universitetspolitiske arbejde. Han fik i 1743 universitetsprogrammernes form ændret, således at der blev optaget videnskabelige afhandlinger heri. Hans forsøg på at styre forskningen ved at foreskrive bestemte emner for doktordisputatserne lykkedes derimod ikke. Han stillede de enkelte fakulteter ubehagelige spørgsmål for at opklare, hvorfor professorernes forskning ikke formåede at placere Universitetet i international sammenhæng. Hans repræsentant på Universitetet, prokansler Erik Pontoppidan, førte en lang kamp for at omdanne professorernes disputatsforpligtelse til en publiceringsforpligtelse. Det lykkedes først i praksis længe efter hans død, da Universitetet i 1776 selv tog initiativet til en særlig skriftrække for professorernes videnskabelige undersøgelser. Derimod fik Pontoppidan i 1762 efter de udenlandske akademiers forbillede påbegyndt udsættelsen af prisopgaver fra Universitetet, hvilket først blev overtaget af det københavnske Videnskabernes Selskab i 1768. I 1776 måtte den selvrådige professor Holm under optakten til en embedsforsømmelsessag forklare Kancelliet, hvorfor han ikke kunne fremvise en lang liste over publicerede arbejder. Det var for så vidt let for ham, som Universitetets grundlag, fundatsen af 1732, ikke stillede den slags krav til professorerne.

På Universitetet stod man i samme problemstilling m.h.t. sproglig udformning som i Videnskabernes Selskab. Skulle man i sin publikationsvirksomhed sigte på udbredelsen til videre kredse inden for landets grænser, eller skulle man lægge størst vægt på Universitetets internationale anerkendelse. Videnskabernes Selskab valgte at publicere sine værker på dansk, mens Universitetet holdt fast ved latinen. Dels var det et stærkt ønske fra Universitetspatronen, dels var den skolastiske tradition endnu alt for levende inden for Universitetsverdenen. Derimod blev undervisningen i de få nye fag, der var trængt ind på det gamle Universitet, som tidligere omtalt også gennemført for personer, der ikke mestrede latin.

Udviklingen forløb ikke efter det skitserede mønster med Universitetet som undervisningsinstitution og forskningen koncentreret i Videnskabernes Selskab. Påvirkningen fra udenlandske universiteter og de videnskabelige akademier var tværtimod medvirkende til at omdanne Universitetet til en undervisnings- *og* forskningsinstitution.[41]

41. Asger Lomholt: anf. v. II, s. 112. Götz von Selle: *Die Georg-August Universität zu Göttingen*, Göttingen 1937. Emil F. Rösler: *Die Gründung der Universität Göttingen*, Göttingen, 1855 s. 208.

Bilag 1. Konsistoriums møder 1749–88

Rektoratsår	Antal møder	Gennemsnitligt deltagerantal	Gennemsnitligt antal behandlede sager
1749/50	17	7,9	6,1
1750/51	24	6,2	7,8
1751/52	17	6,4	8,3
1752/53	17	7,1	5,2
1753/54	12	7,4	7,6
1754/55	11	9,0	9,7
1755/56	13	8,3	7,2
1756/57	14	8,9	4,8
1757/58	11	7,5	6,4
1758/59	15	8,1	6,5
1759/60	11	8,1	7,5
1760/61	14	7,0	8,4
1761/62	11	7,4	11,2
1762/63	9	6,7	10,6
1763/64	11	6,8	9,0
1764/65	9	7,0	9,2
1765/66	11	7,2	7,1
1766/67	12	6,8	8,3
1767/68	11	6,6	7,0
1768/69	16	6,4	5,8
1769/70	16	6,3	8,4
1770/71	17	8,0	11,1
1771/72	13	6,2	10,9
1772/73	15	6,9	9,4
1773/74	11	5,8	8,7
1774/75	11	5,8	11,6
1775/76	10	6,5	13,8
1776/77	16	7,1	10,4
1777/78	7	7,1	23,1
1778/79	12	5,3	9,0
1779/80	8	6,4	21,3
1780/81	12	7,1	10,9
1781/82	7	6,4	18,3
1782/83	6	7,7	22,2
1783/84	9	8,1	14,9
1784/85	9	6,4	18,1
1785/86	12	6,4	13,5
1786/87	10	5,2	20,1
1787/88	11	5,2	18,4

Anm.: Opstillet på grundlag af Acta, Konsistoriums forhandlingsprotokol, der i denne periode først er bevaret fra 1749.

Bilag 2. Universitetets udlån 1752–88

År	Antal obligationer	Kongen	Handels-kompagnier	Jordegods
1752	37	29.643	17.000	74.600
1753	32	29.643	14.000	92.412
1754	30	21.250	14.000	142.037
1755	35	10.625	14.000	146.037
1756	35	10.625	14.000	152.037
1757	40	12.625	14.000	158.037
1758	44	20.375	14.000	158.037
1759	39	36.375	14.000	158.037
1760	35	41.875	14.000	144.037
1761	31	81.875	14.000	144.037
1762	34	81.875	14.000	126.162
1763	30	99.325	14.000	124.537
1764	27	108.375	14.000	86.000
1765	30	108.375	14.000	96.912
1766	30	108.375	14.000	96.912
1767	35	108.375	14.000	66.912
1768	31	115.375	14.000	84.912
1769	39	115.375	14.000	84.912
1770	42	115.375	14.000	84.912
1771	41	115.375	14.000	58.912
1772	43	115.375	14.000	86.912
1773	45	115.375	14.000	95.912
1774	48	115.375	14.000	95.912
1775	48	115.375	14.000	95.912
1776	60	65.000	14.000	87.912
1777	67	17.500	0	127.912
1778	71	17.500		167.912
1779	75	14.000		167.912
1780	79	14.000		167.912
1781	85	14.000		167.912
1782	93	14.000		167.912
1783	95	14.000		167.912
1784	96	14.000		167.912
1785	99	14.000		167.912
1786	108	14.000		167.912
1787	115	14.000	13.500	167.912
1788	117	16.500	13.800	167.912

Anm.: Kilde er Universitetets kapitalregnskab. Først fra Henrik Stampes kvæstorat er det muligt uden

Bilag 2. *(fortsat)*

År	Huse og gårde	Professorer	Bankaktier	Nye obligationer
1752	29.948	718		46.000
1753	36.391	718		65.625
1754	28.791	518		35.500
1755	59.791	518		49.800
1756	91.925	518		16.000
1757	87.500	518		18.775
1758	92.525	518		16.800
1759	91.725	518		6.100
1760	74.325	518		40.000
1761	47.725	518		26.600
1762	64.025	518	5.000	38.450
1763	69.025	518	5.000	19.625
1764	54.525	518	5.000	53.300
1765	77.400	518	5.000	47.700
1766	125.100	318	5.000	3.100
1767	125.950	318	5.000	48.300
1768	116.200	318	5.000	34.250
1769	136.850	0	5.000	16.200
1770	141.750		5.000	15.100
1771	142.782		5.000	45.500
1772	146.255		5.000	19.200
1773	156.426		5.000	1.050
1774	157.482		5.000	8.500
1775	141.875		5.000	46.400
1776	168.175		5.000	86.100
1777	210.075		0	73.600
1778	238.675			9.900
1779	242.775			17.400
1780	256.275			12.200
1781	260.525			15.050
1782	267.575			13.650
1783	281.225			3.100
1784	280.325			10.400
1785	278.975			20.900
1786	293.475			35.050
1787	306.925			17.800
1788	293.525			47.660

uforholdsmæssigt store undersøgelser at tilvejebringe udlånenes størrelse inden for hver kategori.

Bilag 3. Distributs 1733–88

År	Samlet beløb	Pr. professor	År	Samlet beløb	Pr. professor
1733–34	6348	453	1761–62	7491	535
1734–35	7154	511	1762–63	7848	561
1735–36	6723	480	1763–64	7401	529
1736–37	6991	499	1764–65	7526	538
1737–38	7355	525	1765–66	7458	533
1738–39	6466	462	1766–67	7255	518
1739–40	7770	555	1767–68	6784	485
1740–41	8024	573	1768–69	7070	505
1741–42	7487	535	1769–70	7145	510
1742–43	6555	468	1770–71	7229	516
1743–44	7299	521	1771–72	7603	543
1744–45	6921	494	1772–73	7563	540
1745–46	7318	523	1773–74	6453	461
1746–47	7466	533	1774–75	7157	511
1747–48	7052	504	1775–76	6920	494
1748–49	7409	529	1776–77	6726	480
1749–50	7179	513	1777–78	6639	474
1750–51	7099	507	1778–79	6776	484
1751–52	6969	498	1779–80	6863	490
1752–53	6976	498	1780–81	6752	482
1753–54	6795	485	1781–82	7684	549
1754–55	7400	529	1782–83	7658	547
1755–56	7570	541	1783–84	8394	600
1756–57	7223	516	1784–85	7741	553
1757–58	8055	575	1785–86	8017	573
1758–59	7458	533	1786–87	7946	568
1759–60	7294	521	1787–88	6926	495
1760–61	7366	526			

Anm.: Oversigten over professorernes distributs dækker både overskuddet på Universitetets almindelige indtægts- og udgiftsregnskab og studieskatteregnskabet.

Bilag 4. Immatrikulerede ved Københavns Universitet 1732–1787

	I. Optaget med artium					II. Uden artium			I alt
	Off. dim.	Priv. dim.			I alt				
	Fra skole	Fra skole	Fra privat-pers.	Uopl.		Udenl. test.	Priv. dep.	I alt	
1732	125	26	15	14	180	3		3	183
1733	130	18	12	2	162	7		7	169
1734	125	17	12	24	178	7		7	185
1735	144	42	6	20	212	6		6	218
1736	156	34	2	39	231	5		5	236
1737	144	18		58	220	6	1	7	227
1738	159	19		46	224	3		3	227
1739	187	67		37	291	1	1	2	293
1740	147	36		4	187	3		3	190
1741	119	14	18	21	172	4	3	7	179
1742	141	23	19	44	227	9		9	236
1743	147	5	19	38	209	7	13	20	229
1744	173	19	19	10	221	17	9	26	247
1745	143	23	14	31	211	11	10	21	232
1746	152	18	22	1	193	7	5	12	205
1747	131	19	14	14	178	10	3	13	191
1748	139	13	11	32	195	5	3	8	203
1749	138	23	21	18	200	10	12	22	222
1750	128	47	16	5	196	10	7	17	213
1751	135	12	38	7	192	12	5	17	209
1752	121	19	29	13	182	8	7	15	197
1753	114	21	34	9	178	9	7	16	194
1754	148	19	24	10	201	5	1	6	207
1755	128	43	11	30	212	10	6	16	228
1756	118	5	63		186	11	8	19	205
1757	113	14	35		162	21	4	25	187
1758	128	24	38		190	16	9	25	215
1759	125	18	47	3	193	19	12	31	224
1760	118	20	48	7	193	17	6	23	216
1761	165	6	40	1	212	16	2	18	230
1762	135	21	27	3	186	12	7	19	205
1763	137	17	25		179	10	7	17	196
1764	120	22	31		173	8	3	11	184
1765	139	23	37		199	14	7	21	220
1766	113	27	17	3	160	9	9	18	178

(Bilag 4 fortsættes)

Bilag 4 *(fortsat)*

	I. Optaget med artium					II. Uden artium			I alt
	Off. dim.	Priv. dim.			I alt				
	Fra skole	Fra skole	Fra privat-pers.	Uopl.		Udenl. test.	Priv. dep.	I alt	
1767	110	15	26	9	160	11	13	24	184
1768	98	25	24		147	6	3	9	156
1779	98	18	25		141	7	5	12	153
1770	124	11	27		162	7	4	11	173
1771	110	15	43		168	3	10	13	181
1772	114	13	36		163	2	5	7	170
1773	98	15	16		129	5	7	12	141
1774	109	20	37		166	6	7	13	179
1775	107	12	25		144	4	21	25	169
1776	104	3	19		126	1	5	6	132
1777	75		24		99	2	14	16	115
1778	106		34		140	1	11	12	152
1779	50		26	21	97	6	10	16	113
1780	91	1	26		118	3	13	16	134
1781	94		41		135	9	21	30	165
1782	116		33		140	5	20	25	174
1783	117		39		149	7	21	25	184
1784	109		34		156	3	18	28	164
1785	129		33		143	3	15	21	180
1786	119		49		162	2	12	18	182
1787	121		34		168	2	13	14	170
					155			15	
IALT:	6.984	940	1.415	574	9.913	423	415	838	10.751

Anm.: Ole B. Thomsen: Embedsstudiernes Universitet, II, 1975 s. 700.

Bilag 5. Kandidatproduktionen fra Københavns Universitet 1732–88

År	Teologer	Jurister	Eksaminerede jurister	Medicinere
1732	32			
1733	29			
1734	87			
1735	96			
1736	75		31	
1737	108	2	31	
1738	118	6	26	
1739	100	2	31	
1740	128	0	42	
1741	131	0	38	
1742	115	5	21	
1743	152	2	13	
1744	120	4	19	
1745	168	4	28	
1746	165	3	21	
1747	137	0	25	
1748	138	6	26	
1749	151	7	21	
1750	163	5	20	
1751	106	6	33	
1752	96	12	28	
1753	111	14	37	
1754	98	11	26	
1755	108	6	28	
1756	95	7	24	
1757	94	2	39	
1758	109	6	31	
1759	95	7	26	
1760	149	11	22	
1761	108	5	51	
1762	114	8	31	
1763	132	12	27	
1764	108	6	25	
1765	128	6	21	
1766	103	14	55	
1767	134	3	60	
1768	127	5	46	
1769	73	3	53	
1770	66	6	35	0
1771	51	14	37	3
1772	54	14	32	2
1773	37	25	50	3

Bilag 5 *(fortsat)*

År	Teologer	Jurister	Eksaminerede jurister	Medicinere
1774	62	14	42	2
1775	20	12	42	3
1776	41	24	60	7
1777	62	18	50	6
1778	48	12	50	7
1779	71	12	59	9
1780	57	23	55	10
1781	73	18	60	8
1782	74	12	64	5
1783	82	9	59	10
1784	84	15	53	11
1785	63	13	56	6
1786	70	17	61	1
1787	101	18	58	1
1788	38	13	46	2
I alt	5455	479	2025	96

Anm.: H.P. Selmer: *Universitetets Årbog* 1837, s. 9 ff og 1838 s. 4. Eksamensprotokollen for den filologiske eksamen er ikke bevaret før 1789. Det samlede antal filologiske kandidater i perioden 1775–88 var 121, men fordelingen pr. år kendes ikke. Jacob Baden: Københavns Universitets journal 1793, s. 54.

Personregister

Kursivering af sidetal angiver afbildning. Gifte kvinder skal som hovedregel findes under mandens navn.

Abélard, Pierre 4 f., 18.
Absalon 18 f., 20.
Adrian (universitetsnotar) 55.
Ahl, Johan 476.
Ahlefeldt, Frederik 277, 283, *284*, 297.
Ahler, J. A. S. 480.
Akeleye, Mikkel Pedersen 27.
Alanus, Hans Jensen 189, 248.
Albertsen, Hans 129, 150, 151.
– Peder 34 f., *35*, 36, 41 f., 45.
Albrecht af Mecklenburg 89.
Albrecht af Preussen 85.
Alexander af Roes 17.
Amelung, Peder 55.
Ammonius af Alexandria 187.
Ancher, Lorentz 406, 414, 422, 501.
Anchersen, H. P. 349, 350, 366, 374, 416, 432, 433, 446, 458, 459, 479, 480, 509, 510, 529.
Anders (student) 165.
Andersen, Christian 165.
– Jens 156.
– Maren 181.
– Niels 181.
– Niels Knud 77.
– Peder 152.
Anna (prinsesse) 193, *194*.
Anna Claus (troldkvinde) 259.
Anne (professorenke) 185.
Annerstedt, C. 30.
Aphelen, Hans von 407, 479 f.
Aristophanes 310.
Aristoteles 1, 22, 71, 72, 80, 82, 188, 189, 213, 290.
Arnold af Lübeck 20.
Arntz, Hans 460.
Arrebo, Anders Christensen 255.
Ascanius, P. 467, 468, 469, 470, 471.
Aslaksen, Kort 174, 187, 195, 247, 248.
Asmundsen, Tyge 128, 140, 143.
Assens, Hans Jensen 250.
August af Sachsen 131.
Augustin 80.
Augustinus Bogbinder 157.
Aurifaber, Hans Thomesen 151, 152, 184.
Aurilesius, Mette (f. Winstrup) 237, 239.
– Niels Pedersen 237, 239.

Baden, Jacob 407, 410, 453, 454, 480, 482, 484, 485.
Bager, Hans Svendsen 155.
Bagge, Christen *489*.
Bagger, Christian 236, 244, 506.
– Hans 236, 244, 289, 290, 304, 403.
– Søster (f. Svane) 236, 244.
Balle, Nicolai Edinger 333, 335, 344, 349, 395 f., 407, 408, 410, 414, 501, 514, 515, 526, 530.
Bang, Fr. L. 407.
– Hans Otto 409, 444 f.
– Thomas 218, 221, 223, 249, 261.
Barby, Andreas von 119 f., 145, 146, 150.
Barth, Christoffer 157.
Bartholin, Albert 236, 243.
– Anna Maria (f. Reitzer) 242.
– Anne Cathrine (f. Fincke) 236, 238, 240, 242, 243.
– Bertel 236, 242.
– Caspar (1585-1629) 187, 195, 210, 212, 236, 238, 240, 242.
– Caspar (1655-1738) 236, 242, 280, 290, 301, 304, 400.
– Caspar (1662-1702) 281.
– Caspar (1700-65) 242.
– Christopher 242, 280.
– Else (f. Worm) 242.
– Hans 236, 242.
– Rasmus 208, 223, 236, 242, 278, 280, 290.
– Thomas (1616-80) 208, 236, 242, 270, 272, 278, 281 f., 285.
– Thomas (1659-90) 236, 242, 278, 280, 281.
– Thomas (1690-1737) 236, 242, 319, 322, 369, 372, 373.
Beaumelle, L. de la 478.
Benedict, Lavrits 141, 157.

Bergensen, Christian Christensen 301 f.
Berger, Chr. Johan 411 f.
Berling, E. H. 447.
Bernhard af Clairvaux 18.
Bernstorff, A. P. 361, 388.
– J. H. E. 464.
Bernth, Johan Ludvig 407, 410, 411, 412.
Bertelsen, Iver 139.
Bertram, Charles 478.
Bidstrup, Jens Jensen 227.
Bindesbøll, Th. 35.
Birch, Mathias 452.
Bircherod, Hans 236, 243, 304.
– Jacob 243.
– Jens (1623-86) 236, 243, 261, 298, 302.
– Jens (1658-1708) 236, 243, 280, 281, 291, 292 f., 300 f., 304, 305.
– Søster (f. Bartholin) 236, 243.
Biørnskou, Niels 294.
Bloch, Søren 400, 410.
Blume, Christopher 530.
Bodi, Christen 166 f.
Boethius de Dacia 22.
Bogbinder, Hans Meissenheim 70 f.
Boileau, Nicolas 370.
Bomare, Valmont de 480.
Borch, Ole 247, 265, 280, 291, 298, *470.*
Bording, Jakob 97, 150.
Bordum, Christen 191.
Bornemann, Cosmus 205, 237, 245, 264, 278, 281, 294.
– Dorothea (f. Worm) 245.
– Hedvig (f. Zoëga) 237, 244.
– Henrik 237, 245, 299.
– Philip Julius 237, 244.
– Susanne (f. Worm) 237, 245.
Bov (unversitetspedel) 341.
Brabrand, Frederik 386, 392.
Brahe, Tyge 174, 194.
Brand, Peter 504.
Brandt, Peter 287.
Brochmand, Drude (f. Fincke) 236, 237, 238, 246.
– Hans (1594-1638) 233, 236, 237, 238, 246.
– Hans (1621-64) 237, 246.
– Jesper (1488-1562) 27, 87.
– Jesper (1585-1652) 187, 210, 212, 221 f., 227, 228, *228,* 237, 246, 248.
– Rasmus (1619-62) 237 246, 260, 265, 280.
– Rasmus (1626-64) 237, 246, 273.
Brockenhuus, Henrik 516.
Brostrup, Jens 31, 34, 36.
Brun, Christiern Madsen 156.
Brunckel, Hans 138.
Bruse, Niels 156.
Bruun, Andreas 444.
Brygger, Niels Hansen 256.
Brünnich, Morten Thrane 472, 473, 475.
Buchwald, Balthazar Johan de 380, 386, 416, 429.
– Johan de 286, 329.
Buck, Peder Christensen 267.
Bugenhagen, Johan 86, 87, 88, 89 f., 92, 106, 110 f., 114, 116, 117, 118, 126, 130, 150.
Bugge, Thomas 339, 363, 412, 413, 475, 476.
Büsching, A. F. 359.
Bützow, Henrik Chr. 400.
Bützov, N. 387.

Capeteyn, Peter 138, 150.
Carstens, A. G. 530.
Christensen, Anders (ca. 1460-ca. 1540) 69.
– Anders (1551-1606) 175, 185, 193.
Christian den Første 15, 30 f., *35,* 36, 37, 38, 45, *47,* 47 f., 50, 101, 102, 103, 112, 145, 174.
Christian den Anden 39, 66, 67, 69, 70, 73, 144.
Christian den Tredje 76, 85-87, 90, 94, 97, 103, 105, *110,* 112, 116, 119, 125-27, *127,* 128, 129, 132, 134, 135, 136, 144, 148, 162, 215.
Christian den Fjerde 101, 171, 172, 173, 174, 176, 193, 194, 199, 201, 202, 203, 215 f., 219, 256, 495.
Christian den Femte 33, 272, 275, 276, 278, 282, 283, *288,* 297, 315.
Christian den Sjette 312, 317, 320, 355, 387, 400, 403, 429, 457, 502, 504, 515.
Christian den Syvende 297, 395, 527.
Christian (udvalgt prins) 216.
Christoffersen, Johan 234.
Chronich, Niels Svendsen 230.
Chrysostomus, Oluf 74 f., 75 f., 112, 150, 152.
Chytræus, David 129.
Cicero, Marcus Tullius 69, 213.
Claus de Polonia 42.
Clausen, Jens 139.

Cochläus, Johannes 73.
Colbjørnsen, Jacob Edvard 332, 339, 340, 482.
Corb, Simon 137.
Cothen, Niels von 128.
Craigengelt, Genete 139.
Cramer, J. A. 405, 410, 424.
Crevecoeur, Briand de 478.
Crusius, Magnus 404.
Cæsar, Gaius Julius 282.

Davidsen, Peter 34, 35, 72.
Demosthenes 213.
Denifle, H. 12.
Detharding, Georg 329, 340, 403, 410 f., 462 f.
Dietz, Ludvig 157.
Dolmer, Jens Nielsen 263.
Donat, Aelius 25.
Dorothea (ca. 1430-95, dronning) 31, 47.
Dorothea (1511-71, dronning) 128.
Draconites, Johs. 128.
Dybvad, Christoffer 175.
– Jørgen 129, 131, 174, 176, 179, 191.

Eck, Johannes 73.
Eggers, C. U. D. 461 f.
Eisenberg, Elias 146.
Ejlersen, Jørgen 280.
Elias 195.
Eliefsøn, Erik 301 f.
Engelstoft, Laurits 459, 511.
Erasmus af Rotterdam 66, 67, 70 f., 81, 85.
Erik af Pommern 27, 28, 29, 30, 37.
Eriksen, Anders 26.
– Laurits 231.
– Søren 155.
– Thomas 256.
Eskil (ærkebiskop) 18.
Ewald, Johannes 440, 516.

Faber, Gerhard 116.
Fabricius, J. C. 473.
Fabritius, Jakob 152.
Falster, Chr. 321, 425.
Feige, Johan 85.
Fincke, Jakcob 236, 238, 240, 247.
– Margrethe (f. Tetens) 238, 240.
– Søster (f. Ivars) 238.
– Thomas 180, 187, 189, 191, 235, 236, 238, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246.
Fleischer, Esaias 230 f.
– Johannes 230 f.
– Rasmus 481, 484, 485.
Focken, Gerhard 518.
Follingius, Petrus 156.
Fos, Desiderius 155, 182.
Foss, Anne Margrethe (f. Svane) 237, 241, 244.
– Bodil (f. Brochmand) 246.
– Christian 236, 241.
– Jens 237, 241, 244.
– Laurids 241.
– Matthias 236, 237, 241, 246, 280.
Francke, G. A. 451.
Frandsen, Hans 128, 150, 151.
– Johan 234.
Frans Skomager 186.
Frants (bogfører) 157.
Frauen, Johan 319.
Frederik den Første 39, 55, 73, 75, 144.
Frederik den Anden 95, 101, 103, 120 f., 122, 123, 125, 127, 128 f., 131, 132, 134 f., 138, 140, 141, 142, 144, 163, 186, 194, 357, 438.
Frederik den Tredje 222, *266*, 270, 279.
Frederik den Fjerde 276, 296, 312, 317.
Frederik den Femte 380, 442, 452, 467.
Frederik (arveprins) 359, 360.
Frederik den Anden (kejser) 9.
Frederik Barbarossa 3, 47, 225.
Fries, Bernart Wigbolt 130, 146.
Friis, Andreas 55.
– Christen (til Kragerup) 173, 199, 200 f., 202, 206, 207, 208, *208*, 210, 217, 218, 237,255.
– Christen Lodberg 373, 380, 443, 534.
– Christian (til Borreby) 135, 173, 187, 199, 200.
– Johan 27, 111, 119, 120, 122, 145, 146, 150, 162, 166.
– Oluf 75.
From, Else (f. Scavenius) 236, 241.
– Hans 302.
– Jørgen 233, 236, 241.
Frølund, Anders 241.
– Magdalene (f. Foss) 241.
Fuiren, Jørgen 236, 238, 244.
– Margrethe (f. Fincke) 236, 238, 244.

Fumars, Etienne de 424, 480.
Fynbo, Jørgen Nielsen 156.
Føerd, Claus 157.

Gabler, Mathias 69 f.
Galen 189.
Gelstrup, Peter 189, 224, 247.
Gersdorff, Joachim 218, *219*.
Geus, Joachim Mich. 406.
Gilsheim, Rembert 150.
Gimsæus, Laurentius 254.
Glamann, Kristof 506.
Glareanus, Heinrich Loris 189.
Godske, Peder 153.
Gonzaga, Francesco 31, 47.
– Ludvig 47.
Gotlænder, Søren Povlsen Judichær 204, 249, 251-56.
Gottskalksson, Oddur 141.
Gram, Hans 296, 319, 320, *320*, 327, 329, 330, 331, 333, 357, 358, 378, 380, 386, 399, 401, 404, 410, 418, 441, 442, 444, 457, 462, 464, 467, 492, 499, 504, 517, 521, 527, 537.
– Laurits 262.
Gratian 3.
Gregor den Niende 6, 9, 24.
Grey (formskærer) 215.
Griffenfeld, Peder 276 f., 281-83, *282*, 285, 288, 289.
Gunnar (biskop) 20.
Gunnersen, Birger 26, 63.
Gunnerus, J. E. 375, 409, 428, 434, 458, 473, 474, 481, 484, 485, 504.
Gustav den Anden Adolf 205 f.
Gutterwitz, Andreas 157.
Güldencrone, Christian Wilhelm 458.
– Peter 458.
Gørtz, Carl 453.

Hagerup, Eiler 414, 482.
Haller, Albrecht 464.
Hammer, Klaus 149, 151, 155.
Hamsfort, Cornelius von 161.
Hans (konge) 38, 55, 66, 72, 75, 144.
Hansen, Constantin 35.
– H. N. 310.
– Jens 407.
– Jørgen 280, 294.
– Knud 156.
Harboe, Christine *425*.
– L. 393, 466.
Hartmann, Johan Ernst 516.
Hasebard, Jacob 248.
Hedtboe, Niels 152.
Hee, Christian 336, 338, 375, 412, 413, 443, 536.
Hegelund, Anker 255.
Heineccius J. G. 403.
Heinrich Julius af Braunschweig-Lüneburg 172.
Helgesen, Poul 69, 71 f., 73, 75, 77.
Heliesen, Lavrits 137, 156.
Heloise 4.
Hemmingsen, Niels 95, 119, 131, 132, 139, 142, 145, 146, 149, 150, 151, 162, 166, 169, 174, 186.
Hennings, A. 402.
Henriksen, Hans 142.
– Jesper 35.
Hersleb, Peder 333, 382, 436.
Hesiod 310.
Hielmstierne, Henrik 465, 466, 471, 530.
Hilker, G. 35.
Hojer, Andreas 310, 316, 319, 401, 403, 458, 477, 481, 505, 506, 517, 527.
Holberg, Ludvig 189, 247, 249, 278, 286, 295 f., 301, 308-11, 322, 333, 341, 369 f., 371, *383*, 387, *404*, 442, 453, 513, 521, 525, 526, 528, 532.
Holck, Christen 210.
Holk, Henrik 106 f.
Hollænder, Adrian 137.
Holm, Edv. 530.
– Georg Tycho 467, 468, 469.
– Peder 331, 334, 335, 336, 339, 340, 341, 342, 346, 347, 348, 350, 353, 366, 369, 370, 372, 380, 389, 394, 405, 409, 413 f., 417 f., 424, 445, 446, 451, 452, 466, 478, 501, 517, 524, 526, 527, 532, 534, 535, 538.
Holmskiold, Theodor 530.
Holstein, Chr. 371, 458.
– J. L. 348, 351, 354, 355-59, *356*, 363, 365, 366, 367, 371, 375, 387, 392, 399 f., 407, 408, 414, 416, 429, 430, 431, 436, 443, 445, 447, 451, 453, 454, 464, 465, 466, 467, 474, 475, 478, 479, 508, 520, 521, 522, 523, 524, 525 f., 527 f., 529, 532, 537, 538.
– U. A. 277, 312, *312*, 318, 354.

Homer 82, 213.
Horats 82, 416.
Horn, Frederik 349.
Hornemann, Claus Frees 333, 516, 517, 530.
Horrebow, Christian 334, 337, 346, 349, 353, 406, 412, 413, 474, 475, 476.
– Peder (1679-1764) 329, 406.
– Peder (1728-1812) 396, 406, 412 f., 475.
Huall, Hans 265.
Huitfeldt, Arild 36.
Hus, Johan 27.
Hussen, Tileman van 127, 150.
Hvid, Niels 138.
Hübner, Martin 334, 335, 336, 359, 374, 400, 405, 407, 460, 461, 462, 472, 473, 485.
Høegh-Guldberg, Ove 530.
Høg, Just 226 f., *227*, 228.
Høpfner, J. J. 320, 447.

Ibsen, Peder 152, 153, 166.
Ingerslev, E. 412.
Innocens den Tredje 6.
Innocens den Fjerde 9.
Irnerius (Wernerius) 2 f., *10*.
Iversen, Peder 71, 136.

Jacobsen, Andreas 55.
– Matthias 241, 280.
Jacobæus, Anne Margrethe (f. Bartholin) 236.
– Holger 236, 241, 242, 280, 294.
Jakobsen, Laurits 249.
– Oluf 156.
James den Sjette 193, *194*.
Janson, Hector Frederik 333, 335, 339, 343, 346, 348, 350, 361, 362, 367, 368, 373, 376, 405, 414, 420, 421, 504, 516, 524, 526.
Jensen, Christen (professor) 244.
– Christen (præst) 182 f.
– Else Hansdatter (f. Riber) 244.
– Mads 210.
– Peder 152, 153.
Jersin, Jens Dinesen 176, 233.
Jespersen, Bertel 241.
– Jacob 71.
– Niels 142.
Johann Friedrich af Sachsen 87, 88.
Johannes (student) 104.
Johannes den Treogtyvende 27.
Johannes Dacus 22.
Johannis, Olaus 155.
Jonsen, Frans 183, 189.
Juel, Kjeld 156.
Julianus, Flavius Claudius 107.
Justitian 2.
Jørgen (prins) 272.
Jørgensen, Ellen 24, 26.
– Frans 249.
– Niels 175, 176, 191.

Kall, Abraham 331, 342, 343, 345, 350, 351 f., 406, 423, 489, 490.
– J. C. 342, 343, 346, 348, 351, 352, 353, 359, 372, 382, 401, 405, 406, 420, 444 f., 452, 479, 494, 521, 523, 529, 533, 534.
– N. C. 406, 409.
Karl den Fjerde 11, 14 f.
Karl den Femte 118.
Karl den Tiende Gustav 260, 261.
Karl den Tolvte 305.
Karlstadt, Andreas Bodenstein 70, 81.
Kasimir (konge) 15.
Kasper Bogbinder 157.
Katholm, Rasmus 132.
Kaus, Baltzer 157.
Kiesling, J. R. 359.
Kingo, Thomas 256.
Kjeldsen, Søren 155.
Kjerulff, Claus 262 f.
Knoblauch, Poul 157.
Knopf, Trugillus 230.
Knoppert, Albert 150, 151.
Knud (pedel) 156.
Knudsen, Jakob 260, 265.
Knuth, Adam Christopher 458.
Koch, Hans Peter 441, 494.
– Servatius 215.
Kofod Ancher, Peder 332, 333, 342, 362, 386, 395, 402, 403, 406, 422, 447, 458, 460, 468, 481, 521, 528, 529.
Kolding, Niels Nielsen 123, 145, 146.
Krabbe, Erik 146.
Kraft, Jens 467.
Krag, Anders 155, 177 f., 179.
– Mogens 262.
– Nicolaus 132, 136.
– Niels 166, 170, 179, 186.
Kragelund, Peder Jensen 256.

Krampe, Hans 157.
Kratzenstein, C. G. 332, 334, 335, 340, 344, 345, *352*, 353, 361, 362, 367, 368, 404, 406, 412, 413, 421, 440, 448, 462, 464 f., 468, 469, 471, 481, 482, 493, 503, 517, 527.
Kristoffer (student) 165.
Kruse, Jørgen 227-29.
Krüger, Joh. Gottlob 465.
Kullebo, Anders 181.
Køge, Anders Pedersen 131.
Kaas, Niels 138, 146, 169 f, *171*.

Lange, Anne (f. Resen) 237, 239.
– Joachim 359, 400, 451.
– Villum 234, 237, 239, 269.
Langebek, Jakob 443.
Lars (student) 104.
Lassen, Søren 257.
Lassenius, Johannes 278, 280, 304.
Laugesen, Mads 153.
Laurensen, Peder 75.
Laurids Bøssestøber 156.
Lauritzen, Anders 129, 151.
Lavritsen, Hans 141.
Laxmand, Poul 41, 51.
Lemvig, Anders 151.
Lerche, Georg Flemming 386.
Leth, Chr. Langemach 355, 386, 410.
Levetzau, Hans Fr. 458.
– Sophie 510.
Lindhardt, P. G. 30.
Linné, C. 464, 465, 467, 469.
Linstow, Eggert Christoffer von 458.
Lintrup, Søren 304 f.
Longomontanus, Christen Sørensen 174 f., 232, 236, 241, 248, 299.
– Dorthe (f. Bartholin) 236, 241.
Lorick, Thomas 182.
Lous, Christian Carl 530.
Lucassen, Jørgen 153.
Ludvig den Sjette 2.
Ludvig den Fjortende 299.
Lund, Jens 435, 503.
Luther, Martin 67, 68, 70, 79-82, 86, 88, 105 f., 114, 126, 137, 142, 160, 189, 193, 194, 195.
Luxdorph, B. W. 360, 362, 399, 414, 466, 510, 512, 516, 517, 518, 530.
Lykke, Peder 27.

Lætus, Rasmus 129, 150, 162.
Løvenbalk, Mogens Lauridsen 139.

Machabæus, Johannes 118, 129, 133, 137 f., 142, 150.
Macqver, P. J. 480.
Mads (gejstlig) 26.
Madsen, Anders 181.
– Jakob 132, 151.
– Jens 154.
– Laurens 99.
– Poul (biskop) 129, 132, 138 f., 143, 149, 150, 151, 155, 162, 163, 193.
– Poul (rentemester) 185.
Magnus, Jakob 165.
– Olaus 142.
Magnussen, Arne 247, 296.
Maillet, Antoine 157.
Malmø, Ejler Hansen 154, 155.
Mantegna, Andrea 47.
Mariager, Anders 132.
Marike (professorenke) 185.
Marstrand, Vilhelm 35.
Martin den Femte 8, *28*, 29 f.
Martinus de Dacia 22.
Martzan, Melchior 215.
Masius, H. G. 281.
Mathias (student) 104.
Matthiesen, Anne (f. Bartholin) 236, 241.
– Jacob 236, 241, 249.
– Rasch 318.
Matzen, Henning 145, 209.
Mauritsen, Johannes 104 f.
Melanchthon, Philip 67, 70, 82-84, 86, 87, 92, 93, 111, 114, 126, 189.
Mette (gift med Frans Skomager) 186.
Metzner, Leonhardt 218.
Michelsen, Christen 155.
– Christoffer 137.
Mikkelsen, Hans 210.
– Knud 26.
Mogensen, Hans 155.
Molesworth, Robert 297.
Moller, Johannes 529.
Moltiche, Joakim 232.
Moltke, A. G. 386, 469, 470, 471, 472.
– Adam Gottlob Ferdinand 458.
– Joachim Godske 458, 512, 516.
– Ludvig 371, 458.

– Magnus 371, 458.
Montesquieu, Charles de Secondat 458.
Morsing, Christen Mortensen 154.
– Christiern Therkelsen 70, 75, 88, 90 f., 106, 118, 133, 136, 146, 148, 150, 153.
Mortensen, Oluf (biskop) 34, *35*, 37.
– Oluf (borgmester) 183.
Morville, Niels 423.
Mosellanus, Petrus 67.
Moser, Johann Jacob 530.
Mosheim, J. L. 359.
Mourier, Charles Henrik 480.
Muller, Hans *440*.
Munk, Peder 169.
Munthe, Caspar Frederik 331, 337, 399, 410.
Mus, Peder 250 f.
Müller, Fr. Adam 530.
– Johan 270.
Münchhausen, Gerlach von 536.
Müntzer, Thoms 81.
Mæcenas, Gaius Cilnius 282.
Møinichen, Chr. 315, 316, 456.
Møller, Claus 453 f.
– Olaus Henrik 411.
Møllmann, Bernhard 330, 331, 367, 402, 403, 422, 458, 527, 534.

Nannestad, Nic. 481, 484.
Nettelbladt, Daniel von 403.
Niels (student -1550-) 104 f.
Niels (student -1595-) 189 f.
Nielsen, Georg 530.
– Herman 175, 176, 182, 187, 190, 206, 239, 247, 248.
– Jakob (1524-71) 143, 155.
– Jakob (-1586) 138.
– Jørgen 152, 154.
– Marine (f. Frandsen) 239.
– Mette 227.
– Peder 503.
Nissen, Hans Nic. 356 f., 438.
Nold, Christian 273, 281, 289.
Nordbagge, Amphion se Jakob Samuelsen.
Norvin, W. 160, 165.
Noue, François de la 207.
Nyerup, Rasmus 285, 317.
Næsted, M. 372, 373, 374, 445.
Nørregaard, Lauritz 407.

Obelitz, Balthazar Gebhard 336, 346, 347, 373, 375, 447, 458, 481, 510, 517, 526.
Oeder, G. C. 464, 470, 471, 472, 481.
Olafsen, Magnus 201.
Olavius, Johannes 298.
Oluf Skriver (rentemester) 152, 153.
Ostenfeld, Christen 236, 240, 265, 266.
– Søster (f. Fincke) 240.
Oxe, Peder 123, 128, 146.

Palladius, Niels 26, 140.
– Peder 26, 74, 88, 118, 129, 136, 137 f., 142, 150, 152 f., 174.
Pallesen, Christoffer 155.
Parvus, Peter 67, 68, 75.
Pas, Simon de 215.
Paslich, Kaspar 146.
Pauli, Johannes 154.
Paulli, Henrik 280.
– Jakob 280.
– Simon 221, 247, *279*.
Paulsen, Fr. 15.
Paulus 71, 74, 105, 107.
Peder (rentemester) 152.
Pedersdatter, Dorthe 185.
Pedersen, Christiern 66, 76, 142.
– Hans 165.
– Knud 152 f.
– Laurids 506.
– Mathias 45.
– Niels 185.
– Olaf 192.
– Peder (sognepræst) 42.
– Peder (student) 503.
Persen, Mads 55.
Peter af Blois 2.
Petrus de Dacia 22.
Petrus Lombardus 25, 80.
Pfeiff, Daniel 280.
Philipp af Hessen 85, 86, 87.
Pihl, Ole Stockfleth 411, 469, 472, 475, 481.
Pinborg, Jan 24, 26, 36, 66.
Pindar 310.
Piper, Vilh. V. 504.
Platon 213.
Plautus 189.
Plessen, Carl von 443.
Plum, Claus 182, 188, 206, 217, 223, 232, 237, 239, 247, 248.

– Maren (f. Winstrup) 237, 239.
Pontoppidan, Chr. 518.
– Erik 343, 351, 363 f., 365-67, 368, 374, 392 f., 408, 416, 417, 430, 437, 444 f., 454, 466, 467, 500 f., 521, 522, 523, 528, 532, 533, 536, 538.
– Johanne Marie 423.
Povelsen, Mats 155.
Povlsen, Hans 152.
– Nelaus 255.
– Peder (pedel) 156.
– Peder (professor) 150.
Prig, Ludolf 128.
Prinscianus 25.
Prizlavsen, Valdemar 20.
Pufendorf, Samuel 456.

Quoten, Julius von 452.

Raben, Frederik 458.
Rafn, Oluf 152, 154, 156.
Ramus, Joachim Frederik 322, 329, 344, 369, 370, 386, 401, 410, 450.
Ranch, Jens Justesen 172.
Rantzau, Chr. 405.
Rashdall, Hastings 59.
Rasmussen, Enevold 246.
– Hans 128.
Ravensberg, Christoffer 146.
Reedtz, Peder 276, *276*, *279*.
Rehder, Vilhelm Ludvig 479.
Reinhard, Martin 69.
Reitzer, Anne (f. Fabricius) 242.
– Christian 242, 281, 456.
– Jørgen Ernst 242.
Rempolt, Elias 128.
Resen, Hans Hansen 237, 239.
– Hans Poulsen 176, 177, 179, 181, 187, 192, 194 f., 217, 236, 237, 239, 247, 255.
– Peder Hansen 237, 239, 278, 289.
– Thale (f. Winstrup) 239.
Reuss, Heinrich 456 f.
– J. Fr. 339, 403, 410 422, 442, 450, 503.
Reventlow, Anna Sophie 312, 316.
– Conrad 277, 299, *300*.
Rhode, Johan 234.
– Laurids 229.
Rhuman, Wolfgang 248, 251 f.
Riber, Christen Hansen 174.
– Christian Pedersen *306*.
Riegels, N.D. 278, 350, 376, 420.
Riisbrigh, Børge 331, 376, 409, 483, 490.
Rosenberg, Frands 205.
Rosenkrantz, Erik Nielsen 26, 45, 52.
– Fr. Chr. 516.
– Holger 170, 210.
– Iver 277, 312, 318, 319, 321, 328, 329, 340, 354, 355, *355*, 401, 418.
– Jørgen 169, 170.
– Palle 259.
Rosenstand Goiske, Peder 348, 364, 380, 410, 468, 534.
Rostgaard, Fr. 517.
Rottbøll, Christen Friis 337, 342, 345 f., 373, 374, 407, 468, 470, 471, 517, 526, 530.
Rudolf den Fjerde 11.
Rømer, Anne Marie (f. Bartholin) 236, 243.
– Else (f. Bartholin) 236, 242.
– Ole 208, 236, 242, 278, 279.
Rønnow, Joachim 89.
Rørdam, H.F. 122, 150, 209, 212, 378.

Sadolin, Hans Jørgensen 138.
– Jørgen Jensen 75, 137, 138.
Sahl, Lauritz 407, 409, 410.
Samuelsen, Jakob (Amphion Nordbagge) 181 f.
Sartor, Salomon 215.
Sartoris, Johannes 34.
Sascerides, Johannes 144, 149, 151.
Scavenius, Klaus Lauritsen 150, 151, 152.
– Laurits Klausen 195.
– Laurits Mortensen 236, 241, 253.
– Peder Lauritsen 205, 223, 236, 241, 278, 289.
– Søster (f. Jacobsdatter) 241.
Schack, Anna Sophie 386.
– Fr. Chr. 416.
– Hans 506.
Schack Rathlou, J.O. 354, 360, 361 f., 367, 368.
Schade, Clemens 399.
Scheel, Chr. 458.
– Jørgen 516.
Scheidt, C.A. 359.
– Chr. Ludvig 333, 339, 372, 401, 403, 410, 442, 457, 508.
Schepelern, H.D. 21.

Schiøth, David 329.
Schlegel, J.H. 337, 394, 405, 458, 479, 489, 490, 526, 530.
Schletter, Christopher 302.
Schrodt, Christoffer 157.
Schulin, Johan Sigismund 430.
Schytte, Andreas 457.
Schønheyder, Johan Christian 402, 530.
Seehusen, Bodille 286 f.
Sehested, Christen Thomesen 216, *217*, 218, 219, 221.
Sevel, Fr. Chr. 468.
Seydlitz, Chr. G. 406, 409.
– Johann August 410.
Sigismund (konge) 15.
Simon Dacus 22.
Sinning, Jens Andersen 136, 150, 153.
Sixtus den Fjerde 31, 32.
Skjoldborg, Christian 264.
Skjælderup, Hans 302.
Skotte, Peter se Peter Davidsen.
Skovgaard, Hans 124, 146.
Skram, Peder 153.
Skørbech, Søren 166 f.
Slange, Niels 405, 418.
Slangerup, Hans Olufsen 129 f., 190 f., 193.
Slecht, Tilemann 34, 35.
Slottved, Ejvind 118, 248.
Smith, Henrik 67.
Sneedorff, Jens Schelderup 457, 479.
Snogius, Nicolaus Nicolai 230.
Sommer, Johs. Martin 365.
Sophie (dronning) 139, 216.
Sophie Amalie (dronning) 272.
Spend, Niels Christensen 232.
Stampe, Henrik 330, 331, 335, 337, 341, 359, 362 f., 369, 371 f., 373, 374, 377, 378, 380 f., 386, 387, 388, *388*, 389, 393, 402, 403, 408, 410, 422, 436 f., 447, 458, 466, 469, 471, 481, 505, 507, 512, 529, 533.
Steenbuch, Christen 237, 246.
– Dorte (f. Brochmand) 246.
– Hans 237, 246, 281, 400, 401.
Steenhof, Erik 453.
Stemann, Christian Ludvig 363, 516.
Stephan af St. Geneviève 20.
Stockelmann, Hans 157.
Stockfleth, Christian 261, 263.
Strigel, Victor 125, 129.
Struensee, J.F. 341, 359, 375, 391, 411, 412, 428, 434, 473, 483, 484, 497.
Stub, C.M. 504 f.
– Ivar 177 f., 179 f., 189.
Studsgaard, Christen Beverlin 334, 335, 410, 411.
Suhm, P.F. 516, 530.
Sunesøn, Anders 19, 20, 21.
– Peder 19.
Svane, Hans 205, 206, 219, 220, 221, 236, 237, 244, 253 f., 272, 273 f., *274*, 275, 315.
– Marie (f. Fuiren) 236, 244.
– Peder 386.
Svaning, Abel 175.
– Hans 142.
Svave, Peter 76, 134, 145, 146, 150.
Svendsen, Christen 156.
– Gudmand 256.
– Jakob 155.
– John 519.
Syv, Peder 33.
Sørensdatter, Maren 258.
Sørensen, Laurits 165.
– Peter 174.

Tauber, J.H. 375.
Tausen, Hans 86, 140, 142.
– Hans Andersen 222.
Terents 69.
Thenner, Hieronymus 121.
Theophilus, Klaus 151, 186, 193.
Thestrup, Chr. 333, 344, 379, 380, 386, 492.
– Frands (biskop) 378.
– Frands de (landsdommer) 371.
Thomas af Aqvin 13 f., 72.
Thomesen, Hans 127, 128.
Thott (oberst) 267.
– Otto 351, 354, 359, 360, *360*, 361, 470, 471, 474, 475, 494, 506, 516, 524, 535.
Thøgersen, Mogens 248.
Tidemand, Peder 142.
Tordenskiold, Peter 443.
Torm, Erik 237, 245.
– Oluf Eriksen 237, 245, 280.
– Søster (f. Worm) 237, 245.
Treschow, Herman 422, 501.
– Michael 510.
Trojel, Peder Kofod 518.
– Thomas 444, 445.

Trolle, Herluf 153.
Tychonius, Christen Lassen 317, 319, 454.
Tøgersen, Peder 150.

Ulfeldt, Corfitz 146.
Ulrik af Mecklenburg 128.
Urban den Sjette 11.
Urne, Lave 45, 73 f.

Wadskiær, Christian Frederik 336, 341, 407, 490.
Walch, J.G. 359.
Valdemar (hertug) 19.
Waldkirch, Henrik 190, 196.
Valkendorf, Christoffer 138, 169, 170.
Wandal, Anne Cathrine (f. Winstrup) 239.
– Hans (1624-75) 237, 239, 265, 270, 272, 302.
– Hans (1656-1710) 237, 239, 280, 281, 289, 290, 299, 304, 305.
– J.F. 237.
Wasserfall, P. 389.
Vedel, Anders Sørensen 222.
Venusin, Jon Jakobsen 191.
Vergil 69, 82, 213.
Werlauff, E.C. 45, 66.
Wessel, Peter 443.
Westhovius, Willichius 173 f.
Wibe, Ditlev 277, *309*.
– Michael 277, *297*, 309.
Vibe, Mikael 182.
Wielandt, Inger 344.
Vilhelm (abbed) 18 f., *19*, 20.
Villadsen, Jens 152.
Villumsen, Didrik 185.
Vinding, Ingeborg (f. Jacobsdatter) 240, 241.
– Margrethe (f. Fincke) 240.
– Poul 236, 240, 280, 290.
– Rasmus 236, 240, 270, 278, 280, 288, 289.
Vingaard, Hans 157.
– Mads 157.
Vinke, Niels 152, 153, 154, 185.
Winstrup, Anne (f. Eisenberg) 237, 239.
– Peder (1549-1614) 132, 171, 172, 173, 182, 235, 237, 239.
– Peder (1605-79) 237, 239.
Witzleben, Jørgen 280.
Wolf, Chr. 465.
Worm, Christen 237, 245, 319, 320, 326, 327.
– Dorthe (f. Fincke) 236, 237, 238, 245.
– Drude (f. Foss) 241, 245.
– Else 245.
– Magdalene (f. Motzfeldt) 237, 245.
– Ole 187 f., 192 f., 195, 201, 232, 237, 238, 245.
– Ole Willumsen 237, 241, 245, 294.
– Susanne (f. Madsdatter) 237, 245.
– Willum 237, 245, 280, 285, 290.
Vormordsen, Frans 75.
Wortwin, Balthasar 34.
Wulf, Jacob 387.
Wøldike, Ingeborg 423.
– Jeremias 406.
– Marcus 295 f., 401, 429, 441, 446, 450, 452, 453, 503, 520.

Xylander, Johannes 157.

Zeise, Henrik 504.
Zinzendorph, Nikolaus Ludwig 317 f., 319.
Zoega, Hans 212, 237, 245.

Æddituus, Martin 129.
Æpinus, Johan 153.
Æsticampianus, Johannes Rhagius 67.

Ørsted, H.C. 482 f.

Aagesen, Peder 155.
Aagaard, Peter 349, 494, 501.
Aalborg, Hans 157.